

ТОМАС
ЛАН

ДОКТОР
ФАУСТУС

НАРОДНА
КУЛТУРА

ТОМАС МАН ДОКТОР ФАУСТУС

Превод: Страшимир Джамджиев

chitanka.info

Една нова преработка на легендата за доктор Фаустус? Не, в своя вдълбочен труд Томас Ман използва това средновековно предание само за да ни обрисова творческия път на един съвременен гениален артист, станал за автора „образец, по който се изгражда всяка съдба“. В напрегнат вътрешен монолог писателят ни представя своя изключително интелектуален герой, който поради душевно предразположение — подсилено и от някои обстоятелства в живота — „продава душата си на дявола“. Трагедията на тази душа, обхваната от мъртвящ студ, проблемата на студения и може би тъкмо поради това необикновено творчески интелект, импулсиран от специфично заболяване, е центърът, около който бавно се плете почти лишената от събития фабула на този психологичен роман. Именно като човек приел, предпочел, предопределен дори за този душевен студ, героят на Томас Ман — композиторът Адриан Леверкюн — е доктор Фаустус на нашето време.

Описвайки неговата „съдба“, авторът пресъздава в няколко плана и съдбините на Германия от началото почти на века до драматичния завършек на Втората световна война.

ЖАНА НИКОЛОВА-ГЪЛЪБОВА ТОМАС МАН И „ДОКТОР ФАУСТУС“

Точната рождена дата на историческия Фауст не се знае. Предполага се, че е роден около 1480 година в малкото немско градче Книтлинген под името Йохан (Георг) Фауст. Изучава магия в Краков, следва медицина в Ерфурт и Хайделберг, занимава се с алхимия и астрология и извършва редица „чудеса“, които стават причина името му да добие голяма известност и да се свърже с много легенди и приключения. Славата му продължава да расте и след неговата смърт в 1540 г. Въображението на суеверните съвременници му приписва най-невероятни чудотворства и дела.

От една страна личността на доктор Фауст въздействува с изключителната си гениалност и авантюристичност, от друга дава повод да се търсят причините за тази негова свръхгениалност и необикновена витална и магическа сила. Така се заражда подозрението за съюз с дявола, с Мефистофел, и се появяват най-различни вариации на легендата. През 1587 г. печатарят Йохан Шпис издава цяла книга с легенди за доктор Фауст под надслова „Историята на Йохан Фауст“, от която по-късно се появяват две преработки — от Видман (1599 г.) и Пфицер (1674 г.). Въз основа на книгата от Шпис излиза в края на XVI век трагедията „Фауст“ на англичанина Кристофор Марло. В нея образът на Фауст за пръв път бива осмислен като символ на човека изобщо, който чрез проникването в тайните на природата се домогва до мощ. Пренесена в Германия от английските театрални трупи, легендата бива приспособена за куклените театри, като едновременно с това продължава да бъде предмет на непрекъснати преработки. С нейното драматизиране се залавя и Лесинг, но замислената драма остава фрагмент. Когато Гьоте започва своята трагедия, над която работи с прекъсвания почти 60 години — от 1773 до 1832 г., значи, до своята смърт, съществуват вече много преработки от нея. Легендата е обект на поетическо превъплъщение и при поетите Малер Мюлер,

Грабе, Ленау и Хайне. Също и Пушкин плаща дан на увлечението си по нея.

Идеята за написването на един роман за Фауст се заражда много рано у Томас Ман, почти веднага още след завършването на „Буденброкови“, около 1902 година. Още тогава той има ясна представа за оформянето на трагичния сюжет. Неговият герой е сифилитично болен човек на изкуството, поради което попада под властта на дявола. Сифилитичният бацил действува като стимулант на неговия музикален гений и покачва творческия му потенциал. Тая кратка концепция отлежава цели четири десетилетия, преди да приеме по-определени очертания и да се запълни с белетристично и идейно съдържание. Самите събития в личния, обществен и политическия живот я изнасят отново на повърхността на съзнанието с една наложителност, равна на повеля.

Историята за възникването на „Доктор Фаустус“ Томас Ман разказва в „Романът на един роман“, изграден въз основа на кратки бележки под формата на дневник, по които той по-късно възкресява вътрешното си състояние и политическите събития в подробности. Писателят приближава седемдесетгодишна възраст, когато концепцията за „Доктор Фаустус“ застава с неотменна наложителност в средището на неговите творчески интереси и завладява напълно въображението му. Превратностите на съдбата в неговия личен живот и живота на немския народ, крушението на старите идеали, на стария мироглед под влиянието на историческото развитие, формирането на едно ново светоусещане и отношение към задачите на изкуството, необходимостта от преоценка на целия изминат жизнен и творчески път, както и нерадостната участ на изгнаник, принуден отдалече — през океана — да следи развоя на политическите и военните събития в родината, душевната криза на раздвоение между чувството на обич и ненавист към тая родина определят вътрешната проблематика, вложена в романа. В него той вгражда целия си жизнен опит, целокупното си знание из всички области на науката, събирано в течение на дълги години до момента, когато е написал последния ред и оставил перото.

Преди да пристъпи към осъществяването на своя творчески замисъл, Томас Ман има да разреши още няколко проблеми: въпроса за формата на романа, за неговия художествен стил и изграждането на

характерите. Той се установява на мемоарното повествование, поради което се налага проучване на мемоарната техника и нейните особености. По същество мемоарният начин на разказване има по-широк обхват, защото изобразява живота на отделната личност върху историческия фон на епохата, а тъкмо това преследва творецът. От друга страна мемоарният разказ представлява опасност за твърде лично пречупване на спомени и събития. Тая опасност Томас Ман заобикаля, като прехвърля ролята на хронист върху второ лице — гимназиалния преподавател по класически езици Серенус Цайтблом, който поради съкровената си обич и привързаност към героя на романа може да си позволява лирични отстъпления, да се поддава на емоционални размеквания при спомените за него и немското минало, но едновременно с това подлага сам на критична преоценка както своите чувства, така и политическите събития във в живота и по тоя начин пародира раздвоеността си между сантиментално увлечение и обективно отношение.

Избрал веднъж мемоарната техника на повествование, Томас Ман преминава към психологизирането на разказвателния стил чрез личността на Серенус Цайтблом. Неговият стил носи особеностите на човек, общувал тясно с немските хуманисти и придобил техния начин на писмено изложение. Подробен по съдържание, наситен с рефлексия, която изсушава дори лиричните излияния, хуманистичният стил на Серенус Цайтблом протича като тежка живачна маса, почти без диалогични разтрози и бели полета. Страниците са запълнени от горе до долу с дълги периоди в които съществителните се предхождат от цели върволици атрибутивни прилагателни. Старинният облик на езика, както и индивидуалната склонност към сложен и заплетен изказ затрудняват още повече разплитането на смисъла, но личността на хрониста е отразена тъкмо в тоя характер на стила. Докато в едната половина на своето същество Серенус Цайтблом е умозрително постижение, имитация на човек, надъхан с идеите на немския хуманизъм и идеализъм, на немското благочестие и немската педантичност и дисциплина, в другата си половина той е самият автор, един съвременен човек, който осветлява живота и изкуството в много аспекти, за да стигне до едно вярно и правдоподобно изображение. Но преди всичко Серенус Цайтблом е нужен на своя автор, за да може да

го противопостави на главния герой, за да може по такъв начин да предаде демоничното чрез един напълно недемоничен посредник.

След като си изяснява и личността на хрониста, Томас Ман пристъпва към сглобяването на образа на централния герой — Адриан Леверкюн. Неговият образ е монтажно изграден. Изникнал от представата за сифилитично болен човек, той трябва да получи плът и кръв и правдоподобно да се включи в живота на музикалната съвременност, за да въздействува убедително. В този смисъл Адриан Леверкюн е идеален образ, „герой на нашето време“, един човек, натоварен със страданието на една цяла епоха, трагична личност. В своята демонична същност композиторът е поетическо превъплъщение на Фридрих Ницше. Биографичните данни за Леверкюн се обясняват в много моменти със сведенията за живота, болестта и трагичния край на немския философ. Разбира се, както имената, така и градовете и историческите дати са променени. Епизодът с публичния дом в Лайпциг е дословно почерпен от преживяванията на Ницше в Кьолн. Протичането на болестта, покачването на творческия потенциал, трескавото разрастване на творческата продукция и по-късният упадък и чезненето на физическите и духовни сили, потъването в дълбоката нощ на безумието са все факти от биографията на немския философ по книгите на Берграм, Подах, Бран и Дойсен. В устата и писмата на Леверкюн са вложени много реминисценции и разсъждения от трудовете и писмата на самия Ницше. Макар по художествени и идейни съображения Томас Ман да пренася своя герой в една по-късна епоха от тая на Ницше (1844–1900) и да го прави съвременник на своето време, на Адриан Леверкюн са присъдени почти същият брой години на живот. Музикалният двойник на Ницше е роден през 1885 година в бащиното му имение Бухел до измисления град Кайзерсашерн и умира в 1940 година. Поради непрекъснатите успоредици между живота на Адриан Леверкюн и неговия философски двойник самият Т. Ман нарича романа си „роман за Ницше“, а поради широката картина на епохата — „роман за Германия“. Погрешно е обаче да се мисли, че в Адриан Леверкюн са монтирани черти само от Ницше. Докато в Серенус Цайтблом е вложена едната половина от Томас Ман, Адриан Леверкюн е музикалното и творческо покритие на поета, но заедно с това той носи черти на много негови съвременници, например на Хуго Волф. Портретът е даден в еднолично осветление: чрез очите на

Серенус Цайтблом, но с любещото си сърце той иначе прозаичен човек открива нюанси и подробности в своя приятел, които той отсена релефно с бои от една богата творческа палитра и верния размах на една майсторска четка.

За да може да постави този портрет в подходяща историческа обстановка, Томас Ман започва да събира материали за епохата, да се рови в хроники, енциклопедии и научни изследвания, да проучва характера и облика на немските градове, за да предаде локалния и исторически колорит, да проучва теоложки, музикални и философски трудове, произведенията на Улрих фон Хутен и Лутер, както и техните биографии, езикови, географски, политически и биоложки трудове, условията за следване богословие в немските университети, да се занимава с теоретическите трудове на Арнолд, Шьонберг и музиката на Бетховен и Вагнер, както и с драмите на Шекспир, от които има цели реминисценции в романа. От особено значение за романа са приятелските разговори и беседи с доктор Теодор Визенгрунд Адорно, както и неговите трудове върху философията на модерната музика. Лекциите на Кречмар — този пародийно изобразен гениален пелтек — са изградени главно върху анализа на Адорно за Бетховеновия музикален почерк. Не по-малко занимават интереса на Томас Ман и разните преработки на легендата за доктор Фауст, той чете драмата на Марло, книги върху черната магия, писанията на Агрипа фон Нетесхайм и много още други източници.

На 12 май 1943 година Томас Ман започва да пише „Доктор Фаустус“ от името на Серенус Цайтблом, за когото личната трагедия на Адриан Леверкюн е свързана символно с катастрофата на немския народ през двете световни войни, с упадъка на буржоазията и изкуството. Над романа поетът работи с малки прекъсвания три години и 8 месеца. На 29 януари 1947 година топ написва последните редове.

Докато в народната легенда и лиричната трагедия на Гьоте, Фауст е реално същество, в романа на Томас Ман името Фауст е употребено в преносен смисъл за Адриан Леверкюн. Още по-малко романът има нещо общо с философското съдържание на Гьотевия „Фауст“. Свързва ги едва ли не само името. Както по замисъл и форма, така и по съдържание и идеен пълнеж, те са напълно различни. Адриан Леверкюн не е активният гений на Гьотевия Фауст, вечно жадуващият за знание и познание човек, готов в своя титаничен стремеж към

всеобхващане на света и природата да продаде душата си на дявола, той не е човек на науката, движен от жажда за опознаване на живота и неговото дейно покорява не, а музикално одарен човек, който дори не съзнава тая своя дарба и по едно случайно стечение на обстоятелствата се насочва към музиката. Гьотевият Фауст се разраства в символ на човека изобщо с неговия всевластен копнеж към пълно познание и цялостно изживяване на живота в неговите радости и трагични последствия. Чрез трагичната съдба на Гретхен и страданието тая воля за мощ се трансформира във воля за дейно добротворство в полза на човечеството, така че втората част на трагедията е в същност не трагедия, а победа на моралния човек, прероден чрез любовта и страданието в един нов Прометей. По тоя начин дяволското начало добива оня символен смисъл на творческа сила и относително зло, загатнат от Мефистофел с думите:

*„Аз съм от тая сила част,
що злото все желае, а добро твори.“*

Фауст на Гьоте е активен човек, той съзнателно приема пакта с дявола срещу обещанието да му даде възможност да опознае света и да проникне в тайните на битието. Леверкюн е чужд на динамичния стремеж към всезнание и вседвижение на душевния живот. Той пасивно — неповинно — попада под властта на дявола вследствие на сифилистичната интоксикация. А и самият дявол тук е с доста проблематична реалност, защото се допуска, че целият разговор с него в палестринската зала е по-скоро плод на едно интоксигирано от сифилитичния бацил въображение. Също и пактът с дявола няма реалност, защото не се сключва двустранно и съзнателно както при Гьоте, а само се нотифицира като свършен факт от дявола. Леверкюн го потвърждава едва в края на романа в изповедта пред приятелите и близките си, но цялата тази изповед се намира под натрапливото влияние на легендата за Фауст и напредналия стадий на болестта. Така пактът добива за неговото болно въображение известна реалност, още повече, че творческият възход през определения от дявола срок му дава основанието да вярва в дяволската намеса. Под влияние на сифилитичната спирохета композиторът написва с неотслабващо

творческо вдъхновение гениални музикални творби в разстояние на двадесет и четири години, след което светлината на разсъдъка му угасва и той потъва в дълбока нощ на безумие като своя философски двойник Ницше. От нея го извежда смъртта, за да го потопи в още по-дълбоката нощ на небитието. Срещу тоя творчески свръхкапацитет Леверкюн загубва не само тялото и душата си, но и най-човешката изява: правото да обича. Неговата обич носи гибел и смърт, той не бива да обича нито жена, нито мъж, дори прелестното дете Непомук — Ехо става жертва на пробуденото чувство на любов в душата на прокълнатия. На него става жертва и Швертфегер, непоправимият дон Жуан, който в желанието си да завоюва неспечелената досега от никого приятелска любов на Адриан Леверкюн, сам се обрича на гибел. Цайтблом се спасява от тяхната участ чрез силата на своята дълбока и истинска привързаност към композитора, но и самият Леверкюн сякаш се пази нарочно да не прекрачи границите на своята естествена студенина и сдържаност към него, за да го запази от проклятието на дявола и отровата на любещия си поглед. Само по отношение на Мари Годо тая отрова сякаш не упражнява въздействието си, макар за късо време композиторът да я обиква и следователно и тя би трябвало да сподели участта на Швертфегер и Непомук. Това обстоятелство остава да действа като непоследователност и несъгласуваност с провеждането на основната теза.

След като приема, така да се каже, без противодействие своята съдба на обречен на дявола, Адриан Леверкюн проявява само в два случая активно намерение да се изтръгне от лапите му: веднъж, когато иска да се ожени за Мари Годо, защото според поверието бракът би могъл да го помири с бога, и втори път, когато се опитва да се удави в езерото, защото самоубийството било също спасително бягство от властта на сатаната. В болното въображение на композитора все повече и повече се натрапва образът на Фауст от народната легенда и в напредналите стадии на болестта, преди да настъпи парализичният шок, Леверкюн се идентифицира с него и по подобие на него свиква в Пфайферинг своите приятели, познати и близки, за да направи пред тях прощалната си изповед и да им отправи последната си молба да го погребат в осветена земя. В тази изповед пред приятели, близки и познати се съдържа в съкратен вид фабулата на романа, но изопачена

вече от натрапливите представи за единство с легендарния Фауст. Затова Леверкюн говори за кучето Престигиар, за Хифиалта, за пясъчния часовник, от който са се изсипали вече пясъчните зърна — все представи, натрапени му от легендата. Също и подробностите от личния му живот са подхвърлени на патологично осветление. Непомук е негов син, роден от любовта между него и Хифиалта, а Хифиалта се слави с представата за отровната пеперуда и русалката.

Както за Фауст от легендата, така и за самия Адриан Леверкюн важат думите: „умирам като лош и добър християнин“. Лош, защото е оброчен с дявола, добър, защото в препълненото си с разкаяние сърце се надява на милост. Колкото и малка да е вероятността за милостта на провидението, тя и тук е загатната чрез думите на госпожа Швайгешил и Серенус Цайтблом. Самият композитор я загатва чрез своя музикален език в края на симфоничната кантата „Плачът на доктор Фауст“. Чрез дванадесет тоновата техника той варира по всевъзможни начини главната тема „умирам като лош и добър християнин“ и употребява всички музикални похвати, известни в историческото развитие на музиката, като с помощта на един алхимистично дестилационен процес ги превръща в кристално пречистени емоционални съдържания. В тая символика на отчаянието както от личната обвързана съдба, така и от неизбежното рухване на националните идеали прозвучава на края един-единствен звук, който продължава да трепти във въздуха, след като млъкват инструментите: високото сол на едно чело като проблясък на надежда, един светъл лъч в черната нощ на отчаянието.

Замислен отначало като сюжет, навеян от съдбата на Фридрих Ницше, по-късно романът на Томас Ман добива все повече лично съдържание, така че в завършения си вид се явява като лична изповед, една генерална рекапитулация на целия живот на писателя, строга преоценка на минали жизнени съдържания и светоотношение. Едновременно с това „Доктор Фаустус“ е картина на епохата и история на немския народ с неговите възторзи, увлечения, подеми, разочарования, униние и безнадеждност в продължение на четиридесет години. В този смисъл той не е само роман на една творческа личност, но и роман на един цял народ, хроника на неговите победи и крушения, на рухването на неговите идеали, на един погрешно изграден свят. Болестта на Фауст е болест на целия немски

народ. Същият бацил вдъхновява както личното битие, така и общата творческа мощ на народа, но след възнемането до шеметни висоти на възторжено опиянение и отделният индивид, и целият народ биват обгърнати от непрогледната нощ на безумието и демоничните сили довършват своето пъклено дело. Дали светлият лъч ще прореже тоя мрак и ще осветли нощта, остава неизречена надежда.

Както в „Буденброкови“, така и тук Томас Ман рисува разслоението на немската буржоазия и упадъка в изкуството, специално в музиката. Изкуството, преситено и уморено в търсенията си на нови проблеми и форми, стига до nihilизъм, отричане на традицията и всичко, което дотогава е представлявало изкуство. Така се създава едно ново изкуство, чуждо на живота, откъснато от човека и обществото. Саморазпадането на буржоазното общество и изкуство е неизбежна последица от тая творческа и национална безпътица, но то е историческа необходимост от гледището на едно динамично развитие на историята, едно стъпало към нов възход и нови идеали, един преход от варварство към хуманизъм, към една нова човечност. От упадъка се ражда предвестието на едно ново бъдеще, за което Серенус Цайтблом, това преизпълнено от любов сърце, се моли: „Нека бог бъде милостив към вашите бедни души, приятелю мой и мое отечество!“ Тая нова хуманност се възвестява и в простодушните, но дълбоко човечни думи на госпожа Швайгецил: „Вън, всички вън! Вие нямате никакво разбиране, вие гражданите, а за това се иска разбиране. Той говори много за вечната милост, клетият човек! Не зная дали тя е достатъчна. Но истинско човешко разбиране, вярвайте ми, това е достатъчно за всички!“

В двете фабули: тази за Фаустус и националната катастрофа, се преплита трета фабула, дадена пак под знака на общия упадък. Това е трагичната съдба на някои от членовете от семейството на Томас Ман — на двете му сестри и майка му. Макар органически да не се свързват с основната фабула, по художествен замисъл те принадлежат към общата картина на епохата с нейния нездрав климат. Семейството Роде на Рамбергщрасе в Мюнхен е отчасти семейството Ман, което след преместването си от Любек живее на същата улица в баварската столица. Разбира се, не само имената са променени, а и много други обстоятелства, за да прирасне този органически чужд елемент към биографията на Адриан Леверкюн. Макар много от героите на романа

да имат свои реални съответствия в живота, би било погрешно да мислим, че те се покриват във всичко със своите първообрази. Те са художествено претворени, подчинени вече на едно творческо портретиране, на едно лично емоционално пречупване. Затова Клариса, Инес и госпожа Роде са в условно значение реални портрети на сестрите му Карла и Юлия и майка му, госпожа Ман. За Пфайферинг и госпожа Швайгещил праобразът е Полинг и госпожа Швайгхарт, но и тук авторът е прибавил много от своето въображение.

По особен начин е портретиран Адриан Леверкюн. Външният му портрет е само една неопределена скица. Пълният му физически портрет нарочно не е даден, загатва се само, че имал сиво-синьо-зеленикави очи, в които се примесвали по странен начин цветовете от очите на майка му и баща му, а на друго място се отбелязва, че и Шилдкнап имал подобни очи. Само на едно място се намеква за умната и горда красота на лицето му, а към края на романа се описва промяната в израза и цвета на очите му, обраслото му в прошарена брада лице. То смътно напомня за това, което някога се е наричало Адриан Леверкюн. На ръст не бил особено висок. Липсата на физически портрет трябва да подчертае според автора отсъствието на човечност, на душа, откъснатостта му от човешкото битие и принадлежността му на дявола. Основният мотив на вродената самотност при Адриан Леверкюн се определя от естествената му студенина, свързана с особения му смях. И в двете прояви поначало имало нещо дяволско, демонично. Самият Томас Ман твърди, че в тях, както и в очите на бащата Леверкюн, се чувствувало вече присъствието на дявола. От самия дявол лъхала смразяваща студенина, един мотив, който се среща както в легендата за Фауст, така и в романа, но, както вече се изтъкна, представата за дявола е облъхната силно от влиянието на легендата.

Без физическа външност е и Серенус Цайтблом, който трябвало да въздействува върху читателя само като „сърце“ и „трепереща пишеща ръка“.

Чрез него авторът прокарва един художествен похват, намерил широко приложение както в другите му книги, така и тук в романа: пародийно портретиране. Почти всички герои — с изключение на Адриан Леверкюн, Непомук, Мари Годо и отчасти Елзбет и Урсула Леверкюн — са дадени в пародийно осветление. Тъкмо чрез своите

отрицателни прояви героите добиват индивидуалност и се налагат на съзнанието. Склонността да открива в човешката външност или държане елементи, които по някакъв начин нарушават общата представа за човека изобщо, е толкова изострена у Цайтблом, че тези елементи са основният му градивен материал за портретиране. Те се превръщат в някакви сигнали за личността. В най-висока степен пародирани са Инес и Инститорис, приятелският кръг на Роде, Булингер и кръгът около Кридвис, дори имената на някои от тях са пародийно нагласени: Шлепфус, Накедай, Розенцил, Ридезел и др. Не е пощаден от тази пародийност и портретът на Кречмар. Швертфегер е портретиран чрез характерния му начин да намира всичко „много симпатично“, доктор Краних чрез артикулирания и астматичен говор, Булингер чрез гръмогласните му самохвалства на парвеню, госпожа Швайгещил чрез простодушния навик да апелира за разбиране и човечност, госпожа Роде чрез бохемската ѝ суетност. Но всичките тези пародийни портрети са нахвърляни с незлобив хумор, без да превръщат човека в карикатура. На тая своя склонност Серенус Цайтблом не може да противостои, когато говори и за себе си. Той сам се превръща в обект на пародийно изобразяване. Не по-малко склонен към пародийно виждане и Адриан Леверкюн. В писмата си до Цайтблом той гледа на хората и събитията през един пародийно нагласен обектив, който често насочва и към себе си. Пародийно е изобразен и дяволът. Той буди по-скоро хумор, отколкото страх и ужас. Склонността на Адриан към пародийност се проявява както в неговия съзнателно пародиран стил, така и в музикалните му творби, особено в кантатата „Плачът на Фауст“, която е конгениално пародиран негатив към Деветата симфония на Бетховен.

По дух реалистичен, романът „Доктор Фаустус“ следва една доста примитивна разказвателна техника. Тя е отражение на ограничените писателски възможности на Серенус Цайтблом, който непрекъснато напомня, че не е писател. Като съзнателна имитация на човек, чужд на писателското призвание, този стил наистина увлича със своята непосредствена искреност и привидна безпомощност. Завладян от спомени и чувства, хронистът едва успява да ги подреди в някаква система на свързано изложение и често прекъсва разказа, за да сподели затруднението си с читателя, да се извини за вълнението си, за това, че под напора на чувствата се е отклонил от разказа, че е изпреварил

хронологическия развой на събитията. Освен със съзнателно архаистично обагряне той си служи с разказвателна техника, характерна за немската романтика: да изпада често от рамката, да прекъсва разказа, да критикува своето увлечение или своята слабост към развлечено повествование, да изпреваря естествения ход на събитията и да загатва предварително за бъдещите катастрофи в живота на немския народ или героите на романа, все с желанието да намали силата на ужаса и да подготви читателя за бъдещото трагично развитие. Съзнателно постижение е и простата реалистична техника да се характеризира един герой веднага след въвеждането в романа. Така Серенус Цайтблом дава най-напред биографични данни за себе си, а след това за всяко ново лице, като описва най-подробно всички особености на външността му, облеклото му, държането му и всичко, което знае за него.

По същина „Доктор Фаустус“ спада към немските традиционни „образователни романи“ или романи на развитието от рода на „Симплицисимус“ на Примелсхаузен, „Вилхелм Майстор“ на Гьоте, „Агатон“ на Виланд, „Зеленият Хайнрих“ на Готфрид Келер и др. Този вид роман носи биографичен характер и рисува духовното развитие и оформяне на едно човешко същество или вътрешното изграждане и узряване на една голяма творческа личност на фона на околната среда и културно-историческите и обществени фактори. С оглед на това Томас Ман проследява всички възможни фактори, оказали някакво въздействие върху неговия герой, Адриан Леверкюн: семейната среда и всичко, свързано с нея, учителите му, приятелите и познатите му, всички странични и случайни хора, кръстосали неговия път, и всичко, което пряко или косвено е упражнило влияние върху него и има дял в творческото му пробуждане на композитор от голям стил.

Отделните лица, както и разказвачът Серенус Цайтблом, са индивидуализирани майсторски чрез езика и особените нюанси на тяхната езикова среда, техния произход или тяхното занимание. Съзнателни постижения са архаистичните елементи в сянка, имитиращи стила на Лутер при Кумпф, а в писмата, бележките и разказа на Адриан, имитиращи отчасти Кумпф, отчасти Лутер и богословския стил.

За всичките тези особености ще трябва да се държи сметка и в българския превод на романа. Сложната и заплетена фраза, изсушена

от личността на Цайтблом, наситена с рефлексия и затрупана с елементи едва ли не от всички области на човешкото знание и изкуство, не всякога протича гладко и художествено. Четенето се затруднява и от дългите вериги прилагателни, както и от сложните периоди, понякога от цяла страница. Тук в най-висока степен важи препоръката на самия Томас Ман: за да се проникне в съдържанието и в истинската художествена стойност на една книга, за да се разкрият вътрешните зависимости в нея, тя трябва да се прочете два пъти.

Жана Николова-Гълъбова

I

*„На запад вече спадаше денят
и после дневний труд часът
вечерни*

зовеше всичко на почивка.

*В път аз тежък впусках се, в
безмерни*

кой води ужаси, и паметта

ще предаде тук техний образ

верни.

О музи, подкрепете ми мощта!

О гений, що живееш в небесата,

в песни ми нек ти блесне

светлостта!“

Данте,
„Ад“, Втора
песен^[1]

Искам напълно определено да заявя, че ако казвам няколко думи за себе си и своето положение още в началото на тези мои съобщения за живота на покойния Адриан Леверкюн — в тоя пръв и несъмнено засега само предварителен опит за биография на скъпия за мен и тъй жестоко сполетян, издигнат и повален от съдбата човек и гениален музикант, — това става съвсем не от желанието да се изтъквам на преден план. Единствено защото допускам, че читателят — нека по-добре кажа: бъдещият читател, тъй като в този момент не съществува абсолютно никакъв изглед моят ръкопис да види бял свят, освен ако той по някакво чудо не успее да напусне нашата отвред застрашена крепост Европа и отнесе на хората отвъд нейните граници поне бледа представа за тайните на нашата самота... — ала да продължа:

единствено защото смятам, че някои ще пожелаят между другото да узнаят кой и какъв е пишещият тези редове, ще дам в началото на моя разказ и някои бегли сведения за собствената си личност — с известно опасение наистина, че тъкмо с това мога да възбудя съмнение у читателя дали е попаднал в подходящи ръце, искам да кажа дали аз по своята същност съм подходящият човек за една задача, към която ме подтиква повече сърцето, отколкото някакво действително духовно сродство.

Препрочитам горните редове и не мога да не отбележа у себе си някакво безпокойство, някакво чувство на задух, което твърде ясно свидетелствува за душевното ми състояние, когато днес, на 23 май 1943 година — две години след смъртта на Леверкюн, искам да кажа: две години, откак той от дълбока нощ премина в най-дълбоката, — сядам в малкия си, години наред използван кабинет във Фрайзинг на Изар, за да започна животоописанието на моя о'бозе — о, дано о'бозе! — почивши нещастен приятел, което свидетелствува, казвам, за душевното ми състояние, когато към сърдечната необходимост да споделя спомените си угнетително се примесва и дълбока боязън пред неподходящото за мен начинание. Аз съм по природа извънредно умерен и, мога да кажа, здрав, хуманно настроен, склонен към хармоничното и разумното човек на науката, заклет сподвижник на „латинското войнство“, не без отношение към изящните изкуства (свиря на виола д'аморе); но моята склонност към музите носи чисто академичен характер и аз със задоволство се смятам по-скоро приемник на немските хуманисти от епохата на „Писмата на тъмните люде“, приемник на Ройхлин, Кротус от Дорнхайм, Муцианус и Ербан Хесе. Демоничното, въпреки че нямам никакво намерение да отричам неговото влияние върху човешкия живот, всякога е било решително чуждо на природата ми, аз винаги инстинктивно съм го изключвал от светогледа си, никога не съм чувствувал и най-слабата склонност безразсъдно да имам каквото и да било общо със силите на мрака или самонадеяно да предизвиквам проявата им, или най-сетне, когато те по свой почин са се опитвали да се приближат към мене, да им подавам, макар и малкия си пръст. На тези свои разбирания съм принасял и жертви, нематериални, но също и от материално естество, когато без колебание предивременно се отрекох от любимото си преподавателско поприще, щом се оказа, че моите схващания са вече несъвместими с

духа и изискванията на историческото ни развитие. В това отношение съм доволен от себе си. Колкото до колебанията ми, дали бих могъл всъщност да се чувствавам призван за задачата, с която се нагърбвам, тази решителност или, ако щете, ограниченост на нравствената ми личност е само от естество да укрепя силите ми.

Тъкмо започнах да пиша, и изпод перото ми изникна една дума, която тайно пробуди у мен вече известно смущение: думата „гениален“ споменах за музикалния гений на покойния ми приятел. Впрочем думата „гений“, макар и донякъде крайна, е безспорно с благородно, хармонично, здраво хуманно звучение и характер и човек като мене, толкова чужд на всякаква мисъл да има каквито и да било домогвания в тази възвишена област и изобщо да се смята за озарен свише — такъв човек, казвам, не би следвало да вижда никаква разумна причина да се плаши от една такава дума, никаква причина със светнали от радост очи да не говори за нея и с благоговейна доверчивост да не я употребява. Така поне изглежда. И все пак не може да се отрече и никога не се е отричало, че в тази лъчезарна сфера демоничното и враждебното на разума взема обезпокоително участие, че между тази сфера и подземното царство всякога е съществувала някаква бъдеща лек ужас връзка и че тъкмо затова успокоителните епитети, които се опитвах да ѝ припиша, като „благородно“, „здраво хуманно“ и „хармонично“, не ѝ твърде подхождат, дори и тогава не — с горест трябва да изтъкна тази разлика, — дори и тогава не, когато става дума за една кристалночиста, вродена, от бога дадена или дори като тежко бреме наложена гениалност, а не за придобитата и гибелната, не за греховното и болестно опожаряване на естествените заложи, за изпълнението на един ужасен договор за продажба...

Тук се прекъсвам, засрамен поради липсата на художествено умение и мярка у мен. Самият Адриан едва ли щеше, да речем, в някоя своя симфония, така предивременно да пристъпи към подобна тема — щеше излеко, отдалече, по един скрит, едва доловим начин най-много да я намекне. Впрочем дано това, което ми се изплъзна изпод перото, досегне читателя само като смътно, неопределено загатване, дано само аз да съм го почувствувал като нескромна бърливост и грубо нарушаване на всякаква последователност. За човек като мене е твърде тежко — в моите очи то би било почти лекомислено — да заема по отношение на предмет, който — като този — ми е тъй неизказано скъп

и ме цял преизпълва, становището на композиращ артист и с хладнокръвна игривост да боравя с него. Тъкмо затова така прибързано заговорих за разликата между кристалночистия и нечист гений, една разлика, чието съществуване наистина аз признавам, само за да се запитам веднага след това дали все пак е *оправдано* тя да се прави. Действително, преживяното от мене ме кара да размишлявам така напрегнато, така неотстъпно по този проблем, че понякога за мой ужас започвам да се чувствавам изтласкан във от предопределената на моята природа мисловна плоскост и сам стигам до някакво „нечисто“ повишаване на естествените ми дарби...

Отново прекъсвам хода на изложението си, тъй като си спомних, че заговорих за гения и за *несъмнената* му демонично повлияна природа, само за да обясня защо се съмнявам, че притежавам необходимия афинитет със задачата, която съм си поставил. Дано това, което ще приведа, за да преодолее скрупулите си, поуспокои съвестта ми. Съдено ми бе да прекарам дълги години от своя живот в тясна близост с един гениален човек, с героя на тези страници, да го познавам от най-ранно детство, да бъда свидетел на неговото развитие, на неговата съдба и като скромен помощник да взема участие в неговото творчество. Либретната преработка на Шекспировата комедия „Напразни усилия на любовта“, за една игрива младежка творба на Леверкюн, е извършена от мене; оказах също тъй известно влияние и върху изготвянето на текстовете за гротескната оперна сюита „Gesta romanorum“^[2] и за ораторията „Откровението на св. Йоан Богослов“. Това — от една страна, макар всъщност с него да е казано всичко. И все пак, от друга страна, аз притежавам и документи, безценни бележки, които покойният, докато беше здрав или, ако това не може да се каже, докато сравнително и от юридическо гледище беше още здрав, ми завеща — на мен и никому другиму — и на които при своето изложение аз ще се позовавам, като дори смятам след известен подбор да включа направо в разказа си по нещо от тях. И на последно, всъщност на първо място обаче — защото това оправдание е било винаги единственото от значение, ако не пред хората, то поне пред бога, — аз обичах този човек — с ужас и нежност, с жалост и беззаветен възторг, и не се питах при това твърде, отговаря ли ми поне малко и той със същото чувство.

Това той не правеше, о не. В завещанието, с което ми остави след смъртта си своите композиционни скици и дневници, е отразено приветливо-деловото му, бих казал почти снизходително и, разбира се, оказващо ми чест, доверие в съвестността, пиетета и коректността ми. Но обич? Та кого ли беше обичал този човек? Някога една жена — може би. Едно дете напоследък — навярно. Покрай това — един повърхностен, симпатичен на всички хлапак и човек за забавление, когото, може би тъкмо защото нещастникът му беше приятен, той отдели по-сетне от себе си. И го прати на смърт. Някому да разкрие сърцето си, някого да допусне в живота си? Такива неща при Адриан нямаше. Хорската преданост той приемаше — бих могъл да се закълна: често без дори да я забележи. Безразличието му беше толкова голямо, че той едва ли си даваше някога сметка какво става около него, сред какво общество се намира, и фактът, че съвсем рядко заговорваше на своя събеседник по име, ме кара да подозирам, че не знаеше и името му, макар че другият имаше всичкото основание да предполага обратното. Самотността му бих уподобил на пропаст, където чувствата, които хората му засвидетелствуваха, безшумно и безследно потъваха. Около него цареше *студ* — и аз само знам какво чувствавам, когато употребявам тази дума, която по един чудовищен повод и самият той бе написал веднъж! Животът и опитът придават на някои думи звучение, напълно чуждо на техния всекидневен смисъл, и то им налага страховит ореол, непонятен за онзи, който не ги е опознал в тяхното най-ужасно значение.

[1] В превод на К. Величков. — Б.пр. ↑

[2] „Деянията на римляните“ (лат.). — Б.пр. ↑

II

Казвам се Серенус Цайтблом, доктор по философията. На самия мене ми се вижда не дотам редно, че се представям тъй късно, но както обикновено се случва, литературният ход на моето изложение все не ми позволяваше до този момент да сторя това. Аз съм шестдесетгодишен, роден съм (пръв от четирите деца в семейството) в лято господне 1883-то в град Кайзерсашерн на река Заале, окръг Мерзебург, в същия град, в който и Леверкюн прекара училищните си години, та поради това смятам да поотложка по-подробното описание на родното си място, докато стигна в разказа си до него. И тъй като собственият ми жизнен път, общо взето, често се преплита с пътя на този голям майстор, мисля, че ще бъде най-добре, ако разказвам успоредно и за двата, за да не избързвам напред, към каквато грешка човек и без това е винаги склонен, когато чувствата препълват сърцето му.

Нека отбележа тук само това, че съм видял белия свят на умереното равнище, присъщо на полуобразованото средно съсловие, тъй като баща ми, Волгемут Цайтблом, беше аптекар — най-добрият впрочем в целия град: в Кайзерсашерн имаше и второ фармацевтично предприятие, но то никога не се бе радвало на това обществено доверие, с което се ползуваше Цайтбломовата аптека „Благи вестители“, и влачеше в сравнение с нея доста жалко съществуване. Нашето семейство се числеше към малката католическа община в града, по-голямата част от населението в който изповядваше естествено лутеранството; моята майка беше набожно чадо на църквата и съвестно изпълняваше религиозните си задължения, докато баща ми, навярно по липса на време, беше по-немарлив, без обаче ни най-малко да се отказва поради това от груповата си солидарност със своите едновърци, нещо, което си имаше и своето политическо отражение. За забелязване беше, че покрай нашия свещеник, църковния съветник Цвилинг, и равинът в града, доктор Карлсбах, често посещаваше нашите гостни стаи, разположени над

лабораторията и аптеката, което в протестантските домове надали беше твърде възможно. Външно служителят на римската църква изглеждаше по-добре. Но аз съм с впечатлението, останало ми навярно главно от изказванията на баща ми, че дребничкият, дългобрад, с кепенце на главата талмудист далеч превъзхождаше по ученост и религиозно проникновение своя друговерски събрат. Може би на това мое младежко впечатление, а също и на тънката възприемчивост, проявявана от еврейските кръгове към творчеството на Леверкюн, се дължи обстоятелството, че тъкмо по еврейския въпрос и по начините на неговото разрешаване аз никога не можах напълно да се съглася с нашия фюрер и неговите съратници, което немалко повлия за моето отказване от преподавателската професия. Наистина и други екземпляри от тая раса са кръстосвали моя път — достатъчно е да си припомня частния доцент Брайзахер от Мюнхен, — върху техния смущаващо антипатичен облик смятам да хвърля известна светлина на съответното място.

Колкото се отнася до моя католически произход, той без съмнение е въздействувал и повлиял на човека у мене, без обаче този основен тон в живота ми да е влизал някога в противоречие с моя хуманистичен светоглед, с любовта ми към „изящните изкуства и науки“, както едно време се казваше. Между тези два елемента в личността ми всякога е царяла пълна хармония, каквато без особена мъчнотия винаги може да се запази, когато човек е отрасъл като мене в обстановката на старинен град, чиито предания и архитектурни паметници говорят за далечното предсхизматично минало, за първичния единен християнски свят. Наистина Кайзерсашерн се намира в самата люлка на реформацията, в сърцето на Лутеровата област, очертана от имената на градове като Айслебен, Витенберг, Кведлинбург, а така също Грима, Волфенбютел и Айзенах — което е пак твърде показателно за вътрешния живот на Леверкюн, лутеранина, и не е без връзка с първоначалната, теоложка насока на образованието му. Ала аз съм склонен да сравня реформацията с мост, който води не само от схоластичните времена до нашия свят на свободната мисъл, но също тъй и назад в Средновековието — и то може би много по-назад от всяка останала незасегната от църковния разкол християнско-католическа традиция на ведрa любов към просветата. От своя страна

аз най-вече се чувствавам у дома си в оная златна сфера, в която светата Дева беше наричана „Jovis alma parens“^[1].

За да изложа по-нататък най-необходимото от своето житие, нека спомена, че моите родители ми дадоха възможност да свърша гимназията ни, същото онова училище, в което два класа след мене получаваше своето образование и Адриан. Основана през втората половина на XV век, тя доскоро носеше името „Училище на непосветените братя“. Само поради известното неудобство от прекомерно историческото и донейде смешно за днешното ухо звучение на това име тя сега го е изоставила и се нарича според съседната църква „Бонифациевата гимназия“. Когато в началото на настоящото столетие я напуснах, аз без колебание се насочих към класическите езици, в които още като ученик се бях проявил до известна степен, и се посветих на тяхното изучаване в университетите в Гисен, Йена, Лайпциг и от 1904 до 1905 година в Хале, тъкмо по същото време и неслучайно по същото, когато там следваше и Леверкюн.

Тук обаче, както и толкова пъти досега, не мога мимоходом да не изтъкна с радост вътрешната, почти тайнствена връзка между интереса към класическата филология и живото, изпълнено с любов чувство за красота и достойнство на човешкия разум — връзка, която се изразява дори в това, че класическите езици и литература са наречени „*humaniora*“, но не по-малко и в това, че предразположението, страстта към езиците и хуманитарните науки се увенчава от идеята за възпитаване, а предопределението за формиране на младежта почти от само себе си произтича от призванието ви на филолог. Човекът на естествено-историческите науки може, разбира се, да бъде учител, но никога не в онзи смисъл и степен на възпитател, както следовникът на *bonae litterae*^[2]. Също и другият, може би по-съкровен, но чудно неартикулиран език — езикът на тоновете (ако би могла да се нарече така музиката), не ми се вижда включен в педагогично-хуманната сфера, макар да ми е добре известно, че музиката е играла спомагателна роля в елинското възпитание и изобщо в обществения живот на старогръцките градове. На мене по-скоро ми се струва, въпреки цялата логично-нравствена строгост, каквато музиката иска да си припише, че тя принадлежи към едно царство на духове, за чиято безусловна благонадеждност по отношение на разума и човешкото

достоинство аз не бих сложил ръката си в огъня. А че въпреки това аз от все сърце обичам музиката, е едно от ония противоречия, които безразлично дали ни карат да съжالياваме, или да изпитваме от това радост, са неразлъчно свързани с природата на човека.

Това извън темата. И все пак не съвсем, защото въпросът, дали между благородно-педагогичния свят на духа и онова царство на духове, до което човек само с риск приближава, би могло да се тегли ясна и сигурна граница, се отнася пряко, дори твърде пряко до моята тема. Та има ли област в природата на човека, пък била тя и най-светлата, най-достоината и благонамерената, която да е напълно недостъпна за влиянието на тъмните сили и — бих могъл да добавя — която никак да не се нуждае от оплодяващия допир с тях? До тази мисъл, напълно приемлива дори за човек, на чиято природа е чужда всякаква демоничност, съм стигал в някои мигове през почти осемнадесетмесечното ми научно пътуване из Италия и Гърция, за което моите добри родители ме улесниха, след като положих държавния си изпит. Когато погледнах от височината на Акропола към Свещения път, по който с шафранени ленти през челото и с името на Якх на устните са минавали посветените в мистериите, и особено посетне, когато заставах на мястото, където е ставало самото посвещение — там в зоната на Евбулеус, на ръба на обкръжената от надвиснали скали Плутонова пукнатина, — аз смътно долових силата на онова чувство за пълнота на живота, което е намирало израз у елините в благоговението на техните посветени пред божествата на глъбините. И по-късно често съм обяснявал от катедрата на учениците си от последните класове, че културата е всъщност набожно, организиращо, бих казал — укротяващо приобщаване на тъмните сили към култа на боговете.

След като се завърнах от това си пътуване — двадесет и шест годишен вече, — аз получих назначение в гимназията на родния си град, в същото онова училище, което ме беше въвело в науките и където, на скромни степени, преподавах в продължение на няколко години латински, гръцки и покрай това история. По-късно, в 1914 година, преминах в баварското просветно ведомство и там, във Фрайзинг, който оттогава стана мое постоянно местожителство, се отдадох вече като гимназиален учител и доцент при духовната

академия в течение на повече от две десетилетия на една задоволяваща ме преподавателска дейност по споменатите предмети.

Твърде рано, наскоро след назначаването ми в Кайзерсашерн, аз встъпих в брак — нуждата от ред и желанието ми да се включа в общоприетия морален начин на живот ме ръководеха при тази стъпка. Моята превъзходна жена Елена, по баща Йолхафен, която и днес в преклонните ми години полага грижи за мене, беше дъщеря на един по-възрастен мой факултетен колега от Цвикау, кралство Саксония, и аз, с риск да предизвикам усмивка у читателя, искам да си призная, че собственото име на това свежо дете — Елена, едно тъй скъпо за мене звукосъчетание, изигра немалка роля при моя избор. Такова име е истинско благословение, на неговото чисто въздействие и обаяние човек не може да противостои, дори и когато външността на носителката му отговаря само в скромни, буржоазни граници на високите му изисквания, и то само временно, докато още не е изчезнал бързо отлитащият младежки чар. И на своята дъщеря, която е отдавна женена за един честен човек, прокуррист при клона на Баварската сконтова банка в Регенсбург, ние дадохме също името Елена. Освен нея моята мила жена ми подари още двама сина, така че и аз, както се полага на всеки, можах да изпитам, макар в умерени граници, радостите и грижите на бащинството. Нещо чаровно, това трябва сам да призная, у никое мое дете никога не е имало. С особена детска красота, каквато видях например у малкия Непомук Шнайдевайн, племенника на Адриан и негова късна радост, те не можеха да се похвалят — аз съм последният, който би се решил да твърди противното. Двамата ми сина служат сега, единият на граждански пост, другият във войската, на своя фюрер и тъй като моето хладно отношение към отечествените власти е създадо изобщо известна пустота около мене, може да се каже, че и връзката на тези млади хора с тихия бащин дом се е вече доста разхлабила.

[1] Юпитерова майка-кърмилница (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Изящна словесност (лат.) — в дадения случай се подразбира класическата. — Б.пр. ↑

III

Леверкюнови произхождаха от замогнал се занаятчийски и земеделски род, процъфтял отчасти в Шмалкалденско, отчасти в провинцията Саксония — по двата бряга на Заале. Самото Адрианово семейство притежаваше от доста поколения насам стопанството Бухел в общината Обервайлер, съседна на гара Вайсенфелс, до която се стигаше с влака за четиридесет и пет минути от Кайзерсашерн. Оттук нарочно изпратена кола вземаше пътника, за да го докара в стопанството. Собствениците на такъв имот — като Бухел — с петдесетината моргена нивя и ливади, с кооперативно използваната смесена гора и твърде просторната, отчасти дървена и паянтова, но на каменни основи жилищна сграда — с право се смятаха в околността за заможни. Жилището заедно с плевните и оборите образуваше отворен от едната страна четириъгълник, в средата на който, разперила мощни клони, растеше — незабравима за мен — една стара липа, цялата отрупана през месец юни с чудно благоуханни цветове, обхваната околоръст от зелена дървена пейка. Това хубаво дърво сигурно доста пречеше при движението на колите из двора и аз бях чувал, че всеки първороден син на млади години настоявал пред баща си да отсекаат за удобство липата, за да я защитава на свой ред вече като стопанин срещу същите домогвания на сина си.

Колко ли често ще е прекарвал в дрямка или играл под сянката на това дърво през ранното си детство малкият Адриан, вторият син на съпрузите Йонатан и Елсбет Леверкюн, роден през 1885 година в горния етаж на Бухел, по време, когато липата ще е била в пълен разцвет? Брат му Георг, сега без съмнение там вече стопанин, беше пет години по-голям от него. Една сестра, Урсел, се бе родила подир братята след същия срок. Тъй като сред приятелите и познатите на Леверкюнови в Кайзерсашерн бяха и моите родители и нещо повече — между двете семейства се бяха създали открай време особено сърдечни отношения, ние често прекарвахме през хубавото време на годината по някой неделен следобед в стопанството им, където, като граждани, с

благодарност се радвахме на изобилните дарове на земята, с които госпожа Леверкюн ни гощаваше: на хранителния чер хляб и чудесното масло, на златистия мед, поднасян с восъчните пити, на прекрасните ягоди с каймак, на киселото мляко в сини купички, поръсено отгоре с галета и захар. По времето, когато Адриан или Адри, както му казвахме в детството, беше още съвсем мъничък, неговите дядо и баба вече се бяха оттеглили от стопанската работа, самото стопанство бе напълно преминало в ръцете на по-младото поколение и единствената намеса на стария в него се свеждаше до това да се впуска вечер на трапезата с беззъбата си уста в разсъждения, почтително впрочем изслушвани, около работите, които предстояха да се извършат. От образа на тези старци, умрели наскоро един подир друг, е останало малко нещо в паметта ми. Затова толкова по-ясен е още пред очите ми ликът на децата им Рюнатан и Елсбет Леверкюн, макар че този техен лик се подхвърляше на промени в течение на детските ученическите и студентските ми години под незабележимото въздействие, тъй присъщо на времето, те от млада съпругеска двойка се превръщаха постепенно в хора, все по-уморени от живота.

Йонатан Леверкюн беше истински немец в най-добрия смисъл на думата, тип, какъвто едва ли би се намерил още в нашите градове и положително не се среща вече сред ония, които с такава, често потискаща буйност защитават днес нашето човешко достойнство срещу света — това беше образ, изваян сякаш през миналите времена, съхранен при условията на село и пренесен сред нас от немската епоха преди Тридесетгодишната война. Такъв ми изглеждаше той, когато го наблюдавах в своето юношество с очи, посвикнали вече да виждат. Пепеливорусата му, не особено старателно сресана коса падаше над изпъкнало, разделено сякаш на две чело с подути на слепите очи вени, спускаше се старомодно дълга отзад на врата и преминаваше край добре оформените малки уши в къдрава златиста брада, покриваща челюстите, брадичката и вдлъбнатинката под долната устна. Тая долна устна, хубаво закръглена, се издаваше доста напред под късите, увиснали малко мустаци — обикновено на нея играеше извънредно привлекателна усмивка, която чудно хармонираше с леко напрегнатия, но също тъй полузасмян, вдълбочен и малко свенлив поглед в сините му очи. Носът беше тънък и приятно извит, необраслите с брада бузи се вдлъбваха леко под скулите и от падналата върху тях сянка

изглеждаха дори слаби. Яка рядко стягаше жилестия му врат — Йонатан не обичаше общоприетото градско облекло, което не му и подходеше, особено не отговаряше то на ръцете, на силния му, обгорял и сух, покрит тук-там с лунички юмрук, в който той стискаше дръжката на бастуна, когато отиваше в селото на общинско събрание.

По леката изнуреност на прибуления му поглед, по чувствителността, която издаваха слепите му очи, един лекар сигурно би открил склонност към мигрена, от каквата Йонатан страдеше, наистина доста умерено, не по-често от веднъж в месеца, и то само за ден, без да става нужда да се откъсва от работата си. Той си обичаше лулата, не особено дълга порцеланова лула с капаче, чиято своеобразна миризма, несравнено по-приятна от тая на застоялия дим от пурите и цигарите, беше станала типична за долните стаи в Леверкюновия дом. Обичаше, освен това, и да си пийва на лягане една добра чаша мерзебургско пиво. А вечерно време през зимата, когато наследеният от дедите имот спеше навън под дебелия снежна покривка, човек можеше да го види задълбочен в четене, предимно на една огромна, останала по наследство библия, подвързана със свинска пресована кожа и с кожени закопчалки, отпечатана през 1700 година с херцогско съизволение в Брауншвайг, която съдържаше не само „дълбокопромышлените“ предисловия и бележки на доктор Мартин Лутер, но също и всевъзможни обобщения, *locos parallelos*^[1] и пояснителни историко-назидателни стихове към всяка глава от някой си господин Давид фон Швайниц. За тази библия се носеше легендата или по-скоро съществуваше сигурно предание, че тя на времето си принадлежала на оная принцеса фон Брауншвайг-Волфенбютел, която се бе омъжила за сина на Петър Велики. Все според това предание нейната смърт била само инсценирана, така че било извършено дори нейното погребение, докато всъщност тя избягала в Мартиника, където сключила брак с някакъв си французин. Адриан, с ненаситен усет за всичко комично, често се смееше отпосле с мене над тази история, която баща му, вдигнал глава от книгата, с благ, усреден поглед ни разказваше, след което, очевидно без ни най-малко да се смущава от доста скандалния произход на това свято печатно произведение, отново се вдълбочаваше в стихотворните коментари на господин фон Швайниц или в „Премъдростта Соломонова“.

Но покрай тази духовна насоченост на неговите четива съществуваше и друга една, която от някое време можеше да се окачестви като стремеж да се проникне в „тайните на стихииите“. С това искам да кажа, че той се занимаваше — в съвсем скромен мащаб и при съвсем скромни средства — с природоизпитателни, биологични, а също тъй и химико-физически изследвания за която цел баща ми му услужваше при нужда с най-необходимите материали от своята лаборатория. Послужих си за тия негови стремежи с горното малко поостаряло и не съвсем безупречно название, защото в тях се долавяше някаква мистична отсянка, която в миналите времена сигурно би възбудила подозрение, че това са опити за магия. Впрочем тук трябва да отбележа, че това недоверие на отминалата религиозно-спиритуалистична епоха спрямо все по-засилващата се страст да се прониква в тайните на природата, ми е било винаги напълно разбираемо. Благочестието неизбежно е виждало в това някакво кощунствено проникване в сферата на забраненото, във от протеста, който се надига у човека при подобно разглеждане на божието творение, на природата и живота, сякаш те са област от морално съмнително естество. Самата природа и без това е препълнена с измамни, избиващи на магия порождания, с двусмислени чудатости и полуприкрити, странно неопределени загатвания, че едно смирено ограничаващо се благочестие не е могло да не вижда в дръзкото ѝ изследване вече опасно престъпване на предопределените граници.

Когато бащата на Адриан разтваряше вечер своите цветно илюстрирани книги, в които се описваха какви ли не екзотични пеперуди и морски животинки, ние, двамата му сина и аз, а понякога и госпожа Леверкюн, също надзъртахме в тях иззад облегалото на волтеровското му кожено кресло и той ни показваше изобразените в тях чудесии: всевъзможни преливащи във всичките цветове на дъгата изящно оформени и украсени нощни и ярко обаянени дневни тропически пеперуди и морфи^[2] — насекоми, на които при фантастичната, прекалената им дори красота е отреден тъй ефимерно кратък живот някои от тях били смятани от туземците за зли духове, носители на маларията. Този прелестен лазурносин цвят, с който някои поразяваха погледа, не бил истински, поучаваше ни Йонатан, а се дължал на фините браздички и люспици по крилата им — една микроструктура, която изкусно пречупвала лъчите на светлината и

поглъщала по-голямата част от тях, така че до погледа стигал само този лъчезарен светлосин цвят.

— Я гледай — сякаш и сега чувам възклицанието на госпожа Леверкюн, — та то било, значи, измама?

— И небесната ли синева ще наречеш измама? — възрази мъжът ѝ, като погледна назад към нея. — Ти и за нейния цвят не можеш ми каза от какво произлиза.

Наистина сега, докато пиша тези редове, на мен все ми се струва, че още стоя с госпожа Елсбет, Георг и Адриан зад креслото на бащата и следя пръста му, който ни сочеше странните картини. На тях бяха изобразени стъклокрили пеперуди, напълно лишени от всякакви люспици, така че крилцата им изглеждаха нежно стъклени, само тук-там прошарени с мрежа от по-тъмни жилчици. Тази пеперуда, която в прозрачната си голота търсела зеленикавия полумрак на сенчестите гори, се наричаше *Netaera esmeralda*^[3]. Върху крилцата на тази хетера имаше само едно по-тъмно лилаво-розово петънце и тъй като при летежа ѝ, освен него друго нищо не се виждало, това я правело подобна на понесен от вятъра цветен листец. Там беше изобразена и листовидната пеперуда, чиито крилца отгоре привличаха погледа с хармоничното си трицветно съзвучие, докато от долната страна с невероятна точност наподобяваха лист, и то не само по форма и жилчици, но и по най-подробното възпроизвеждане на всевъзможните му дребни несъвършенства, на привидни росни капчици, гъбни брадавички и какво ли не още. Кацнело ли това хитро същество в листака с прибрани нагоре крилца, то така се сливало със заобикалящата го среда, че и най-алчният враг не можел да го открие.

Йонатан се опитваше не без успех да ни предаде своето вълнение пред тази изтънчена мимикрия, която стигаше до наподобяване и на най-дребните недостатъци. „Как е постигнала това тази животинка? — запитваше той. — Как го е постигнала природата чрез животното? Защото невъзможно е да приписваме такава невероятна хитрост на някакви негови наблюдения или съображения. Но ето че природата си знае точно своя лист, знае го не само в неговото съвършенство, но и с обикновените му дребни недостатъци и повреди и с добродушна шеговитост повтаря външния му вид вече в друга област — върху долната страна на крилцата на тая пеперуда, за да измами други свои създания. Ала защо тъкмо това същество да притежава такава

хитроумно предимство? И ако за него е наистина целесъобразно да заприличва при неподвижност напълно на лист, къде да дириим тази целесъобразност, ако погледнем на работите от страна на неговите гладни преследвачи, на разните там гущери, птици и паяци, за храна на които то всъщност е предназначено и които, стига то да поиска, не могат и при най-остро зрение да го открият? Та питам ви аз, за да не вземете вие мене да питате.“

Ако тази пеперуда можеше за своята самозащита да става невидима, достатъчно беше да прелисти човек по-нататък книгата, за да попадне на други вече екземпляри, които чрез очебийна, натрапваща се дори отдалеч видимост постигаха пак същия резултат. Тези пеперуди бяха не само необикновено големи, но и извънредно разкошно обагрени и нашарени. Те, според думите на татко Леверкюн, летели в това свое на пръв поглед предизвикателно облекло с подчертано спокойствие, което обаче не можело да се нарече дръзко, в него по-скоро проличавало нещо унило и въпреки че те никак не се криели, нито едно животно, било то маймуна или птица, или пък гущер, не ги поглеждало. И защо? Защото били отвратителни. Защото със своята биеща на очи красота и бавен летеж те тъкмо това изтъквали. Сокът на тези пеперуди бил толкова зловонен, вкусът им толкова непоносимо гаден, че дори някога по недоразумение и да ставало грешка, лакомникът, който смятал да си подслади душата с някоя от тях, веднага изплювал плячката си с всички признаци на страшна погнуса. Но тяхната отвратителност била толкова известна в природата, че те се чувствували сигурни — печално сигурни. Ние зад Йонатановото кресло обаче се питахме дали тази сигурност не е по-скоро позорна, отколкото забавна. И какъв бил резултатът? Този, че и други видове пеперуди започнали измамнически да се обличат в същата предупреждаващо разкошна премяна и също така бавно, но недосегаемо меланхолно-сигурно да летят, макар че били напълно годни за ядене.

Заразен от веселостта на Адриан, който при тези сведения просто се тресеше до сълзи от смях, смеех се от сърце и аз. Но с едно строго „шт!“ татко Леверкюн слагаше край на смеха ни, тъй като изискваше да се отнасяме към всичките тия неща с благоговейно страхопочитание — със същото страхопочитание към тайните на природата, с каквото той разглеждаше необяснимите например

писмена върху черупките на някои миди. При тези свои наблюдения той си служеше с една голяма четириъгълна лупа, която отстъпваше понякога и на нас. Не ще и дума, наблюдаването на тия създания, на всичките тия морски охлюви и миди, беше също тъй дълбоко поучително, особено когато изображенията им се разглеждаха под ръководството, на Йонатан. Мисълта, че всичките тези извивки и сводчета с розови входове и чудно нюансирани, сякаш фаянсови, разнообразни стенички, изваяни с толкова прелестна сигурност и с колкото смел, толкова и изящен усет за форма — са все дело на техните пихтиести обитатели — ако, разбира се, държим на представата, че природата сама се изгражда, и не намесваме във всичко това и творец, когото непременно да смятаме за надарен с богато въображение приложен художник и честолюбив майстор-грънчар, така че да се поддаваме на изкушението да намесваме в творението и някакъв изкусен междинен бог, някакъв демиург — та искам да кажа: мисълта, че тези дивни черупки бяха дело на самите мекотели, за да се опазват в тях от опасностите, тази мисъл беше най-поразителната в случая.

— Вътре във вас — казваше ни Йонатан — в това вие лесно можете да се уверите, като напипате вашите лакти, вашите ребра, има една твърда опора, това е вашият скелет, за който са прикрепени мускулите, плътта ви и който вие носите в себе си, ако не е по-правилно да кажем, че той вас носи. А тук виждаме тъкмо обратното. Тези създания са изнесли опората си навън, не като скелет, а като свой дом и тъкмо в това, че при тях тя е външността им, а не някаква вътрешност, трябва да търсим причината за тяхната красота.

Ние момчетата, Адриан и аз, се споглеждахме озадачено, нерешително усмихнати при тези забележки на бащата за суетата на видимия свят.

Но понякога тази външна красота беше коварна: някои конусовидни охлюви, прелестно несиметрични създания, едни оцветени в бледорозово с жилчици, други в меденокафяво с бели петна, имаха лошата слава, че ужилването им било отровно — изобщо, според думите на бухелския стопанин, в целия този чудат дял на живота имало нещо доста съмнително и фантастично двусмислено. Известна странна двойственост във възгледите за тези разкошни същества проличавала и в твърде разнообразните цели, за които били

употребявани в миналото. В Средните векове те принадлежали към постоянния реквизит на магьосниците и алхимиците и се смятали за много подходящи съдове за отрови и любовни напитки. А, от друга страна, те същевременно са играли известна роля и при богослужението, било като украса на ковчежетата за светите дарове и реликви, било дори като чаши за причастие. И какво ли не идвало тук в допир — отровата с красотата, отровата с магията, но също и магията с литургията. Макар тогава да не се замисляхме над всичко това, коментарите на Йонатан Леверкюн ни караха все пак смътно да го чувствуваме.

Колкото до онези писмена, които не даваха мир на татко Леверкюн, те се очертаваха, бледочервеникаво върху белезникавите черупки на едни новокаледонски миди от средна големина. Буквите, изписани сякаш с четчица, преминаваха към ръба вече в чисто щрихови орнаменти, но върху по-голямата част от изпъкналата повърхност, благодарение на грижливия им и сложен рисунък, създаваха действително впечатлението на писмени знаци. Доколкото си спомням, те много напомняха ранната ориенталска писменост, донякъде староарамейското писмо, и действително баща ми трябваше да донася на своя приятел от доста добре обзаведената градска библиотека в Кайзерсашерн археологически книги, по които можеше да се направят някои справки и сравнения. То се знае, тези проучвания не водеха до никакви резултати или до толкова объркани и безсмислени, че се свеждаха всъщност до нищо. С известна меланхолия това трябваше да признае и самият Йонатан, когато ни сочеше тези загадъчни руни. „Оказа се — споделяше с нас той, — че е съвсем невъзможно да се вникне в смисъла на тези знакове. За жалост така е, деца мои. Те се изплъзват от нашето разумение и печалното е, че те ще си останат тайна и занапред. Но ако казвам «те се изплъзват», това ще рече само, че «те не ни се разкриват», затова нека никой не ме убеждава, че природата била изписала този шифър, чийто ключ ние не притежаваме, само за да украси черупката на едно от своите създания. Украсата и смисълът винаги са вървели ръка за ръка и древните писмена са служили едновременно както за украса, така и за съобщение. Не ми приказвайте, че тук не се съобщавало нищо! Макар че съобщението не може да се изясни, вдълбочаването в тази неяснота е все пак една наслада.“

Смяташе ли той, че ако тук наистина имаше някакво тайно писмо, природата действително е разполагала със свой собствен, зароден в нея самата организиран език? Защото кой иначе от изнамерените от хората езици би избрала тя, за да се изрази? Още тогава като момче аз схващах твърде ясно, че природата извън човека по самата си същност е безграмотна, и това е, което в моите очи я прави така зловеща.

Да, татко Леверкюн беше мислител, дълбок съзерцател и аз вече казах, че неговото изследователско увлечение (ако би могло изобщо да се говори за изследване там, където всичко се свеждаше всъщност до мечтателна съзерцателност) беше винаги склонно да взема определена, а именно мистична или интуитивно полумистична насока, в която, както поне на мен ми се струва, човешката мисъл почти неизбежно избива, щом започне да се вдълбочава в тайните на природата. Че дръзновението да се извършват опити с природата, да се предизвикват в нея явления, да бъде подхвърляна тя на „изкушение“, като чрез експериментиране дейността ѝ се излага на показ — че всичко това граничи с магьосничеството и нещо повече, дори е магьосничество и е дело на „изкусителя“, е било винаги убеждението на отминалите епохи: едно убеждение, което буди уважение, ако питате мене. Интересно е да се знае как ли е щяло да се погледне в ония времена на онзи витембергец^[4], който преди сто и толкова години, както ни разказваше Йонатан, бе изнамерил опита с „видимата музика“, която и ние имахме възможност да наблюдаваме понякога. Сред не многото физически уреди, с които бащата на Адриан разполагаше, имаше и една кръгла стъклена плоча, закрепена само в средата на една ос. Върху тази именно плоча се проявяваше това чудо. Плочата се посипваше със ситен пясък и когато татко Йонатан прекарваше от горе на долу един стар лък от чело по ръба ѝ, тя започваше да трепти, от което раздвиженият по нея пясък се събираше и разполагаше в удивително точни и разнообразни фигури и арабески. Тази зрима акустика, в която очевидността и тайната, закономерността и чудото така чаровно се съчетаваха, много се харесваше на нас, момчетата; за да причиним радост впрочем и на експериментатора, ние често молехме татко Леверкюн да ни я демонстрира.

Подобно удоволствие му доставяха и ледените цветя и през зимните дни той беше в състояние съсредоточено да наблюдава по

половин час структурата на тези кристални отлагания върху малките селски прозорци на Бухел било с просто око, било през своята лупа. Но нека кажем: всичко щеше да си е в ред и нашият наблюдател лесно щеше да се заема след това с всекидневната си работа, ако тези порождения се придържаха, както им би подобавало, към симетричните фигури, към строго математичните и правилни форми. Но това, дето те едва ли не с фокусническо безсрамие подражаваха на растителния свят, дето по такъв чудесен начин имитираха папрати, треви, чашки и венчета на цветя и със своите ледени средства дилетантски копираха органичния свят — с това вече Йонатан не можеше да се примири, над това той не преставаше донякъде неодобрително, ала и с възхищение да клати глава. Бяха ли тези фантазмагории *образец* за растителните форми, или бяха просто тяхното *подражание*? — това беше въпросът, който го измъчваше. Нито едното, нито другото, сам си отговаряше той, това бяха паралелни образувания. В творческото си въображение природата фантазира и тук, и там все същото и ако можеше да става дума за подражание, сигурно то беше взаимно. Нима трябва да си представяме истинските деца на полята като образци само защото в тях е внедрена дълбока, органична действителност, докато ледените цветя са само фигури? Та тия фигури са резултат на не по-малко сложна игра на материята, отколкото оная, която виждаме при растенията. Доколкото правилно разбирах нашия домакин, това, което го занимаваше, беше единството между живата и тъй наречената не жива природа, беше мисълта, че ние грешим по отношение на последната, когато теглим прекалено строга граница между двете области, тъй като в действителност тази граница не е чак толкова непроницаема и по начало няма такова елементарно качество, което да е присъщо само на живите същества и да не се наблюдава и при неодушевени обекти.

По какъв действително смущаващ начин се вплитат двете царства едно в друго, ни показваше „лакомата капка“, на която татко Леверкюн неведнъж поднасяше обеди пред очите ни. Една капка, кой я знае от какво, от парафин ли или от етерично масло — и аз вече не си спомням точно каква беше тя, мисля, че беше май хлороформ, — та една капка, казвам, не е някакво живо същество, не е и примитивно, не е амеба дори, и човек никога не би допуснал, че тя може да чувства глад, да приема храна, да задържа смилаемата част и да изхвърля

несмилаемата. Но тъкмо това вършеше нашата капка. Тя висеше самотна в чаша вода, където Йонатан я беше впръснал навярно със спринцовка. Това, което той сетне правеше, беше следното. Вземаше с пинсетка една мъничка стъклена пръчица, по-скоро една стъклена нишка, покрита с шеллак, и я поднасяше на капката. Това беше единственото, което той правеше, останалото извършваше капката. Тя издуваше на повърхността си една малка пъпчица, нещо като възприемателно хълмче, с което започваше да поглъща пръчицата по дължина. При това и тя се разтягаше на дължина, вземаше крушообразна форма, за да поеме без остатък плячката си, разпъваше се надлъж, докато от пръчицата не оставаше да стърчи нищо, и след това — давам ви честна дума — започваше постепенно пак да се закръгля, отначало като яйце, да абсорбира шеллаковото покритие на пръчицата и да го разпределя в телцето си. След като привършваше това, тя, възвърнала си вече сферичността, изтласкваше чисто облизаната пръчица към периферията си и я изхвърляше обратно във водата.

Не бих могъл да кажа, че гледах всичко това с удоволствие, но трябва да призная — оставах от опита поразен, както и Адриан впрочем, макар че при тия демонстрации той само от уважение към сериозността на баща си потискаше напушилия го смях. Наистина лакомата капка можеше да се приеме за смешна, но съвсем не беше смешен за моето чувство случаят с едни невероятни и призрачни създания на природата, които татко Леверкюн беше успял да отгледа в някаква странна култура и които той ни позволяваше също да наблюдаваме. Тази гледка няма никога да забравя. Стъкленият съд, където тези странни порождения кристализираха, беше до три четвърти пълен с леко лигава течност, именно с разрежено водно стъкло, а дъното му бе посипано с пясък. И от този пясък беше поникнал един гротескен мъничък пейзаж от различно оцветена растителност, един объркан гъсталак от сини, зелени и кафяви кълнове, подобни на водорасли, на гъби, на неподвижни полипи, също и на мъхове, на раковини, плодови завързи, фиданки, дървесни клонки, а тук-там някои измежду тях напомняха човешки крайници — това беше най-забележителното нещо, което бях някога виждал: забележително не толкова поради крайно странния си и смущаващ изглед, колкото поради дълбоката меланхолия, която беше разлята в

него. И когато татко Леверкюн ни запита какво смятаме да е това и ние колебливо отговорихме, че може да са растения — „не — възрази той, — те не са растения, те само се правят, че са растения, но недейте да ги подценявате за това! Тъкмо защото тъй се стараят да бъдат като растенията, те заслужават пълното ни уважение“.

Оказа се, че тази растителност беше от напълно неорганичен произход и бе осъществена с помощта на материали, произхождащи от аптеката „Благи вестители“. Преди да налее разтвора от водно стъкло, Йонатан беше поръсил пясъка на дъното с различни кристали, ако не се лъжа, с кристали на калиев хромат и меден сулфат, и от този посев, в резултат на физическия процес, наречен „осмотично налягане“, се беше развила тая жалка растителност, към която експериментаторът възбуди веднага у нас още по-живо съчувствие, защото той ни показва, че тези печални подражатели на живота бяха жадни за светлина, „хелиотропни“, както се нарича това от науката за живите същества. Той изложи пред нас едната страна на аквариума на слънчевата светлина, като засенчи другите три, и ето че към страната, през която проникваше светлината, в кратко време се наклони цялото това съмнително котило — гъбите, фалическите стъбла на полипите, фиданките и водораслите, заедно с полуоформените телесни членове, и то с такава страстна жажда за топлина и радост, че всички тези „създания“ просто се притиснаха и буквално залепнаха към стъклото.

— И при това те са мъртви — рече Йонатан и очите му се наляха със сълзи, докато Адриан, както добре виждах, се тресеше от сдържан смях.

Колкото до мене, аз не мога да се произнеса дали трябва над това да се смее човек, или да плаче. Едно само ще кажа: такива призрачни явления като описаното са дело изключително на природата, и то предимно на дръзко изкушаваната от човека природа. В благородното царство на хуманистичните науки подобни кошмарни призраци не се срещат.

[1] Паралелни места (лат.) — тоест бележки, посочващи паралелни текстове в библията. — Б.пр. ↑

[2] Вид едра тропическа пеперуда, лазурносиня на цвят. — Б.пр. ↑

[3] Латинското название на голяма тропическа пеперуда. В буквален превод — изумрудна блудница. — Б.пр. ↑

[4] Става дума за немския физик Ернст Фридрих Хладни (1756–1827). Описваното явление е известно във физиката под името „хладниевы фигури“ — Б.пр. ↑

IV

Тъй като предишната глава и без това прекомерно набъбна, струва ми се, че ще е най-добре да пристъпя вече към нова, в която с няколко думи да въздам дължимото и на образа на стопанката в Бухел, на милата Адрианова майка. Възможно е от благодарността, която изпитвам за хубавите детски спомени, както и за вкусните закуски, които тя ни поднасяше, у мен да се е създал ореол около нейния образ — но аз трябва да кажа, че в живота си не съм срещал по-привлекателна жена от Елсбет Леверкюн, и аз не мога да говоря за нейната простичка, интелектуално съвършено скромна личност иначе, освен с дълбоката почит, която ми внушава убеждението, че синът дължеше твърде много за своя гений на изключителната витална сила на тая майка.

Ако за мене беше истинска радост да гледам хубавата старонемска глава на съпруга ѝ — с не по-малко удоволствие погледът ми се спираше и върху нейния извънредно приятен, своеобразен и чудно хармоничен облик. Родом от околностите на Аполда, тя беше брюнетка от онзи тип, който се среща понякога в немските земи, без неговата генеалогия — доколкото, разбира се, тя би могла да се проследи — да дава основания за предположението, че тук има примес на романска кръв. По мургавия тен на кожата, по черната, причесана на път коса и ласкавите, спокойни черни очи тя можеше да бъде взета за италианка или французойка, ако известна германска грубоватост в чертите все пак не противоречеше на това. Лицето ѝ беше по-скоро кръгло, въпреки изострената брадичка, носът не съвсем правилен, малко потънал между веждите и леко вирнат, устата спокойна и меко очертана. Косата ѝ, която, докато растях, бавно се посребряваше, закриваше отчасти ушите и беше така силно изопната към тила, че блестеше като огледало само в пътя над челото се виждаше и малко от бялата кожа. И въпреки това по някоя и друга къдрица — невинаги и следователно не нарочно — се виеше премило и волно край ушите. Сплетената на плитка коса, още дебела по времето на нашето детство,

беше навита по селски на тила, като в празнични дни в нея се виждаше преплетена и една цветно извезана панделка.

Както на мъжа ѝ, така и на нея градското облекло не бе по сърце, пък то и не ѝ отиваше, докато селската полуносия, в която ние открай време си я знаехме — плътната, домашнотъкана фуста и обръбеният с ширит, квадратно деколтиран корсаж, откриващ доста набитичка шия и горната част на гърдите, върху които лежеше простичък златен медальон, — ѝ стоеше до немай-къде хубаво. В мургавите ѝ, свикнали на труд, но незагрубели, макар и не твърде нежни ръце с венчална халка на дясната имаше нещо бих казал, толкова човешки истинно и благонадеждно, че просто бе удоволствие да ги гледаш същото можеше да се каже и за доста големичките ѝ уверено стъпващи, добре оформени крака, обути в удобни пантофки с ниски токове и с вълнени зелени или сиви чорапи на стройните глезени. Всичко това беше извънредно приятно. Но най-хубавото у нея беше гласът ѝ, по тембър топло мецосопрано, който при леко тюрингския ѝ изговор беше наистина галещ. Аз не казвам „галювен“, защото в това има вече нещо преднамерено, съзнателно. Очарованието на този глас се дължеше на някаква вътрешна музикалност, останала впрочем латентна, тъй като Елсбет нито и помисляше за музика, тя не беше я осъзнала, така да се каже. Случваше се наистина между другото да вземе понякога няколко акорда на китарата, която висеше на стената във всекидневната стая за украшение, и да потананика полугласно някои строфа от една или друга песен, но да пее истински, тя не се решаваше, макар да се обзалагам, че тук имаше великолепен материал за развитие.

Във всеки случай аз никога не съм чувал някой да говори по-сладко от нея, при все че всичко, което тя казваше, беше всъщност съвсем просто и делово и според мене съвсем не е без значение, че тези естествени, подсказани от вродения вкус благозвучни интонации са докосвали майчински още от първия час Адриановия слух. С това аз донякъде си обяснявам просто невероятния усет за звук, проявяван в неговото творчество, ако и да би могло на това да се възрази, че и неговият брат Георг е имал същото благоприятно условие, без то да е оказало някакво влияние върху облика на живота му. Георг впрочем приличаше предимно на баща си, докато Адриан беше взел много повече от физиката на майка си, макар че, от друга страна, Адриан беше, който бе наследил склонността на бащата към мигрена, а не

Георг. Но общо външността на скъпия ми покойник, както и много подробности: мургавият тен, разрезът на очите, формата на устата и брадичката — всичко това бе наследено от майката и то биеше особено на очи, докато ходеше бръснат, значи, преди да си беше пуснал така изменящата го островърха брадица, което стана вече по-късно. Смолистата чернота на майчините и лазурът на бащините му ириси се бяха смесили в неговите засенчени сиво-синьо-зеленикави очи, попръскани сякаш с метални точици и с едно ръждивокафяво кръгче около зениците и аз съм бил винаги вътрешно убеден, че тъкмо тази противоположност между очите на родителите му и смесицата, която бе произлязла в неговите, го правеше колеблив при естетичната му преценка в това отношение и той цял живот не можеше да реши кои очи, черните или сините, повече предпочита у другите. Но винаги беше крайността — смолисточерният блясък между ресниците или небесната синева, — която истински го подкупваше.

Влиянието, упражнявано от госпожа Елсбет над ратаите в Бухел, които през не особено усиленото време на годината не бяха много и само по жътва нарастваха с наети от околното селско население помощници, беше най-благотворно и доколкото мога да съдя, нейният авторитет сред тях беше дори по-голям и от авторитета на съпруга ѝ. Образите на някои от тези хора все още си спомням: на коняря Томас например, който обикновено ни докарваше от гара Вайсенфелс и сетне ни откарваше до нея — едноок, извънредно висок и костелив човек, при това с гърбица високо горе, на която често разхождаше яхналия го мъничък Адриан по-късно моят приятел много пъти ме уверяваше, че това било много практично и удобно седалище. Спомням си сетне една краварка на име Хана, мома с раздрусани гърди и боси, вечно изпоцапани с тор крака, с която подрастващият Адриан, по причина, изискваща по-подробно разглеждане, поддържаше най-тясна дружба спомням си и управителката на сиренарницата, госпожа Лудер^[1], една вдовица вечно с боне на главата и необикновено достоен израз на лицето, който трябваше да се приема отчасти като протест срещу името ѝ, но се дължеше покрай другото и на факта, че беше общопризната майсторка в приготвянето на бялото сирене. Тя именно, когато това не вършеше самата стопанка, ни гощаваше в благодатния полумрак на краварника, където под сръчните ръце на свитата върху

ниско столче доячка в чашите ни се струеше топло, пенливо, ухаещо на полезното животно мляко.

Не бих се впускарал, разбира се, толкова подробно в детските си спомени за тая селска обстановка сред простичкия декор на полето и гората, на езерото и хълма, ако тъкмо тя не беше най-ранният околени свят на Адриан до десетата му година — неговата родителска къща, неговият пръв пейзаж, който включваше тъй често и мене заедно с него. Това беше времето, откогато води началото си нашето „ти“ и когато и той трябва да се е обръщал към мене по име — аз вече не си го спомням, но немислимо е едно шест или най-много осемгодишно момче да не ми е казвало просто „Серенус“ или дори „Серен“ в отговор на моето „Адри“. Не мога да определя точно кога, но трябва да е било вече през първите училищни години, когато той престана да ми засвидетелствува тая близост и ако все пак се обръщаше към мене, то беше само с презимето, докато на мене щеше да ми се струва ужасно сурово и дори невъзможно да му отвръщам със същото. Да, така беше — а сега остава някой да си помисли, че искам да се оплаквам за това. Аз само сметнах за нужно да упомена, че от своя страна аз му казвах „Адриан“, а той или отбягваше обръщението по име, или ми казваше „Цайтблом“. Но да оставим настрана този куриозен факт, с който бях свикнал напълно, и да се върнем отново към стопанството Бухел!

Негов и не по-малко мой приятел беше кучето Зузо — колкото и странно, ала такова беше името му, — това бе една доста проскубана хрътка, която се смееше с цялата си муцуна, когато ѝ носехме да яде, но за чуждите хора съвсем не бе безопасна. Денем тя водеше обичайния живот на кучетата, вързани с верига за колибката край паницата си, и само нощем, когато всичко утихваше, обикаляше свободно из двора. Двамата с Адриан често надзъртахме в мръсния, наблъскан свинарник, като не забравяхме слушаните в кухнята истории, че тези нечисти питомци с хитри сини очички под русите клепки и тлъсти туловища с цвета на човешката плът ядат, когато им падне, и малки деца, мъчехме се да подражаваме на глухото грух-грух на езика им и не можехме да откъснем поглед от розовото потомство на опрасилата се свиня, което напираше към цицките ѝ. Двамата се забавлявахме с педантичния, изпълнен с важно отмерени звуци и понякога избухващ в истинска истерия живот на кокошото племе зад телената мрежа на курника и заедно правехме впрочем твърде

въздържани посещения на пчелите в кошерите зад къщата, добре запознати с, макар и не непоносимата, но оглушителна болка, която усещахме, когато някоя от тези събирачки на нектар се залутваше по погрешка на носа ни и от глупост решаваше, че трябва да ни ужили.

Спомням си френското грозде в градината, което ядохме, като прекарвахме гроздчетата му през стиснатите си устни, помня какви бяха на вкус полският киселец и някои цветя, от дъното на които умеехме да изсмучем мъничкото нектар, помня и жълъдите, които дъвчехме, легнали по гръб в гората, а също и пурпурночервените къпини, които беряхме от храстите край пътя и чийто тръпчив сок утоляваше детската ни жажда. Ние бяхме деца — не поради някаква разчувстваност от себе си, но поради него, при мисълта за неговата участ, за това, че му бе орисано от долината на невинността да се издигне до висоти пустинни, ужасни дори, се вълнувам, като гледам към миналото. Това беше живот на един артист и тъй като на мене, обикновения човек, бе отсъдено да го наблюдавам от такава близост, цялото мое душевно съчувствие към хората и хорските съдбини се е съсредоточило в тази особена форма на човешки живот. За мене, благодарение на дружбата ми с Адриан, тази форма е станала образец, по който се изгражда всяка съдба, за мен тя е класически повод за дълбоко вълнение пред това, което наричаме пораждање, развитие, предназначение — и може би тя е наистина такъв образец. Защото, макар че артистът си остава цял живот по-близък, да не речем: поверен на своето детство, отколкото отдалят се на практическа дейност човек, макар че той, противно на практичния, си остава, може да се каже, завинаги в чисто човешкото, бленуващо, игриво състояние на детето, все пак пътят на артиста от недокоснатите му най-ранни години до вече по-късните, неподозирани стадии на неговото развитие е безкрайно по-дълъг, по-авантюристичен, по-покъртителен за наблюдателя, отколкото пътят на обикновения човек, за когото мисълта, че и той някога е бил дете, далеч не е толкова болезнена.

Впрочем най-настойчиво моля читателя да отнесе само за сметка на пишещия тези редове всичко, което бе казано с чувство дотук, и в никой случай да не допуска, че то е казано в духа на Леверкюн. Аз съм старомоден човек, останал верен на някои скъпи за мене романтични схващания, към които се отнася и малко нещо патетичният навик да противопоставям артистично надарения човек на посредствения.

Адриан щеше без съмнение студено да възрази срещу изказване като горното, ако би счел изобщо, че си струва трудът да възразява. За изкуството и хората на изкуството той съдеше във висша степен трезво, а когато беше предизвикан, дори и остро, и толкова не обичаше „романтичната шумотевица“, която по едно време се беше вдигнала около тия неща, че даже му беше неприятно да чува думите „изкуство“ и „човек на изкуството“, това се четеше просто по неговото лице, когато те се споменаваха. Същото беше и с думата „вдъхновение“ — в негово присъствие беше за предпочитане тя да се избягва или в краен случай да се замести с „хрумване“. Той така мразеше тази дума, така се подиграваше с нея, че и сега, когато си спомням за тая негова омраза и подигравки, неволно повдигам ръка от сложената на масата попивателна, за да прикрия очите си. Твърде много мъка имаше в тази омраза, за да бъде тя само обективен резултат от промените в духа на времето. Но и тези промени играеха, изглежда, известна роля, защото си спомням как той вече като студент веднъж ми каза, че деветнадесетият век трябва да е бил необикновено приятен период, тъй като никога човечеството не се е разделяло тъй трудно с възгледите и навиците си от предишната епоха както в нашето време.

За езерото, обрасло с върбалак, което отстоеше само на десетина минути от Бухел, споменах вече бегло. То се наричаше Кравешкото корито сигурно заради продълговатата си форма, а също и защото кравите охотно идваха на брега му на водопой. Водата му беше, не зная защо, необикновено студена, така че ние се решавахме да се къпем в него едва следобед, когато слънцето го беше вече доста дълго нагривало. Колкото се отнасяше пък до хълма, до него се отиваше за половин час и това беше много приятна разходка. Беше наречен, навярно много отдавна, но съвсем, неподходящо, Сион и зиме, когато вече там рядко се мярках навън, склонът му беше много удобен за спущане с шейни. Лете от „върха“, където сред сенчестите явори беше скована с общински средства удобна пейка, се разкриваше просторна гледка, на която надвечер в неделните дни често съм се любувал с Леверкюновото семейство.

На това място се виждам принуден да обърна внимание върху следното. Рамката, било като пейзаж, било с оглед на домашния бит, в която Адриан по-късно, в зрели вече години, отново устрои своя живот, когато се установи за постоянно у Швайгецилови в Пфайферинг край

Валдсхут в Горна Бавария, удивително напомняше, дори повтаряше всичко, което го заобикаляше през неговото детство, с други думи, обстановката, сред която протече по-късният му живот, възсъздаваше по най-куриозен начин оная от детските му години. Не стига, че в околността на Пфайферинг (или Пфеферинг, името пишеха различно) се издигаше пак хълм с общинска пейка, наименуван наистина не Сион, а Рида, не стига, че и тук, почти толкова далеч от стопанския двор, колкото и Кравешкото корито, имаше езеро, наречено вече Рибарника — и то с много студена вода, — не, също и сградата, и дворът, и семейните отношения съответстваха поразително на тези в Бухел. Сред двора растеше дърво, което пак доста пречеше, но пак не бе закачано от чисто сърдечни съображения — тук то не беше липа, а бряст. Действително между дома на Швайгецилови и тоя на Адриановите родители имаше типична разлика, тъй като Швайгециловата сграда беше стара манастирска постройка с дебели стени, дълбоки сводести прозоречни ниши и намирисващи на плесен коридори. Но и тук, както и там, силният мирис от лулата на домакина насищаше атмосферата на долните стаи, и тук домакинът, както и домакинята госпожа Швайгецил бяха „родителите“ той — дълголик, по-скоро мълчалив, спокоен и разумен земеделец, а тя — също тъй на години, действително доста снажна вече, но много пропорционално сложена, будна, енергична жена с изопната, гладко причесана коса и стройни ръце и крака двамата имаха впрочем голям син — наследник на имота, на име Гереон (не Георг), много прогресивно мислещ млад човек, увлечен по новите земеделски машини, и по-малка дъщеря, наречена Клементина. Дворното куче в Пфайферинг знаеше също да се смее, макар че се казваше не Зузо, а Кашперл, така поне първоначално му казваха. Първоначално, защото в това отношение наемателят в стопанството си имаше собствени разбирания и аз бях свидетел как под негово влияние името Кашперл се превърна малко по малко в чист спомен и самото куче се обаждаше в края на краищата вече по-охотно на „Зузо“. Втори син в Пфайферинг нямаше, но от това сходството по-скоро се засилваше вместо да отслабне, защото кой трябваше да бъде този втори син?

Върху целия този просто натрапващ се паралелизъм не съм говорил с Адриан никога отначало не казах нищо, а по-късно, не ми се щеше вече да заговарям, но това явление никак не ми харесваше. Такъв

избор на местожителство, който възкресяваше най-ранното детство, такова скриване в старото, в изживяното вече, в детинството, най-малко в тяхната външна страна, свидетелствуваше наистина за чувства на дълбока привързаност, но то говореше същевременно и за нещо много тягостно вече в душевния живот на един мъж. В случая с Леверкюн това беше още по-странно, защото никога не съм забелязвал у него някакво особено сърдечно, емоционално обагрено отношение към родителската стряха, която той напусна рано и без видима мъка. Дали това изкуствено „възвръщане“ не беше чисто и просто игра? Не ми се вярва. Всичко това ми напомня по-скоро един мой познат, който по външност, макар и снажен и с голяма брада, беше вътрешно толкова нежен и чувствителен, че когато се разболяваше — а той честичко боледуваше, — искаше да бъде лекуван само от специалист по детски болести. Интересно в случая беше и това, че докторът, в когото той имаше доверие, бе толкова дребничък, че една практика сред възрастните буквално не му подходеше, така че той беше принуден да се насочи към детските болести.

Струва ми се за уместно веднага сам да призная, че този анекдот за странния пациент и лекаря по детски болести е съвсем нежелателно отклонение толкова повече, че както единият, така и другият няма вече изобщо да се споменават в тези бележки. Ако това е грешка и ако без съмнение бе вече грешка, че в склонността си все да избързвам започнах още тук да разказвам за Швайгецилови и за техния Пфайферинг, аз бих молил читателя да отдаде тази моя непоследователност на възбудата, която ме владее, откакто съм се заел с този свой опит за биография — и то не само през часовете на писането. Работя вече редица дни над тези страници, но моите старания да придам известна уравновесеност на своите изрази и да намеря подобаваща форма за мислите си нека не заблуждават читателя — аз всъщност съм непрестанно обзет от вълнение, което се изразява дори в треперливостта на обикновено още съвсем твърдия ми почерк. Впрочем иска ми се да вярвам, че с време моите читатели сами ще могат не само да разберат моя душевен потрес, но отчасти и да го преживеят.

Забравих да спомена, че в стопанството на Швайгецилови, където се установи по-късно Адриан, имаше, разбира се, и една краварка с разлюлени гърди и вечно потънали в тор боси крака, която

толкова приличаше на Хана от Бухел, колкото всяка краварка всъщност прилича на друга тук тя се казваше Валтпургис. Но не за нея искам да говоря сега, а за нейния първообраз Хана, с която малкият Адриан особено се беше сдружил, защото тя обичаше да пее и често устройваше с нас, децата, нещо като спевки. Странно наистина: докато надарената с хубав глас Елсбет Леверкюн се въздържаше поради някакъв свян да пее, това лъхачо на обор същество ни най-малко не се стесняваше от своя креслив глас (слухът ѝ впрочем беше отличен) и вечер ни пееше на пейката под липата какви ли не народни, войнишки, та и улични песни, повечето от сантиментално или ужасно естество, думите, и мелодиите на които ние бързо заучавахме. Почвахме ли да пеем и ние, тя ни предоставяше първия глас, като подхващаше в терца, от която, щом подхождаше, прескачаше в долна квинта и секста и сигурно и вярно издържаше втория глас до края. При това, за да ни подкани, изглежда, истински да оценим тая хармонична наслада, тя разтягаше засмяна устата си чак до ушите също като Зузо, когато виждаше, че му носят храна.

Под „ние“ подразбирам Адриан, себе си и Георг, който беше тогава на тринадесет години, докато брат му беше на осем, а аз на десет. Сестричката им Урсел беше още много малка, за да взема участие в тези музикални упражнения, пък и при този вид вокална музика, до който краварката Хана съумя да издигне нашето задружно пеене, единият от нас, четиримата певци, беше и без това вече излишен. Защото тя ни учеше да пеем канони — най-детските и обикновените, разбира се: „Сутрин рано в неделя“, „Ехтят чудни песни“ и онзи за кукувицата и магарето. Тези часове на здрач, когато се предавахме на това развлечение, са останали в спомена ми като нещо значително — по-право споменът ми за тях доби впоследствие за мене повишено значение, защото през тия вечери всъщност, доколкото ми е известно, моят приятел за пръв път влизаше в досег с „музика“, малко по-изкусно и раздвижено организирана от тая при едногласното пеене. Тук вече имаше периодично преплитане, повтарящо се подхващане на музикалната фраза, към което краварката Хана подканваше със смушкване в ребрата поредния певец, когато песента беше вече в ход и мелодията стигаше до определена точка, без да е дошла обаче до края. Тук отделните части на мелодията се появяваха на различни места, но това не предизвикваше бъркотия, напротив,

повторението на първата фраза от втория певец хармонираше тон по тон извънредно приятно с продължението, което пееше първият. А когато първият певец — в случай че песента беше „Сутрин рано“ — стигаше до повтарящите се думи „камбаните бият“ и започваше след това звукоподражателното „бим-бам-бум“, това служеше вече за басов съпровод не само на „в неделя“, при което се намираше тъкмо вторият, но и на началното „сутрин рано“, с което третият певец, вследствие на новото смущаване, встъпваше в музикалното си време, за да бъде той пък, щом стигнеше до втория стадий на мелодията, заменен на свой ред от започващия тъкмо в този момент първи, който току-що бе отстъпил основно звучащото характерно „бим-бам-бум“ на втория — и тъй нататък. Партията на четвъртия от нас неизбежно съвпадаше с партията на един от останалите трима, но той се стараеше да поразнообрази своето дублиране, било като пееше поне една октава по-ниско, било като започваше преди първия, така да се каже, преди да е съмнало, с основното биене на камбаните и караше своето „бим-бам-бум“ или пък несмутимо си тананикаше „тра-ла-ла“ през всичкото време, докато траеше песента.

И тъй, макар че по време пеенето ни никога не съвпадаше, всеки мелодичен момент на всеки един от нас прекрасно се съчетаваше с момента на другия и това, което се постигаше, беше една прелестна тъкан, една звукова общност, каквато при „едновременното“ пеене не се получаваше тук имахме едно звукосъчетание, чиято хармония просто харесвахме, без по-нататък да се интересуваме от природата и причината ѝ. Осем-деветгодишният Адриан също не се интересуваше. Но дали пък краткото, по-скоро подигравателно, отколкото удивено негово изсмиване, което чувахме, щом последното „бим-бам“ заглъхваше във вечерната мрачина — изсмиване, което по-късно трябваше така добре да опозная у него, не идеше да подсказе, че той беше прозрял вече особеността в строежа на тази песен, особеност, състояща се просто в това, че началото на мелодията ѝ беше втори глас за следващото в по-друга тоналност продължение и че последната част бе басовата партия на всички други части? Никой от нас не си даваше тогава сметка, че ръководени от една краварка, ние се бяхме добрали до сравнително твърде високо стъпало в музикалната култура, до областта на имитационната полифония, която петнадесетият век трябваше да открие, за да можем ние да ѝ се наслаждаваме. Сега обаче,

когато си мисля за онова изсмиване на Адриан, започвам да разбирам, че у него е имало вече нещо от знанието и насмешливостта на един посветен. И това му остана за цял живот, често съм чувал и по-късно у него този смях, когато сме седели един до друг на някой концерт или в театъра и някакъв изкусен трик, някой остроумен, несхванат от мнозинството ход в музикалната структура, някое тънко психологично загатване в диалога на пиесата го поразяваше неочаквано. По времето на Хана това изсмиване съвсем не отговаряше още на годините му, но то беше вече същото, каквото и в зрялата му възраст: едно леко изтласкване на въздуха през носа и устата, при едновременното отдръпване на главата — кратко, хладно, едва ли не пренебрежително или най-малкото такова, сякаш искаше да каже: „Съвсем не е лошо, доста остроумно, любопитно, забавно!“ Но при това очите му странно се вглеждаха, търсеха нещо в далечината и върху техния метално попръскан сумрак лягаше още по-дълбока сянка.

[1] Името „госпожа Лудер“ би могло да се преведе като „госпожа Никаквица“. — Б.пр. ↑

V

И току-що приключената глава е според моето разбиране прекомерно раздута и вече започва да ми се струва, че е крайно време да се запитам дали не злоупотребявам прекалено с търпението на читателя. За мене самия всяка една дума, която тук пиша, е от изгарящ ме интерес, но колко неуместно би било да смятам това за гаранция, че то ще интересува също тъй и другите хора. Наистина не бива, от друга страна, да забравям, че аз пиша не за днешния ден и не за читатели, които не знаят още нищо за Леверкюн и няма защо следователно да жадуват да научат нещо повече за него. Тези мои съобщения се пишат за по-късни времена, когато предпоставките за вниманието на обществото към тях ще бъдат съвсем други — би могло дори с положителност да се каже: много по-благоприятни — и нуждата от подробности по този покъртителен живот, колкото и да са те умело или неумело изнесени, ще стане повече от наложителна.

Тези времена ще дойдат, когато вратите на нашия обширен и все пак тесен, изпълнен със задушлив, развален въздух затвор се разтворят, с други думи, когато бушуващата сега война така или иначе най-сетне завърши — но как се ужасявам аз при това „така или иначе“ от самия себе си, от ужасното принудително положение, в което съдбата е тласнала немската душа! Защото аз имам пред вид само едната алтернатива в това „така или иначе“ нея само допускам, на нея само разчитам, противно на гражданската си съвест. Поучаващата ни без отдих обществена пропаганда е втълпила така здраво в съзнанието на всички ни колко съкрушителни и безвъзвратни в своя ужас ще бъдат последиците от едно поражение на Германия, че без да щем, ние се боим най-вече от него. И все пак има нещо, от което едни от нас, наистина в моменти, изглеждащи на самите тях престъпни, други обаче съвсем искрено и постоянно, повече се боят, отколкото и от нашето поражение, и това е победата на Германия. Аз просто не смея да се попитам към коя от тези две категории принадлежа. Може би към една трета, към тия, които непрестанно и напълно съзнателно, но

същевременно и сред непрекъснати угризения на съвестта, страстно желаят поражението. Всички мои възжелания и надежди не могат да не са против победата на немското оръжие, защото тя ще погребее делото на моя приятел, печатът на забраната и забравата ще легне може би за сто години върху неговото творчество, така че то ще пропусне своето време и едва по-късно историята ще го оцени по достойнство. Този е особеният мотив за моята престъпност и той се споделя от групичка пръснати по света хора, които спокойно могат да се преброят на пръсти. Но моето душевно състояние е само една специална разновидност на състоянието, което — като изключим случаите на крайна глупост или долна заинтересованост — е станало участ на целия наш народ и аз съм склонен да припиша на тази участ необикновен, небивал досега трагизъм, макар и да зная, че и на други нации се е вече полагало да желаят заради своето и общочовешкото бъдеще поражението на собствената си държава. Но като имам пред вид немския характер, неговото простодушие, доверчивост, вродено чувство на вярност и преданост, на мене ми се иска да вярвам, че в нашия случай тази дилема придобива изключителна острота и аз не мога да се въздържа от чувството на дълбока ненавист спрямо ония, които докараха един толкова добър народ до душевно състояние, което той понася — убеден съм — много по-тежко от всеки друг, като стига при това до трагична отчужденост от самия себе си. Достатъчно ми е да си представя, че по някаква нещастна случайност тия бележки попаднат в ръцете на моите синове и те, собствените мои деца, бъдат следователно принудени със спартанско презрение към всякакви мекушави съображения да донесат за мене на тайната полиция — за да си дам сметка с нещо като патриотична гордост за цялата дълбочина на конфликта, в който сме изпаднали.

Напълно съзнавам, че и тая глава, която възнамерявах да напиша по-стегнато, още отсега вече се обременява застрашително с горното отклонение. При това аз не мога да потисна у себе си известно психологическо подозрение, че всъщност търся нарочно поводи за отлагания и заобикалки или най-малко използвам със скрита готовност всеки удобен случай, за да се отклонявам, защото се страхувам от това, което ми предстои да разкажа. Смятам поне, че доказвам пред читателя своята добросъвестност, като сам му давам повод да се догажда, че нарочно се впускам във всичките тези

подробности, защото тайно в себе си се стъписвам пред задачата, с която само от чувство на дълг и любов съм се нагърбил. Но нищо, дори собствената ми слабост няма да ми попречи да продължа разказа си. И тъй връщам се пак на твърдението, че едва в часовете, когато пеехме каноните с краварката Хана, Адриан за пръв път, доколкото ми е известно, влезе в досег със сферата на музиката. Наистина аз зная, че откакто поотрасна, той ходеше вече със своите родители всеки неделен ден в Обервайлер на черква, където един ученик по музика от Вайсенфелс идваше да придружава на малкия орган пеенето на богомолците, а след това тържествено да ги изпраца при излизането им със своите боязливи импровизации. Но на тези църковни служби аз почти никога не съм присъствувал, защото обикновено пристигахме в Бухел едва след като църквата бе пуснала, затова мога само да уверя, че никога не съм чул от Адриан нито дума, от която да може да се заключи, че музикалните постижения на онзи адепт са затрогвали по някакъв начин младите му чувства, или, ако това не е било дотам чак възможно, че музиката изобщо като явление е спряла по това време вниманието му. Доколкото мога да съдя, той и тогава, и години наред след това не й отдаваше никакво внимание и таеше, изглежда, дори от себе си, че има нещо общо със света на звуковете. В това аз виждам, вътрешна сдържаност, но за същото би могло да се потърси и физиологично обяснение, защото наистина към четиринадесетата си година, по време следователно на започващия пубертет и на излизането от състоянието на невинното детство, той се залови вече по свой почин в дома на своя чичо в Кайзерсашерн да експериментира музикално на хармониум. По това време впрочем започна да го измъчва и получената по наследство мигрена.

Бъдещето на брат му Георг, който като първороден син щеше да наследи стопанството, беше отнапред ясно определено и животът му от самото начало протичаше в пълна хармония с това предназначение. Но въпросът, какъв ще стане вторият син, оставаше открит за родителите и трябваше да се реши от наклонностите и способностите, които той щеше да прояви интересно беше колко рано в главите на близките му, пък и на всички нас се втълпи убеждението, че Адриан ще стане учен. Какъв вид учен, оставаше бъдещето да разреши, но целият вътрешен облик на момчето, неговият начин на изразяване, неговото уверено държане, дори погледът, изразът на лицето му не

оставяха никакво съмнение например и у баща ми, че тази издънка на Леверкюновия род е призвана за „нещо повече“ и ще стане първият учен човек в семейството.

Главната причина за възникването и утвърждаването на тази идея беше леснината, почти би могло да се каже: пренебрежителната леснина, с която Адриан усвояваше уроците си от първоначалния курс, които му се преподаваха в къщи. Йонатан Леверкюн не пращаше децата си в обикновеното държавно училище. Мисля, че причината за това беше не толкова неговото социално самочувствие, колкото сериозното му желание да им даде по-добро образование от това, което те можеха да получат при общото обучение заедно с децата на селската сиромашия от Обервайлер. Учителят, още млад и слабичък човек, който никога не престана да се бои от кучето Зузо, идваше да преподава в Бухел подиробед, след като привършваше служебните си задължения в селото (през зимата Томас отиваше да го докара с шейната), и беше вече предал на тринадесетгодишния Георг почти всички познания, от които ученикът му имаше нужда, за да може да продължи по-нататъшното си образование, когато пое основното обучение и на подкаралия осмата си година Адриан. И той, учителят Михелсен именно, беше първият, който високо, едва ли не с вълнение заяви, че момчето ще трябва, „за бога“, да се изпрати в гимназия и след това в университет, защото такъв схватлив, пъргав ум той, Михелсен, не бил срещал и щяло да бъде срамота, ако не се стори всичко, за да се разчисти пътят на такъв ученик до висините на науката. Горедолу така, във всеки случай малко семинаристски, се изразяваше той и говореше дори за „гениалност“, отчасти, разбира се, за да блесне с тая дума, която във връзка с толкова азбучни постижения звучеше доста смешно, но тя беше казана без всякакво съмнение от искрен възторг.

Никога не съм присъствувал на тези уроци, само съм чувал да се приказва за тях, но деецо мога да си представя държането на Адриан през тия часове. В това държане не може да не е имало понякога и нещо оскърбително, особено за един твърде млад още учител, свикнал да втълпява учебната материя било с насърчителни похвали, било със стряскащи укори в отегчени от напъгане, противящи се умове. „Щом знаеш вече всичко — сякаш му чувам гласа, — няма какво повече да правя тук.“ Естествено неговият ученик съвсем не знаеше „вече

всичко“. Но неговото държане донякъде караше да се мисли така просто защото тук беше налице онова бързо, странно независимо, изпреварващо и толкова сигурно, колкото и леко схващане и усвояване на материята, при което учителят скоро губи желание за похвала, защото чувствава, че един такъв ум представлява вече опасност за скромността на сърцето и води много лесно до високомерие. От азбуката до синтаксиса и граматиката, от поредицата на числата и четирите аритметични действия до тройното правило и простите пропорции, от запаметяването на малки стихотворения (всъщност тук нямаше никакво запаметяване, стиховете бяха веднага схващани и усвоявани с абсолютна точност) до писменото излагане на собствени мисли върху теми от отечествената география и история, навсякъде беше все същото: едва чул нещо, Адриан се извърещаше с израз, който сякаш казваше: „Добре, добре, ясно е вече, стига толкова, карай нататък!“ За една педагожка душа в това има нещо възмутително. Не ще и дума, че на младия човек постоянно му е идело да извика: „Как си позволяваш! Защо не се стараеш!“ Но какво да се старая, когато от това нямаше никаква нужда?

Както вече казах, на тези уроци никога не съм присъствувал, но сякаш с очите си виждам как моят приятел е възприемал преподаваните му от господин Михелсен знания по начало със същия неопределим израз, с който беше посрещнал на времето под липите откритието, че девет такта на хоризонталната мелодия, ако се разположат вертикално по три едни върху други, образуват тризвучно хармонично цяло. Учителят му знаеше и малко латински. След като му предаде и тези свои познания, той заяви, че момчето — едва десетгодишно — може да постъпи ако не в трети, то най-малко във втори гимназиален клас. Неговата работа била свършена.

Така по Великден на 1895 година Адриан напусна родителската си къща и дойде в града, за да продължи учението си в нашата Бонифациева гимназия (сиреч в „Училището на непосветените братя“). Неговият чичо, брат на баща му, Николаус Леверкюн, виден гражданин в Кайзерсашерн, беше изявил готовност да го приеме у дома си.

VI

Колкото се отнася до моя роден град на река Заале, нека съобщя на читателите, които не го знаят, че той е разположен малко по на юг от Хале и по към Тюрингия. Щях без малко да кажа, че той беше разположен — защото съм излязъл толкова отдавна от него, че за мене той е останал далече в миналото. Но неговите камбанарии се издигат все още на същото място, досега не съм чул още архитектурният му облик да е пострадал от поразите на въздушната война, което с оглед на историческия му чар щеше да е във висша степен за съжаление. Споменавам това едва ли не равнодушно, тъй като заедно с немалка част от нашето население, дори най-тежко засегнатото и останалото без покрив, споделям чувството, че на нас сега се връща това, което сами сме причинили на другите, и ако днес изкупваме греха си пострашно, отколкото сме съгрешили, не трябва да забравяме, че който сее ветрове, ще жъне бури.

Нито до Хале, града на Хендел, нито до Лайпциг, града на кантора от Томаскирхе, или пък до Ваймар, или дори до Десау и Магдебург е кой знае колко далече, но Кайзерсашерн е железопътен възел и със своите 27 000 жители е напълно доволен от себе си, толкова повече, че и той, както всеки германски град, се смята за културен център със собствено историческо значение. Градът изкарва поминъка си от различни индустрии — машиностроителна, кожарска, предачна, арматурна, химическа и мелничарска, притежава културно-исторически музей, неголяма собствено стаица с най-ужасни инквизиторски инструменти и твърде ценна библиотека с 25 000 тома и 5000 ръкописа, от тях два с алитерирани заклинания на фулдско наречие, които се смятат от някои учени за по-стари и от мерзебургските, впрочем съвсем безобидни по съдържание, нищо повече от някакви заклинания за дъжд. В десетия век и след това от началото на дванадесетия до четиринадесетия градът е бил седалище на епископ. Тук има замък и катедрала, в която е погребан кайзер Отон III, внукът на Аделхайд и синът на Теофано. Той се бе нарекъл

император римски и саксонски, но не защото желаел да мине за саксонец, а по същата причина, по която и Сципион се наричал Африкански, сиреч защото беше покорил саксонците. Когато през 1002 година след прогонването му от любимия Рим умрял от мъка, пренесли останките му в Германия и ги погребали в катедралата на Кайзерсашерн — съвсем против вкуса му, защото Отон III бе истински образец на немец, който ненавижда всичко немско, и бе цял живот страдал, че се е родил немец.

За града — по-добре да говоря за него в минало време, тъй като става дума за Кайзерсашерн от нашето юношество — за града може да се каже, че както по външен вид, така и по атмосфера беше запазил нещо извънредно средновековно. Старите църкви, предано опазваните градски къщи и магазин, сградите с видими отвън греди и паянти и издадени над улицата етажи, кръглите, вградени в стените кули с островърхи покриви, настланите с калдъръм площи, наоколо с дървета, кметството, по архитектура нещо средно между готика и ренесанс, с камбанария над стръмния покрив, лоджии под него и две островърхи кулички, спускащи се по фасадата до приземния етаж и образуващи еркери — всичко това будеше чувството на непрекъсната връзка с миналото и нещо повече, то сякаш носеше печата на прочутото *Nunc stans*^[1], на схоластическата формула за извънвременността. Идентичността на мястото, останало същото, каквото е било и преди триста, и преди деветстотин години, противостоеше на течението на времето, което преминаваше над града и променяше непрестанно много неща, но други — решаващи за облика му — От пиетет, ще рече, от благочестиво противопоставяне на това време и от гордост заради него продължаваха все така да стоят — за спомен и от чувство на собствено достойнство.

Това за облика на града. А въз въздуха беше останало нещо от настроението, от душевното състояние на хората от последните десетилетия на петнадесетия век, от истерията на отиващото си Средновековие, от неговите латентни психически епидемии. Странно е да се каже това за един трезв и разсъдъчен съвременен град (но той не беше съвременен, той беше стар, а старостта е миналото, възприемано като настояще, минало под тънкия слой на настоящето), то може да звучи малко смело, но тук сякаш всеки момент човек трябваше да очаква, че ей сега ще избухне някое движение за детски кръстоносен

поход, някое свети Витово хоро, че ей сега ще се изстъпи някой „босоног брат“ с визионерско-комунистическа проповед край кладата, на която се изгарят презрените предмети на светската суета, че ей сега ще започнат чудеса около кръста и сред народа ще се подедат мистични процесии. Естествено такива неща не се случваха — та как можеха да се случат? Полицията в духа на времето и неговия ред не би ги допуснала. И все пак! Пред какво ли в наши дни полицията не си затваря очите — пак в духа на времето, който в края на краищата прекрасно допуска отново подобни неща? Този дух на времето клони вече тайно, но какво ти тайно, напълно съзнателно, с рядко самодоволна дори съзнателност, която просто кара човека да се съмнява в истинността и естествеността на живота и открива може би страници на една напълно погрешна и фатална историческа епоха — този дух, казвам, клони да се възвърне пак към ония епохи и с ентузиазъм повтаря символичните действия, в които има нещо толкова мрачно, толкова оскърбително за новите времена, той гори вече книги и върши още много други неща, които не ми се ще да докосвам с думи.

Белег за подобна анахронично-невротична нестабилност и скрита душевна предразположеност на един град са многобройните „оригинали“, чудаци и безобидни полупобъркани хора, които живеят в стените му и както старинните сгради са типични за облика му. Техни неизбежни спътници са децата, „момчетиите“, които тичат подире им, присмиват им се и обзети от суеверна паника, бягат пред тях. Известен тип „дърти жени“ бяха направо подозирани понякога, че са вещици те бяха нарочени за такива просто поради живописно одърпаната си външност, която от своя страна пък се дооформяваше под влиянието именно на това нарочване, докато добиваше най-сетне съвършения облик на вещицата от народната фантастика: дребен ръст, бяла коса, гърбица, коварен вид, съзлививи очи, нос като човка, тънки устни, патерица, която заплашително се размахва, а често и другите атрибути: котки, някоя кукумявка, птица, която говори. В Кайзерсашерн винаги имаше множество екземпляри от този тип, най-известната, най-дразнената, но и най-страшната сред които беше „Лиза от зимника“, наречена така, защото живееше в един сутерен на Малкия медникарски пасаж — една старица, чийто вид до такава степен отговаряше вече на хорското предубеждение, че дори и един съвършено лишен от предразсъдъци човек при среща с нея — особено

ако подире ѝ тичаха дечурлигата, а тя ги отпъждаше с крясъци и проклетия — биваше действително овладян от архаичен ужас, въпреки че за тази женица не можеше да се каже абсолютно нищо лошо.

Тук ще си позволя една малко смела забележка, подсказана ми от опита на нашите дни. За радетеля на просвещението в думата, в понятието „народ“ винаги се е съдържало нещо архаично застрашително и той знае, че достатъчно е да се обърнем към тълпата като към „народ“, за да се подтикне тя към мракобесничество и изстъпления. Какво ли не се е вършило пред очите ни, и не само пред очите ни, в името на „народа“! В името на бога, в името на човечеството, в името на справедливостта такива неща едва ли биха могли да се извършат. Едно във всеки случай е вярно и то е, че същинският народ винаги си остава народ, поне в една определена прослойка на своята същност, именно в архаичната, и че хората и съседите на Малкия медникарски пасаж, които по изборите гласуваха със социалдемократическа бюлетина, бяха същевременно в състояние да виждат нещо демонично в сиромашията на една бабичка, която няма средства за надземно жилище, и когато тя наближи, да дръпват децата си, за да не ги урочаса вещицата. Ако такава жена би била осъдена на изгаряне, което с малки промени в основанията днес съвсем не е толкова немислимо, те биха стояли зад преградите, издигнати от общинската управа, и биха зяпали зрелището, но навярно нямаше да се възмутят. Говоря за народа, но тази старинна народностна прослойка я има у всеки от нас и ако трябва да кажа всичко, което си мисля: аз не смятам, че религията е най-подходящото средство, за да бъде държана тази прослойка под ключ. Тук според мене може да помогне само литературата, хуманистичната наука, идеалът за свободния, красив човек.

Но да се върнем на чудаците от Кайзерсашерн. Между тях имаше и един с неопределена възраст човек, който при всяко неочаквано подвикване повдигаше крак и започваше нещо като спазматичен танц, сгърчил в грозна, печална усмивка лицето си, сякаш за извинение пред уличните хлапета, които с крясъци го преследваха. Друга сред тях беше Матилда Шпигел, една издокарана съвсем несъобразно с времето личност, с рокля, цялата в рюшове, шлейф и „фладус“ — смешна дума, произлязла от изопаченото френско „flute douce“, което би могло да се преведе донякъде като „гальовност“, а тук означаваше някаква странна

фризура с къдрици и всевъзможни украси. И тази жена — ярко изписана, но далеч от всякаква непорядъчност, тъй като поради крайната си глупост беше за това решително неспособна, придружена от няколко мопса с атлазени наметки — със смахната надутост се разхождаше из целия град. Имаше и един дребен рентиер с пурпурен, осеян с брадавици нос и дебел пръстен с монограм на показалеца, който се казваше Шнале, но децата му викаха „Тютюлю“, защото към всяка дума, която произнасяше, нервно прибавяше и този поеман навътре безсмислен звук. Обичаше той да отива на гарата и с издигнат пръст, на който блестеше пръстенът, да предупреждава спирача в будката на последния вагон от заминаващия товарен влак: „Гледайте да не паднете, да не паднете, тютюлю!“

Чувствувам, че не е много достойно да включвам тук тези смешни спомени, но описаните фигури и, така да се каже, обществени явления бяха необикновено характерни за психическата картина на нашия град — за рамката, в която протече животът на Адриан Леверкюн до неговото постъпване в университета, с други думи, за осемте негови младежки години, които и аз прекарах край него защото, макар че поради възрастта си бях два класа по-напред, през междучасията ние бяхме винаги заедно в училищния двор, най-често настрана от нашите съученици срещахме се и следобед в нашите ученически стаички, било като той прескачаше до аптеката „Благи вестители“, било като аз го посещавах в къщата на чичо му на Енорийската улица, номер 15, мецанинът в която беше зает от прочутия Леверкюнов склад за музикални инструменти.

[1] Неизменно „сега“ (лат.). — Б.пр. ↑

VII

Това беше един тих кът в Кайзерсашерн, встрани от търговския център, от Пазарния площад и Търговската улица: една криволичеща уличка без тротоар близо до катедралата тук къщата на Николаус Леверкюн беше най-личната. Триетажна, ако не се броят еркерите в леко дръпнатия назад покрив, тя беше истински бюргерски дом от шестнадесетото столетие, купен още от дядото на днешния собственик, с пет прозореца към улицата на първия етаж над входа и само четири, с капаци, на втория, в който бяха стаите за живеене и откъдето започваше външната дървена украса, докато надолу стените бяха голи и небоядисани. Дори и стълбището се разширяваше едва след площадката на полуетажа над доста високия каменен пруст, така че посетителите и купувачите — а такива често, идваха отдалече, от Хале и чак от Лайпциг — не се изкачваха толкова лесно до желаната цел, до магазина за инструменти, който, както веднага ще покажа това, си заслужаваше изкачването по стръмната стълба.

Николаус Леверкюн беше вдовец, жена му бе умряла още на младини. До идването на Адриан в дома му той бе живял сам със старата си икономка, госпожа Бутце, с една прислужница и с един млад италианец от Брешия, Лука Чимабуе. (той наистина носеше името на художника на мадоните от треченто), който му помагаше в магазина и при изработката на цигулките, защото чичо Леверкюн правеше и цигулки. Той беше възрастен човек с пепеливосива, увиснала безразборно коса и безбрадо, приятно лице със силно изпъкнали скули, гърбав, малко увиснал нос, голяма изразителна уста и вглеждащи се със загрижена сърдечност и разумност кафяви очи. В къщи ходеше винаги в широка, закопчана догоре бархетна блуза. Мисля, че на бездетния човек ще е било драго да приеме в прекалено просторния си дом младеж с роднинска кръв. Чувах, че той оставял брат си от Бухел да плаща училищните такси на сина си, но за жилището и храната му не вземал нищо. Към Адриан, на когото гледаше с неопределени още надежди, той се отнасяше напълно

бащински и беше твърде доволен, че с племенника вече се попълваше и с член от семейството трапезата му, на която тъй дълго беше седял само със споменатата госпожа Бутце и по стар, патриархален обичай с Лука, калфата си.

На някои би могло да се стори странно, че този сърдечен, с приятно завален говор млад италианец, който сигурно и в родината си ще е имал пълната възможност да се усъвършенствува в занаята си, се беше запътил чак оттам за Кайзерсасерн при чичото на Адриан, но това само показваше колко широки бяха търговските връзки, които Николаус Леверкюн поддържаше с всички страни, не само с немските центрове за производство на инструменти като Майнц, Брауншвайг, Лайпциг, Бармен, но и с фирми в чужбина, в Лондон, Лион, Бол оня и дори в Ню Йорк. От всички тия градове гой доставяше музикалната си стока и беше прочут, че има на склад не само първокачествен, но и сигурно пълен, не навсякъде намиран асортимент. Така че, щом някъде в Германия предстоеше например някое Бахово тържество, за чиято стилна постановка бе необходим обой д'аморе, този отдавна изчезнал от оркестрите по-ниско звучащ обой, в старата къща на Енорийската улица вече пристигаше някой музикант, сигурен, че ще намери търсения от него елегичен инструмент и че ще може на място веднага да го изпробва.

Магазинът заемаше помещенията в полуетажа и оттам често се разнасяше най-разнообразно изпробване на октавите. Той представляваше прекрасно, привлекателно, бих казал, омайно дори, културно зрелище, което възбуждаше в акустичната фантазия истински вътрешен резонанс. С изключение на пианото, което Адриановият настойник бе напълно предоставил на специалната индустрия, тук можеше да се види всичко, което звучи и свири, което писука, гърми, бучи, звънти и дрънчи — впрочем тук винаги имаше и един клавишен инструмент — прелестният гlockенклавир, челестата. Във витрините наоколо висяха, а някъде лежаха в калъфи, наподобяващи по форма като мумийните ковчези очертанятията на обитателя си, чудесни цигулки, едни полирани в жълто, други в кафяво (стройните им лъкове с дръжки, обвити със сребърна тел, се притискаха към капака) — италиански, чиято благородна, чиста линия говореше на познавача за техния произход от Кремона, но и тиролски, нидерландски, саксонски, митенвалдски и произведените в собствената работилница на

Леверкюн. Звучни виолончели, добили съвършената си форма още при Антонио Страдивари, стояха в редици край стените, но тук беше налице и тяхната предшественица, шестструнната виола да гамба, която в по-старите творби е на не по-малка почит от тях налице бяха също и съвременната виола, както и още една посестрима на цигулката — виола алта. И моята виола д'аморе, на чиито седем струни цял живот съм се разтушавал, бе купена от Енорийската улица. Тя беше подарък от родителите ми за моята конфирмация.

Покрай стените се виждаха и доста екземпляри от виолоната, гигантската цигулка, тежкоподвижният контрабас, способен на величествени речитативи неговото пицикато е по-звучно от удара на настройвания тимпан, а флажолетните му тонове просто изненадват с прибуленото си очарование. Не липсваше тук и неговият събрат сред дървените духови инструменти — контрафаготът, и той дълъг шестнадесет стъпки, което ще рече: звучащ една октава по-ниско, отколкото е означено в нотите му, мощно усилващ басите, два пъти по-голям от по-малкия си брат — скерцовия фагот, който наричам така, защото е басов инструмент без истинска басова мощ, своеобразно слаб звуково, вреслив, карикатурен. Но колко хубав беше той с извитата си като „ес“ духовна тръбица, блеснал в украсата си от клапи и системи от лостчета! Каква възхитителна гледка беше изобщо тази армия от какви ли не свирки, толкова усъвършенствувани в непрестанното си техническо развитие! Те всички призоваваха виртуоза да се прояви в някоя от техните разновидности: в пасторалния обой, в английския рог, така добре подчертаващ печалното в мелодиите, в отрупания с клапи кларнет, който в ниския си шалюмо-регистър звучи тъй призрачно-мрачно, но е в състояние по-високо да блесне в сребрилата сияйност на своето цветисто благозвучие към същото зовяха и басет-хорнът, бас-кларнетът.

Всички тези инструменти, всеки в своето ложе от кадифе, можеха да се намерят в магазина на чичо Леверкюн, а наред с тях тук се предлагаха флейти от всевъзможни системи и с най-различна изработка — от чимшир, от нар, от абанос, с мундщук от слонова кост или целите от сребро, а покрай тях и пискливата им роднина — пиколата, която тъй високо пронизва оркестровото tutti^[1] и така умело танцува в хоровода на блуждаещите пламъчета, в заклинанието на огъня. Но тук беше и блесналият хор на медните инструменти, като

започнем от изящния тромпет, ясният сигнал, сърцатата песен, мелодичната кантилена на който се вижда просто с око, и минем през любимеца на романтизма, сложния вентил-тромбон, през мощния цугтромбон и пистона, та стигнем до издълбоко боботещата бас-туба. В магазина на Леверкюн можеха обикновено да се намерят и музейни рядкости в тази област от рода на двойката красиво извити наляво и дясно като бичи рога бронзови лури^[2]. Но погледнато с детски очи, с каквито и днес виждам всичко в спомените си, нищо не беше по-весело и по-прекрасно от богатата изложба на ударни инструменти — сигурно защото това бяха все повечето неща, с които човек рано се запознава под коледната елха сред играчките и другите мечтани леснопостижими блага на детинството. Ала в магазина те бяха представени в сериозна, солидна изработка и служеха на цели, преследвани вече от възрастните. Малкият барабан! Колко различен изглеждаше той тук в сравнение с нетрайната играчка от боядисан шперплат, пергамент и канап, която биехме като шестгодишни! Този вече не беше за окачване на врата. На долната кожа бяха изопнати кожени корди, за нуждите на оркестъра той беше завинтен в удобно, косо положение към трикрак метален статив, в страничните пръстени приканващо стърчаха дървените му палки, и те несравнено по-фино изработени от нашите. А ето и глокеншпила, металофона, на чието детинско подобие се бяхме опитвали да изкараме. Птичка мила долетя тук обаче точно настроените метални пластинки, леко прикрепени в двойна поредица към напречните летвички, за да трептят свободно, бяха поместени в елегантно сандъче с ключалка, а изящните стоманени чукчета, с които се извличаше мелодия от пластинките, се съхраняваха в подплатената вътрешност на капака. И ксилофонът, създаден сякаш нарочно, за да възпроизвежда полунощния танец на скелетите в гробището, беше представен наблизко в своята многоредна хроматика. Притегнатият огромен цилиндър на големия барабан също бе тук един обвит с плъст токмак извличаше от кожата му типичния му бумтеж. По-нататък се виждаше медният тимпан. Берлиоз въвеждаше до шестнадесет тимпана в своя оркестър, тъй като не познаваше още предлагания от Леверкюн механизирани тимпан, на който оркестрантът с едно движение на ръката променя според нуждата тона. Още си спомням момчешката ни игра, при която било Адриан, било аз (не, май че бях само аз) биехме за опит тимпана, а добрият Лука променяше

строя, така че се получаваше невероятно глисандо, плъзгащ се нагоре-надолу тропот! Към всичко това нека прибавим и забележителните чинели, които само китайците и турците умеели да изработват, защото държали в тайна начина, по който коват нажежения бронз — след удар оркестрантът тържествуващо ги издига с вътрешната страна към публиката. Нека прибавим и екливия тамтам, и циганското дайре, и звънко откликващия се под стоманената пръчка триъгълник, отворен в единия ъгъл, и най-сетне днешните дзилове, изкорубените, потракващи в ръката кастанети. Опитайте се да си представите цялата тази весело-сериозна музикална компания, увенчана от златното архитектурно великолепие на Ерардовата педална арфа, и ще разберете защо магазинът на чичо Леверкюн — този истински рай на смълчаното, но по стотици начини възвестяващо се благозвучие — имаше за нас, момчетата, такава магическа привлекателна сила.

За нас? Не, по-добре ще бъде, ако говоря само за себе си, за моята заплепеност, за моята наслада аз не се решавам да включвам и моя приятел, когато говоря за такива преживявания, защото той, дали поради това, че се чувствуваше като син на семейството, за когото тук всичко беше нещо всекидневно и обикновено, или пък изобщо защото по този начин се проявяваше общата студенина на характера му — той, казвам, запазваше някакво равнодушно безразличие пред цялото това великолепие и на моите възторжени възклицания отговаряше най-често само с кратко засмиване или някакво: „Да, не е лошо“ или „Доста забавно“, или пък „Какво ли не измислят хората“, или най-сетне „По-добре това да продаваш, отколкото бакалия“. Понякога, след кратък престой в неговата мансардна стаичка, от която се разкриваше чудесна гледка към хаоса от покриви на града, към езерото на замъка и старата водонапорна кула, ние, по мое желание — подчертавам: винаги по мое — слизахме долу, за да предприемем обичайната ни, всъщност не забранена обиколка из магазина, и тогава към нас се присъединяваше младият Чимабуе, отчасти сигурно за да ни понаглежда, отчасти и за да ни бъде по своя приятен начин чичероне, водач и обяснител. От него научихме историята на тромпета: Как го сглобявали отначало от няколко прави металически тръби, съединени със сферични стави, докато не научили най-сетне изкуството да огъват месинговите тръби, без те да се пукат, а именно, като ги запълвали отначало със зифт и колофон, а по-късно с олово, което след това

отново стопявали на огън. Той обичаше да разисква върху твърдението на някои многознайници, че било съвсем безразлично от какъв материал, от метал или от ДЪРВО е изработен някой инструмент, неговият звук се определял от формата, от пропорциите му, а това, че една флейта е от дърво или от слонова кост, една тръба от месинг или от сребро, било без значение. Но неговият шеф — казваше той, — Адриановият zio^[3], който като майстор на цигулки е отлично запознат със свойствата на материала, на дървото, на лака, не бил съгласен с това и бил винаги готов само по звука да познае от какво е направена една флейта — впрочем и той, и Лука, се наемал да стори същото. И след това им показваше с малките си изящни, типично италиански ръце механизма на флейтата, който от сто и петдесет години насам, от времето на прочутия виртуоз Кванц, е претърпял толкова големи промени и подобрения: запознаваше ни както с цилиндричната помощна флейта на Бьом, така и със старата, комичната, която звучи по-сладостно. Сетне ни показваше апликатурата на пръстите върху кларнета, върху фагота с неговите седем отворения, дванадесет затворени и четири отворени клапи, звукът на който така леко се слива с тона на кориите, запознаваше ни с диапазона на инструментите, с това как се борави с тях и с много още подобни неща.

Сега за мене е вън от всяко съмнение, че Адриан е следял тези тогавашни демонстрации, независимо дали е съзнавал това, или не, най-малко със същото внимание като мене — и с много по-голяма полза от тая, която бях способен да извлека аз. Но външно той не проявяваше никакъв интерес и нищо не даваше повод да се предполага, че всичко това го засяга или би могло да го засяга един ден. Въпросите към Лука оставяше да задавам аз, той дори се отстраняваше, разглеждаше не това, за което ставаше дума, и ме изоставяше сам с помощника. С това не искам, да кажа, че той се преструваше, и съвсем не забравям, че по онова време музиката за нас едва ли имаше друга реалност, освен чисто предметната, олицетворявана от склада на Николаус Леверкюн. Наистина ние бяхме влезли вече бегло в досег с камерната музика: почти всяка седмица или най-малко двуседмично у чичото на Адриан, понякога в мое присъствие и далеч невинаги в негово, се устройваха малки камерни концерти. За тях се явяваха органистът в катедралата ни Вендел Кречмар, един заекващ господин, който малко по-късно щеше да стане

учител на Адриан, и преподавателят по пеене в Бонифациевата гимназия. С тях чичото на Адриан изпълняваше избрани квартети от Хайдн и Моцарт, при което той свиреше първа цигулка, Лука Чимабуе втора, господин Кречмар чело, а преподавателят по пеене виола. Това бяха чисто мъжки развлечения — всеки слагаше бирената си чаша на пода до себе си и свиреше обикновено с пура в уста. Често те объркваха такта, най-вече по вина на преподавателя по пеене, спираха и шумно спореха техните гласове нахлуваха странно сухо и чуждо в езика на тоновете, а в това време някой сърдито чукаше с лъка и отброяваше назад тактовете. Истински концерт, симфоничен оркестър никога не бяхме чували и всеки, стига да желае, би могъл да приеме това като достатъчно обяснение за явното равнодушие на Адриан към света на музикалните инструменти. Той във всеки случай беше на мнение, че това трябва да се приеме за достатъчно и сам мислеше, че то е достатъчно. Това, което искам да кажа, е: той се укриваше с това си държане, укриваше се от музиката. Дълго, с упоритост, изпълнена с предчувствия, се кри този човек от съдбата си.

Впрочем дълго време още никому и през ум не минаваше да свързва по какъвто и да било начин в представите си невръстния Адриан с музиката. Мисълта, че той непременно ще стане учен, беше здраво заседнала в главите на всички и все повече се утвърдяваше от блестящите му успехи в гимназията, където той беше първенец. Това негово първенство се поразклати малко едва в горните класове, приблизително от предпоследния клас, когато той стана на петнадесет години, и то поради мигрените, които започнаха да го спохождат и да му пречат, макар и при беглото подготвяне на уроците, което бе неизбежно. Все пак той преодоляваше лесно всичко, което се изискваше от училището — Впрочем думата „преодоляване“ тук не е твърде на място, защото на него не му струваше нищо да отговаря на тези изисквания. И ако отличният успех не му спечелваше особено нежна любов сред учителите — а успехът му действително не му я спечелваше, на това аз бях често свидетел, у тях по-скоро се забелязваше известно раздражение, дори желание да го провалят, — то това се дължеше не толкова, защото го смятаха за самомнителен — тоест те го смятаха за такъв, и все пак не защото той даваше вид, че поради своя успех кой знае колко си въобразява — напротив, той съвсем не си въобразяваше достатъчно и тъкмо в това се изразяваше

неговата надменност, тъй като тя явно беше насочена към всичко, с което той така лесно се справяше, и към учебния материал следователно, към различните предмети, чието преподаване съставяше достойнството и издръжката на учителския персонал, който, много естествено, съвсем не желаше да се види отхвърлен с такова свръхдаровито пренебрежение.

Колкото ДО мене, моите отношения с учителите бяха много по-сърдечни, което никак не беше чудно, тъй като възнамерявах скоро да стана техен колега и с всичката сериозност давах да се разбере това мое намерение. Също и аз имах основание да се смятам за добър ученик, но аз бях и можех да бъда такъв само защото благоговейната ми любов към науките и особено към старите езици и класическите поети и писатели ме импулсираше и ме караше да напъвам всичките си сили, докато той при всеки повод показваше — искам да кажа: не го скриваше никак от мен, а както основателно се опасявах, то не оставаше скрито и за учителите — колко безразличен и, така да се каже, второстепенен за него беше целият училищен курс. Това често ме плашеше — не заради кариерата му, която при неговите способности не бе застрашена, а защото се питах кое за него тогава не е безразлично, не е второстепенно. Аз не виждах „главното“, пък и как бих могъл да го видя? През тези години училищният живот е самият живот, той го заменя напълно неговите интереси закриват напълно хоризонта, необходим за всеки живот, за да може да си създаде той ония ценности, които — колкото и относителни да са те — ще покажат какъв е характерът, какви са способностите на човека. Но човек е устроен така, че те могат да покажат това само ако тяхната относителност остане неосъзната. Вярата в абсолютни ценности, колкото и да е тя винаги илюзорна, е според мене жизнена необходимост. А дарбите на моя приятел се измерваха, напротив, с такива ценности, относителността на които за него беше напълно ясна, без обаче да бяха налице никакви основания, за да се принизяват те като ценности. Лоши ученици има, колкото щете. Но Адриан беше явление, единствено по рода си: лош ученик под облика на първенец в училището. Казвам, че това ме плашеше, но и колко ми импонираше, колко ме привличаше то, от друга страна, колко усилваше то предаността ми към него, преданост, към която — дали ще разбере някой защо? — се примесваше и нещо като болка, като обезсърчение.

И все пак трябва да кажа, че в пренебрежително — ироничното по начало отношение на Адриан към даровете и изискванията на училището. Имаше едно изключение. Искам да подчертая неговия явен интерес към една дисциплина, в която лично аз не се проявявах особено, именно към математиката. Това, че аз бях слаб в тази област и че криво-ляво компенсирах тази си слабост с известна склонност към филологически занимания, ми даваше възможност да разбера, че всички по-изключителни постижения в която и да било насока зависят по съвсем естествен начин от симпатията, която чувствуваме към даден предмет, и затова за мене беше истинска благодат да виждам, че такава зависимост е налице поне тук и у моя приятел. Всъщност математиката като приложна логика, която все пак си остава в сферата на високата и чиста абстрактност, заема своеобразно средно място между хуманистичните и приложните науки и от обясненията, в които Адриан се впускаше при някои случайни разговори за удоволствието, което тя му доставяше, личеше, че той чувствува това междинно положение същевременно и като по-висше, като доминиращо, универсално или, както той се изразяваше, като нещо „истинно“. За мене беше немалка радост да чувам, че той окачествява нещо като „истинно“, това беше все пак една котва, една опора, вече не тъй напразно си задавах въпроса, кое у него е „главното“? „Ти просто от мързел не обичаш математиката — каза ми веднъж той. — Да наблюдаваш реда в света на числата, е в края на краищата най-хубавото нещо. Спомни си «Към римляните», глава тринайста: «Всеки ред е от бога.»“ Той се изчерви, а аз го изгледах смяян. Излизаше, че той беше религиозен.

При него всичко трябваше най-напред „да излезе“, във всичко човек трябваше да го изненада, да го свари, „спипа“, „да му хване спатиите“ — тогава той се изчервяваше, а на мене ми идеше да се плесна по челото и да се чудя как съм могъл да не забележа това дотогава. Също тъй само по една случайност открих, че освен със задължителната материя, с уроците в училище, той се занимава и допълнително с алгебра, работи за собствено удоволствие с логаритмичните таблици, решава уравнения от втора степен, преди още да се изискваше от него да намира стойността на степенувани неизвестни. Отначало той заговори за това с пренебрежение, докато не стигна накрая до горните изказвания. Преди това трябваше да направя

и друго откритие, да не кажа: изобличаване споменах вече за него: напълно самостоятелно, тайно от всички той беше започнал да се добира до клавиатурата, акордиката, движението на тоналностите, до квинтовия кръг и без да има понятие от ноти, от апликатура на пръстите, използваше хармоничните си открития за всевъзможни модулационни упражнения и за налучкване на твърде неопределени по ритъм мелодични построения. Един следобед — той беше тогава на петнадесет години — аз не го намерих в стаята му и го открих седнал пред един малък хармониум, който бе бутнат доста пренебрежително в една от проходните стаи на жилищния етаж. Постоях може би около минута на вратата заслушан, но не се харесах много в това положение, затова влязох и го запитах какво прави. Той отпусна меховете, свали ръце от клавишите и се засмя изчервен.

— Безделието — рече той — е майка на всички пороци. Скучаех. Когато скучая, идвам да си поиграя тук, да си подрънкам. Тая стара латерна седи съвсем изоставена, но въпреки нейната скромност нищо не ѝ липсва. Виж колко е куриозно — тоест куриозно всъщност тук няма нищо, но когато сам го откриваш за пръв път, цялата тази взаимна свързаност, това въртене в кръг, е наистина куриозно.

И той взе един акорд, само от черни клавиши, фа-диез, ла-диез, до-диез, добави към тях ми и демаскира по този начин акорда, който най-напред изглеждаше като фа-диез-мажор, че е всъщност си-мажор, тоест, че е негова пета или доминантна степен.

— Такова едно съзвучие — забеляза той — само по себе си няма тоналност. Всичко е във взаимна връзка и тази връзка образува кръга.

Тонът ла, който разрешаването превръща в сол-диез, тоест превежда тоналността от си-мажор в ми-мажор, го отведе по-нататък през ла-мажор, ре-мажор и сол-мажор към до-мажор и към понижените с бемоли тоналности и той ми показва, че върху всеки от дванадесетте тона на хроматичната гама може да се построи негова собствена нова мажорна или минорна гама.

— Впрочем това са стари истории — каза той. — То отдавна ми е направило впечатление. Забележи, че тъй излиза по-хубаво! — И той започна да ми показва модуляции между отдалечени тоналности, като използваше така нареченото терцово сродство, неаполитанската секста.

Той съвсем не знаеше как се наричат тези неща, но повтори:

— Всичко е помежду си във връзка, в съотношение, И ако искаш да знаеш как се нарича то — неговото име е „двусмисленост“.

И за да потвърди казаното, той взе една акордова поредица от неопределена тоналност и ми показа как тази поредица се колебае между до-мажор и сол-мажор, когато се изпусне фа, който тон в сол-мажор става фа-диез, и как ухото не може да определи дали се чува до-мажор или фа-мажор, когато се избегне си, което във фа-мажор се понижава в си-бемол.

— Знаеш ли какво си мисля? — рече той. — Музиката е двусмисленост, възведена в система. Взemi този тон или, ако щеш, този. Ти можеш тъй да го чуеш или пък тъй, можеш да го схванеш като повишен от по-нисък или понижен от по-висок и ако си малко по-съобразителен, можеш да се възползуваш от тази двойственост според нуждата.

С една дума, той се оказа доста запознат вече с нехармоничните замени и не съвсем неопитен в някои похвати, които даваха възможност да се избягнат по този начин някои положения и да се използват тези замени за модулиране.

Защо това ме толкова изненада? И нещо повече: развълнува и дори поизплаши? Бузите му горяха, а то никога не се случваше при училищните уроци, не се случваше и при алгебрата.

Наистина аз го помолих да импровизира още нещо пред мене, но почувствувах едва ли не облекчение, когато с думите: „Глупости, глупости!“ той ми отказа. Какво всъщност облекчение беше това? То идеше да ми покаже колко горд бях аз с неговото неизменно равнодушие и колко ясно бях почувствувал, че в неговото „куриозно е“ това равнодушие беше само маска. Предчувствувах зараждането на страст — на страст у Адриан! Дали не трябваше да се радвам? Вместо това чувствувах се засрамен някак, изплашен.

Че той се занимаваше с музика, когато се мислеше сам, това аз вече знаех, но при тъй явното място, където бе инструментът, то не можеше да остане за дълго в тайна и за другите. Една вечер чичото казал:

— Е, племенниче, това, което чух днес от тебе, ти не го упражняваше май за първи път.

— Какво искаш да кажеш, чичо Нико?

— Не се преструвай на набедена невинност. Ти музицираш вече.

— Що за израз!

— Него и за по-глупави неща са употребявали. Така както премина от фа-мажор в ла-мажор, беше знаменито. Прави ли ти това удоволствие?

— Ах, чичо!

— Е, ясно е. Виж какво ще ти кажа. Тая стара таратайка, която и без това никой не поглежда, ще вземем да качим в твоята стая. Там ще ти е винаги под ръка, когато ти се доще да посвириш.

— Ти си страшно мил, чичо, но наистина не си заслужава трудът.

— Трудът е толкова малък, че удоволствието все ще е по-голямо. Още нещо, племенниче. Ще трябва да вземаш уроци по пиано.

— Смяташ ли, чичо Нико? Уроци по пиано? Не зная, но това звучи някак като за „момиче с образование“.

— Образованието си е образование, но защо пък момиче? Ако отидеш при Кречмар, работата все някак ще се нареди. Той няма да ни смъкне ризите от гърба, нали сме стари приятели. А ти ще получиш основа за твоите въздушни кули. Аз ще поговоря с него.

В двора на гимназията Адриан ми предаде дословно този разговор. Оттогава той ходеше два пъти седмично на урок при Кречмар.

[1] Едновременно свирене на всички инструменти в оркестъра.

— Б.пр. ↑

[2] Старинен скандинавски духов инструмент. — Б.пр. ↑

[3] Чичо (ит.). — Б.пр. ↑

VIII

Вендел Кречмар, тогава млад още, доста под тридесетте, беше син на родители немци, преселници в Америка. Роден в Пенсилвания, той беше получил музикалното си образование в този щат. Но твърде рано бе почувствувал нужда да се върне назад в Стария свят, от който някога неговите дядо и баба се бяха изселили и където неговите корени, както и корените на неговото изкуство бяха дълбоко залегнали. В своето скитане от град на град, без повечето пъти да се задържа на едно място по-дълго от една-две години, той беше стигнал като органист при нас в Кайзерсашерн — за него това беше само епизод, предшествуван от много други (преди това беше обиколил като диригент няколко малки театри в Германия и Швейцария), след който щяха да последват и други такива. Беше се проявил вече като композитор на музикални пиеси за оркестър и на една опера — „Мраморната статуя“, — намерила благоприятен прием на доста сцени.

Този неугледен, набит човек с кръгъл череп, подстригани мустачки и често засмени, понякога замислени, а понякога и дяволити кафяви очи щеше да бъде истинска придобивка за духовния и културен живот на Кайзерсашерн, ако там беше имало изобщо такъв живот. На орган той свиреше великолепно, с вещина, но на пръстите на едната ръка се брояха тези енориаши, които бяха в състояние да оценят това. И все пак следобедните църковни концерти със свободен вход, на които той изпълняваше музика за орган от Михаел Преториус, Фробергер, Букстехуде, и то се знае, от Себастиан Бах, както и различни интересни и жанрови композиции от епохата между разцвета на Хендел и разцвета на Хайдн, събираха доста слушатели и ние двамата с Адриан редовно ги посещавахме. Пълен неуспех обаче, външно поне, имаха лекциите, които той с неугасващо усърдие изнасяше през цял един сезон в залата на „Сдружението за общественополезна дейност“ като ги придружаваше със своите обяснения на пиано и скици на черната дъска. Те нямаха успех, първо,

защото нашите съграждани по начало не обичаха лекции, второ, защото темите на лекциите съвсем не бяха популярни, а по-скоро капризно необичайни, и, трето, защото мъчителното му заекване придаваше на слушането им характер на тревожно и пълно с подводни скали пътешествие, което възбуждаше отчасти боязън, отчасти и смях и беше в състояние напълно да отклони вниманието на слушателите от предлаганата им духовна храна, като го превърне в напрегнато страхливо очакване на всяко едно следващо конвулсивно запъване.

Действително страшно мъчително, просто за образец беше заекването, от което той страдаше, то бе същинска трагедия, защото той беше човек с голям, преливащ от мисли ум, който чувствуваше страстна нужда да се изкаже пред хората. Понякога корабчето на неговата реч се носеше бързо с неимоверна лекота, по вълните, превъзмогнало, забравило сякаш съдбоносния си недъг, ала от време на време неминуемо настъпваше миг, очакван непрестанно и с право от всички, в който то налиташе на риф, и тогава клетникът, замрял в мъка, с лице, наляно с кръв, занемяваше вцепенен: било че се бе спънал на някой съскав звук и сега раззина широко уста, продължаваше да го издава като някой изпускащ пара локомотив, било че в двубой този път с друг, произнасян с устните звук бузите му напразно се издуваха, а устните му изнемогваха в чест, беззвучен пукот от кратки експлозии, а понякога дишането му просто секваше, изпадаше в ужасно безредие и тогава, разтворил уста като фуния, той се бореше за въздух като риба на сухо. Усмихнат, с овлажнели от напрежението очи, той гледаше на работата откъм веселата страна, но това не за всеки беше някакво утешение, та затова не можеше да се вини публиката, че отбягвала тези лекции. А тя ги отбягваше с такова единомудрие, че много често в партера се мяркаха не повече от седем-осем слушатели, сиреч освен родителите ми, Адриановия чичо, младия Чимабуе и нас двамата — само още няколко ученички от девическата гимназия, които в кризисните моменти на говорителя не пропускаха случая да се изкискат.

Кречмар беше готов да заплаща от собствения си джоб разноските за салона и осветлението, които по никой начин не се покриваха от входните билети, но баща ми и Николаус Леверкюн успяха да прокарат в управата дефицитът да се понася от сдружението или по-право, то да се откаже от наем за помещението под предлог, че

лекциите имали образователно значение и били от обществена полза. Но това беше чисто и просто приятелска услуга, защото обществената полза тук беше съмнителна, ако ще би и затова дори, че на тях обществото отсъствуваше, което нещо, както вече казах, се обясняваше отчасти и с тясната специализираност на разглежданите теми. Вендел Кречмар се придържаше към правилото, което неведнъж чувахме от неговата оформена първоначално по английски уста, че от значение е не другите да се интересуват, а ти сам да се интересуваш, да възбуждаш следователно интерес, което може да стане и непременно ще стане само ако човек дълбоко се интересува от даден предмет, и тогава, заговори ли той за него, почти неизбежно увлича, заразява с този свой интерес и другите и създава по този начин един несъществуващ дотогава, неподозирани интерес, което е много по-за предпочитане, отколкото да си в услуга на нещо, от което хората и по-рано са се интересували.

За съжаление нашата публика почти не му даваше възможност да провери тази своя теория на практика. Но върху нас малцината, които седяхме в краката му сред зеещата пустота на стария салон с номерирани столове, тя се потвърди напълно, защото той приковаваше нашето внимание върху неща, за които не бяхме помисляли дотогава, че така могат да ни погълнат дори неговото ужасно заекване действуваше в края на краищата върху нас като възбуждаща вниманието ни проява на неговата разпаленост. Често, когато бедата се случваше, ние всички дружно му кимахме, за да го ободрим, и един или друг от по-възрастните успокоително му подвикваше: „Тъй, тъй“, „достатъчно“, или „няма нищо“. Тогава на устните му се мярваше весело извиняваща се усмивка, парализата изчезваше и с лекота, все пак доста обезпокоителна, словото му продължаваше да се лее — до някое време.

За какво говореше той? Този човек беше в състояние да посвети цял час на въпроса, „защо в сонатата за пиано опус 111 Бетховен не е написал трета част“ — тема, не ще и дума, напълно заслужаваща да бъде разглеждана. Но нека човек си представи обявата, залепена върху сградата на „Общественополезната дейност“ или поместена в кайзерсашернския „Железничарски глас“ и си зададе въпроса: какъв интерес можеше да възбуди тя в обществото? Хората съвсем не искаха да знаят защо в опус 111 имало само две части. Ние, които се явихме

на това обсъждане, прекарахме наистина вечер, която необикновено ни обогати, при все че до този ден споменатата соната ни беше напълно непозната. А с тази лекция ние я опознахме, и то много добре, защото Кречмар превъзходно ни я изсвири на, макар и лошо звучащото посредствено пиано (роял не му отпусаха), като наред с това проникновено ни анализира вътрешното ѝ съдържание и житейските условия, при които — успоредно с още две други — Бетховен я бе композирал, и с хаплив хумор се спря между другото на обяснението, дадено от композитора, защо се отказал при тази соната от трета част, която да отговаря на първата. На запитването на своя фамулус той отговорил, че нямал време, та затова предпочел да поудължи втората. Нямам време! И как „спокойно“ го заявил! Пренебрежението към запитвача, което се съдържаше в този отговор, е останало, както изглежда, незабелязано, но то се е оправдавало от въпроса. И тук ораторът ни описа състоянието на Бетховен около 1820 година, когато слухът му, поразен от неизлечим недъг, все повече и повече отслабвал и станало вече явно, че той няма да е в състояние да дирижира по-нататък своите произведения. Разказа ни как все по-настойчиво се говорело тогава, че прочутият композитор се бил вече изписал, че творческите му сили били изчерпани, че неспособен за по-значителни работи, и той почнал като стария Хайдн да записва шотландски песни. Защото наистина от няколко години не се появявало вече никакво по-значително произведение, под което да стои неговото име. Но късно през есента, след завръщането си във Виена от Мьодлинг, където прекарал лятото, Бетховен седнал и на един дъх, както се казва, без да вдига поглед от нотните листове, написал тези три композиции за пиано, което нещо съобщил и на своя покровител граф Брунsvик, за да го успокои за своето душевно състояние. И Кречмар ни заговори тогава за сонатата в до-минор, която не могла наистина лесно да се схване като вътрешно издържана и душевно стройна творба и затова така трудно било за тогавашните критици, а и за приятелите на Бетховен, да се справят с този костелив естетически орех. Тези приятели и почитатели просто не могли вече да следват боготворения от тях маестро отвъд върха, на който той бе издигнал по време на своята зрелост класическата симфония, сонатата за пиано, струнния квартет, и със свито сърце виждали в творенията му от последния период процес на упадък, на отчуждаване, на изливане извън сферата

на родното и редното, което им било вече тъй привично, те ги схващали вече като някакво plus ultra^[1], като израждане на и преди това проявяваната склонност към прекалено философстване и крайна умозрителност, към прекомерно доизпипване и научно-музикално експериментиране — с всичко това той претоварвал понякога и най-простата материя като темата на ариетата например в неимоверно дългата ѝ вариационна разработка, която образува втората част на тази именно соната. Да, но както тази тема на втората част преминава през стотици съдби, през стотици светове на ритмични контрасти, за да надрасне себе си, за да се загуби най-сетне в шеметните висоти, които човек би нарекъл отвъдни, абстрактни — така надраства себе си и Бетховеновото изкуство: от обитаемите области на традиционното то се издига пред уплашено следващите го погледи на човечите до сфери, където витае само абсолютно личното — едно в своята абсолютност болезнено изолирано, изолирано поради отмирането на слуха и от всичко земно „аз“ — един самотен властелин в царството на духовете, откъдето и най-благонамерените му съвременници се чувствували облъхнати от незнаен ужас и само в някои мигове, само по изключение успявали да се справят с долитащите оттам смразяващи вести.

— Всичко това е тъй — продължаваше Кречмар. — И все пак е тъй само условно и до известна степен. Защото с идеята за изключително личното ние свързваме идеята за безграничната субективност, за безогледния стремеж към хармонично изказване — в противовес на полифоничната обективност (той държеше да вникнем в разликата: хармонична субективност, полифонична предметност) — а това уравнение, това противопоставяне тук, както и при другите късни майсторски творби на Бетховен, изобщо е неуместно. Наистина в средния период на своето творчество Бетховен е много по-субективен, да не кажем: „по-личен“, отколкото накрая, той много повече е държал тогава всичко конвенционално, формално, банализирано, с каквото музиката е пълна, да бъде погълнато от личния му израз, да бъде претопено в субективната му динамика. Отношението на късния Бетховен към конвенционалността, поне в последните му сонати за пиано, е, при цялата неповторимост, дори страхотност в езика на формите, вече съвсем друго, много по-снизходително и благосклонно. Незасегнатата, непреобразена от субективността, конвенционалността

често се проявява в късните му произведения в пълната си голота, би могло да се каже дори — кухота, лишеност от всякакво „аз“, и въпреки това тя въздейства с много по-страшно величие от всякакво лично дръзновение. В тези творби субективността и конвенционалността встъпват в ново съотношение, в съотношение, обусловено от смъртта.

На тази дума Кречмар се запъна ужасно запрял на първия звук, езикът му отправяше към зъбите нещо като змийско съскане, при което се тресяха и челюстите заедно с брадичката, докато не се успокоиха на следващите съгласни, които дадоха възможност най-сетне да се отгатне какво искаше да рече. Но когато думата беше отгатната, никой не се реши да я подеме, любезно, услужливо да я подвикне, както друг път често се случваше. Трябваше той сам да си я довърши и той я изкара докрай. „Там, където величието и смъртта се срещат — поясни той, — възниква вече склонна към конвенционалността обективност, много по-самовластна и от най-деспотичния субективизъм, защото в нея чисто личното, което е всъщност превишаване на доведената до връхната си точка традиция, тук още веднъж се надраства, като със свръхестествена величавост навлиза в митичното, колективното.“

Той не ни питаше дали го разбираме, а и ние не се питахме. Ако той мислеше, че същественото е да чуем неговите обяснения, ние напълно споделяхме това негово мнение. „В светлината на казаното — допълни той — трябва да се тълкува и това произведение, сонатата опус 111, която разглеждаме тук в подробности.“ И след това седна пред пианото и ни изсвири по памет цялата соната, както първата, така и необикновено удължената втора част, като непрекъснато ни подвикваше посредством изпълнението своите коментари, а за да ни обърне по-добре вниманието върху някои пасажи, изтъкваше ги покрай това и с въодушевено пеене — и всичко това се превръщаше в отчасти увличащо, отчасти комично зрелище, посрещано с неудържимо веселие от малката аудитория. А тъй като имаше извънредно силен удар и при форте ужасно гърмеше, принуден беше просто да крещи, за да може да бъде донякъде чуто това, което междуременно поясняваше, и с всички сили да пее, за да подчертае и вокално изсвирваното. Възпроизвеждаше устно това, което ръцете свиреха. „Бум, бум-тум, тум-трум, тум, тум“ — натъртваше той при гневно избухващите начални акценти на първата част и с висок фалцет пееше пълните с мелодична прелест пасажи, които като светли проблясъци

осветяват понякога отрупаното с буреносни облаци небе на сонатата. Най-сетне той сложи ръце в скута, отдъхна за миг и рече: „Сега вече идва.“ И започна вариационната разработка „*adagio molto semplice e cantabile*“.

Темата на ариетата, обречена на странни приключения и превратни съдби, за които тя в идиличната си невинност никак не изглежда да е родена, се разкрива веднага в шестнадесет такта, сведена до мотив, който в края на първата си част звучи като кратък зов, изтръгнал се от душевните глъбини — три тона само, една осмина, една шестнадесетина и една пунктирана четвърт нота, които се скандират като „небеса“ или „мой любим“, или „ден след ден“, или „прости“, или „злак зелен“ — и това е то всичко. Какво по-нататък става с този нежен възглас, с това тихо, скръбно звукосъчетание — като ритмика, хармония, контрапункт, с каква благодат го осенява композиторът и на какво проклятие го обрича, в какви нощи и ослепителни светлини, в какви кристални сфери — където мраз и зной, екстаз и покой са едно и също нещо — го той сгромолясва и после въздига, това може да се стори прекалено подробно, може да се нарече странно, чудато, прекомерно грандиозно, без с това да се налучка името му, защото всъщност то е безименно. И работейки усърдно с ръце, Кречмар ни изсвири всички тези чудовищни превръщания, като разгорещено припяваше: „Трам-татам — и вмъкваше високо обяснения: — Непрекъснати трели! — викаше той. — Фиоритури и каденци! Чувате ли допуснатата конвенционалност? Тук — изразът — не се очиства от — тривиалността, — а самата тривиалност вече — от привидност, — от нейното субективно — овладяване, — привидността — на изкуството се отхвърля, — накрая — изкуството винаги отхвърля — привидността в изкуството. Трам-татам!

Моля, забележете как мелодията е тук потисната под тежестта на фугата в акордите! Тя става статична, тя става монотонна — два пъти ре, три пъти ре едно подир друго — акордите правят това — трам-татам! Моля, обърнете сега внимание какво ще става нататък...“

Беше необикновено трудно да се следят и виковете му, и извънредно сложната музика, в която те се примесваха. Но ние напрегнато се опитвахме да ги следим, привели телата напред, ръцете между коленете, с поглед, спрян ту на устните му, ту на неговите ръце.

Характерното в тази част е голямата отдалеченост на баса от дисканта, на дясната от лявата ръка, така че настъпва един момент, едно съвсем крайно вече положение, когато клетият мотив, самотен, изоставен, сякаш увисва над зиналата под него бездънна пропаст — момент, пред чиято възвишеност кръвта застива и веднага подир това следва някакво плахо снишаване, някакъв трепетен страх — от това сякаш, че такова нещо е могло да стане. Но много нещо става още, преди да се дойде до края. А когато краят наближи, докато краят приближава, след толкова много злост, толкова много упорство, встрастеност, екзалтираност се случва нещо, по своята благодост, по своята доброта напълно неочаквано и покъртително. В тъй дълго звучалия мотив, който се вече прощава и сам се превръща в прощаване, превръща се в прощален възглас, в прощално кимване на раздяла — в това ре-сол-сол настъпва лека промяна, то претърпява едно мъничко мелодично разширяване. След началното до пред самото ре се вмъква едно до-диез, така че скандирането е вече не „небеса“ или „злак зелен“, а „сини небеса“, „полски злак зелен“, „б навек прости“ и няма по-трогателно, потешително, по-скръбно — примирително нещо на света от това прибавено до-диез. То е като горестна, нежна милувка, по косата, по бузата, като дълбок, безмълвен поглед в очите за сетен път. То благославя така разрасналата се след толкова вариации творба поразително очовечено, притиска я за сбогом, за последно сбогом тъй нежно към гърдите на слушателите, че очите се пълнят със сълзи. „Забрави скръбта!“ — приканва то. — „Бог в нас — е велик!“, „Всичко — беше сън!“, „Спомняй си за мен!“ — и отведнъж се прекъсва. Бързи, резки триоли веднага слагат край на сонатата с тъй обща заключителна фраза, че с нея би могла да завърши и всяка друга пиеса.

След това Кречмар вече не се завърна на катедрата. Обърнат към нас, той остана седнал на въртящото се столче в поза, подобна на нашата, наведен напред, ръцете между коленете, и завърши така с още няколко думи лекцията си върху въпроса, защо Бетховен не беше написал трета част към опус 111. Трябвало само да чуем сонатата, каза той, за да си отговорим сами на този въпрос. Трета част? Продължение — след такова сбогуване? Връщане назад — след подобна раздяла? Невъзможно! Случило се беше тъй, че сонатата в тази втора така огромна част бе стигнала вече до своя край, до своя край и раздяла навеки. И ако той казва „сонатата“, той има пред вид не само тази в до-

минор, а сонатата изобщо като музикален вид, като традиционна форма в изкуството: самата соната стига тук до края, доведена е до своя край, тя е изпълнила своето предназначение, постигнала е целта, отвъд която не може вече да се върви, тя се приключва, прекратява се вече напълно и се сбогува — прощалното кимване с до-диез на мелодично умиротворения с него мотив ре-сол-сол е прощаване и в този смисъл, прощаване, величаво като пиесата, прощаване със самата соната.

След тези думи Кречмар си тръгна, изпратен от редичко, но продължително ръкопляскане. Тръгнахме си и ние, доста замислени, обременени от нещо ново. Повечето, както обикновено се случва, докато си вземаха палтата и шапките и напускаха сградата, безсъзнателно си тананикаха това, което им се бе запечатало през вечерта в паметта — тематичния мотив на втората част в първоначалния му вид и в облика, който той добиваше при сбогуването — и дълго след това от далечните улички, из които слушателите се пръснаха, от нощно тихите, кънтящи улички на малкия град долиташе като ехо: „О, прости!“, „О, навек — прости!“, „Бог в нас — е велик!“

Не за последен път слушахме тази вечер нашия пелтек да ни говори за Бетховен. Наскоро след това той ни държа още една лекция за него, този път озаглавена „Бетховен и фугата“. Аз отлично си спомням и тази тема, виждам сякаш и обявата ѝ, помня и своята увереност, че тя, както ѝ първата, едва ли ще предизвика опасна за живота навалица в салона на „Обществената полза“. Но нашата малка група извлече и от тази вечер най-несъмнена полза и задоволство.

— Завистниците и противниците на този дръзновен новатор — така започна този път Кречмар — винаги твърдели, че Бетховен не може да напише фуга. „Той просто не може“ — казвали те с пълното съзнание какво означава такава присъда, тъй като тази достопочтена форма в изкуството била тогава още високо ценена и никой композитор не смеел да се надява на милост пред музикалния ареопаг и на задоволство сред владетелите и меценатите, от които можело да се очаква поръчка, ако не се е отличил и във фугата. Така например княз Естерхази бил голям любител на този вид висше изкуство, но в домажорната меса, която Бетховен написал за него, композиторият след безуспешни опити не можал да стигне до истинска фуга, което от

чисто светско гледище било неучтивост, а от музикално — вече непростителен недостатък също и в ораторията „Христос на Елеонската планина“ елементът на фугата напълно отсъствувал, макар че тук тя щяла да бъде до немай-къде уместна. Един такъв несъстоятелен опит като фугата в третия квартет на опус 59 не бил от естество да опровергае установеното сред меродавния музикален свят мнение, че великият човек е лош контрапунктист, което се потвърждавало и от фугообразните места в траурния марш на бройката и в алегретото на симфонията в ла-мажор. А пък заключителната част на сонатата за чело в ре-мажор, опус 102, наречена „allegro fugato“! Крясъците, възмущенията — разказваше Кречмар — нямали край. Цялата работа била обявена за неясна до невъзможността най-малко в двадесет такта, твърдели критиците, царяла такава скандална бъркотия — преди всичко поради прекалено силно нюансираните модуляции, — че неспособността на този човек за действително строг стил можела да се смята за напълно установена.

Прекъсвам своя преразказ само за да обърна внимание, че лекторът ни говореше тогава за неща, обстоятелства, положения в изкуството, които бяха извън нашия кръгзор и едва при непрестанно застрашените от заекването негови обяснения те смътно изплуваха някъде по границата на съзнанието ни ние не бяхме в състояние да проверим казаното ни иначе, освен чрез неговото собствено, коментирано от него самия музикално изпълнение. И все пак ние възприемахме всичко това със смътно възбудената фантазия на деца, заслушани в приказка, наистина неразбираема за тях, от която обаче техният крехък дух по някакъв неясен, но своеобразно проникновен начин се оказва неочаквано обогатен и подпомогнат. „Фуга“, „контрапункт“, „Бройка“, „бъркотия поради прекалено нюансираните модуляции“, „строг стил“ — всичко това по начало беше за нас от областта на приказната фантастика, но ние го слушахме с такава готовност, с такива широко разтворени очи, с каквито децата слушат неразбираемите и всъщност съвсем неподобаващи за тях неща — и то с много по-голямо удоволствие, отколкото известното, съответстващото, отговарящото на възрастта им. Не зная дали ще ми бъде повярвано, но този е според мене най-интензивният и достоен, най-развиващият навярно начин за учене — искам да кажа: начинът на изпреварващото учене, на учене, независимо от оставащите зад нас

зейнали празноти от незнание. На мене като педагог съвсем не ми подхожда да защитавам този начин на учене, но аз съм се убедил вече, че младежта безспорно го предпочита, и смятам, че прескачаните празноти с течение на времето от само себе си се попълват.

— И тъй за Бетховен се говорело — продължи да разказва лекторът, — че той не можел да напише фуга, и сега трябва да се запитаме доколко тази клюка е отговаряла на действителността. Очевидно той се е стараел да я обори. В по-късни свои клавирни творби той няколко пъти е влагал фуги, и то тригласни. Например в хамерклавирната соната, както и в сонатата в ла-бемол-мажор. В единия случай той добавил „с някои волности“, за да отбележи, че му са добре известни правилата, които нарушава. Защо ги е пренебрегвал, дали от самовластие, или защото не е могъл да се справи с тях, е останало спорно. Наистина след това идват голямата увертюра-фуга опус 124, както и величествените фуги в Gloria и Credo от Missa solemnis: за доказателство най-сетне, че и в борбата с този ангел великият човек е останал победител, макар и да е излязъл окуцял от нея.

И Кречмар ни разказа една мрачна история, която остави в съзнанието ни страшна и незаличима картина за светата трудност на тази борба, за образа на този велик страдалец. Било сред лятото на 1819 година, по времето, когато Бетховен работел в Мьодлинг над месата, отчаян, че всяка част излиза по-дълга, отколкото предвиждал първоначално, така че срокът за завършването на работата, тоест първи март идната година, когато трябвало да бъде ръкоположен ерцхерцог Рудолф за архиепископ на Олмюц, не можел да бъде спазен. По това време двама негови приятели и почитатели го посетили един следобед и още с влизането си в сградата научили нещо, което ги извънредно смутило. Същата сутрин двете прислужнички на маестроото си стегнали нещата и побягнали, тъй като предната нощ към един часа се разиграла такава необузdana сцена, че разбудила цялата къща. Композиторът работил цялата вечер до късно през нощта над кредото, над кредото с фугата и съвсем не помислил за вечерята, оставена върху пещта, край която прислужничките напразно чакали, и най-сетне, оборени от съня, заспали. Когато към един часа след полунощ маестроото пожелал да вечеря и намерил момичетата заспали, а яденетата изсушени и прегорени, той се разгневил и разкрещял тъй

страшно, че вдигнал на крак цялата къща, още повече, че самият той не се чувал. „Толкова ли не можахте да поседите с мен един час будни?“ — гърмял непрекъснато той. Но часовете били не един, а петшест, и оскърбените момичета още на разсъмване побягнали, като оставили необуздания си господар на произвола на съдбата, който по тази причина днес не получил обед и от вчера по пладне не бил хапвал нищо. Вместо това той се затворил в стаята си и сега се трудел над кредото, над кредото с фугата — почитателите му го чували през затворената врата как работи. Глухият пеел, виел, тактувал с крак над своето кредо — било толкова ужасяващо и същевременно покъртително да се слуша, че надалите ухо край вратата кръвта в жилите се смразила. И тъкмо когато те, потресени до дън душа, вече се готвели да се отдалечат, вратата внезапно се разтворила и Бетховен застанал в рамката ѝ — но в какво състояние! В най-ужасно! С раздърпано облекло, чертите на лицето тъй разкривени, че било страшно да се погледнат, очите заслушани, погледът объркан, отсъстващ. Той се вторачил в новодошлите с изглед, като че ли току-що излиза от борба на живот и на смърт с всички враждебни духове на контрапункта. Отначало мълвял нещо несвързано, сетне започнал сърдито да се оплаква от невъзможното състояние на домакинството си, да ругае, че всички побягнали, че го оставили да гладува. Посетителите се опитали да го успокоят, единият му помогнал да постегне облеклото си, другият изтичал до гостилницата да поръча подкрепителен обед... Едва след три години месата била завършена.

Ние не я знаехме, тази вечер за пръв път чувахме за нея. Но нима някой ще отрече, че е поучително и само да се слуша за великото, дори то и да не е познато? Наистина много зависи от начина, по който се говори за него. Когато си отивахме от лекцията на Вендел Кречмар към къщи, ние имахме чувството, че вече сме чули месата. За тази илюзия немалко допринасяше и образът на измъчения от безсънната нощ и подложен на глад композитор, който той тъй незабравимо ни беше описал.

Това ни разказа Кречмар за „Бетховен и фугата“ и действително то ни даде материал за разговор, когато се връщахме към къщи — даде ни материал и за съвместно мълчание, и за безмълвен, неопределен размисъл върху новото, далечното, великото, което ту като бързотечаща, ту като ужасно запъваща се реч беше проникнало в

нашите души. Казвам „в нашите“, но имам предвид естествено само душата на Адриан. Какво аз чувах, какво възприемах, е съвсем без значение. Както се изясни от разговора ни по обратния път към къщи и на следния ден в двора на гимназията, на Адриан беше направило силно впечатление различието, което Кречмар правеше между епохите на култ и епохите на култура, а също и изказването му, че секуларизирането, придаването на светски характер на изкуството, неговото отделяне от богослужението има само повърхностен, епизодичен характер. Гимназистът беше поразен от мисълта, която лекторът не беше изразил, но предизвикал у него, че отделянето на изкуството от литургичната съвкупност, неговото освобождаване и въздигане в нещо самостоятелно-лично, в културна самоцел, го е обременило с изолираща го тържественост, с абсолютна сериозност, с патоса на страданието — нещо, което беше намерило олицетворението си в страшната поява на Бетховен в рамката на вратата и което няма защо да става вечна съдба на изкуството, негова постоянна душевна атмосфера. И това го говореше един младеж! Още без почти никакъв практически-реален опит в областта на изкуството, той беше дал вече път на фантазията си в сферата на отвлеченото и разсъждаваше като възрастен за вероятно предстоящото свеждане на днешната роля на изкуството към неговата първоначална, по-скромна, по-щастлива роля, към служене на една по-висша организация, която не е нужно непременно да бъде както в миналото църквата. Каква всъщност ще трябва да бъде тази организация, той не можеше да определи. Но че идеята на културата е исторически преходно явление, че тя пак ще бъде погълната от нещо друго, че бъдещето не принадлежи по необходимост на нея, тази мисъл той решително бе извлякъл от лекцията на Кречмар.

— Но алтернатива на културата — подхвърлих аз — е само варварството.

— Извинявай — рече той. — Варварството е противоположност на културата само в системата от понятия, която тази култура ни дава. Извън тази система противоположността може да се окаже нещо съвсем друго или да излезе изобщо, че не е никаква противоположност.

Подражавайки на Лука Чимабуе, аз рекох само: „Santa Maria!“ — и се прекръстих. Друг път той заговори така:

— Като за културна епоха струва ми се, че малко множко се говори днес за култура, не намираш ли? Не зная дали в епохи, които са притежавали култура, тази дума е била толкова позната, употребявана и постоянно на езика на хората. Наивитетът, безсъзнателността, безсъмнеността са като че ли първият белег на състоянието, което ние наричаме с тази дума. А това, което ни липсва, е именно наивитетът и този недостатък, ако то би могло да се нарече недостатък, ни предпазва от някои състояния на забележително варварство, които прекрасно са се погаждали с културата, и то дори с твърде високата. Та мисълта ми е: стъпалото, на което се намираме, може да се нарече стъпало на цивилизованост — твърде похвално състояние без съмнение, но не подлежи на съмнение и това, че би трябвало да станем в много по-висока степен варвари, за да си възвърнем способността за култура. Техниката, комфортът — това се смята днес за култура, но то не е. Ще отречеш ли, че хомофонно-мелодичният строй на нашата музика говори за състояние на цивилизованост — за разлика от старата контрапунктно-полифонна култура?

В тия изказвания, с които той ме дразнеше и объркваше, се повтаряха и много чужди мисли. Но Адриан имаше способността да усвоява и възпроизвежда чуждите мисли по такъв личен начин, че тяхното повтаряне, макар и донякъде детинско, несамостоятелно, не изглеждаше смешно. Твърде надълго обсъждаше той — или по-право, обсъждахме двамата в оживена беседа — една лекция на Кречмар, която бе озаглавена „Музика и око“ и заслужаваше също по-голям наплив. В нея, както вече заглавието подсказва, нашият лектор говори за своето изкуство, доколкото то е насочено към зрението или същевременно и към зрението, което нещо, както той заяви, музиката постига преди всичко с това, че се записва с помощта на знакове, с други думи, с помощта на нотното писмо, което от времето на древните немци, на тия записи с чертички и точки, набеязващи само приблизително мелодията, се използва непрестанно и с все по-големи усъвършенствувания. И тук неговите доказателства бяха твърде забавни — и ласкаещи същевременно, защото будеха у нас чувството на интимно общуване с музиката, на общуване впрочем, каквото имат например с художеството стривачът на боите и миячът на четките — и тъй Кречмар ни сочеше, че много изрази в жаргона на музикантите се дължат не на звукови, а на зрителни впечатления, на вида който има

нотният знак, че се говори за оссhiali, за очилати басы, защото начупените барабанни басы, полутонове, чиито опашки са свързани почифтно с чертици, изглеждат подобни на очила или че някои прости, подредени стъпаловидно на еднакви интервали секвенции (той ни пишеше примери на дъската) се наричат „обущарски кръпки“. Говореше ни за външния вид на нотираната музика и ни уверяваше, че за един познавач е достатъчно да хвърли само поглед върху нотната картина, за да получи сигурно впечатление за духа и стойността на композицията. Със самия него веднъж се било случило следното. Един отбил се при него колега, още при влизането си в стаята, където тъкмо била разгърната на пулта една оставена за преглед съвсем посредствена дилетантска работа, веднага извикал: „За бога, какъв е този боклук там при тебе?!“ И той ни обрисова чудната, от друга страна, наслада, която дори зрителната само картина на една партитура от Моцарт доставя на опитното око — и с яснотата на диспозицията, и с прекрасното разпределяне на инструменталните групи, и с остроумното изграждане на вариациите в мелодичната линия. Дори един глух — извика той, — който няма представа за звуковете, не може да не изпита радост пред такава прелестна гледка. „To hear wit eyes belongs to loves fine wit“^[2] — цитира той един Шекспиров сонет и продължи да ни уверява, че композиторите от всички времена влагали в творбите си скрито по нещо, предназначено повече за четеца, отколкото за слушателя. Ако нидерландските майстори на полифоничния стил, да речем, при безкрайните си жонгльорства в сплитането на гласовете са построявали своите контрапунктни съотношения по такъв начин, че единият глас да повтаря точно другия, когато се чете от края към началото, това едва ли ще е имало някакво особено значение при звуковото им възприемане — той бил готов да се обзаложи, че само малцина са долавяли слухово тази шега — тя била предназначена по-скоро за окоето на специалиста. Също тъй Орландус Ласус използвал например в „Сватбата в Кана галилейска“ за шестте делви с вода шест гласа, а да се преброи това, било по-лесно с окоето, отколкото с ухото, а в „Йоханис пасион“ от Йоахим фон Бурк за „един от слугите“, който ударил плесница на Исус, имало само една нота, докато за „двамината“ в следващата фраза „и с него двамина други“ се падали вече две.

И той ни приведе още много такива, предназначени повече за окото, отколкото за ухото, дори измамни за ухото питагорейски фокуси, към които музиката открай време е имала слабост, и ни изненада накрая с твърдението, че той бил готов в последна сметка да припише всичко това на известна присъща извънсетивност, дори антисетивност на това изкуство, на известна тайна склонност у него към аскетизъм. Всъщност то било най-духовното от всички изкуства, за което свидетелствало дори това, че формата и съдържанието в него са преплетени както в никое друго изкуство и са напълно едно и също нещо. Хората наистина казвали, че музиката е „насочена към слуха“, но това тя вършела само в условен смисъл, само доколкото слухът, както и останалите впрочем сетива, е посредникът, възприемателният орган на духовното. „Може би — каза Кречмар — най-съкровеното желание на музиката е тя да бъде не чувана, не виждана или дори чувствувана, а — стига да е то възможно — възприемана и съзерцавана отвъд всякаква сетивност, отвъд душата дори, в сферата на чистата духовност. Но обвързана в света на сетивата, тя е принудена да се стреми към все по-силна и поробваща сетивност — една Кундри, която сама не желае това, което върши, и все пак с кадифените ръце на страстта обгръща шията на безумеца. Най-мощното си сетивно осъществяване тя постига в оркестровата инструментална музика, където чрез ухото възбужда сякаш всички сетива и упоително слива наладата от звука с наладата от багрите и благоуханията. Тук тя е истинска каещка се грешница под булото на вълшебница. И все пак има един инструмент, ще рече: едно музикално средство за осъществяване, чрез което музиката се чува наистина, но по един полунесетивен, почти абстрактен и поради това по-типичен за духовното ѝ естество начин, и това е пианото, инструмент, който в сравнение с другите инструменти престава да бъде такъв, тъй като е лишен от инструментална специфика. Вярно е, че и пианото като другите инструменти може да служи за солово изпълнение и да се превърне в средство за виртуозност, но това вече е особен случай и строго погледнато — злоупотреба с него. Пианото, правилно схванато, е непосредственият и суверенен представител на самата музика, на музиката в нейната чиста духовност, и затова то трябва да се изучава. Но уроците по пиано трябва да имат за цел не толкова постигането на

някаква специална виртуозност, колкото овладяването на самата ммм...“

— Музика! — извика един глас от малобройната публика, тъй като говорителят не можа да се справи с тая последна, толкова пъти преди това вече произнасяна дума и остана да мука на първия звук.

— Точно така! — продума той облекчен, отпи глътка вода и си тръгна...

Дано сега читателят ми прости, че ще накарам нашия лектор да се яви още веднъж. Защото е твърде съществено да разкажа за една четвърта лекция, която Вендел Кречмар ни държа. Аз бих предпочел да пропусна някоя от предишните, отколкото да изоставя тази, тъй като никоя друга не направи толкова дълбоко впечатление на Адриан (за себе си и тук няма какво да говоря), колкото тъкмо тая.

Не мога вече точно да си спомня как беше тя озаглавена. Изнесена ни бе май под надслов „Елементарното в музиката“ или „Музика и елементарност“, или „Музикалните елементи“, а може и да беше под съвсем друго наименование. Във всеки случай идеята за елементарното, примитивното, първичното беше същественото в нея, а така също и мисълта, че измежду всички изкуства тъкмо музиката, колкото и да се е издигнала през вековете до едно изключително комплицирано, монументално, изтънчено изградено творение на историческото развитие — тъкмо тя е винаги проявявала благочестива склонност благоговейно да си припомня своите начални стадии на развитие и с тържествени заклинания да ги призовава наново — с една дума, да чествува своите елементи.

— С това тя чествува — рече Кречмар — своето подобие с космоса, защото тъкмо тези елементи са същевременно и първият най-прост строителен материал, залегнал в основите на света — паралелизъм, който един философстващ артист от близкото минало — тук той имаше пред вид Вагнер — разумно използва, като отъждестви в своя космогоничен мит „Пръстена на Нибелунгите“ основните елементи на музиката с основните елементи на света. У него началото на всяко нещо има своята музика: това е музика на началото и същевременно начало на самата музика — тризвучие в ми бемол мажор на струещите се рейнски глъбини, седем най-прости акорда, от които, като от циклопски праскални блокове, се изгражда чертогът на боговете. Във величествен стил, одухотворено, той сля

мита на музиката с мита за създаването на света и като свързва музиката с материята, а материята накарва да се изразява с музика, създаде един апарат на добре обмислена симултанност — грандиозен, пълен със значение, макар и малко разсъдъчен в сравнение с някои откровения пак на елементарното в изкуството у чисти музиканти, у Бетховен и Бах например, в сравнение с прелюда към сюитата за чело на последния — също издържан в ми бемол мажор и построен върху най-елементарни тризвучия.

И тук лекторът спомена за Антон Брукнер, който обичал да освежава слуха си на орган или на пиано с обикновен низ от прости тризвучия. „Има ли нещо по-задушевно, по-прекрасно — възкликвал той — от такава поредица само от тризвучия? Не е ли това за душата истинска очистителна баня?“ Тези думи на Брукнер Кречмар смяташе също за твърде знаменателно и красноречиво свидетелство, че музиката е склонна да се възвръща към елементарната си стихия и сама да се удивлява на първите си наченки.

— Да — извика лекторът, — присъщо е на това странно изкуство да бъде всеки миг в състояние да започне отначало, от нищото, и без да е запознато с изминатата от него културна история, с постигнатото през вековете, наново да се открива и пак да се заражда. Тогава то преминава през същите първични стадии, през които е минавало и по-рано в своята история, и по преки пътеки, встрани от главната планинска верига на своя развой, понякога постига, напълно уединено и скрито от света, странни висоти на съвсем особена красота — и тук той ни разказа една история, която по най-смешен, но и будещ размишления начин илюстрира много уместно тазвечершните му разсъждения.

Към средата на осемнадесетото столетие в неговата родина Пенсилвания процъфтявала една немска религиозна община от набожни сектанти анабаптисти^[3]. Нейните ръководни и духовно най-издигнати членове живеели в безбрачие и затова били с уважение наричани „самотните братя и сестри“, а останалите съумявали и в брака да водят примерно чист и богоугоден, строго регулиран по отношение на труда и здравословно умерен по отношение на храната живот, изпълнен със самоотречение и добродетелност. Техните селища били две: едното, наречено Ефрата, в Ланкастърската област, другото — Сноухил, във Франклинската. Техните жители благоговеели пред

своя ръководител, пастир и духовен баща, основателя на сектата, някой си Байсел, в характера на когото искреното смирение пред бога се съчетавало с качества на истински духовен вожд и властен разпоредител, а религиозната екзалтация — с неумолима енергия.

Син на крайно бедни родители, Йохан Конрад Байсел бил роден в Ебербах, Пфалцко. Останал рано сирак, той изучил хлебарския занаят и като странствуващ хлебарски работник завързал връзки с пиетистите и привържениците на баптисткото братство, което пробудило дремещите у него склонности — влечението към своеобразно служене на истината и към свобода в религиозните убеждения. Сближен опасно с течение, което в родината му се смятало за еретично, Байсел, вече тридесетгодишен, решил да избяга от неверотърпимия Стар свят и емигрирал в Америка, където работил на различни места — в Джермантаун, в Конестога — известно време като тъкач. Но обзет по това време от нов пристъп на религиозна екзалтация, той последвал вътрешния си глас и се оттеглил в пуцинаците, за да се отдаде като отшелник напълно на уединен, оскъден и посветен само на бога живот. Но както обикновено се случва, тъкмо бягството от хората вплело още по-силно беглеца в човешкото и той скоро се видял заобиколен от цяла тълпа възторжени последователи и подражатели на неговото отшелничество, така че вместо да се освободи от света, съвсем непредвидено, докато се опомни, се превърнал във водач на една община, която бързо се разраснала в самостоятелна секта — „Новокръстените на седмия ден“ така той станал повелител над своята секта, и то толкова по-неограничен, колкото по-малко се бе домогвал до подобно водачество: противно на всякакво желание и намерение от негова страна, принуден бил да се нагърби с възложената му мисия.

С някакво особено образование Байсел не можел да се похвали, но този буден човек сам се научил на четмо и писмо и тъй като духът му бил преизпълнен с мистични чувства и озарения, той съсредоточил своята пастирска дейност преди всичко в писателствуване и стихотворство, с плодовете на които обилно подхранвал душите на своите пасоми: изпод перото му се леели потоци от дидактична проза, и духовни химии за душевното възвисяване на братята и сестрите в часовете на себевгълбяване, а също и за обогатяване на тяхното богослужение. Стилът му бил витийски, иносказателен, претоварен с

метафори, тъмни загатвания за текстове от Светото писание и своеобразен еротичен символизъм. Един трактат за съботния ден „Mystyrion Anomalias“ и една сбирка от „99 мистични и тайни премъдростовия“ положили началото на тази писателска дейност. Веднага последвала цяла серия химни, които трябвало да се пеят по някои известни в Европа хорални мелодии те излизали под заглавия като „Божествено любопрославение“, „Бранно поле Яковово“, „Благовонен тамян сионски“ и други. Тези именно малки сборничета, попълнени и поправени, излезли събрани заедно след няколко години като официален псалтир на новокръстените на седмия ден в Ефрата под сладникаво-трогателното заглавие „Песни на самотната изоставена гургулица, сиреч църква Христова“. Многократно препечатван и допълван с произведения и от други разпалени членове на сектата, от самотни, но също и женени братя, а най-вече сестри, този сборник променял заглавието си и между другите названия получил веднъж и наименованието „Райско чудодействие“. Накрая той съдържа вече над седемстотин и седемдесет химни, между тях някои с внушителен брой строфи.

Химните трябвало да се пеят, но нямало ноти. Те били просто нови текстове към стари мелодии и така всъщност се пели в общината години наред. Но ето че едно ново просветление и блага вест осенили Йохан Конрад Байсел. Духът му заповядал, освен с ролята на поет и пророк да се нагърби и с тая на композитор.

Отскоро в Ефрата бил дошъл един млад адепт на музикалното изкуство — някой си господин Лудвиг, който открил там певческо училище и Байсел много обичал да присъствува като слушател на неговите уроци. Навярно тогава ще е направил той откритието, че за постигането и разпространяването на духовното царство музиката предлага такива възможности, за каквито младият господин Лудвиг не е и сънувал. Този необикновен човек взел бързо решение. Съвсем вече немлад, минал отдавна петдесетте, той се запретнал да изработи собствена, нужна му за неговите особени цели музикална теория, изгонил учителя по пеене, взел цялата работа в свои ръце — и с такъв успех, че в кратко време направил музиката най-важния елемент в религиозния живот на селището.

По-голямата част от възприетите от, Европа хорални мелодии му се стрували крайно принудени, прекалено сложни и неестествени и

поради това свършено неподходящи за неговите овчици. Той пожелал да преустрои всичко това отново, да го направи по-хубаво и да създаде една музика, която повече да отговаря на техните прости души и да им даде възможност след известно упражнение да стигнат в изпълнението ѝ до известно скромно собствено свършенство. С решителна бързина било постановено едно много, целесъобразно и полезно учение за мелодията. Байсел наредил, че във всяка гама трябва да има „господари“ и „слуги“. След като решил да приеме тризвучието за мелодичен център на всяка тоналност, той провъзгласил тоновете от този акорд за господари, а останалите тонове в гамата — за слуги. Сричките в текста пък, върху които падало ударението, трябвало да бъдат представени от господар, а неударените — от слугите.

Колкото до хармонията, той използвал при нея една съвсем проста процедура. Съставил таблици на акордите за всички възможни тоналности, с помощта на които всеки можел много удобно да си разработи мелодиите за четири или пет гласа, и предизвикал с това истинска вълна от композиторски бяс в цялата община. Скоро нямало вече баптист на седмия ден, бил той мъж или жена, който в подражание на учителя да не композира музика.

Ритъмът бил тази част от теорията, която оставала да се уреди. И този енергичен човек сторил това с най-несъмнен успех. При композирането той следвал точно интонацията на думите, като снабдявал ударените срички с по-дълги ноти, а неударените с по-къси. Да установи твърдо съотношение между нотните стойности, той нито помислял и тъкмо това придавало на неговата метрика значителна гъвкавост. Че почти всяка музика от неговото време се пишела в равни, повтарящи се откъси от време, тоест в тактове, той или не знаел, или не искал и да го знае. Това незнание или безгрижие му били повече от всичко друго от полза, тъй като неопределеният ритъм правел някои негови композиции, особено тези в проза, извънредно ефективни.

Веднъж нагазил в полето на музиката, този човек се впуснал да го обработва със същата упоритост, с каквата преследвал всяка своя цел. Той събрал теоретичните си възгледи върху музиката и ги приложил като предговор към „Гургулицата“. Работейки неуморно, той снабдил с мелодии всички стихотворства от „Благовонния тамян“, някои от тях и по два, и по три пъти, а сетне и останалите химни, които някога композирал, както и голям брой от тези, написани от учениците

и ученичките му. Но не се задоволил с това и написал редица обемисти хорови композиции с текстове, заети непосредствено от библията. Изглеждало, като че ли се кани да композира по своята рецепта музика за цялото Свето писание действително той бил напълно човекът, който би могъл да си постави такава задача. И ако не стигнал дотам, то било само защото трябвало да посвещава голяма част от времето си, за да разработва вече създаденото, да подобрява изпълнението, да преподава песнопение — и постигнал в това отношение просто изумителни резултати.

Музиката в Ефрата, разказваше Кречмар, била твърде необикновена, твърде чудато своенравна, за да можел външният свят да я приеме, и затова практически тя била забравена, щом сектата на немските баптисти на седмия ден започнала да запада. И все пак през десетилетията се запазил някакъв почти легендарен спомен за нея, така че все още можело да си съставим представа колко оригинално необикновена била тя. Пеенето на хора напомняло нежна инструментална музика и будело у слушателите чувството на някаква небесна кротост и благочестие. Всичко се пеело във фалцет, певците през това време едва отваряли устата си и почти не движели устните си, което имало странен акустичен ефект. Звуците по този начин били изпращани към доста ниския таван на молитвения дом и те, несходни с каквото и да било, с което човек е свикнал, несходни във всеки случай с каквото и да било църковно пеене, се спускали сякаш отгоре като ангелски химни над главите на богомолците.

Баща му, разказваше Кречмар, често чувал тези песнопения на млади години и не можел дори и на старини да сдържа сълзите си, когато заговорвал пред домашните си за тях. Тогава той прекарал цяло лято близо до Сноухил и веднъж привечер в петък срещу събота яхнал коня и пристигнал в селището, за да послуша отвън край молитвения дом пеенето на тези набожни хора. И оттогава започнал да идва редовно всеки петък, щом слънцето започвало да клони към запад, той, подтикван от някакъв непреодолим копнеж, оседлавал коня си и изминавал трите мили разстояние, за да го чуе отново. То било нещо съвършено неописуемо, несравнимо с нищо на този свят. Той бил слушал, така разправял старият Кречмар, и английски, и френски, и италиански опери, но то било музика за ухото, докато Байселовата

отеквала дълбоко в душата и била чисто и просто предвкушване на небесното блаженство.

— Едно голямо изкуство — така завърши лекторът — е винаги в състояние, така да се каже, встрани от времето и от своя собствен величав развой да създаде някоя мъничка история от този род и по странични, затънтени пътеки да изведе хората до такива необикновени блаженства...!

Спомням си, като че ли беше вчера, как двамата с Адриан си отивахме към къщи. Макар и да не разговаряхме много, на нас дълго не ни се прибираше и от чичовата му къща, докъдето го бях придружил, той ме изпрати до аптеката, след което аз пък отново се върнах заедно с него до Енорийската улица. Впрочем това ние правехме често. Двамата доста се смяхме над комичния Байсел, този малък диктатор, толкова забавен с неизчерпаемата си енергия, и най-сетне се съгласихме, че неговата музикална реформа много напомня онова място у Теренций, където се казва: „Да вършиш глупости от много ум.“ Но отношението на Адриан към това куриозно явление се различаваше все пак до такава степен от моето, че то скоро започна да ме занимава много повече и от предмета на разговора ни. За разлика от мене той, въпреки иронията си, държеше да си запази свободата за известно признаване, да си запази правото, да не кажа: *привилегията* да стои на дистанция, която да му дава възможност в снизходителното си допускане, в условното си съгласие, в частичното си дори възхищение да включва и подигравателност, и насмешки. Изобщо тази претенция за иронична дистанция, за обективност, която държи без съмнение не толкова на справедливостта, колкото на свободата на личността ни, винаги ми се е струвала като знак на необикновена надменност. При един толкова млад човек, какъвто бе по онова време Адриан, в такова едно отнасяне — с това, вярвам, ще се съгласи всеки — се криеше нещо обезпокоително, дързостно, от естество да възбуди тревога за неговата душа. От друга страна пък такова държане е в състояние да упражни силно въздействие върху всеки по-скромно надарен духовно другар и тъй като аз го обичах, обичах и неговата надменност — обичах го може би тъкмо за нея. Да, това високомерие беше навярно главната причина за боязливата любов, която цял живот съм чувствувал към него.

— Не го закачай — рече той, докато се разхождахме нагоре-надолу с ръце в джобовете на палтата сред зимната мъгла, в която неясно просветваха газовите фенери между нашите жилища. — Недей да закачаш този чудак, в него има нещо, което ми харесва. Той е имал поне чувство за ред, а един дори глупав ред е все по-добър от безредието.

— Нима ще седнеш сериозно да защитаваши един такъв абсурдно наложен ред — възразих аз, — един такъв детински рационализъм като въвеждането на господарите и слугите? Представи си само как са звучали тия Байселови химни, в които на всяка ударена сричка е трябвало да отговаря един тон от тризвучието!

— Във всеки случай не сантиментално — отговори той, — а строго закономерно, и то според мене не е толкова лошо. Утеши се с това, че за фантазията, която ти поставяш, разбира се, над всяка закономерност, е оставало достатъчно поле за действие при свободното използване на „слугите“.

При последните думи той не можа да се сдържи и както вървеше, се изсмя, превит над мокрия тротоар.

— Смешно, ужасно смешно — каза той. — Но с едно не може да не се съгласиш: законът, всеки един закон действува охладително, а в музиката има толкова присъщ на нея топлик, оборски, кравешки, бих казал, топлик, че за нея са полезни всякакви произтичащи от закономерността охлаждания — пък и тя самата ги е винаги изисквала.

— В това може да има известна истина — съгласих се аз. — Но нашият Байсел не е много убедителен пример за това. Недей забравя, че неговият съвсем неправилен и предоставен на чувството ритъм е най-малкото неутрализирил строгостта в мелодията му. Освен това той си измислил свой стил на пеене — нагоре към тавана с разнасящи се оттам звуци в серафичен фалцет — който трябва да е бил извънредно увлекателен и сигурно е възвръщал на музиката целия „кравешки топлик“, който преди това ѝ е бил отнеман с педантично охлаждане.

— С аскетично, щеше да рече Кречмар — възрази той, — с аскетично охлаждане. В това отношение татко Байсел е бил напълно верен на себе си. Музиката се кае винаги предварително за това, че се отдава на чувствата. Старите нидерландци са ѝ налагали за славата божия какви ли не заплетени фокусничества, те са били, според това, което днес знаем, крайно безогледни, лишили са я от всякакво чувство,

изграждали са я чисто рационалистично. Но след това решили, че тези покаятелни упражнения трябва да се пеят и ги предали на звучащото дихание на човешкия глас, който е оборски най-топлият звуков материал, какъвто можем да си представим...

— Мислиш ли?

— Как да не мисля! По оборски топлик той стои на първо място сред всички останали звучения на неорганичните инструменти. Може и да е абстрактен човешкият глас — абстрактният човек, ако толкова искаш. То е една абстрактност горе-долу като тая на голото тяло — то е почти pudendum^[4].

Мълчак поразен. Мислите ме отнасяха далече назад в нашия, в неговия живот.

— Такава е тя, твоята музика — рече той, а мене ме доядя на тия негови думи, с които той приписваше на мене музиката, сякаш тя беше повече моя, а не негова работа. — Такава е тя, виждаш ли, такава си е била тя винаги. Нейната строгост, или както ти би го нарекъл, морализмът на нейната форма трябва да се приема като извинение за прелъстителността на нейната звукова действителност.

За момент аз се почувствувах по-възрастният, по-зрелият.

— При един такъв дар на живота, да не кажа, дар от бога, какъвто е музиката — възразих аз, — не трябва подигравателно да се търсят антиномии, които само свидетелствуват за богатството на нейната същност. Музиката трябва да се обича.

— Смяташ ли, че любовта е най-силният афект?

— Знаеш ли някой по-силен?

— Да, заинтересуваността.

— Под това ти разбираш, изглежда, любов, лишена от топлота.

— Нека приемем това определение! — засмя се гой. — Лека нощ!

Бяхме стигнали отново пред Леверкюновата къща и Адриан отвори вратата.

[1] Крайност (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Да чува с очите, е едно от прелестните качества на любовта (англ.). — Б.пр. ↑

[3] Секта, чиито членове се кръщават повторно. — Б.пр. ↑

[4] Срамотно (лат.). — Б.пр. ↑

IX

Не искам да поглеждам назад и да броя колко листове са се натрупали между предишната римска цифра и тази, която току-що сложих. Но бедата — една действително съвсем неочаквана беда — е вече станала и няма да има никаква полза, ако се впусна сега в себеобвинения и извинения заради нея. На въпроса, който ми задава съвестта, дали не можех да избягна това злополучие просто като изложа всяка лекция на Кречмар в отделна глава, трябва да отговоря отрицателно. Всяка отделна, завършена част от едно произведение се нуждае от известно смислово натоварване, от определен размер обяснително съдържание, необходим за разбирането на цялото, а този именно товар, това обяснително съдържание имат лекциите в своята съвкупност (доколкото съм ги изяснил), но не и поотделно.

Но защо им приписвам такова значение? Защо сметнах за необходимо така подробно да ги предавам? Причината за това упоменавам вече не за първи път. Тя се свежда просто до това, че Адриан беше, който чуваше тогава тези неща, че те предизвикваха неговата интелигентност, залягаха в неговата душа, даваха материал на неговата фантазия, материал, който бихме могли да наречем храна или възбуждане, защото за фантазията това е едно и също нещо. Неизбежно беше следователно да направя и читателя техен слушател, защото човек не може да напише биография, да обрисова изграждането на един духовен живот, ако не върне и читателя, за когото той пише, назад към състоянието на ученика, на вслушващия се, на заучаващия още новак в живота и изкуството, който ту се вглежда в непосредствено близкото, ту смътно предчувствува неясното бъдеще. А колкото се отнася в частност до музиката, моето желание, моят стремеж е да дам възможност на читателя да я види при същите обстоятелства, да влезе в досег с нея по същия начин, по който я видя и се запозна с нея моят покоен приятел. И за да постигна това, най-целесъобразното и дори неизбежното според мене беше да предам словата на неговия учител.

Затова смятам — на шега, то се знае — да постъпвам с тези, които са се провинили в прескачане на някои страници, точно по начина, по който постъпва и Лоуренс Стерн със своята въображаема слушателка, която с някаква непредпазлива забележка се е издала, че на места не е внимавала, та затова авторът я възвръща към някоя от предишните глави, за да може тя да попълни празнотите в епическите си знания. По-късно, след като е вече по-добре информирана, тя пак се присъединява към кръга на слушателите, които сега я приемат с весели поздравления.

Това ми мина сега през ума, защото Адриан като ученик от последния клас, с други думи, когато аз бях вече в университета в Гисен, се бе заловил под влиянието на Вендел Кречмар да изучава частно и английски език (предмет, който всъщност не е включен в хуманистичната учебна програма) и четеше с голямо удоволствие произведенията на Стерн, но преди всичко тези на Шекспир, голям познавач и страстен почитател на когото беше нашият органист. Шекспир и Бетховен бяха най-ярката двойна звезда на неговия духовен небосвод и той често обичаше да посочва на своя ученик забележителната родственоост и единомислие в творческите принципи и методи на тези двама титани в изкуството — един пример всъщност за това, колко далеч извън пределите на уроците по пиано се простираше възпитателното въздействие на нашия пелтек върху моя приятел. Като учител по пиано, той трябваше да му предава съвсем детински първоначални познания, а ето че в странно противоречие с това, същевременно и, така да се каже, между другото, той го улесняваше да влезе в пръв допир с най-великите прояви на духа, разкриваше му царствата на световната литература, увеличаше го със своите възбуждащи любопитство общи сведения в обширните области на руския, английския, френския роман, насърчаваше го да се занимава с лириката на Шели и Китс, на Хьолдерлин и Новалис, даваше му за прочит Манцони и Гьоте, Шопенхауер и Майстер Екхарт. В своите писма или устно, когато се завръщах през университетските ваканции вкъщи, Адриан споделяше с мене тези свои постижения и аз признавам, че въпреки добре известните ми бързина и леснота, с които той възприемаше всичко, все пак понякога се страхувах да не би тези твърде подранили познания да претоварят неговия още млад организъм. Без съмнение те бяха съмнителна придобивка в

подготовката му за предстоящите зрелостни изпити, за които той говореше, то се знае, с пренебрежение. Често той беше бледен, и то не само в дните, когато унаследената мигрена го измъчваше. Изглежда, че не си доспиваше, защото използваше нощните часове за четене. Аз не скрих от Кречмар своето безпокойство и го запитах не смята ли и той като мене, че Адриан е натура, която би трябвало да бъде по-скоро възпирана, отколкото насърчавана. Но музикантът, макар и много по-възрастен от мене, излезе върл привърженик на нетърпеливата, жадна за познания, безпощадна към себе си младост, у него се оказа някаква идеалистична суровост и равнодушие спрямо тялото и неговото „здраве“, грижите за което той преценяваше като признак на филистерство, да не кажем — на малодушие.

— Е, драги приятелю — каза ми той (тук аз пропускам заекванията, които спъваха неговата полемика), — щом вие толкова държите за здравето, позволете ми да забележа, че то всъщност няма твърде много общо с духа и изкуството, то е донякъде дори тяхна противоположност, във всеки случай както здравето, така и духът никога не са се интересували особено един от друг. Да разигравам ролята на чичо доктор, който предупреждава да не се чете преждевременно, защото за него четенето ще си остане цял живот преждевременно, за такова нещо мене не ме бива. Вън от това, струва ми се, че ще бъде крайно безтактно и грубо, ако вечно изтъкваме пред един способен, младеж неговата незрелост и ако всяка трета наша дума бъде „това не е още за тебе“. Нека най-после той сам прецени това! И нека изобщо сам види как трябва да се оправя. А че той просто умира от отегчение, докато пробие черупката и се измъкне на свобода от тая старонемска паланка, това е ясно за всеки.

Хубаво ме нареди той мене, хубаво нареди той и Кайзерсашерн. Ядосах се, защото и моето гледище не беше, разбира се, гледището на чичо доктор. Същевременно виждах и разбирах прекрасно, че Кречмар не само че не биваше да се задоволи с ролята на учител по пиано и треньор в една специална техника, но че и самата музика, целта на тези уроци, ако тя се упражняваше едностранчиво и без връзка с другите области на формата, мисълта и образованието, щеше да изглежда като атрофиращ човека специализъм.

И така от това, което чувах от Адриан, беше ясно, че уроците по пиано, които той вземаше в старинното служебно жилище на Кречмар

до катедралата, преминаваха обикновено наполовина в разговори върху философията и поезията. И въпреки това, докато бях в гимназията заедно с него, аз забелязвах буквално от ден на ден неговите все по-големи музикални успехи. Естествено това, което самостоятелно беше постигнал при запознаването си с клавиатурата и тоналностите, ускоряваше първите му стъпки. Той съвестно се упражняваше в гамите, но някаква школа по пиано, доколкото зная, не беше използвана. Кречмар го караше да свири леки хорали и — колкото и странно да звучаха на пиано — четиригласни псалми от Палестрина, които се състояха от чисти акорди с някои хармонични напрежения и каденци въвн от тях, малко по-късно вече, някои неголеми прелюдии и фуги от Бах, някои двугласни инвенции пак от него. Sonata facile от Моцарт, сонати в една част от Скарлати. Освен това той не си пестеше труда и сам пишеше за ученика си малки парчета, маршове и танци, някои за солово изпълнение, а някои за четири ръце, при което музикалните трудности се падаха в партията на втория пианист, докато първата партия, предназначена за ученика, беше доста лека така ученикът можеше да бъде доволен, че взема дори водещо участие в продукцията, издържана като цяло на едно по-високо техническо равнище от това, до което той беше стигнал.

Във всичко това изобщо имаше нещо от възпитанието на един принц и аз си спомням, че за да закача приятеля си, употребих веднъж в разговор с него този израз, спомням си също как той със свойственото си кратко изсмиване извърна глава, сякаш не бе чул нищо. За този стил в преподаването той беше без съмнение благодарен на учителя си, който държеше сметка, че на този ученик, при това негово общо духовно развитие, съвсем не отговаряше детското стъпало на обучение, на което той, при късно избраната специалност, фактически се намираше. Кречмар нямаше нищо против, той дори съдействуваше на този трептящ от интелигентност младеж да избързва и музикално напред и да се занимава с неща, които един педантичен ментор би забранил като пакостни. Защото, едва понаучил нотите, Адриан започна вече да пише и да експериментира с акордите. Манията, която го беше по това време обзела — постоянно да изнамира музикални проблеми, за да ги разрешава след това като шахматни задачи — можеше да възбуди безпокойство, тъй като възникваше опасност да не сметне той това измисляне и

превъзможване на техническите трудности вече за композиторство. Така например той по цели часове се опитваше да свързва върху възможно най-малко пространство акорди, които, взети заедно, съдържат всички тонове на хроматичната гама, и то без да измества акордите хроматично и без да допуска резки съчетания. Правеше му също удоволствие да строи много резки дисонанси и да изнамира за тях всевъзможни разрешения, които обаче, именно защото акордът съдържаше толкова противоречиви тонове, нямаха нищо общо помежду си, така че полученият остър звук, подобно на магична сигла, създаваше отношения между най-отдалечени звукове и тоналности.

Един ден ученикът, който току-що бе започнал да изучава простата хармония, дошъл при Кречмар и за немалко веселие на последния показал собственото си откритие на двойния контрапункт. С други думи, дал му да прочете два едновременни гласа, всеки от които можел да бъде както първи, така и втори глас и следователно напълно да се заменя от другия. „Ако откриеш и тройния — рекъл Кречмар, — мълчи си. По-добре да не зная за твоите пребързвания.“

За много неща той мълчеше и само пред мене в някои моменти се отпускате да сподели своите размишления, своето вдълбочаване особено в проблемата на единството, заменимостта, идентичността на хоризонталите и вертикалите. Скоро той придоби просто чудовищно в моите очи умение да изнамира мелодични линии, тоновете на които можеха да се наставят един върху друг, да се направят едновременни, да се съчетават в сложни хармонии — и, обратно, да изгражда многозвучни акорди, които да се разлагат в мелодични хоризонтали.

В училищния двор между един час по гръцки и друг по тригонометрия той ми говореше, облегал върху пезула на оградата от гледжосани тухли, за тия свои магически забавления през свободното време: за превръщането на интервала в акорд, което го особено занимаваше, с други думи, на хоризонталата във вертикала, на последователността в едновременност. Едновременността, твърдеше той, е първичното, защото самият тон със своите по-близки и по-отдалечени обертонове е пак акорд, а гамата е само аналитично разчленяване на звука в хоризонтална поредица.

— Но с действителния, съставен от повече тонове акорд работата е вече малко по-друга. Акордът иска да бъде продължен и докато ти го продължаваш, докато го превръщаш в друг, всяка негова съставка става

глас. Аз смятам, че при едно акордово свързване на тоновете трябва да се вижда не нещо друго, а резултат от движението на гласовете и във всеки съставлящ акорда тон да се зачита гласът — а самият акорд няма какво да се зачита, като субективно произволен, той следва да бъде пренебрегван, докато не докаже в хода на гласовото извеждане, тоест полифонично, състоятелността си. Акордът не е средство за хармонична наслада, а по естеството си полифония, и тоновете, които го образуват, са гласове. Но аз ти казвам: те са толкова повече гласове, толкова по-изразен е полифоничният характер на акорда, колкото той е по-дисонантен. Дисонансът е мерилото за полифоничното му достойнство. Колкото един акорд е по-дисонантен, колкото повече контрастни, въздействащи по различен начин един на друг тонове той съдържа, толкова е той по-полифоничен и толкова по-подчертано всеки един тон има облика на глас още при едновременното звучение.

Дълго го гледах, като насмешливо съкрушено клатех глава.

— Ама и ти ще ми станеш един... — рекох аз най-сетне.

— Аз? — отговори той, като извърна глава по обичая си. — Но аз говоря за музиката, не за себе си, в това има малка разлика.

Той особено държеше на тази разлика и говореше за музиката като за някаква чужда нему сила, като за странен, но неотнасящ се лично до него феномен, говореше за нея от критична дистанция и донякъде отвисоко — но говореше за нея и имаше все повече материал по това, защото през тази година, последната, която прекарах с него в гимназията, и през първите ми студентски семестри неговият музикален опит, неговите познания в световната музикална литература бързо се разширяваха, така че разстоянието между това, което той само знаеше, и това, което вече можеше, действително придаваше известна очевидност на подчертаваното от него различие. И наистина, докато той като пианист опитваше силите си с парчета като Шумановите „Детски сцени“ и двете малки сонати на Бетховен опус 49, а като ученик по музика толкова залягаше в хармонирането на хоралните теми, че те си оставаха недовършени, вече като слушател той беше придобил с невероятна бързина, по прекомерно ускорен, бих казал, дори обременителен начин значителна обща, наистина разпокъсана, но, взето поотделно, ясна представа за предкласичната, класичната, романтичната и следромантичната модерна музика — с помощта, то се знае, на Кречмар, който и без това беше влюбен във всичко — но

наистина във всичко — сътворено досега в тонове, за да гори сам от нетърпение да въведе един ученик, така умеещ да слуша, както Адриан, в този свят, толкова неизчерпаемо богат на форми, стилове, национални характери, на традиционни ценности и лични очарования, на исторически и индивидуални промени в идеала за красота. То ставаше, разбира се, като Кречмар просвирваше всичко това на пианото — цели учебни часове, цели безгрижно продължавани учебни часове учителят свиреше на ученика, като скачаше от едно парче на друго, от една тема на друга и крещеше, коментираше, обясняваше, както вече го знаем от „общественополезните“ лекции — човек действително не би могъл да си представи по-увлекателно, по-задълбочено, по-поучително изсвирване на обясняваните пиеси.

Едва ли е нужно да споменавам, че възможностите да се слуша музика в Кайзерсашерн бяха извънредно оскъдни. Като изключим вечерите на камерна музика у Николаус Леверкюн и органните концерти в катедралата, на нас други случаи не ни се представяха, защото в нашето градче крайно рядко попадеше някой гастролиращ виртуоз или външен оркестър с диригента си. На помощ тук бе дошъл само Кречмар: със своето живо свирене, макар само на първо време, макар само с маркиране, той утоляваше отчасти неосъзнаваната, отчасти непризнаваната любознателност на моя приятел — и то така щедро, че би могло да се говори за истински водопади от музикални преживявания, които просто заливаха тогавашната му млада възприемчивост. След това дойдоха години на отрицание, на криеница от самия себе си, когато Адриан слушаше много по-малко музика, отколкото през ония времена, въпреки че имаше за това несравнено по-големи възможности.

Учителят започна, разбира се, с това, че му показва върху творби от Клементи, Моцарт и Хайдн строежа на сонатата. Но скоро той премина към оркестровата соната, към симфонията и в клавирно извлечение запозна своя внимателно вслушан със смръщени вежди и полуотворени устни ученик с всевъзможните свързани с времето и личността на автора промени в тази толкова богата и многообразно въздействаща върху чувствата ѝ духа форма на абсолютно творчество в областта на звука той му свиреше инструментални творби от Брамс и Брукнер, от Шуберт, Роберт Шуман и от новите и най-новите, в това число работи от Чайковски, Бородин и Римски-

Корсаков, от Антон Дворжак, Берлиоз, Цезар Франк и Шабрие, при което с пояснителни провиквания непрекъснато приканваше въображението му да съживява оркестрово клавирната сянка.

— Кантилена на виолончелото! — викаше той. — Тук трябва да чувате изтеглянето на лъка по струните. Соло на фагота! Флейтата прави при това тези фиоритури. Трилери на тимпана! Това са тромбоните! Сега встъпват цигулките! Справете се в партитурата! Малката тромпетна фанфара тук пропускам, аз имам само две ръце!

Той вършеше всичко, което можеше, с тия две ръце и често, къде с грачене, къде с кукуригане, ала напълно сносно и дори увлекателно поради вътрешната музикалност и вдъхновена точност на израза, присъединяваше, пеейки, и своя глас. Захвърляше едно, започваше друго, скачаше от предмет на предмет, преди всичко, защото в главата му се тълпяха безкрайно много идеи и покрай една мисъл веднага му хрумваше друга и особено защото обичаше да сравнява, да открива съответствия, да посочва влияния, да разбулва преплитаци се културни зависимости. С истинска радост посвещаваеше цели часове да изяснява на ученика си как французите са влияели на русите, италианците на немците, немците на французите. Той му даваше възможност да чуе какво е взел Гуно от Шуман, Цезар Франк от Лист, как Дебюси се е облягал на Мусоргски и къде Денди и Шабрие вагнерианствуват. При тези учебни беседи той му посочваше как само поради това, че са били съвременници, дори и между такива различни натури като Чайковски и Брамс е имало взаимно влияние. Той му свиреше места от произведенията на единия, които можеха да принадлежат също така и на другия. У Брамс, когото ценеше особено високо, той му показваше архаични заемки, напомнящи старинни църковни напеви, посочваше му как този аскетичен елемент се е превърнал у него в средство за постигане на едно сурово богатство, на една мрачна красота. Обръщаше внимание на ученика си, че при този вид романтична музика принципът на гласосъчетаването, напомняйки забележимо Бах, решително се опълчва срещу модулаторно-цветистия принцип и го изтласква на заден план. Но че действителна самостоятелност на гласовете, действителна полифония тук още няма, нямало, е и при Бах, у когото наистина виждаме контрапунктни похвати, унаследени от времето на вокалния стил, ала и Бах по природа е хармонизатор и само хармонизатор — такъв е той и в своето

темпераирано пиано, тази предпоставка за цялото по-ново хармонично-модуляционно изкуство, и неговият хармоничен контрапункт не е всъщност по-близък до старото вокално многогласие, отколкото, да речем, акордовото алфреско на Хайдн.

Тъкмо такива изказвания Адриан изслушваше с особено заострено внимание. В разговор с мене той често се спираше върху тях.

— Баховата проблема — каза ми веднъж той — гласеше: „Как е възможна хармонично осмислена полифония?“ При понозите въпросът се поставя малко по-иначе: „Как е възможна една хармония, която да създава впечатление на полифония?“ Интересно, тук има нещо като гузна съвест — гузна съвест у хомофонната музика пред полифонната.

Излишно е да споменавам, че всичко, което Адриан чуваше, същевременно го и подбуждаше да чете усилено партитури, които той заемаше било от своя учител, било от градската библиотека. Аз често го сварвах над такова четиво или над писмени упражнения по инструментация. Защото указанията за регистровия обем на отделните инструменти в оркестъра (указания, от каквито приемният син на търговеца за музикални инструменти всъщност едва ли се нуждаеше) бяха също включени в преподаването и Кречмар беше започнал да му възлага оркестрацията на кратки класически музикални пиеси, на отделни работи за пиано от Шуберт и Бетховен, а така също и инструментацията на клавирния съпровод на някои песни: упражнения, допуснатите слабости и несполучливи звукосъчетания, в които той отпосле му посочваше и поправяше. По това именно време Адриан за пръв път се запозна със славната култура на немската художествена песен, която след доста бледо начало така чудно разцъфва у Шуберт, за да стигне след това при Шуман, Роберт Франц, Брамс, Хуго Волф и Малер до своя несравним национално триумф. Каква дивна среща! Аз бях щастлив да присъствувам, да участвувам в нея. Какъв бисер, какво чудо е Шумановата „Лунна нощ“ с чаровната свръхизтънченост на нейния секундов съпровод! Ами другите композиции от същия майстор по текстове от Айхендорф, например пиесата, която заклина всички незнайни опасности, всички дебнещи душата заплахи и която злоещо завършва с назидателното предупреждение: „Стой нащрек, не спи, будувай!“ А какво рядко съкровище е „На крилата на песента“ от Менделсон, тази вдъхновена

творба на един музикант, когото Адриан особено често изтъкваше пред мене, като го наричаше „най-богатия в метриката от всички“ — какви плодотворни теми за разговор! У Брамс, като песенен композитор, моят приятел ценеше изключително много своеобразно строгия и нов стил в компонираните върху библейски текстове! „Четири сериозни песни“ и особено религиозната красота на „О, смърт, горчив ти жребий“. А на Шубертовия винаги двойствен, облъхнат от смъртта гений той отдаваше предпочитание там, където композиторият успява във висша степен да предаде онова почти неопределимо, но непредотвратимо проклятие на самотността, както например в тъй дивно саможивото „От планината слизам аз“ на Шмид фон Любек или в онова „Що ли лъча се от пътя, който другите държат“ от „Зимен пътник“ с действително сърцераздирателното начало на строфата:

*„В нищо аз не съм виновен,
та от всички да страна.“*

Веднъж го чух тихо да шепне тези думи, както и следващите подир тях:

*„Що ли бягам все тъжовен
и от що се тъй боя?“*

И маркираше мелодичната дикция. За мое изумление — това не мога и сега да забравя — видях, че в очите му в този момент бликнаха сълзи.

То се знае, инструментацията на Адриан страдаше от липсата на сетивен опит и Кречмар се постара да му помогне в това отношение. По време на коледната, както и през другите ваканции той започна да ходи с него (чичото беше дал съгласието си) на оперни представления и концерти в съседните градове: в Мерзебург, Ерфурт и дори във Ваймар, за да го запознае с тоналното осъществяване на това, което дотогава му беше известно само в клавирно извлечение или най-много от партитурите. Така Адриан можа да поеме в душата си детински

тържествената езотерика на „Вълшебната флейта“, застрашителната прелест на „Фигаро“, демоничния нисък регистър на кларнетите в тъй чудно възвишената музикална драма „Вълшебният стрелец“ от Вебер, родствените образи на мъчително мрачна отхвърленост, като тия на Ханс Хайлинг и Хвърчащия холандец, възвишения хуманизъм и чувство на братство във „Фиделио“ с голямата до-мажорна увертюра, която се изпълнява преди заключителната картина. Тази именно увертюра беше, изглежда, най-интересното от всичко, което бе докоснало впечатлителността на младата му душа. Дни наред, след като беше чул тази музика, той не се разделяше от партитурата на увертюра № 3 и я четеше, където и да се намираше.

— Драги приятелю — казваше ми той, — хората сигурно не са чакали мене да им го установявам, но това е свършено музикално произведение. Класицизъм? Да! В него няма никъде рафинираност, но то е велико. Не казвам: *защото е велико*, тъй като има и рафинирано величие, но това тук всъщност е много по-интимно. Кажете, какво мислиш ти за величието? Аз смятам, че в него има нещо обезпокоително, страшно, да застанеш очи с очи срещу него, се иска мъжество — и може ли наистина да се издържи такава гледка? Човек не издържа, но не може и да откъсне поглед. Да ти кажа ли, аз съм все повече склонен да призная, че има нещо извънредно странно в тази ваша музика. Тя е във висша степен проява на активност — далеч не абстрактна и все пак безпредметна, активност в нейната пълна чистота, активност в кристалния етер — има ли нещо друго подобно във вселената! Ние, немците, сме заели от философията израза „само по себе си“ и го употребяваме постоянно, без да мислим особено при това за метафизика. Но тук той е на място, тази музика е активност сама по себе си, тя е самата чиста активност, не като идея, а вече като действителност. Помисли само, та това е почти дефиницията на бога. *Imitatio dei*^[1] — чудя се как това не е забранено. А може и да е забранено. Най-малкото — буди опасения, искам да кажа: буди размишления. Гледай: това е най-енергичната, най-променливата, най-интересната низа от събития и процеси, дадена само във времето, съставена единствено от разчленяване, запълване, организиране на времето, случайно призована навън в сферата на конкретно-действеното от повторния сигнал на тръбата. Всичко е във висша степен благородно и великодушно, съдържано одухотворено и по-скоро

трезво, дори и на красивите места — не е нито много блестящо, нито прекалено великолепно или с багрите си чак толкова възбудително — то е само майсторско, толкова майсторско, че за това просто няма думи. Как всичко това е дадено, как е насочено, поставено, как води към известна тема и как, щом темата е изоставена, завършена, в нейния завършек вече се подготвя нещо ново, преходът е само плодоносна завръзка, така че няма нито едно празно, нито едно слабо място и как ритъмът гъвкаво се преобразува, приижда вълна на подем, набира притоци от всички страни, нараства стремително, избухва в бурен триумф, триумф действителен, триумф „сам по себе си“ — аз не искам да нарека това красиво, думата красота ми е била винаги малко нещо противна, тя има такъв глупав изглед, от нея хората се размекват, у тях се пробужда похот, когато я произнасят. Но това е *добро*, извънредно добро, по-добро не би могло и да бъде, по-добро може би не би и следвало да бъде...

Така говореше той. Това беше начин на изразяване, който с интелектуалната си самоконтрола, примесена с лека трескавост, ме трогваше неописуемо, защото той забелязваше тази своя трескавост и тя му беше неприятна с неудоволствие долавяше трепета в момчешки мутирация си глас и изчервен се извъръщаше.

Един мощен приток от музикални знания, от възбудено приобщаване нахлуваше тогава в живота му, за да се стигне по-късно с течение на годините, привидно поне, до състояние на пълен застой.

[1] Наподобяване на бога (лат.) — Б.пр. ↑

Х

През последната година в гимназията, вече като зрелостник, Леверкюн покрай всичко останало се залови да изучава и незадължителния староеврейски език (това аз не правех), с което издаде насоката на своите планове за бъдещето си. „Оказа се“ (съзнателно повтарям този израз, който употребих вече, когато разказвах за онзи момент, в който една случайно изтървана дума ми откри неговия вътрешен религиозен живот) — оказа се, че той иска да изучава богословието. Близостта на зрелостния изпит изискваше вече някакво решение, избор на някакъв факултет и той заяви, че е направил този избор. Заяви това в отговор на въпрос от страна на чичо му, който вдигна вежди и каза „браво!“, заяви го сетне по свой почин и на родителите си в Бухел. Те посрещнаха това известие с още по-голямо задоволство. А на мене той беше съобщил това вече по-рано, като ми бе дал да разбера, че смята избраната от него наука не като подготовка за църковна и пастирска дейност, а като стъпало към едно академично поприще.

Това трябваше да бъде един вид успокоение за мене и то наистина беше такова, защото, да си го представям като кандидат за проповедническа служба, като главен пастор или дори като консисториален съветник и генерал суперинтендант, ми беше във висша степен неприятно. Да бе поне католик като нас! Неговият сигурен според мене възход по стъпалата на йерархията, докато стане най-сетне църковен княз, щеше да ми се види като по-щастлива, по-отговаряща за него перспектива. Но изобщо решението му да избере богословието за професия беше нещо като шок за мене и навярно съм променил цвят, когато чух за това. Защо? Трудно бих могъл наистина да кажа коя друга професия трябваше иначе да избере. Всъщност за мене нищо не беше достатъчно добро за него искам да кажа: делничната, емпирична страна на всяка професия ми изглеждаше недостойна за него и аз напразно си блъсках ума да изнамеря някоя, при практическото, занаятчийското, така да се каже, изпълнение на

която да мога действително да си го представя. За него аз бях честолюбив, честолюбив абсолютно, и все пак бях обзет от тръпки на ужас, когато прозрях — съвсем ясно прозрях, че от своя страна той беше направил избора си от високомерие.

Между другото и двамата се бяхме съгласили или по-право присъединили към често изказваното мнение, че философията е царица на всички науки. Сред тях тя заема — така бяхме с него решили — приблизително онова място, което заема органът сред останалите инструменти. Тя ги обхваща с поглед, обединява ги всички духовно, подрежда и изяснява резултатите от изследванията във всичките области, за да стигне до представата за света, до една господстваща и меродавна, разкриваща смисъла на живота синтеза, до съзерцателното определяне на мястото на човека в космоса. Всичките ми размишления за бъдещето на моя приятел, за „професията“, която би му подходдала, винаги ме довеждаха до подобни представи. Неговите всестранни стремежи, които същевременно ме караха да се опасявам за здравето му, неговата винаги съпътствуванa от коментираща критичност жажда за знания оправдаваха подобни мечти. Универсализмът на един човек с разностранни, неограничени познания, универсализмът на един световен мъдрец ми изглеждаше тъкмо това, което единствено би могло да му отговаря — по-нататък моето въображение не можеше да стигне. А сега трябваше да узная, че той в себе си беше отишъл и по-нататък, че мълком, без, разбира се, да си придава някакъв тържествен вид — защото той ми съобщи решението си с много спокойни, много обикновени думи, та той беше надминал и засрамил приятелското ми честолюбие.

Защото има, ако щете, една дисциплина, в която и царицата философия става слугиня, в която тя се превръща в спомагателна наука или, академично казано — във „второстепенен предмет“, и тази дисциплина е богословието. Където любомъдрието се издига до съзерцаване на най-висшето същество, до първоизвора на битието, до учението за бога и божествените неща, там е, би могло да се каже, връхът на научното достойнство, там е най-високата и най-благородната сфера на познанието, най-високата точка на мисълта за един одухотворен интелект там е най-възвишената цел. Най-възвишената, защото светските науки, например моята собствена,

филологията, а заедно с нея историята и всички останали науки, се превръщат тук в прости оръдия за опознаването на свещената същност, Най-възвишената, но и с най-дълбоко смирение преследвана цел, защото според думите на писанието тя е над „всякакъв разум“, защото тук човешкият дух встъпва в едно по-благочестиво общение, в една по-вярваща връзка, отколкото това е възможно при всяка една друга, всъщност ограничена научна специалност.

Всичко това премина през ума ми, когато Адриан ми съобщи своето решение. Ако той го бе взел от някаква инстинктивна нужда за душевно самообуздаване, а именно от желанието да подчини на религията, да ограничи чрез нея своя хладен и всестранен, твърде леко схващащ и разглезен от превъзходството си интелект, аз не бих възразявал. Това не само щеше да успокои постоянно измъчващата ме скрита, смътна грижа за него, но щеше и да ме трогне дълбоко, защото *sacrificium intellectus*, жертвоприношението на разума, което съзercателното познание на другия свят води неизбежно след себе си, трябва да бъде толкова по-високо оценено, колкото по-силен е интелектът, който го принася. Но дълбоко в себе си аз не вярвах в смирението на моя приятел. По-скоро вярвах в неговата гордост, заради която и аз от своя страна се гордеех, и всъщност не се съмнявах, че само в нея трябва да се търси причината за неговото решение. Оттук и смесицата от радост и страх, която ме накара да изтръпна при това негово съобщение.

Той видя моето объркване и го приписа, изглежда, на мисълта ми за един трети — за учителя му по музика.

— Ти сигурно си мислиш, че това ще разочарова Кречмар — каза той. — Зная, той би желал да се отдам всецяло на Полихимния. Странно е как гледат хората да те вкарат в своя път. Човек не може да угоди на всички. Но аз ще му посоча, че посредством литургията и нейната история музиката навлиза дълбоко в областта на богословието — много по-на практика и много по-художествено, ако щеш, отколкото във физико-математичната област, в акустиката.

Като заявяваше, че смята да каже това на Кречмар, той вече го казваше всъщност на мене, което добре забелязах, и когато останах сам, аз дълго размишлявах по него. Разбира се, по отношение на науката за бога и богослужението всички светски науки, а така също изкуствата и особено музиката добиват служебен, спомагателен

характер и тази мисъл беше в известна връзка с някои наши разговори за тъй благоприятно сложилата се, но и същевременно прискърбна съдба на изкуството, за неговата еманципация от култа, за преминаването на изкуството към светската културна сфера. За мене беше напълно ясно: желанието да сведе лично за себе си и с оглед на бъдещата си професия музиката до равнището, на което тя някога се беше намирала в по-щастливите по негово мнение времена, по времето на нейния съюз с култа, бе също играло роля при неговия избор на поприще в живота. Наред с профанните изследователски дисциплини той искаше да вижда и музиката по-долу от сферата, за адепт на която се посвещаваше. И неволно, сякаш за да онагледя неговото намерение, пред очите ми изпъкна картина, нещо като огромно олтарно табло в бароков стил, на което всички изкуства и науки, застанали в пози, изразяващи всеотдайна покорност, предано засвидетелствуват своето преклонение пред апотеозираното богословие.

Адриан се разсмя, когато му разказах за това мое видение. Той се чувствуваше прекрасно по онова време, беше готов винаги за шеги — и нищо чудно, защото има ли по-щастлив или най-малкото по-изпълнен с възбудено очакване момент в живота от онзи, в който пиленцето изхвърква от гнездото и свободата за него настъпва, когато вратата на училището се захлопва зад нас, черупката на града, в който сме израсли, се разпуква и светът лежи разкрит вече пред нас? Благодарение на музикалните си излети с Вендел Кречмар до съседните градове Адриан беше успял да хвърли няколко пъти поглед към широкия свят, но сега Кайзерсашерн, градът на вещиците и чудаците, на музикалния склад и императорския гроб в катедралата, трябваше да го пусне напълно и оттук нататък той като гост само, с усмивката на човек, видял и още много други неща, щеше понякога да минава по неговите тесни улички.

Но стана ли наистина тъй? Пусна ли го някога Кайзерсашерн на свобода? Не го ли носеше Адриан със себе си, където и да отидеше, не определяше ли този град у него пътищата, които той мислеше, че определя сам? Какво е свобода? Само равнодушието е свободно. Характерното не е свободно никога, то има вече форма, то е обусловено, обвързано. Не беше ли „Кайзерсашерн“ който се прояви в решението на моя приятел да изучава богословие? Адриан Леверкюн плюс този град, разбира се, този сбор беше дал богословието по-късно

аз се запитвах какво собствено бях друго очаквал. По-нататък той се посвети на композирането. Но макар и музиката, която той пишеше, да беше извънредно смела — беше ли тя „свободна“, световна музика? Не, тя не беше. Тя беше музика на един недобрал се никога до свободата човек, беше и в най-потайните си шутовско-гениални сплитания, и в целия си дух и дъх, който полъхваше от недрата ѝ, само характерна музика, музика от Кайзерсашерн.

Той, както казах, беше много весел тогава, и как да не бъде! Освободен от устни изпити поради зрелостта на писмените си работи, той се сбогува, благодарен за получените импулси, със своите учители, които от уважение към избора от него факултет бяха позабравили тайните си огорчения, причинявани им тъй често от неговата пренебрежителна способност в науките. Все пак достопочтеният директор на „Училището на непосветените братя“, един померанец на име доктор Стоентин, който му бе преподавал гръцки, средновисоконемски и староеврейски, не пропуснал при частната прощална аудиенция да му отправи и няколко предупредителни думи в тая насока.

— Vale^[1] — рекъл му той — и бог да е с вас, Леверкюн! Тази благословия идва от сърцето ми и независимо от това, дали ще се съгласите с мене, или не, аз чувствавам, че тя може да ви бъде от полза. Вие сте човек с изключителни дарби и вие знаете това — та може ли да го не знаете! Вие знаете също, че онзи горе, от когото идва всичко, ви ги е поверил, затова искате на него и да ги отдадете. Вие имате право: естествените заслуги са заслуги на бога за нас, не наши собствени. А неговият противник, който от гордост стигна сам до падение — той гледа да ни накара да забравим това. Лукав гост е той и рикащ лъв, който обикаля и търси кого да погълне. Вие сте от онези, които имат всичкото основание да се предпазват от неговите попълзновения. Това е един комплимент за вас, за онзи, който сте благодарение на бога. Бъдете такъв в смирение, приятелю мой, а не с вироглавство и високомерие и не забравяйте, че самодоволството е равносилно на отпадане, на неблагодарност спрямо Онзи, който ни дарува всичките милости!

Така му говорил прекрасният педагог, под чието ръководство аз учителствувах по-късно в гимназията. Адриан ми разказа с усмивка за това напътствие при една от разходките, които правехме през онези

великденски дни из полето и гората в околностите на Бухел. Защото след завършването на гимназията той прекара там няколко седмици на свобода, а неговите добри родители бяха поканили и мене да му правя компания. Аз добре си спомням разговора, който водихме при разходката си тогава за предупрежденията на Стоентин и особено за израза „естествени заслуги“, употребен от него, когато стискал на раздяла ръката на ученика си. Адриан ми обърна внимание, че изразът е взет от Гьоте, който обичал да го употребява, като често говорел и за „вродени заслуги“ и с това парадоксално словосъчетание искал да отнеме на понятието „заслуга“ неговия морален характер и, обратното, да издигне естествено вроденото до някаква надморална, аристократична заслуга. Той бил против изискването на скромност, издигано винаги от природно онеправданите, и затова заявявал: „Негодните само са скромни.“ Но Адриан смяташе, че директорът Стоентин е употребил Гьотевия израз по-скоро в духа на Шилер, за когото свободата била всичко и затова правел в морално отношение разлика между дарбата и личната заслуга, така че, докато за Гьоте заслугата и щастието са преплетени неразделно, за Шилер те рязко са разграничени. В този смисъл се бил изразил и директорът, когато нарекъл природата бог и окачествил вродените дарби като божии заслуги за нас, които трябва да приемаме със смирение.

— За немците — рече новоизлюпеният студент, захапал стръкче трева между зъбите — е свойствен някакъв двупоточен и непозволено комбинативен начин на мислене, те вечно желаят и едното, и другото, на тях им дай всичко. Те са в състояние смело да откриват най-противоположните принципи в мислите и житейските схващания на великите хора. След това правят от тия принципи истинска каша, употребяват изразите на единия в духа на другия, объркват всичко и смятат, че могат да съгласуват свободата с аристократизма, идеализма с природосъобразността. Но това е май невъзможно.

— Та те имат и едното, и другото у себе си — възразих аз, — иначе нямаше да го откриват у ония двамата. Богат народ.

— Объркан народ — настоя той на своето — и обърква и другите.

Впрочем ние рядко философствувахме през тези безгрижни седмици сред природата. Общо взето, той беше тогава настроен повечето за смях и лудории, отколкото за метафизични разговори.

Неговият усет за комичното, неговата нужда да го търси навред, неговата склонност да се смее, да се смее до сълзи аз и по-рано бях изтъквал и картината, която давам за него, няма да е вярна, ако читателят не би могъл да съчетае тази неудържима веселост с неговия характер. За хумор тук не бих говорил на мене тази дума ми звучи твърде благодушно и умерено, за да отговаря за случая. Вечната готовност на Адриан да се изсмее, неговият просто избликващ смях ми се струваха, че бяха за него по-скоро някакво прибежище, някакво леко оргиастично, за мене не особено приятно и по мое разбиране не съвсем безопасно отпускане от иначе суровото възприемане на живота, което е плод на извънредните дарби. Спомените от училищните години, забавните типове сред съучениците и учителите даваха сега пълна възможност за проявата на тази негова склонност към тях се прибавяха и впечатленията от най-последния просветителен период, от провинциалните оперни представления, при които, независимо от святостта на възплътяваното творение, не беше минало без комични моменти. Така например неудържим смях предизвикваше един дебеличък, с крака като хикс крал Хайнрих от „Лоенгрин“, чийто гръмлив бас изригвал от кръглата черна дупка на устата сред огромната му четвъртита брада. Адриан се смееше до сълзи при спомена за него. Това беше един случай, може би твърде конкретен, който възбуждаше неговия припадъчен смях. Но често той беше много по-безпричинен, чиста детинщина, и трябва да си призная, че на мен винаги ми е било малко трудно да му пригласям. Аз не съм чак толкова голям любител на смеха и когато той така неудържимо му се отдаваше, винаги ми идваше на ум една история, която самият той ми беше разказал. Тя бе взета от Августиновата „De civitate Dei“^[2] и гласеше, че Хам, синът на Ной и бащата на Зороастър магьосника, бил единственият човек, който при раждането си се смеел, което могло да стане само с помощта на дявола. Това се превърна за мене в някакъв постоянно изникващ натраплив образ, но той беше само добавка към другите ми психични задръжки, например и тая, че погледът, който отпращах в себе си към него, беше твърде сериозен и не съвсем свободен от плахо напрежение, така че ми беше невъзможно истински да го следвам в необузданото му веселие. Освен това някаква сухота и скованост в природата ми просто ме правеше несръчен в това отношение.

По-късно той намери в преводача от английски и писателя Рюдигер Шилдкнап, с когото се запозна в Лайпциг, много по-добър партньор в тия свои настроения, поради което винаги съм изпитвал известна ревност по отношение на този човек.

[1] Здравей (в дадения случай „прощавай“) (лат.). — Б.пр. ↑

[2] За божията държава (лат.). — Б.пр. ↑

XI

В Хале на река Заале богословските и филоложко-педагогичните традиции многократно се преплитат, на първо място в историческата фигура на Август Херман Франке, светецът покровител, така да се каже, на този град — един пиетист-просветител, който в края на седемнадесетото столетие, следователно наскоро след откриването на университета в града, бе основал в него прочутите „Франкеви фондации“, именно различни училища и сиропиталища, като по този начин бе слял в своето лице и дейност както благочестиви, така и хуманистично-филоложки интереси. А нима Канщайновото библейско дружество, което първо подхвърли на компетентна ревизия Лутеровото езиково наследство, не е също едно щастливо съчетание на религията с критиката на текстовете? Освен това в Хале по онова време преподаваше един забележителен латинист, Хайнрих Озиандър, чиито лекции имах голямо желание да чуя и най-сетне курсът по църковна история на доктор Ханс Кегел включваше, както чувах от Адриан, необикновено голямо количество и светско-исторически материал, който също бе желателно да използвам, защото гледах на историята като на своя втора специалност.

Имаше следователно не малко сериозни основания, за да реша след два семестъра в Гисен и толкова в Йена да поема и гръдта на *Alma mater Hallensis*^[1], толкова повече, че този университет действуваше на въображението и с идентичността си със стария университет във Витенберг, защото след повторното отваряне на двата университета подир Наполеоновите войни те се бяха слели в един. Леверкюн беше от половин година вече студент в Хале, когато и аз се записах там, и, разбира се, не мога да отрека, че и личните съображения да бъда край него изиграха значителна и дори решителна роля при това мое решение. Наскоро след като пристигна в Хале, навярно поради някакво чувство на изоставеност и самота, той дори сам ме покани да дойда при него и макар че трябваше да минат още няколко месеца, докато последвам поканата му, в себе си бях веднага

готов да се отзова на нея и тя беше може би съвсем излишна. Моето собствено желание да бъда край него, да виждам с какво се занимава той, какви успехи показва, как се развиват дарбите му в атмосферата на академична свобода, това мое желание всекидневно да общувам с него, да го наглеждам, да не го изпускам от поглед щеше да е навярно напълно достатъчно да ме доведе в Хале. А към това се прибавяха, както вече казах, и обективни учебни съображения. Разбира се, двете години, които прекарах на младини с приятеля си в Хале, години, чийто ход се прекъсваше единствено от ваканциите, прекарвани от мене в Кайзерсашерн, от него в стопанството на баща му, могат да добият на тези страници пак само слабо отражение, както и училищните години. Бяха ли те щастливи? Да, като ядка на една епоха в живота, когато устремите са волни, когато възприемането на околния свят е свежо, когато раклите на душата се пълнят — и тъй като ги прекарах край един другар от детинство, към когото бях силно привързан и чиято съдба, чието развитие, чието бъдеще ме интересуваше всъщност много повече от моето собствено. При мене работите се очертаваха просто нямаше нужда да си бия много главата над тях, достатъчно беше чрез старателен труд да създам необходимите предпоставки за това, което бе вече предрешено. А неговото бъдеще беше несравнено по-значително и в известен смисъл по-загадъчно — един проблем, за размишление над който грижите за моето собствено преуспяване ми оставяха достатъчно много време и душевни сили и ако аз се колебаех да припиша на ония години винаги доста съмнителния всъщност епитет „щастливи“, то е, защото при съвместния ми живот с него аз се оказах много по-въвлечен в сферата на неговите занимания, отколкото той в моите и защото атмосферата на богословието всякога ми е била неприятна, тя не отговаря на природата ми, души ме, вътрешно ме притеснява. В Хале, чиято духовна атмосфера от векове е наситена с религиозни разпри, с ония църковни кавги и раздори, които от край време са се отразявали тъй силно на хуманистичния стремеж към просвета — в Хале, казвам, аз се чувствувах донякъде както един от МОМТР предни в науката, както Кротус Рубианус, който в 1530 година е бил каноник в Хале и когото Лутер наричал не иначе, а „епикуреецът Кротус“ или „доктор Кръоте“^[2], „блюдолизецът на майнцкия кардинал“. Все той иесто казвал: „Тая дяволска свинка, папата“ и се проявявал винаги като

ужасен грубиян, макар че е бил велик човек. Аз винаги съм гледал със симпатия и разбиране на мъчителното чувство, което Реформацията е будела в душите на хора като Кротус, защото в нея те са виждали нахлуване на субективния произвол в обективните постановления и наредби на църквата. А той е бил проникнат от просветено миролюбие, бил твърде склонен към разумни отстъпки, не се противопоставял на причастието в двата вида — и тъкмо поради това изпаднал в крайно мъчително положение, когато неговото началство, архиепископът Албрехт, наказал с ужасна строгост извършваното в Хале двойно причастие.

Такава е участта на търпимостта, на просветеното миролюбие между двата огъня на фанатизма. И ето че в 1541 година Хале става седалище на първия лутерански суперинтендант Юстус Йонас той бил един от ония, които за голямо огорчение на Еразъм преминали от хуманистичния лагер в реформаторския подобно на Меланхтон и Хутен. Но още по-болезнено преживявал ротердамският мъдрец омразата, проявявана от Лутер и неговите приближени към класическата образование, е излишък от каквато самият Лутер не се бе никога отличавал и която въпреки това била смятана за първопричината на религиозната крамола. Но онова, което бе произлязло тогава в лоното на световната църква, именно въставането на субективния произвол против обективните ограничения — същото било съдено да се повтори след сто и няколко години и сред самото протестантство: сега вече като революция на благочестивите чувства и съкровенията духовни възторзи против вкаменената ортодоксалност, от която и един просяк вече не искал да приеме парче хляб като пиетизъм, който при основаването на университета в Хале завзел целия богословски факултет. И пиетизмът, крепост на който останал за дълго градът Хале, е бил, както на времето лутеранството, една обнова на църквата, той бил реформаторско съживяване на вече отмиращата, обкръжена от общото равнодушие религия. И човек неволно се пита дали от културно гледище тези повратни съживявания на това, което е вече предназначено за гроба, следва да се приветствуват, дали не би следвало реформаторите да се разглеждат по-скоро като рецидивисти и носители на нещастие. Защото няма съмнение, че на човечеството щяха да бъдат спестени безкрайните кръвопролития и най-страшното саморазкъсване, ако Мартин Лутер не бе обновявал църквата.

Не бих желал след всичко казано да бъда сметнат за нерелигиозен човек. Това не ще бъде вярно аз се придържам по-скоро към мнението на Шлайермахер, богослов също от Хале, който определя религията като „усет и вкус за безкрайното“ и я нарича едно съществуващо в човека „фактическо състояние“. Науката за религията има работа следователно не с философски положения, а с един вътрешно даден душевен факт. Това ми напомня най-предпочитаното от мене онтологично доказателство за съществуването на бога, което от субективната идея за върховното същество вади заключение за обективното му съществуване. Че този довод от гледището на разума е тъй малко състоятелен, както и всички останали, е доказал с най-енергични изрази Кант. Ала за науката разумът е неизбежен и да се изисква от усета за безкрайното и за вечните загадки да се прави наука, ще рече да се сливат насилствена две коренно чужди една на друга сфери по един според мене крайно злополучен и непрестанно водещ до затруднения начин. Религиозното чувство, на което аз в сърцето си съвсем не съм чужд, е сигурно нещо по` друго от позитивната и свързана с дадено вероизповедание религия. Не би ли било по-добре да предоставим „факта“ на човешкото чувство за безкрайното на вътрешния импулс за благочестие, а също и на изящните изкуства, на свободната съзерцателност, дори на точното изследване, ако щете, което като космология, астрономия, теоретична физика е в състояние с истинска религиозна всеотдайност и пиетет пред тайните на творението да бъде в услуга на това чувство — вместо да го обособяваме в някаква духовна наука, от която да развиваме цяла постройка от догми, за една запетая в които изповядващите ги да са готови да леят кръв? Наистина пиетизмът с присъщата му възторженост се опита да наложи рязко разграничение между религиозността и науката и да твърди, че никакъв напредък, никаква промяна в научната сфера не може да окаже каквото и да било влияние върху вярата. Но това беше заблуждение, защото богословието волно или неволно винаги се е съобразявало и приспособявало към научните течения на епохата, винаги се е стараело да бъде рожба на своето време, въпреки че времето все повече е затруднявало тези му старания и все по-настойчиво го е изтиквало в задънената улица на анахронизма. Та има ли друга научна дисциплина, при самото споменаване на която да се чувствуваме до такава степен пренесени в

миналото, в шестнадесетия, в дванадесетия дори век? Тук не помагат никакви приспособявания, никакви отстъпки пред научната критика. Това, което се постига с тях, е някаква хибридна половинчатост, нещо средно между наука и вяра в откровенията, което води към себеотричане. Ортодоксалността сама извърши грешка, като допусна разума в религиозната област и се опита да обоснове с разума постулатите на вярата. Под напора на просветата на богословието не оставаше нищо друго, освен да се защитава срещу обвиненията в крещящите противоречия, които се сочеха в него и за да ги избегне някак, то пое в себе си дух толкова враждебен на откровението, че това вече граничеше с отричане от вярата. Настана времето на „разумното богопочитание“, време на едно поколение богослови, от чието име Волф заявяваше в Хале „Всичко трябва да бъде проверено от разума като на философски камък“ на едно поколение, обявяващо за остаряло в Библията всичко, което не служеше за „нравственото усъвършенствуване“, и даващо недвусмислено да се разбере, че вижда в историята на църквата и нейното учение само една комедия от грешки. И тъй като с това се отиде малко нещо далече, в богословието възникна едно посредническо течение, което се опитваше да заеме средна, по-скоро консервативна позиция между ортодоксалността и все по-разюздания поради рационализма си либерализъм. Оттогава животът на „науката за религията“ започна все повече да се обуславя от понятията „спасяване“ и „пожертвуване“ — понятия, съдържащи и двете само нещо отсрочващо: благодарение на тях богословието поотсрочи края на живота си. В своята консервативна форма, придържайки се към откровението и традиционните тълкувания, то се опита да „спаси“ онова от елементите на библейската религия, което все още можеше да се спаси, а от друга страна либерално възприе исторично-критичния метод на светската историческа наука и „пожертвува“ на научната критика своите най-важни положения, вярата в чудесата, значителни части от учението си за Христос, физическото възкресение на Исус и какво ли не още. Но каква наука е това, щом тя има такова несигурно, наложено по принуда отношение към разума и щом тя е непрестанно под заплахата окончателно да се провали поради компромисите, които сключва с него? Лично аз смятам, че „либералното богословие“ е нещо като дървено желязо, *contradictio in adjecto*. Със своето положително отношение към

културата, със своето охотно приспособяване към идеалите на буржоазното общество „либералното богословие“ принизява религиозността до функция на хуманността и разводнява екстатичността и парадоксалността — неща, съществени за религиозния гений — до някаква етична напредничавост. Ала религиозността не може да се претопи само в етичното и поради това научната, както и чисто богословската мисъл отново тръгват по различни пътища. Научното превъзходство на либералното богословие се приема днес действително за безспорно, но богословската му позиция е слаба, тъй като на неговия морализъм и хуманизъм липсва прозрението за демоничния характер на човешкото битие. Либералното течение в богословието стана действително просветено, но повърхностно, докато консервативната традиция е запазила всъщност несравнено повече истинско разбиране за човешкото естество и трагиката на живота и затова има много по-дълбоко, по-значително отношение дори и към културата, отколкото прогресивно-буржоазната идеология.

Но вече ясно се наблюдава как в богословската мисъл се инфилтрират ирационални течения от философията, в областта на която нетеоретичното, виталното, волята или нагонът, с една дума, пак демоничното отдавна е станало главна тема в теоретичните размишления. Наблюдава се същевременно известно съживяване и на интереса към католическата средновековна философия, известно насочване на вниманието към неотомизма и неосхоластиката. По този начин либерално по-избледнялото богословие може, разбира се, пак да добие по-наситени, по-ярки, дори огнени багри, то може пак да оправдае естетично-архаичните представи, които неволно свързваме с неговото име. Но цивилизованият дух на човека, нека го наречем буржоазен или да го приемем само просто за цивилизован, не може да не изпита при това известна тревога. Защото богословието, свързано вече с духа на философията за живота, с ирационализма, се излага поради естеството си на опасността да се превърне в демонология...

Всичко това излагам, за да обясня какво имам пред вид като казвам, че престоят ми в Хале и участието ми в заниманията на Адриан — в лекциите, които следях като слушател заедно с него, за да слушам, което и той слуша — будеха понякога у мен не твърде приятно чувство. Разбиране у него за това тягостно чувство аз съвсем

не намирах, защото той обичаше наистина да обсъжда с мене засяганите в лекциите и разглежданите в семинарите богословски въпроси, но отбягваше всякакъв разговор, който можеше да се отнася непосредствено до същността на нещата и до проблематичното положение на богословието, сред останалите науки и заобикаляше тъкмо онова, значи, което според моя вече разтревожен усет трябваше да предшества всичко останало. Така беше при лекциите, така стояха нещата и при общуването със състудентите, членове на християнската студентска корпорация „Винфрид“, в която той членуваше по съображения от чисто външен характер и чийто гост бях понякога и аз. Но на това ще се спра по-подробно може би по-късно. Тук искам само да кажа, че тези млади хора, някои от тях изтощени от учене, други пък яки момци от село, а трети с изискана външност, която говореше за произход от добра, образована среда — че тези именно млади хора бяха все студенти-богослови и се държаха като такива с прилична, угодна на бога жизнерадост. Но как може да бъде човек богослов, как при днешното състояние на умовете може да се стигне до мисълта за избор на такава професия, освен ако това не става просто по силата на някаква семейна традиция, сред тях тези въпроси не се засягаха, а от моя страна щеше да е безспорно съвсем нетактично, ако седнех да ги разпитвам аз за това. Един толкова радикално поставен въпрос би бил уместен и би имал някакви перспективи за отговор евентуално под действието на алкохолните пари в разчувствувано състояние през време на някой гуляй. Но корпоративните братя на „Винфрид“ имаха, то се знае, тая добродетел, че се отнасяха с пълно презрение не само към студентските дуели, но и към техните ритуални гуляи, те бяха винаги трезви, което ще рече: недостъпни за критично вдълбочаващи се основни въпроси. Те знаеха, че държавата и църквата имат нужда от духовно чиновничество, и поради това се подготвяха за тази кариера. За тях богословието беше вече една даденост — а то и наистина беше историческа даденост.

Трябваше да се примиря, че и Адриан приемаше богословието като такава даденост, ако и да страдах, че независимо от приятелството ни, зародило се още в най-ранното ни детство, за мене бе невъзможно да си позволя и при него както при състудентите му един по-настойчив разпит. От това вече личеше колко малко достъпен беше той за всекиго и в какви строги граници се проявяваше при него интимността. Но

нима сам вече не казах, че смятах този негов избор на професия за вдъхващ уважение, за характерен? Не го ли обясних вече с името „Кайзерсашерн“? И аз често виках това име на помощ, когато проблематиката на Адриановите научни интереси ме особено измъчваше. Казвах си, че ние и двамата се проявявахме като истински рожби на този старинен немски кът, в който израснахме: аз като хуманист, а той като богослов и когато оглеждах нашата нова жизнена среда, намирах, че полето ни за дейност се е наистина поразширило, но не и съществено изменило.

[1] Майката-кърмилница (тоест университета) в Хале (лат.). — Б.пр. ↑

[2] На немски „кръоте“ значи „крастава жаба“. — Б.пр. ↑

XII

Макар и не от най-големите, Хале беше все пак голям град с над двеста хиляди жители, ала въпреки цялото съвременно оживление той бе запазил поне в центъра си, където живеехме и двамата, благородния отпечатък на старинността си. Моята „бърлога“, както казвахме по студентски, се намираше на „Ханзащрасе“, една уличка зад Морицкирхе, която беше по цялото си продължение тъй пустинна и тиха, че можеше да мине за уличка в Кайзерсашерн. Адриан беше намерил стая с алков в една хубава сграда с островърха фасада на Марктплац — Пазарния площад — където живях като пренаемател у една чиновническа вдовица през двете години на своето пребиваване в Хале. От прозореца му се разкриваше гледка към площада, към средновековното кметство и готическата Мариенкирхе, двете кули на която са свързани с нещо като мост на въздишките; погледът обхващаше и отделната, издигаща се встрани „Червена кула“, една твърде забележителна постройка, също в готически стил, паметника на Роланд и бронзовата статуя на Хендел. Стаята беше доста прилична, с известни следи от буржоазен разкош, за какъвто говореше например червената плюшена покривка върху четвъртитата маса до канапето, на която той държеше някои книги и пиеше сутрешното си кафе с мляко. Адриан беше допълнил наредбата и с едно наето пиано, цялото отрупано с ноти, сред тях и някои, написани от него. На стената над пианото беше прикована с кабарчета една аритметична гравюра, която той бе изнамерил в някакво вехтошарско дюкянче: един така наречен магичен квадрат, подобен на онзи, който наред с пясъчния часовник, пергела, везните, многостена и други символи е изобразен на Дюреровата „Меланхолия“. Както и там, фигурата беше разделена на шестнадесет полета, номерирани с арабските цифри от 1 до 16 магията — или забележителността — се състоеше в това, че поради особеното си разпределение тези цифри, както и да се събираха, от горе на долу на пряко или в диагонал, винаги даваха числото 34. На какъв принцип в подреждането се дължеше този магично неизменен резултат, не можах

никога да открия, но поради личното място, отредено на този лист, той постоянно ми се хвърляше в очи и, струва ми се, че не минаваше нито едно мое посещение в неговата квартира, без да проверя с бърз поглед напярко, в диагонал или право надолу тая фатална правилност.

И тук между моята и неговата квартира започнаха пак безкрайни разходки както някога между „Благите вестители“ и дома на чичо му: било вечер, когато се прибирахме от театър, от концерт или от среща с членовете на „Винфрид“, било сутрин, когато един от двама ни минаваше да вземе другия за лекциите и ние, преди да тръгнем за университета, сравнявахме записките си в тетрадките. Философията, задължителният предмет от първия изпит на студентите богослови, беше точката, където учебните ни програми от само себе си се съвпадаха — и двамата бяхме записали лекциите на Ноненмахер, светилото по онова време на университета в Хале, който вдъхновено и увлекателно четеше за предсократиците, йонийските натурфилософи, Анаксимандър и най-подробно за Питагор, но в цялата тази материя беше твърде много намесен и Аристотел, тъй като, ако знаем нещо за питагорейското обяснение на света, то го дължим почти единствено на сведенията, които са дошли до нас чрез този велик стагирец^[1]. И така ние слушахме и записвахме, поглеждайки от време на време леко усмихнатото лице на белогривия професор, увлекателния разказ за тази ранна космологична концепция на един строг и религиозен дух, който бе възвел своята най-голяма страст, математиката, отвлечената пропорция, числото, в принцип на възникването и съществуването на света и който, застанал като мъдрец, като посветен пред вселената, пръв се бе обърнал с величав жест към нея като към „космос“, като към ред и хармония, като към свръхсетивно звучаща интервална система на сферите. Числото и численото отношение като основна същина на битието и на нравственото достойнство — наистина, поразително беше как красотата, точността, нравствеността величествено се сливаха тук с идеята за авторитета, която бе душата на питагорейското общество, на тази езотерична школа за религиозна обнова на живота, за мълчаливо послушание и безпрекословно подчинение пред „Autos epha“^[2]. Трябва да си призная безтактичността, че при подобни думи неволно поглеждах Адриан, за да прочета по израза на лицето му впечатлението, което са му направили те. Това беше наистина липса на такт, защото той

посрещаше погледа ми с неудоволствие, изчервяваше се и раздражено се извъръщаше. Той не обичаше многозначителните погледи, отказваше решително да им се поддава, да отговаря на тях и сега просто не мога да разбера как аз, макар че знаех тази негова особеност, все не можех да се откажа от този си навик. По този начин аз само се лишавах от възможността да разговарям след това просто и непринудено с него върху нещата, на които моите неми погледи му обръщаха внимание.

Но затова пък колко хубаво беше, когато превъзмогнах изкушението и проявявах дискретността, която той изискваше! Какви чудни разговори водехме тогава на връщане от лекциите на Ноненмахер върху този безсмъртен, въздействащ и след хилядолетия на умовете мислител, на чиято посредническа научна роля в историята дължим сведенията за питагорейския светоглед! Учението на Аристотел за материята и формата ни възхищаваше: за материята като нещо потенциално, възможно, което се стреми към формата, за да се осъществи за формата като неподвижен източник на движение, който е дух и душа, душата на всичко съществуващо, душа, която го кара да се прояви, за да се самоосъществи и самоусъвършенствува за ентелехията, за това късче вечност, което живително прониква в цялото тяло, проявява се като формиращ фактор в органичното, направлява неговата дейност, знае целта му и бди над неговата съдба. Ноненмахер говореше извънредно хубаво и изразително за тези прозрения и както изглеждаше, думите му правеха силно впечатление на Адриан. „Ако богословието — казваше той — твърди, че душата е от бога, това от философска гледна точка е право, защото като принцип, който формира единичните явления, тя е част от чистата форма на цялото битие изобщо и произхожда от вечно мислещата сама себе си мисъл, която наричаме «бог»... Струва ми се, че схващам какво е подразбирал Аристотел под ентелехия. Тя е ангел-пазителят на единичното същество, геният на неговия живот, на чието нещо ръководство то с готовност се уповава. Това, което ние наричаме молитва, е всъщност напомнително или заклинателно извяване на това упование. Но то с право се нарича молитва, защото наистина бог е, към когото така се обръщаме.“

Аз само си мислех: Дано твоят ангел излезе мъдър и верен!

Колко драго ми беше да слушам тези лекции заедно с Адриан! Богословските, на които ходех — не много редовно — заради него,

бяха за мен съмнително удоволствие и аз ги посещавах като слушател само за да не се откъсвам от това, с което той се занимаваше. В учебния план на студентите богослови тежестта през първите години пада върху тълкувателните и историческите предмети, с други думи, върху тълкуването на библията, историята на църквата и догматите, мисионерството средните години се заемат от систематиката, сиреч от философия на религията, догматика, етика и апологетика, и накрая идват практическите дисциплини, тоест литургика, омилетика, катехетика, пастирско богословие и еклесиастика, а също и църковно право. Но академичната свобода дава широко поле за изява на личните предпочитания и Адриан се възползува от правото да наруши този последователен ред, като от самото начало се впусна в систематиката, тъй като тази дисциплина, разбира се, задоволяваше най-много общите му духовни интереси, а също и защото систематиката се четеше от професор Еренфрид Кумпф, „най-сочния“ оратор в целия университет, на чиито лекции идваха цели тълпи студенти не само от всички семестри, но и от небогословските факултети. Споменах вече, че слушахме църковна история при Кегел, но това бяха сравнително постни часове и монотонният Кегел по никой начин не можеше да се сравнява с Кумпф.

Кумпф беше тъкмо това, което студентите наричаха „хала“, и аз сам се виждах принуден понякога да откривам нещо като възхищение у себе си пред неговия темперамент, макар че никак не го обичах и съвсем не можех да си представя, че и Адриан не се чувствуваше понякога неприятно засегнат от често пъти доста безогледната негова реч, при все че никога не го иронизираше открито. „Хала“ беше той и физически: едър, пълен, масивен човек с пухкави ръце, гръмлив глас и леко издадена от многото говорене, склонна да пръска слюнки долна устна. Вярно е, че Кумпф изнасяше материята си по един вече напечатан учебник, впрочем съставен от него, но славата си той дължеше на така наречената „солчица“, с която обилно поръсваше лекциите си, докато се разхождаше тежко с ръце в джобовете по широката катедра, отхвърлил назад полите на редингота. Непосредствеността, грубостта, здравият хумор в неговите изрази, както и техният живописно-старинен стил страшно импонираха на студентите. Той предпочиташе — нека цитирам него — да си каже „приказката“ „с прости думи“ или „на чист немски език, без много

усуквания и превземки“, сиреч ясно и открито или „право ти куме, та в очи“. Вместо „постепенно“ казваше „лечка-полечка“, вместо „непременно“ — „безпременно“, а Библията, кой знае защо, наричаше „Светата запис“. Казваше: „Крушката си има опашка“, когато искаше да рече, че „работата не е случайна“. За някого, за когото смяташе, че се заблуждава в научните си схващания, казваше: „Вятър го вее на бяла кобила“, за този, който тъне в пороци: „Вардаля се като шопар в торище“ — и обичаше поговорки от рода на: „Сухи гащи риба не ядат“ или „Рано пиле, рано пее“. Възкличания като: „По дяволите!“, „Взели го мътните!“, „Да му се не види макар!“ или дори „Дано го чумата тръшне!“ не бяха редки в неговата уста, като това последното неизменно предизвикваше одобрителния тропот на аудиторията.

От богословско гледище Кумпф беше представител на онзи среден консерватизъм с лека критично-либерална отсянка, за който вече говорих. На младини той бил, както сам ни разказваше в своите перипатетични импровизации, пламенен поклонник и студент по „класическата ни поезия и философия“ и се хвалеше, че знаел тогава наизуст всички „по-важни“ произведения на Шилер и Гьоте. Но след това го нещо „прихванало“ във връзка с религиозното пробуждане към средата на миналия век, и посланието на апостол Павел за греха и оправданието го отвърнало от естетическия хуманизъм. Човек трябва да бъде роден за богослов, за да може истински да оцени такива духовни кризи като преживяната от Павел по пътя към Дамаск. Кумпф се бе убедил, че и нашата мисъл не задоволява напълно и се нуждае от насочване и тъкмо на това почиваше неговият либерализъм, защото то го бе накарало да заключи, че догматизмът е интелектуалната форма на фарисейщината. Така той беше стигнал до критика на догмите по път, точно обратен на този, по който на времето бе разсъждавал Декарт, на когото, напротив, вътрешната сигурност на съзнанието, неговото *cogitare*^[3], му беше изглеждало по-убедително от всякакъв схоластичен авторитет. Тази е разликата между богословското и философското освобождаване. Кумпф беше постигнал своята свобода в душевно веселие и здраво упоаване на бога и я възвестяваше пред нас, слушателите, „на чист немски език“. Той мразеше не само фарисейството и догматизма, но и метафизиката, и признаваше единствено етичната и гносеологичната насока в богословието. Възвестител на личния, основан на нравствеността идеал, той беше

против всякакво пиетистично отделяне на светския от благочестивия живот, беше светски благочестив, признаваше здравите наслади в живота, отнасяше се положително към културата — особено към немската, защото при всеки повод се проявяваше като върл националист от Лутеров тип и в неговата уста нямаше по-люта обида от тая, да каже за някого, че е „като някакъв вятърничав гал“, тоест, че мисли и учи като човек с романска кръв. Цял изчервен, той добавяше гневно: „Дано го дяволът надриска, амин!“ — което пак се посрещаше с шумен тропот от благодарната аудитория.

Но неговият либерализъм, който почиваше не на хуманистични съмнения в догмите, а на религиозно разколебаване в достоверността на нашия разум, съвсем не му пречеше не само твърдо да вярва във възможността за откровения, но и да бъде в твърде близки, макар и, разбира се, доста обтегнати отношения с дявола. Аз не мога и няма да се впускам в разследвания, доколкото той вярваше в персонифицираното съществуване на лукавия, но ще кажа само, че където изобщо има богословие — особено ако то е свързано с такава сочна натура като Еренфрид Кумпф — в общата картина не може да липсва и дяволът, за да отстоява допълващата си реалност наред с тая на бога. Много лесно е да се каже, че един модерен богослов схваща дявола „символично“. Според мене богословието изобщо не може да бъде модерно, което трябва да му се зачете като голямо предимство, а колкото до символиката, аз не мога да разбера защо адът трябва да се схваща по символично от рая. Народът във всеки случай никога не е правил между тях такава разлика. На него пластичният, непристойно хумористичен образ на дявола е бил винаги дори по-близък от всяка представа за величието на бога, а Кумпф беше посвоему човек от народа. Когато той говореше за „пъкъла и неговия вертеп“ — а той обичаше да прави това, като си служеше с тази архаизираща форма, която придаваше наистина известна шеговитост, но и много по-голяма убедителност на думите му, отколкото ако беше използвал по-новата дума „ад“ — ние съвсем нямахме впечатлението, че той говори символично, напротив, определено се чувствуваше, че той го казва „на чист немски език без каквито и да било усуквания и превземки“. Така стояха нещата и със самия дявол. Аз вече казах, че Кумпф, като човек на науката, правеше известни отстъпки на рационалистичната критика по отношение на библиейската вяра и поне понякога с тон на

интелектуална добросъвестност „жертвуваше“ някои работи. Но всъщност смяташе, че князът на лъжата, врагът на човешкия род има за обект предимно разума, и затова рядко даваше на разума думата за някакви заключения, без да добавя: „Si diabolus pop esset mendax et homicida!“^[4] Той не обичаше да нарича нашия враг направо с името му, а прибягваше иди до описателни похвати, или до простонародни изопачавания като „гявола“ и други подобни. Но тъкмо в това полубоязливо, полунасмешливо отбягване, в това подменяне на името се криеше известно изпълнено с омраза признаване на някаква реалност. Освен с тези изопачавания той си служеше и с множество други цветисти и необичайни прозвища като „свети Велтен“, „майстор Клеперлин“, „господин Dicus-et-non-facis“^[5], „черния Кесперлин“, които по шеговит начин също тъй изразяваха неговото подчертано лично и враждебно отношение към богопротивника.

Тъй като Адриан и аз направихме посещение на Кумпф, той ни покани един-два пъти в кръга на своето семейство, като веднъж бяхме задържани и на вечеря с него, съпругата му и двете му поразително червендалести щерки, чиито още мокри плитки бяха така стегнато сплетени, че стърчаха косо от двете страни на главата. Едната от тях каза молитвата, докато ние сдържано сведохме очи над чиниите си. След това домакинът се впусна да разисква надълго за бога и света, за църквата и политиката, за университета, та дори и за изкуството и театъра, с което явно подражаваше на Лутер и на неговите трапезни беседи, като при това здраво се зае с ястията и питията, за да даде пример и покаже, че той не е против радостите и разумните наслади, които животът и културата ни даруват при това нееднократно ни подканваше и ние да се държим юнашки и да не пренебрегваме Божиите дарове — овнешкото бутче и мозелското винце с такъв чуден букет, а след десерта откачи за наш ужас една китара от стената, метна крак връз крак и при дрънченето на струните гръмогласно запя за нас, оттеглилите се от масата, песни от рода на „Как чудно е в полето днес“, „Люцо неспирно преследва врага“, „Лорелай“ и „Gaudeamus igitur“. След това трябваше вече да дойде и, разбира се, дойде редът на „Без вино, песни и жени напусто губиш младини“. При тези думи на песента той прехвана през кръста пълничката си жена. Изведнъж той посочи с дебелия си пръст към полутъмния ъгъл на трапезарията, докъдето почти не стигаше светлината от заслонената с абажур лампа,

висяща над масата. „Гледайте! — викна той. — Вижте го къде се е сврял в ъгъла този завистник, този разбойник, този мрачен, навъсен дух, за него е непоносимо да гледа как сърцата ни се радват в господата на тази трапеза и песента! Но нищо не може да ни стори този злодей с лукавите си отровни стрели! Махни се!“ — ревна той, дограби едно хлебче от масата и го запокити към тъмния ъгъл. След тази схватка той удари отново по струните и запя:

„Ний бодро бродим по света.“

Всичко това беше истинска страхотия и аз съм сигурен, че и Адриан така го почувствува, макар че гордостта не му позволяваше да изневери на учителя си. И все пак, когато подир онази битка с дявола излезе на улицата, той беше обзет от такъв пристъп на смях, че едва след като заговорихме за друго, можа малко по малко да се успокои...

[1] Аристотел е бил родом от Стагира, град в Македония. — Б.пр. ↑

[2] Самият (учител) каза (гр.). — Б.пр. ↑

[3] Мисля (лат.). — Б.пр. ↑

[4] Ако не беше дяволът такъв лъжец и човекоубиец! (лат.). — Б.пр. ↑

[5] Господин Казваш, ама не вършиш (лат.). — Б.пр. ↑

XIII

С няколко думи ще трябва да спомена и за още един човек сред нашите преподаватели, който поради особено заинтригуващата си двусмисленост се е запечатал в паметта ми по-ярко от другите професори. Това беше частният доцент Еберхард Шлепфус, който имаше тогава *venia legendi*^[1] за два семестъра в Хале, за да изчезне пак след това кой знае къде от погледите ни. Шлепфус беше едва среден на ръст, слаботелесен, носеше вместо палто дълга черна наметка, която се закопчаваше с метална верижка на шията, а на главата някаква широкопола шапка с навити отстрани краища, близка по форма на йезуитските, когато ние, студентите, го поздравявахме на улицата, той с широк замах я сваляше почти до земята и неизменно произнасяше: „Ваш най-покорен слуга!“ Според мене той действително влачеше малко единия си крак^[2], но другите не бяха съгласни по това с мене, пък и аз невинаги, когато го срещнех, можех със сигурност да потвърдя своето наблюдение, така че всъщност не настоявам особено и съм готов да припиша това свое впечатление по-скоро на някакво подсъзнателно внушение поради името му — но до известна степен предположението ми се дължеше и на характера на неговите двучасови лекции. Не си спомням точно под какво наименование беше вписан в програмата неговият предмет. По своята същност, впрочем доста неопределена, той можеше да се нарече „Психология на религията“ и като че ли действително се наричаше тъй. Материята беше от съвсем изключително естество, по нея изпит не се държеше и само шепа интелектуално и повече или по-малко революционно настроени студенти — десетина-дванадесет души — се явяваха да я слушат. Всъщност чудно ми беше, че те не бяха повече, защото това, което Шлепфус ни поднасяше, беше достатъчно привлекателно с двусмислеността си, за да възбуди много по-широк интерес. Но и този случай идваше само да потвърди, че дори и пикантното губи своята популярност, щом то се проникне от дух.

Казах вече, че богословието, теологията — поради самото си естество е склонна понякога, а при известни обстоятелства ще бъде винаги склонна да се превърне в демонология. Пример за това беше и Шлепфус, пример твърде напредничав, и интелектуален наистина, тъй като неговото демонично схващане за света и бога беше психологично обогрено и поради това приемливо и дори съблазнително от гледището на съвременните научни разбирания. За това допринасяше и неговият лекторски похват, от естество да импонира тъкмо на младите хора. Той говореше напълно свободно, ясно, без каквито и да било усилия и паузи, завършено, готово сякаш за печат, с леко иронични обрати — и не от катедрата, а приседнал някъде встрани, облегал на парапета, сложил ръцете си в скута и сплел върховете на пръстите, а палците вирнал нагоре, при което разделената му на две брадица се движеше нагоре-надолу, а между нея и остро засуканите мустачки се мяркаха изострени като теслички зъби. Простодушното общуване на професор Кумпф с дявола беше детинска игра в сравнение с психологическата реалност, която Шлепфус успяваше да придаде на душегубеца, на този персонифициран отцепник от бога. Защото той включваше диалектично, ако мога така да се изразя, кощунството в същината на божествеността, ада в емпиреума, обявяваше безбожността за неизбежен и зародил се едновременно корелат на светостта, а самата святост за извор на непрестанно сатанинско изкушение, за почти непреодолимо предизвикателство за оскверняване.

Това той доказваше, като сочеше душевното състояние на хората през онази класична епоха, когато животът е бил проникнат от дълбока религиозност, през епохата на християнското средновековие, особено през неговите последни столетия, епоха на абсолютно съгласие между духовния съдия и престъпника, между инквизитора и вещицата по отношение на безспорния и за двамата факт на отстъпничество от бога, на съюз с дявола, на отвратително общуване с демоните. Пораждащата се пред самата светая светих непреодолима нужда за богохулство е била същественото, била самата същина на нещата и тя се проявявала например в прозвището, което богоотстъпниците давали на Богородица: „Трудната мома“ или в извънредно мръсните забележки, в ужасните гадости, които дяволът ги подтиква да изричат тайно през време на богослужението и които доктор Шлепфус, сплел пръстите, дословно ни предаваше — аз се отказвам да сторя същото от

съображения, налагани от добрия вкус, но с това ни най-малко не упреквам него, че той не признаваше подобни съображения, а държеше преди всичко на науката. Само че твърде странно беше да се гледа колко добросъвестно записваха студентите такива неща в тетрадките си. Според Шлепфус излизаше, че всичко това, че злото, че персонафицираното дори зло е неизбежно следствие и необходим реквизит на самото свято съществуване на бога така също и порокът — той не съществувал сам по себе си, а възниквал от щението да се омърси добродетелта, без която той би се оказал безпочвен с други думи: той се състоял във вкусването на *свободата*, сиреч на възможността да се греши, свобода, залегнала в основата на сътворението на света.

Оттук вече логически следваше заключението за известно несъвършенство във всемогъществото, и всеблагостта на бога, тъй като за него се бе оказало невъзможно да надари своето творение — сиреч това, което е излъчил от себе си и което се намира вече извън него — с неспособност за грях. Защото това би означавало да лиши сътвореното от свобода на волята да се отвърща от бога, а то би било тогава несъвършено творение, дори никакво творение и отрицание на бога. Логичната дилема на бога се е състояла в невъзможността да придаде на създанията си — на човека и ангелите — едновременно и самостоятелност в избора, сиреч свободна воля, и способност да не грешат. Следователно благочестието и добродетелта се състояха в това, свободата, която бог е бил принуден да даде на творението си в качеството му на такова, да не се използва за зло, а това ще рече: *изобищо* да не се използва — от което по думите на Шлепфус едва ли не излизаше, че това неизползуване на свободата означава известно екзистенциално отслабване, известно понижение в интензивността на жизнения процес у вече излязлото от бога творение.

Свобода! Колко странно звучеше тази дума в устата на Шлепфус! То се знае, в нея се долавяше някакво религиозно ударение, той говореше като богослов, но говореше за свободата съвсем не пренебрежително, а напротив, подчертаваше високото значение, което е трябвало да има за бога тази мисъл, щом той е предпочел да изложи хората и ангелите на грях, отколкото да ги лиши от свобода на волята. С една дума, свободата беше противоположността на вродената безгрешност, свободата означаваше по свой избор или да останем

верни на бога, или да се поддадем на демоните и да мърморим страхотии под носа си през време на богослужението. Това беше една дефиниция, която просто се налагаше от тая психология на религията. Но и в друго, може би не толкова духовно и все пак далеч не лишено от ентузиазъм значение свободата е играла роля в живота на народите и в историческите борби. Тази роля тя играе и сега, когато пиша това животоописание — в разбушувалата се днес война и както ми се иска в усамотението си да вярвам, не на последно място в душата и мислите на немския народ, който под господството на невероятно дързък произвол за пръв път може би в своето съществуване започва смътно да се досеща какво нещо е свободата. Но тогава ние дотам не бяхме стигнали. По време на нашето студентство въпросът за свободата беше, или поне изглеждаше, не толкова парлив и доктор Шлепфус можеше да дава на тази дума онова значение, което подходеше в рамките на неговите лекции, а другото да оставя настрана. Да бях имал поне впечатлението, че той *действително* го оставяше настрана и вдълбочен в своето религиозно-психологично схващане, просто забравя за него! Но той не го забравяше, от това чувство аз не можех да се отърся и неговото богословско определение на свободата имаше апологетично-полемично острие, насочено срещу „модерните“, сиреч по-повърхностните общоприети идеи, които неговите слушатели биха могли евентуално да свързват с това понятие. Виждате ли, сякаш искаше да каже той и ние имаме тази дума, тя е и на наше разположение, не си мислете, че тя се среща само във вашия речник и че вашето схващане за нея е единствено разумното. Свободата е нещо велико, тя е необходима предпоставка за сътворяването на света, тя е това, което попречи на бога да ни опази от възможността да отпаднем от него. Свободата е свобода да грешим, а благочестието се състои в това, от любов към бога да не използваме свободата, която той е трябвало да ни даде.

Така излизаше то — малко нещо тенденциозно, малко нещо злостно, ако изобщо не се лъжех. С една дума, това ме дразнеше. Не обичам, когато някой иска да има всичко, когато взема думите от устата на противника, преиначава ги и обърква всички понятия. Това се върши днес с извънредна дързост и то главно ме е накарало да се оттегля от света. Не бива известни хора да говорят за свобода, за разум, за хуманност, от съображения за чистота те не би трябвало да

вършат това. Но тъкмо за хуманност говореше и Шлепфус — естествено в духа на „класичните столетия на вярата“, върху духовното състояние на които той изграждаше своите психологични разсъждения. Той явно държеше да ни разясни, че хуманизмът не е някакво откритие на свободния дух, че тази идея принадлежи не само на него, че тя е винаги съществувала и че дейността например на инквизицията е била проникната от най-трогателна хуманност. Една жена в ония „класични“ времена, разказваше ни той, била хвърлена в затвор, съдена и изгорена, защото цели шест години имала три пъти седмично, предимно срещу свети празници, вземане-даване с един инкуб^[3], и то на същото легло край спящия си мъж. Така тя дала обещание на дявола, че след седем години ще му принадлежи вече духом и телом. Ала имала щастие, защото малко преди да изтече този срок, бог в своето милосърдие сторил тъй, че тя да попадне в ръцете на Инквизицията и още при леките степени на разпита жената направила пълни и покъртителни в нейното разкажание самопризнания, така че господ по всяка вероятност е трябвало да ѝ прости. Защото тя с готовност отишла на смърт, като изрично заявила, че дори и да бъде освободена, предпочитала хиляди пъти кладата, само и само да се отърве от властта на демона. До такава степен и опротивял животът под гнета на мръсния грях. Но за каква цялостна култура говореше това хармонично разбирателство между съдия и престъпник, за каква топла човечност свидетелствуваше задоволството, че в последния миг чрез огнената смърт тази душа се изтръгва от лапите на дявола и по такъв начин ѝ се издействува прошка от бога!

Такава духовна храна ни поднасяше Шлепфус, като особено ни изтъкваше — не само какво може да бъде също хуманност, но какво е тя и *всъщност*. Напълно безполезно било да се употребява в случая друга дума от речника на свободните умове и да се говори за безнадеждно *суеверие*. Шлепфус си служеше и с тази дума в духа на „класичните“ столетия, на които тя съвсем не била непозната. Глупаво суеверна била само онази жена с инкуба и никой друг. Защото тя била отпаднала от бога, отпаднала от вярата и това именно е било суеверие. Да се вярва в демони, в инкуби не било суеверие, суеверие е било да общуваш по такъв гибелен начин с тях, да очакваш от тях това, което само от бога може да се очаква. Суеверието значело лековерие спрямо внушенията и подстрекателствата, нашепвани от врага на човешкия

род това понятие обхващало всички призовавания на тъмните сили, всички песни и заклинания, всички магьоснически деяния, пороци и престъпления, то включвало *flagellum haeticorum fascinariorum*^[4], *illusiones daemonum*^[5]. Така е могло да се определи понятието „суеверие“, така се и то определяло и наистина интересно е да се види как човек употребява понякога думите и как мисли с тях!

То се знае, диалектичната свързаност на злото със светостта и доброто е играела значителна роля в теодицеята, в оправдаването на бога за наличието на зло в света и на тази именно свързаност се отделяше не малко място и в лекциите на Шлепфус. Злото способствувало за съвършенството на вселената и без зло тя нямало да бъде съвършена, ето защо бог го допуснал, тъй като самият той е съвършен и поради това е трябвало да желае съвършенството — не в смисъла на съвършеното добро, а в смисъл на всестранната и взаимно обуславяща се интензивност на съществуването. Злото ставало несравнено по-зло при наличието на добро, а доброто несравнено по-прекрасно при наличието на зло и може би — макар това да било спорно — злото изобщо нямало да е зло, ако не би имало добро и доброто изобщо нямало да е добро, ако не би имало зло. Августин поне стигнал до това заключение, защото твърдял, че функцията на злото е да направи по-ясно да проличи доброто, което тогава още повече се харесва и става още по-достойно за похвала при сравняване със злото. Действително Тома Аквински издигнал предупреждението, че е опасно да се вярва, че бог желаел да се върши зло. Бог нито желаел, нито не желаел то да се върши. Без всякакво желание или нежелание той *позволявал* злото да съществува, а това било от полза за съвършенството. Но щяло да бъде заблуда да се твърди, че бог допускал злото в името на доброто, защото не можело да се смята за добро онова, което отговаря на идеята за „добро“ не само по себе си, а от съпоставянето му със злото. Във всеки случай, казваше Шлепфус, тук изниквал вече проблемът за абсолютното добро и красиво, за доброто и красивото, независимо от злото и грозното — проблемът на неподлежащата на сравняване качественост. Ала където сравнението отпадало, продължаваше той, отпадал и мащабът и в такъв случай не би могло да става дума, че нещо е тежко или леко, нито пък че то е голямо или малко. При това положение доброто и красивото губели

своята същност, като се свеждали до някакво безкачествено битие, извънредно сходно с небитието и едва ли за предпочитане пред него.

Ние усърдно записвахме всичко това в своите тетрадки, за да го отнесем с повече или по-малко чиста съвест по домовете си. Истинското оправдание на бога с оглед на бедственото положение на света, така добавяхме ние под диктовката на Шлепфус, се състояло в способността му от злото да твори добро. Тази способност изисквала непременно да бъде проявявана за славата божия на дело, а тя нямало да се разкрие, ако бог не излагал създанията си на въздействието на греха. В такъв случай вселената щяла да се лиши от онова добро, което бог е в състояние да създаде от злото, от греха, от страданията и порока, и ангелите нямало да имат толкова поводи да славословят господата. Разбира се, случвало се понякога и обратното, от доброто, както историята постоянно ни учи, могло да произлезе и много зло, така че, за да се избегне това, бог би трябвало да не допуска и доброто и изобщо да не създава света. Но това щяло да противоречи на същността му на творец и затова той създал света такъв, какъвто е, именно примесен със зло, ще рече, неизбежно е било да го предостави отчасти и на демонични влияния.

Никога не можах напълно да си изясня дали Шлепфус ни преподаваше свои собствени научни схващания, или искаше просто да ни запознае с психологията на класичните столетия на вярата. Разбира се, той нямаше да е богослов, ако не съчувствуваше на тази психология до степен, че да е съгласен с нея. Но, както вече споменах, на мене ми беше чудно как повече млади хора не посещаваха лекциите му, защото винаги, когато в тях ставаше дума за властта на демоните над човешкия живот, въпросът за пола излизаше веднага на преден план. Та можеше ли да бъде иначе? Демоничният характер на тази сфера беше една от главните тези на „класичната психология“ според нея най-вече в тая област обичали да си дават среща демоните, тук била точката, от която за богопротивника, за врага на човешкия род, за лукавия било най-лесно да хвърля мрежите си. Защото тъкмо над съвкуплението бог му признал по-голяма магическа сила, отколкото над което и да е друго човешко деяние и то не само поради външната непристойност на този акт, но и преди всичко защото покварата на нашия праотец Адам преминала като наследствен грях върху цялото човечество. Актът на оплождането, белязан с тъй отблъскваща

неестетичност, бил израз и въплъщение на първородния грях — какво чудно тогава, че тук на дявола е предоставена особено голяма свобода на действие? Ненапразно ангелът казал на Товит: „Тези, които се предават на страстта, попадат под властта на демона.“ Защото демонската мощ се гнездяла в чреслата на човека и тях именно имал пред вид евангелистът, когато казал: „Когато силният брани с оръжие своя дом, тогава имотът му е в безопасност.“ Тук ставало дума, разбира се, за половия живот подобен смисъл се долавял и във всички потъмни оказания и тъкмо благочестието имало нужния остър слух, за да го схване в тях.

За учудване било само колко слаба се оказала стражевата служба на ангелите тъкмо при праведниците господни, поне доколкото се отнасяло до „безопасността“ им. Житията на светите отци са пълни със свидетелства, че макар и да се съпротивлявали на всяка плътска съблазън, все пак просто невероятно било колко ужасно са били те изкушавани от възжеленията на пола. „Дадено ми е жило в плътта, ангел сатанин, да ме бие по лицето, за да не се превъзнасям.“ Това е признание, направено пред коринтяните, и дори авторът на посланието да имал пред вид нещо друго, например епилепсия или нещо подобно — благочестието въпреки това си го тълкувало по свой начин — в края на краищата с право навярно, тъй като инстинктът му не го лъжел, като свързвал смътно недъзите на мозъка с демона на плътската страст. Разбира се, изкушението, на което човек устоявал, не било никакъв грях, а само изпитание на добродетелта. И все пак трудно било да се определи точно границата между изкушението и греха, защото не е ли изкушението вече разбушувалият се в кръвта ни грях? И нима в похотта не се таи вече влечение към злото? Тук пак проличавало диалектичното единство на доброто и злото, защото без изкушение святостта била немислима и мярка за нея била страхотността на изкушението, греховният потенциал на човека.

Но от кого изхождало изкушението? Върху кого трябвало да падне проклятието заради него? Лесно било да се каже: то идва от дявола. Действително изворът е бил той, но проклятието тегнело върху конкретния предмет, върху оръдието на изкусителя. А оръдието било жената. С това тя ставала същевременно и оръдие за святост, защото без бушуването на греховните страсти святостта не би съществувала. Но никой не ѝ бил за това благодарен. Нещо повече, странно и

извънредно показателно било, че макар човекът и в двата си облика да е полово същество, макар представата, че демоните се гнездят в чреслата на човека, да би трябвало да се отнася по-скоро до мъжа, отколкото до жената, все пак цялото проклятие на плътта и на робуването на пола се стоварвало върху жената, така че се стигнало до поговорката: „На жената красотата е златна халка на свинска зурла“.

И какво ли не е било казвано от паметивека с най-дълбоко убеждение по отношение на жената! Действително то се е отнасяло до плътските възжеления изобщо, но те се отъждествявали с жената, така че пак тя трябвало да отговаря и за мъжката чувственост. Оттук и словата: „И намерих, че по-горчива от смъртта е жената и дори добрата жена е подвластна на възжеленията на плътта.“

Би могло да се попита: а добрият мъж не е ли? И особено святият? Да, но по вина на жената, която олицетворявала всичките плътски желания на земята. Полът бил нейното царство и как можел да бъде сигурен човек, че тя — която се наричала *femina*, което идело отчасти от *fides*, отчасти от *minus*, сиреч от *маловерие* — не е в най-близки отношения с нечистите духове, населяващи това царство, че тя няма вземане-даване с тях и преди всичко, че не е вещица? Пример за това била оная жена, която в присъствието на заспалия до нея нищо неподозиращ съпруг приемала в леглото си един инкуб, и то в течение на години. Всъщност, освен инкуби се срещали и сукуби^[6] и действително един порочен младеж от тази класична епоха живял с един идол, чиято демонска ревност в края на краищата трябвало да изпита. Защото след няколко години той сключил брак — повече по сметка, отколкото по истинско влечение — с една порядъчна жена, ала не успял да я познае, защото идолът всеки път лягал помежду им. Много естествено, че жената, основателно недоволна, скоро го напуснала и той бил принуден вече цял живот да се ограничава само с нетърпящия съпернички идол.

Но много по-характерно за психологичната обстановка било според Шлепфус ограничението, на което един младеж от онази епоха бил подхвърлен, защото без каквато и да било вина от негова страна то го сполетяло вследствие на чародейството на една вещица и той бил принуден да прибегне до наистина трагично средство, за да се избави от него. Като спомен от общите ни занимания с Адриан аз ще

преразказва накратко тук историята, на която частният доцент Шлепфус твърде остроумно се бе спрял в лекциите си.

В Мерсбург, близо до Констанц, живеел към края на петнадесетото столетие един честен момък на име Хайнц Кльофгайсел, бъчвар по професия — здрав и снажен младеж. Силна, споделена впрочем любов го свързвала с девойката Барбел, единствената щерка на овдовелия звънар, и той искал вече да се ожени за нея, но на желанието на младите се противопоставил бащата, защото Кльофгайсел бил сиромаш, а звънарят изисквал той да си създаде първо добро положение в живота, да стане майстор в занаята, преди да му даде дъщеря си. Ала любовта на младите била по-силна от търпението им и влюбената двойчица, преди още да му дойде времето, се превърнала вече в истинска двойка. Защото нощем, когато звънарят отивал да бие камбаните, Кльофгайсел прескачал при Барбел и в страстните им прегръдки всеки от тях изглеждал на другия най-прекрасното същество на земята.

Така стоели работите, когато един ден бъчварят се запътил заедно с още неколцина веселящи другари за Констанц, където имало събор. Там те прекарвали така весело деня, че вечерта вече съвсем побуяли и решили да отидат в някакъв вертеп при жени. На Кльофгайсел това не му харесало много и той отказал да върви с тях. Но приятелите почнали да му се смеят, да го наричат срамежливец, да подхвърлят засягащи достойнството му подигравателни предположения, че той може би в края на краищата не е нещо в ред и по тая част не го бива. Това вече той не понесъл и тъй като не бил помалко пийнал от другите, отстъпил на увещанията, рекъл: „Охо, ще ме видите вие мене“ — и се запътил с цялата компания към хубавиците.

Но тук той така се посрамил, че просто не знаел къде да погледне. Защото против всяко очакване той се оказал съвсем не в ред и претърпял пълна несполука при хубостницата, една унгарка, което нещо страшно го разгневilo, но същевременно и уплашило. А никаквицата не само че му се присмяла, но и поклатила усъмнено глава и рекла, че тая работа не е съвсем чиста: щом такъв як момък като него изведнъж не може да направи нищо, той сигурно ще е жертва на дявола, сигурно му е направена магия и надърдорила още сума неща. Кльофгайсел щедро ѝ заплатил, за да не го изложи пред приятелите му, и се върнал съкрушен у дома си.

Тук той си нагласил колкото е възможно по-скоро, макар и не без страх, среща със своята Барбел и докато звънарят биел камбаните, те двамата прекарвали един крайно сполучлив час. По този начин честта му на млад мъж била спасена и той можел да бъде само доволен. Щом вѣн от първата и единствената никоя друга нямала значение за него, защо да е нужно то изобщо да има значение, освен само при нея? Но в душата му все пак останало след оная несполука някакво безпокойство и мисълта да се изпита, да изиграе, макар веднѣж и никога вече един номер на своята мила, не му давала мир. Затова започнал тайно да търси случай да се подложи на изпитание — да подложи себе си, а също и нея, защото не можел той да таи недоверие по отношение на себе си, без то да се отрази като леко, макар и едва доловимо, но все пак тревожно подозрение и спрямо тази, която така бе овладяла душата му.

И ето че веднѣж му се случило да слезе в зимника на един винар, на някакъв болнав дебеланко, за да притегне разхлабилите се обръчи на две бѣчви, а жената на винаря, още доста свежа женичка, слязла с него да го погледа как работи. Там тя помилвала яките мишци на ръката му, долепила до нея за сравнение и своята и взела толкова да го закача, че просто невъзможно било да ѝ откаже това, което плътта му, въпреки пълната готовност на духа, била съвсем възпрепятствувана да извърши и тѣй, наложило се да ѝ каже, че сега не му е до това, че бърза, пък и мъжът ѝ сигурно веднага ще слезе в зимника — и скоро-скоро си плюл на петите, изпратен от подигравателния смях на горчиво разочарованата стопанка, на която той задлъжнял в това, в което никой як момък не би останал длъжен.

Той бил дълбоко уязвен, разколебан в себе си, и не само в себе си, защото подозрението, което след първата несполука се бе загнездило в душата му, сега го овладяло напълно: той е жертва на дявола, в това нямало вече съмнение. И тѣй като се отнасяло до спасението на една клета душа, а и до честта на неговата мъжка сила, той отишъл при попа и през решетката му изрекъл в ухото всичко: как с него си играе някаква нечиста сила, как той не е в състояние и нещо му пречи, освен при една-единствена и от какво ли може да е това, и дали религията не би могла да му окаже майчинската си помощ в тая несрета.

А все по това време, поради подстрекателствата на лукавия и за поругание на славата божия, по тия места се била широко разпространила язвата на магьосничеството със съответните му поразии, грехове и пороци и затова на пастирите на душите човешки било строго вменено в дълг зорко да бдят над своето паство. Попът, на когото този вид напаст, лишаваша мъжете от най-добрата им сила, била твърде добре известна, се отнесъл с изповедта на Кльофгайсел до по-висши инстанции, щерката на звънаря била задържана, разпитана и тя чистосърдечно признала, че от страх да не би възлюбленият да ѝ изневери и да ѝ го отмъкнат някъде, преди той да стане пред бога и хората неин съпруг, взела от някаква си бабичка, баняджийка по занаят, едно специално средство — някаква мас, приготвена, както разправяли, от тлъстината на некръстено умряло детенце с тази мас, за да си осигури навеки привързаността на своя Хайнц, тя начертала на гърба му през време на прегръдките им определена фигура. Подложили тогава на разпит и баняджийката, но тя най-упорито отричала всичко. Наложило се да я предадат на светските власти, за да се приложат при разпита средства, които не подобават на църквата, и след известен натиск излязло най-малко това, което трябвало и да се очаква, а именно, че старата действително се била сговорила с дявола, който ѝ се явил под образа на монах с кози крака и я предумал да се отрече с най-ужасни хули от трите лица на бога и от християнската вяра, срещу което я снабдил с рецепти за приготвяне не само на тая любовна мас, но и на други скверни панацеи, между тях и на една мас с магически свойства: всеки дървен предмет, намазан с нея, мигновено се издигал във въздуха заедно с адепта. Подробностите, с които сатаната подпечатал договора си със старата, се разкривали при по-нататъшния натиск откъслечно и били наистина ужасни.

За само косвено съблазнената всичко зависело сега от това, до каква степен вземането и използването на греховния препарат е изложило на опасност спасението на душата ѝ. За нещастие на младото момиче старата дала показания, че демонът ѝ бил възложил да привлече голям брой прозелити, защото за всяка душа, която тя му приведе, като я съблазни да използва сатанинските му дарове, той ѝ обещал да я направи малко по-нечувствителна спрямо вечния огън, така че при усърдна работа в набирането на нови жертви тя щяла да

получи нещо като азбестова броня срещу пламъците на ада. За Барбел това било фатално. Необходимостта да се спаси душата ѝ от вечна погибел, да бъде тя изтръгната от ноктите на дявола, като се пожертвува тялото, била очевидна. И тъй като било вече крайно наложително да бъде спряна с някой назидателен пример все разпространяващата се поквара, двете вещици, старата и младата, били завързани на градския площад за два съседни кола и изгорени. Хайнц Кльофгайсел, жертвата на магията, стоял със смъкната шапка сред зяпащата тълпа и мърморел молитви. Прегракналите до неузнаваемост, задушавани от дима писъци на неговата любима му изглеждали като кръска на демона, който с отвратително грачене излизал от нея. От този час причиненото му от магията обидно ограничение било премахнато и преди още неговата любима да се била превърнала във въглен, греховно отнетата му свобода да разполага със своята мъжественост напълно му се възвърнала.

Никога не можах да забравя тази възмутителна история, тъй характерна за духа на Шлепфусовите лекции, нито напълно да се успокоя след нея. По онова време между нас, между Адриан и мене, а също и на разискванията в кръжеца на Винфрид ставаше много пъти дума за нея, но както у него, винаги въздържан и мълчалив, когато се отнасяше до преподавателите му и преподаваната от тях материя, така и у неговите състуденти аз не успях да възбудя онова негодувание, което да отговаря донякъде на моя гняв, предизвикан от този анекдот и особено от самия Кльофгайсел. Аз и сега кипя при мисълта за него и го наричам в пълния смисъл на думата невероятно говедо. Защо му е трябвало на този дръвник да се оплаква? Защо е било нужно да върши това с други жени, щом е имал единствената, която е обичал, и то, изглежда, тъй много, че това го правело студен и „безсилен“ по отношение на другите? Какво значение е могло да има тук „безсилието“, щом той при своята единствена е обладал пълната сила на любовта? Любовта е без съмнение един вид благороден подбор в половия живот и ако приемем, че не е много естествено отсъствието на мъжка сила при липсата на любов, вече напълно естествено е при наличието на любов към една жена мъжът да се окаже „безсилен“ към всяка друга. Наистина Барбел е била привързала и „ограничила“ своя Хайнц, но не с дяволската мас, а със своята женствена прелест и воля да го притежава, с която го е задържала и закриляла от други съблазни.

Че тази закрила, произтичаща от нейната сила, от нейното влияние над природата на момъка, се е укрепвала психически и от вълшебната мас, от вярата на момичето в нея — това съм готов да приема, при все че много по-правилно и по-просто ми се струва да се погледне на цялата работа от неговата страна и да се търси причината за задръжката, която така глупаво го смутила, в душевното състояние, предизвикано от неговата любов. Но и с това гледище се признава известна естествена чудотворна сила на душата, на способността ѝ да определя и видоизменя физическите свойства на организма и тази именно магическа, така да се каже, страна на случая беше особено изтъквана, разбира се, и от Шлепфус в неговите коментари по историята на Кльофгайсел.

Това той вършеше в някакъв квазихуманистичен дух, за да подчертае възвишеното схващане, което са имали онези уж мрачни столетия за привилегированото положение на човешкото тяло. Те го смятали за по-благородно от всяко друго съчетание на земната материя и в неговите промени под влиянието на душата виждали израз на неговото първостепенно значение, на неговото високо положение в йерархията на физическите тела. Нали то се смразява и сторещява под влиянието на страха и гнева, отслабва от скръб, разцъфва от радост, дори само една представа за нещо отвратително може да предизвика физиологичното действие на развалена храна, видът на чиния ягоди може да причини изприщване по кожата на един алергетик, дори болестта, дори смъртта могат да се окажат следствие на чисто душевни въздействия. А от съзнанието, че душата е в състояние да внася промени в собствената ѝ, принадлежаща на нея телесна материя, оставало само една, и то неизбежна крачка до убеждението, подкрепено от богатия опит на човечеството, че и една чужда душа съзнателно и преднамерено, следователно чрез вълшебство, може да промени чужда телесна субстанция с други думи: действителността на магията, на демоничното влияние, на вълшебството по този начин се потвърждавала и от сферата на така нареченото суеверие се изнемвали редица явления, като например урочасването — един комплекс от житейски случаи, намерил непосредствен израз в легендата за убиващия поглед на митичния Василиск. Щяло да бъде непростителна нехуманност да се отрича, че една нечиста душа само с поглед, бил той съзнателен или случаен, може да окаже вредно телесно въздействие

върху други хора и особено върху малки деца, чиято още нежна субстанция е особено чувствителна към отровата на такъв поглед.

Така говореше Шлепфус на своите изключителни лекции, изключителни както по дух, така и по съмнителността си. „Съмнително“ е чудесна дума аз винаги съм ѝ придавал висока филологична оценка. Тя приканва едновременно и към съгласие, и към несъгласие; във всеки случай към много предпазливо съгласие, и хвърля двойствена светлина върху несигурното и бъдещо подозрения естество на предмета — или човека.

В поздрава си, когато срещяхме Шлепфус на улицата или в коридорите на университета, ние влагахме цялото уважение, което всеки път ни вдъхваше високото интелектуално равнище на неговите лекции, а той в отговор сваляше още по-ниско шапка и казваше: „Ваш най-покорен слуга!“

-
- [1] Разрешение да чете (лат.). — Б.пр. ↑
 - [2] Шлепфус на немски значи „Влачикрак“. — Б.пр. ↑
 - [3] Мъжки демон (лат.). — Б.пр. ↑
 - [4] Бичът на заслепените еретици (лат.). — Б.пр. ↑
 - [5] Демоничните заблуди (лат.). — Б.пр. ↑
 - [6] Женски демони (лат.). — Б.пр. ↑

XIV

Мистиката на числата никога не е представлявала за мен интерес и това, че Адриан от край време негласно, но несъмнено проявяваше склонност към нея, винаги ме е гнетяло. Ала обстоятелството, че тъкмо на предишната глава се падна гледаната с боязън и смятана за злощастна цифра XIII, неволно ми допадна и аз просто се изкушавам да смятам това за нещо повече от случайност. И все пак, разумно погледнато, то си е чиста случайност, преди всичко защото целият този комплекс от университетски впечатления в Хале, както и предшествуващите ги лекции на Кречмар представляват поначало една естествена общност и само от съображения за читателя, който винаги търси моменти за отдих, цезури и нови подхващания, аз разпределих изложеното в повече глави, макар че според убеждението ми на писател то съвсем не се нуждаеше от това. Да останеше на мене, ние щяхме да бъдем все още на XI глава и само моята склонност към отстъпки снабди доктор Шлепфус с цифрата XIII. Нека тя му остане — нещо повече, аз с готовност бих поставил на всичките тези спомени от нашите студентски години в Хале цифрата XIII, защото, както казах, въздухът на този град, богословската атмосфера действуваше върху мен неблагоприятно и моето участие като слушател в Адриановите науки беше една жертва, която аз не без известно неудоволствие принасях на нашата дружба.

На нашата? Нека по-добре кажа: на моята, защото той съвсем не държеше да се намирам край него, когато слушаше Кумпф или Шлепфус, и да пропускам заради това дори лекции от собствената си програма. Това аз вършех напълно по свой почин, само от непреодолимо желание да слушам, което и той слуша, да научавам, което и той научаваше, с една дума: да го наглеждам — тъй като това винаги ми се бе струвало крайно необходимо, ако и безполезно. Странно горестна смесица в съзнанието наистина, на която тук давам израз: наложителност и безполезност. На мене ми беше напълно ясно, че пред себе си имам един живот, който бих могъл да наглеждам, но не

и да променя, не и да повлияя, и в нуждата, която чувствавах, да не свалям поглед, да не се отделям от своя приятел имаше и не малко предчувствие, че един ден за мене ще възникне задачата да дам биографичен отчет за неговите впечатления от младини. Защото поне това е въвн от съмнение, аз се разпрострях върху разказаното по-горе не главно за да обяснявам защо не съм се чувствувал особено добре в Хале, а все по същата причина, поради която разказах тъй подробно и лекциите на Вендел Кречмар в Кайзерсашерн: именно защото държа и не мога да не държа да направя и читателя свидетел на духовния опит, който Адриан набираше.

По същата причина ще поканя читателя да ни придружи и на груповите излети, които ние, младите синове на музите, предприемахме при хубаво време из околностите на Хале. Защото, като Адрианов земляк и негов близък приятел и особено като несъмнено заинтересуван, види се, макар и не богослов, от божествените науки, аз бях сърдечно посрещан гост сред членовете на християнската корпорация „Винфрид“ и имах възможността неведнъж да участвувам в общите излети, предприемани от тях за радост и наслада сред зеленото лоно на божието творение.

Такива излети бяха често устройвани, но ние не вземахме участие във всичките, защото едва ли е нужно да казвам, че Адриан не беше особено ревностен член на корпорацията членуването му бе по-скоро номинално, отколкото действително и то ни най-малко не го занимаваше. От учтивост и за да прояви добра воля, той се беше оставил да го запишат във „Винфрид“, но под различни предлози, най-вече под предлог на мигрената си, само от дъжд на вятър се мярваше на събранията, заменящи при тях традиционните сбирки в пивниците, и остана и след години толкова малко интимен със седемдесетте души членове на корпорацията, че дори братското „ти“ при общуването с тях му се струваше явно неестествено и той често го объркваше с „вие“. Въпреки това те се отнасяха с уважение към него и в гръмките възгласи, с които го посрещаха, когато — би могло почти да се каже — по изключение се отбиваше на някое от събранията в задимената задна стая в локала на Мютц, проличаваше наистина известна насмешка заради неговото странене, но същевременно и истинско благоразположение. Всички ценяха неговото участие в богословско-философските прения, на които той, без да ги води, чрез някоя

забележка даваше често интересен обрат. Но най-много ценяха неговата музикалност, която тук беше много полезна, тъй като никой не умееше като него така пълнозвучно и увличащо да придружава на пианото обичайните общи песни или по молба на председателя Баворински — един висок брюнет с поглед често прибулен от полуспуснатите клепки и с устни свити, като че ли се готви да свирне — да създаде удоволствие на събранието с някоя токата от Бах, с някой откъслек от Бетховен или от Шуман. Но и без покана той сядаше понякога на доста глухо звучащото пиано в стаята на корпорацията, което много напомняше жалкия инструмент, на който Вендел Кречмар ни даваше своите поучения в салона на „общественополезната дейност“, и се вдълбочаваше в свободни, експериментиращи импровизации, най-често преди събранието да започне, докато се чакаше да се съберат всички. Той имаше обичай по незабравим за мене начин да влиза, бегло да поздравява и без да си сваля понякога дори палтото, да отива със замислено смръщено лице право при пианото, сякаш то бе единствената цел на идването му, и със силен удар по клавишите, подчертавайки с високо вдигнати вежди преходните тонове, да изпитва съзвучия, подготовки и разрешения, над които, изглежда, беше мислил при идването си насам. Но в това втурване към пианото имаше и някакво търсене на опора и на прибежище, като че ли помещението и тези, които бяха в него, го плашеха, като че ли той диреше в инструмента, в себе си всъщност, закрила от обърквачата го чужда среда, в която беше попаднал.

Продължаваше ли след това да свири, да преследва идеята, която го беше обзела, да я претворява, да я дооформява свободно, някой от заобикалящите го запитваше, както веднъж например малкият Пробст, типичен кандидат-богослов, рус, с въздълга мазна коса:

— Какво е това?

— Нищо — отвърна му пианистът и тръсна глава, като че ли да отпъди муха.

— Как да е нищо — настояваше Пробст, — щом вече го свириш?

— Той фантазира — опита се да му обясни дългият Баворински.

— Фантазира ли?! — извика искрено изплашен Пробст и впи воднистите си очи в челото на Адриан, сякаш очакваше да го види обзето от треска.

Всички се изсмяха, също и Адриан, който сведе глава над ръцете си, останали свити върху клавишите.

— Ох, Пробст, какъв си овен наистина! — рече Баворински. — Ами че той импровизира, не разбираш ли? Това той в този момент го измисля.

— Че как може да измисля отведнъж толкова тонове и с лявата, и с дясната ръка — защищаваше се Пробст — и как може да казва, че е нищо за нещо, което той все пак свири? Може ли да се свири нещо, което го няма?

— Разбира се, че може — рече меко Баворински. — Може да се свири и нещо, което не съществува.

И аз сякаш все още чувам един там, Дойчлин, Конрад Дойчлин, широкоплещест момък с паднала на челото коса, как важно добавя:

— Всичко, което отпосле е станало, драги ми Пробст, най-напред изобщо не е било.

— Уверявам ви — рече Адриан, — че това наистина не беше нищо, във всяко отношение нищо.

Най-сетне той трябваше да се изправи от приведеното си положение и по лицето му личеше, че с мъка сдържа смеха си, че се чувства изложен. Спомням си, че последва дълга и съвсем не безинтересна дискусия, подета главно от Дойчлин, върху творчеството като принцип и че бе нашироко разисквано по ограниченията, на крило това понятие е ставало жертва вследствие предпоставки от най-разнообразно естество — вследствие на културата, традицията, приемствеността, условностите, шаблона, като от богословско гледище беше все пак признато, че и човешкото творчество е в края на краищата също тъй един далечен отблясък на божествената творческа мощ, един отзвук на всемогъщия повик „да бъде“ и че продуктивното вдъхновение е всъщност нещо, което получаваме свише.

Впрочем нека спомена съвсем между другото, че на мене, допуснатия от друг, светски факултет сред тях, ми беше приятно, когато при случай, разбира се, след като бивах поканен, и аз допринасях по нещо със своята виола д'аморе за общото развлечение. Музиката беше много на почит в този кръжец, наистина, така да се каже, по принципен и същевременно доста смътен начин: в нея тук виждаха едно божествено изкуство и следователно човек „трябваше“ да има „отношение“ към него — отношение романтично, умилително,

както към природата. Музиката, природата и радостното умиление — това бяха сродни и задължителни, непоклатимо установени идеи сред членовете на „Винфрид“ и ако аз употребих преди малко названието „синове на музите“, което на някои може да се е видяло не твърде подходящо за студентите богослови, това беше сторено с оглед на тази именно идейна комбинация, с оглед на този дух на благочестива непринуденост и радостно съзерцание на красивото, който владееше и при техните излети сред природата към тези излети сега пак се възвръщам.

Два или три пъти през четирите наши семестъра в Хале те бяха предприемани *in corpore*, с други думи, Баворински свикваше за излета всичките седемдесет души. В тези масови инициативи Адриан и аз не вземахме никога участие. Но понякога за такива екскурзии се събираха и отделни, по-еднородни по състав групи: и тогава с неколцина по-близки другари тръгнахме и ние на път. Обикновено в групата бяха: самият председател, след това плещестият Дойчлин, с него още един, който се казваше Дунгерсхайм, после Карл фон Тойтлебен и още няколко младежи, сред тях Хубмайер, Матеус Арцт и Шапелер. Имената им още помня и донякъде физиономиите им, но да ги описвам тук, е излишно.

Най-близката околност на Хале — една песъчлива равнина — не може да се нарече живописна, но за няколко часа влакът ни отнасяше нагоре по Заале в прелестната Тюрингия и там, най-често в Наумбург или Аполда (родното място на Адриановата майка), ние слизахме от влака и с раниците и мушамите на гръб, поемахме пеш, волни като птици, и бродехме по цели дни, като се хранехме било в кръчмите по селата, било на голата земя край някоя дъбрава, а нощите прекарвахме в някоя селска плевня, за да се почистим и измием още в зори над дългото корито край бликащата чешма. Този временен начин на живот, това любителско възвръщане на нас, гражданите и интелектуалците, към селския примитив, към майката земя с пълното съзнание, че твърде скоро ще трябва или ще можем пак да се завърнем към обичайните ни „естествени“ условия и градски удобства, това доброволно подивяване и опростяване не е лишено от някаква почти неизбежна отсянка на изкуственост, снизхождение, дилетантство и комизъм, за което ние, разбира се, си давахме сметка, особено когато виждахме добродушното подсмиване, с което ни оглеждаше някой

селянин, когото бяхме замолили за малко слама за през нощта. Това, което придаваше на това подсмиване известно доброжелателство и дори одобрение, беше нашата младост и би могло да се каже, че младостта е единственият истински мост между цивилизованото и природното състояние, тя е една предцивилизована фаза, от която произтича цялата волна студентска романтика, тя е истински романтичната възраст. До тази именно формула сведе нещата неизчерпаемият на разсъждения Дойчлин, когато се бяхме заприказвали, преди да заспим, при мъгната светлина на фенера в един плевник — върху проблематиката на тогавашния ни живот. Наистина той веднага добави, че е същинска безвкусица самата младеж да разсъждава за младостта: формата на живот, която се себеобсъжда и себеизследва, престава да бъде такава форма истински съществува само онова, което съществува непосредствено, безсъзнателно.

Веднага му бе възразено Хубмайер и Шапелер оспориха това, а и Тойтлебен не беше съгласен. То пък едно хубаво ще бъде, заявиха те, ако за младостта съдят само старците и младежта си остане завинаги обект на чуждо обсъждане, сякаш на нея ѝ липсва обективен дух. Но той не ѝ липсва дори и когато обсъждането се отнася до нея самата, и тя има правото да си каже думата за младежта — от гледището на младежта. Защото има едно нещо, което се нарича чувство за живот, и то по нищо не отстъпва на самосъзнанието и ако самосъзнанието лишава от съдържание формата на живот, тогава одухотвореният живот е изобщо невъзможен. Само с едно голо битие, със смътното, безсъзнателно битие на ихтиозавъра нищо не се постига, днес човек трябва съзнателно да се бори и с ясно самочувствие да отстоява своята специфична жизнена форма — достатъчно дълго е трябвало да се чака, докато младежта като младеж е била най-последно призната.

— Само че това признание е произлязло по-скоро от педагогиката, следователно от старите, а не от самата младеж — чу се гласът на Адриан. — В един прекрасен ден, в едно време, което се сочи и като век на детето и което е дошло до еманципацията на жената, в едно изобщо много отстъпчиво време младежта се видя надарена с правото на самостоятелна жизнена форма и, то се знае, веднага я възприе.

— Не, Леверкюн — възрази Хубмайер и останалите го подкрепиха, — ти не си прав, най-малкото в значителна степен не си

прав. Жизненото чувство на самата младеж, подпомогнато от нейното самоосъзнаване, това е, което се наложи на света, макар че и светът не беше много против признаването на това наше право.

— И дори никак — рече Адриан. — Никак не беше против. На нашето време е достатъчно само да се каже: „Аз имам свое специфично жизнено чувство“ — и то веднага се прекланя дълбоко пред това заявление. Младежта разбиваше в това отношение отворена врата. Впрочем аз не виждам какво би могло да се възрази, ако младежта и нейното време се разбират добре помежду си.

— Защо пък толкова равнодушно, Леверкюн? Нима не е хубаво, че на младежта днес се признава нейното право в буржоазното общество и че никой не оспорва собствено достойнство и на периода на съзряването?

— Разбира се, че е хубаво — каза Адриан. — Но вие изхождахте, ти изхождаше, ние изхождахме от мисълта...

Общ смях го прекъсна заради грешката на езика. Мисля, че Матеус Арцт беше, който каза:

— Това беше знаменито, Леверкюн. Градацията беше добра. Най-напред ти се обръщаш към него на „вие“, сетне успяваш да речеш „ти“ и накрая вече идва твоето „ние“, на което почти щеше да ти се изкълчи езикът, то ти се изтръгна най-трудно, ти, закоравял индивидуалисте.

Адриан не прие това прозвище. То не било вярно, той не бил никакъв индивидуалист, рече той, напротив, отношението му към колектива било напълно положително.

— Теоретично, може би — отвърна Арцт, — но като не включваме в колектива Адриан Леверкюн, който гледа отвисоко на него. Отвисоко говориш ти и за младежта, като че ли не принадлежиш сам към нея. Ти си напълно неспособен да се включиш и приобщиш, защото, стане ли дума за смирение, там тебе те няма.

— Но в дадения случай ставаше дума не за смирение — парира Адриан, — а, наопаки: за самосъзнателно жизнено чувство.

Дойчлин предложи да се даде възможност на Леверкюн да се изкаже до края.

— Работата е проста — каза Адриан. — Тук се изхождаше преди всичко от мисълта, че младежта има по-близко отношение към природата, отколкото цивилизовано съзрелият вече човек — донякъде,

значи, в каквото отношение се намира и жената, на която в сравнение с мъжа също се приписва по-голяма близост до природата. С това аз не мога да се съглася. Аз не намирам младежта да е в толкова интимна близост с природата. Отношението на младежта към природата е по-скоро плахо и недоверчиво, всъщност природата ѝ е чужда. С тази си част, която дължи на природата, човек свиква едва след години и само постепенно се примирява с нея. Тъкмо младежта, имам пред вид по-развитата младеж, се плаши по-скоро от нея, тя я презира, гледа враждебно на нея. Какво ще рече природа? Гората и полето? Планините, дърветата, морето, красивите местности? Според мене младежта има за тези неща много по-малко поглед, отколкото по-възрастният, успокоилият се вече човек. Младежът не е особено склонен да гледа и да се наслаждава на природата. Погледът му е насочен навътре, той е настроен духовно, сетивното според мен го отблъсква.

— Quod demonstramus^[1] — рече някой, изглежда, Дунгерсхайм, — ние, туристите, налягали тук на сламата, които ще потеглим утре в тюрингските гори към Айзенах и Вартбург.

— Ти все казваш: „според мене“ — вметна друг. — Вероятно искаш да кажеш: „според моя опит“.

— Вие ме упреквахте — отвърна Адриан, — че съм говорел отвисоко за младежта, че съм се изключвал от нея. И изведнъж искате да се изказвам от нейно име.

— Леверкюн — рече тогава Дойчлин — си има свои собствени възгледи по отношение на младежта, но очевидно и той не отрича, че тя е една специфична форма на живот, която като такава трябва да бъде зачитана, а това е решаващото. Аз само се обявих против обсъждането на младежта от самата младеж, тъй като то накърнява непосредствеността на живота. Но като самосъзнание то също повишава интензивността на съществуването и в този смисъл, искам да кажа, в това отношение, аз го одобрявам. Младежката идея е една привилегия, едно предимство на нашия народ, на немския — другите народи почти не я знаят, младостта като специфична сфера е за тях, кажи-речи, неизвестна, те се учудват на подчертано характерното държане на немската младеж, което среща одобрение и сред възрастните от по-висшите наши класи, учудват се и на нейния неприет в буржоазното общество костюм. Нека се чудят. Немската

младеж, именно като младеж, представлява самият дух на народа, немският дух, който е млад и многообещаващ — незрял, ако щете, но какво значение има това! Немските подвизи са били винаги плод на някаква могъща незрелост, ние не сме случайно народът на Реформацията. Защото и тя беше дело на незрелост. Зрял е бил гражданинът на Флоренция през Ренесанса, който при отиването си в църква е казал на жена си: „Е, нека окажем уважение на това общоприето заблуждение!“ Но Лутер беше достатъчно незрял, достатъчно народен, достатъчно немски народен, за да даде на човечеството една нова, пречистена религия. Какво щеше да стане със света, ако зрелостта имаше последната дума! Ние с нашата незрелост ще му сервираме и други някои обновления и революции.

След тези думи на Дойчлин настъпи за известно време мълчание. Изглежда, всички в тъмнината бяха погъделичкани от това чувство на младост, и лична, и национална, сливащи се в един общ патос. В думите „могъща незрелост“ имаше положително нещо много ласкателно за повечето сред нас.

— Ако можех само да разбера — чух Адриан да прекъсва мълчанието — защо ли собствено сме чак толкова незрели, толкова млади, колкото ти ни говориш, искам да кажа, като народ. Всъщност ние сме изминали не по-малък път от другите и само нашата история, тоест обстоятелството, че малко късничко сме се обединили и осъзнали като една общност, ни създава илюзията за някаква особена младост.

— Не, работите стоят малко по-иначе — възрази Дойчлин. — Младостта във висшия смисъл на думата няма нищо общо с политическата история, пък и изобщо с историята. Тя е метафизичен дар, нещо есенциално, някаква структура, съдба. Не си ли чувал досега за немския растеж, за немското странствуване, за безкрайното друмничество на немската същност? Ако искаш да знаеш, немецът е вечният студент, вечно стремящият се сред народите...

— А неговите революции — вметна с късо изсмиване Адриан — са панаирджийските фокуси на световната история.

— Много остроумно, Леверкюн. Чудно е все пак, че твоето протестантство ти позволява да бъдеш толкова духовит. В краен случай би могло да се погледне и по-сериозно на това, което аз наричам младост. Да бъдеш млад, ще рече да бъдеш първичен, ще рече

да си останал близо до изворите на живота, ще рече да бъдеш достатъчно силен да въстанеш и да се отърсиш от оковите на една отживяла цивилизация, да се осмелиш на това, за което у другите липсва жизнен кураж, именно да потънеш отново в стихийното. Младежката смелост е духът на „умри, за да възкръснеш“, тя е знание чрез смъртта да се възраждаш.

— Дали това е толкова немско? — осведоми се Адриан. — Възраждането се наричаше някога *rinascimento* и възникна в Италия. А „назад към природата“ ни беше препоръчано най-напред на френски.

— Едното беше обнова на културата — възрази Дойчлин, — а другото — пасторална сантименталност.

— От тази пасторална сантименталност произлезе Френската революция — настоя Адриан, — а реформацията на Лутер беше само един клон, една етична разновидност на Ренесанса, неговото приложение на религиозна почва.

— На религиозна, виждаш ли? А религията е във всички случаи нещо много по-друго от някакво си там археологично възстановяване и революционна критика на обществото. Ами че религиозността е самата младост, тя е непосредствеността, куражът и дълбочината на личното битие, волята и способността да изпитаме и изживеем инстинктивността и демоничното в живота в пълната му виталност, както ни го е изяснил и Кйергегор.

— Смяташ ли, че религиозността е типично немска дарба? — попита Адриан.

— В смисъла, който ѝ дадох, като душевна младост, като спонтанност, като доверие в живота, като Дюреровия ездач между смъртта и дявола — безусловно!

— А Франция, страната на катедралите, чийто крал се наричаше най-християнският и която е дала на света богослови като Босюе, като Паскал?

— Това е било отдавна. От векове историята сочи Франция като носителка на антихристиянската идея в Европа. Мисията на Германия е обратната, ти щеше да чувствуваш и да знаеш това, Леверкюн, ако не беше тъкмо Адриан Леверкюн, тоест: твърде студен, за да си млад, и твърде умен, за да си религиозен. С ум човек може да отиде далече в църковната йерархия, но едва ли в религията.

— Благодаря ти, Дойчлин — изсмя се Адриан, — на чист немски език и без много усуквания, както би рекъл Еренфрид Кумпф, ти добре ме нареди. Но аз имам някакво предчувствие, че и в църковната йерархия няма да отида далече. Едно във всеки случай е сигурно, че ако не беше тя, аз не бих станал богослов.

На мене ми е много добре известно, че най-даровитите сред вас четат Кйергегор, че те виждат всяка истина, също и етичната истина само в субективното и се ужасяват от всякакво стадно съществуване. Но аз не мога да споделя вашия радикализъм, на който впрочем не е съдено да трае дълго, който е само една студентска волност — аз не възприемам и вашето Кйергегорово отделяне на църквата от християнството, В църквата, дори и такава, каквата е днес, обуржоазена и светска, аз виждам една опора за ред, една институция за обективно дисциплиниране, за канализиране, за удържане в определено русло на религиозния живот, който без нея би изпаднал в субективистична разюзданост, в истински хаос, би се превърнал в един свят на фантастични страхотии, с море от демонизъм. Отделянето на църквата от религията е равносилно на отказ да се направи разлика между религиозността и безумието...

— Ама че го каза и ти! — обадиха се мнозина.

Но Матеус Арцт, „социалният Арцт“^[2], както го наричаха другите, защото социалното беше неговата страст, се намеси.

— Прав е Леверкюн! — решително заяви той. Арцт беше християнски социалист и често цитираше мисълта на Гьоте, че християнството било политическа революция, която, след като не сполучила, се превърнала в морална. И сега продължи да развива същата мисъл, като заяви, че тази морална революция трябвало отново да стане политическа, именно социална. Това щяло да бъде единственото средство за дисциплинирането на религиозността, опасностите от извращенията в която Леверкюн доста добре обрисувал. Религиозният социализъм, свързаната със социалното религиозност, това било то главното, защото същественото било да се постигне истинска връзка, теономната връзка трябвало да се съчетае със социалната, да се свърже с възложената ни от бога задача за усъвършенствуване на обществото. — Вярвайте ми — заключи накрая той, — въпросът е да се създаде един съзнателен индустриален народ, една интернационална индустриална нация, която да е в състояние да

образува едно истинско европейско общество, почиващо на справедлив стопански строй. В такова общество ще могат да се проявят всички творчески импулси, които в зачатъчно състояние съществуват и сега, и те ще се проявят не само за техническото осъществяване на една нова стопанска организация, не само за основното хигиенизиране на натуралното снабдяване с необходимото за живота, но и за установяване на нов политически ред.

Предавам думите на тези млади хора така, както те ги изказваха тогава, с всичките изрази, заимствувани от академичния жаргон, превзетостта на който те ни най-малко не съзнаваха, напротив, те си служеха с него с най-голямо задоволство и лекота, напълно естествено, като с виртуозна непретенциозност разменяха най-надутото претенциозни слова. „Хигиенизирането на натуралното снабдяване“ и „теономната връзка“ бяха едни от тези превзети изрази. Всичко това можеше да се каже и по-просто, но тогава то нямаше да бъде техният хуманитарно-научен език. Те обичаха да поставят въпросите „по същество“, говореха за „сакрално пространство“, за „политическо пространство“ или за „академично пространство“, за „структурен принцип“, за „отношение на диалектична напрегнатост“, за „адекватни представи за същността“ и тъй нататък. Дойчлин, сплел ръце зад тила, постави по същество въпроса за генетичния произход на икономическото общество, за което ратуваше Арцт. Според него генетичният му произход трябвало да се търси само в икономическия разум и само този разум се изявявал в икономическото общество.

— Ние трябва да сме наясно, Матеус — рече той, — че общественият идеал на социалната икономическа организация е плод на просветителско-автономната мисъл, с една дума, на рационализма, който далеч не обхваща и свръх, и подразумните сили. Ти вярваш, че съзнанието и здравият разум на човека са вече достатъчни, за да се изгради справедлив ред, при което за тебе „справедливото“ и „социално полезното“ се покриват, и смяташ, че оттук ще възникнат нови политически организми. Но икономическото пространство е съвършено различно от политическото и от икономическата мисъл за полезност към исторически ориентираното политическо съзнание няма непосредствен преход. Просто не разбирам как ти не си даваш сметка за това. Политическият ред се обуславя от идеята за държава, а държавата е форма на власт и господство, която не се характеризира с

полезността. В държавата са представени съвсем не такива качествени величини, каквито могат да занимават умовете на фирмените представители и профсъюзните секретари, а качества от порядъка на честта и достойнството. За такива категории, драги мой, хората от икономическото пространство не притежават необходимите адекватни представи за същността.

— Ах, Дойчлин, какви ги приказваш — рече Арцт. — Като съвременни социолози ние много добре знаем, че и държавата се характеризира от функции, които носят полза. Да вземем например съдопроизводството или обезпечаването на сигурността. Освен това ние живеем изобщо в икономическа епоха, икономиката просто определя историческия характер на нашето време, а честта и достойнството не вършат за пет пари работа на държавата, ако тя самата не е способна да схваща правилно икономическите закономерности и да ги ръководи.

С това Дойчлин беше съгласен, но не признаваше, че тези именно полезни функции са същественото основание на държавата. Оправдание за съществуването на държавата трябва да се търси в нейното величие, в нейната суверенност, която затова именно не зависи от оценката на отделния индивид, защото — противно на приказките в „Обществения договор“ — съществува преди индивида. Свръхиндивидуалните зависимости са всъщност толкова първични, колкото и отделният човек и икономистът затова собствено не може да разбере какво е държавата, защото той няма никаква представа за нейното трансцендентално основание.

Тук фон Тойтлебен рече:

— Аз гледам донякъде със симпатия на социал-религиозната връзка, за която се застъпва Арцт по-добре все пак такава, отколкото никаква, и Матеус е свършено прав, като казва, че първото нещо е да се намери правилната връзка. Но за да бъде връзката правилна, за да бъде тя същевременно и религиозна, и политическа, тя трябва да е народностна и за мене възниква въпросът дали от едно икономическо общество може да възникне нов народностен дух. Да погледнем Рурската област: там имаме струпвания на хора, но не и нови народностни клетки. Качете се в пътническият влак от Лойна за Хале! В него е пълно с работници, които много добре разсъждават върху надничната тарифа, но от техните разговори не личи да са извлекли от

своя задружен труд някакви нови народностни сили. В икономиката все повече се налага чисто преходното...

— Но и народностният дух е преходен — забеляза друг един, дали беше Хубмайер или Шапелер, вече не си спомням добре. — Като богослови ние не можем да приемем, че народът е нещо вечно. Способността да изпитваш въодушевление е много добро нещо и нуждата да вярваш е за младежта много естествена, но всичко това е едно изкушение. Би трябвало добре да се вгледаме дали субстанцията на новите връзки — които днес при отмиращия либерализъм се предлагат отвсякъде — притежава и истинност и дали създаващият връзката обект е нещо действително, или може би е само продукт, да речем, на структурната романтика, която си създава идеологичните обекти по номиналистичен, да не кажа, фикционалистичен път. Аз мисля или по-скоро аз се опасявам, че обожественото народностно начало и утопично разбираната държава са такива номиналистични връзки, такива номиналистични религии, и в тяхното изповядване, в изповядването, да речем, на Германия има нещо необвързващо, защото то съвсем не засяга субстанцията на личността и присъщите на нея качества. За тази субстанция изобщо не се пита и ако някой каже „Германия!“ и обяви това за своя религия, за своя връзка, той няма нужда нищо да удостоверява, защото никой няма да го попита, самият той няма да се попита доколко у него лично, ще рече, в квалитативен смисъл, се осъществява немското начало и до каква степен е той в състояние да служи за утвърждаването на един немски начин на живот в света. Именно това наричам аз номинализъм или по-право фетишизъм на името и това според мене е идеологично идолопоклонство.

— Добре, Хубмайер — рече Дойчлин, — всичко, което казваш, е напълно вярно, във всеки случай признавам, че с критиката си ти ни доведе по-близо до самия проблем. Аз възразявах на Матеус Арцт, защото господството на принципа за полезност в икономическото пространство е за мене неприемливо, но аз съм напълно съгласен с него по отношение на това, че само по себе си в теоничната връзка, сиреч изобщо в религиозността, има нещо формалистично и неконкретно, че тя се нуждае от емпирично-земно попълване, от практическо богопослушание. За тази цел Арцт си е избрал социализма, а Карл Тойтлебен народностното начало. Това са двете

връзки, между които трябва днес да избираме. Аз не съм съгласен, че имало свръхпредлагане на идеологии, откак никой не се лъже вече от фразите за свободата. В действителност две са само възможностите за религиозно послушание и религиозно осъществяване: едната е социалната, другата националната. Но за нещастие и двете будят известни съмнения, и двете носят своите опасности, и то твърде сериозни. Върху тъй често срещаната номиналистична липса на съдържание и отсъствие на лична субстанция в изповядването на народностната идея много сполучливо се изказа Хубмайер и за да обобщим, бихме могли да добавим, че е свършено без значение дори и солидаризирането с възвишаващите живота обективности, ако то не оказва влияние върху изграждането на личния живот, а служи само за тържествени изяви, към които аз причислявам даже и саможертвата в момент на порив. На истинската жертва са присъщи две ценностни и качествени съставки: тая на делото, за което се върши жертвата, и тая на самата жертва... Но има и случаи, където личната субстанция е напълно проникната например от германското начало и свършено неволно се обективизира и като жертва, при което обаче не само че липсва каквото и да било изповядване на народностна връзка, но е налице дори най-енергичното нейно отричане, така че трагичната жертва се върши в рязко противоречие между същността и изповядваната вяра... Но стига толкова за тая вечер по националната връзка. А колкото се отнася до социалната, при нея неудобството е там, че дори и в икономическото пространство всичко да бъде уредено по най-добър начин, въпросът за осмисляне на съществуването и за достоен начин на живот ще си остане все така открит, както и сега. Един ден ние ще имаме универсално икономическо управление на земята и пълна победа на колективизма — е добре, с това ще изчезне тогава и релативната несигурност у човека, която капиталистическата система с характерните за нея социални катастрофи още поддържа у него, с други думи, ще изчезне и последният остатък от всякакъв спомен за застрашеността на човешкия живот, а с това и духовната проблематика изобщо. Човек ще се пита тогава за какво още ще се живее...

— Ти да не искаш да запазиш капиталистическата система, Дойчлин — запита Арцт, — защото тя живо ни напомня, че животът ни е застрашен?

— Не, това аз не искам, драги ми Арцт — отвърна ядосано Дойчлин. — Ала позволи ми да ти напомня трагичните антиномии, с които животът е пълен.

— За тях няма нужда да се напомня — въздъхна Дунгерсхайм. — Те и без това са толкова зло, че като религиозни хора ние трябва да се питаме дали наистина светът е творение само на благия бог, или е по-скоро задружно дело, не искам да казвам с кого.

— Бих искал да зная — забеляза Тойтлебен — дали младежта и на другите народи лежи също тъй на сламата и се измъчва над проблеми и антиномии.

— Едва ли — отзова се пренебрежително Дойчлин. — У тях в духовно отношение всичко е по-просто и по-лесно.

— С изключение у руската революционна младеж — вметна Арцт. — Сред нея, доколкото зная, се водят безкрайни спорове, пълни със страшно диалектично напрежение.

— Русите — рече сентенциозно Дойчлин — имат дълбочина, но не и форма. Западните имат форма, но нямат дълбочина. И едното, и другото имаме само ние, немците.

— И ако това не е изповядване на народностния принцип! — засмя се Хубмайер.

— Не, то е изповядване на една идея — възрази Дойчлин. — Говоря за това, което се изисква от нас. Нашият дълг е изключителен и несъизмерим с това, което досега сме постигнали. Дългът и действителността са разделени у нас от много по-голяма пропаст, отколкото у другите народи именно защото дългът ни е от такъв висок порядък.

— Да оставим по-добре настрана националния принцип — предупреди Дунгерсхайм — и да погледнем на проблематиката във връзка със съществуването на съвременния човек изобщо. Работата е там, че откак у хората изчезна непосредственото доверие в битието, а в миналите времена това доверие беше следствие от цялостната включеност на човека в заварения обществен строй, искам да кажа, в наситения с религиозно чувство строй, насочен определено към една дадена посредством откровение истина... та мисълта ми е, че откак това доверие рухна, откак възникна съвременното общество, нашето отношение към хората и нещата стана безкрайно разсъдъчно и сложно, всичко се превърна в проблематика и несигурност, така че и стремежът

към истината заплашва да завърши с отчаяние и резигнация. Търсенето на начини да се излезе от това разложение и да се открият началата на нови организационни сили е всеобщо и ако все пак може да се приеме, че у нас, немците, то е особено сериозно и настойчиво и че другите народи не страдат толкова от историческата си съдба, може би защото са по-силни или пък по-тъпи...

— По-тъпи — отрязва фон Тойтлебен.

— Така казваш ти, Тойтлебен. Но ако ние си приписваме като национална чест някаква изключителна проникателност и осъзнаване на историко-психологичната проблематика и отъждествяваме стремежа си към нов цялостен строй с немското начало, това значи, че се готвим да повярваме в един мит, съмнително достоверен и несъмнено високомерен, именно в народностния, с неговата структурна романтика около типа на война, което си е вече издокарано по християнски чисто езичество, провъзгласяващо Христос за „водач на небесното войнство“. А това е безспорно едно заплашено от демонизъм становище...

— Е, та? — запита Дойчлин. — Демонични сили се гнездят покрай категориите за ред във всяка една жизнена проява.

— Нека наричаме нещата с техните имена — намеси се Шапелер, а дали пък не беше Хубмайер. — Демоничност на немски ще рече: нагони, инстинкти. А там е работата, че днес за всевъзможните нови течения се прави пропаганда дори и с нагоните, дори и те биват намесвани, за да се поукраси старият идеализъм с тяхната психология, та да се създаде подкупващо впечатление за някаква по-голяма плътност на действителността. Но тъкмо поради това такава една пропаганда може да се окаже чиста шарлатания...

Тук бих могъл да кажа само „и тъй нататък“, защото е време да свърша с пресъздаването на този разговор или по-право — на такъв един разговор. В действителност той не свършваше или продължаваше дълго, до късна нощ, със своите „двуполюсни позиции“ и „исторически осъзнати анализи“, с „извънвременните категории“, „онтични непосредствености“, „логични диалектики“, та и „веществени диалектики“ — продължаваше многоучено, усърдно и безкрайно, за да заглъхне накрая, да потъне, с други думи, в съня, към който председателят Баворински приканваше, защото в зори, а то се зазоряваше вече, трябваше да се потегля на път. Че милостивата

природа държеше наготово съня, за да погълне в него разговора и да го отнесе в забрава, беше обстоятелство, заслужаващо благодарност, и Адриан, който отдавна не беше продумвал, изрази това с няколко думи, докато се нагласяше по-удобно за сън:

— Е, лека нощ. Истинско щастие е, че човек може да го рече. Дискусиите би трябвало винаги да се водят само преди спане, с прикрит тил откъм очакващия ни сън. Колко е неприятно наистина след отвлечен разговор да трябва още да бодърствуваш!

— Това е дезертърско становище — промърмори още някой и след това се зачуха първите похърквания, мирно оповестяващи за изпадането във вегетативно състояние, два часа, от което бяха достатъчни, за да възвърнат енергията у тия славни младежи отново да се наслаждават с благодарност на природата, да я съзерцават с жадни очи и да продължават неизбежните си богословско-философски дебати, които почти никога не секваха и създаваха постоянни поводи за опониране и импониране, за взаимно поучаване и развиване. През месец юни, когато от клисурите на гористите възвишения, които пресичат тюрингската котловина, се разнася тежкият аромат на жасмина, тъй беше приятно с дни да се броди из тази почти незасегната от индустрията, щедро облагодетелствуванa, плодородна земя с приветливи селца от струпани накуп паянтови къщици! А щом излезете от тези земеделски местности и преминете в предимно скотовъдните, за да тръгнете по легендарната пътека на обраслия с бор и бук планински хребет — по тъй наречения Ренщайг, който започва от Франконската гора и стига до Айзенах на река Хьорзел, с чудни гледки надолу към долината на Вера — околностите стават още по-хубави, още по-величествени и по-романтични, тъй че думите на Адриан както за равнодушието на младежта към природата, така и за желателността след отвлечените диспути човек да може да се спасява в съня, тук губеха сякаш своето обичайно значение. Дори и за него те едва ли вече значеха нещо, защото, когато неговата мигрена не го правеше мълчалив, той вземаше живо участие в разговорите през деня и макар природата да не изтръгваше от него възторжени възклицания, макар той да я съзерцаваше с някаква замислена въздържаност, аз все пак не се съмнявам, че нейните картини и ритми, нейните увличащи във висините мелодии проникваха в неговата душа по-дълбоко, отколкото в душите на другарите му и по-късно някои от образите на чиста,

освободена красота, мярнали се в неговите изпълнени с духовно напрежение творения, ме караха да си спомням за тези задръжни впечатления от нашите излети.

Да, това бяха оживени часове, дни и седмици. Надишали се на чист, наситен с кислород въздух при този живот на открито, въодушевени от впечатленията от пейзажа и историческите места, тези младежи издигаха умовете си до мисли, които по своя разточителен кипещ и свободно експериментирани бяха типични за времето на студентството. По-късно, в годините на сивото професионално всекидневие, в по-сетнешното състояние на филистерство — дори и да е то духовническо филистерство — за тези мисли нямаше да се намери вече никакво приложение. Често ги наблюдавах аз при техните богословско-философски разисквания и си представях как за някои от тях времето на членуването във „Винфрид“ щеше да изглежда най-значителната част от живота им. Аз ги наблюдавах, наблюдавах и Адриан — със свръхясното предчувствие, че на него положително то нямаше да се види такова. Ако аз, като небогослов, бях само гост сред тях, той, макар и богослов, беше гост повече и от мене. Защо? Аз чувствах не без известна тревога някаква съдбовна пропаст между тази благородно устремена младеж и самия него, чувствах разликата между жизнената крива на тази добра, дори превъзходна посредственост, на която скоро предстоеше да свърне от студентските лутания и търсения в релсите на улегналия живот, и предопределението на този невидимо белязан от съдбата човек, който никога нямаше да напусне пътя на духа и проблемите, който щеше да стигне по този пък кой знае докъде и чийто поглед, чието никога неотпускащо се до побратимяване държане, чиито задръжки при тези „ти“ и „ние“ бяха за мене, а навярно и за другите вече свидетелство, че и той подозира за тази разлика.

В началото на неговия четвърти семестър аз долавях вече известни признаци, че още преди първите изпити приятелят ми възнамерява да напусне богословския факултет.

[1] Което доказваме (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Арцт на немски значи лекар. — Б.пр. ↑

XV

Връзките между Адриан и Вендел Кречмар никога не се бяха прекъсвали или отслабвали. Младият, предаден на божествените науки студент се срещаше със своя музикален ментор от времето на гимназията през всяка ваканция, когато отиваше в Кайзерсашерн, той го посещаваше, разговаряше с него в жилището му при катедралата, виждаше го и в къщата на чичо си Леверкюн, а накрая един-два пъти и родителите си да го поканят за края на седмицата в стопанството Бухел, където правеше с него дълги разходки и покрай другото скланяше Йонатан Леверкюн да покаже на госта си своите Хладниевски фигури и лакомата капка. Със стареещия стопанин на Бухел Кречмар се разбираше много добре, но по-малко свободни, макар и съвсем не обтегнати бяха отношенията му с госпожа Елсбет, може би защото тя се плашеше от неговото мъчително заекване, което тъкмо затова в нейно присъствие и главно в непосредствен разговор с нея особено се влошаваше. Беше наистина чудно: в Германия музиката се радва на всенародно уважение както във Франция литературата и никой у нас не се чувствува особено изненадан, шокиран, неприятно засегнат или презрително и насмешливо настроен от обстоятелството, че някой е музикант. Аз съм също тъй убеден, че по отношение на по-възрастния Адрианов приятел, който на всичко отгоре упражняваше и професията на църковен органист, Елсбет Леверкюн хранеше изключителна почит. И все пак по време на едно мое посещение в Бухел, където прекарах два-три дни едновременно с него и Адриан, аз забелязах известна ненапълно прикрита от любезността принуденост, въздържаност, неодобрение в държането ѝ към органиста, на което той, както споменах, отговаряше с просто бедствено понякога засилване на заекването — трудно е да се каже дали само заради това, че чувствуваше нейното недоволство, нейното недоверие или както и да се наричаше то, или пък защото самият той спонтанно изпадаше в някаква скованост поради стеснителността и смуцението, което изпитваше пред природата на тази жена.

Лично аз не се съмнявах, че причината за странната натегнатост между Кречмар и Адриановата майка беше самият Адриан, че до него се свеждаше всичко, и това го долавях, защото в борбата, която тук мълком се водеше, моите собствени чувства бяха някъде по средата, те ми позволяваха да разбирам и едната, и другата страна. Какво Кречмар искаше и за какво той говореше при онези разходки с Адриан, за мене беше ясно и моите собствени желания тайно ме караха напълно да му съчувствувам. Аз му давах право, когато в разговор и с мене той без всякакво колебание твърдеше и дори настояваше, че призиванието на неговия ученик е да стане музикант, да стане композитор. „Той има върху музиката — казваше Кречмар — композиторския поглед на един посветен, а не на страничния слушател, който получава неопределена наслада от нея. Неговата изключителна способност да долавя връзката между мотивите, която един обикновен слушател не схваща, да възприема строежа на даден кратък откъслек едновременно като въпрос и като отговор, с една дума, да вижда, да вижда отвътре как това е направено, идва да потвърди моето убеждение. Това, че той още не пише, че не проявява склонност към творчество и не се впуска в наивни младежки композиции, му прави само чест неговата, гордост е, която не му позволява да пуска на бял свят епигонна музика.“

С всичко това не можех да не се съглася. Но аз разбирах и загрижеността на майката да защити своето дете, тъй като я напълно споделях, и често се чувствавах до такава степен солидарен с нея, че се настройвах просто враждебно към изкусителя. Никога няма да забравя една картина, една сцена във всекидневната стая на Бухел, където случайно се бяхме събрали четиримата — майката, синът, Кречмар и аз. Елсбет разговаряше със запъващия се, бълбещ, пухтящ музикант — разговорът беше най-обикновен и съвсем не се отнасяше до Адриан — когато неочаквано тя привлече по някакъв странен начин към себе си главата на седналия край нея син. Ръката ѝ се обви някак около него, но не около раменете, а около главата, тъй, че дланта ѝ се сложи на челото му. Така, без да сваля черните си очи от Кречмар и без да прекъсва разговора, който водеше с благозвучния си глас, тя притисна главата на Адриан към гърдите си.

Впрочем връзката между учителя и ученика се поддържаше не само чрез тези лични срещи, но и чрез доста оживена преписка. Мисля, че почти всеки две седмици между Хале и Кайзерсашерн се

разменяха писма. От време на време Адриан ми съобщаваше за това и понякога ми показваше какво му пише Кречмар. Поради това още по Архангеловден на 1904 година аз вече знаех, че Кречмар е в преговори да поеме един клас по пиано и орган в частната консерватория на професор Хазе в Лайпциг, която по онова време, наред с прочутото държавно музикално училище в този град, беше започнала да си създава голяма известност, все по-нарастваща впрочем през следващите десетина години, до самата смърт на отличния педагог Клеменс Хазе (днес тази консерватория, ако изобщо съществува още, сигурно е загубила своето старо значение). В началото на следващата година Кречмар напусна Кайзерсашерн, за да заеме новата си служба, и оттогава писмата вървяха вече от Хале до Лайпциг и обратно: Кречмаровите — надраскани от едната страна на листа с едър, волеви, пръскащ мастилото почерк, и Адриановите — на грапава, жълтеникава хартия с равно подредени, малко старомодни и донякъде претрупани букви, изписани, изглежда, с краснописно перо. Веднъж той ми даде да прегледам черновката на едно свое писмо, много сбита и написана сякаш с шифър, изпъстрена със ситнички вметвания и поправки — но аз отрано бях добре запознат с тази негова техника на писане и можех винаги да разчитам без затруднение неговия почерк — и тъй той ми даде да прегледам неговата черновка и ми показа отговора на Кречмар. Той стори това очевидно, за да не ме изненада прекалено много със стъпката, която възнамеряваше да направи, в случай че действително се реши на нея. Защото той не се беше още решил, дори много се колебаеше, съмняваше се дали има нужните качества, както личеше от писмото, и желаше, види се, да чуе и моя съвет, и аз не зная в какъв смисъл — може би да го предпазя, а може би и да го насърча.

За изненада от моя страна не можеше и дума да става, не би могло да става дума дори и да беше ме изправил един ден пред свършения факт. Знаех какво се подготвя — а дали щеше да се изпълни, това беше вече друг въпрос, но също тъй беше ми ясно, че с преместването на Кречмар в Лайпциг неговите шансове да убеди Адриан значително се увеличаваха.

В писмото си, което свидетелствуваше за неговата изключителна способност да гледа с пренебрежителна критичност и на себе си, и което със саркастичното си разкаяние ме покърти дълбоко, Адриан излагаше пред бившия си ментор — желаещ решително впрочем

отново да стане такъв — своите съмнения, които го възпираха да вземе решение да промени професията си и да се отдаде напълно на музиката. Той почти признаваше, че богословието като емпирична наука го е разочаровало, но че причините за това естествено не трябвало да се търсят в тази достойна наука и още по-малко у неговите университетски преподаватели, а изключително у него самия. Това се потвърждавало от обстоятелството, че той съвсем не можел да каже коя друга по-добра, по-подходяща за него наука би могъл да избере. Понякога, когато обмислял в себе си възможностите за една промяна на следвания от него факултет, минавало му напоследък през ума да се залови с математиката, която в гимназията му била винаги много забавна. (Изрза „много забавна“ вземам дословно от неговото писмо.) Но с нещо като уплаха от себе си виждал, че ако се отдаде на тази дисциплина, ако се посвети на нея, ако се идентифицира с нея, много скоро и тя щяла да го разочарова, да му дотегне, да го отегчи и той така щял да ѝ се насити, сякаш я е нагъвал с голяма готварска лъжица. (И този своеобразен израз си спомням дословно от неговото писмо.)

„Не мога да скрия — пишеше той — нито пред вас, нито пред себе си, че с вашия *apprendista*^[1] работите стоят зле, не в обикновения смисъл, разбира се, няма какво да си кривя душата, но все пак толкова зле, че трябва по-скоро да го съжаляваме, отколкото да му сърадваме.“ Той бил получил като дар от бога гъвкав ум и още от детски години схващал всичко, което му било преподавано, без особена трудност — прекалено лесно дори, за да може нещо да възбуди у него истинска почит. Прекалено лесно, за да могат кръвта и чувствата му истински да се сгреят от някой предмет и от усилията за неговото овладяване. „Боя се, драги приятелю и учителю — пишеше той, — че съм за нищо негоден, защото у мене няма топлина. Действително казано е, че бог проклинал, изплювал дори от устата си тия, които не са нито студени, нито топли, а само хладки. Хладък не бих могъл да се нарека, аз положително съм студен — ала в своята присъда над себе си аз не бих желал

да зависи от вкуса на раздаващата благослов или проклятие сила.“

И по-нататък.

„Смешно е да се каже, но в гимназията беше все пак най-добре, в нея аз си бях, може да се каже, все пак на мястото, защото там се преподават едно след друго най-различни неща, всеки четиридесет и пет минути се изучава нещо от съвсем ново гледище, с една дума, защото там не става още въпрос за професия. Но дори и тия специализирани четиридесет и пет минути траеха за мене твърде дълго, отегчавах ме, а отегчението е най-студеното нещо на света. В четвърт час, не повече, аз усвоявах всичко, което клетият учител заедно с класа предъвкваше още тридесет минути при четене на класиците аз ги изпреварвах, впрочем още в къщи прочитах отнапред вече всичко и ако случайно не можех да отговоря на някой въпрос, то беше, защото бях избързал и с мислите си бях вече всъщност в следния час — четиридесет и пет минути само за Анабазис се нижеха прекалено бавно за моето търпение и признак за това беше появата на главоболието (под това той разбираше своята мигрена) — главоболието ми не идваше никога поради умора или пренапрежение, то идваше от отегчението, от студената скука и, драги учителю и приятелю, откак вече не съм прескачащ от предмет на предмет ергенин, а оброчен с една професия, с една определена наука, това главоболие заедно със скуката почна да добива характер на истинска напаст.

За бога, недейте да мислите, че ми е жал за мене, ако се посветя на която и да било професия. Напротив: жал ми е за всяка професия, която би станала моя, и вие можете да приемете като възхвала, като любовно обяснение към музиката, като признание за изключителното ми отношение към нея факта, че за нея би ми било най-много жал.

Вие ще ме попитате: а за богословието не ти ли беше жал? На богословието аз се подчиних не защото (макар че и отчасти защото) виждах в него най-високата наука, а заради това, че търсех пред нещо да се смиря, да се преклоня, да се дисциплинирам, да се накажа за надменната си студенина, с една дума, от *contritio*^[2]. Изпитвах нужда от власеница, от бодлив пояс под нея. Направих това, което хората са правили в миналото, когато са похлопвали на портите на някой манастир с най-строг устав. Този мой академичен манастирски живот си има своите абсурдни, смешни страни, но нали ще ме разберете, че някакъв таен страх ме възпира да го изоставя, да захвърля под миндера Светото писание и да избягам в изкуството, в което вие сте ме въвели и заради което, ако ми стане професия, ще ми е тъй особено жал.

Вие смятате това изкуство за мое призвание и ми давате да разбера, че «кръшването» от досегашния ми път не ще бъде голямо. Моето лутеранство е съгласно с това, защото то вижда в богословието и музиката съседни, родствени сфери, а на мене самия музиката винаги ми се е струвала като някаква магична смес от богословие и тъй забавната за мен математика. Музиката има много общо и с експериментирането и настойчивите търсения на алхимиците и адептите на черната магия от миналото, неща, които също стояха под знака на богословието, но същевременно и под знака на еманципацията и отстъпничеството — тя самата *беше* отстъпничество, не от вярата, това бе съвсем невъзможно, а във вярата отстъпничеството е акт на вяра и всичко е и става в бога, особено отпадането от него.“

Моите цитати са почти дословни дори и там, където не са напълно такива. Аз мога да се осланям на паметта си, а вън от това веднага след прочитането на черновката си записах много неща и преди всичко думите за отстъпничеството.

После той се извиняваше за отклонението, което всъщност едва ли бе отклонение, и минаваше на практическите въпроси, например на какъв вид музикална дейност би трябвало да се спре, ако отстъпи пред настояванията на Кречмар. Той го предупреждаваше, че по начало и както е всепризнато, от него не би могло да излезе никакъв солист виртуоз, защото „ранното пиле трябва да почне рано да пее“, а той много късно дошъл до съприкосновение с инструмента — и изобщо до мисълта за такова съприкосновение, което ясно говорело за липсващ вътрешен подтик в тази насока. Бил се запознал с клавиатурата не от желание да я овладее като майстор, а от някакво необяснимо любопитство по отношение на самата музика. У него нямало оная циганска кръв на концертирация артист, който чрез музиката и заради нея се излага на показ. За това били необходими душевни предпоставки, пишеше той, каквито у него нямало налице: нужда от любовен обмен с тълпата, от лаври, от дълбоки поклони и въздушни целувки сред бурните ръкопляскания. Всъщност избягваше да назове нещата с истинските им имена, а именно, че дори и да не беше за това вече късно, той бе твърде свенлив, твърде горд, твърде недостъпен, твърде самотен, за да иска тепърва да става виртуоз.

Същите неблагоприятни съображения, продължаваше той, го възпирали да прегърне и попрището на диригент. Както за инструменталист-фокусник, той не се чувствувал призван и за примадона с палка и фрак пред оркестъра, за интерпретиращ пратеник и гала-представител на музиката пред простосмъртните на земята. Тук му се изплъзваше и една думичка, една от сферата на ония, които токущо вмъкнах по-горе за обяснение: той споменава за боязън от света. „Боязлив от света“ се наричаше той и не търсеше да изкаже с това никаква похвала за себе си. Това качество, преценяваше той, говорело за липса на топлота, на симпатия, на любов — и при наличието му човек наложително трябвало да се попита дали при това положение е годен изобщо да бъде артист, което ще рече: да бъде любовник и любимец на света. А щом тези две цели — диригентството и виртуозността на солиста — отпадали, какво ставало? Оставала музиката като такава, брачният обет, годежът с нея, мистериозната лаборатория, алхимическото добиване на злато, композирането. Чудесно! „Вие ще ме въведете, приятелю Албертус Магнус, в теорията на тази тайна наука и положително, аз вече го чувствавам, аз отсега

още зная това, както от опит го знам вече донякъде — аз няма да се окажа съвсем неспособен адепт. Ще схвана всички трикове и фокуси, и то с леснина, защото моят дух гори от желание да ги постигне, почвата за тях е подготвена и в нея някои семена са вече посетени. Ще облагородя първичната материя, като ѝ прибавя магистерии, и с дух и огън ще прекарам веществото през множество колби и реторти, за да го пречистя. Прекрасно занимание! Аз не зная нищо по-увлекателно, по-тайнствено, по-възвишено, по-дълбоко, по-хубаво. Да бъде привлечен към него, не е нужно почти никакво увещаване.

И въпреки това защо един вътрешен глас ме предупреждава: *O homo fuge!*^[3] Аз не съм в състояние да си отговаря ясно на този въпрос. Едно само мога да кажа: аз се страхувам да дам обет пред изкуството, защото се съмнявам, че натурата ми — независимо от въпроса за способностите — ще може да го изпълни, защото на мене ми липсва онова крепко простодушие, което, доколкото разбирам, заедно с другите качества, но не и на последно място, е необходимо на артиста. Вместо него на мене ми е съдено да притежавам една бързо насищаща се интелигентност, за която си позволявам да говоря, защото, кълна се, от това нищо не си въобразявам и тя, заедно с произтичащите от нея умора и склонност към потърсване (наред с главоболието), е именно причината за моята боязън и загриженост, тя именно ме кара, тя трябва да ме накара да се въздържа. Виждате ли, добри ми учителю, колкото и да съм млад, все пак съм се позапознал малко нещо с изкуството, за да зная — и аз не бих бил ваш ученик, ако не го знаех, — че то стои много по-високо от схемата, от общоприетото, от традицията, по-високо от това, което един научава от друг, по-високо от триковете, от това «как е направено», но също тъй няма никакъв спор, че много нещо от всичко това спада пак към изкуството и аз предвиждам (защото за щастие или нещастие предугаждането е не по-малко присъщо на природата ми), че от безвкусицата, която е носещата конструкция, придаващата необходимата здравина субстанция дори и на гениалното художествено произведение, от това, което прави дадено произведение обществено достояние, проява на културата, от рутината при постигането на красотата — от всичко това аз ще почна да се стеснявам, да се срамувам, да се червя, всичко това ще ме изтощи, ще предизвика главоболието ми, и то много скоро.

Колко глупаво, колко нескромно би било да ви политам: разбирате ли това? Че кой друг, ако не вие, би го разбрал? Ето как става, за да излезе нещо хубаво, виолончелата подхващат сами замислено тъжната тема, която с философско простодушие и дълбока изразност задава въпроса за световната суета, за смисъла на всичкото това преследване, гонене, бързване и взаимно измъчване. Поклащайки мъдро глава, със състрадание, струнните инструменти се разпростират известно време над тази загадка и в един определен, добре преценен момент на тяхното слово, с мощен размах, с дълбока въздишка, от която рамената се повдигат и ниско отпускат, се намесва хорът на духовите инструменти, зазвучава хорален химн, трогателно тържествен, великолепно хармонизиран и изпълнен с приглушеното достойнство и меко съдържана сила на медните тръби. Така звучната мелодия наближава до върховната си точка, но в съгласие със закона за икономия не стига до нея. Засега тя я отбягва, запазва си я, спестява си я за в бъдеще, започва да спада надолу, остава и така много хубава, но ето че отстъпва и прави място на друга тема, песенно простичка, народно шеговито-важна, сякаш дори малко грубовата, но всъщност голяма хитруша, която при известна ловкост в похватите на оркестрацията и нюансирането се оказва удивително пригодна за всевъзможни тълкувания и сублимации. С тази песенчица композиторът борави умно и чаровно известно време, той я разчленява, разглежда в подробности и видоизменя, от нея се взема една прелестна фигура от средния регистър към вълшебните висини на цигулките и флейтите, тук тя се рее още някое време във висшите сфери и когато стига до най-голяма пленителност, приглушената мед, хоралният химн от по-преди отново взема думата, излиза на преден план, но не започва изведнъж, с мощ, както първия път, а си дава вид, като че ли мелодията му е съпровождала простата песенчица, и сега, изпълнен с благоговейна тържественост, се насочва бавно към онази върховна точка, от която първия път така мъдро се бе въздържал, за да изтръгне едно още по-възторжено «ах!», за да предизвика още по-бурен наплив на чувства в гърдите на слушателите — сега, когато в неудържим възход, подкрепян мощно от хармоничните преходи на бас-тубата, стига вече с триумф до този връх, а след това оглежда сякаш със съдържано удовлетворение извършеното дотук и с достойнство се допява до края.

Драги приятелю, защо не мога да не се смея? Та възможно ли е по-гениално да се използва традицията, да се осветят похватите? Възможно ли е с по-ловко чувство да се постигне прекрасното? А аз, окаяният, не мога да не се смея, особено при грухтящото тактуване на бомбардата — вум, вум, вум — панг! — може би, както на всички, и моите очи се наливат със сълзи, но нуждата да се изсмея с непреодолима — над мене от край време виене проклятието да не мога да сдържа смеха си и пред най-тайнствено поразителните явления и от това именно свръхизострено чувство за комичното аз избягах в богословието с надеждата, че то ще принуди този мой гъдел да се успокои — ала там аз намерих цяло море от ужасяващ комизъм. Защо всички неща ми изглеждат като пародия на тях самите? Защо все ми се струва, че почти всички, не — всички средства и конвенционалности в изкуството са годни днес само за пародия? Това наистина са реторични въпроси — оставаше само да очаквам на тях и отговор. И такава едно отчаяно сърце, такава студенокръвно животно вие смятате за човек с «дарби» за музиката, зовете ме към нея, при вас, вместо да ме оставите със смирено търпение да изучавам богословието?“

Такава беше изповедта на Адриан, такъв беше отказът му. Аз нямам отговора на Кречмар. В оставените от Леверкюн книжа този документ не се намери. Трябва да го е пазил и държал у себе си известно време, а после при някое от своите местения в Мюнхен, Италия или Пфайферинг навярно го е загубил. Впрочем аз почти тъй точно го помня, както и писмото на Адриан, при все че тогава не си взех бележки от него. Пелтекът настояваше на своето, продължаваше да го вика, да го предупреждава, да го примамва. Нито една дума в писмото на Адриан, отговаряше той, не е поколебала дори за миг увереността му, че съдбата е предопределила Адриан за музиката, че той жадува за нея, както и тя за него, че той полу от малодушие, полу от кокетство само се крие от нея зад не особено верните анализи на своя характер и на природата си, както се беше крил вече от нея зад богословието, тая първа негова абсурдно избрана професия.

„Превземки, Адри — пишеше той — и засилването на вашето главоболие е наказанието ви за това.“

Чувството за комизъм, с което се хвалел или за което се обвинявал, щяло да бъде много повече в хармония с изкуството, отколкото със сегашните му изкуствени занимания, защото изкуството, противно на богословските му науки, могло прекрасно да го използва — пък и изобщо всичките тия отрицателни качества, които си приписвал, изкуството щяло да използва много по-успешно, отколкото той вярвал, или за да се оправдае, си давал вид, че вярва. Той, Кречмар, оставял открит въпроса, доколко тук имало налице самооклеветяване, целящо да извини съответното оклеветяване на изкуството, защото, да се представяло изкуството като някакво проституиране с тълпата, като въздушни целувки, гала-представяния, като мех за раздухване на чувствата, било все пак леко недооценяване, и то съзнателно. В случая обаче той искал да извини своето отбягване от изкуството с качества, които то тъкмо изисквало. От хора като него, от тъкмо такива хора като него днес изкуството се нуждаело — и най-смешното, най-смешното в тая престорена игра на криеница било там, че Адриан сам знаел това отлично. Студенината, „бързо насищащата се интелигентност“, чувството за безвкусица, склонността към умора, към отегчение, към потърсване, всичко това било от естество да издигне свързаното с тези качества дарование до действително призвание. Защо? Защото те само отчасти били свойствени на отделната личност, иначе тяхната природа била свръхиндивидуална, тя била израз на колективното чувство за историческо изхабяване и изчерпване на средствата в изкуството, на отегчението от тях, на търсенето на нови пътища.

„Изкуството крачи напред“ — пишеше Кречмар — „и то върши това посредством отделната личност, която е продукт и оръдие на своето време, в нея обективните и субективните моменти се преплитат така неразлично, че едните приемат облика на другите. Жизнената нужда на изкуството от революционен напредък и от осъществяване на новото използва като средство извънредно силното субективно чувство за отживялост, за нямаване какво повече да се каже, за стигане до невъзможност да се продължава по същия път и тя си служи с привидно

нежизнеспособното, с личната умора и интелектуална скука, с прозорливото отвращение от това «как е направено», със злощастната склонност да се виждат нещата в тяхната пародийна изопаченост, с «чувството за комизъм» — та искам да кажа: волята на изкуството за живот и напредък надява маската на тези апатични лични качества, за да се изяви, за да се обективизира, за да се осъществи чрез тях. Много ли ви е толкова метафизика? Но толкова е тъкмо достатъчно, толкова е самата истина — на вас всъщност известната истина. Побързай, Адри, и се реши! Аз чакам. Вие сте вече на двадесет години, а имате да усвоявате още маса тънкости в занаята, достатъчно трудни, за да ви заинтригуват. По-добре да ви боли главата, като се упражнявате над каноните, фугите и контрапункта, отколкото като опровергавате Кантовото опровержение на доказателствата за съществуването на бога. Стига толкова богословско моминство.“

*„Моминството е чест, но вечно то не бива,
че иначе напомня от плод лишена нива.“*

С този цитат от „Херувимският странник“ писмото завършваше. Когато вдигнах поглед към Адриан, срещнах закачливата му усмивка.

— Как ти се вижда противоударът му, не е лош, нали? — запита той.

— Никак не е лош — отговорих аз.

— Той знае какво иска — продължи Адриан, — а доста е срамно, че аз не зная това много сигурно.

— Мисля, че и ти го знаеш — рекох аз. И наистина в Адриановото писмо съвсем не бях видял още някакъв действителен отказ, нито пък смятах, разбира се, че то е написано от „превземки“. Тази дума положително не подхожда за волята да се затрудни и да се задълбочи чрез съмнение едно решение, което човек обмисля. Че това

решение щеше да бъде взето, аз вече с вълнение виждах и то лежеше в основата на последвалия наш разговор за предстоящото ни близко бъдеще, сякаш бе наистина взето. И без това нашите пътища се разделяха. Въпреки силното ми късогледство бяха ме намерили, че съм годен за военна служба и сега трябваше да отбия едногодишната си военна тежба в 3-ти артилерийски полк, който квартируваше в Наумбург. Дали като слаботелесен или поради постоянното си главоболие, Адриан от своя страна беше освободен за неопределено време от служба и възнамеряваше да прекара няколко седмици при родителите си в Бухел, за да вземе мнението им, както казваше той, по въпроса за смяната на професията си. От думите му впрочем личеше, че смята да им представи работите така, като че ли става дума само за смяна на университета — всъщност до известна степен нещата и на него така се представяха. Възнамеряваше, да им каже, че отсега нататък ще придава на заниманията си по музика „по-голямо значение“, та затова ще се премести в града, където работи неговият ментор от училищните години. А че се отказва от богословието, за това още не ставаше дума. Той действително имаше намерение да се запише отново и в университета, да слуша лекциите по философия и да вземе докторат по тази специалност.

За началото на зимния семестър на 1905 година Леверкюн замина за Лайпциг.

[1] Ученик (ит.). — Б.пр. ↑

[2] Дълбоко разкаяние, съкрушеност (лат.). — Б.пр. ↑

[3] О човече, бягай (лат.). — Б.пр. ↑

XVI

Че нашето сбогуване беше по своята форма хладно и въздържано, е излишно да споменавам. Едва ли при това се погледнахме в очите или си стиснахме ръка.

Твърде често в досегашния ни кратък живот се бяхме разделяли с него и сетне пак събирали, за да става ръкостискането между нас обичайно. Той напусна Хале един ден преди мене, последната вечер бяхме на театър само двамата, без винфридовците на следната сутрин той трябваше да замине и ние се разделихме на улицата, както се бяхме разделяли дотогава стотици пъти — просто се обърнахме и тръгнахме на различни страни. Аз не можах да се въздържа и подчертах своето сбогуване, като го нарекох по име — по собственото му име, както ми беше естествено. Той не направи така. „So long“^[1] рече само — беше възприел този израз от Кречмар и в случая го използва като насмешлив цитат той особено обичаше да цитира, да напомня за някого или нещо с някоя думичка сетне добави и някаква шега за марсовския период, който ми предстоеше, и си тръгна.

Всъщност той беше прав да не взема особено присърце раздялата ни. Най-късно подир година, след изтичането на военната ми служба, ние все някак щяхме да се съберем. И все пак пред себе си имахме известен завършек, бяхме стигнали до края на една епоха и до започването на друга, нова, и ако той не обръщаше сякаш внимание на това — аз с някакво тъжно вълнение го съзнавах. С моето идване в Хале при него, аз, така да се каже, бях продължил нашия училищен период тук животът ни много не се различаваше от живота ни в Кайзерсашерн. Времето, когато бях вече студент, а Адриан ходеше още в гимназията, също не можеше да се сравни с настъпващата сега промяна. Тогава го бях оставил в добре познатата рамка на родния ми град и на училището ни и всеки миг бях с мислите си пак при него. Едва сега, поне така ми се струваше, нашите съществувания се разделяха, за всеки от нас започваше живот самостоятелен и вече неизбежно идваше краят на това, което ми изглеждаше толкова

необходимо (макар и безполезно) и което бих могъл да определя пак само със същите думи, с каквито си бях послужил и по-рано: нямаше да зная вече какво той върши и научава, нямаше да бъда край него, за да не го изпускам от поглед, за да го предпазвам, а трябваше да остана настрана тъкмо в момент, когато наглеждането на неговия живот, въпреки че това не би променило нищо в него, ми се виждаше най-много желателно, тъкмо в момент, когато той напускаше научната кариера или, за да използвам неговия израз, „захвърляше Светото писание под миндера“ и изцяло се отдаваше на музиката.

Това беше важно и, както го чувствавах, особено съдбоносно решение, което сякаш анулираше по-близкото минало и ни възвръщаше към твърде далечни моменти от общия ни живот, споменът, за които беше останал скъп за сърцето ми към часа, в който го сварих като момче да експериментира на хармониума на чичо си, и още по-назад — към времето, когато пеехме под липата канони с краварката Хана. Това негово решение караше сърцето ми да бие от радост — и същевременно да се свива от страх. Моето чувство можеше да се сравни с онова стягане на душата, което изпитваме като деца на високо излитаща люлка, при всеки полет, на която бурната радост се слива с потискащ страх. Основателността, необходимостта, коригиращият характер на стъпката, обстоятелството, че богословието беше само едно отбягване от нея, едно укриване — всичко, това ми беше напълно ясно и аз бях горд, че моят приятел не се поколеба да признае накрая истината. Действително, необходими бяха увещания, за да се стигне накрая до това признаване, но колкото и да си обещавах изключителни резултати от него, аз все пак се успокоявах в радостното си безпокойство при мисълта, че не бях взел никакво участие в тези увещания — освен ако с фаталистичното си държане, с думи от рода на „мисля, че ти сам знаеш“ — не им бях донейде съдействувал.

Тук ще приведа едно писмо, което получих от него в Наумбург два месеца след постъпването ми в казармата. Четох го с чувства, които биха вълнували една майка при подобни вести от детето ѝ, само че на една майка от приличие такива информации не се правят. Аз му бях вече писал преди двадесетина дена, без да зная още адреса му — чрез Вендел Кречмар до консерваторията на Хазе, съобщавах му за новите си доста сурови условия на живот и го молах да бъде така добър и той от своя страна, макар и накратко, да ме осведоми като как

се чувствава, дали му харесва в големия град и как е подредил заниманията си. Преди да дам неговия отговор, ще кажа само, че старинните изрази, с които той си беше послужил в него, трябва да се приемат, разбира се, като пародия, те са намек за комичните впечатления от Хале, намек за изразните средства на Еренфрид Купф — но същевременно те са и израз на собствената му личност и стил, изява на вътрешното му състояние и насоченост, която по извънредно характерен начин използва пародийното, за да се скрие зад него и все пак да се прояви. Той пишеше:

„Лайпциг, ден петък след Въведение Богородично,
1905 г. На Петерщрасе, дом брой 27-и

Достопочтени, високообразовани, скъпи, милостиви
ми господине магистър и балистикус!

Благодарим вседушевно за изпратеното ни грижовно послание, както и за твърде нагледните и крайно смехотворни съобщения във връзка с настоящото тъй героично, доста глупаво, но и тежичко положение на ваша милост, а също и с всички ония скачания, дресировки, блъсканици и пукотевици, в които ревностно се упражнявате. Всичко това крайно ни развесели, ала най-паче ни разсмя подофицерът, който, ако и всячески да ви газел и гонел, бил дотолкова преизпълнен с велико удивление пред вашето образование и многоученост, че е трябвало да му набележите в лавката всичките стихотворни размери с техните стъпки и ритми, тъй като това познание му се е чинело да е връх на духовната изтънченост. Аз от своя страна, ако смогна, също ще ви разкажа в замяна една доста мръсничка история и глупава смехория, която ми се случи напоследък, за да се почудиш и посмееш на нещо и ти. Но преди всичко нека ти изпратя своите всесърдечни поздравления и благопожелания, драговолно и дори с душевно веселие да понесеш воинската тегоба, благодарение на която ще излезеш накрай от казармата като запасен вахмистър със златни копчета и нашивки.

Има една приказка: «На бога да се уповаваш, страна и свят да наблюдаваш, за туй не ще да съжаляваш.»

Не ще и съмнение, че по бреговете на Плайсе, Парте и Елстер животът е по-друг и пулсът му по-иначе бие, отколкото на брега на Заале, защото тук се е струпало велико множество народ, над седемстотин хиляди души, което само по себе си вече предразполага към известна снизходителност и търпимост по подобие на пророка, който с разбиране, с мъдра насмешка приема греха на Ниневия, когато извинително казва: «Такъв голям град с повече от сто хиляди жители...» Оттук можеш да си представиш какво пък снизхождение се изисква за тия седемстотин хиляди, които по време на панаира — за есенния аз, новопрстигналият, имам вече известна представа — значително се преумножават с пришълци от цяла Европа, та дори от Персия, Армения и другите азиатски страни.

Не че тая Ниневия ми се чак толкова ревне, тя, не ще и дума, не е най-прекрасният град на моята татковина, Кайзерсашерн е къде по-хубав, но за него е лесно да е хубав и достолепен, достатъчно му е и само това, дето е тих и старинен, у него пулс няма. И все пак великолепен си е моят Лайпциг, изграден е сякаш от скъпи детски кубчета и колонки, на всичко отгоре хората тук говорят дяволски отвратително, да те е страх да влезеш в магазин, за да си купиш нещо — нашата мека, сънена тюрингска реч сякаш тук е разбудена, за да си служат безочливо с нея седемстотин хиляди приказващи безобразно уста с издадена напред долна челюст, ужасно, ужасно, но, ах, боже, то съвсем не е злоумишлено, напротив, в това се съдържа дори известна насмешка над себе си, каквато те могат да си позволят поради своя световен пулс. Център на музиката, център на книгопечатането и книжарството, високопросветителен университет — пръснат впрочем в различни сгради, главното здание е на Аугустусплац, библиотеката е при Гевандхаус, различните факултети се помещават в свои собствени сгради, философският в

Червения дом на Променадата, юридическият в Collegium Beatae Virginis^[2] на моята Петерщрасе, където още с пристигането си намерих подходящо убежище и подслон. Слязох от влака рано след обяд, оставих своя товар в гардероба на гарата, тръгнах, сякаш някой ме водеше насам, прочетох бележницата на водосточната тръба, позвъних и веднага се спогодих с дебелията, бърбореща безбожно хазяйка относно двете стаи в приземния етаж. Беше още толкова рано, че аз, любопитен като всеки новопристигнал, успях след това да разгледам почти целия град — този път действително воден, и то от носача, който беше донесъл моето достояние от гарата: отгук именно произлезе и фарсът и срамотната история, за която в началото споменах и която по-сетне може да ти разкажа.

Заради дрънкането на пиано дебелията не прави никакви фасони, с това тук са свикнали. Пък и аз не ѝ проглушавам много ушите, защото засега карам предимно теорията, по учебници и с писалка, изучавам, *harmoniam* и *punctum contra punctum*^[3] на своя глава, което ще рече: под строгия надзор, упражняван от *amicus*^[4] Кречмар, комуто на два-три дни приподнасям изученото и стореното за похвала или хула. Страшно се зарадва човекът, когато пристигнах, включи ме в обятията си, задето не осуетих надеждите му. Не дава и дума да става за някакво мое постъпване в консерватория, нито в голямата, нито при Хазе, където той преподава. Не била там атмосферата, казва, за мене, трябвало съм да сторя по-скоро като татко Хайдн, който никога не е имал *praesceptor*^[5], ами се снабдил с *Gradus ad Parnassum*^[6] от Фукс и с това-онова от тогавашната музика, особено от хамбургския Бах, и само по това изучил похвално занаята. Между нас казано, теорията на хармонията ме кара страшно да се прозявам, докато контрапунктът ме начаса оживява, не мога да се наситя на занимавките, които си стъкмявам в тази просто вълшебна област, разрешавам с увлечението на маниак безконечни проблеми, изписал съм за упражнение цял куп забавни канони и фуги, заради което бях донейде похвален от моя

наставник. Това е продуктивно, възбуждащо фантазията и изобретателността занимание, докато играта на домино с акорди без тема, вари я, печи я, е според мене все празна работа. Нима няма да е по-добре, ако всичките тези предявени тонове, преходи, модуляции, подготовки и разрешения се заучават на практика, по слух, от опит, като човек сам ги открива, вместо да ги учи от книгите? Пък и изобщо и *per aversionem*^[7] просто глупаво е механично да се отделя контрапунктът от хармонията, тъй като те са така неразлъчно преплетени помежду си, че трябва да се преподават не поотделно, а като нещо цяло, трябва да се преподава самата музика, доколкото това е възможно.

И тъй аз съм прилежен, *zelo virtutis*^[8] може да се каже дори претоварен, претрупан с работа, тъй като слушам в университета история на философията при Лаутензак и енциклопедия на философските науки, както и логика при прочутия Берметер. — *Vale. Iam satis est.*^[9] да опази бог вас и всички невинни сърца. «Ваш най-покорен слуга», така се казваше в Хале. — Но аз разпалих любопитството ти с обещания фарс и с това, което става между мене и сатаната: всъщност нищо особено, само дете онзи носач ме заблуди първия ден, като се свечери — такъв един тип, с въже около кръста, червена фуражка и месингова плочка вместо кокарда, с мушамена наметка на раменете, приказката му ужасна както на всички тук, с щръкнала напред долна челюст, според мене приличаше малко нещо на нашия Шлепфус поради брадицата си, приличаше дори доста, като си го припомням, или почна оттогава повече да ми прилича в спомена, който ми остана — впрочем този беше по-ячък, по-пълен поради тукашната бира. Препоръча ми се и като водач, което се потвърждаваше и от месинговата му плочка, както и от няколкото откъслечни английски и френски думи, безбожно произнасяни — *peaudiful puiliding, antiguide exdremement inderessant*^[10] и пр.

Item^[11], спазарихме се ние и този юнак за два часа какво ли не ми показва, къде ли не ме заведе: в църквата

«Св. Павел» с чудно изрязаната аркада, в църквата «Св. Тома», заради Йохан Себастиан, и в църквата «Св. Йоан», на неговия гроб, където е и паметникът на Реформацията и новата сграда на Гевандхаус. По улиците беше оживено, защото, както вече казах, есенният панаир още не беше завършил, от прозорците на къщите висяха всевъзможни знамена и платна с реклами за кожи и всякакви стоки, в помалките улички гъмжилото беше също голямо, особено в центъра на града около старото кметство, където юначагата ми показва кралския палат, Ауербаховата кръчма и останалата от замъка Плайсенбург кула — Лутер бил водил там с Ек своя диспут. И тук, зад Пазарния площад, навалищата и блъсканицата бе вече страшна в тесните улички, от двете им страни старинни сгради с островърхи покриви, наоколо лабиринт от свързани надлъж и нашир покрити дворове и пасажи със складове и зимници, препълнени всичките със стоки. А хорската тълпа те гледа с екзотични очи и говори езици, от които нито звук не разбираш. Беше извънредно възбудително, чувствуваш как пулсът на света бие в собственото ти тяло.

Започна да се здрачава, тук-там засветиха лампи, уличките опустяха, аз почувствувах умора и глад. Казвам на водача си да ми покаже накрая някоя гостилница, където да се нахраня. «Добра ли?» — пита ме той и ми смига. «Добра — думам, — но не много скъпа.» Завежда ме тоя синковец пред една къща в някаква тясна уличка зад главната улица — с месингови перила на стъпалата пред входа, лъснати като плочката му, с фенер над вратата, червен като фуражката му. Плащам му аз, той ми пожелава добър апетит и си отива. Звъня, вратата сама се отваря, насреща по коридора се задава една натруфена мадама с моравочервени ланити, с огърлица от сякаш восьъчни перли на тлъстата шия, тя ме поздравява едва ли не свенливо, радостно чурулика, докарва се, сякаш съм отдавна очакван, почтително ме превежда през портиерите в един блеснал салон, тапициран с коприна, с кристален полюлей, аплици пред огледалата и копринени канапета, по които седят

нимфи, дъщери на безпътицата, шест или седем, какво да ти кажа, морфи, стъклокрили, есмералди, леко облечени, прозрачно облечени с тюл, газ, пайети, косата пусната или пък къса, накъдрена, полукълбата напудрени, ръцете в гривни и всички те гледат с очакващи, блеснали под светлината на полилея очи.

Мене гледат те, не тебе. Завел ме беше вагабонтинът, този подпухнал от бира Шлепфус, в един вертеп! Стоя, прикривам афектите си, изведнъж виждам насреща едно отворено пиано, един приятел, отивал право при него по мекия килим и вземам стоешком два-три акорда, зная го още какво беше, защото този звуков феномен все ми се въртеше по това време в ума, модулации от си-мажор към до-мажор, ясен интервал от половин тон както в молитвата на отшелника във финала на «Вълшебният стрелец», когато встъпват тимпаните, тромпетите и обоите в до-мажорния квартсекст акорд. Сега го зная, но тогава не го съзнавах, просто ударих ей тъй по клавишите. Край мене застава една шатенка с испанско елече, голяма уста, вирнато носле и очи като бадеми, Есмералда, отърква се с ръка в бузата ми. Аз се обръщам, блъсвам с коляно настрана столчето и хуквам по килима назад през това свърталище на блуд край дърдорещата нещо мамичка, през коридора, по стъпалата, без да докосна месинговите перила — и се озовавам на улицата.

Този е фарсът, който се случи с мене. Предадох ти го, за да ти се отплатя за ревящия фелдфебел, комуто ти преподаваш *artem metrificandi*^[12]. Амин, молете се за мене! Досега съм чул само един концерт в Гевандхаус с Третата на Шуман като *pièce de resistance*^[13]. Един критик похвали по това време тази музика заради «широтата на светогледа ѝ», което звучи като доста празна приказка и даде повод на класицистите здравата да се подиграват. А всъщност отзивът си имаше смисъл, тъй като сочи новото, по-високо равнище, което музиката и музикантите дължат на романтизма. Романтизмът изведе музиката извън сферата на ограничената, тясна специализация, на свирачеството и

я свързва с великия свят на духа, с общото художествено-интелектуално раздвижване на времето — това трябва да му се признае. Всичко това започва от късния Бетховен и неговата полифония и аз намирам за твърде показателно обстоятелството, че противниците на романтизма, с други думи, на изкуството, излязло, от рамките на чисто музикалното, за да встъпи в общодуховното, са били винаги също тъй противници и окайвачи на късния развой у Бетховен. Замислял ли си се колко по-другояче, колко по-страдалчески-значително звучи индивидуализацията на гласа в неговите върховни произведения в сравнение с по-старата негова музика, където тази индивидуализация е по-майсторска? Има резки, крайно забавни преценки, които въпреки цялата си правдивост силно излагат този, който ги е изрекъл. Хендел казвал за Глук: «Моят готвач разбира от контрапункт повече от него» — един наистина безценен колегиален отзив.

Свиря много Шопен и чета за него. Обичам ангелското в облика му, което ми напомня Шели, обичам своеобразното, тайнствено забуленото, непристъпното, изплъзващото се, неавантюристичното в неговия живот, обичам равнодушието му към всякакво знание, отхвърлянето на материалния опит, сублимната самозадоволеност на фантастично нежното, му, тъй прелъстително изкуство. Колко много говори за този човек съкровената дружба на Дьолакроа, който му пише:

«J'espere vous voir ce soir, mais ce moment est capable de me faire devenir fou.»^[14]

Моето уважение към този Вагнер на живописиста! Ала не малко неща има и у Шопен, които не само по хармоничност, но изобщо и по психологичност изпреварват по време Вагнер и дори го надпреварват. Вземи например ноктюрното в до-диез-минор опус 27, № 1, и дуета, който започва след нехармоничната замяна на до-диез-мажор с ре-бемол-мажор. По скръбно благозвучие това надминава всичките Тристанови оргии — и при това интимно, на пиано, без тая касапница на сладострастието, без коридата

на една груба в покварата си театрална мистика. Вземи преди всичко неговото иронично отнасяне към тоналността, тревожния, уклончив, скрит, колеблив характер на неговата музика незачитането на диеза и бемола. И всичко това отива далеч, забавно, вълнуващо далеч...

«Ecce epistola!»^[15]

Че ти веднага ще унищожши това писмо, се разбира от само себе си.“

Подписът — само една начална буква, тази на фамилното му име — Л, а не А...

[1] Довиждане (англ.). — Б.пр. ↑

[2] Колеодя на Светата дева (лат.). — Б.пр. ↑

[3] Хармония и контрапункт (лат.). — Б.пр. ↑

[4] Приятеля (лат.). — Б.пр. ↑

[5] Наставник (лат.). — Б.пр. ↑

[6] Стъпка към Парнас (лат.). — Б.пр. ↑

[7] Като оставим другото настрана (лат.). — Б.пр. ↑

[8] С разпалеността на добродетелта (лат.). — Б.пр. ↑

[9] Здравей. Стига вече толкова (лат.). — Б.пр. ↑

[10] Красиво здание, извънредно интересна старина (изкълчен английски и френски). — Б.пр. ↑

[11] И тъй (лат.). — Б.пр. ↑

[12] Изкуство на размерната реч (лат.). — Б.пр. ↑

[13] Гвоздей на програмата (фр.). — Б.пр. ↑

[14] Надявам се да ви видя тази вечер, макар че този момент е в състояние да ме влуди (фр.). — Б.пр. ↑

[15] Това е посланието ми (лат.). — Б.пр. ↑

XVII

Категоричното нареждане да унищожа това писмо аз не изпълних, но кой ще упрекне за това едно приятелство, което смята, че и то може да претендира за епитета „съкровено“, употребен в писмото за приятелството на Дьолакроа към Шопен? Аз не се подчиних на това изискване отначало, защото прегледаните най-напред набързо листчета непрестанно възбуждаха у мен нуждата не само да ги препрочета, но и критически — стилово и психологично — да ги проуча, а след като мина известно време, стори ми се, че моментът за тяхното унищожаване е вече пропуснат, аз свикнах да виждам в тях документ, съставна част от който беше и заповедта за унищожаването му, така че тъкмо поради своя документален характер заповедта сама сякаш се отменяваше.

Едно ми беше от самото начало напълно ясно: повод за нареждането накрая беше дало не цялото писмо, а само една част от него — така наречената мръсничка история и глупава смехория, приключението със злощастния носач. Тази част всъщност беше цялото писмо само заради нея бе то написано и съвсем не за да ме разсмее изпращачът без съмнение знаеше, че във „фарса“ няма да има за мене нищо смешно той искаше всъщност да се освободи от едно поразило го впечатление, като го довери някому, а за ролята на довереник аз, приятелят от детинство, бях наистина единствено подходящ. Всичко останало беше прибавка, обвивка, предлог, отлагане, а накрая — бърлив похлупак от музикални бележки, сякаш не беше се случило нищо. Към анекдота — да употребим тази делова дума — насочва всичко той присъствува, макар и на заден план, още от самото начало, заявява за себе си в първите още редове, но най-напред не се издава. Още неразказан, той проличава вече в шегата за големия град Ниневия и скептично-снизходителните думи на пророка. Той е почти на прага да бъде разказан, когато за пръв път става дума за носача — но отново изчезва. Писмото уж свършва, преди да се е стигнало до случката — „Iam satis est“ — и сякаш изпращачът я е почти забравил,

сякаш споменатият поздрав на Шлепфус го е пак подсетил за нея, историята се съобщава, така да се каже, „с две думи“, със странно напомняне за бащините занимания с пеперудите, ала с това писмото не биваше да завърши и затова следват разсъждения върху Шуман, романтизма, Шопен, с които явно се цели да се отслаби впечатлението от разказа, да се отвлече вниманието от него — или по-право: дава се от гордост вид, като че ли те преследват такава цел, защото не мога да допусна, че изпращачът действително е целял аз, читателят, да не схвана коя е съществената част на писмото.

При второто вече четене ми направи впечатление, че стилового наподобяване, пародиране или действително възприемане на Кумпфовия старонемски език трае само докато се разкаже и онова приключение, а след това се изоставя напълно, така че заключителните страници са съвсем лишени от подобен оттенък и са образец на напълно съвременна реч. Не е ли ясно, че този архаизиран тон е постигнал целта си, щом като историята с недоразумението стои вече черно на бяло върху хартията, и затова по-нататък се изоставя, не толкова, защото е неподходящ за отвличащите вниманието заключителни разсъждения, колкото, защото още с писането на датата е бил въведен само, за да може да се разкаже с него историята, която по този начин получава подходящата атмосфера? И каква? Ще кажа каква, колкото и обозначението, което имам пред вид, да не изглежда уместно за един фарс. Това е религиозната атмосфера. За мене бе несъмнено: поради историческото си сродство с религиозния дух немският език от времето на Реформацията беше избран за писмото, което трябваше да ме уведоми за тази история. Та как можеха без играта с тази реч да бъдат написани такива думи, които просто напиреха да бъдат написани: „Молете се за мене!“ Трудно е да се намери по-добър пример за цитат като прикритие, за пародия като параван. А малко преди това стои друг израз, който още при първото четене ме накара да изтръпна. Също тъй неуместен за една хумореска, той е с напълно мистичен и следователно религиозен облик. Това е изразът „свърталище на блуд“.

Едва ли този хладен анализ, на който както сега, така и още тогава подложих Адриановото писмо, ще е заблудил някого относно действителните чувства, с които го четох и пак, и пак препрочитах. Анализът неизбежно изглежда хладен, дори и когато се прави в

състояние на дълбок потрес. А аз бях потресен и нещо повече — бях извън себе си. Моята ярост поради безсрамната шега на „бирения Шлепфус“ нямаше граници — дано читателят не види в това някаква характеристика за самия мене, някакъв белег за прекалено благонравие от моя страна — прекаленото благонравие никога не е било мое отличително качество и ако на мене беше се случила оная лайпцигска подигравка, аз щях да зная как да се справя, — но дано тия мои чувства му подсказват каква именно е природата, същината на Адриан, за нея понятието „благонравие“ също би било най-неподходящо и глупаво, и все пак тя трябваше да внуши плаха почит и желание за защита дори и у най-грубото същество.

Немалко засилваше вълнението ми и обстоятелството, че той изобщо ми съобщаваше за това приключение, макар и седмици след като му се беше случило то, с което нарушаваше иначе безусловната си и от мене винаги зачитана въздържаност. Колкото и странно да звучи, като се има пред вид старата наша дружба — областта на любовта, на пола, на плътта никога не беше засягана в нашите разговори по някакъв личен или интимен повод при нашата размяна на мисли тази тема се зачекваше, но само чрез посредничеството на изкуството, във връзка с проявите на страстта в сферата на духа. В такива случаи от негова страна можеха да се чуят обективно вещи изказвания, при които неговата собствена личност оставаше напълно вън от играта. Нима можеше такъв дух като неговия да не обхване и тази стихия! Че я обхващаше, свидетелствуваха достатъчно някои излагани от него теории, които бе заимствувал от Кречмар, относно значението на чувствеността в изкуството и не само в него, а също и някои негови забележки за Вагнер и такива спонтанни изказвания като за разголеността на човешкия глас например и нейното духовно компенсиране посредством най-хитроумни художествени форми в старата вокална музика. Във всичко това нямаше нищо девственическо, то свидетелствуваше за свободен и спокоен поглед върху света на страстите. И все пак характерно беше не за мене, а за него, че при подобни обрати на разговора винаги изпитвах някакъв шок, някакво сливане, някакво леко свиване на сърцето. Малко, силно казано, но в такива случаи имах чувството, като че ли някой ангел се е впуснал да приказва пред мен за греха: също и от един ангел не би могло да се очаква някаква фриволност и безсрамие, някаква

просташка веселост по отношение на подобни предмети и все пак въпреки разбирането, че и той има духовното право да се изказва по тях, човек се чувства наранен, тук той не би се сдържал и би помолил: „Мълчи, скъпи! Устата ти е твърде чиста и строга за такива неща.“

Действително, решителната антипатия на Адриан към двусмислени грубости просто ги правеше невъзможни в негово присъствие. На мене ми беше добре позната презрителната гримаса на отвращение, с която той отблъскваше всеки опит за цинични загатвания. В Хале сред винфридовците той беше в сравнителна безопасност от подобни посегателства спрямо неговата чувствителност клерикалната благопристойност — в изразите поне — ги изключваше сред тях. За жени, момичета, любовни връзки между състудентите му не се говореше. Не зная как всеки от тези млади богослови беше в действителност разрешил за себе си този въпрос, дали те всички целомъдрено се запазваха за християнския брак. Колкото се отнася до мене, трябва да призная, че бях вече вкусил от ябълката на живота и в продължение на седем-осем месеца поддържах по онова време връзки с една девойка от народа, с една бъчварска щерка — връзки, които не беше толкова лесно да скриям от Адриан (аз наистина не вярвам, че той им бе обърнал някакво внимание) и които след това по приличен начин прекъснах, тъй като ниското образователно равнище на това същество ме отегчаваше и аз не виждах какво друго можехме да си кажем, освен винаги все същото. Не толкова някаква пламенност, колкото любопитството, суетността и желанието да изпитам на практика античната простота в отношенията на пола, която съответствуваше на моите теоретични убеждения, ме бяха подтикнали към тези връзки.

Но тъкмо този елемент, елементът на шеговито задоволство — тъй поне на мене, може би малко школки, ми се искаше да го вярвам — липсваше напълно в отношението на Адриан към тази съмнителна сфера.

Неуместно ще е да говоря тук за някаква християнска въздържаност или пък да използвам като обяснение думата „Кайзерсашерн“, съчетаваща в себе си еснафския морализъм със средновековния страх от греха. Това би отговаряло съвсем незадоволително на действителността и далеч не би могло да

предизвика у мене това любещо щадене, тази омраза срещу всяка възможност да бъде той наранен, които ми внушаваше неговото държане. Ако човек изобщо не можеше — и не желаше — да си представи Адриан в някое „галантно“ положение, причината за това беше бронята от чистота, целомъдрие, интелектуална гордост, хладна ирония, която го обгръщаше и която беше свещена за мен — свещена, въпреки че не ме спасяваше от чувството на болка и таен срам. Защото само едно закоравяло в злост същество не би изпитвало болка и срам при мисълта, че в живота чистотата не е дадена на плътта, че нагонът не изпитва стеснение пред духовната гордост, че и най-непреклонното високомерие е принудено да плати на природата своята дан, поради което не остава друго, освен да се надяваме, че това принижаване до човешкото, а с това и до животинското, ще става, ако е рекъл бог, в най-разхубавената, щадяща, по възможност душевно най-възвишена форма, прибулено от любовна всеотдайност, от облагородяващи чувства.

Трябва ли да добавям, че в случаите, подобни на Адриановия, тъкмо на това най-малко можем да се надяваме? Разхубавяването, забулването, облагородяването, за които говорих, са дело на душата, на тази междинна, посредническа и силно обвеяна от поетичност инстанция, в която духът и инстинктът се взаимно проникват и по доста илюзорен начин помиряват? Това е особено сантиментален пласт на живота, в който, да си призная, човешкото лично у мене се чувствува прекрасно, обаче той не задоволява един по-строг вкус. У натури като Адриановата няма много „душа“. Факт е, в това моята дълбоко наблюдателна дружба ме е убедила, че най-строгата одухотвореност е изправена най-непосредствено пред животинското начало в човека, пред голия нагон, и е изложена по най-жалък начин на неговото въздействие това именно е причината за тревожната грижа, която натури като Адриановата възбуждат у хората като мен, то обяснява също защо възприемах проклетото приключение, за което той ми съобщаваше, като някакъв застрашителен символ.

Аз го виждах как стои на прага пред този салон в дома на разврата и разбирайки постепенно — как поглежда насядалите в очакване щерки на безпътицата. Сляпо, отчуждено, както в локала на Мютц в Хале — аз виждах картината тъй ясно пред себе си, — той се отправя към пианото и взема акордите, за които едва по-късно ще си

даде сметка. Виждах край него чипоносата хетера Есмералда — разкритите ѝ гърди напудрени, пристегнати с испански корсаж — виждах я как докосва гальовно с голата си ръка страната му. В моя гняв ми се искаше да прескоча пространството, да се върна във времето и да отблъсна с коляно от него вещицата, както той беше блъснал столчето, за да си отвори път към изхода. Дни наред чувствавах докосването на нейната плът до собствената си буза и мислех с погнуса, с ужас, че оттогава то гори и върху бузата на моя приятел. И пак трябва да кажа: обстоятелството, че не беше по силите ми да приема случката от веселата страна, моля да се смята като характерно не за мене, а за него. В нея аз не виждах абсолютно нищо весело. Ако на мене ми се е удало поне отчасти да създам, макар и далечна представа за природата на моя приятел, читателят не може да не почувствува заедно с мен неопишимо кощунствената, гаврещата се, унизителна и застрашителна страна в това докосване.

Че самият той дотогава не беше „докосвал“ жена, знаех, зная и сега с положителност. Но ето че жената го беше докоснала — и той бе избягал. Също и в това бягство няма абсолютно нищо смешно, за това мога да уверя читателя, ако той е наклонен да търси тук подобни неща. Смешно може би беше това изплъзване само в горчиво-трагичния смисъл на пълната му напразност. В моите очи Адриан съвсем не се беше отървал и той, разбира се, само за кратко време трябва да се е чувствувал отърван. Високомерието на духа бе потресено от срещата си с бездушния инстинкт. Адриан не можеше да не се върне пак на мястото, където го беше довел измамникът.

XVIII

При това мое изложение, при сведенията, които давам, нека читателят не се пита откъде ми са тъй точно известни всичките тези подробности, щом не съм бил винаги техен свидетел, щом не съм бил непрекъснато край покойния герой на тази биография. Действително неведнъж и доста за дълго аз съм живял откъснат от него в течение на едногодишната ми военна служба например, след която наистина възобнових учението си в лайпцигския университет и добре опознах тамошното Адрианово обкръжение. Също тъй и по време на класическото ми пътуване с образователна цел, което предприех през годините 1908 и 1909. И едва бяхме успели да се видим бегло след моето завръщане, той пък замисли да напусне Лайпциг и да се пресели в Южна Германия. Тогава настъпи за нас най-дългият период на раздяла: това бяха годините, които след кратък престой в Мюнхен той прекара с приятеля си, силезиеца Шилдкнап, в Италия, докато аз през това време изкарах най-напред стажа си в гимназията „Свети Бонифаций“ в Кайзерсашерн, а след това постъпих като редовен преподавател в нея. Но в 1913 година, когато Адриан се настани в горнобаварското селце Пфайферинг, а аз се преселих във Фрайзинг, ние отново се озовахме близо един край друг и оттогава непрекъснато — или почти непрекъснато — в продължение на седемнадесет години, до самата катастрофа в 1930 година, неговият отдавна белязан от съдбата живот, неговото все по-трескаво творчество протичаше вече непосредствено пред очите ми.

Отдавна вече той не беше новак в изучаването на музиката, в нейната странно кабалистична, едновременно игрива и строга, остроумна и задълбочена сфера, когато отново се постави под ръководството, напътствията и надзора на Вендел Кречмар в Лайпциг. Неговите бързи успехи в областта на това, което можеше да се научи: в композицията, музикалните форми, оркестрацията, улеснявани от способността му мигновено да схваща всичко и смущавани единствено от избързващата му нетърпеливост — свидетелствуваха, че

двегодишният богословски епизод в Хале не беше разхлабил връзките му с музиката, не беше означавал някакво истинско прекъсване на заниманията му с нея. За неговите усърдни и постоянни упражнения в контрапункта ме уведомяваше донякъде писмото му. Но Кречмар придаваше, изглежда, още по-голямо значение на инструментационната техника, защото го караше както в Кайзерсашерн да оркестрира клавирна музика, сонатни части и дори струнни квартети, а след това в дълги разговори обсъждаше, критикуваше, поправяше работата му. Той стигаше дотам, че му възлагаше за оркестрация извадки за пиано от партитурите на някои непознати на Адриан опери и сравняването на опитите на ученика, който бе слушал и чел Берлиоз, Дебюси и немските и австрийските късни романтици, с това, което Гретри или Керубини сами бяха сторили, често караше майстора и чирака от сърце да се смеят. Кречмар работеше тогава над собствената си опера „Мраморната статуя“, той даваше и от нея на своя адепт една или друга сцена в клавир за инструментация и му показваше след това как сам го е направил или смята да го направи. Това даваше повод за горещи спорове, при които надделяваше по начало, то се знае, по-голямата опитност на учителя, ала веднъж удържа победа все пак интуицията на новака. Защото едно звукосъчетание, което Кречмар от пръв поглед беше отхвърлил като неразумно и съмнително, в края на краищата му се бе видяло по-характерно от това, което той беше намислил, и при следната среща сам заявил, че би желал да използва идеята на Адриан.

Но Адриан не беше чак толкова горд от това, колкото можеше да се предположи. По музикален инстинкт и стремежи учителят и ученикът бяха всъщност твърде далече един от друг, тъй като в изкуството изучаващият е принуден почти неизбежно да получава професионално ръководство от едно наполовина вече чуждо нему майсторство — чуждо вече и поради различията на поколенията. В такъв случай е все пак достатъчно, ако майсторът отгатва и разбира скритите тенденции на младостта и въпреки иронията, с която се отнася към тях, внимава да не попречи на тяхното развитие. Кречмар например беше дълбоко убеден, за него от само себе си се разбираше, че музиката е постигнала своята висша и крайна форма на проява и въздействие в оркестрацията — което Адриан вече не вярваше. За

него, двадесетгодишния, разлика от разбиранията на по-старите, зависимостта на високоразвитата инструментална техника от хармоничната музикална концепция беше нещо повече от едно историческо схващане — за него това бе станало едва ли не принцип, в който миналото, и бъдещето се сливаха. И неговият трезв поглед върху хипертрофирания звуков апарат на стигналия до гигантски размери следромантичен оркестър, нуждата от неговото кондензиране и възвръщане към служебната роля, която бе играл по времето на дохармоничната, на полифоничната вокална музика, склонността към тази последната и следователно към ораторията, един жанр, в който творецът на „Откровението на свети Йоан“ и „Плача на доктор Фаустус“ стигна до най-високите и смели свои постижения — всичко това още отрано личеше в неговите думи и тежнениа.

Но това ни най-малко не му пречеше да изучава усърдно оркестрацията под ръководството на Кречмар, защото Адриан беше съгласен с него, че постигнатото от предшествениците трябва да бъде овладяно дори и когато не се смята вече за съществено. Веднъж той ми каза, че композитор, който се е преситил на оркестровия импресионизъм и поради, това не учи инструментацията, му изглеждал като зъболекар, който не изучава вече терапията на зъбните корени и се превръща в берберин, „дето вади зъби без ох“, защото напоследък било открито, че мъртвите зъби могат да предизвикат ставен ревматизъм. Това странно навеяно сравнение, тъй характерно за тогавашното му умонастроение, остана да ни служи често и след това като критичен термин, а запазеният чрез изкусно балсамиране на корена „мъртъв зъб“ ни стана символ за някои късни произведения на изтънчената оркестрова палитра — включително и за неговата собствена симфонична фантазия „Сияние на морето“, която той написа още в Лайпциг под наблюдението на Кречмар, след едно предприето заедно с Рюдигер Шилдкнап ваканционно пътуване до Северно море благодарение на Кречмар, произведението беше по-късно изпълнено пред сравнително не много широка аудитория. Образец на изискана музикална живопис, тази фантазия свидетелствуваше за поразителен усет към омайни, при първото чуване почти неразгадаеми звукосъчетания и твърде обиграната публика видя в младия актьор един изключително надарен продължител на линията Дебюси-Равел. Това той не беше и цял живот смяташе тази демонстрация на

колоритно-оркестрална виртуозност почти толкова за свое произведение, колкото и упражненията за пръстите и нотните образци, над които по-рано се беше трудил под ръководството на Кречмар разните хорове за шест до осем гласа, фигурата с три теми за струнен квинтет и пиано, симфонията, чиято първоначална скица носеше на учителя си на части, за да обсъжда после с него оркестрацията ѝ, сонатата за чело в ла-минор с много хубава бавна част, чиято тема по-късно той повтори в една своя песен по текст от Брентано. Тези искрящи звучения в „Сиянието на морето“ бяха в моите очи твърде забележителен пример за това как един артист може да вложи и най-доброто, на което е способен, в едно дело, в чиято стойност вече не вярва, и как държи да блесне с художествени средства, за които съзнава, че са стигнали до точката на пълното изхабяване. „Това е заучената терапия на корените — рече ми той. — За безбройните стрептококи не отговарям.“ Че той смяташе жанра на „звуковата живопис“, на музикалното пресъздаване на „впечатления от природата“ за напълно отживял, личеше от всяка негова дума.

Но за да посоча всичко, ще трябва да кажа, че дори този невярващ в себе си шедьовър на колористичен оркестрационен блясък криеше в себе си вече черти на пародия, на интелектуално иронизиране на изкуството изобщо, нещо, което проличава тъй често и гениално-зловецко в по-късните произведения на Леверкюн. Мнозина намираха, че това ги отчуждава, отблъсква и дори възмуцава — и така съдеха по-добрите, макар и не най-добрите ценители. Напълно повърхностните наричаха всичко това само остроумно и забавно. В действителност пародийността беше тук горд изход от безплодието, с което скептицизмът и духовният свян, съзнанието за убийствената необятност на баналността заплашват всеки голям талант. Надявам се, че се изразих точно. Моята несигурност и чувството ми за отговорност са еднакво силни, когато се опитвам да облека с думи мислите, които първоначално не бяха мои, а ми бяха внушени от дружбата ми с Адриан. За липсата на наивност не бих искал тук да говоря, защото наивността в крайна сметка лежи в основата на самото битие, на всяко едно битие, дори и на най-съзнателното и комплицираното. Почти непримирият конфликт между задръжките и творческите импулси, между целомъдрието и страстта при наличието на гений — това именно е наивността, от която живее една такава артистичност, това

именно е почвата, на която самобитно расте, където в мъки се ражда творбата ѝ и безсъзнателният стремеж да се даде на „таланта“, на творческия подтик необходимия минимален превес над задръжките на иронията, на гордостта, на интелектуалния срам — този инстинктивен стремеж се проявява и става вече решаващ в момента, когато чисто професионалните, предварителни упражнения за усвояване на изкуството започват да се свързват с първите собствени, макар и сами по себе си още напълно преходни и подготвителни опити за самостоятелно творчество.

XIX

Стигам изтръпнал, със свито сърце в своя разказ до фаталната случка, станала около година след получаването в Наумбург на цитираното от мене писмо, сиреч малко повече от година след пристигането на Адриан в Лайпциг и първото му разглеждане на града, за което ми бе писал, следователно малко преди да се уволня от войската и да се събера отново с него, малко преди да го видя — външно непроменен, но в действителност белязан вече, поразен от съдбовна стрела. На мене ми иде да се обърна с молба към Аполон и към музите, та дано те при излагането на тая случка ми подсказат най-чистите, най-деликатните думи, които да пощадят чувствителния читател, да пощадят паметта на покойния ми приятел, да пощадят най-сетне и мене, тъй като аз чувствавам като тежко лично признание това, което ми предстои да разкажа. Самото желание да отправя молбата си именно в тази насока ми вече показва колко противоречив на моя духовен строй е колоритът на историята, която ще трябва да изнеса и чиято окраска няма нищо общо с традиционната ведрина на класическата просвета. Когато започвах тези свои бележки, аз изразих вече съмнението си, че мога да бъда подходящият човек за подобна задача. Няма да повтарям доводите, които привеждах против това свое съмнение. Достатъчно ще е, ако кажа, че опрян на тях, почерпил от тях все пак сила, аз смятам да остана верен на вече подетото начинание.

Бях казал, че Адриан трябваше пак да се върне на мястото, където един безсрамен водач го беше замъкнал. Но то не бе станало толкова скоро. Цяла година гордостта на духа му не беше искала да признае понесеното нараняване и за мене е все пак утеха, че капитулацията на моя приятел пред голия нагон, който го бе коварно досегнал, не е била напълно лишена от известна душевна прибуленост, от известно човечно облагородяване. Защото аз виждам такова облагородяване във всяко, колкото и да е грубо, фиксиране на страстта върху една определена, индивидуализирана цел, аз виждам това в момента на избора, дори и този избор да не е доброволен, а дръзко

предизвикан от своя обект. Известна отсянка на любовно пречистване ще трябва да се признае, щом като нагонът е добил вече човешко отличие, пък макар и най-анонимното, макар най-презряното. А трябва да кажа, че Адриан се беше завърнал на ново място заради едно определено лице: заради оная, чието докосване гореше на страната му, заради „шатенката“ с голямата уста и болерото, която се беше приближила до него при пианото — заради така наречената от него Есмералда, само нея той беше търсил, но не я беше намерил.

Това именно фиксиране, колкото и гибелно да се бе оказало то, беше причината, че и след второто си, доброволно посещение той бе напуснал такъв това място, какъвто го беше напуснал и след първото, недоброволното, ала тук вече узнал къде е отишла жената, която го бе докоснала. Пак то беше причината, че под благовиден предлог беше предприел доста далечно пътуване, за да отиде при жадуваната. Защото тъкмо по това време, през май 1906 година, се състоя в Грац, столицата на Щирия, под диригентството на самия композитор австрийската премиера на „Саломе“, за първото представяне на тази опера Адриан беше ходил преди няколко месеца заедно с Кречмар в Дрезден, сега той заявил на своя учител и на новите си приятели в Лайпциг, че по този тържествен случай желае отново да чуе това сполучливо революционно произведение, естетичната страна, на което съвсем не го привличаше, но в музикално-техническо отношение и особено като композиция към диалог в проза не можеше, разбира се, да не го интересува. Той заминал сам и не може положително да се каже дали бе осъществил обявеното си намерение и от Грац бе отишъл в Пресбург, а твърде възможно от Пресбург в Грац, или пък под предлог, че отива в Грац, се бе задоволил да посети само Пресбург — Пожон по унгарски. Защото тази, чието докосване го гореше, се беше озовала в едно от тамошните заведения, след като необходимостта от болнично лекуване я бе принудила да напусне старото си място тук, в един друг дом, я открил и безумният.

Ръката наистина ми трепери, когато пиша тези редове, но с овладени, сдържани думи ще се опитам да разкажа това, което зная — утешавайки се донякъде с мисълта, която и преди това казвах, с мисълта за избора, с мисълта, че се пак тук е имало някакво подобие на любовно свързване, което е придавало известна нотка на задушевност в отношението на този ценен младеж към това нещастно

създание. Впрочем тази утешителна мисъл е неразривно свързана с друга, толкова затова по-страшна, защото тук любовта и отровата веднъж завинаги са били изпитани в ужасяващо единство: в онова митологично единство, олицетворявано от *стрелата*.

По всичко изглежда, че в клетката душа на тая паднала жена нещо се е откликнало на чувствата, които е проявил към нея младежът. Няма съмнение, че тя си е спомнила за избягалия тогава посетител. Нейното приближаване, онова погалване на страната му с гола ръка е било, изглежда, низък, но същевременно и нежен израз на нейната възприемчивост към всичко онова, което го е отличавало от обикновената клиентела. Тя е разбрала от думите му, че той е направил това пътуване чак дотук заради нея — и му се отблагодарила за това, *като го предупредила да се пази от тялото ѝ*. Зная това от Адриан: тя го е предупредила и не говори ли това за едно благодатно различие между по-издигнатата човечност у това същество и неговата паднала в калта, принижена до жалка вещ за употреба физическа част? Нещастницата е искала да предпази жадуващия младеж от себе си и това е било акт на свободно душевно издигане над окаяното ѝ физическо съществуване, акт на човечен отказ от предлаганото действие, акт на затрогване и — нека ми бъде позволено да кажа — акт на любов. А не е ли било също любов, боже мой, или какво друго е могло то да бъде, каква ли страстна жажда, каква изкушаваща небето дръзка решителност, какъв устрем да се включи и наказанието в греха, каква ли съкровена най-сетне нужда от демонично оплождане, от смъртно, освободително химично преобразяване на собствената природа се е изявила в това, че предупреждението е пренебрегнал предупреждението и настоял да обладае тази плът?

Не съм могъл никога да си спомня без религиозен трепет за тази прегръдка, в която единият бе отдал своето благополучие, а другият го беше намерил. Пречистващо, оправдаващо, възвисяващо щастие трябва да е било за нещастницата, че пристигналият толкова отдалеч младеж въпреки опасността е отказал да се въздържи от нея, и тя ще е вложила навярно цялата сладост на женствеността си, за да го възнагради за риска, който той беше поел заради нея. Обстоятелствата се погрижиха той да не я забравя, но не само поради тях — поради самата нея, въпреки че след това не я видя вече, той никога не я забравяше и нейното име — онова, което ѝ бе дал първоначално, —

тайно отбелязано, от никого неоткрито, освен от мене, често се среща в неговите творби. Дори да ми се зачете като суетност — аз не мога да се въздържа и да не спомена откритието си, което и той веднъж мълком ми потвърди. Леверкюн не е първият композитор, не е и последният, който обичаше да скрива в произведенията си тайни формули и съкращения, свидетелстващи за естествените възможности на музиката за суеверни построения в буквената символика и мистиката на числата. Така в музикалните плетеници на моя приятел очебийно често се среща една поредица от пет до шест ноти, които започват със си и завършват с ми-бемол, с редуващи се ми и ла помежду им, една особено тъжна основна фигура на мотива, давана във всевъзможни хармонични и ритмични вариации, влагана ту в един, ту в друг глас, често и в обратен ред, сякаш обърната около оста си, така че при непроменени интервали последователността на тоновете е друга. Тази поредица се появи най-напред в може би най-хубавата от композираните още в Лайпциг тринадесет песни по текстове от Брентано — в сърцераздирателната „О мила девойко, колко си зла“, която е изцяло проникната от този мотив, а сетне особено в по-късната, написана в Пфайферинг творба „Плачът на доктор Фаустус“, в която по неповторим начин се съчетава смелостта с отчаянието и още по-ярко се проявява склонността към хармонична едновременност на мелодичните интервали.

А този звуков шифър гласеше: си ми-ла-ми-ми-бемол или с буквени нотни знаци: h e a e es — *Hetaera esmeralda*.

Адриан се бе завърнал в Лайпциг и изразяваше веселото си възхищение от сполучливата опера, която, както твърдеше, а може би и наистина, беше чул отново. Сякаш още го слушам да казва за автора ѝ: „Брей, че способен побратим! Революционер и галено дете на съдбата, дързък и примирителен. Авангардизмът му отлично се спогаждаше със сигурността в успеха. Ужасии и дисхармонии колкото щещ, а сетне — добродушен обрат, за да се сдобрим с еснафа, за да му обясним, че то не било с толкова лошо намерение... Но каква сръчност, каква сръчност...“

Ала пет седмици след възвръщането му към музикалните и философските занимания едно заболяване от локален характер го бе

принудило да потърси лекарска помощ. Специалистът, към когото се обърна, някой си доктор Еразми — Адриан открил жилището му в адресния указател — се оказал натезнял човек с пурпурночервено лице и черна, заострена брадица, той се навеждал с явна мъка, ала не само при това, а и когато стоял прав, обикновено шумно пухтял и издишвал въздуха с разтворени устни. Този обичай говорел за затрудненост в дишането, но същевременно създавал и впечатление на равнодушие, сякаш с едно пренебрежително „ба!“ докторът отхвърлял или се опитвал да отхвърли от себе си нещо досадно. Така пъшкал непрекъснато той и докато извършвал прегледа, и най-сетне заявил, донякъде в противоречие с изразителното си пухтене, че се налага основно и доста продължително лекуване, към каквото и веднага пристъпил. Три дни подред Адриан ходил при него на лечение след това Еразми наредил тридневна прекъсване, като му поръчал да дойде пак на четвъртия ден. Когато пациентът — който впрочем нямал никакви оплаквания, на общото му състояние болестта не се била отразила — дошъл отново в определеното време, в четири часа следобед, той станал свидетел на нещо съвсем неочаквано и страшно.

Докато по-рано трябвало да звъни на входната врата след изкачването на стръмното стълбище до третия етаж в доста мрачната къща на стария град, при което една прислужница му отваряла, сега той намерил вратата широко разтворена така било и с вратите във вътрешността на жилището: отворена била вратата към чакалнята и от нея към лекарския кабинет, отворена била и насрещната към всекидневната стая, „гостната“ — с два прозореца, и те също широко разтворени. Надувани и издигани от течението, четирите пердета ту влитали навътре в стаята, ту се изтегляли в прозоречните ниши. А сред стаята лежал доктор Еразми, навирил острата брадица и склопил очи, с бяла колосана риза и глава, потънала във възглавница с пискюли, в открит ковчег, сложен върху две дървени стойки.

Как се бе случило това, защо лежал мъртвецът сам на това течение, къде се била дянала прислужницата, къде била и жената на доктор Еразми, дали служителите от погребалното бюро не са тъкмо дошли да завинтят капака и са някъде в жилището или са излезли за малко, какво странно съвпадение бе довело в този момент тук посетителя — не се изясни никога. Когато дойдох в Лайпциг, Адриан можа да ми опише само объркването, в което слязъл след тази гледка

от третия етаж. Изглежда, че не беше разпитвал вече за внезапната смърт на доктора и не бе се интересувал по-нататък за нея. На мене каза само, че това вечно „ба!“ на човека било без съмнение винаги лошо предзнаменование за него.

С вътрешно нежелание, превъзможвайки някакъв необясним страх, трябва да съобщя, че и вторият негов избор се оказал пак под такава зловеща звезда. Трябвало да минат два дена, докато се съвземе от преживения шок. Тогава, посъветван пак от Лайпцигския адресен указател, той се предал на лечение в ръцете на някой си доктор Цимбалист, който живеел в една от търговските улици, излизащи на Пазарния площад. Долу в сградата имало, ресторант, над него се помещавал склад на пиана, а част от етаж над склада се заемал от жилището на този лекар, чиято порцеланена фирмичка се хвърляла в очи още долу при входа. Двете чакални на дерматолога, едната, от които само за пациентки, били украсени със саксии цветя, стайни „липи“ и палми. Медицински списания и книги за прелистване, сред тях една илюстрирана „История на нравите“ например, били наслагани по масата на оная, в която Адриан веднъж и сетне още веднъж очаквал да, бъде приет.

Доктор Цимбалист бил дребен човек с рогови очила, с овална плешивина от челото до тила сред червеникавата коса и пуснати само под ноздрите малки мустачки каквито тогава бяха на мода сред погорните класи и на които по-късно бе съдено да станат атрибут на една световноисторическа маска. Той приказвал доста разпуснато и цинично, обичал да пуска каламбури. Така например често споменавал японския град Нагасаки, като го произнасял Загазаки, за да подчертае, че някой „загазил“ или претърпял несполука в някаква работа. Но човек не оставал при това с впечатлението, че на него самия му е чак толкова весело. В нервното потръпване на едната му буза и на ъгъла на устата, придружено и от подмигване с едното око, имало нещо неспокойно и гузно, нещо обезпокоително, фатално, невдъхващо доверие. Такъв ми го описа Адриан, такъв го и виждам пред себе си.

И тъй случило се следното. Адриан бил ходил вече два пъти на лечение при втория си лекар и отивал при него за трети път. И когато изкачвал стълбите между първия и втория етаж, срещнал оногова, към когото се бил запътил, той слизал насреща му между двамина яки мъже с килнати на тила бомбета. Доктор Цимбалист бил свел поглед,

сякаш внимавал при слизането да не стъпи погрешно. Една гривна с верижка свързвала китката му с китката на единия от придружителите. Като вдигнал поглед и познал пациента си, бузата му разстроено трепнала, той му кимнал и рекъл: „Друг път!“ Принуден да се опре с гръб о стената, за да даде път на слизащите, Адриан ги пропуснал слисан край себе си, погледал подир тях няколко мига и ги последвал надолу. Пред къщата той ги видял как се качили във файтона, който ги чакал, и как веднага заминали.

Така завършило след първото прекъсване и второто Адрианово лекуване при доктор Цимбалист. Трябва да добавя, че за причините на тази си втора несполука той се интересува тъй малко, както и за странните обстоятелства, които бяха съпътствували първата. Защо беше задържан Цимбалист, и то тъкмо в часа, когато докторът му бе определил да дойде — това не го интересуваше. А самото лекуване той, сякаш напласен, не възобнови вече, не се обърна към трети лекар, още повече, че местното неразположение и без по-нататъшна медицинска намеса бе скоро преминало, а никакви явни вторични признаци — това аз твърдя с положителност и въпреки съмненията от страна на специалистите винаги ще поддържам — изобщо не се появиха. Веднъж само в жилището на Вендел Кречмар, на когото тъкмо показвал един свой етюд по композиция, Адриан почувствувал такова силно виене на свят, че залитнал и трябвало да полегне. Този припадък постепенно преминал в двудневна мигрена, която се отличавала от по-предишните пристъпи от този род може би само по своята острота. Когато се завърнах отново към цивилния живот и дойдох в Лайпциг, аз не намерих в държането или същината на моя приятел никакви промени.

XX

Или все пак намерих? Макар през годината на нашата раздяла да не беше се променил, все пак станал беше още по-подчертано той, и това бе достатъчно, за да ми направи впечатление, толкова повече, че бях позабравил какъв го бях оставил. Хладината на раздялата ни в Хале вече описах. Нашата среща, на която безкрайно се бях радвал, не падаше по хладност по-долу, така че аз, развеселен и огорчен едновременно, трябваше да преглътна и потисна смаян чувствата, които препълваха и бяха готови да избликнат от сърцето ми. Да бъда посрещнат на гарата, не очаквах, не бях му и съобщил точно часа на пристигането си. Потърсих го просто в квартирата му, преди още да се погрижа за собственото си настаняване. Хазяйката му съобщи за идването ми и аз влязох в стаята, като радостно, го извиках по име.

Той седеше на писалището си, едно старомодно бюро с шкафче и ролетка отгоре, и пишеше ноти.

— Здравей — каза той, без да ме погледне. — Ей сега ще поговорим — и продължи още няколко минути да пише, като предостави на мене да реша дали да остана прав, или да седна. Това не трябва криво да се разбира, както не го разбирах криво и аз. То беше по-скоро доказателство за отдавна изпитаната ни дружба, за близостта ни, която съвсем не можеше да бъде повлияна от едногодишната ни раздяла. Беше просто като че ли се бяхме разделили вчера. При все това аз се почувствувах малко нещо излъган в очакванията си и обезсърчен, но и развеселен същевременно, така, както своеобразността развеселява. Отдавна се бях настанил на едно от тапицираните с вълнен плат, без облегалки за ръцете кресла до масата с книги, когато той завинти автоматичната си писалка и дойде при мене, без и сега да ме погледне както трябва.

— Идваш тъкмо навреме — рече той и се настани от другата страна на масата. — Квартетът Шафгош ще свири опус 132 тази вечер. Ще дойдеш с мене, нали?

Разбрах, че говори за Бетховеновото късно произведение „Щрайхквартет в ла-минор“.

— Щом вече съм тук — отговорих, — ще дойда. Няма да е зле да чуя още веднъж лидийската част, „Благодарствената песен на един оздравяващ“.

— „При всеки пир суша таз чаша. В очи ми сълзите блестят!“ — каза той и заговори за църковните напеви и за Птолomeевата, „естествената“ тонална система, чиито шест различни строя чрез темперираното, тоест фалшиво настройване се свеждат до два, мажорен и минорен, а също и за модулационното превъзходство на правилната гама пред темперираната. Темперираната той наричаше компромис за домашна употреба, тъй както и темперираното пиано било изключително за домашна употреба, това било само едно примирие едва от сто и петдесет години насам, което успяло да принесе значителни плодове, о, твърде значителни, но не трябвало поради това да си въобразяваме, че е сключено за вечни времена. Той изрази задоволството си, че тъкмо един астроном и математик, Клавдий Птолomeй, родом от Горен Египет и жител на Александрия, е съставил най-добрата гама — естествената или правилната. Това идело отново да докаже, каза той, родствеността между музиката и астрономията, както било вече доказано от Питагор в неговото космично учение за хармонията. Между другото заговори пак за квартета и за неговата трета част, за странната ѝ атмосфера, за нейния сякаш лунен пейзаж и за необикновено трудното ѝ изпълнение.

— Всъщност — продължи той — всеки един от четиримата изпълнители трябва да бъде един Паганини и да владее не само своята партия, но и партиите на останалите трима, иначе няма оправяне. Слава богу, на шафгошци може да се разчита. Днес вече могат да го свирят, но това е границата на изпълнителските възможности, а на времето си беше просто неизпълним. Безжалостното равнодушие на този голям художник по отношение на земната техника е за мене нещо крайно забавно. „Какво ме интересува вашата проклета цигулка!“ — рекъл той на един, който му се оплаквал.

Ние се засмяхме — и странното беше само, че не бяхме се изобщо поздравили.

— Впрочем — рече той — след това идва четвъртата част, несравнимият финал с кратката, подобна на марш интродукция и онзи

горд, прекрасен речитатив на първата цигулка, с който по възможно най-подходящ начин се подготвя темата. Досадно е само — стига ти да не го наречеш отраднo, — че в музиката, поне в тази музика, има неща, за които в цялата езикова сфера не може да се намери и при най-доброто желание действително подходящ епитет или поне комбинация от епитети. Тия дни как ли не се мъчих — не може и не може да се намери адекватно определение за духа, осанката, жеста на тази тема. Защото в нея има много жест. Трагично смела? Упорита, въодушевена, размахът стигнал до благородно величие? Все не е то. А да се нарече „прекрасна“, е, разбира се, детинска капитулация. Човек стига накрая до простото предписание, до надписа: алегро апасионато и това е най-доброто.

Съгласих се с него. Може би, рекох, довечера ще ни хрумне още нещо.

— Ще трябва скоро да се видиш с Кречмар — сети се той. — Къде живееш?

Казах, че за днес ще отида в някой хотел, а утре ще се поогледам вече за нещо по-подходящо.

— Разбирам защо не си ми възложил — каза той — да потърся нещо за тебе. Това на друг не може да се възложи. Аз вече разказах в „Кафе Централ“ — добави той — за тебе и за твоето идване. Ще трябва да те въведа там по-скоро сред хората.

Под „хората“ той подразбираше кръга от млади интелектуалци, с които се беше запознал чрез Кречмар. Убеден бях, че и към тях се отнасяше горе-долу тъй, както към братята-винфридовци в Хале. И действително, щом изразих радостта си, че е успял бързо да си намери подходяща компания в Лайпциг, той възрази: — То една компания... — и добави, че Шилдкнап, поетът и преводачът, бил все пак най-приемливият, но поради някакво самочувствие, не тъкмо на превъзходство, на него не могло твърде да се разчита, особено ако забележел, че някой му иска нещо, че има нужда от него, че прави опит с нещо да го натовари. Бил човек с извънредно развит — или може би и с недотам развит — усет за независимост, рече той. Но симпатичен, занимателен и парично между другото, тъй зле, че едва свързвал двата края.

Какво беше искал от Шилдкнап, който като преводач живееше в тясно общение с английския език и беше изобщо горещ почитател на

всичко английско, се изясни от по-нататъшния ни разговор още същата вечер. Разбрах, че Адриан търсеше сюжет за опера и че още тогава, тоест няколко години преди да се заеме сериозно с тази задача, беше спрял вниманието си върху „Loves Labour’s Lost“^[1]. От Шилдкнап, който беше доста вещ и в музиката, той очакваше да му подготви текста, но отчасти поради заетост със собствените си работи, отчасти навярно и поради това, че Адриан засега едва ли би могъл да заплати труда му, Шилдкнап не искаше за това и да чуе. Впоследствие аз оказах на приятеля си тази услуга и за мене е удоволствие да си спомням първия изпитващ почвата разговор, който водихме още същата вечер по този повод. Установих, че тенденцията към по-пълно сливане със словото, към по-ясна вокална артикулация все повече го завладяваше: той се опитваше сега да композира почти изключително песни върху по-къс или по-дълъг текст и дори върху епични откъслечи, като черпеше материал от една средиземноморска антология, която в доста сполучлив немски превод обхващаше провансалска и каталонска лирика от дванадесетия, и тринадесетия век, италианска поезия, върховни точки от виденията в „Божествената комедия“, а така също испански и португалски стихове. Поради музикалните настроения в момента и младостта на адепта почти неизбежно беше, че тук-там се чувствуваха влиянието на Густав Малер. Но още тогава се долавяше някакво звучение, някаква насока, някакъв собствен поглед и самобитност, които строго и отчуждено държаха на своето. По тях и днес разпознаваме твореца на гротескните видения от „Апокалипсиса“.

Най-ясно се проявяваха тези негови типични черти в редицата песни по текстове от „Чистилицето“ и „Рая“, подбрани с тънък усет за техния афинитет с музиката. Една от тези песни, която и Кречмар бе посрещнал с извънредно одобрение, ме особено възхищаваше. В нея Данте вижда в светлината на звездата Венера да кръжат и по-малки светили — това са душите на блажените — едни от тях се движат по-бързо, други по-бавно, „защото разноежеството лицезрят“ — и сравнява това с искрите, които виждаме в пламъка, с гласовете, които долавяме в песента, „кога единият се с друг преплита“. Бях смаян и очарован от начина, по който той възпроизвеждаше искрите на огъня и преплитащите се гласове. И все пак не знаех дали да отдам предпочитание на тези фантазии за светлина в светлината или на по-

вдълбочените песни, рожба повече на мисълта, отколкото на вътрешно виждане — на ония, в които всичко е въпрос, борба по необяснимото, където „съмнението също никне на истината при нозете“ и дори херувимът, който съзерцава гълбините на бога, не може да прозре в бездните на вечния промисъл. Адриан беше подбрал една страшно сурова поредица от стихове, където се говори за проклятието на невинността, на незнанието и се поставя въпросът за непостижимата справедливост, която предава на ада и добрите и чистите, щом не са кръстени, не са досегнати от вярата. Той беше успял да предаде в тонове гръмовния отговор, провъзгласяващ безсилието на сътвореното добро пред абсолютното добро, което, като извор на правдата, никога не ще се отрече от себе си, колкото и да се изкушава нашият разум да назове някои неща несправедливи. Мене ме възмущаваше този отказ от човешкото в името на някакво недостъпно абсолютно предопределение, пък и изобщо, колкото и да признавам величието на Данте като поет, склонността му да описва жестокости и сцени на мъки винаги ме е отблъсквала и аз си спомням, че упрекнах Адриан за избора му на такъв тежко поносим епизод. Ала тъкмо тогава срещнах един негов поглед, какъвто дотогава не познавах у него, и за който ми дойде на ум, когато си задавах въпроса, дали наистина съм напълно прав да твърдя, че съм го намерил непроменен след едногодишната ни раздяла. Този поглед, който му стана свойствен оттогава, макар и да не се долавяше често, а само от време на време, понякога дори и без особен повод, беше наистина нещо ново у него: ням, прибулен, отчужден до обидност, замислен и студено печален, той завършваше с усмивка, не тъкмо недружелюбна и все пак иронична — със стиснати устни и с онова извъръщане настрана, което ми бе вече отдавна известно.

Впечатлението беше мъчително и — желано или не — обидно. Но аз го забравих бързо, заслушан, прехласнат в живата музикална интерпретация на притчата от „Чистилицето“, за човека, понесъл в нощта на гърба си светилник, който не светел на него, но осветлявал пътя на идващите подир него. Докато слушах това, очите ми се пълнеха със сълзи. Но още по-щастлив ме направи извънредно сполучливото пресъздаване на съставеното само от девет стиха обръщение на поета към неговата алегорична песен, която била тъй тъмна и мъчна за разбиране, че нямало изгледи светът да долови

нейния скрит смисъл. Затова, казва Данте на песента си, нека тя се обърне с молба към хората те да се опитат да схванат ако не нейната дълбочина, то поне нейната хубост. „Вижте ме поне колко съм хубава!“ Начинът, по който композицията се устремява от усложнеността, от нарочната хаотичност, от странната измъченост на първите стихове към мекото сияние на този възгласи трогателно потърсва спасение в него още тогава ме възхити и аз не скрих радостното си одобрение.

— Толкова по-добре, щом вече струва нещо — каза той и от понататъшния ни разговор стана ясно, че неговото „вече“ не се отнасяше до младата му възраст, а до това, че колкото и всеотдайно да работеше над всяка една задача, той гледаше на тези свои композиции, общо взето, само като на предварително упражнение за една завършена словесно-музикална творба, обща представа, за която вече имаше и чийто сюжет виждаше в споменатата Шекспирова комедия. Връзката със словото, която го занимаваше, той се стараше да възвеличи и теоретически. Музиката и езикът, твърдеше той, са неща съпринадлежни, всъщност те са едно и също нещо, езикът е музика, музиката е език и разделени, те винаги се позовават, винаги си подражават един на друг, единият си служи със средствата на другия, взаимно те се заместват. Как музиката би могла да бъде най-напред слово, да се обмисля и запланува словесно, той показваше с факта, че Бетховен е бил забелязван да композира с думи. „Че какво записва в бележника си?“ — питали наблюдателите. „Той композира.“ — „Но той пише думи, не ноти.“ — Да, това му било свойствено. Записвал обикновено с думи идейния ход на дадена композиция, при което вмъквал само тук-там най-много по няколко ноти — тук Адриан се спря, явно замислен над казаното. — Художествената мисъл — продължи той — е изобщо особена и единствена по рода си духовна категория, но трудно можем да си представим първата скица на една картина, на една статуя, нахвърляна с думи, което също говори за особената съпринадлежност на музиката и езика. Напълно естествено е, че музиката се възпламенява от думите, че думите избликват от музиката, какъвто е случаят със завършека на Деветата симфония. В края на краищата вярно е, че цялото развитие на немската музика извежда до словесно-музикалната драма на Вагнер и намира в нея своята цел.

— *Една* от своите цели — рекох аз, като посочих Брамс и елементите на чиста музика в „Човека със светилника на гърба“, и той лесно се съгласи с моето уточняване, толкова повече, че това, което отдалече замисляше, беше толкова невагнерианско, колкото бе изобщо възможно, и съвсем далеч от всякакъв природен демонизъм и митичен патос. Той имаше пред вид възобновяването на операта буфа в духа на най-изкусен присмех и присмех над изкуствеността, нещо крайно маниерно и престорено, подигравка над афектирания аскетизъм и над онзи евфуизъм^[2], който беше общественният плод от изучаването на класическото наследство. Говореше въодушевено за сюжета, тъй като благодарение на него можеше да съпоставя примитивно-дебелашкото с комично-сублимното и да осмее едното в другото. Архаичният героизъм, надутият етикет на една мъртва вече епоха бе vyplътен в образа на Дон Армадо, когото той с право обявяваше за завършена оперна фигура. И той ми цитираше на английски стихове от пиесата, залегнали, изглежда, дълбоко в сърцето му: отчаянието на остроумния Бирон поради клетвопрестъпната му любов към една, която вместо очи имала две топчета смола в главата си неговите стенания и молитвени възгласи заради тая, която „бога ми, ще свърши това, та ако ще би и Аргус да ѝ бъде евнух и пазач“. После осъждането на този Бирон цяла година да пуска шеги край постелята на охкащи болни и неговия възглас: „По никой начин! Без сол е шегата, смъртта щом измъчва душата!“ — „Mirth cannot move a soul in agony“ — повтаряше той и заявяваше, че един ден непременно ще напише музика за това и за несравнимия разговор в петото действие за глупостта на мъдреца, за безпомощния, напразен, унизителен опит на духа да украсява със себе си шутовската качулка на страстта. Такива откровения, казваше той, като двата стиха, в които се говори, че никаква млада кръв не пламвала така безумно, както обезумялата сериозност, „as gravity’s revolt to wantonness“, се срещат, само по гениалните върхове на поезията.

Аз се радвах на възхищението му, на неговото увлечение, макар че изборът на сюжета никак не ми допадаше винаги ми е било малко болно, когато прекаленостите на хуманизма се осмиваха, защото в края на краищата по този начин ставаше смешен и самият хуманизъм. Ала това не ми попречи да му напиша по-късно либретото. Но още тогава най-настойчиво се опитах да го разубедя от странното му и съвсем непрактично намерение да композира комедията по английския текст,

защото неговото чувство му подсказваше, че това ще бъде най-правилното, най-достойното и автентичното, а също и защото му се струваше, че то се налага и заради игрословията и старинния английски народен стих — догерелримата. На главното ми възражение, че с чуждия език на текста той ще осуети всяка възможност произведението да се постави на немската оперна сцена, той не обръщаше внимание, защото не можеше изобщо да си представи, че ще се намери съвременна публика, която да приеме неговите особени, чудато-карикатурни фантазии. Идеята му да запази английския текст беше във висша степен странна, но тя си имаше своите дълбоки корени в надменната боязън от света, в старонемския кайзерсашернски провинциализъм и подчертаното космополитично самочувствие, които съставяха неговата природа. Ненапразно беше той син на града, където Отон III беше погребан. Неговата неприязън към немското начало, което самият той въплътяваше (една неприязън, която го сближи с англиста и англomана Шилдкнап), се проявяваше, от една страна, като дълбок свян пред света, а от друга, като непреодолима нужда от целия свят, от простор, и тук именно трябваше да се търси причината за упорството му да предложи на немския слушател песни на чужд език или по-право: поради чуждия език съвсем да не му ги предлага. Действително още през първата година на моя престой в Лайпциг той написа композиции за стихове на френски от Верлен и на английски от особено любимия му Уйлям Блейк, които десетилетия наред не бяха пети. Композициите по Верлен чух по-късно в Швейцария. Една от тях е чудесното стихотворение, завършващо със стиха „C'est l'heure exquisite“^[3] също тъй вълшебна е „Chanson d'Automne“^[4], трета една са фантастично меланхоличните, безумно мелодичните три строфи, които започват със стиховете: „Un grand sommeil noir — tombe sur ma vie“^[5]. Сред тях имаше и няколко лудешко безгрижни места от „Fetes galantes“^[6], като „He! Bonsoir, la Lune!“^[7] и преди всичко злокобното, посрещнато с кискане предложение: „Moutons ensemble, voulez-vous?“^[8]. Колкото до странната поезия на Блейк, той написа музика върху строфите за розата, чийто живот се рушел от мрачната любов на червея, който успял да се добере до нейното карминеночервено ложе. Освен това зловещите шестнадесет стиха от „Poison Tree“^[9], в които поетът пои злобата си със сълзи и с усмивка, с коварно лукавство я грее, така че на дървото узрява съблазнителна ябълка, с която

крадливият му враг се отравя: за радост на зложелателя си лежи той под дървото мъртъв на сутринта. Злощната простота на стихотворението беше напълно предадена от музиката. Но още по-дълбоко впечатление ми направи още при първото чуване песента по текст пак от Блейк, където той бълнува за някаква златна църквица, пред която се тълпят разплакани, скръбни богомолци, без да смеят да влязат. Но ето че се надига една змия, която с упорити усилия успява да се вмъкне най-сетне в светилището, проточва лигавото си тяло по скъпоценния под и се добира до олтара, където оплюва хляба и виното с отровата си. „Затова — заключава поетът с отчаяна логика, — тогава, при тази гледка — казва той, — аз отидох в една кочина и легнах сред свинете.“ Кошмарността на това видение, нарастващият страх, ужасът пред осквернението, яростният най-сетне отказ от обезчестената при това зрелище човечност бяха предадени в музиката на Адриан с поразително проникновение.

Но това са по-късни неща, макар че те всички се отнасят до тази част от разказа ми, в която се описват годините, прекарани от Леверкюн в Лайпциг. А онази вечер при пристигането ми ние слушахме заедно квартета Шафгош и на другия ден посетихме Вендел Кречмар, който ми говори после насаме за напредъка на Адриан по такъв начин, че аз се почувствувах щастлив и горд. Ако все пак някога би му се случило да се разкайва за нещо, каза ми той, то най-малко щяло да бъде за това, че е призовал Адриан към музиката. Наистина за човек с такава самоконтрола, за такъв противник на безвкусицата и на всичко, което е достъпно за публиката, нямало да е лесно — и външно, и вътрешно, но тъкмо това било тук хубавото, защото само изкуството било в състояние да създаде трудности в един живот, на който иначе лесните постижения щели да наваят смъртна скука. А колкото се отнасяше до мене, аз се записах при Лаутензак и при прочутия Берметер, доволен, че няма да слушам вече заради Адриан богословски науки. Адриан пък ме въведе в кръжеца на „Кафе Централ“. Това беше нещо като клуб на бохеми, който окупираше тук една отделна, пълна с тютюнев дим стая, където членовете четяха подир обед вестници, играеха шах и обсъждаха събитията в културния живот. Тук идваха хора от консерваторията, художници, писатели, млади издатели, а също тъй и интересувачи се от изкуството начеващи адвокати, неколцина драматични артисти от твърде литературно

ръководения „Лайпцигски камерен театър“ и други представители от тези среди. Рюдигер Шилдкнап, преводачът, на години доста пред нас, може би над тридесетте, се числеше, както споменах, също към компанията и тъй като беше единственият, с когото Адриан поддържаше по-тясна дружба, и аз също се посближих с него и прекарвах по някой и друг час в обществото на двамата. Че аз гледах при това малко критично на този човек, когото Адриан беше удостоил с приятелството си, това, боя се, ще проличи от предварителната скица, която тук ще нахвърлям за него, макар че ще се старая, както впрочем винаги съм се старал, да му отдам пълната справедливост.

Шилдкнап се бе родил в един среден по големина силезийски град в семейството на пощенски чиновник, който се беше поиздигнал над по-долните стъпала в службата, без да може обаче да претендира за някоя от по-високите административни длъжности, от рода на съветническите например, достъпни само за тези, които имат университетско образование. Пост като неговия не изискваше зрелостно свидетелство или предварително юридическо образование той се постигаше след няколкогодишен служебен стаж с полагането на старши секретарски изпит. Такъв именно се оказал и пътят на Шилдкнап-бащата, но тъй като бил човек с добро възпитание и обноски и същевременно обществено честолюбив, а пруската йерархия или не го допускала до по-горните кръгове в града, или, ако по изключение го допускала, това все пак му струвало унижения, той вечно роптаел против съдбата си, бил винаги кисел, намусен и за своята несрета в живота отмъщавал на семейството си за вечно лошото си настроение. Рюдигер, синът, доста пренебрегваше пиетета за сметка на комизма, като описваше твърде картинно пред нас как тази социална неудовлетвореност на баща му е тровела живота и на него, сина, и на майката, и на останалите деца. И това отравяне се вършело по особено чувствителен начин, тъй като поради културата на бащата то се проявявало не в груби караници, а в по-изтънчено създавани неприятности и в изкусно разигравани сцени на самосъжаление. Сядал например на трапезата и още при плодовата супа, в която плували череша, на зъба му попадала кокичка и му повреждала коронката. „Ето на, виждате ли — казал той с разтреперан глас, като разпервал ръце, — така е то, на мене все тъй ми върви, това трябваше и да се очаква, такава ми е съдбата, иначе не можеше и да бъде! Седнах с такава,

удоволствие на масата, бях почувствувал донякъде апетит, денят е горещ, очаквах студената супа да ме поразхлади малко. А ето какво се случи. Какво да се прави, сами виждате, че на мене не ми е дадено да се порадвам на нещо. Отказвам се от по-нататъшното ядене. Оттеглям се в стаята си. Желая ви добър апетит!“ — завършвал той със секващ глас и ставал от масата, като знаел отлично, че на другите е преминал всякакъв апетит и че ги оставя дълбоко потиснати.

Лесно можем да си представим колко размиваха Адриан тия горчиво-весело разказвани сцени, преживявани със собствената на младостта интензивност. Но ние трябваше да позаглушаваме своя смях и да проявяваме деликатност, тъй като в края на краищата ставаше дума за бащата на разказвача. Рюдигер твърдеше, че болезненото чувство за социална малоценност у главата на семейството се било предало повече или по-малко и на останалите му членове, самият той излязъл от семейството си с нещо като душевна покруса, но тъкмо досадата от това състояние била, изглежда, една от причините, поради която не доставил удоволствие на баща си да види наваксано в лицето на сина си пропуснатото от самия него и провалил надеждите му да стане поне чрез наследника си административен съветник. Била му дадена възможност да завърши гимназия, след това бил пратен в университета. Той не стигнал и до кандидатския изпит, а се отдал на литература и предпочел по-скоро да се откаже от всякаква парична издръжка от къщи, отколкото да задоволи горещото, но ненавистно нему желание на баща си. Сега пишеше стихове със свободен размер, критични статии, къси разкази в спретната проза, но отчасти от икономически съображения, отчасти и защото творчеството му не се отличаваше с кой знае каква плодовитост той беше принуден да ограничи дейността си предимно в областта на превода, и то от любимия си език, от английския, така че напоследък обслужваше не само редица издателства с немски преводи от английската и американската забавна белетристика, но по поръка на една мюнхенска фирма, която печаташе луксозни и редки издания, превеждаше и по-стара английска литература, драматически нравоучения на Скултън, някои работи от Флетчер и Уебстер, дидактически стихове от Поп и допринасяше за появата на отлични немски издания на произведения от Свифт и Ричардсон. Такива творби той снабдяваше с добре обосновани предговори и влагаше в превода им изключителна

добросъвестност, чувство за стил и вкус, встрастено загрижен за точността при възпроизвеждането на оригинала, за адекватността на изразните средства и все повече и повече запленил от заинтригуващите очарования и мъки на преводаческото изкуство. Това обаче водеше до едно душевно състояние, много напомнящо — наистина в по-друга плоскост — състоянието на баща му. Защото той се чувствуваше роден за самостоятелна писателска дейност и с огорчение говореше за принудителното си слугуване на чуждия успех, което го съсипвало и слагало върху него по оскърбителен начин своя печат. Поет искаше да бъде той — и беше, според своето убеждение, а обстоятелството, че бе принуден за тази проклета прехрана да играе ролята на литературен посредник го настройваше критически и отрицателно спрямо приносите на другите и това беше предмет на всекидневните му оплаквания. „Да имах само време и възможност да работя, вместо като преводач да опъвам каиша, щях да ви покажа аз...“ — казваше той често. Адриан беше склонен да вярва думите му, но аз подозирах, съдейки може би твърде строго, че неговата възпрепятствуваност беше всъщност само един добре дошъл предлог, за да прикрива сам от себе си липсата на вроден и непреодолим творчески импулс.

И при все това не би отговаряло на действителността, ако бихме си го представяли като някакъв начумерен мизантроп напротив, той беше извънредно, дори детински весел човек, надарен с чисто англосаксонско чувство за хумор, по характер тъкмо това, което англичаните наричат „boyish“^[10] — той начаса се оказваше запознат с всички синове на Албион, пристигнали в Лайпциг било като туристи, било като безделни скитници из континента или като ревностни почитатели на музиката, говореше с тях на езика им, напълно сроден с лексикона на събеседника си, *talking nonsense*^[11] с истинско удоволствие, имитираше много комично техните опити да се обясняват на немски, техния акцент и извънредно коректното им неумение да си служат с говоримия език и тяхната слабост като чужденци, често да употребяват твърде книжното местоимение „онзи, онова“, да казват например: „разгледайте онова“, когато са искали да кажат само: „вижте това“! А и на вид той никак не се отличаваше от тях — досега не съм споменал нищо за външността му. Тя беше много добра и въпреки доста сиромашкото си и винаги едно и също облекло, което възможностите му го принуждаваха да носи, той изглеждаше

елегантен, господарски спортно-небрежен. Имаше интересни черти, чийто просто благороден характер само донякъде се накърняваше от леко несигурната и малко мекушаво очертана уста, каквато често съм наблюдавал у силезийците. Висок, широкоплещест, с тесни бедра и дълги крака, той неизменно беше в едни и същи кариани, доста овехтели вече бричове, дълги вълнени чорапи, жълти спортни обувки, груба ленена риза с отворена яка и някаква дрешка връз нея с неопределен вече цвят и окъсели ръкави. Но ръцете му бяха изящни, с дълги, аристократични пръсти, с красиво оформени, овални, изпъкнали нокти и цялата му изобщо осанка беше тъй неоспоримо джентълменска, че той можеше да си позволява в това свое всекидневно, съвсем не салонно одеяние да се явява в общества, при които вечерното облекло бе задължително — на жените той се харесваше така дори повече, отколкото неговите съперници в коректно черно и бяло и на подобни приеми човек можеше да го види заобиколен от нескрито възхитен женски свят.

И все пак! И въпреки това! Макар мизерното му, оправдано от баналното безпаричие одеяние и да не накърняваше светския му вид, който с естествената си правда личеше и се налагаше, все пак тази правда беше отчасти измамна и в този комплициран смисъл Шилдкнап блъфираше. Неговият изглед на спортист заблуждаваше, защото той не спортуваше никак, ако не се смяташе ски-спортът, който донякъде упражняваше със своите англичани през зимата в Саксонска Швейцария, като при това често си навличаше възпаление на червата от не съвсем безобиден според мене характер, защото въпреки загорялото си лице и широки плещи неговото здраве не беше кой знае колко блестящо, той още като съвсем млад бе имал кръвоизлив от дробовете, което говореше за предразположение към туберкулоза. На безспорния му успех сред жените не отговаряше напълно, според моите наблюдения, успехът, който те имаха пред него — поне индивидуално, защото в съвкупността си те срещаха от негова страна пълното му преклонение, твърде неопределено, всеобхватно преклонение впрочем, което, колкото и да се отнасяше до пола като такъв, имаше пред вид всъщност всички възможности за успех в целия свят, така че в единичния случай се оказваше неактивно, пестеливо, въздържано. Той се задоволяваше, изглежда, със съзнанието, че можеше да има толкова любовни приключения, колкото би пожелал, и

сякаш се плашеше от всякаква връзка с нещо действително, защото виждаше в това вече посегателство спрямо потенциалното, възможното. Потенциалното беше неговата сфера за проявяване, безкрайният простор на възможното — негово царство, в това отношение и дотолкова той действително беше поет. От името си заключаваше, че неговите прадеди са били въоръжени конници при рицари и князе и макар че никога не се беше качвал на кон, нито пък беше потърсвал такава възможност, той се чувствуваше роден за ездач. Честите си сънища, че язди на кон, той приписваше на атавистичните спомени, на това свое кръвно наследство и с необикновена убедителност ни показваше колко естествено му било да държи с лявата си ръка юздите, а с дясната да тупа коня по шията. Най-често чуваният израз у него беше „би трябвало“. Тази формула говореше за меланхолично преценяване на възможностите, осъществяването, на които се спъваше от липсата на решителност. Би трябвало да се направи това и това, да се стане или да се има това и това. Би трябвало да се напише роман из живота на лайпцигското общество, би трябвало, макар и като мияч на чинии да се предприеме едно околосоветско пътешествие, би трябвало да се изучава физика, астрономия, да се придобие някое именийце и с пот на челото да се обработва земята. Ако купехме например в някой колониален магазин малко мляно кафе, той беше в състояние при излизането ни замислено да поклати глава и да каже: „Би трябвало човек да има колониален магазин!“

За чувството на Шилдкнап да пази независимостта си вече говорих. То се изразяваше вече и в неговото отвращение от държавна служба, в избора му на свободна професия. Но и тук той беше пак слуга, само че на мнозина господари, а и до голяма степен използвач. Защо да не използуваше наистина при своето стеснено положение добрата си външност, разположението на обществото към него? Той с готовност приемаше многобройните покани, обядваше тук и там в разни лайпцигски къщи, между тях и богати еврейски, макар че от него често можеха да се чуят антисемитски изказвания. Хора, които се чувствуват онеправдани, недостатъчно оценени и притежават при това благородна външност, често търсят удовлетворение в расовото самочувствие. Особеното в неговия случай беше, че той и немците не обичаше, беше дълбоко пропит от чувството за тяхната народностна непълноценност и тъкмо с това обясняваше желанието или дори

предпочитанието си да се събира с евреи. Те пък от своя страна, главно издателски и банкерски жени на евреи, го гледаха с онова възхищение, което тяхната раса тъй дълбоко чувствава към немската господарска кръв, към дългите крака, и само се чудеха с какви нови подаръци да го отрупват: спортните чорапи, колани, свитери и връзки, които носеше, му бяха обикновено подарени, а и доста често — изпросени. Когато придружаваше някоя дама из магазините, той беше в състояние да посочи някой предмет и да каже: „Такова нещо аз не бих купил. Бих го приел само като подарък.“ И го приемаше като подарък с вид на човек, който е казал вече, че не би го купил. Впрочем той доказваше на себе си и на другите своята независимост, като по принцип отказваше да върши услуги — с други думи, като изобщо не искаше и да чуе, че някой може да има нужда от него. Ако някъде липсваше сътрапезник и го помолваха да заеме празното място, непременно отказваше. Ако някой пожелаваше да има приятната му компания било за някакво пътуване, било в някой предписан от лекаря курорт, отказът му беше толкова по-сигурен, колкото по-явно личеше, че другият държи на неговото присъствие. Той не изпълни и молбата на Адриан, който беше поискал от него да му преработи „Loves Labours Lost“ за либрето. При това много обичаше Адриан, искрено беше привързан към него и Адриан не му се сърдеше за отказа, понасяше изобщо извънредно търпеливо слабостите му, над които собствено и самият Шилдкнап се смееше, и му беше толкова благодарен за симпатичния разговор, за историите с баща му, за английските му детинщини, че му прощаваше лесно. Никога не съм го виждал толкова да се смее, да се смее до сълзи, както в обществото на Рюдигер Шилдкнап. Истински хуморист, Шилдкнап умееше да извлече и от най-незначителните неща изведнъж поразяващ комизъм. Така например известно е, че когато човек хруска сухар, в ушите му настава оглушителен шум и това изолира слуха му от външния свят. И по време на чая Шилдкнап ни демонстрираше как събеседниците, които хрупат сухари, не са в състояние да се чуват помежду си и техният разговор се свежда до: „Извинете?“, „Казахте ли нещо?“, „Момент, моля!“ А как се смееше Адриан, когато Шилдкнап с негодувание разглеждаше лицето си в огледалото! Защото той беше суетен — не по банален начин, а в поетично, така да се каже, отношение — във връзка с безкрайните, далеч превъзхождащи решителността му възможности за успехи в света, за които искаше да

се запази млад и красив, и затова се ядосваше, като виждаше, че лицето му е склонно към ранни бръчки, към предивременно повяхване. Устата му и без това имаше нещо старческо, а в съчетание със спускащия се над нея малко увиснал нос, който можеше да се приеме и за класически, тя още повече състаряваше физиономията му. Към всичко това се прибавяха бръчките по челото и от носа към устата, както и „пачите крака“ край очите. И той приближаваше недоверчиво към огледалото лицето си, сбърчваше го в кисела гримаса, улавяше брадичката си с два пръста, прекарваше с отвращение отгоре-надолу ръка по бузите си и така изразително махваше с ръка към отражението си, че ние двамата с Адриан прихвахме да се смеем.

Не съм още споменал, че неговите очи бяха на цвят точно такива, каквито и на Адриан. Сходството беше наистина забележително: съвършено същата смес от сиво, синьо и зелено и дори също такава червеникаво кръгче около зениците. Може да звучи странно, но на мене винаги ми се беше струвало, струвало ми се беше, така да се каже, за мое успокоение, че шеговитото приятелство на Адриан с Шилдкнап имаше някаква връзка именно с това сходство в цвета на очите — а оттук у мен възникваше мисълта, че това приятелство почиваше на едно колкото дълбоко, толкова и весело равнодушие. Едва ли е нужно да добавям, че те винаги се обръщаха един към друг с презиме и на „вие“. Въпреки че аз не можех така да развличам Адриан, както го развличаше Шилдкнап, това „ти“ между него и мене от детинството ни ми даваше преднина пред силезиеца.

[1] Напразни усилия на любовта (англ.). — Б.пр. ↑

[2] Надут стил (от гръцки чрез английски). — Б.пр. ↑

[3] Това е чудесен час (фр.). — Б.пр. ↑

[4] Есенна песен (фр.). — Б.пр. ↑

[5] Безкрайно черен сън — тежи над мен (фр.). — Б.пр. ↑

[6] Галантни празненства (фр.). — Б.пр. ↑

[7] Ха, добър вечер, луна! (фр.). — Б.пр. ↑

[8] Хайде да умрем заедно, искате ли? (фр.). — Б.пр. ↑

[9] Отровното дърво (англ.). — Б.пр. ↑

[10] Момчурлашки (англ.). — Б.пр. ↑

[11] Бърборейки глупости (англ.). — Б.пр. ↑

XXI

Тази сутрин, докато Елена, моята добра жена, приготвяше закуската ни, а от обичайните утринни мъгли започна да изплува един свеж горнобаварски есенен ден, аз прочетох във вестника, че за щастие нашата подводна война отново се е съживила и в двадесет и четири часа на нея са станали жертва не по-малко от дванадесет кораба, между които и два големи пътнически парахода, един английски и един бразилски с петстотин пътници на борда. Ние дължим този си успех на една нова торпила с великолепни качества, която немската техника е успяла да създаде, и аз не мога да потисна у себе си известно чувство на удовлетворение при мисълта за нашия винаги буден изобретателен дух, за нашата несломима и след толкова удари на съдбата национална трудоспособност тя продължава да е напълно и изцяло на разположение на режима, който ни вкара в тази война и действително хвърли в краката ни континента, заменяйки интелектуалистичната ни мечта за една европейска Германия с наистина малко плашещата, малко несигурната и, както изглежда, непоносима за света действителност на една германска Европа. И все пак, въпреки това неволно чувство на удовлетворение, човек не може да се освободи от мисълта, че такива инцидентни триумфи като новите потопявания или великолепната сама по себе си хусарска лудория с отвличането на сваления италиански диктатор могат да послужат само за събуждането на напразни надежди и за продължаването на една война, която според схващането на вещите хора не може да бъде вече спечелена. Такова е и мнението на монсиньор Хинтерпфьортнер, главата на нашата духовна академия във Фрайзинг, както сам той между четири очи ми направо призна при вечерната ни чаша бира. А това е човек, който по нищо не прилича на страстния учен, около когото това лято се бе концентрирало удавеното в ужасна кръв студентско вълнение в Мюнхен, но неговият здрав смисъл не му позволява да храни илюзии, включително и тая за някаква си разлика между война неспечелена и война загубена, илюзия, с която някои се

опитват да скрият от хората истината, че ние сме играли *va banque* и че провалянето на нашите планове да завладеем света ще се окаже равносилно на национална катастрофа от нечуван мащаб.

Всичко това аз казвам, за да обърна вниманието на читателя при какви исторически обстоятелства пиша животоописание на Леверкюн и да му покажа как вълнението, свързано с този мой труд, непрестанно и до пълна неразличимост се слива с вълненията, причинявани от тревогите на деня. Не говоря за някакво разсейване, защото никакви събития всъщност не са в състояние, струва ми се, да ме отклонят от работата ми над започнатата биография. И все пак, въпреки личната ми незамесеност, трябва да кажа, че сегашните времена не са особено благоприятни за един непрестанен напредък при такава задача като моята. И тъй като покрай всичко друго тъкмо по време на мюнхенските размирици и екзекуции бях повален от един започнал с треска грип, който ме държа десетина дена на легло и спъна за дълго след това духовните и физическите сили у мене, шестдесетгодишния, съвсем не е за чудене, че пролетта и лятото успяха да се сменят с напреднала есен, откак бяха написани първите редове на това мое повествование. През това време ние преживяхме бомбардирането и разрушаването на нашите най-значителни градове, което щеше да бъде крещящо към небето престъпление, ако виновни за това не бяхме ние, които го претърпяхме. Но тъй като вината е наша, виковете ни заглъхват във въздуха и както молитвата на крал Клавдий „не стигат небето“. Колко странна изглежда наистина ламентацията в името на културата срещу тия предизвикани от самите нас злодеяния в устата на ония, които излязоха на историческата арена като носители и глашатаи на едно опиянено от своята безчовечност варварство, което трябвало да подмлади света! Неведнъж грохотещата, носеща разруха гибел нахълтваше тъй близо до моето отшелническо обиталище, че дъхът ми се спираше. Страшната бомбардировка на града на Дюрер и Вилибад Пиркхаймер не беше вече някакво далечно събитие, а когато настъпи часът на разплатата и за Мюнхен, аз седях в кабинета си блед и разтърсван като стените, вратите и прозорците на жилището ни и — с трепетна ръка пишех настоящата биография. Защото тази ръка трепери и без това поради естеството на темата, така че малкото подсилване на тази обичайна вече у мене проява от външния ужас нямаше някакво значение за мен.

С надежда и гордост, които винаги се събуждат у нас при разгръщането на немската мощ, ние посрещнахме началото на новото настъпление на нашите войски срещу руските пълчища, защитаващи негостоприемната си, но очевидно твърде любима страна — една офанзива, която след няколко седмици се превърна в руска и започна оттогава да носи само непрестанни, неудържими териториални загуби, да споменем териториалните само. С дълбоко смайване научихме за стоварването на американски и канадски части на югоизточния бряг на Сицилия, за падането на Сиракуза, Катания, Месина, Таормина и — с някаква смес от ужас и завист, с острото чувство, че за такова нещо ние не сме нито в добрия, нито в лошия смисъл способни — узнахме как една страна, чието душевно състояние все пак ѝ позволяваше от цяла редица скандални поражения и загуби да направи общоприетите трезви изводи, можа да се освободи от своя велик човек, за да даде малко по-късно на света това, което и от нас се изисква, но с което да се съгласим, ще е за нас по-страшно и от най-ужасното бедствие: безусловната капитулация. Да, ние сме съвършено друг народ, нашата мощно трагична душа не приема трезвата общоприетост, нашата любов е отдадена на съдбата, на всяко нещо, стига да е съдба, пък макар и то да е гибел, макар да пламти небосводът в багри при този залез на боговете!

Проникването на московците в бъдещата ни житница Украйна и еластичното оттегляне на нашите части на линията Днепър съпровожда моята работа — или по-право, работата ми съпровожда събитията. От няколко дни изглежда, че и тази защитна бариера ще се окаже неудържима, макар че нашият фюрер веднага долетя на нея, властно нареди да се прекрати отстъплението, остро изрече уместната забележка за „сталинградска психоза“ и заповяда да се задържи линията на Днепър на всяка цена. Цената, всяка цена беше платена, ала напразно и накъде, докъде ще се разлее още този червен прилив, за който пишат вестниците, е предоставено на нашата и без това вече склонна към авантюристични прекалявания фантазия сама да си въобразява. Защото от областта на фантастичното, противно на всякакъв ред и предвидливост ще бъде, ако и самата Германия стане театър на една от войните ни. Преди двадесет и пет години ние съумяхме да предотвратим това в последния миг, но нашето все по-трагично героическо състояние на духа вече не ни позволява,

изглежда, да ликвидираме една загубена кауза, преди да настъпи немислимото. Слава богу, между напирещата от изток погибел и нашите родни поля се ширят още безбрежни пространства и ние ще трябва да сме готови да понасяме на този фронт засега известни унижителни загуби, за да можем с толкова по-несъкрусима твърдост да защитим нашето европейско жизнено пространство от западните смъртни врагове на немския ред. Нахлуването в нашата прекрасна Сицилия говореше за всичко друго, но не и за някаква възможност на неприятеля да се затвърди на сушата в самата Италия. За нещастие това се оказа възможно и миналата седмица в Неапол избухна комунистическо, улесняващо съюзниците въстание, което показва, че градът не беше вече достоен да пребивават в него немски части. Затова, след като разрушихме добросъвестно библиотеката и оставихме една бомба със закъснител в централната поща, ние с гордо вдигната глава го опразнихме. Между това говори се за опити за нахлуване през канала, който гъмжал от кораби, и обикновенният гражданин у нас се пита, по непозволен, разбира се, начин, дали това, което стана в Италия и би могло да стане по-нататък нагоре в полуострова, няма да се случи, въпреки предписваната ни вяра в неуязвимостта на крепостта, Европа, също и във Франция или там някъде другаде.

Да, монсиньор Хинтерпфьортнер е прав: ние сме загубени. Искам да кажа: войната е загубена, но това означава нещо повече от един загубен поход, то означава действително, че ние сме загубени, загубено е нашето дело и душата ни, нашата вяра, нашата история. С Германия е свършено, с нея ще бъде свършено, вече се очертава една неописуема катастрофа, икономическа, политическа, морална, духовна, с една дума, всеобхватна — не искам да кажа, че съм желал това, което ни чака, тъй като то ще е истинско отчаяние, истинско безумие. Не искам да кажа, че съм го желал, защото много дълбоко е моето съчувствие, моето горчиво състрадание към този нещастен народ и когато мисля за неговия поход и сляпа жар, за неговото възправяне, въздигане, въставане и прелом, за мнимия му очистителен почин, за народното възраждане от преди десет години, за това едва ли не свещено опиянение, към което наистина като предупредителен знак за неговата лъжовност се примесваше и твърде много дива бруталност, твърде много безчовечна простация, твърде много мръсна страст за

опозоряване, измъчване, унизяване и което, напълно явно за всеки щогоде прозорлив човек, носеше в себе си вече войната, цялата тази война — когато мисля, казвам, за всичко това, сърцето ми се свива при съзнанието, че всичкият този огромен влог от вяра, въодушевление, историческа екзалтация, който бе направен тогава, сега ще се пръсне по вятъра при този безподобен банкрут. Не, не искам да кажа, че съм го желал — макар че трябваше да го желая — и аз знам също, че го желяех, че и днес го желая, че ще го приветствувам, когато то настъпи: от омраза към кощунственото пренебрежение на разума, към греховното опълчване срещу истината, към просташки разюздания култ на един долнопробен мит, към престъпното подменяне на това, което е било някога, с отживелици, към мръсната злоупотреба и жалката спекула с всичко старинно и истинско, честно чистосърдечно, първично немско, от което надути глупци и лъжци ни варяха своето отровно упоително питие. За страшното опиянение, от което ние, жадните за упойка, се опивахме, в което през годините на измамно самочувствие извършихме достатъчно позорни деяния, ще трябва да се плати. С какво? Аз вече казах с какво във връзка с думата „отчаяние“ и няма да го повтарям. Не се преодолява два пъти ужасът, с който вече написах по-горе това със страшно разкривен нервен почерк.

* * *

И звездичките са едно освежаване за окото и ума на читателя не е необходимо винаги да се прибъгва до римската цифра, която по-рязко разграничава всяка нова глава, а и аз не би следвало да придавам на горното отклонение в нашето време — едно време, непреживяно от Адриан Леверкюн — характер на отделна, обособена глава. Затова, след като поразведрих малко текста с този любим свой знак, аз ще го допълня с още някои съобщения за лайпцигските години на Адриан, макар и да си давам сметка, че с това този раздел, взет като глава, губи вече единството си и изглежда съставен от хетерогенни части, сякаш не стигаше, дето и с предишната глава излезе пак същото. Сега, като препрочитам за какво ставаше дума в нея — за Адриановите драматически идеи и планове, за най-ранните му песни, за мъчителния начин да поглежда, възприет от него през време на раздялата ни, за

духовно примамливите красоти на Шекспировата комедия, за Леверкюновите композиции върху стихове на чужд език, за неговия боязлив космополитизъм, а сетне за бохемския клуб в „Кафе Централ“ и за твърде уязвимо подробния портрет на Рюдигер Шилдкнап, който следва — аз с основание се запитвам дали тези толкова объркани елементи могат да образуват онова единство, което е всъщност необходимо при съставянето на една глава. Но нима аз сам не се упреквах още при започването на този мой труд за неспособността си спокойно и правилно да изграждам своя разказ? И моето оправдание е все същото. Предметът, който описвам, ме засяга много отблизо. Тук почти напълно липсва противопоставянето — простата разлика между материала и оформителя му. Не казвах ли вече неведнъж, че животът, който описвам, е за мене по-близък, по-скъп, по-вълнуващ от моя собствен? Това, което за нас е най-близко, най-възбудително, най-съкровено, не е вече „материал“ то вече е личност — а тя не се поддава на художествено разчленяване. Нямам никакво намерение да отричам сериозността на изкуството, но когато самата работа е сериозна, човек пренебрегва изкуството, в такъв случай той е неспособен за изкуство. Мога само да повторя, че цифрите и звездичките в тази книга са чиста отстъпка за окото на читателя и че ако останеше на мене, аз щях да напиша всичко на един дъх, без всякакво прекъсване и подразделяне, дори без нови редове и отделни пасажии. Но на мене не ми стига кураж да представя пред четящия свят вече толкова безогледен текст.

* * *

Тъй като преживях една година с Адриан в Лайпциг, зная как е преживял там и останалите четири: сигурност, за да твърдя това ми дава консерватизмът в неговия живот, консерватизъм, който често ми беше изглеждал като някаква вкостенялост и понякога едва ли не ме потискаше. Ненапразно беше изразил той в онова си писмо своята симпатия спрямо „равнодушието към всякакво знание“ и липсата на авантюризъм у Шопен. И той бе равнодушен, не желаше нищо да знае, нищо да види, всъщност нищо да преживее — нищо, поне във външния, изявения смисъл на думата не търсеше промяна в обстановката, нямаше нужда от нови впечатления, от развличане, от

почивка и колкото се отнася до последната, до почивката, често се смееше на хората, които постоянно почивали, изпичали се на слънцето, укрепвали здравето си — без някой да знаел защо. „Почивката — казваше той — е за тези, на които тя не принася никаква полза.“ Много малко държеше и на пътуванията, за да се види нещо, за да се добият впечатления, за да се научи нещо. Отнасяше се пренебрежително към зрителните наслади и колкото чувствителен беше слухът му, толкова не чувствуваше от край време влечение да упражнява окото си с произведения на изобразителното изкуство. Смяташе, че делението на хората на два типа — хора на окото и хора на слуха — е правилно и безспорно и причисляваше себе си решително към втория тип. Колкото се отнася до мене, аз никога не съм мислил, че подобно деление може рязко да се прокара, нито пък съм особено вярвал, че Адриан е толкова нечувствителен и враждебен към царството на окото. Наистина и Гьоте казва, че музиката е нещо напълно вродено, вътрешно, което не се нуждае от никаква съществена храна от външния свят, не изисква добит от живота опит. Но има и вътрешно виждане, има прозрение, което е нещо друго и е по-всеобхватно от обикновеното виждане. И най-сетне би било голямо противоречие, ако приемем, че един човек като Леверкюн, който имаше такъв усет за човешките очи, а те са само външният блестящ орган на зрението, че един човек като него, казвам, е могъл действително да отхвърля възприемането на света чрез същия този орган. Достатъчно е да спомена само имената на Мари Годо, на Руди Швертфегер и Непомук Шнайдевайн, за да си представя податливостта, дори слабостта на Адриан спрямо обаянието на очите, както на черните, така и на сините. Тук аз си давам, разбира се, сметка, че е грешка наистина да отрупвам читателя с имена, с които той съвсем още не знае какво да захване, тъй като носителите им ще се появят в разказа едва в бъдеще грешка, чиято груба очевидност би могла да наведе на мисълта, че е извършена доброволно. Но какво значи всъщност доброволно? Аз отлично съзнавам, че бях принуден да спомена тук тези имена предивременно и — свършено напразно...

Пътуването на Адриан до Грац, предприето не заради самото пътуване, беше едно нарушение на еднообразието в неговия живот. Друго такова нарушение беше разходката му с Шилдкнап до морето, плод, на което може да се смята споменатата вече симфонична картина. Във връзка с второто беше и третото изключение: едно

пътуване до Базел, предприето съвместно с учителя му Кречмар, за да вземат участие при изпълнението на барокова църковна музика, устройвано от базелския камерен хор при църквата „Св. Мартин“, където на Кречмар беше възложена партията на органа. Изпълнени били „Магнификатът“ на Монтеверди, етюди за орган от Фрескобалди, една оратория от Карисими и една кантата на Букстехуде. Впечатлението, упражнено върху Леверкюн от тази „Musica riservata“^[1] — емоционална музика, която като реакция срещу конструктивизма на нидерландците разработва библейските текстове с учудваща човешка свобода, със смела декламаторска изразителност и ги облича в стремително картинна инструментална жестика — това впечатление бе извънредно силно и трайно той ми говори тогава в писмата си и след това устно за този проличаващ у Монтеверди модернизъм при използването на музикалните средства и дълго стоя сетне в Лайпцигската библиотека, за да прави извадки от „Ефтай“ на Карисими и „Псалмите на Давид“ от Шютц... Кой няма да открие в неговата квазидуховна музика от по-късните му години, в „Апокалипсиса“ и „Доктор Фаустус“, стилистичното влияние на онзи мадригализъм? Елементът на стигаща до крайност воля за изразност винаги бе господствувал у него наред с интелектуалната му страст към строг ред, към нидерландската линеарност. С други думи, знойт и студът съжителствуваха в неговото творчество и понякога, в най-гениалните мигове, се сливаха в едно, еспресивото увличаше строгия контрапункт, обективното се червеше от чувство, така че се добиваше впечатление за някаква пламтяща конструкция, която повече от всичко друго ми навяваше идеята за демоничното и винаги ми напомняше онзи огнен чертеж, който според преданието бил нарисуван от нечия ръка върху пясъка пред колебаещите се строители на Кьолнската катедрала.

Връзката между първото пътуване на Адриан до Швейцария и по-предишното до Зилт се състоеше в следното. В тази културно тъй будна и всъщност безгранично малка страна имаше, има и сега едно сдружение на музикални дейци, което уреждаше между другото и така наречените оркестрови четения, Lectures d'Orchestre, с други думи, ръководството, което играеше в случая ролята на жури, създаваше условия на младите композитори да представят творбите си за пробно изсвирване от някой симфоничен оркестър и диригента му, но не

публично, а само пред специалисти, за да се даде възможност на авторите да чуят произведенията си и да почерпят опит и поука за фантазията си от звуковата действителност. Именно такава четене, почти едновременно с базелския концерт, било уредено от Orchestre de la Suisse Romande в Женева и в неговата програма Вендел Кречмар, благодарение на връзките си, бе успял да вмъкне по изключение произведението и на един млад немец — Адриановото „Сияние на морето“. За Адриан това било пълна изненада: Кречмар си бе направил удоволствието да го държи в неведение. Ученикът не подозирал нищо, дори и когато заминал от Базел за Женева с учителя си за пробното „четене“. И ето че под палката на господин Ансерме изведнъж зазвучала неговата „терапия на зъбните корени“, тази пиеса на нощно искрящ импресионизъм, на която той сам не гледаше сериозно, не бе гледал още при писането ѝ сериозно, при чието критическо изпълнение седял като на тръни. Да съзнава, че аудиторията го идентифицира с едно постижение, вътрешно отдавна надживяно, което за него от самото начало е било само игра с нещо, вече отречено от него, е за артиста смешно мъчение. За щастие, изяви на одобрение или неодобрение при подобни изпълнения не се полагали. Частно той изслушал похвали, възражения, указания за грешки, съвети на френски и немски, без сам да противоречи както на възхитените, така и на недоволните. Впрочем той с никого не е бил съгласен. Около седмица или десетина дни прекарал с Кречмар в Женева, Базел и Цюрих и влязъл в бегъл досег с артистичните кръгове на тези градове. Много радост там едва ли ще е доставял — едва ли ще е имало такива, които да са знаели как да го подхванат, и ако някои все пак са съумявали да се посближат с него, те във всеки случай не ще да са били тия, които са очаквали да срещнат простодушие, експанзивност, дружеска излиятелност от негова страна. Тук-там някои навярно ще са долавяли трогнати неговата боязън, самотата, която го обгръщаше, гордата трудност на неговото битие — аз дори зная, че това се е случвало и го намирам естествено. Моят опит ми е показал, че в Швейцария твърде добре разбират страданието, твърде добре го познават, във всеки случай много по-добре, отколкото на други места с високо развита култура, например в интелектуалния Париж, и то е свързано с буржоазния бит на старите ѝ градове. Тук се е оказала една скрита точка на съприкосновение. От друга страна, дълбоко вкорененото

швейцарско недоверие към имперските немци е срещнало тук един особен случай на немско недоверие към „света“ — колкото и да изглежда странно, когато за такава мъничка страна в сравнение с обширната и мощна германска империя и нейните огромни градове се говори като за „свят“. В това обаче има една безспорна истина. Неутралната Швейцария, многоезична, повлияна от Франция, облъхвана от западен вятър, независимо от нищожните си размери, е всъщност далеч повече „свят“, далеч повече европейско пространство от политическия колос на север, в който думата „интернационален“ е станала отдавна ругателна и където задушливата атмосфера е отровена от самомнителен провинциализъм. Аз вече говорих за вътрешния космополитизъм на Адриан. Но немското световно гражданство е било винаги нещо доста по-друго от светското гражданство, а моят приятел беше тъкмо човекът, който се чувствуваше потиснат от светското и не бе никак погълнат от него. Няколко дни преди Кречмар той се завърна в Лайпциг, в този, не ще и дума, светски по същество град, в който обаче светското беше по-скоро гост, отколкото у дома си — в този с такъв смешен говор град, където страстта за пръв път бе засегнала гордостта му: то беше силен потрес, преживяване с такава дълбочина, каквато от света той не беше очаквал и това, доколкото мога да съдя, бе не малко допринесло, за да стане той боязлив спрямо света.

През четирите и половина години, които прекара в Лайпциг, Адриан задържа, без да го сменя, двустайното си жилище на Петерщрасе, близо до Colegium Beatae Virginis, където беше отново заковал над пианото „магическия квадрат“. Слушаше философски и музикални лекции, четеше и правеше извадки в библиотеката и носеше на Кречмар за критика композиторските си упражнения: пиеси за пиано, един концерт за струнен оркестър и един квартет за флейта, кларнет, басетхорн и фагот — споменавам парчетата, с които съм се запознал и които са се запазили, макар че той никога не ги публикува. Работата на Кречмар беше да му посочва слабите места, да му препоръчва някои поправки в темпа, някое оживяване на скован някъде ритъм или по-силно профилиране на някоя тема. Посочваше му заглъхването на някой среден глас или някой бас, останал неподвижен, вместо да се раздвижва. Слагаше пръст на някой преход, който създаваше само външна връзка, без да е произтекъл органично, поставяше под съмнение дали композицията протича естествено.

Собствено той му казваше единствено това, което художественото разбиране на ученика само можеше да му каже и което то вече му беше казало. Учителят е олицетворената съвест на ученика, която потвърждава съмненията, обяснява неудовлетвореността му, подбужда стремежа му към усъвършенствуване. Но ученик като Адриан не се нуждаеше всъщност от коректор и ръководител. Той съзнателно му носеше незавършени работи, за да чуе за тях неща, които сам вече знаеше — за да се посмее след това над художественото разбиране, над художественото разбиране на учителя си, което съвпаднаше напълно с неговото — над художественото *разбиране* — трябва да се наблегне на втората дума, — което е истинският борец за идеята на произведението — не за идеята на *дадено* произведение, а за идеята на опуса, на заключеното в себе си обективно и хармонично творение изобщо — то е организаторът на неговата завършеност, цялостност, органичност, който залепва пукнатините, запълва празнотите, постига онзи „естествен ход“, който първоначално не е съществувал и следователно съвсем не е естествен, а е плод на изкуството — с една дума, този „организатор“ едва впоследствие и „посредствено“ създава впечатлението на непосредственост и органичност. В едно произведение има много привидност, може дори да се отиде по-нататък и да се каже, че то е привидно само по себе си — като „произведение“. То има амбицията да се представя, че съвсем не е направено, а е възникнало, изскочило като Атина Палада с цялата си красота и блестящо въоръжение от главата на Зевс. Но това е измама. Никога едно произведение не се е появявало по този начин. Нужна е работа, изкусна работа, за да се постигне тази привидност — и тук възниква въпросът, дали при днешния стадий на нашето съзнание, на нашите познания, на нашето чувство за истина тази игра е все още позволена, още духовно възможна, още възприемана сериозно, дали произведението като такова — самозадоволяващото се, завършено в себе си хармонично творение е все още в някакво легитимно отношение към изпълнената с несигурност, проблематика и дисхармония наша обществена действителност, дали всяка привидност, дори и най-хубавата и тъкмо най-хубавата не е станала днес лъжа?

Казвам: възниква въпросът, а това всъщност значи, че аз се научих така да се питам благодарение на общуването си с Адриан,

чийто проникателен поглед или ако може така да се каже, проникателно чувство в тази област не можеше от нищо да се подкупи. Поради собственото ми добродушие на мен по начало ми бяха чужди възгледите, които той под формата на подхвърлени забележки изказваше между другото, и те ми причиняваха болка — не заради нараненото ми добродушие, а заради самия него те ме нараняваха, потискаха, плашеха, защото в тях виждах опасни усложнения за неговия живот, виждах парализиращи спънки за развитието на дарбите му. Чувах го да казва:

— Произведение ли? То е измама. То е нещо, за което еснафът мечтае, дано да го има. То е противно на истината, противно на сериозното чувство. Истинно и сериозно е съвсем краткото, само пределно концентрираният музикален миг...

Как да не ме тревожеше това, като знаех, че самият той иска да създаде произведение, че самият той възнамерява да композира опера!

Също така чух го да казва:

— Днес съвестта на изкуството вече въстава против привидността и играта. То не желае да бъде привидност и игра, то иска да стане познание.

Но което престава да отговаря на определението си, не престава ли изобщо да съществува? И как може изкуството да пребъде като познание? Спомнях си какво беше казал той на Кречмар от Хале за разпространението на баналното. То не беше разколебало вярата на учителя в призванието на ученика му. Но тези по-нови изказвания против привидността и играта, сиреч против самата форма, разширяваха, изглежда, до такава степен вече границите на баналното, на недопустимото, че те заплашваха да обхванат изобщо цялото изкуство. С дълбока загриженост аз се запитвах какви ли усилия, интелектуални трикове и заобикалки, какви ли иронии ще бъдат нужни, за да се спаси, за да се завоюва наново изкуството, за да се стигне до произведение, което като пародия на наивността да бъде израз на известно състояние, на познание и като плод на това състояние да се окаже — самото произведение!

Един ден, по-право една нощ, моят клет приятел е трябвало да чуе от едни ужасни уста, от някакъв кошмарен помагач подробности по тук засегнатия въпрос. Аз съм в притежание на записки по това и на съответно място ще ги цитирам. Едва те можах да хвърлят светлина и

да ми обяснят инстинктивния страх, който будеха тогава у мен Адриановите изказвания. Но това, което по-горе нарекох пародия на наивността — колко често се проявяваше то тъй своеобразно още в най-ранните му произведения! В тях, на равнището на най-високо музикално майсторство, върху фон на крайна напрегнатост се срещат „баналности“ — разбира се, не в смисъл на сантименталност или на патетична сладникавост, а в смисъл на технически примитивизъм, с други думи, на наивности или привидни наивности, които маестро Кречмар, подсмиввайки се, пускаше, защото ги приемаше, то се знае, не като наивности от първа степен, ако мога така да се изразя, а като нещо отвъд новаторството и отвъд безвкусицата, като дръзновение под одеянието на новашки опити.

Само така трябва да се разбират и тринадесетте песни по текстове от Брентано, за които непременно трябва да кажа още няколко думи, преди да завърша тази глава — те често се възприемат едновременно като осмиване и прослава на фундаменталното, като до болка изпълнено със спомени иронизиране на тоналността, на темпериранията система, на традиционната музика изобщо.

През тези лайпцигски години Адриан се занимаваше тъй усърдно с композирането на песни, защото смяташе без съмнение лиричното обручение на музиката със словото като подготовка за друго обручение — за драматичното, каквото беше вече замислил. За това допринасяха навярно и скрупулите, които имаше относно съдбата, относно историческото развитие на самото изкуство — на самостоятелното произведение. Формата будеше съмнения у него, той виждаше в нея привидност и игра и затова малката по размери лирична форма на песента му беше, изглежда, най-приемлива, най-сериозна и истинна тя му се струваше, види се, че най-добре задоволява теоретичното му изискване за концентрирана краткост. Но повечето от тези песни, като „О мила девойко“ с буквения шифър или „Химн“, „Веселите музиканти“, „Ловец и пастири“, са доста дълги, а Леверкюн държеше те да бъдат приемани и изнасяни всичките като едно цяло, като творба, произлязла от един определен стилизиран замисъл, от един основен тон, от конгениалния досег с един определен, чудно дълбок и възвишен, замечтан поетичен дух и не желаше да допуска частично, а винаги само общото изпълнение на целия цикъл — от неизразимо

обърканото и смътно „Въведение“, което завършваше с призрачното двустишие:

*„Звезди, цветя, и дух, и плът,
любов и скръб — безкраен път!“*

До мрачно настроеналата и грандиозна последна пиеса: „Познавам аз една... тя смърт се казва“. Това сурово вето беше през време на живота му огромна спънка за публичното изпълнение на песните, още повече, че една от тях, „Веселите музиканти“, беше написана за вокален квинтет — за гласовете на майката, дъщерята, двамата братя и момчето, което „си счупило рано крака“, следователно за алт, сопран, баритон, тенор и детски глас, и те ту в хор, ту солово, ту в дует (дваемата братя) трябваше да изпълнят този четвърти номер от цикъла. Този номер беше първият, който Адриан оркестрира, по-право той веднага го аранжира за малък оркестър от щрайхови, дървени духови и ударни инструменти, защото в това странно стихотворение много пъти става дума за свирки, дайрета, звънци и чинели, за весели цигулкови трели, с които нощем, „когато не ни вижда никое око“, фантастично печалната малка трупа пленява с чудните си мелодии влюбените в тяхната стаичка, пияниците по кръчмите или някоя самотна девойка. Духът и настроението в тази пиеска, призрачно-панаирджийското, сладостното и същевременно измъченото в нейната музика са неповторими. И все пак аз не се решавам да поднеса на нея палмата на първенството сред останалите тринадесет, много от които изискват по същество музика и намират в по-дълбок смисъл в нея своето осъществяване, отколкото тази, която словесно се занимава с музиката.

„Змиина баба готвачка“ е друга една песен — и това „Богородичке мила! Къде си ми била?“, това седем пъти повтаряно: „Олеле мале, олеле!“ пресъздава с невероятно изкуство във вживяването тъй задушевно-трепетния, страховит дух на немската народна песен. Тук изкусната, истинната, свръхзнаещата музика се домогва в непрестанни мъки до народния напев. А той все не може да се роди, уж е тук, а не е тук, откъслечно прозвучава и едва прозвучал, пак заглъхва в чуждия му душевно музикален стил, от който

непрекъснато се мъчи да се изтръгне. Едно наистина вълнуващо явление в изкуството и същевременно не по-малко — културен парадокс: обратно на естествения ход в развитието, тук изтънченото, духовното не възниква от елементарното, а, напротив — изтънченото играе ролята на първичното, от което простоватото се мъчи да се освободи.

*„Вей от звездите
вечният лъх,
пълни гърдите
с благостен дъх.“*

Това е почти губещият се в пространството звук, космичният озон на друга песен, където духове в златни ладии плават по небесното езеро и звънките вълни на сияйните песни се полюшват, отлитат...

*„Трепкат среднощно звезди в небесата,
стихва, замира в сърцето тъга,
всичко едно е навеки в душата,
с братска утеха подава ръка.“*

Наистина много рядко, в цялата литература слово и звук така са се сливали, така са се утвърждавали взаимно, както в тази песен. Музиката обръща тук взор към себе си и съзерцава своята същност. Това „с братска утеха“ подаване на ръката на тоновете, това преобразяващо-обединяващо сплитане и свързаност на всички неща — ето, това е тази музика и Адриан Леверкюн е младият неин творец.

Преди да напусне Лайпциг, за да вземе поста главен диригент в любекския градски театър, Кречмар се погрижи за слагането под печат на песните по текст от Брентано. Шот в Майнц ги взе на комиссионни начала, тоест Адриан, подпомогнат от Кречмар и мене (и двамата взехме участие в това), поемаше разноските по печата и оставаше собственик на изданието, като отстъпваше на комиссионера 20 от чистия приход. Той наглеждаше отпечатването на клавирното

извлечение твърде грижливо, поиска грапава несатинирана хартия формат in quarto, широко поле и не много сгъстени ноти. Настоя да се отпечата в началото бележка, че всякакъв род публично изпълнение се разрешава само след съгласие на автора, и то изцяло, в пълния обем на цикъла, съдържащ тринадесет песни. Това му навлече обвинения в претенциозност заедно със смелостта на музиката то затрудни достъпа на песните до концертните зали. В 1922 година те бяха изпълнени, наистина не в Адрианово присъствие, а в мое, в цюрихската концертна зала под диригентството на отличния д-р Фолкмар Андрее, при което партията на момчето, което „си счупило рано крака“, от „Веселите музиканти“ беше изпята от едно за жалост действително сакало, движещо се е патерици дете — от малкия Якоб Негли, който притежаваше чист като звънче, неописуемо затрогващ глас.

Впрочем — и съвсем между другото казано — хубавото оригинално издание със стихотворенията на Клеменс Брентано, на което Адриан се опираше при своята работа, беше подарък от мене: бях му донесъл томчето в Лайпциг от Наумбург. Разбира се, изборът на тринадесетте песни беше напълно негов в това отношение не е имало абсолютно никакво влияние от моя страна. Но мога да кажа, че те почти всичките отговарят на моите желания, на моите очаквания. Един неподходящ подарък, ще рече някой читател, защото какво общо имам аз, какво общо има моята порядъчност, моето образование с бълнуванията всъщност на един романтик, избиващи, да не кажа: израждащи се от детински-народното в призрачното? Музиката, ще отговоря аз, музиката ме подтикна да направя този дар — в тези стихове тя дреме тъй леко, че е достатъчно и най-слабото докосване от призвана ръка, за да се разбуди веднага.

[1] Специална музика (ит.). — Б.пр. ↑

XXII

Когато напусна Лайпциг през септември 1910 година, с други думи, когато аз вече бях почнал да преподавам в кайзерсашернската гимназия, Леверкюн се отправи най-напред също за родното си място, за Бухел, за да присъствува на сватбата на сестра си, която щеше да се отпразнува там тъкмо по това време. Урсула, вече двадесетгодишна, се омъжваше за оптика Йоханес Шнайдевайн от Лангензалца, един прекрасен човек, с когото се беше запознала, когато бе отишла да посети една своя приятелка в това прелестно малко градче край Ерфурт. Шнайдевайн, десетина-дванадесет години по-възрастен от своята годеница, беше по произход швейцарец, от селски род около Берн. Занаята си, шлифоването на лещи за очила, беше изучил в родината си, но кой знае поради каква прищявка на съдбата, беше се озовал в Германия и тук, в споменатото градче, бе отворил магазин за очила и всякакъв вид оптически апарати, разработен от него чудесно. Шнайдевайн изглеждаше много добре, беше запазил своята приятна за ухото важно отмерена, изпъстрена с отдавна забравени и своеобразно тържествени старонемски изрази швейцарска реч, която Урсел Леверкюн още отсега беше започнала да възприема от него. Също и тя, без да беше някоя красавица, имаше привлекателна външност, по черти на лицето приличаше на баща си, а по начин на държане — на майка си, очите ѝ бяха кестеняви, самата тя — стройна и естествено приветлива. Така че те бяха двойка, на която окоето с удоволствие се спираше. От 1911 до 1923 година на тях им се родиха четири деца: Роза, Ецехиел, Раймунд и Непомук, всичките — прекрасни създания, но най-малкият, Непомук, беше ангел. Ала за това — по-късно, едва към края на моя разказ.

Гости на сватбата нямаше много: свещеникът, учителят, кметът от Обервайлер, всички с жените си от Кайзерсашерн, освен ние, Цайтбломови, само чичото Николаус, роднините на госпожа Елсбет от Аполда, една приятелска съпругеска двойка на Леверкюнови от Вайсенфелс с дъщеря си, освен това братът Георг, агрономът,

икономката госпожа Лудер — и друг никой. Вендел Кречмар изпрати от Любек поздравителна телеграма, която пристигна в Бухел през време на обета. Вечерно празненство нямаше. Поканените надойдоха още раничко сутринта след венчавката в селската църква всички се събрахме в дома на младоженката — на великолепна закуска в украсената с красиви медни съдове трапезария, наскоро след това старият Томас откара младоженците на гарата Вайсенфелс, откъдето те щяха да продължат пътя си към Дрезден, а сватбарите останаха още няколко часа в Бухел, наслаждавайки се на отличните плодови ликьори на госпожа Лудер.

Този следобед Адриан и аз направихме разходка около Кравешкото корито и до Сион. Имахме да говорим по приспособяването на текста на „Loves Labours Lost“, което бях поел върху себе си — по този въпрос бяхме вече доста разговаряли и разменяли писма помежду си. От Сиракуза и Атина аз можах да му изпратя сценария и части от либретото в немски стихове, като изхождах от преводите на Тик и Херцберг и тук-там, където съкращенията го налагаха, добавях по нещо от себе си, запазвайки по възможност стила. Защото аз на всяка цена исках поне да му представя и немски вариант за либрето, въпреки че той все още държеше на първоначалното си намерение да композира операта по английския текст.

Той беше явно доволен, че се е махнал от гостите и е излязъл на въздух. Замъгленият му поглед показваше, че го измъчва главоболие — впрочем беше странно да се наблюдава в църквата и на трапезата същият признак и у баща му. Че това нервно страдание се появява тъкмо в тържествени моменти под влияние на вълнението и възбудата, е обяснимо. Такъв беше случаят със стария. Колкото до сина, при него психическата причина трябваше да се търси по-скоро в това, че той по принуда, с вътрешна съпротива бе взел участие в това тържествено жертвопринасяне на моминството, а тук на всичко отгоре работата се отнасяше и до сестра му. Наистина той скриваше неудоволствието си зад думи на похвала за простотата и деликатната скромност, проявени в случая, за отказа от „разните там танци и обичаи“, както се изрази той. Одобряваше, че всичко се е завършило още през деня, напътствената проповед на стария свещеник била кратка и простичка, на трапезата нямало двусмислени речи — за даване на кураж изобщо и

дума не ставало. Ако било минало без воала, без бялото одеяние — савана на девствеността — и без мъртвешките атлазени обувки, щяло да бъде още по-хубаво. Особено благоприятно се изказа за впечатлението, което годеникът, сега вече съпругът на Урсел, му бе направил.

— Добри очи — каза той, — добра порода, прекрасен, безупречен, чист човек. Той имаше право да се домогва до нея, да я гледа, да я желае — да желае да я направи своя жена в Христа, както ние, богословите, се изразяваме, основателно горди, че сме изтръгнали от лапите на дявола плътското съвокупление, като сме го превърнали в тайнство, в тайнството на християнския брак. Много смешно е наистина това грабване на естествено греховното и прехвърлянето му в областта на святото само с прибавянето на думата „християнски“ — с което по същество нищо не се променя. Но трябва да се признае, че опитомяването на природното зло — на пола, с помощта на християнския брак е един остроумен палиатив.

— Не ми е приятно — отвърнах аз, — като те слушам, че приписваш някакво зло на природата. Хуманизмът, и старият, и новият, нарича това клевета спрямо изворите на живота.

— Мили мой, та тук няма много какво да се клевети.

— По този начин — продължих твърдо аз — се стига до отрицание на всяко дело, до nihilизъм. Който вярва в дявола, той вече му принадлежи.

Той се изсмя.

— Ти не разбираш от шега. Та аз говорех в качеството си на богослов и следователно по необходимост като богослов.

— Добре, добре! — рекох аз също със смях. — Само че ти мислиш много по-сериозно, когато се шегуваш, отколкото когато говориш сериозни неща.

Ние водехме този разговор на общинската пейка под яворите горе на Сион. Следобедното есенно слънце приятно приличаше. Всъщност и аз бях тогава вече сгоден, макар че сватбата и дори формалният годеж трябваше все още да чакат, докато получа постоянно назначение. На мене много ми се искаше да му разкажа за Елена и за стъпката, която възнамерявах да направя, но неговите разсъждения не бяха тъкмо такива, че да ме насърчат.

— И ще бъдат една плът — подзе той отново. — Не е ли тази благословия куриозна? Пастор Шрьодер се отказа, слава богу, от цитата. Да се слушат подобни неща пред лицето на младоженците, е доста неудобно. Но то се казва с най-добри намерения и тъкмо това е, което аз наричам опитомяване. Очевидно с това се цели да се отнеме от брака изобщо всякакъв елемент на грях, на чувственост, на страст — защото страст може да има само при два вида плът, не при един, и следователно това, че те трябва да бъдат една плът, е една благонамерена глупост. От друга страна, просто да му се не начудиш как една плът може да чувства влечение към друга, това е наистина феномен — да, това е напълно изключителният феномен на любовта. Естествено чувствеността и любовта не могат по никакъв начин да се отделят една от друга. Най-доброто оправдание на любовта срещу упрекването ѝ в чувственост е — да се погледне на нещата обратно, а именно — да се посочи елементът на любов в чувствеността. Влечението към чуждата плът означава преодоляване на иначе съществуващите съпротивления, произтичащи от взаимната отчужденост, която цари между „аз“ и „ти“, между собственото и чуждото. Плътта — ако запазим християнския термин, — взето нормално, само на себе си не е противна. С чуждата тя не иска да има нищо общо. Но щом чуждата стане предмет на възжелание и страст, отношението между „аз“ и „ти“ така се променя, че думата „чувственост“ става празен звук. Тук вече без понятието любов не може да се мине, дори и душата да не изглежда намесена. Всяко чувствено действие е всъщност нежност, даване и получаване на наслада, щастие чрез ощастливяване. „Една плът“ любещите се никога не са били и това предписание прогонва от брака заедно със страстта и самата любов.

Странно развълнуван и смутен от неговите думи, аз не се решавах да го погледна, макар че ми се искаше да го сторя. Какво изпитваше човек всеки път, когато той говореше за неща от чувствената област, загатнах вече по-рано. Но той никога не се беше отпуснал толкова на тази тема и на мене ми се струваше, че този път в думите му имаше някаква необичайна за него изричност, някаква лека безтактност по отношение на него самия, следователно и по отношение на събеседника му, и това, заедно със съзнанието, че той

казваше всичко с помътнели от главоболието очи, ме силно тревожеше. Но смисълът на неговите изказвания будеше у мене пълно разбиране.

— Добре го изрева, лъве! — рекох аз, колкото ми беше възможно по-весело. — Това наричам аз да се турне пръста на раната! Не, с дявола ти нямаш нищо общо. На тебе, не ще и дума, ти е ясно, нали, че сега говореше много повече като хуманист, отколкото като богослов.

— Нека по-добре кажем: като психолог — отвърна той. — Неутрално, средно съсловие. Но това са, струва ми се, най-правдолюбивите хора.

— А какво би било — предложих аз, — ако ние веднъж седнем и се поразговорим съвсем просто на лична и гражданска тема? Искане ми се да ти съобщя, че възнамерявам...

И аз му казах какво възнамерявах, разказах му за Елена, как съм се запознал с нея, как сме се сблизили. И ако чрез това бих могъл да го настроя за по-сърдечни поздравления по този случай, рекох аз, нека бъде уверен, че предварително го освобождавам от участие в „разните там танци и обичаи“ на сватбата ми.

Моето съобщение го страшно развесели.

— Чудесно! — извика той. — Драги момко, ти се готвиш да встъпиш в законен брак. Каква почтена идея! Подобни неща винаги изненадват, при все че в това няма нищо неочаквано. Приеми моята благословия! But, if thou marry hang me by the neck, if horns that year miscarry!^[1]

— Come, come, you talk greasily^[2] — отговорих аз с цитат от същата сцена. — Ако ти познаваше момичето и характера на нашия съюз, щеше да разбереш, че за моето спокойствие няма какво да се опасяваш и че, напротив, всичко това се прави за нашето бъдещо спокойствие и мир, за едно тихо и несмуцавано щастие.

— Не се съмнявам — каза той. — И не се съмнявам, че ще успееш.

За миг изглеждаше, че му се иска да ми стисне ръката, но се въздържа да го стори. Разговорът се прекъсна за малко, а когато тръгнахме да се връщаме, ние отново се върнахме на главната тема — на проектираната опера, по-точно на сцената от четвърто действие, от чийто текст разменяхме преди малко шегичката сцената беше една от тези, които искаха непременно да съкратят. Словесната престрелка в нея беше твърде шокираща и при това за хода на действието свършено

ненужна. Съкращения във всеки случай се налагаха. Една комедия не бива да трае четири часа — това беше и си оставаше главното възражение против „Майсторите певци“. Но Адриан, изглежда, се беше спрял тъкмо на „old sayings“^[3] на Розалина и Бойе, на „Thou can't not hit it, hit it, hit it“^[4] и пр., които смяташе да използва при контрапункта в увертюрата, и се пазареше буквално за всеки епизод, макар да се разсмя, когато казах, че ми напомня Кречмаровия Байсел и неговия наивен жар да превръща в музика половината свят. Впрочем той заяви, че това сравнение ни най-малко не го смущава. У него и досега се било запазило нещо от хумористичното уважение, което още от първото чуване почувствувал към този чудат основоположник и новатор в музиката. Колкото и да било чудно, той всъщност никога не преставал да мисли за него, а напоследък мислел още по-често от когато и да било.

— Спомни си само — рече той, — че аз още тогава се застъпих за неговата тиранична детинщина с господарите и слугите сред тоновете, която ти отхвърляше като глупав рационализъм. Това, което инстинктивно ми хареса у него, беше пак нещо инстинктивно, наивно съгласувано с духа на музиката: тук, макар и в смешен вид, се долавяше стремеж към установяване на нещо като строги норми. На друга, не толкова детинска плоскост, ние днес също тъй се нуждаем от подобен човек, както на времето са се нуждаели неговите овчици от този свой пастир — ние имаме нужда от един законодател, от един наставник за обективност, за организация, достатъчно гениален, за да свърже възобновяващото се, дори архаичното с революционното. Би трябвало...

Той се засмя.

— Заговорих съвсем като Шилдкнап. Би трябвало! Какво ли само не трябва!

— В това, което казваш за архаично-революционния наставник — вметнах аз, — има нещо особено немско.

— Предполагам — отвърна той, — че употребяваш този свой епитет не като похвала, а само в критичен смисъл, както и трябва да бъде. Но той може да изразява за времето си и нещо много необходимо, нещо, даващо надежда за изцеление в една епоха на разрушени традиции, на ликвидиране на всякакви обективни

обвързвания, с една дума, в епоха на свобода, която вече маносва таланта и показва признаци на безплодие.

При тази дума аз се изплаших. Не бих могъл да кажа защо, но в неговите уста и изобщо във връзка с него тя будеше у мене нещо, в което по странен начин се смесваха и страх, и уважение. То се дължеше на това, че в негова близост безплодието, застрашителната парализа, възпрепятствуваната продуктивност изглеждаха вече нещо едва ли не положително и гордо, нещо неизбежно при високата и чиста одухотвореност.

— Трагично ще е — рекох аз, — ако в резултатна свободата ще трябва да се очаква безплодие. Та нали свободата се завоюва именно с надеждата, че тя ще даде простор на продуктивните сили!

— Така е — отговори той. — И за известно време тя оправдава очакванията. Но свободата е всъщност синоним на субективността. Един ден тя не издържа вече сама със себе си, рано или късно тя загубва вяра в собствените си творчески възможности и потърсва сигурност и защита в обективното. Свободата е винаги склонна да избива диалектично в своята противоположност. Много скоро тя започва да се вижда в обвързаността, да се осъществява в подчинението пред закона, пред правилата, принудата, системата — да се осъществява, което ще рече, без да престава поради всичко това да бъде пак свобода.

— Според нейното мнение — засмях се аз. — Доколкото тя е способна да съди! А в действителност тя не е вече никаква свобода, както не е свобода и родената от революцията диктатура.

— Сигурен ли си? — запита той. — Впрочем това е политическа песен. Във всеки случай в изкуството субективното и обективното се преплитат до такава степен, че не могат да се различат едно от друго, едното произлиза от другото и възприема характера на първото, субективното се утайва постепенно като обективност и отново се увелича от гения към спонтанност — „динамизира се“, както се казва, и обективността изведнъж заговаря езика на субективното. Разрушените днес музикални традиции не са били винаги толкова обективни, толкова външно наложени. Те са утвърждавания на живия опит и като такива дълго са изпълнявали задача от жизнена важност — задача организаторска. Организацията е всичко. Без нея няма нищо, а най-малко изкуство. Но ето че и естетичната субективност се залови за

тази задача тя се нае да организира творчеството със свои собствени вътрешни сили, свободно.

— Имаш пред вид Бетховен.

— Него и техническия принцип, чрез който властната субективност слага ръка на музикалната организация. Говоря за разработката. Разработката беше сравнително малка част в сонатата, едно скромно кътче за субективно осветляване и динамичност. От Бетховен насам тя става универсална, става център на цялата форма, която дори и там, където е предварително определена от традицията, се поглъща от субективността и свободно се пресъздава наново. Вариацията, която е всъщност архаизъм, останка от миналото, става средство за спонтанното пресъздаване на формата. Вариационната разработка обхваща вече цялата соната. У Брамс, като тематично развитие, това се проявява още по-решително и пълно. Брамс е един пример за това, как субективното се превръща в обективно! У него музиката се отрича от всякакви конвенционални празни изрази, формули и останки и постига, така да се каже, единство в творбата си всеки миг наново, съвършено на свобода. Но тъкмо поради това тази свобода става принцип за всестранна икономия, който не оставя в музиката нищо случайно и развива дори най-крайното многообразие само от идентичен, все един и същ материал. Където няма вече нищо нетематично, нищо, което да не е изведено от нещо постоянно, там едва ли може още да се говори за свободен стил...

— Но също тъй не и за строг стил в стария смисъл на думата.

— Стар или нов... да ти кажа ли какво разбирам под строг стил? Под това аз разбирам пълна интеграция на всички музикални измерения, тяхната индиферентност едни спрямо други благодарение на съвършената организираност.

— Смяташ ли, че това може да се постигне?

— Знаеш ли — отговори ми той с въпрос — къде се бях приближил най-много до строгия стил?

Почаках да ми го каже. Той заговори до неразбираемост тихо, през зъби, както правеше, когато го болеше глава.

— Веднъж в брентановския цикъл — рече той, — в „О мила девойко“. Цялата песен е изведена от една основна фигура, от един ред многократно вариран интервали, от пет тона — h-e-a-e-es, хоризонталата и вертикалата са определени и овладени от тях,

доколкото това е възможно при основен мотив с толкова ограничен брой тонове. Този мотив е нещо като дума, като шифър, знаците, на които са пръснати навсякъде в песента и са предопределени да я обусловят изцяло. Но това е много кратка дума и в себе си доста малко подвижна. Тоналното пространство, което тя предлага, е твърде ограничено. Би трябвало да се отиде по-нататък и от дванадесетте степени на темпериранията полутонова азбука да се образуват по-дълги думи, думи от дванадесет букви, определени комбинации и съотношения на дванадесетте полутона, да се образуват редове, от които строго да се извежда пиесата, отделната част или цялото произведение от няколко части. Всеки тон от цялата тази композиция трябва да е удостоверил мелодично и хармонично своето отношение към този основен, предварително определен ред. Никой не следва да се повтаря, докато всички останали не се изредят. Никой не следва да се появява, ако не изпълнява в рамките на общата конструкция своята мотивна функция. Не би имало вече свободна нота. Това вече аз бих нарекъл строг стил.

— Поразителна мисъл — рекох аз. — Това би могло да се нарече рационална свръхорганизираност. По този начин би се постигнала извънредна завършеност и съгласуваност, почти астрономична закономерност и точност. Но като си го представя — неизменното звучение на подобен ред от интервали, колкото и разнообразно да е комбиниран и ритмично разнообразяван, той ще доведе неизбежно до страшно обедняване и застои в музиката.

— Навярно — отговори ми той с усмивка, която говореше, че е очаквал да чуе такова опасение. Тази усмивка силно подчертаваше неговата прилика с майка му, но в нея се долавяше и познатият ми вече измъчен израз, който непоносимото главоболие ѝ налагаше. — Но работата не е чак толкова проста. В системата ще трябва да се включат всички възможни вариационни техники, дори и набедените като изкуствени, с други думи, ще се използва средството, което спомогна на разработката да се наложи в сонатата. Та за какво се упражнявах толкова дълго при Кречмар в старите практики на контрапункта, за какво изписах толкова, нотна хартия с „огледални“, „рачешки“ и „огледално-рачешки“ фуги? Ами защото всичко това можеше да послужи за остроумното модифициране на дванадесет тоновата „дума“. Освен като основен ред тя може така да се използва, че всеки

от нейните интервали да се употреби в обратна посока. Нещо повече, фигурата може да започне с последния тон и да завърши с първия, а след това и тази форма пак да се преобърне. Така ти имаш четири начина, които от своя страна могат да се транспонират върху всички дванадесет различни изходни тонове на хроматичната гама, така че за всяка композиция ти вече разполагаш с ред, четиридесет и осем пъти различно видоизменяем, независимо от вариационните фокуси, които могат между това да ти хрумнат. Една композиция може да използва като изходен материал и два или повече реда по образа на двойната и тройната fuga. Решаващото е, всеки тон без изключение да има своето стойностно място в реда или в някоя от неговите производни. По такъв начин ще се осигурява това, което аз наричам индиферентност на хармонията и мелодията.

— Магичен квадрат — казах аз. — Но ти надяваш ли се, че всичко това ще може и да се чуе?

— Да се чуе? — отвърна той. — Не си ли спомняш една общественополезна лекция, която веднъж ни държаха и от която следваше, че в музиката съвсем не е нужно всичко да се чува? Ако под „чуване“ ти разбираш точното, подробното долавяне на средствата, чрез които се осъществява този висш и строг порядък, този звезден, космичен ред, тази закономерност, не, така това няма да се чуе. Но самият порядък ще бъде чул или би могъл да бъде чул и това ще достави на слушателите непознато досега естетическо задоволство.

— Много интересно — казах аз, — както ти го описваш, всичко това води до нещо като композиране преди самото композиране. Целият материал ще трябва да бъде разпределен и организиран, преди да се пристъпи към същинската работа, и човек се пита коя работа собствено е същинската. Защото това подготвяне на материала ще се върши с помощта на варирането и тогава творческото вариране, за което може да се каже, че е истинското композиране, ще остава в материала — заедно със свободата на композитора. Когато той пристъпи към работата, вече няма да е свободен.

— Обвързан от порядъка, който сам е установил, следователно свободен.

— Е, диалектиката на свободата е непостижима. Във всеки случай като създател на хармония той едва ли би могъл да се смята

свободен. Изграждането на акордите не се ли предоставя на стечението на обстоятелствата, на сляпата случайност?

— Кажи по-добре: на констелацията. Историческото развитие, еманципирането на дисонанса от всякакво разрешаване, абсолютизирането на дисонанса, както то се среща вече на някои места у късния Вагнер, ще оправдае всяко съзвучие, щом то е оправдано в рамките на системата.

— Ами ако констелацията доведе до баналност, до консонанс, до тривучна хармония, до изхабеност, до намален септакорд?

— Това ще бъде подновяване на изхабеното посредством констелацията.

— В твоята утопия аз виждам реставраторски елемент. Тя е извънредно радикална, но все пак поотслабва забраната, която е всъщност вече наложена върху консонанса. Възвръщането към старинните форми на вариацията е пак един белег за това.

— По-интересните явления в живота — отвърна той — имат, изглежда, винаги този двоен лик, който съчетава миналото с бъдещето, те винаги са, изглежда, едновременно и прогресивни, и регресивни. Те са свидетелство за двусмислеността на самия живот.

— Това да не е обобщение?

— Обобщение на какво?

— На нашенския национален опит?

— О, без нескромности. И без самоупоения! Всичко, което искам да кажа, е това, че твоите възражения — ако това бяха възражения — са без значение, когато се отнася до задоволяване на прастария стремеж да се внесе ред в царството на звуковете и да се овладее магичната същност на музиката с помощта на човешкия разум.

— Ти искаш да ме хванеш с моето хуманистично учение — рекох аз. — Човешкият разум! А при това, извинявай, думата констелация не слиза от езика ти, макар че тя е много по-уместна в астрологията. Рационализмът, към който ти призоваваш, избива много на суеверие — на вяра в неуловимото, в смъртно демоничното, която ще срещнеш и в хазартните игри, в гледането на карти, в тегленето на жребий, в тълкуването на поличби. Противно на това, което казваш, твоята система ми изглежда подходяща по-скоро за овладяване на човешкия разум с помощта на магията.

Той потърка със стисната ръка слепоочието си.

— Разумът и магията — каза той — се посрещат и сливат май в това, което наричаме мъдрост, посвещение, вяра в звездите, в числата...

Не му отговорих, защото виждах, че е измъчен от болки. Пък и струваше ми се, че всичко, което казваше, носеше печата на тия болки, беше под техния знак, колкото и да бе то умно и да будеше размисъл. Самият той, изглежда, се отвлече от разговора ни, равнодушните му въздишки и тананикане, докато вървахме, ми показваха това. Но аз продължавах, разбира се, да размишлявам, озадачен и слисан, давайки си впрочем сметка, че известни мисли могат наистина да бъдат може би повлияни, но в никакъв случай не и обезценени само от обстоятелството, че са в някаква връзка с болките.

През останалата част на обратния път почти не говорихме. Спомням си, че се спряхме за малко при Кравешкото корито, отбихме се няколко крачки встрани от пътеката и погледнахме срещу залязващото слънце към водата. Тя беше бистра, виждаше се, че дъното само край брега е със слаб наклон. Малко по-навътре то изведнъж се загубваше в тъмната глъбина. Езерцето в средата беше много дълбоко.

— Студена — рече Адриан, като кимна към водата, — много е студена вече за къпане. Студена — повтори той малко по-сетне, този път с видимо потръпване, и се обърна, за да продължим пътя си.

Още същата вечер поради служебни задължения аз трябваше да се завърна в Кайзерсашерн. Той обаче отложи с още няколко дни заминаването си за Мюнхен, където беше решил да се посели. Сякаш го виждам как стиска на сбогуване ръката на баща си — за последен път, това той не знаеше — виждам как майка му го целува и може би също както тогава във всекидневната при разговора с Кречмар притиска главата му към рамото си. Той нямаше вече — нямаше и да поиска — да се върне при нея. Тя щеше да дойде при него.

[1] Но ако се ожениш, отрежи ми главата, ако до една година не ти сложат рогата (англ.). — Б.пр. ↑

[2] Хайде, хайде, стига мръсни приказки (англ.). — Б.пр. ↑

[3] Старинни поговорки (англ.). — Б.пр. ↑

[4] Не можеш да случиш, не можеш, не можеш (англ.). — Б.пр. ↑

XXIII

„Докато не се хванеш на хорото, не можеш да заиграеш“ — писа ми след няколко седмици той от баварската столица, имитирайки насмешливо Кумпф, за да ми извести, че е започнал композицията на „Loves Labours Lost“, и да настоя по-скоро да му изпратя и останалия преработен текст. Имал нужда да хвърли общ поглед върху цялата работа, пишеше той, и желяел с оглед на някои музикални свързвания и съотношения да има възможността да разработва при случай и някои по-нататъшни места.

Той живееше на Рамбергщрасе, недалеч от академията, като пренаемател у една сенаторска вдовица от Бремен на име Роде, която държеше с двете си дъщери апартамент в приземния етаж на една още нова сграда. С прозорци към тихата улица и със самостоятелен вход, стаята, която му се отстъпваше, му хареса с чистотата и практичната си домашна наредба, той нанесе личните си вещи, книги и ноти в нея и скоро я направи напълно удобна за себе си. Едно малко безсмислено може би украшение в стаята беше голямата гравюра в орехова рамка, окачена на стената отляво, реликва от нечий отминал ентузиазъм, представляваща Джакомо Майербер на пианото, ударил с вдъхновено издигнат поглед клавишите и обкръжен от образите на своите опери. Но младият наемател не намираще, изглежда, този апотеоз за толкова лош, още повече, че когато сядаше в плетения стол, за да работи на масата, една обикновена, покрита със зелено сукно разтегателна маса, гравюрата оставаше зад гърба му. И той я остави да си стои на мястото.

В стаята имаше и един малък хармониум, той сигурно му напомняше старите дни и му беше много полезен. Но тъй като сенаторката прекарваше повечето време в своята обърната към градината стая, а дъщерите ѝ оставаха до обед също невидими, на негово разположение бе и роялът в салона, един малко раздрънкан, но меко звучащ „Бехщайн“. В този салон с тапицирани кресла, бронзирани канделабри, позлатени решетчести столчета, продълговата

масичка с брокатна покривка и една потъмняла от времето с разкошна рамка картина от 1850 година, представляваща Златния рог с изглед към Галата — с една дума, все неща, в които човек веднага откриваше останките от една заможна някога домашна наредба — в този салон често се събираше вечер малък светски кръжец, към който Адриан, отначало неохотно, а сетне по навик, се остави да бъде привлечен, за да играе накрая по силата на обстоятелствата донякъде ролята на син в къщата. Събираха се хора от артистичния и полуартистичния свят, прилични, така да се каже, бохеми, възпитани и все пак доста свободни, разпуснати и забавни, за да оправдаят надеждите, които бяха подбудили госпожа сенаторката Роде да се пресели от Бремен в тая южногерманска столица.

Битието ѝ беше лесно да се прозре. Тъмноока светска дама с кестенява, изящно накъдрена, едва посребрена коса, с тен на слонова кост и приятни, доста запазени още черти на лицето, тя беше водила дълги години живота на видна членка в едно патрицианско общество и ръководила пълно със слуги и задължения домакинство. След смъртта на съпруга (сериозният портрет, на когото, в служебна униформа, също красеше салона), при силно намалените вече средства и невъзможността да се поддържа напълно положението в обичайната ѝ среда, у нея се бяха проявили желанията поради неизчерпаната ѝ и навярно незадоволена истински дотогава жажда за живот, насочени към един по-интересен жизнен залез в една човешки по-топла сфера. Приемите си тя устройваше, така поне ѝ се искаше да се вярва, за да бъде полезна на своите дъщери, предимно обаче, както доста ясно личеше, за да им се сама наслаждава и за да бъде ухажвана. Най-много я забавляваха малките, не прекалено смели цинизми и намеци за добродушно лекомислените нрави в този град на изкуството, анекдотите за келнерки, натурщици и художници, които предизвикваха у нея висок, превзет чувствен смях при затворени устни.

Личеше, че дъщерите ѝ Инес и Клариса никак не обичаха този смях, когато го чуеха, те си разменяха студено-неодобрителни погледи, крило явно показваха раздражителността на вече порасналите деца от неуталожените човешки слабости в природата на майката. При това, поне у по-младата, Клариса, скъсването с буржоазния начин на живот бе съзнателно желано и подчертано. Тази едра блондинка с голямо белосано лице, пухкава долна устна и слабо развита брадичка се

подготвяше за театрална кариера и вземаше уроци при възрастния изпълнител на героични роли в Кралския национален театър. Тя беше избрала за сламеножълтата си коса смела фризура, носеше шапки, големи колкото колело, и обичаше ексцентричните боа от пера. Впрочем нейната импозантна фигура понасяше много добре тези неща и абсорбираше тяхната очебийност. Склонността ѝ към мрачни чудатости забавляваше кръга на нейните поклонници. Тя имаше един яркожълт котарак на име Исак, на чиято опашка връзваше черна атлазена панделка в знак на траур по умрелия папа. Емблемата на смъртта се повтаряше и в нейната стая, където бе представена не само от един озъбен истински череп, но и от бронзово преспание, което представляше пак безокия символ на тленността и „изцелението“, сложен върху някакъв фолиант. На него с гръцки букви се четеше името на Хипократ. Фолиантът беше кух, долната му гладка страна беше прикрепена с четири малки винчета, които можеха да се отвинтят само с извънредно тъничък инструмент. Когато Клариса се самоуби по-късно с отровата, която била скрита в кухнята на този предмет, госпожа сенаторката Роде ми го подари за спомен и аз съм го запазил до днес.

Също и на по-голямата сестра Инес бе съдено да извърши една трагична постъпка. Тя представляваше — не знам дали да кажа: обаче — консервативният елемент в това малко семейство. Държането ѝ беше непрестанен протест против изскубналото ги от тяхната среда преместване и немския юг, против този артистичен град и бохемството, против вечерите, устройвани от майка ѝ. Обърната назад, тя подчертано държеше за старата, бащина буржоазна строгост, за буржоазното достойнство. Но човек добиваше впечатлението, че този консерватизъм бе нещо като защита срещу напреженията и заплахите, изхождащи от самата нейна природа, на които тя все пак придаваше някаква интелектуална значимост. По фигура беше по-нежна от Клариса, с която се разбираше много добре, докато отношението ѝ към майката, негласно, но ясно, бе отрицателно. С удължена шийка и остро усмихнати, устни, тя държеше наклонена главата си косо напред под бремето на тежката пепеливоруса коса. Носът ѝ беше леко орлов, погледът на светлите ѝ очи — почти скрит от полуспуснатите клепки — бе морен, нежен и недоверчив, поглед, който говореше за знание и печал, и все пак нелишен от искри на закачливост. Възпитанието, което

бе получила, не излизаше извън рамките на най-голяма коректност — прекарала беше две години в един аристократичен, покровителствуван от двореца девически пансион в Карлсруе. Не се увличаше от никакво изкуство или науки, напротив, държеше като истинска дъщеря да се занимава с домакинството, но четеше много, пращаше извънредно добре стилизирани писма „до дома“, до миналото, до директорката си в пансиона, до някогашните си приятелки и пишеше между другото стихове. Сестра ѝ ми даде веднъж да прочета една нейна поема, озаглавена „Рудокопач“, чиято първа строфа още си спомням. Тя гласеше:

*„Рудокопач в душите съм в света
и спускам се в бездънни глъбини,
за да копая в тези мрачини
рудата благородна на скръбта.“*

Останалото съм забравил. В паметта ми е останал само заключителният стих:

„И вече не потърсих светлина.“

Толкова засега за дъщерите, с които като наемател Адриан се сдружи. Те го ценяха и двете, което караше и майката да го зачита особено, макар че тя го намираще за недостатъчно артистичен. Колкото до гостите, които посещаваха този дом, семейството Роде канеше обикновено ту едни, ту други от тях, в това число и Адриан, или както му казваха, „нашия наемател господин доктор Леверкюн“, на вечеря в трапезарията, украсена с един прекалено монументален за това помещение и отрупан с резба дъбов бюфет, останалите гости идваха към девет часа или по-късно, за да музицират, да пият чай и да поприказват. Това бяха колеги и колежки на Клариса, пламенни млади мъже с ясно, гърмящо „р“ и госпожици с добре поставени гласове идваха и съпрузите Кньотерих — мъжът, Конрад Кньотерих, кореняк мюнхенец, подобен на древен германец, на някой от старите сугамбри

или убиери, липсваше му само един засукал перчем на темето — човек с неопределени артистични занимания, навярно художник в миналото, но по това време работеше като дилетант музикални инструменти и свиреше извънредно буйно и фалшиво на чело, при което сумтеше енергично с орловия си нос — и жена му, Наталия, черноока, с обици и черни, виещи се към бузите къдрици, с испанска, екзотична някаква жилка, занимаваща се също с живопис идваше и един учен, доктор Краних, нумизматик, уредник на нумизматичен кабинет, с ясен, твърд и бодро подчертан изговор, но с астматично задъхан глас, други двама посетители бяха приятелите художници, членове на „Сецесион“, Лео Цинк и Баптист Шпенглер, първият австриец от Боценско, по своята техника шегобиец в обществото, един подмилкващ се клоун, вечно иронизиращ с меко провлечения си говор и себе си, и прекалено дългия си нос, донякъде тип на фавн, който с действително много смешния поглед на кръглите си, извънредно сближени очи будеше смях у жените, а това винаги е добро начало — вторият, Шпенглер, родом от Средна Германия, рус, мустакат, скептичен светски човек, състоятелен, не особено работлив, ипохондрик, начетен, непрекъснато мигащ и винаги усмихнат при разговор. Инес Роде нямаше абсолютно никакво доверие в него — в какво отношение, тя не казваше, но говореше за него на Адриан, че е потаен човек и покрит въглен. Ала Адриан заявяваше откровенно, че намира у Баптист Шпенглер някаква успокоителна интелигентност, и с удоволствие разговаряше с него — но беше много по-малко отстъпчив пред опитите за сближение на друг един гост, който с простодушна доверчивост се стараяше да преодолее неговата затвореност. Това беше Рудолф Швертфегер, даровит млад цигулар в Цапфенщюсеровия оркестър, който наред с дворцовата капела играеше значителна роля в музикалния живот на града. Роден в Дрезден, но по произход по-скоро от Долна Германия, русокос, среден на ръст, добре сложен, Швертфегер притежаваше шлифовката и приятното държане, присъщи на саксонската цивилизация, и беше колкото добродушен, толкова и кокетлив, прекарваше всяка свободна вечер поне на един, а повечето пъти на два и на три приема, предаден от все сърце на флирт с прекрасния пол, с млади девойки, а също и с по-зрели жени. Отношенията му с Лео Цинк бяха хладни, а понякога дори и обтегнати — често съм забелязвал, че обичливите хора не се много обичат помежду си и това се отнася както до мъжете —

покорители на женски сърца, така и до хубавите жени. Аз от своя страна нямах нищо против Швертфегер, дори искрено му симпатизирах и неговата ранна, трагична смърт, обявена за мен от особен, зловещ ужас, ме потресе до дън душа. Колко ясно виждам още пред себе си този млад човек с неговия момчешки навик да оправя с движение на рамото дрехата си и леко да мръщи в ъгълчето устата си, помня наивния му обичай да се вглежда напрегнато и сякаш възмутено при разговор в този, с когото говори: стоманеносините му очи буквално се впиваха тогава в лицето на събеседника, като се спираха ту на едното, ту на другото око на говорещия, а устните му някак особено се издуваха. Човек беше готов да припише какви ли не още прекрасни качества на любезната му натура, независимо от таланта му. Прямота, порядъчност, липса на предразсъдъци, артистично, лишено от завист равнодушие спрямо парите и богатата в живота, с една дума, някаква чистота, която просто светеше и в погледа на хубавите му — повтарям — стоманеносини очи върху наистина малко нещо булдожкото му или мопсовско, но младежки привлекателно лице — всички тези черти му бяха присъщи. Той музицираше често със сенаторката, която не беше лоша пианистка, и с това навлизаше в периметъра на споменатия вече Кньотерих, който изгаряше от нетърпение също да заскрибуца на своето виолончело, ала обществото явно предпочиташе да слуша Рудолф. Швертфегер свиреше чисто, култивирано, тонът му не беше голям, но сладостно звучен и технически дори блестящ. Рядко можеше да се чуе по-безупречно изпълнение на някои работи от Вивалди, Виьотан и Шпор, на сонатата в до-минор от Григ, дори на Кройцеровата соната и на някои пиеси от Цезар Франк. Но инак си беше простичък, от литературата съвсем незасегнат, макар че държеше за доброто мнение на духовно издигнатите хора — не само от суетност, но и защото сериозно ценеше общуването с тях, като се надяваше да се издигне и усъвършенствува ни този начин. От Адриан се почувствува веднага привлечен, започна да го ухажва и просто пренебрегваше поради това дори дамите, питаше го за мнението му, молеше го да му акомпанира, което Адриан по онова време винаги отказваше, показваше явно, че не може да се насити да разговаря с него на музикални и немусикални теми, и никаква хладина, никаква сдържаност, никаква отчужденост не беше в състояние да го отрезви, да го сплаши, да го отблъсне — безспорен

знак за необикновено чистосърдечие, но също и за несмутимо разбиране и естествена вътрешна култура. Веднъж, когато поради главоболие и пълно нежелание да вижда хора, Адриан не приел поканата на сенаторката и останал в стаята си, неочаквано при него дошъл Швертфегер в жакет и черна връзка-пластрон, за да го склони, според думите му по поръка на повечето или на всички гости, все пак да се присъедини към компанията. Било тъй скучно без него... Това било само по себе си доста смайващо, защото Адриан далеч не беше от тези, които можеха да се смятат за „душа на обществото“. Не зная дали тогава се бе оставил да бъде предуман. Ала въпреки досещането му, че тая обща нужда от него е само измислен предлог, за да бъде склонен, той не можеше да не почувствува известна щастлива зачуденост от една толкова неизчерпаема любезност.

С това смятам, че представих почти всички посетители в дома на семейството Роде, все интересни лица, с които покрай другите си мюнхенски запознанства по-късно като учител във Фрайзинг се запознах и аз. Наскоро сред тях се озова и Рюдигер Шилдкнап — по примера на Адриан и той беше счел, че ще е по-добре да живее в Мюнхен вместо в Лайпциг, и този път беше намерил у себе си достатъчно решителност да осъществи това пожелание. Преди всичко издателят на неговите преводи от по-старата английска литература беше в Мюнхен, което беше за Рюдигер от практическо значение във от това липсвало му беше и обществото на Адриан, когото с пристигането си веднага се залови да размива с историите за баща си и своето „разгледайте онова“. Той нае недалеч от жилището на приятеля си стая на третия етаж в една къща на Амалиенщрасе и там, при отворен през цялата зима прозорец, защото по природа се нуждаеше от много въздух, седеше на масата си, увит в палто и одеяло, и сред мъчнотии и къмба тютюнев дим се бореше, ту изпълнен с омраза, ту страстно увлечен, за точни немски еквиваленти на английските думи, изрази и ритми. Обядваше обикновено с Адриан в ресторанта на Кралския театър или в някоя пивничка в центъра на града, но скоро благодарение на лайпцигските си връзки доби достъп и в частни къщи, в резултат на което, независимо от вечерните покани, започнаха тук-там да слагат и на обед прибор за него, особено след като беше, да речем, ходил с очарованата от аристократичната му бедност домакиня из магазините по покупки. Тъй беше при неговия

издател, собственика на фирмата „Радбрух и Сие“ на Фюрстенщрасе тъй и у Шлагинхауфенови, възрастни, състоятелни и бездетни съпрузи — мъжът от швабски произход и частен доцент, жената от мюнхенско семейство — които притежаваха наистина малко мрачно, но разкошно жилище на Бриенерщрасе. Техният украсен с колони салон беше мястото, където се събираше общество от представители на артистичните и аристократичните среди при това на домакинята, родена фон Плаузиг, беше най-драго, когато тези два елемента се съчетаваха в едно и също лице, както бе случаят например с генералния директор на Кралската опера, негово превъзходителство фон Ридезел, техен чест гост. Шилдкнап обядваше и у индустриалеца Булингер, богат фабрикант на хартия, който живееше край реката, в бел-етажа на построената от него доходна сграда на Виденмайерщрасе, а също и в семейството на един от директорите на пивоварното акционерно дружество „Пшор“ и на още няколко места.

У Шлагинхауфенови Рюдигер въведе и Адриан, където той, неразговорлив пришълец, се запозна, впрочем повърхностно и без понататъшни последици, с някои аристократизирани величия на живописиста, с вагнеровската героиня Таня Орланда, а също тъй и с Феликс Мотл, с баварски придворни дами, с „правнука на Шилер“, господин фон Тлайхен-Русвурм, автор на книги по история на културата, и с такива писатели, които изобщо нищо не пишеха, а се подвизаваха сред обществото с устните си разкази. Действително тук той срещна за пръв път и Жанета Шойрл, внушаваща доверие личност със своеобразен чар, най-малко десетина години по-възрастна от него, дъщеря на починал баварски административен чиновник и на една парижанка — сега скована на стол от парализа, но интелектуално енергична стара дама, която никога не си бе дала труд да научи немски и с право наистина, защото нейният шаблонен, плавно леещ се безсъзнателен френски направо ѝ заменяше и парите, и положението. Мадам Шойрл живееше с трите си дъщери (от които Жанета беше най-възрастната) в един твърде тесничък апартамент близо до Ботаническата градина. В малкия си, напълно парижки по характер салон тя даваше приеми с чай, които минаваха при голям успех. Стандартни гласове на камерни певци и певици изпълваха до пръсване малките помещения. Пред този скромен дом спираха често и сини дворцови каляски.

Колкото до Жанета, тя беше писателка, авторка на романи. Израсла сред езици, тя пишеше на свой собствен, очарователно неправилен стил оригинално женствени студии върху обществото, които не бяха лишени от психологична и музикална прелест и принадлежаха безусловно към добрата литература. Тя обърна веднага внимание на Адриан, сближи се с него, а той в нейното общество, в разговор с нея, се чувствуваше защитен. Светски грозна, с елегантно овчо лице, в което селското се примесваше към аристократичното, както и в говора ѝ баварският диалект към френския език, тя беше извънредно интелигентна, но се отличаваше същевременно и с наивната недосетливост на застаряваща мома. У нея имаше нещо неустановено, забавно объркано, на което тя самата от душа се смееше — без да прави от себе си предмет на присмех и подигравка както Лео Цинк, а от най-чисто и развеселено сърце. При това беше извънредно музикална, пианистка, запалена по Шопен, пишеше върху Шуберт, дружеше с не една съвременна знаменитост от царството на музиката и самото ѝ запознаване с Адриан започна с един задоволил и двете страни разговор върху полифонията на Моцарт и неговото отношение към Бах. Той беше и си остана дълги години приятелски разположен към нея.

Впрочем едва ли би някой очаквал, че градът, който си бе избрал той за местожителство, би го погълнал действително в атмосферата си, би го завладял изцяло.

Неговата красота, монументалната, пресечена от шумни планински потоци селска идиличност на градската картина под топлата синева на алпийското небе са действували навярно благотворно и на неговите очи, непринудеността на тамошните нрави, близка до непрекъснатата маскарадната свобода, е облекчавала сигурно и неговия живот. Но духът на града — *sit venia verbo!*^[1] — неговата безобидна безразсъдност в живота, сетивно-декоративното, карнавално течение в изкуството на тая самодоволна Капуа бяха без съмнение органически чужди на такъв дълбок и строг човек като него — тази същност на града предизвикваше онзи именно замъглен, студен, замислено отчужден негов поглед, последван от засмяното извъръщане на главата, който ми беше познат от години у него.

Говоря за Мюнхен от времето на късното регентство, за Мюнхен само четири години преди войната, последиците, от която превърнаха

неговата задушевност в душевна болест и породиха една след друга мрачни гротески в него — говоря за онази хубава в перспективите си столица, цялата политическа проблематика, на която се свеждаше до забавното противоречие между един полусепаратистичен народен католицизъм и живия либерализъм на пангерманската вярност — за онзи Мюнхен с концертите на военната музика във Фелдхернхале, с дюкянчетата за произведения на изкуството и представителните магазини, за Мюнхен със сезонните изложби, селски балове през карнавала и тежко пиянство по време на мартенското пиво, с траещия седмици наред голям октомврийски събор на Терезиенвизе, където неуморимо веселят народ, отдавна покварен вече от днешното масово движение, празнуваше своите сатурналии за Мюнхен с неговото замръзнало вагнерианство, с езотеричните му котерии, които празнуваха зад Триумфалната арка своите естетически вечерни тайнства, с неговите благосклонно търпени от обществото и напълно доволни бохеми. Адриан виждаше всичко това, живееше сред него, изпробваше го през деветте месеца, които този път прекара в Горна Бавария — в течение на една есен, една зима и една пролет. На артистичните празненства, на които ходеше заедно с Шилдкнап, сред измамния полумрак на стилно декорираните зали, той отново се срещаше с посетителите на семейството Роде, с младите артисти, с Кньотерихови, доктор Краних, Цинк и Шпенглер, с дъщерите на самото семейство, седеше с Клариса и Инес, а заедно с тях с Рюдигер, Шпенглер и Краних, понякога и с Жанета Шойрл на една маса, където Швертфегер — облечен като селски момък или във флорентински костюм от тринадесетото столетие, който много добре подчертаваше хубавите му крака и го правеше да прилича на Ботичелиевия портрет на младежа с червената шапка — отдаден на празнично настроение и съвършено забравил за нуждата духовно да се издига — идваше да покани „по симпатичен начин“ за танц някоя от девойките Роде. „По симпатичен начин“ беше неговият любим израз държеше всичко да бъде симпатично и всякакви несимпатични прояви да се избягват. Той имаше много задължения и неотложни флиртове из цялата зала, но струваше му се, че няма да е симпатично, ако съвсем пренебрегне дамите от Рамбергщрасе, към които се отнасяше братски, и неговото усърдие всичко да бъде симпатично, така явно личеше в забързаното му приближаване, че Клариса високомерно казваше:

— Боже мой, Рудолф, ако поне не правехте такава сияеща физиономия на спасител, когато идвате! Уверявам ви, ние се натанцувахме достатъчно и вие съвсем не сте ни нужен.

— Не съм ви нужен? — отвръщаше той весело възмутен с леко гърления си глас. — А нуждите на моето сърце не струват нищо, така ли?

— Нито пара — казваше тя. — Освен това аз съм много висока за вас.

И тръгваше с него, вирнала високо дребничката си брадичка без вдлъбнатинка под пухкавата устна. Или той канеше Инес и тя с прибулен поглед, изострила устни, го последваше към танцуващите. Впрочем държането му беше симпатично не само към сестрите. Той умееше да овладява своята разсеяност. Понякога, особено ако те му бяха отказали да танцуват, изведнъж се замисляше, сядаше на масата при Адриан и Баптист Шпенглер, който винаги бе в домино и пиеше червено вино. Мигайки, с ямичка на бузата над големите си мустаци, Шпенглер тъкмо цитираше дневника на братя Гонкур или писмата на абат Галиани и Швертфегер, със споменатия вече просто възмутен израз поради съсредоточеното си внимание, впиваше очи в лицето му. Сетне разискваше с Адриан върху програмата на предстоящия Цапфенщъосеров концерт, настояваше, сякаш нямаше никакви неотложни интереси и задължения, за подробности и пояснения по нещо, което Адриан беше казал напоследък у Роде върху музиката, върху състоянието на операта или нещо от този род и се посвещаваше вече напълно на него. Вземаше го под ръка и се разхождаше с него покрай стените на залата около празничната навалица, като се обръщаше към него по карнавален обичай на „ти“, без да се смущава от това, че Адриан не му отговаря със същото. Жанета Шойрл ми разказа по-късно, че веднъж, когато Адриан се завърнал след такава разходка на масата, Инес Роде му казала:

— Недейте му угажда толкова. Той иска всичко да има.

— Може би и господин Леверкюн иска да има всичко — забелязала Клариса, подпряла брадичка на ръката си.

Адриан свил рамене.

— Това, което иска от мене — отговорил той, — е да му напиша един концерт за цигулка, за да обиколи с него провинцията.

— Не правете това! — казала пак Клариса. — Приспособите ли се към него, ще съчините само симпатична музика.

— Вие надценявате твърде много моята приспособимост — отвърнал той при блеещия смях на Баптист Шпенглер.

Ала стига толкова за Адриановото участие в удоволствията на мюнхенския живот! Придружен от Шилдкнап и повечето пъти по негово настояване, той още през зимата започна да предприема излети из прочутата по своята красота, макар и окарикатурена малко от международния туризъм околност и прекара доста дни сред ослепителните снегове в Еттал, Оберамергау, Митенвалд. А когато дойде пролетта, тези излети дори зачестиха тяхна цел станаха било прочутите езера, било театралните замъци на любимия от народа безумец^[2] и те често потегляха с велосипеди (Адриан ценеше велосипеда като независимо превозно средство) и се отправяха, накъдето им видят очите, в раззеленилата се природа, като ноцуваха, както се случи — в забележителни или най-незначителни места. Споменавам това, защото тъкмо по този начин Адриан се запозна още тогава с мястото, което реши да си избере по-късно за своя рамка в живота: с Пфайферинг край Валдсхут и с Швайгециловото стопанство.

Валдсхут, градче без особена прелест и забележителности, се намира на един час път с влака от Мюнхен за Гармиш-Партенкирхен и следната гара, само десетина минути по-нататък, е Пфайферинг или Пфеферинг, където бързите влакове обаче не спират. Те оставят встрани луковичното кубе на църквичката в Пфайферинг, което се издига сред още скромния тук пейзаж. Адриан и Рюдигер попаднали в тази местност съвършено случайно и този път съвсем за кратко. Те дори не пренощували у Швайгецилови, защото искали да вземат още по светло от Валдсхут влака за Мюнхен, тъй като и двамата имали работа на другия ден. Обядвали в гостилницата на площада в градеца и понеже разписанието на влаковете им оставяло още няколко свободни часа, продължили по-нататък по засадения отстрани с дървета път към Пфайферинг, пресекли с велосипедите селото, узнали от едно дете името на близкото езеро — то се казвало Рибарника, хвърлили поглед към обраслото по билото с дървета възвишение, наричано просто Рида, и при яростния лай на вързаното с верига куче, което една боса ратайкиня повикала с името Кашперл, помолили за чаша лимонада под

украсения с манастирски герб портал на стопанството, не толкова поради жажда, колкото, защото масивният и характерен селски барок на сградата им се хвърлил веднага в очи.

Не зная доколко Адриан е „забелязал“ нещо тогава и дали веднага или едва по-късно, постепенно, вече от разстояние си е дал сметка за някои сходства с тамошните условия, „транспонирани“ наистина в друга, но не много различна тоналност. Аз съм наклонен да вярвам, че отначало това откритие е останало подсъзнателно в него и че едва по-късно, дори може би и през време на сън, внезапно му се е разкрило. Във всеки случай той не казал нито дума на Шилдкнап, а и пред мене не спомена никога нищо за странното съответствие. Но, разбира се, може и аз да се лъжа. Езерото и хълмът, огромното старо дърво в двора — тук наистина бряст — с кръгла, зелено боядисана пейка, както и някои други допълнителни подробности може би са го поразили от пръв поглед, може би никакъв сън не е бил нужен, за да му се отворят очите, и това, че той не заговорваше, не доказва, разбира се, абсолютно нищо.

Снажната жена, която посрещнала посетителите на портата, била госпожа Елза Швайгецил. Тя приветливо ги изслушала, разбъркала във високи чаши лимонадата с дълги лъжички и им я поднесла в сводестата, подобна на зала гостна стая наляво в пруста, нещо като селски салон с грамадна маса, дълбоки прозоречни ниши, свидетелстващи за дебелината на стените, и една крилата Самотракска Нике^[3] от гипс върху пъстро боядисания долап. Едно кафяво пиано стояло също в стаята. Това помещение не се използвало от членовете на семейството, пояснила госпожа Швайгецил, като седнала при гостите си. Събирали се вечер в една по-малка стая, косо насреща до самия вход. В къщата имало много излишно място по-нататък все от тази страна имало и друго хубаво помещение, така наречената игуменска стая, назована така, защото ръководителят на августинските монаси, които на времето са стопанисвали сградата, сигурно я използвал за кабинет. С това тя искала да каже, че стопанството било някога манастирски имот. Ала от три поколения имението принадлежало на Швайгецилови.

Адриан споменал, че и той произхожда от село, макар че живее отдавна в града, осведомил се колко земя имат стопаните и научил, че нивите и ливадите били четиридесетина моргена, освен гората. Също и

ниската сграда с кестените отпред в празното място насреща принадлежала на стопанството. Някога и там имало монаси, сега сградата била почти винаги празна и не твърде подредена за живеене. По-миналото лято я наел един художник от Мюнхен, който решил да рисува картини от тукашните места, от валдхутското тресавище и тъй нататък и нарисувал много хубави изгледи, малко тъжни наистина, все едни мрачни, все едни мрачни. Три от картините били изложени в „Гласпаласт“, тя с очите си ги видяла там, а една откупил господин директорът Щиглмайер от Баварската сконтова банка. Сигурно и господата са художници?

Навярно тя заговорила за стария си наемател, за да изкаже това предположение и разбере горе-долу с какви хора има работа. Като научила, че единият е писател, а другият музикант, тя почтително повдигнала вежди и рекла, че това е вече нещо по-рядко и по-интересно. Художници ще срещнеш под път и над път. Господата веднага ѝ направили впечатление на сериозни хора, докато художниците били повечето разпуснат, безгрижен народ, който не разбирал много от сериозността на живота — тя не говорела за практичната сериозност, за печеленето на пари и за подобни неща изобщо, а като казала сериозност, имала пред вид по-скоро трудностите в живота, неговите тъмни страни. Но не искала да бъде несправедлива и към художниците, защото тогавашният ѝ наемател бил истинско изключение от тая весела пасмина, бил тих затворен човек и дори малко нещо мрачен, такива изглеждали и картините му, блатисти пейзажи, пусти горски поляни в мъгла, просто да се чуди човек как директорът Щиглмайер е избрал да си купи една от тях, и то най-мрачната: макар и финансист, и той, види се, е склонен към меланхолия.

Изправена, с гладко причесана, леко прошарена кестенява коса, толкова изопната, че се виждала бялата кожа на пътя, с работна престилка на квадратчета, с овална брошка на кръглото деколте на роклята, тя седяла при тях със събрани, сложени върху масата малки, добре оформени, работливи ръце — на дясната се виждала гладка венчална халка.

Тя обичала хората на изкуството, рекла стопанката на своя доста хубав, макар и не напълно свободен от диалектни примеси език, защото те били хора с разбиране, а разбирането било най-доброто и

най-важното нещо в живота — веселостта на художниците се дължала всъщност на него, но имало весело, имало и сериозно разбиране и съвсем не се знаело кое от двете било за предпочитане. Може би най-желателното било нещо трето: спокойното разбиране. Хората на изкуството трябвало, то се знае, да живеят в града, защото там е културата, с която те имат работа, ала тяхното място било всъщност сред селските жители, които живеят по-близо до природата и затова са по-близо и до разбирането, а не сред гражданите, чието разбиране или е закърняло, или е трябвало според градския ред да се потиска, което пак водело до неговото закърняване. Но тя не искала да бъде несправедлива и спрямо гражданите винаги имало изключения, може би скришни изключения, и директорът Щиглмайер, за да се върнем пак на него, показал с покупката на оная мрачна картина голямо разбиране, и то не само художествено.

След това тя предложила на гостите си кафе и понички, но Шилдкнап и Адриан изявили предпочитание да използват останалото си време, като хвърлят поглед на къщата и стопанството, ако тя би била така любезна да им ги покаже.

— С удоволствие — рекла тя. — Жалко само, че моят Макс (това било господин Швайгещил) е на полето с Гереон, нашия син. Те искаха да изпитат една нова машина за разхвърляне на тор, която Гереон купи напоследък. Така че господата ще трябва да се задоволят май само аз да ги разведа.

Думата „задоволяване“ била тук съвсем не на място, отговорили те и тръгнали с нея из тая чудесна къща. Най-напред разгледали при входа всекидневната на семейството, където мирисът на тютюн за лула, който се долавял из цялата къща, се усещал особено силно, сетне влезли в игуменската стая, неголямо, много симпатично помещение, в по-стар стил от външната архитектура, според характера си по-скоро от хиляда и шестстотинте, отколкото от хиляда и седемстотинте години, облицовано с ламперия, с гол дъсчен под и тапети от пресована кожа до самия гредоред на тавана, с икони по стените до леко сводестата прозоречна ниша, с кръгли стъкла в оловни рамки и пъстра стъклопис в оставените помежду им квадрати; в една по-голяма ниша в стената, над меден леген, бил закачен меден казан за вода; по-нататък се виждал стенен долап, обкован с железни скоби и заключалки. В стаята имало, освен това, една ъглова пейка с кожени

възглавници и тежка, подобна на ковчег дъбова маса, недалеч от прозореца, с дълбоки чекмеджета под полирания плот. В средната си част той бил малко врязан навътре, ръбът околоръст бил малко по-висок, а отгоре бил сложен украсен с резба пулт. От тавана се спускал огромен полилей с останали по него угарки от восъчни свещи — някакво неправилно, завършващо на всички страни с връхчета, еленови рога и други фантастични фигури украсение от времето на Ренесанса.

Посетителите искрено похвалили игуменската стая. Шилдкнап поклатил дори замислено глава и рекъл, че би трябвало човек тук да се установи, тук да живее, но госпожа Швайгецил изразила съмнение, като казала, че за един писател тук ще е май много самотно, много далеч от културата и живота. Тя повела гостите си и нагоре по стълбата, за да им покаже на горния етаж няколко от множеството спални от двете страни на варосания, миришец на плесен коридор. В тях имало кревати и ракли, подобни на шарения долап долу в залата, но само някои от леглата били приготвени за спане с високи, както е обичаят на село, бухнати пухени завивки. „Колко много спални!“ — рекли и двамата. Да, но повечето от тях стоели почти винаги празни, отговорила стопанката. Само от време на време някоя се заемала. В продължение на две години, до миналата есен, една баронеса фон Хандшухсхайм живяла тук и бродела из цялата къща, тя била дама, чиито мисли, както се изразила госпожа Швайгецил, не били тъкмо такива, каквито са на останалия свят, и затова тя потърсила тук закрила. Самата стопанка се разбирала с наемателката си много добре, разговаряла на драго сърце с нея и успявала понякога да я накара сама да се смее над своите по-особени идеи. Но за съжаление те не могли да бъдат напълно отстранени и спрени в развитието им, така че накрая трябвало да поверят милата баронеса на по-подходящи, вече лекарски грижи.

За това госпожа Швайгецил разказала, когато вече слизали по стълбата и излезли на двора, за да хвърлят поглед и в оборите. А преди това, казала тя, една от четирите спални била заета от една госпожица от много добро семейство, която добила тук детенцето си — тъй като говорела пред хора на изкуството, тя можела да нарича нещата, не и хората, разбира се, с техните имена. Бащата на госпожицата бил висш съдия от байройтските. Той си купил електрически автомобил и от

това произлезли всички тия нещастия. Защото трябвало да си вземе за това и шофьор, който да го откарва до службата, и тоя младеж, иначе нищо особено, но доста издокаран в ливреята си с ширити, завъртял до самозабрава главата на тази госпожица. Тя забременяла от него и когато работата излязла наяве, родителите изпаднали в такава ярост и отчаяние, така започнали да си кършат ръцете, да си скубят косите, да кълнат, да се вайкат и да ругаят, че просто да не повярваш. От разбиране, нито от селско, нито от артистично, нямало и следа — само див градски страх за тяхното добро име. Госпожицата се молела и ридаела, търкаляла се просто в краката им под техните гневно разтърсвани юмруци и накрая припаднала заедно с майка си. А председателят на съда пристигнал тук един ден — дребен, с остра посивяла брадица и златни очила, съвсем разсипан от мъка човек — и поговорил с госпожа Швайгещил. И те се споразумели госпожицата да се освободи тук без много шум от бременност и сетне, все под предлог на малокръвие, да остане в стопанството още някое време. А когато дребничкият висш чиновник се запътил да си върви, той още веднъж се обърнал и със сълзи на очи зад златните рамки пак стиснал ръката ѝ с думите: „Благодаря ви, мила жено, за вашата добрина и разбиране!“ Но с това той искал да рече разбиране спрямо съсипаните родители, а не спрямо госпожицата.

Тя също пристигнала, едно клето създание, с вечно зинала уста и дигнати вежди и докато очаквали да настъпи събитието, доверила много неща на госпожа Швайгещил, признала ѝ напълно вината си и съвсем не се изкарвала, че била прелъстена — напротив, Карл, шофьорът дори ѝ казвал: „Не е хубаво, госпожице, по-добре да оставим това!“ Но то било по-силно от нея и тя била готова да заплати за това с живота си, както и щяла да го стори, а с готовността си да умре, така поне ѝ се струвало, тя изкупвала всичко. Показала много храброст, когато часът на раждането дошъл, и с помощта на тукашния околийски лекар, добрия доктор Кюрбис — комуто било съвършено безразлично как идва на света едно дете, стига всичко да протича нормално и плодът да не е в напречно положение — дала живот на рожбата си, едно момиченце. Но въпреки чистия въздух на село и доброто гледане, госпожицата си останала много слаба след раждането, все така държала отворена устата и дигнати веждите си, от което страните ѝ изглеждали още по-слаби, така че при вида ѝ, когато

нейният дребен високопоставен татко дошъл след известно време да си я вземе, зад златните му очила пак заблестели сълзи. Детето било изпратено при „сивите девици“ в Бамберг, но и майката оттогава била вече само една сива госпожица: с едно канарче и една костенурка, подарени ѝ от състрадателните родители, тя закрепяла, заболяла в стаицата си от охтика, зародиша на която навярно е носила винаги в себе си. Най-после я пратили в Давос, но това, изглежда, я вече довършило, защото умряла там почти веднага — както си го и желала и ако е имала донякъде право да смята, че с готовността да се умре се изкупвало предварително всичко, тогава тя се е разплатила за грешката си и с това цялата работа се е приключила.

Посетителите се отбили в обора при кравите, надникнали при конете и хвърлили поглед в свинарника, докато стопанката им разказвала за приютената от нея госпожица. Отишли и при кокошките, и при пчелите зад къщата и тогава приятелите попитали какво дължат, но им било заявено, че не дължат нищо. Те поблагодарили за всичко и си заминали с колелата обратно за Валдсхут, за да успеят за влака. Че този ден не минал напразно и че Пфайферинг е забележително място — по това и двамата били съгласни.

Адриан запази в душата си спомен за тази местност, без това да повлияе още на неговите решения. Той искаше да замине, но да замине много по-далеч от само един час път с влака. От музиката на „Loves Labours Lost“ беше готова тогава само клавирната скица на встъпителните сцени; но работата не вървеше; трудно бе да се поддържа пародийната изкуственост в стила, това предполагаше непрекъснато поддържане на ексцентричността в настроението и изискваше нови простори, по-дълбоки промени в околната обстановка. Обзе го безпокойство. Наетата у Роде стая на Рамбергщрасе, която му предлагаше само несигурно усамотяване и където всеки момент можеше някой внезапно да влезе и да го повика при гостите, му вече дотегна.

„Аз търся — писа ми той, — запитвам в себе си света и се вслушвам, за да ми бъде посочено някое място, където да се укрива от света и несмущаван от никого, да поведе разговор със своя живот, със своята съдба.“

Странни, съдбовни думи! Може ли да не тръпна, може ли да не трепери ръката ми, когато си мисля за какъв разговор, за каква среща и спогодба търсеше той — съзнателно или не — подходящото място?

Изборът му се спря на Италия, закъдето реши да замине в необикновено за туризъм време — тъкмо в началото на лятото, към края на юни. Той убеди и Рюдигер Шилдкнап да тръгне с него.

[1] Ако може така да се каже (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Става дума за заточения като душевно болен и загинал трагично баварски крал Лудвиг II. — Б.пр. ↑

[3] Богиня на победата (гр.). — Б.пр. ↑

XXIV

Когато още като учител в Кайзерсашерн посетих през ваканцията на 1912 година с младата си жена Адриан и Шилдкнап в избраното от тях сабинско планинско гнездо, двамата приятели прекарваха там вече второто си лято: за зимата се бяха прибрали в Рим, но още през май с настъпването на горещините те пак потърсиха планината и се настаниха в същия гостоприемнен дом, в който миналата година бяха прекарвали три месеца и се бяха чувствували като у дома си.

Селището се казваше Палестрина, родното място на композитора Палестрина, наричано в древността Пренесте, упоменато от Данте в двадесет и седмата песен на „Ада“ под името Пенестрино, крепост на князете Колона — едно кацнало в планината живописно градче, където стъпалата на една засенчена от къщите, неособено чиста улица извеждаха от долния църковен площад към по-високо разположените му части. Някаква порода малки черни свини тичаха наоколо по улицата, а някое от натоварените нашироко магарета, които също сновяха нагоре-надолу по нея, можеха лесно да притиснат невнимателния пешеходец към стената. Улицата продължаваше и над селището вече като планинска пътека покрай един капуцински манастир и стигаше до върха на хълма, където още личаха останките от един акропол, а край тях развалините на античен театър. През време на краткия ни престой Елена и аз се изкачвахме няколко пъти до тези благородни старини, докато Адриан, който „не искаше нищо да види“, месеци наред не бе отивал по-далеч от сенчестата градина на капуцинския манастир — неговото любимо място.

Домът Манарди, в който Адриан и Рюдигер се бяха настанили, беше тук може би най-личният и макар че самото семейство на стопаните се състоеше от шест члена, в него се намери лесно място и за нас, пришълците. Разположен на стръмната улица, той беше масивна и строга сграда с вид почти на палацо или на замък, строена според преценката ми през втората третина на седемнадесетия век, с леко украсен корниз под плоския слабо издаден дървен покрив, малки

прозорци и нашарена по вкуса на ранния барок голяма порта, в дъсчената обшивка на която беше изрязана вече действителната, снабдена със звънче входна врата. На нашите приятели бе отредено обширно пространство в приземния етаж, състоящо се от едно работно, голямо като зала помещение с два прозореца, с каменен под както във всички стаи на къщата, сенчесто, прохладно, малко тъмно, мебелирано много просто със сламени столове и натъпкани с конски косми канапета, но толкова просторно наистина, че двама души, поради значителното разстояние помежду им можеха, без да си пречат, да се занимават несмущавано с работата си. Непосредствено до тази стая бяха и обширните, но също тъй много скромно обзаведени спални, от които една трета, подобна на тях, беше отворена и за нас, новите гости.

Семейната трапезария, а в съседство и много по-голямата от нея кухня, където приятелите от градеца бяха приемани — с огромен, черен оджак, с накачени приказни черпаци, грамадни вилици и ножове, които спокойно можеха да принадлежат на някой великан-човекоядец, с полици, отрупани с медни съдове, тигани, тави, сахани, супници и хавани — бяха на горния етаж; тук се разпореждаше синьора Манарди, наричана от своите Нела — казваше се сигурно Перонела — представителна матрона, римски тип, с красиво обрисувана горна устна — не твърде черноока, само с добри, кестеняви очи и тук-там посребрена, изопната, гладко причесана на път коса, селски простичка, работлива, съразмерно пълна жена — човек можеше често да я види, подпряла малките, но свикнали на труд ръце (с две венчални халки по вдовишкия обичай на дясната) о здраво препасаните с престилка яки хълбоци.

От женитбата ѝ беше останала една дъщеря, Амелия, тринадесет-четиринадесетгодишно, донякъде слабоумно момиченце, което имаше обичай да движи на трапезата насам-натам пред очите си лъжицата или вилцата и с въпросителен тон да повтаря на себе си някоя втълпила се в съзнанието му дума. Така преди години у Манарди било на квартира едно благородно руско семейство, главата на което, някакъв граф или княз, виждал призраци и тревожел понякога нощем обитателите на къщата, като стрелял с револвер по явяващите му се в спалнята духове. С тези останали, разбира се, живи спомени се обясняваше защо Амелия тъй често и упорито запитваше лъжицата си:

„Spiriti? Spiriti?“ Но и по-дребни неща се запечатваха доста смислено в паметта ѝ. Така например веднъж един немски турист употребил пред нея думата „melone“, пъпеш, на италиански от мъжки род, по немски — в женски, и ето че момиченцето започнало оттогава да клати глава и с тъжни очи да следи движението на лъжицата си и да мърмори: „La melona? La melona?“ Синьора Перонела и нейните братя не обръщаха внимание на тези прояви, с тях бяха отдавна свикнали и само ако долавяха недоумението на някой гост, те му се усмихваха не толкова извиняващо, колкото умилено и нежно, едва ли не даже щастливо, сякаш се отнасяше до нещо много мило. Елена и аз също свикнахме скоро със смътните размишления на Амелия през време на обедта. Адриан и Шилдкнап изобщо не ги забелязваха вече.

Братята на домакинята, за които споменах и между които тя по години стоеше някъде по средата, бяха: адвокатът Ерколано Манарди, обикновено за краткост със задоволство наричан l'avvocato — гордостта на иначе селски скромното и необразовано семейство — мъж към шестдесетте, с щръкнали посивели мустаци и дрезгав, подобен на рев глас, който, подобно на магарешкия, с мъка се зараждаше в гърлото му — и сор Алфонсо, по-младият, към средата на четиридесетте, назоваван интимно от своите „Алфо“, селски стопанин, когото ние при завръщане от следобедните си извънградски разходки често виждахме да се прибира от своите ниви, яхнал дългоухия си Марко, краката увиснали почти до земята, с отворен над него чадър и сини очила на носа. Адвокатът, изглежда, не упражняваше вече професията си, а само четеше още вестник — но вестника наистина непрекъснато, при което си позволяваше в горещините да седи в стаята си по долни гащи. С това си навличаше неодобрението на Алфо, който намираще, че този правник — „quest uomo^[1]“, казваше в такива случаи той — тук вече много прекалявал. Той високо укоряваше, в отсъствието обаче на брат си, тази предизвикателна негова волност и не искаше и да чуе примирителните доводи на сестрата, която му изтъкваше, че пълнокръвието на адвоката и постоянната опасност, на която се той излага да получи апоплектичен удар от горещините, го принуждавали да седи по-леко облечен. Тогава quest' uomo би трябвало да затваря поне вратата си, възразяваше Алфо, а не да се излага пред погледите на близките си и на distinti forestieri^[2] така нехайно в това състояние. По-високото образование съвсем не

оправдавало такава самонадеяна разпуснатост. Беше повече от ясно, че под този наистина добре подбран предлог тук намираше отдушник известна враждебност на *contadino*, на човека селянин, срещу образования член на семейството, въпреки че — или тъкмо защото — дълбоко в душата си Алфо споделяше възхищението на всички Манардеви от адвоката, в когото виждаха почти нещо като държавник. Но и възгледите на братята по световните работи също се различаваха в много отношения, защото адвокатът беше по-скоро с консервативни, достойно верноподанически убеждения, докато Алфонсо, напротив, бе свободомислещ, *libero pensatore* и критикар, настроен бунтарски против църквата, кралската власти *governo*^[3], за които твърдеше, че са разкапани от скандална поквара. „На *capito, che sacco di birbaccione?*“ — „Разбра ли каква торба с мошеничества е това?“ — така завършваше обикновено той своите обвинения — много по-речовит от адвоката, който след няколко напразни опита да гракне протестиращо, сърдито се оттегляше зад вестника си.

В семейната къща живееше с безличната си и болнава жена още един братовчед на братята и сестрата, братът на починалия съпруг на госпожа Нела, Дарио Манарди, кротък човек с посивяла брада и селски изглед, който се движеше с помощта на бастун. Но те си готвеха и се хранеха отделно, докато нас седмината — братята, Амелия, двамата постоянни гости и нашата новопристигна двойка — синьора Перонела хранеше от своята романтична кухня с такава щедрост, която съвсем не отговаряше на скромната цена на пансиона. Предложенията ѝ бяха неизчерпаеми. Защото, след като се справяхме вече с една съдържателна минестра, с пойните птички в полента, със задушеното в марсала, с печеното овнешко или глиганско в сладък сос, а също и с внушително количество салата, сирене и плодове и нашите приятели запалваха за черното кафе цигарите си, тя беше в състояние, щастливо осенена, да предложи с насърчителен тон още някое ястие: „Синьори, а сега мъничко риба?“ Едно пурпурно местно вино, което адвокатът, окашлювайки се пресипнало, пиеше на големи глътки като вода, питие твърде огнено всъщност, за да се препоръчва употребата му два пъти дневно при ядене, ала и твърде пиво, за да се разрежда с вода, служеше за утоляване на жаждата ни. За да си пийнем повече, падроната ни подсещаше с думите: „Пийнете си! Пийнете си! Фа

sangue il vino.^[4]“ Но Алфонсо я упрекваше за това нейно схващане, тъй като го смяташе за суеверие.

Следобед ние предприемахме хубави разходки, през време на които често се разнасяше весел смях над англосаксонските шеги на Рюдигер Шилдкнап. Ние се отправяхме надолу към долината по обраслите от двете страни с черници пътища — на простор сред грижливо обработената земя с маслинен дървета и лозници, със заградени от стени малки стопанства, в които се влизаше през почти монументални порти. Нужно ли е да казвам колко се чувствувах отново щастлив — вече и без това развълнуван от събирането ми с Адриан — при повторната гледка на това класическо небе, по което през седмиците на пребиваването ни в Палестрина не се появи нито едно облаче, и изобщо при това антично настроение, заляло цялата тази земя, въплътявано понякога ту в изгледа на някой кладенец, ту в живописния облик на някой пастир или пък в демоничната, сякаш Панова глава на някой козел? Адриан, то се знае, само кимаше усмихнат с глава и не без ирония споделяше възхищението на моето хуманистично сърце. Тия хора на изкуството обръщат малко внимание на заобикалящата ги действителност, щом тя няма пряко отношение към света на творчеството, в който те живеят; в нея те виждат само една безучастна, повече или по-малко благоприятна за работата им житейска рамка. Ние гледахме залеза, когато се връщяхме към градчето, и другаде такова разкошно вечерно небе аз никога не съм виждал. На западния хоризонт сред море от кармин плуваше маслено гъста ивица злато — нещо съвсем необикновено и толкова хубаво, че тази гледка действително можеше да изпълни душата с весел кипеж. И все пак беше ми малко неприятно, когато Шилдкнап, посочвайки чудесния изглед, извикваше своето „разгледайте онова!“, а Адриан избухваше в благодарния смях, винаги предизвикван от Рюдигеровите духовитости. На мене все ми се струваше, че той се възползуваше от случая, за да се посмее едновременно и над моята и Еленината разчувствуваност и дори над самото прекрасно природно явление.

Споменах вече за манастирската градина над градеца, до която нашите приятели се изкачваха всяка сутрин с чантите си, за да работят отделно на различни места. Те бяха помолили монасите за разрешение да отиват в нея и то им бе дадено благосклонно. Ние често ги придружавахме също нагоре до благоуханната сянка на немного

подредената, заградена с ронлива стена градина, но стигнехме ли до самото място, скромно оставяхме приятелите насаме с техните занимания, за да прекараме самички, невидими за тях, както и те, невидими един за друг, разделени от олеандрите, лавровите храсти и жълтугите — нарастващо горещите утринни часове: Елена със своето плетиво, аз — зачетен в някоя книга, доволен и възбуден от съзнанието, че Адриан продължава да композира досам мене своята опера.

На доста разстроения клавиборд във всекидневната стая на двамата приятели той ни изсвири веднъж — за жалост само веднъж през цялото време на престоя ни — някои по-характерни места и няколко цялостни сцени от завършените и почти вече инструментирани за подбран оркестър части от приятната и забавна комедия, наречена „Напразни усилия на любовта“, както се бе казвала пиесата в 1598 година — именно първото действие, включително и явлението в къщата на Армадо, както и някои по-късни откъслечни неща, които беше завършил предварително, преди всичко монолозите на Бирон, на тях той отдавна бе спрял вниманието си — онези в стихове от края на третото действие, както и ритмично свободния в четвъртото — *they have pitch'd a toil, I am toiling in a pitch, pitch that defiles*^[5] — с винаги комичното, гротескното и все пак истинско и дълбоко отчаяние на рицаря от своята страст към съмнителната *black beauty*^[6], с неговото бясно самоосмиване — *By the Lord, this love is as mad as Ajax: it kills sheep, it kills me, la sheep*^[7] — музикално този беше по-сполучлив и от първия. Причината за това беше отчасти тая, че бързата, отривиста, игрословна, кратко изричана проза беше подсказала на композитора акцентировки със свършено особена карикатурност, но отчасти и тая, че в музиката подчертано повтаряното и вече познатото, духовито или строго напомняното е винаги и с най-внушителна изразност, а също и защото във втория монолог възхитително се напомнят елементи от първия. Това се отнасяше преди всичко до ожесточеното самоохулване на сърцето, поради безумната му страст към „бледоликия вампир с кадифените вежди и две топчици смола вместо очи в лицето“ и особено до музикалната картина на тези проклетни любими смолисточерни очи: до една мрачно бляскава, изплетена от звуците на челото и флейтата полулирично-страстна, полугротескна колоратура, която по неудържимо карикатурен начин е

изразена и в прозата на мястото „O but her eye, — by this light, but for her eye I would not love her^[8]“, докато в музиката чернотата на очите още повече се подчертава чрез регистъра на тоновете, като блясъка им този път се предава и чрез школата.

Не подлежи на съмнение, че странно настойчивото и при това ненужно, драматически малко оправдано характеризизиране на Розалина като безпътна, невярна, опасна жена — образ, който се добива само от изказванията на Бирон, докато в самата комедия тя е представена всъщност само като дръзка и шеговита личност — не подлежи на съмнение, казвам, че това характеризизиране произтича от упорития, незачитащ художествената правда стремеж у поета да даде израз на свои лични преживявания и независимо дали е на място, или не, да отмъсти в поезията си за тях. Розалина, както влюбеният неуморно я описва, е мургавата дама от втория сонетен цикъл, придворната дама на Елизабета, любимата на Шекспир, която го мамела с младия му приятел и онова „мъничко меланхолно стихоплетство“, с което Бирон излиза на сцената, за да произнесе своя монолог в проза — „Well, she has one o’my sonnets already^[9]“ — е едно от онези, които Шекспир отправя до матово бледата красавица. Защото от къде на къде ще се обръща Розалина към твърде устатия и всъщност весел Бирон от пиесата с такъв афоризъм:

Не пламва тъй безумно млада кръв, като у зрял
събудената стръв.

Та той е млад, съвсем не може да се нарече „зрял“ и по никой начин не е лицето, което би могло да даде повод за размишления от рода на тези, че било жалко, когато мъдрите се превръщат в глупци и влагат всичките си духовни сили, за да придадат на глупостта си привидността на нещо ценно. Така, както е обрисован от Розалина и приятелките ѝ, Бирон съвсем не отговаря на ролята си: той не е вече Бирон, а Шекспир в неговата нещастна любов към мургавата дама и Адриан, който носеше винаги със себе си едно джобно английско издание на сонетите — това архистранно трио на поета, приятеля и любовника — още от самото начало си беше поставил за цел да

съгласува в творбата си характера на своя Бирон с тъкмо това ценно за него място в диалога и да създаде за този герой такава музика, която — в съответствие с карикатурния стил на цялото произведение — да го представя като „зрял“, духовно значителен и наистина жертва на една срамна страст.

Това беше хубаво и аз искрено го похвалих. Впрочем какво ли не даваше и иначе основание за похвала и радостно изумление сред онова, което той ни изсвири! Можеха напълно да се отнесат и до него думите, които ученият буквояд Холоферн казва за себе си:

„Дарбата, която притежавам, е проста, проста! Един лудешки, чудноват ум, пълен с форми, фигури, образи, предмети, идеи, явления, импулси, асоциации. Те се зачеват в утробата на паметта, развиват се в лоното на *prima mater*^[10] и се раждат с назряването на случая.“

Delivered upon the mellowing of occasion. Чудесно! По съвсем незначителен, несериозен повод поетът дава ненадминато по изчерпателност описание на артистичния дух и човек, без да ще, беше склонен да го отнесе и към този тук дух, който се бе заел да пренесе сатиричната младежка творба на Шекспир в сферата на музиката.

Нужно ли е при това съвършено да премълчавам, че лично аз се чувствах малко обиден и наскърбен от подигравките над изучаването на античността, представяно в пиесата като аскетичен педантизъм? За окарикатуряването на хуманизма имаше вина не Адриан, а Шекспир — той именно утвърждава чудатия ред на идеи, в който понятията „образованост“ и „варварство“ играят толкова странна роля. Образоваността била духовно монашество, дълбоко презираща живота и природата учена свръхизтънченост, която виждала тъкмо в живота и природата, в непосредствеността, човечността, чувството — варварство. Дори Бирон, който се застъпва за природата пред превзетите заговорници от Академовата градина, приема, че „говорил много повече в полза на варварството, отколкото в защита на ангела на мъдростта“. Наистина този ангел бива осмян, но само поради комизма на ситуацията, защото „варварството“, в което съюзниците изпадат, като се влюбват и започват заслепено да възпяват в сонети предмета на

любовта си, „варварство“, дошло да ги накаже за лицемерния им съюз, е също тъй само един духовито стилизиран шарж, подигравка над любовта, и музиката на Адриан достатъчно се погрижваше в края на краищата чувството да не се представя в по-добра светлина, отколкото е представено и дръзкото му отричане. А тъкмо музиката, смятах аз, беше призвана поради самата си природа да ни извежда от сферата на абсурдната изкуственост на свобода, в света на природата и човечността. Но тук тя се въздържаше от подобно въздействие. Това, което рицарят Бирон нарича „варварство“, именно спонтанността и естествеността, не празнуваше и в музиката никакви триумфи.

В техническо отношение музиката, която моят приятел твореше, бе във висша степен удивителна. Отхвърляйки всякаво разточителство в средствата, той искаше най-напред да състави партитура само за класически Бетховенов оркестър и единствено заради комично-помпозната фигура на испанеца Армадо въведе в своя оркестър втора двойка корни, три тромбона и една бас-туба. Но всичко беше в строг камерен стил, тънка, филигранна работа, мъдра гротеска в тонове, комбинативно-хумористична, богата с хрумванията на една изтънчена шеговитост, така че преситеният от романтична демокрация и демагогско морализиране любител на музиката, който би желал вече едно изкуство заради самото изкуство, едно нечестолюбиво — или честолюбиво в изключителен смисъл изкуство за познавачите и хората на изкуството, би трябвало да почувствува възхищение от тази съсредоточена в себе си и напълно хладна езотерика — която обаче, като езотерика, всячески се надсмиваше в духа на пиесата сама на себе си и стигаше пародийно до преувеличения, а това вече примесваше и капчица печал, зрънце безнадеждност във възхищението.

Да, възхищение и печал обземаха едновременно по странен начин слушателя при тази музика. „Колко хубаво — казваше сърцето — моето поне си казваше тъй и колко тъжно!“ Защото това възхищение се отнасяше до едно шеговито-меланхолно майсторско постижение, до един наистина героичен интелектуален подвиг, до едно невероятно усилие, даващо си вид на шеговита пародия, което аз не бих могъл да определя иначе, освен като го нарека „никога неотслабваща, всякога напрегната главоломна игра на изкуството до предела на невъзможността“. А това именно навяваше печал. Но възхищение и тъга, възхищение и тревога — не е ли това почти

определението на любовта? Болезнено напрегната любов към него и към всичко негово — това беше чувството, с което слушах музиката на Адриан. Аз не бях в състояние много нещо да кажа; Шилдкнап, който винаги се проявяваше като много добра, възприемчива публика, коментираше чутото много по-уместно и по-интелигентно от мене, а аз и след това, докато се хранехме, седях като замаян, вдълбочен в себе си на трапезата у Манарди, обзет от чувства, от които музиката, която току-що бяхме чули, така напълно се изолираше. „Bevi, bevi!^[11] — ми казваше през това време домакинята. — Fa sangue il vino.“ А Амелия движеше лъжицата насам-натам пред очите си и мърмореше: „Spiriti... Spiriti?...“

Тази вечер беше вече една от последните, които моята добра жена и аз прекарахме в оригиналната битова рамка на приятелите. Подир няколко дни, след триседмичен престой, ние трябваше да я напуснем, за да поемем обратния път към Германия, докато те още месеци наред, дори и след настъпването на есента, щяха да останат верни на идиличната равномерност в своя живот между манастирската градина, семейната трапеза, маслено-златните залези в Кампаня и каменната работна зала, където при светлината на лампата, прекарвах вечерите в четене. Така бяха прекарвали те миналата година цялото лято, а и през зимата техният живот в града не се бе отличавал съществено от този тук. Бяха живели на Via Tore Argentina, недалеч от Teatro Costanzi и Пантеона, на третия етаж, у хазяйка, която им приготвяше сутрешната и следобедната закуска, а обядвах в една съседна трапезария срещу месечен абонамент. В Рим ролята на палестринската манастирска градина бе играл паркът на вила Дория Панфили, където те през топлите пролетни и есенни дни идвах да работят край един красиво оформен водоскок, към който от време на време пристъпваше да се напие някоя крава или пуснат свободно на паша кон. Адриан рядко пропускаше следобедните концерти на градския оркестър на Пиаца Колона. Понякога вечерите се посвещаваха на операта. Но обикновено ги прекарвах в игра на домино при чаша горещ портокалов пунш в тихия ъгъл на някое кафене.

Те не общуваха с никого — или почти с никого, уединението им в Рим беше почти така пълно, както и в Палестрина. Немския елемент избягваха съвършено — Шилдкнап особено побягваше мигновено,

щом някой звук на родната реч стигнеше до слуха му: той беше в състояние дори да скочи от омнибуса, от железопътния вагон, ако в него се окажеха „germans“. Но при техния уединен или по-право двуединен живот рядко се случваше да направят и местни запознанства. През зимата бяха канени два пъти у една покровителстваща изкуството и артистите дама с неопределен произход, мадам дьо Кониар, до която Рюдигер Шилдкнап носеше препоръчително писмо от Мюнхен. В нейното жилище на Корзо, украсено с надписани фотографии в плюшени и сребърни рамки, те се срещаха с международна артистична тълпа, с хора от театъра, художници, музиканти, поляци, унгарци, французи, а също и италианци, с които по-късно вече никога не се виждаха. От време на време Шилдкнап се разделяше с Адриан, за да обикаля разни кръчмици с малвазийско вино, да прави излети до Тиволи или да пие евкалиптова ракия при трапистите на Кватро Фонтане с попаднали му в ръцете по взаимна симпатия млади англичани и за почивка от съсипателните трудности на преводаческото изкуство да си побъбри nonsense с тях.

С една дума, както в града, така и в самотата на планинския градец и двамата водеха напълно откъснат от света живот на изцяло погълнати от грижите около работата си хора. Така поне би могло да се нарече тяхното състояние. Но дали да кажа, че за мен лично сбогуването с дома Манарди, колкото и неохотно да съм се разделял винаги с Адриан, сега все пак бе свързано с известно скрито чувство на вътрешно облекчение? Като казвам това, дължен съм да посоча и причината за подобно чувство, но трудно бих могъл да сторя това, без да представя себе си, а също и другите в малко смешна светлина. Истината е: в една определена точка, *in puncto puncti*, както обичат да казват младите, аз бях сред обитателите на дома едно донякъде комично изключение бях, така да се каже, по начина на живот не в тон с останалите, а именно в положението си на съпруг, заплащащ своята дан на това, което полуизвинително, полувъзвеличено наричаме „природа“. Никой друг не вършеше това в къщата-крепост на стръмната улица. Нашата превъзходна домакиня госпожа Перонела беше от дълги години вдовица, а дъщеря ѝ Амелия бе едно несмислено дете. Братята Манарди, адвокатът и земеделецът, изглеждаха закоравели ергени и дори можеше да се допусне, че не бяха се

докосвали никога до жена. Там беше и братовчедът Дарио, побелял и кротък човек, със своята дребна, болнава женица, но тази двойка се предаваше без съмнение на удоволствия от съвършено невинен характер. Там бяха най-сетне Адриан и Рюдигер Шилдкнап, ала и те месец след месец постоянстваха в познатия ни вече техен спокоен и строго еднообразен живот, който не се различаваше от този на монасите в съседния манастир. Можех ли аз, обикновеният семеен човек, да не изпитвам при това положение известно стеснение и потиснатост?

За особеното отношение на Шилдкнап към широкия свят на примамливите възможности и за неговата склонност да се скъпи по отношение на това богатство вече говорих. В това обстоятелство аз виждах ключа за разбиране на неговия начин на живот, то ми служеше за обяснение на не твърде понятния иначе за мене факт, че той смогваше така да живее. Случаят с Адриан беше вече съвсем друг — макар и да съзнавах, че общността на това целомъдрие беше всъщност основата на тяхното приятелство или, ако тази дума отива твърде далече, на техния задружен живот. Допускам, че не съм успял да утая от читателя донякъде своята ревност заради отношенията на силезиеца с Адриан затова нека изясня тук, че тъкмо това сходство, това свързващо ги въздържане беше в края на краищата причината за тая моя ревност.

Ако Шилдкнап живееше, така да се каже, като потенциален женкар, Адриан — в това не се съмнявам — от завръщането си от Грац или по-право от Пресбург водеше живот на светец — впрочем какъвто бе водил и дотогава. Но аз потръпвах при мисълта, че *оттогава*, от оная прегръдка, от неговото кратковременно заболяване и загубата на лекарите му през време на болестта, целомъдрието на Адриан идеше не вече от етоса на чистотата, а от патоса на омърсеността.

В неговото държане винаги беше имало нещо от „Noli me tangere^[12]“ — това аз знаех неговото отбягване на всякаква по-голяма физическа близост с хората, на всякакво завиране един другиму в изпаренията, на телесното докосване — ми беше добре известно. Той бе в пълния смисъл на думата човек на „отбягването“, на страненето, на въздържаността, на дистанцията. Физическите прояви на сърдечност бяха съвършено несъвместими с природата му твърде рядко се случваше дори да се ръкува, а и това вършеше тогава някак

набързо. По-ясно от всякога това качество се проявяваше по време на последното ни съжителство през този престой аз имах чувството, едва ли бих могъл да кажа защо, като че ли това „Не ме докосвай“, това „Стой на три крачки от мен!“ беше променило донякъде своя смисъл, сякаш с това той отхвърляше не толкова някакви очаквания по отношение на него, колкото отбягваше и се опасяваше от обратни очаквания — с което бе свързано очевидно и въздържането му от жените.

Само една настойчиво наблюдателна дружба като моята можеше да почувствува или да предугади подобна промяна в значението на нещата, но не дай боже някой да помисли, че това впечатление би могло да намали моята радост от близостта на Адриан. Това, което ставаше с Адриан, можеше да ме потресе, но никога не и да ме отдалечи от него. Има хора, с които не е лесно да живееш, но които е невъзможно да изоставиш.

[1] Тоя човек (ит.). — Б. пр. ↑

[2] Знатните чужденци (ит.). — Б. пр. ↑

[3] Правителството (ит.). — Б. пр. ↑

[4] Виното прави кръв (лат.). — Б. пр. ↑

[5] Те мажат мрежата си с катран, аз се оплетох в мрежата и се изцапах (англ.). — Б. пр. ↑

[6] Черна красавица (англ.). — Б. пр. ↑

[7] Кълна се, тая любов е безумна като Аякс: тя убива овни убива и мене — овена (англ.). — Б. пр. ↑

[8] О, какви очи — какъв блясък, ако не бяха тия очи, аз нямаше да се влюбя в нея (англ.). — Б. пр. ↑

[9] За нея съм вече написал един от моите сонети (англ.). — Б. пр.

↑

[10] Мека обвивка на мозъка (лат.). — Б. пр. ↑

[11] Пий, пий (ит.). — Б. пр. ↑

[12] Не ме докосвай (лат.). — Б. пр. ↑

XXV

Документът, за който вече неколнократно намерявам в тези страници, тайните Адрианови бележки, които след неговата смърт се намират у мене, запазени като безценно, ужасяващо съкровище — ето ги тук, аз ги разкривам. Биографичният момент за тяхното включване в моето изложение вече настъпи. Тъй като откъсвам мислите си от Адриановото доста своенравно избрано и споделяно със силезиеца убежище, където и аз му гостувах, прекъсвам временно моя разказ и в тази двадесет и пета глава читателят ще чуе непосредствено неговите думи.

Дали само неговите? Защото пред себе си аз имам всъщност разговор. Тук говори предимно дори един друг, ужасно друг, и Адриан само записва в своята каменна зала, каквото е чул от него. Един диалог? Дали това е наистина диалог? Трябва да съм луд да го вярвам. Затова не мога и да повярвам, че дълбоко в себе си той е приемал за действителност това, което е виждал и чувал: и когато го е чувал и виждал, и по-късно, когато го е записвал — въпреки цинизмите, с които събеседникът му се е старал да го убеди в своето обективно съществуване. Но ако не е имало посетител — всъщност аз се ужасявам от готовността, която се чете между редовете му, да се допусне, макар условно, макар само като възможност неговата реалност! — тогава е ужасно да се помисли, че и всички онези цинизми, подигравки и фантазмагории са изхождали само от собствената душа на мнимо посетения...

От само себе си се разбира, че аз не възнамерявам да поверя Адриановия ръкопис на печатаря. Тук преписвам собственоръчно, дума по дума, бележките му от нотната хартия, изписана с неговите, както и по-рано споменах, дребни, старинно завъртени, черни кръгли букви, монашески букви, би могло да се каже, за да ги включа в моя ръкопис. Послужил си беше с нотна хартия очевидно защото в момента е нямал под ръка друга, или защото в дюкянчето долу на църковния площад Свети Агапит не се е намерила по-подходяща. На

горната част на петолинието се падат два реда, два реда се падат и на басовата част, но и бялото пространство помежду беше изпълнено навсякъде също с по два реда.

Не може сигурно да се определи кога е станало записването, защото документът не носи дата. Ако моето убеждение би могло да има някаква стойност, бих казал, че той по никой начин не е съставен след или през време на нашето пребиваване в планинския градец. Той се отнася или до някой по-ранен период от лятото, през което и ние бяхме три седмици с приятелите, или до предишното лято, първото, прекарано от тях у Манарди. Че по времето, когато го посетихме, преживелицата, върху която ръкописът почива, беше вече в миналото, че Адриан тогава беше вече водил разговора, който сега ще цитирам, в това съм уверен напълно, както и в това впрочем, че записването му е станало непосредствено след случката, навярно още на следния ден.

И тъй, започвам преписването — и се боя, че и без далечните взривове, които разтърсват килията ми, моята ръка пак ще трепери и буквите пак ще изскачат от редовете...

— Знаеш ли нещо, мълчи. И аз ще мълча, макар само от срам, макар и за да пощадя хората, да, от социални съображения. Решил съм твърдо и непоклатимо въздържащият контрол на разума у мене да не отслабва до края. Но аз Го видях, най-сетне, най-сетне. Той беше тук, при мене в залата, посети ме — неочаквано, макар и отдавна очакван, поприказвах доста изчерпателно с Него, едно ме е яд само, дете не зная от що тъй треперех през цялото време, дали само от студ или от Него. Аз ли се нещо заблуждавах, или Той ме заблуждаваше, че е студено, та да треперя и от това да се убедя, че Той беше там, напълно, действително въплътен? Защото всеки знае, че няма такъв глупак, който да трепери от собствените си фантазии, напротив, те му са приятни и той без каквото и да било смущение или трепет им се предава. Смяташе ли ме Той за глупак, та с кучешкия си студ искаше да ме залъже, че аз не съм глупак, а Той не е въображение, защото от страх и объркване треперя пред Него? О, Той е хитрец.

Знаеш ли нещо, мълчи. И аз си мълча. Премълчавам всичко това тук върху нотната хартия, докато моят другар in eremo^[1], с когото обичам да се смея, се поти там в залата над translation^[2] от милия чужд

език на омразния роден. Мисли, че композирам, и ако би ме видял, че пиша думи, ще си помисли, че и Бетховен е правил същото.

Пролежах целия ден — какво болезнено същество! — с проклетото главоболие на тъмно, при постоянно гадене и многократни повръщания, както винаги при по-тежки пристъпи, но надвечер неочаквано почти изведнъж ми олекна. Можех да задържа супата, която майка Манарди ми донесе („Poveretto“^[3]), сетне изпих, вече добре разположен, една чаша от червеното („Bevi, bevi!“) и отведнъж се почувствувах толкова сигурен в себе си, че си позволих дори една цигара. Можех и да изляза, както се бяхме уговорили предния ден. Дарио М. желаше да ни въведе долу в клуба на пренесткия елит, искаше да ни представи, да ни покаже помещенията, билярдната, читалнята. Не ни се щеше да обидим добрия човек и му обещахме да отидем, но да изпълни обещанието трябваше само Ш., тъй като аз се извиних с главоболието си. Подир pranzo^[4] той се помъкна кисел без мене заедно с Дарио надолу по улицата към гражданеещите се селяни, а аз останах в къщи.

Седях сам в залата с гръб към прозорците, закрити с капаци, пред мен беше цялото дълго помещение, и при светлината на лампата четях мислите на Кйергегор за Моцартовия Дон Жуан.

Изведнъж чувствувам, че ме пронизва страшен студ, сякаш седя през зимата в отоплена стая и някой неочаквано е отворил прозореца към външния мраз. Но студът не идваше откъм гърба ми, където са прозорците, а ме облъхва отпред. Вдигам очи от книгата, поглеждам в залата, виждам, че Ш. трябва да се е върнал вече, защото не съм сам: някой седи в здрача на канапето, което е до масата със столовете недалеч от вратата — приблизително в средата на помещението, където сутрин закусваме, — седи в ъгъла на канапето, метнал крак връз крак, но това не е Ш., това е някой друг, по-дребен от него, далеч не тъй представителен и изобщо доста просташки на вид. А студът продължава да ме пронизва.

— Chi e costa!^[5] — викам аз с някаква буца в гърлото и се надигам, стиснал ръчките на стола, така че книгата от коленете ми пада на пода. В отговор чувам спокойния, бавен глас на другия, един сякаш школуван глас с приятен носов резонанс:

— Говори си спокойно на немски! Карай на чист немски език без всякакви усуквания и превземки. Аз го разбирам. Той си е любимият

ми език. Понякога разбирам изобщо само немски. Впрочем вземи си палтото, сложи си шапка и се увий с одеялото. Ти зъзнеш. Не чакай да ти завтракат зъбите, гледай да не простинеш.

— Кой се обръща на „ти“ към мене? — питам аз разядосан.

— Аз — казва той. — Аз, ако ми позволиш. Ах, ти казваш тъй, защото не се обръщаш към никого на „ти“, дори не и към твоя хуморист, джентълмена, като изключим приятеля от детинство, твоя верен другар, който те назовава по име, но не и ти него? Добре де, добре. Нашите отношения са такива, че можем да си говорим на „ти“. Хайде! Няма ли да облечеш нещо по-топло?

Вглеждам се в полумрака, гневно го преценявам. Човек доста пустал, далеч не толкова едър, колкото Ш., по-дребен и от мене — с каскет, кривнат на едната страна, от другата се подава, от слепите очи нагоре, червеникава коса, мигли червеникави на също зачервени очи, лицето бледо, носът малко извит, закривен надолу върху фланелка с напречни резки карирано сако с прекалено къси ръкави, от които стърчат ръце с недодялани пръсти противно тесни панталони и жълти, вехти обувки, които отдавна не могат вече да се лъснат. Един сутеньор, един държанец. И с глас, с изговор на актьор.

— Хайде де! — повтаря той.

— Преди всичко искам да зная — казвам аз с едва овладян трепет — кой си е позволил да се вмъкне тук и да седне в стаята ми.

— Преди всичко — повтаря той. — Това „преди всичко“ не беше лошо. Но ти си прекалено чувствителен към всяко посещение, което смяташ за неочаквано и нежелателно. Та аз не идвам да те водя на прием или да ти се подмилквам, за да те замъкна на някоя музикална вечерника! Дошъл съм да поговоря с тебе по една работа. Няма ли да си вземеш някоя дреха? Какъв ти разговор, когато зъбите тракат.

Постоях няколко секунди, без да го изпускам от поглед. А студът, който се носи от него, ме реже, скована и в лекото си облекло аз се чувствавам незащитен, почти гол. И приех. Наистина ставам и влизам в първата врата вляво, където е моята стая (другата е пак от същата страна, малко по-нататък), вземам от долапа зимното палто, което обличам в Рим, когато духа трамонтана, и което бях взел със себе си, защото не знаех къде да го оставя слагам и шапката, грабвам пътното одеяло и така екипиран, се връщам на мястото си.

Както по-рано, и онзи седи на своето.

— Вие сте тук още — казвам, като вдигам яката на палтото и увивам одеялото около краката си — дори и след като излязох и отново се върнах? Това ме учудва. Защото силно подозирам, че вие изобщо не сте тук.

— Не съм? — пита той с школувано носовия си резонанс. — Как тъй да не съм?

Аз. — Защото съвсем невероятно е да дойде вечер тук някой, който да говори немски, да излъчва студ и да твърди, че идва при мене по работа, за която не зная и не желая да зная нищо. Много по за вярване е, че това у мене е начало на заболяване, че в помътненото си съзнание приписвам на вашата личност тръпките от втрисането си, поради което така се увивам, и че ви виждам само за да мога да видя във вас техния източник.

Той (със спокоен, убедителен актьорски смях). — Какви глупости! Какви интелегентски глупости ми приказваш! Ето какво наричаме на чист немски език безсмислица! И толкова неестествена! Една умна неестественост, открадната сякаш от твоята опера! Но в момента ние тук не съчиняваме музика. Освен това думите ти свидетелствуват за най-чиста ипохондрия. Моля ти се, престани да си въобразяваш разни болести! Бъди малко по-горд и недей да подписваш веднага паспорта на петте си чувства! У тебе няма никакво начало на заболяване, напротив, след лекото си неразположение сега се радваш на цъфтящо, младежко здраве. Впрочем пардон, не бих желал да бъда неделикатен, но какво значи здраве? Във всеки случай твоята болест не избухва така, драги. Ти не си нито трескав, нито има някакво основание да бъдеш трескав някога.

Аз. — Освен това и защото с всяка втора дума, която казвате, вие издавате недействителността си. Говорите ми само неща, които са в мене, които произлизат от мене, а не от вас. Подражавате по говор на Кумпф, а никак не изглеждате да сте посещавали университет или висше училище и да сте седели до мене на чин. Говорите за клетия джентълмен и за онзи, на когото казвам „ти“, и дори за тия, които са се обръщали към мене на „ти“, без да са получавали същото в отговор. Говорите и за операта. Откъде можете да знаете, всичко това?

Той (смее се пак театрално и клати глава сякаш над някаква забавна детинщина). — Откъде ли? Няма значение откъде, виждаш, че зная. И за свой срам искаш от това да заключиш, че очите ти те лъжат

ли? Това значи наистина да се обърне логиката надолу с главата, както ви учат в университетите. Вместо да заключаваши от осведомеността ми, че съм безплътен, много по-добре ще е да си направиши извода, че аз не само съм в плът, но съм и този, за когото през цялото време вече ме смяташ.

Аз. — Че за кого ще ви смятам?

Той (с учтив упрек). — Е, хайде, та ти го знаеш! Какво се преструваш, сякаш не ме чакаш отдавна. Знаеш така добре, както и аз, че при нашите отношения ние трябва веднъж завинаги да се обясним. Щом аз съм — а това, надявам се, ти вече признаваш, — аз мога да бъда само един. Какво имаш пред вид, като ме питаши кой съм? Искаш да знаеш как се казвам ли? Ами че ти помниши всичките ми забавни прякори още от университета, от първото ти следване, когато още не беше се простил и захвърлил под миндера светата запис. Знаеш ги всичките по вода, избери си който искаш — имена аз почти нямам, имам само прякори, с които, така да се каже, ме гъделичкат под брадичката: то се дължи на моята дълбоко немска популярност. Приятно нещо е популярността, нали, дори и когато не си я търсил и всъщност си убеден, че тя се дължи на недоразумение. Ласкае те, прави ти удоволствие. Ти можеш да си избереш нещо, щом толкова искаш да ме наречеш, макар че обикновено съвсем не се обръщаш към хората на име, тъй като от незаинтересуваност не им знаеш имената — та избери си измежду селяшките нежности някоя, която ти се хареса! Само един прякор не обичам и не искам да чувам, защото е решително зловеща клевета и ни най-малко не ми подхожда. Който ме нарича господин *Dicis et non facis*, има много здраве. И той уж иска да ме погъделичка под брадичката, а то си е чисто злословие. Аз поне върша, което казвам, държа докрай на своето обещание, това си е мой делови принцип, горе-долу съм като евреите, които са най-благонадеждните търговци, и ако някога все пак се е стигало до измама, станало е вече пословично, че именно аз, който вярвам в честността и почтеността, винаги съм излизал измаменият.

Аз. — *Dicis et non est.*^[6] Да не искате да изкарате, че седите пред мене на канапето и ми говорите оттам на този Кумпфов език в немски старинен дух? Тъкмо тук, в тая романска страна, където сте напълно извън вашата сфера и съвършено непопулярен, вие искате да ме посетите? Каква абсурдна липса на стил! В Кайзерсашерн по бих ви

приел. Във Витенберг или Вартбург, и дори в Лайпциг бихте били за мене по-достовирен. Но не и тук под това езическо-католишко небе!

Той (клати глава и цъка угрижено с език). — Ц, ц, ц, все това съмнение, все това недоверие в себе си! Ако ти би имал смелостта да си кажеш: „Където съм аз, там е и Кайзерсашерн“, всичко щеше изведнъж да се окаже на мястото си и тогава нямаше да има нужда господин естетикусът да въздиша заради липсата на стил. Да му се не види! Ти би бил хиляди пъти прав, ако така си кажеш, но за това на тебе ти липсва кураж или само се правиш, че ти липсва. Самоподценяваш се, приятелю мой — подценяваш и мене, като ме ограничаваш така и ме изкарваш някакъв немски провинциалист. Наистина аз съм немец, ако щеш, кореняк немец, но в стария, по-добър смисъл, сиреч от все сърце космополит. Ти тук ме отричаш, без да държиш сметка за стария немски копнеж и романтично влечение към странствуване, към тая прекрасна земя Италия! Немец, значи, допускаш да бъда, а това, че и аз по Дюреровия пример бих могъл да закопнея за слънчице, това право господинът не ми признава, макар че, като оставим настрана слънцето, аз имам тук неотложна работица с едно изтънчено божие създание...

Тук вече ме обзе такова неизразимо отвращение, че цял потръпнах. Впрочем причините за това мое потръпване не бяха съвсем ясни; възможно беше потръпването да се дължеше едновременно и на студа, тъй като мразовитото течение откъм посетителя внезапно се засили, така че проникваше през палтото до самите ми кости. Раздразнен, аз запитах:

— Не можете ли да спрете с това безобразие, с това ледено течение?!

Той (в отговор). — За жалост, не. Съжалявам, че не мога да ти услужа в това отношение. Такъв съм си аз — студен. Иначе как щях да издържа и да се пригода към мястото, където живея?

Аз (неволно). — Искате да кажете, в пъкъла и неговия вертеп?

Той (изсмива се като погъделичкан). — Отлично казано! Грубичко, шеговито, по немски! Но има и много други хубави названия, патетично-научни, които господин бившият богослов, разбира се, знае, като например *career*, *exitium*, *confutatio*, *pernicies*, *condemnatio* и тъй нататък. Но простодушно немските, смешните — то е вече по-силно от мене, — те ми са най-драги. Впрочем да оставим

засега настрана мястото и неговите свойства! Аз чета по лицето ти, че се каниш да ме запиташ по това. Но то са далечни, бъдни неща, те съвсем не са ни припарили — ще ми простиш шегата с припарването, нали? — дотогава има време, много дълго, почти неизмеримо време — времето е най-доброто и действителното нещо, което даряваме, нашият дар е пясъчният часовник и мястото, през което червеният пясък се сипе, е толкова тясно, струйката е толкова тъничка, окото съвсем не долавя намаляването на количеството в горния съд, едва съвсем накрая пясъкът изглежда да тече бързо и че е текъл бързо, но дотогава, при тая тъничка струйка, има още толкова време, че по това не си и заслужава да се приказва и мисли. Само че часовникът е вече поставен, все таки пясъкът вече тече и по това аз бих желал да се разберем с тебе, драги.

Аз (доста язвително). — Стига с този ваш Дюрер — най-напред „копнеж по слънчице“, а сега пясъчният часовник на Меланхолията. Няма ли да дойде накрая и магическият квадрат? Вече съм готов за всичко, с всичко свиквам. Свиквам, и с вашето безсрамие да ми говорите на „ти“ и да се обръщате към мене с „драги“, макар че това всъщност ми е особено противно. Собствено и аз казвам на себе си „ти“ — което навярно обяснява защо и вие така ми казвате. Според това, което твърдите, аз разговарям с черния Кесперлин — Кесперлин, това е Каспар, от което следва, че Каспар и Самиел са едно и също лице.

Той. — Пак ли започваш?

Аз. — Самиел. Наистина смешно! А къде е твоето до-минорно фортисимо от струнни тремоли, дървени духови и тромбони, остроумното детско плашило за романтичната публика, което изскача от бездната на фа-диез-минор тъй, както и ти от скалата?^[7] Чудно ми е, че не го чувам!

Той. — Остави това. Ние имаме и много по-интересни инструменти и един ден ти ще ги чуеш. Ще ти посвирим с тях, когато бъдеш достатъчно зрял да ги чуеш. Всичко е въпрос на зрелост и време. Тъкмо по това бих искал да поговоря с тебе. Но Самиел — тая форма е глупава. Аз съм наистина за народното, но Самиел — това е същинска глупост, тая поправка в името я измисли Йохан Балхорн от Любек. Истинското ми име е Саммаил. А знаеш ли какво значи Саммаил?

Аз (мълча намусен).

Той. — Знаеш ли нещо, мълчи. Харесва ми твоят такт, с който предоставяш на мене превода. Саммаил на немски ще рече „Ангел на отровата“.

Аз (през зъби, които едва сдържам да не тракат). — Ха, как не, точно такъв! Същински ангел — без разлика! Знаете ли вие как изглеждате? Просташки е много слабо казано. Изглеждате като някаква безочлива отрепка на обществото, като мъжка проститутка, като държанец-бандит, такъв е вашият вид, в който сте счели за добре да ме навестите — и съвсем не на някакъв ангел!

Той (оглежда се, разперил ръце). — Как, как? Какъв ти изглеждам? Не, наистина, добре направи, че ме попита дали знам как изглеждам, защото, вярно е, това аз не зная. Или по-право, до днес не го знаех и едва сега ти ме накара да го забележа. Уверявам те, аз не обръщам никакво внимание на външността си, изоставил съм я, така да се каже, да бъде каквато си ще. Моят изглед е чиста случайност или по-скоро той зависи от обстоятелствата, без самият аз да му отдавам някакво значение. Нагаждане, мимикрия, ти поне знаеш този маскарад, тази игра на криеница у майката природа, чийто език винаги се подава от ъгълчето на устата. Но ти, драги, недей да мислиш, че тази криеница, за която аз си давам толкова сметка, колкото и пеперудата-лист, ти вече недей да мислиш, че тя се отнася и до тебе, та да ми се разсърдиш за това! И все пак трябва да признаеш, че от друга страна, в друга една област, тя и при тебе си има своето съответствие — в оная област, където ти, макар и предупреден, си лепна нещо, в областта на твоята прелестна песен с буквения символ — о, наистина много умно направено, бих казал дори — вдъхновено:

*Когато ми поднесе
напитъка в нощта,
ти в мен отрова внесе...*

Великолепно!

*И в свежата ми рана
змията зъби впи...*

Наистина талантливо. Това именно ние навреме забелязахме и затова отрано не те изпускаме от поглед — ние видяхме, че твоят случай решително си струва труда, че това е случай извънредно благоприятен, от който с малко от нашия огнец отдолу, с малко подгриване, въодушевяване и опияняване би могло да излезе нещо блестящо. Не беше ли Бисмарк казал, че на немеца му дай половин бутилка шампанско, за да се повдигне на естествената си висота? Струва ми се, че той беше рекъл нещо такова. И с право. Даровит, но скован е немецът — даровит достатъчно, за да се ядосва над своята скованост, но — насвятка ли се здравата — и да я преодолява. Ти, драги, добре знаеше какво ти липсваше и постъпи по всички правила, когато предприе онова свое пътуване и си навлече, *salva venia*^[8], френската болест.

— Млъкни!

— Млъкни? Я гледай, това е вече напредък от твоя страна. Ти почна да се загриваш. Най-сетне изоставяш учтивото множествено число и ми казваш „ти“, както подобава между хора, които вече са се разбрали и договорили — сега и вовеки веков.

— Млъкнете!

— Да млъкна? Ами че ние мълчим вече пета година, а все трябва някой ден да се сприкажем и разберем — изобщо, пък и по интересното положение, в което ти се намиращ. По това, разбира се, би трябвало да се мълчи, но не и между нас дълго време, щом пясъчният часовник е вече поставен и червеният пясък започнал да се сипе през тесничкото отверстие, о, засега само започнал! Долу няма още почти нищо в сравнение с горното количество — ние даваме време, продължително, необхватно време, за неговия край съвсем няма защо да се мисли, дълго още няма защо да се мисли, засега няма защо да се бере грижа дори за момента, в който човек би могъл да почне да се замисля за края, в който би могъл да си каже: „*Respice finem*“^[9], защото това е колеблив момент, зависещ от случая и темперамента, и никой не знае кога ще настъпи той и колко време ще има сетне до края. Много остроумно и превъзходно устроено: неопределеността и произволността на момента, от който започваш да мислиш за края, щастливо замъгля и момента на предрешения край.

— Празни брътвежи!

— Е, на тебе не може да се угоди. Дори и на психологичните ми разсъждения отговаряш с грубости, въпреки че сам на твоя Сион нарече веднъж психологията симпатична, неутрална среда, а психолозите — най-правдолюбивите хора. Аз съвсем не приказвам глупости, като говоря за даденото време и за предрешения край, напротив, говоря ти точно по въпроса. Навсякъде, където пясъчният часовник е вече сложен и времето дадено, необходимото, но определено време с предрешения край, ние сме там на линия, там нашата работа преуспява. Ние продаваме време — да речем, двайсет и четири години — кой може да ги обхване? Малко ли е това? Някой може да живее като скот и пет пари да не дава, може да смайва като велик маг света със сатанинските си деяния; някой може все повече да забравя сковаността си и здравата опиянен, да превишава ако ще би и собствения си ръст, без да се отчуждава при това от себе си, а, напротив, да е и да си остава все той самият, само че постигнал с половината бутилка шампанско естествената си висота той може в това пияно самоупоение да вкусува всички наслади на едно почти непоносимо блаженство и с повече или по-малко основание да е убеден, че такова блаженство не е имало от хилядолетия, така че да се смята в известни моменти на възбуда едва ли не за някакъв бог. Кому при това ще дойде на ум да се загрижва за момента, в който ще почне да мисли за края? Само краят е наш, само накрая е и той наш и това трябва да бъде договорено, и то не само мълком, колкото иначе тихомълком да става то, а изрично и ясно.

Аз. — Та вие искате, значи, да ми продадете време?

Той. — Време? Така само време? Не, драги мой, това дяволът не продава. За такава стока никой няма да ти плати такава цена, че краят да бъде наш. Какъв вид време, там е въпросът! Велико време, безумно хубаво време, съвсем дяволско време, с подеми и свръхподеми, но и с мизерни, разбира се, с ужасно мизерни дори моменти, това не само признавам, но и с гордост го подчертавам, защото то си е в реда на нещата, то си е в същината на природата на артиста. Тя, както се знае, е склонна винаги към необузданост в двете крайности, изпада напълно нормално в някои прекалености. Тук махалото се люшка между повишеното настроение и меланхолията, но то си е нещо обикновено, то си е, така да се каже, нюрнбергска еснафска умереност в сравнение с това, което ние доставяме. Защото ние доставяме най-крайното в тази

насока, ние доставяме полети и просветления, и такова чувство на възвишеност и освобождение, на волност, сигурност, лекота, могъщество и триумф, че нашият човек просто не вярва на своите възприятия прибави към това и огромното възхищение от постигнатото, при което лесно можеш да се откажеш от всякакви чужди, външни възторзи — прибави тръпките на преклонението, на сладостния ужас пред самия себе си, под въздействието на който ти се чувствуваш като богоизбран инструмент, като богоподобен гигант. И съответно — между това — дълбоките, достолепно дълбоките проваляния — не само в пустотата, в мъртвилото, в немоцната печал, но и в болки, в телесни страдания, впрочем вече добре познати и от по-рано изпитвани, за които съществува донякъде и предразположение, но сега те са във висша степен достолепно засилени от просветлението и съзнателното опияние. Това са болки, които заради чрезмерното блаженство човек с готовност и гордост приема, болки, които ни са познати от приказката за малката русалка — режещите болки в хубавите ѝ човешки крака, които тя придобива вместо опашката. Ти знаеш, разбира се, малката русалка на Андерсен. Тъкмо женичка за тебе! Кажы само една дума, и аз ще ти я доведа в леглото.

Аз. — Няма ли да млъкнеш, мизернико!

Той. — Е, хайде, хайде, ти гледаш само да нагрубяваш. Да останеше на тебе, щяхме все да мълчим. Аз не съм от семейството Швайгецил^[10]. Пък и майчица Елза, въпреки своята разбираща дискретност, ти наприказва сума неща за случайните си наематели. Аз обаче съм дошъл при тебе в тая езическа чужбина съвсем не за да мълчим, а за да потвърдим изрично и да се договорим твърдо между четири очи за това какво аз ще правя и какво ти ще платиш. Нали ти казвам, че мълчим вече над четири години, а при това всичко си е в най-добър, най-издържан, най-многообещаващ ход и работата е вече наполовина в кърпа вързана. Да ти кажа ли как стоят нещата и какво вече става?

Аз. — То се е видяло, че ще трябва да го чуя.

Той. — И между другото го страшно желаеш и си много доволен, че ще го чуеш. Дори ми се чини, че умираш от нетърпение да го научиш и би се разхленчил и почнал да цивриш, ако го бих премълчал. И с право. В такъв интимно-тайнствен свят се намираме ние — ти и аз, — в него и двамата сме си като у дома, това е истински Кайзерсашерн,

добър старонемски въздух от лято господне хилядо и петстотин или тъй — мъничко преди идването на доктор Мартин, който беше в толкова искрени и сърдечни отношения с мене, че захвърли веднъж по мене едно хлебче, не — мастилницата си — значи, доста преди тридесетгодишното увеселение. Спомни си само какво бодро оживление цареше тогава у вас в Средна Германия, на Рейн и навсякъде, какво душевно веселие, какви възбуди, беда и тревоги — масовото поклонничество до светата кръв в Никласхаузен в Таубертал, детските походи и кръвотечащи просфори, глад, селският съюз на ботуша, война, чума в Кьолн, метеори, комети и велики знамения, рани Христови по монахините, кръстове, появяващи се по дрехите на хората, моминската риза с кръстното чудо, която става знаме за поход срещу турците. Хубави времена, дяволско немски времена! Не ти ли се сгрява душата при мисълта за тях? По това време съответните планети се бяха събрали в знака скорпион, както майстор Дюрер го е нещо нарисувал на своя медицински хвърчащ лист, по това време дойдоха от Западна Индия в немската земя и милите гости, дребните живи винтчета, нежният народец на фанатиците-биченосци — я, ти май се заслуша? Сякаш ти заговорих за бродещата тълпа каещи се флагеланти, които се шибат по гърба за своите и чуждите грехове. Но аз имам пред вид флагелатите, невидимите микроорганизми от вида, снабден с камшичета като нашата бледа Венера, за нашите *spirochaeta pallida*, за този вид ми е думата. Ала ти си прав, всичко това говори така топло за дълбоко Средновековие, за *flagellum haetericorum fascinariorum*^[11]. О, да, тия наши фанатици могат да се проявят като истински *fascinarij*^[12], но в по-добрите случаи, подобни на твоя. Иначе те са твърде цивилизовани и отдавна опитомени и в стария свят, където от столетия са си у дома, те вече не разиграват тъй грубо както преди глупавите си комедии с гноящи отоци, бубони и разядени носове. Художникът Баптист Шпенглер например няма вид, че се нуждае да скрива разтляното си тяло под власеница и където седне и стане, да бие пред себе си клепалце, за да предупреждава хората.

Аз. — Нима и с Шпенглер е — тъй?

Той. — Мислиш, че не ли? Да не смяташ, че само с тебе е тъй? Знаем, ти би искал да бъдеш все единствен по своя род и се дразниш от всяко сравнение. Не, драги, човек винаги има маса другари! То се знае, че Шпенглер е един *esmeraldus*. Не току-тъй мига той така стеснително

и лукаво, не току-тъй Инес Роде го нарича покрит въглен. Така стават работи, Лео Цинк, тоя faunus ficarius^[13], досега все още се е опазил, а чистичкият, разумният Шпенглер се натопи рано. Впрочем бъди спокоен и не ревнувай. Това е един скучен, най-обикновен случай, от него няма да излезе абсолютно нищо. Това не е никакъв питон, над който да извършваме сензационни дела. Благодарение на получения „дар“ той е станал може би малко по-просветлен, по-приобщен към духовната сфера, може би ако не беше тази връзка с по-висшето и този таен урок, той нямаше да чете с такова удоволствие дневника на Гонкуровци и абата Галиани. Психология, драги. Болестта, особено срамната, скриваната, тайната, подбужда към известно критично отнасяне спрямо света, спрямо обикновения, среден живот, настройва бунтовно и иронично спрямо буржоазния ред и кара засегнатия от нея да търси закрила в свободата на духа, в книгите, в идеите. Но при Шпенглер всичко ще свърши само с това. Времето, което той има още за четене, цитиране, пиене на червено винце и мързелуване, не му е продадено от нас, то е всичко друго, но не и проникнато от гений време. Един поопарил се, поизнурен, не особено интересен светски човек, и повече нищо. Той ще крета така, ще се оплаква от черния дроб, от бъбреците, от стомаха, сърцето, червата, докато един ден пресипне или оглушее, а след няколко години ще хвърли безславно топа с някоя скептична острота на езика — и толкоз. Във всичко това няма нищо интересно, в това никога не е имало опиянение, възвишаване, вдъхновение, защото то не е мозъчно, не е церебрално, разбираш ли — нашите дребосъци тук не са се погрижили за нещо по-благородно и висше, за тях тук не е имало, види се, някаква съблазън, не се е стигнало, значи, до метастаза в метафизичното, метавенеричното, метаинфекционното...

Аз (с омраза). — Още колко ще трябва да седя тук и да мръзна, и да съм принуден да слушам непоносимия ви брътвеж?

Той. — Брътвеж? Да си принуден? Ти пак започваш тая смешна песен. Както те гледам, ти ме слушаш с напрегнато внимание и само си нетърпелив да узнаеш нещо повечко. Току-що съчувствено се осведоми за твоя приятел Шпенглер от Мюнхен и ако не бях те прекъснал, щеше и досега да ме отрупваш с въпроси за пъкъла и неговия вертеп. Не се прави, моля ти се, на отегчен! И аз имам чувство за собствено достойнство и зная, че не съм ти натрапен гост. С една

дума, метаспирохетозата е менингеален процес и аз те уверявам, че някои от тия дребосъци имат сякаш нещо като страст към висшето, някакво предпочитание към областта на главата, към менингите, към *dura mater* — външната мозъчна обвивка, и към тия, които предпазват от повреди нежния вътрешен паренхим. Още от момента на първичното общо заразяване те се стремят страстно натам.

Аз. — Много ви приличат тия приказки. Държанецът е учил, види се, *medicinam*.

Той. — Не повече, отколкото ти *theologiam*, искам да кажа: откъслечно и съвсем специализирано. Ще отречеш ли, че и ти също си изучавал най-добрите от изкуствата и науките само като тесен специалист и любител? Твоят интерес се е отнасял — до мене. Крайно съм ти признателен. Но можех ли аз, приятелят и държанецът на Есмералда, като такъв поне ти ме виждаш, да не се интересувам особено от въпросната, тъй непосредствено свързана и близка област на медицината и да не се поизпраксам в нея? Действително в тази област аз следя постоянно и с най-голямо внимание всички най-нови изследвания и резултати. *Item*, някои *doctores* твърдят и се кълнат във всичко свято, че сред този дребосък сигурно има специалисти по мозъка, любители на церебралната сфера, с една дума, че тук имаме *virus nerveux*^[14]. Но те имат много здраве. Тъкмо обратното. Мозъкът е, който жадува за тяхното идване и го очаква с нетърпение, както и ти моето, мозъкът е, който ги призовава, притегля към себе си и сякаш едва дочаква. А знаеш ли какво казва философът в „*De anima*“^[15]? — „Всяко действие се насочва срещу онзи, който предварително е готов да го претърпи.“ Ти виждаш следователно, че всичко зависи от предразположението, от готовността, от призива. Че някои хора са повече наклонни към магьоснически действия от други и че ние умеем да ги откриваме, за това споменават и почтените автори на „*Malleus*“^[16].

Аз. — Клеветник! Аз не съм от твоята клиентела. И никога не съм те канил.

Той. — Ах, ах, набедената невинност! Нима клиентът на моите малки, който би заради тях такъв дълъг път, не беше предупреден? Но в избора на своите лекари ти прояви сигурен инстинкт.

Аз. — Намерих ги в адресния указател. Та кого да попитам? И можеше ли някой предварително да ми каже, че така ще ме изоставят?

Какво направихте вие с двамата мои лекари?

Той. — Отстранихме ги, отстранихме ги. О, ние отстранихме тези некадърници естествено в твой интерес. И то тъкмо в необходимия момент, нито много рано, нито много късно, тъкмо когато дадоха с шарлатаниите си нужната насока на работата. Да бяхме ги оставили, те щяха да похабят този прекрасен случай. Ние ги оставихме да провокират болестта — и край, прогонихме ги. Щом със специфичното си лекуване достатъчно ограничиха първата, кожно проявена, обща инфилтрация и с това дадоха мощен тласък за метастаза нагоре, тяхната работа беше свършена, те трябваше да се махнат. Тези наивници не знаят, а и да знаят, не могат нищо да променят, че с общото лекуване насочените нагоре метавенерически процеси особено се ускоряват. Наистина, когато и в ранните стадии не се вземат никакви мерки, резултатът е често пак същият, така че както и да го въртиш, все погрешно излиза. Ние по никакъв начин не биваше да позволим на тия шарлатани да продължат провокацията. Постепенното възстановяване на общата инфилтрация трябваше да се предостави на времето, за да протече развоят горе бавно, за да ти се осигурят години, десетилетия, цял пясъчен часовник прекрасно, чародейно, дяволски гениално време. Днес, четири години след като пипна това нещо, там горе у тебе се е лекичко очертало едно мъничко местенце — но огнището е вече налице, налице е лабораторията на моите малки, които по ликворен, воден, така да се каже, път са се добрали дотам, налице е мястото на началното опиянение.

Аз. — Хванах ли те, глупако? Сам се издаваш и ми посочваш мястото в моя мозък, болестното огнище, в което се поражда твоят недействителен образ без това огнище от тебе нямаше да има и помен. Ти сам ми издаваш, че в трескавото си възбуждение аз те виждам и чувам наистина, но ти си пред мене само едно празно бълнуване.

Той. — И това било логика! Глупчо, тъкмо обратното. Не аз съм продукт на мозъчното огнище у тебе, а огнището те прави годен, разбираш ли, годен да ме възприемаш — без него естествено ти нямаше да ме виждаш. Но нима заради това трябва да свързваш моето съществуване с твоя начеващ шемет? Принадлежи ли заради това аз към твоя субективен свят? Нищо подобно! Имай търпение, това, което става и се развива у тебе, ще те направи годен и за много по-други неща, то ще преодолее и много по-други препятствия и ще се издигне

заедно с тебе над сковаността и задръжките ти. Веднъж да дойде разпети петък, оттам до Великден е близо! Почакай една, десет, дванадесет години, докато опиянението, докато ведрото отпадане на всички сковаващи те скрупули и съмнения стигне до своя апогей, тогава вече ще знаеш за какво плащаш, защо си се обещал на нас и телом, и духом. Тогава у теб *sine pudore*^[17] ще изникне от аптечното семе осмотична растителност...

Аз (избухвам). — Затвори си мръсната уста! Забранявам ти да говориш за баща ми!

Той. — О, в моята уста забележката за баща ти не е чак толкова неуместна. И на него не е съвсем чист косъмът, и той много обичаше да вниква в тайните на стихииите. Главоболието, изходната точка за режещите болки на малката русалка, си получил също от него... Впрочем, което ти казах, е самата истина, цялата магия тук е в осмозата, в ликворната дифузия, в пролиферационния процес. Вие, хората, имате един лумбален канал с пулсиращ ликворен стълб, който стига до церебралната област, до мозъчните обвивки, в чиято тъкан върши тихомълком своето дело пълзящият венерически менингит. Но във вътрешността, в паренхимата нашите дребосъчета не биха могли да проникнат, колкото и да желаят това и колкото и пламенно да са желани — ако не беше ликворната дифузия, осмозата с клетъчния сок на *ria*: от тази осмоза клетъчният сок се разводнява, а тъканта се размеква и по този начин за биченосците се проправя път към вътрешността. Всичко това иде от осмозата, приятелю мой, с чиито чудати творения ти още от ранното си детство се забавляваше.

Аз. — Тяхната окаяност ме караше да се смея. Да беше се завърнал Шилдкнап, та да се посмеем с него. Щях да му разправам и аз истории за баща си. Щях да му разкажа как баща ми се просълзяваше, когато казваше: „А при това те са мъртви!“

Той. — Триста дяволи! Ти си бил прав да се смееш над жалостните му сълзи — независимо от това, че който има работа с изкушителя, никога не е в съгласие с хорските чувства и винаги се изкушава да се смее, когато те плачат, и да плаче, когато те се смеят. И какво значи „мъртви“, щом тази растителност никне и избуява тъй пъстро и разнообразно, щом тя е дори хелиотропна? Какво значи „мъртви“, щом капката проявява такъв здрав апетит? И кое е болест, и кое здраве — по това, моето момче, по-добре да не се оставя на

филистера — последната дума. Дали той наистина разбира нещо от живота, е още въпрос. Към това, което е възниквало по пътя на смъртта, на болестта, животът е посягал понякога с радост и то го е водило към напредък и възвисяване. Забрави ли как в училището те учеха на премъдростта, че бог можел и от злото да стори добро и че не бивало да му се отнема тази възможност? Итем, все някой ще трябва да е болен и побъркан, за да не е нужно другите да бъдат такива. И откъде побъркването започва да става болезнено, не е тъй лесно да се определи. Един пише на границата на умопомрачението:

„Аз съм блажен! Аз съм извън себе си! Това е нещо ново и велико! О, това кипящо щастие на просветлението! Бузите ми горят като разтопено желязо! Аз съм бесен и вие всички ще побеснеете, ако това обхване и вас! Бог да се смили тогава над клетите ви души!“

— Какво е това, дали полудяло здраве, дали нормална лудост, или пък причината трябва да се дири в менингите? Във всеки случай не е филистерът, който може да реши това пък и той дълго не забелязва нищо особено, защото хората на изкуството са си изобщо малко дръпнати. Ако на следния ден някой в обратен припадък извика: „О, видиотяваща пустота! О, кучешко съществуване, в което човек нищо не може да стори! Как не дойде някоя война, та нещо да стане! Би могло поне да се пукне по приличен начин! Дано адът се смили над мене, защото аз съм изчадие на ада!“ — трябва ли да се взема това в прекия смисъл? Буквална истина ли е, което той казва за ада, или то е само метафора за известна доза нормална дюреровска меланхолия? Изобщо ние ви даваме само това, за което високопочтеният класически поет така красиво благодари на своите богове:

*„Дават те, боговете, безкрайните,
на любимците всичко — докрай:
всички радости, о, и безкрайните,
но и болки безкрайни — докрай.“*

Аз. — Саркастичен лъжец! Si diabolus non esset mendax et homicida! Ако искаш да те слушам, не ми говори поне за здравето величие, за самородното злато! Зная, че златото, добито чрез огън, а не чрез слънцето, не е истинско злато.

Той. — Кой ти каза това? По-добър ли е огънят на слънцето от тоя на кухнята? Пък и здраво величие? Къде се е видяло подобно нещо? Нима ти вярваш в такова чудо, в гений, който няма нищо общо с ада? Non datur!^[18] Артистът е брат на престъпника и на лудия. Мислиш ли, че някога се е появявала някаква по-занимателна творба, без нейният творец да е бил основно запознат с битието на престъпника и умопобъркания? Кое е болестно и кое здраво! Без болестното животът не би могъл никога да помине. Кое е истинско и кое неистинско! Та ние да не сме някакви фокусници? Да не би да измъкваме ценности от носа на нищото? Където няма нищо, там и дяволът не може да стори нищо и никаква бледа Венера не е в състояние да постигне и що-годе свестен резултат. Ние не създаваме нищо ново — други се занимават с това. Ние само развързваме и освобождаваме. Ние пращаме по дяволите сковаността и плахостта и всякакви там целомъдрени скрупули и съмнения. Ние само стимулираме, премахваме с по-засилено дразнене само умората — малката и голямата, личната и на епохата. Там е работата, че ти забравяш епохата, ти не мислиш исторически, щом се оплакваш, че еди-кой си можел да има всичко *докрай*, радости и болки безкрайни, без да му е сложен часовник, без да му се представя накрая сметка. Каквото онзи постигаше в своята класическа епоха евентуално и без нас, днес можем да предложим само ние. И ние предлагаме нещо по-добро, предлагаме действително нужното и истинското — това вече не ти е класическото, драги, това, което се постига чрез нас, е архаичното, праранното, вече отдавна забравеното. Знае ли някой днес, знаеше ли някой и в класическите времена какво е вдъхновение, какво е истинско, старо, първично въодушевление, въодушевление, незаразено от критика, от сковаваща разсъдъчност, от умъртвяващ контрол на разума, знаеше ли някой какво е свещен екстаз? Хората смятат май дявола за разложителен критик? Клевета, приятелю, чиста клевета! Да му се не види! Ако той нещо мрази, ако на света му е нещо противно, то е разложителната критика. Това, което той желае и което дарува, е триумфиращото освобождаване от нея — блестящата неусъмненост.

Аз. — Хвалете ме, уста...

Той. — Е, то се знае! Опита ли се някой повече от правдолюбие, отколкото от себелюбие да изясни някои груби недоразумения по отношение на себе си, веднага го изкарват, че се хвали. Не, твоята строга скромност тук няма да ми запуши устата, аз зная, че ти само потискаш възбудата си и всъщност ме слушаш с такова напрегнато удоволствие, с каквото девойчето слуша галантните нашепвания в църква... Вземи например внезапното хрумване, експромпта — това, което наричате така, което от стотина-двеста години наричате така — защото по-рано такава категория не съществуваше, както не съществуваше и право на музикална собственост и други подобни неща. Експромпта, значи, някакви си там три-четири такта, и толкоз. Всичко останало е дообработка, въпрос на търпение. Не е ли тъй? Е добре, но ние сме добри познавачи на литературата и забелязваме, че хрумването не е ново, че то извънредно напомня нещо вече срещано у Римски-Корсаков, да речем, или у Брамс. Какво да правим тогава? Ами много просто, ние го променяме. Но промененото хрумване — нима това е хрумване? Вземи Бетховеновите бележници! Там не е останала нито една тематична концепция, както е от бога дадена. Той я преправя и пише встрани „Meilleur“. Колко малко доверие в божественото вдъхновение, колко малко уважение към него е изразено в това далеч не възторжено „meilleur“! Едно наистина ощастливяващо, шеметно, едно несъмнено и изпълнено с вяра вдъхновение, вдъхновение, при което няма избор, няма поправки и мъдрувания, при което всичко се приема като блажен диктат, при което обзетият остава прикован на мястото си като треснат от гръм и свещен трепетно обзема от глава до пети, а от очите му бликват като порой щастливи сълзи — едно такова вдъхновение не може да дойде вече от бога, който предоставя твърде голямо поле за действие на разума, то е възможно само от дявола, от истинския властител на ентузиазма.

Между това, докато, говореше, у неканения гост започна да настъпва малко по малко напоследък известна промяна: доколкото можех да схвана, сега той изглеждаше по-друг от преди това не беше вече държанецът и проституирацията мъж, не, моля ви се! Тук седеше нещо по-добро, с бяла яка, артистична връзка на фльонга, на гърбавия нос рогови очила, зад тях проблясват влажно тъмни, малко зачервени очи — в лицето смес от строгост и мекота: носът строг, устните

строги, а брадичката мека, с ямичка, ямичка и на бузата — челото бледо, заоблено, косата отдръпната доста нагоре, но отстрани гъста, черна и вълниста, — един интелигентстващ, който пописва в булевардната преса върху изкуството и музиката, теоретик и критик, който и сам композира, доколкото му позволява умуването. Меки, слаби ръце, които съпровождат думите с изящно неловки движения и от време на време нежно поглаждат още гъсто обраслите слепоочия и тил. Такъв беше сега образът на посетителя, седнал на канапето. По-едър не беше станал, но гласът, носов, ясен, заучено благозвучен, си бе останал същият единствено той поддържаше идентичността у този променлив образ. И аз сякаш още го чувам да казва, сякаш още виждам голямата му, изкривена в ъглите уста под зле избръснатата горна устна усърдно да артикулира и да се издава напред:

— Какво нещо е днес изкуството? Преливане от пусто в празно. Днес то по-подхожда за някоя танцова забава и от чифт червени чепички и ти не си единственият, който се пука поради това от мъка. Погледни, ако щеш, колегите си — знам, ти не ги поглеждаш, съвсем не се интересуваш от тях, въобразяваш си, че си един-единствен и приемаш всичко, цялото проклятие на времето върху себе си. Но все пак погледни ги за утеха — тия твои събрата, посветени на новата музика, имам пред вид честните, сериозните, които са в състояние да си теглят заключенията при това положение! Не говоря за фолклористките и неокласическите приспособленци, модернизмът на които се състои в това, че си забраняват всякакъв музикален порив и носят с повече или по-малко достойнство стилните одеяния на преиндивидуалистичните времена. Мъчат се да втълпят на себе си и на другите, че скучното е станало интересно, защото интересното е започнало да става скучно.

Не можах да не се засмея, защото въпреки че студът продължаваше да ме измъчва, трябваше да призная, че откакто у него настъпи промяната, започнах да се чувствавам по-добре в негово присъствие. Той се усмихна заедно с мен само като сви още по-силно стиснатите си устни, при което леко притвори очи.

— Действително те са безсилни — продължи той, — но аз мисля, че ние предпочитаме почтеното безсилие на ония, които не желаят да прикриват общото заболяване под маската на достойнството си. Болестта обаче е обща и честните установяват симптомите ѝ както

у себе си, така и в масовото израждане. Не е ли творчеството заплашено от изчерпване? Всичко по-сериозно, което все още добива публичност, свидетелствува само за измъченост и неохота. Външни, обективни причини? Липса на търсене — възможността за творчество, както в долибералната ера, зависи до голяма степен от случайното благоволение на меценатите? Да, така е, но то не е още достатъчно обяснение. Самото композиране е станало много трудно, ужасно трудно. Щом произведението не може вече да претендира за оригиналност, как може още да се работи? Ала така си е, приятелю мой, шедьовърът, завършеното в себе си произведение се смята вече за традиционно изкуство, еманципираното изкуство го отрича. Всичко идва оттам, че пази боже някой да си позволи да използва веднъж употребено вече музикално звукосъчетание. Невъзможен е вече намаленият септакорд, невъзможни са някои хроматични преходни тонове. Всеки, който се смята за нещо, носи в себе си един вид канон на забраненото, на вече недопустимото и този канон постепенно се разпростира върху всички средства на тоналността, следователно върху цялата традиционна музика. Кое е подправено, кое е станало изтърган шаблон — решава канонът. В една композиция на съвременно техническо равнище тоналните звукосъчетания, тризвучията надделяват всеки дисонанс. За тази цел те могат в края на краищата и да се използват — но предпазливо, само в краен случай, защото шокът е по-лош и от най-ужасната предишна дисхармония. Всичко зависи от техническото равнище. Намаленият септакорд си е на мястото и дълбоко изразителен в началото на опус 111. Той отговаря на общото Бетховеново техническо равнище, на напрегнатостта между пределно възможния за него дисонанс и консонанса, нали така? Принципът на тоналността и неговата динамика придават на акорда специфичната му тежест. Той я е загубил вече — по силата на историческия процес, който никой не може да върне назад. Вслушай се в линеещия днес акорд — дори разчленен, той отстоява едно общо техническо състояние, което противоречи на днес съществуващото. Всеки звук носи в себе си и представлява цялото, а заедно с това и цялата му история. Ето защо преценката с ухо на това, кое е вярно и кое фалшиво, е свързана неизбежно и направо с него, с този сам по себе си верен акорд, и не зависи от абстрактното отношение към общото техническо равнище. Тук имаме изискване за вярност, което се

поставя на артиста от самото произведение — доста строго изискване, как мислиш? Няма ли скоро да се изтощи неговата дейност, докато той се съобразява с всички обективни условия, поставяни пред творчеството? Във всеки такт, за който той се реши да помисли, състоянието на техниката му се представя като проблем. Всеки миг цялата съвкупност на техниката изисква той да се справи с нея и да даде онзи единствено правилен отговор, който в дадения момент тя допуска. Стига се дотам, че неговите композиции не са нищо друго, освен такива отговори и решения на технически ребуси. Изкуството става критика — нещо твърде почтено, не ще и дума! За това се изисква много непослушание при строга послушност, много самостоятелност и много смелост. Но опасността от безплодие — как мислиш? Още ли е само опасност, или е вече свършен факт?

Той замълча. Погледна ме през очилата с влажните си зачервени очи, вдигна деликатно ръка и прекара двата средни пръста по косата си. Аз рекох:

— Какво очаквате вие? Да се възхищавам от вашето злорадство? Никога не съм се съмнявал, че вие ще можете да ми кажете само това, което сам зная. А начинът, по който ми го излагате, е съвсем преднамерен. С всичко това вие искате да ми подскажете, че за моите замисли и работа аз имам нужда и мога да очаквам помощ само от дявола. Но вие не бива да изключвате теоретичната възможност и за спонтанно възникване на хармония между собствените ми потребности и тия на момента, на „правилността“ — възможността за естествен унисон, при който би могло да се твори без особена принуда и замисляне.

Той. (със смях). — Съвсем теоретична възможност наистина! Положението е извънредно критично, драги, — за да се излезе с безкритичност наглава с него! Впрочем аз не мога да приема упрека за тенденциозно осветляване на нещата. Заради теб не е необходимо вече да изразходваме чак толкова диалектика. Но което не отричам, то е, че положението на „произведението“ ме кара изобщо да изпитвам известно задоволство. Аз съм, общо взето, против произведенията. Как да не ми е драго, като гледам заболяването, от което страда идеята за музикално произведение! Не приписвай това страдание на обществените условия! Зная, ти си склонен да вярваш и обичаш да казваш, че тези условия не предлагат нищо, което да е достатъчно

задължително и утвърдено, за да се осигури хармонията на едно само по себе си значително произведение. Това е така, но не е то същественото. Трудностите, които спъват произведението, лежат дълбоко в него самото. Историческото развитие на музикалния материал се е насочило против цялостното, завършеното произведение. Той вече се свива по време, не приема удължаване във времето, което е пространството на музикалното произведение, той оставя празно това пространство. И не от безсилие, не от неспособност да образува форми, а защото един неумолим императив за плътност, който забранява всяко излишество, отрича фразата и разрушава орнамента — се опълчва против разпростирането във времето, с други думи, против формата, в която произведението се ражда, за да живее. Произведението, времето, привидността са все същото нещо и заедно подлежат на критика. А тя вече не търпи привидността и играта, не понася фикцията, тиранията на формата, която цензурира човешките страдания и страсти, раздава им роли, предава ги в картини. Допустим още е само нефиктивният, не изиграният, не нагласеният, не преобразеният израз на страданието в неговия реален миг. Безсилието и неволята на този миг толкова са порасли, че никаква привидна игра с това вече не е позволена.

Аз (много иронично). — Трогателно, трогателно. Дяволът се разчувствува. Проклетникът дявол чете морал. Човешките страдания го живо засягат. Заради тях той се подвизава в изкуството. По-добре да не бяхте споменавали за антипатията си към произведенията, ако не искахте да видя във вашите дедукции само дяволска гавра, с цел да се охули и спъне творчеството.

Той (без да се засяга). — Добре де, добре. Във всеки случай ти си съгласен, разбира се, че не е проява нито на сантименталност, нито на злоба, ако признаем днес фактите в света такива, каквито са. Някои неща не са вече възможни. Привидното възпроизвеждане на чувствата като художествено произведение на композитора, самозадоволяващата се привидност на самата музика са станали невъзможни и са вече неудържими, тая привидност се изразява от край време в това, че предварително дадените и сведени във формула елементи така се употребяват, сякаш са абсолютно необходими за конкретния частен случай. Или да подхванем нещата от обратната страна: частният случай си дава вид, като че ли е идентичен с предварително дадената,

добре позната вече формула. От четиристотин години насам всяка по-значителна музика създаваше със задоволство илюзията, че това единство е ненаруσιμο — на нея просто ѝ харесваше да смесва приетите общи закони, на които тя е подвластна, със своите собствени домогвания. Така не върви вече, приятелю. Критиката на орнамента, на условностите и на отвлечените обобщености е едно и също нещо. Това, което днес се критикува, е привидният характер на буржоазното художествено творчество, а в него взема участие и музиката, при все че при нея няма картина. Разбира се, пред другите изкуства тя има това предимство, че не създава картина, но с непрестанното примиряване на специфичните си домогвания с господството на условностите и тя според силите си взема участие в голямата измама. Подчиняването на израза под примиряващата всеобщост е основният принцип в създаваната от музиката илюзия. На това крайт е вече дошъл. Претенцията да се мисли, че общото е включено хармонично в частното, се опровергава сама. С предварителните и смятани за задължителни условности, които осигуряваха свобода в играта, е вече свършено.

Аз. — Всичко това може да се знае и въпреки критиката условностите пак да се приемат. Играта би могла да се повдигне на по-висока степен, като се играе с форми, в които животът, както е известно, е вече изчезнал.

Той. — Зная, зная. Пародията. Тя би могла да бъде весела, ако не беше тъй тъжна в своя аристократичен нихилизъм. Очакваш ли от подобни машинации някакво особено щастие и величие?

Аз (гневно). — Не.

Той. — Кратко и рязко! Но защо рязко? Защото най-приятелски се обръщам между четири очи към съвестта ти? Защото ти разкрих отчаянието, което се крие в сърцето ти, и с осведомеността на познавач ти изтъквам просто непреодолимите трудности при днешното композиране? Поне за познавач ще трябва да ме признаеш. Позволи на дявола да разбира нещо от музика. Ако не се лъжа, ти четеше преди малко книгата на влюбения в естетиката християнин? Той беше добре осведомен, той знаеше моето особено отношение към това изящно изкуство — най-християнското изкуство по негово мнение — с отрицателен знак отпред, разбира се наистина то бе въведено и развито от християнството, но пак от него беше отречено и отхвърлено като

област демонична — това да видиш! Изобщо музиката е във висша степен богословска работа, какъвто е и грехът, какъвто съм и аз. Страстта на християните към музиката — това са истински страсти господни и като такива — едновременно и познание, и провал. Истинска страст има само в двойственото, в двусмисленото — като ирония. Висшето страдание е област абсолютно подозрителна... Не, аз разбирам от музика, повярвай ми. Та затова ти и пея таз жална песен за трудностите, в които, както всичко днес, е затънала и музиката. Ще речеш, че не трябваше да го правя? Но аз го сторих само за да ти предвещая, че ти ще ги преодолееш, че ти ще се издигнеш над тях за свое собствено шеметно изумление и ще създадеш неща, пред които ще тръпнеш от свещен ужас.

Аз. — Виж ти, каква блага вест. Сигурно ще отглеждам осмотични цветя.

Той. — Дали по врат или по шия... Цветя от лед или цветя от нишесте, захар и целулоза — и едното, и другото е все природа и не се знае още за кое трябва повече да възхвалим природата. Твоята склонност, приятелю, да се занимаваш с обективното, с така наречената истина и да пренебрегваш субективното, чистото преживяване, защото си въобразяваш, че е малоценно, е наистина еснафщина, която би трябвало да превъзмogneш. Ти ме виждаш, следователно за теб аз съществувам. Заслужава ли да се пита дали съществувам действително? Не е ли действително това, което въздействува, не е ли истина това, което преживяваш и чувствуваш? Което те възвишава, което засилва чувството ти на сила, на мощ, на господство — това е, дявол да го вземе, истина, пък макар и от добродетелно гледище да е стократна лъжа. Искам да кажа, че една неистина, която умножава силите ти, не пада по-долу от която й да е безплодно добродетелна истина. Искам още да кажа, че една творческа, даряваща гениалност болест, болест, при която летиш, минаваш в галоп през всички препятствия, прескачаш в неустрашимо опиянение на буен кон от скала на скала, е хиляди пъти по-предпочитана от живота, отколкото потътрилото се пеш здраве. Никога не съм чувал по-голяма глупост от тая, че от болното можело само болно да произлезе. Животът не е придиричлив и пет пари не дава за морал. Той улавя дръзновения продукт на болестта, изяжда го, асимилира го и още щом се заеме с него, това вече е здраве. Пред

факта на всепобедния ход на живота, любезни, всяка разлика между болест и здраве изчезва. Цяла тълпа, цяло поколение яки, здрави, възприемчиви младежи се нахвърля върху произведението на болния гений, на гения, който е такъв вследствие на болестта, възхищава се, възхвалява и въздига делото му, продължава го, видоизменя го посвоему, прави го достояние на културата, която не живее само с домашен хляб, но и с даровете и отровите на аптеката „Благи вестители“. Това ти го казва необалхорненият Саммаил. Той ти гарантира не само че чувството ти на мощ и блаженство към края на твоите пясъчни години все повече ще заглушава болките на малката русалка, за да нарасне накрая до триумфиращо благополучие, до възторжен прилив на здраве, до битието на един бог — това е само субективната страна на нещата, знам, това само не би те задоволило, то няма да ти се види солидно. Тогава знай: ние ти гарантираме трайна жизненост на това, което ще извършиш с наша помощ. Ти ще станеш знаме, ще посочиш пътя към бъдещето, в твоето име ще се кълне младежта, която благодарение на твоето безумие няма да е нужно да бъде и тя безумна. От твоето безумие тя ще се закърми със здраве и в нея ти ще си здрав. Разбираш ли? Ти не само ще пробиеш път през сковаващите трудности на времето, ти ще проломиш път и през самото време, през културната епоха, сиреч през епохата на културата и на култа към културата, и ти ще дръзнеш да навлезеш във варварството, което ще бъде вече двойно варварство, защото ще идва след хуманизма, след най-доброто възможно лечение на корените, след буржоазната изтънченост. А варварството, повярвай ми, разбира дори и от богословие повече от една отпаднала от култа култура, която и в религиозността вижда пак само култура, само хуманност, а не изстъпление, парадокс, мистична страст, напълно небуржоазен авантюризм. Нека не те много учудва, че за религия ти говори свети Велтен. Поврага! Че кой друг, я ми кажи, може да ти говори днес за нея? Та не либералният богослов я! В края на краищата аз съм единственият, който все още я пази! Кому ще признаеш днес богословско съществуване, ако не на мене? И кой би се решил да води богословско съществуване без мене? Че религиозността е моя специалност, е тъй несъмнено, както е несъмнено и това, че тя не е специалност на буржоазната култура. Откак културата отпадна от култа и превърна себе си в култ, тя е вече само един отпадък и за

някакви си петстотин години целият свят така се измори, така се пресити от нея, като че ли е погълнал, *salva venia*, цели котли от кашата й.

По това време или малко преди това, още при словоизлиянията му относно самия него като за пазител на религиозния живот и относно богословското съществуване на дявола, които той редеше поучително и плавно, аз забелязах: с посетителя пред мен пак се беше извършила някаква промяна, той не изглеждаше вече като очилатия интелегент, който ми бе говорил известно време за музика, не седеше както по-рано в ъгъла на канапето, а яздеше небрежно страничната му цилиндрична облегалка, сплел в скута си върховете на пръстите с вирнати право нагоре палци. Разделената му на две брадица се движеше нагоре-надолу при говора, а над отворената уста, в която се виждаха дребни, наточени като теслички зъби, стърчаха засукани остро мустачки.

Въпреки че се бях вкочанил от студ, тая негова метаморфоза в нещо отдавна познато наистина ме разсмя.

— Ваш най-покорен слуга! — казвам аз. — Под този лик струва ми се, че ви познавам. Много любезно от ваша страна да ми четете тук в тая зала приватисимум. Сега, след като мимикрията ви така преобрази, надявам се, че няма да имате нищо против, ако охладите горещото ми любопитство и ми докажете напълно независимото си съществуване, като ми преподадете не само неща, които и сам зная, но и такива, каквито тепърва бих желал да науча. Вие ме осветлихте доста за времето на пясъчния часовник, което продавате, а също и за болките като междувременна разплата за висшия живот, но не споменахте нищо за края, за това, което ще дойде по-сетне, за вечното изкупление. Това е, което ме интересува, а вие, откакто стърчите пред мене, все не ме оставяте с тия ваши приказки да ви запитам. Нима мога да сключа сделка, без да зная изрично цената? Кажете ми! Как се живее у Клеперлин? Какво трябва да очакват тия, които ви последват във вашия пъкъл?

Той (избухва в кудкудякащ смях). — Искаш да те уведомя за *perniciēs*, за *confutatio*? Това се казва любопитство, това се казва младежка жажда за знания! А има още толкова време, толкова необятно време дотогава и толкова вълнуващи събития преди това, че ти ще си намериш да вършиш много по-важни работи, отколкото да

мислиш за края или да спираш вниманието си дори само върху момента, от който би започнал да мислиш за края. Но аз няма да ти откажа тези сведения, при това съвсем не е нужно да ти ги разкрасявам, защото как е възможно да те безпокоят сериозно неща, до които има още толкова време? Само че за това по начало не е лесно да се говори, което ще рече: по начало изобщо не може никак да се говори, защото същината му не се покрива от думите могат да се употребят и съчинят маса думи, но те всички ще бъдат само заместители за наименования, каквито езикът няма, и те не ще могат да претендират, че са определили нещо, което никога не може да се определи и да се изкаже с думи. В това се крие и тайното задоволство и сигурност на ада, че той не може да бъде изразен, че той е недостъпен за човешката реч, че той именно само съществува, но не може да попадне във вестника, да добие гласност, да стане, макар и с каквато и да било дума, предмет на критично познание, по отношение на него думи като „подмолие“, „преизподня“, „дебели зидове“, „безмълвие“, „забрава“, „безнадеждност“ са само бледи символи. Само със символи, любезни, трябва да се задоволяваме, когато говорим за ада, защото там вече престава всичко — не само указващата дума, но изобщо всичко — това е дори главната негова характеристика и най-общото, което би могло да се каже за него, а същевременно и което новодошлият най-напред там узнава и със своя, така да се каже, здрав смисъл съвсем не може да проумее и не иска да разбере, защото разумът или известна ограниченост в разбирането все още му пречи да стори това, с една дума, защото то е невероятно, невероятно до ужас — невероятно, въпреки че още при идването си той вместо с поздрав бива посрещнат по най-подчертан и красноречив начин с известието, че „тук всичко престава“ — всяко състрадание, всяка милост, всяка пощада, всяка и най-малка следа от зачитане на заклеващия недоверчив протест:

„Но вие не можете, не можете да направите така с една душа!“

Уви, тъкмо така правят, тъкмо така става, и то без „словото“ да потърси за това сметка, в звуконепроницаемата, недостижима за божия

слух преизподня, и при това — във вечността. Не, за тези неща не може да се говори, те са извън, някъде встрани от речта, тя няма нищо общо с тях, никакво отношение към подобно нещо, затова и не знае кое време да употреби за него и от немай-къде си послужва с бъдеще, като казва: „Там ще бъде плач и скърцане със зъби.“ Е да, това са няколко дословно взети думи, избрани от една твърде пресилена езикова сфера, и все пак те са само бледи символи и без истинско отношение към това, което „ще бъде“ там, зад дебелите зидове, в забравата — неотговорно пред никого. В действителност обаче в звуконепроницаемата преизподня ще бъде извънредно шумно, невъобразимо, оглушително шумно от всевъзможни бълбукания, гугукания, плачове, стенания, резове, къркорения, крясъци, писъци, ръмжения, молби, мъченишки екстатични ридания, така че никой няма да различи собствения си глас, защото той ще потъне в общата врява, в плътния, гъст адски вой, в безобразните трели, изтръгвани от вечното сливане на невероятното с безотговорното. Накрая нека спомена и чудовищното сладострастно пъшкане, примесващо се към целия този концерт, защото безкрайната мъка, която трябва да се търпи, без да може да се прекъсне от припадък, от загубване на съзнанието, се изражда в срамна наслада и затова тия, които са се добрали до някакво интуитивно познание, говорят дори за „сладострастието на ада“. Тук трябва да се дири причината за елемента на гавра, на безмерно охулване, свързан с мъчението, защото тази адска наслада е равнозначна на най-скверно гаврене с непосилното страдание и е придружена от гнусни жестове и цвилещ смях: оттук и учението, че осъдените на мъки, освен това непрестанно се подиграват и хулят помежду си, че адът е всъщност чудовищна смесица от свършено непоносими и все пак понасяни вечно страдания с непрекъснато гаврене. От ужасните болки обречените на мъки изяждат дори собствените си езици, но това ни най-малко не ги обединява, напротив, те се отнасят един към друг с язвителен сарказъм и презрение през воя и стенанията те си разменят най-мръсни ругателства, при това най-деликатните и гордите, които никога не са си позволявали да изрекат мръсна дума, тук са принудени да употребяват най-мръсните. Една част от тяхното мъчение и хулеща сласт се състои именно в това — да обмислят най-невъобразимо мръсните.

Аз. — Извинете, вие едва сега заговорихте за вида на мъките, които осъдените ще трябва да търпят в ада. Но ако ми разрешите да забележа, вие ми държахте лекция фактически за ефектите на ада, не обаче и за това, какво трябва да очакват там осъдените в действителност, по същество.

Той. — Твоето любопитство е детинско и нескромно. Това изтъквам преди всичко, но аз отлично схващам, любезни, какво се крие зад него. Ти се опитваш да ме изпиташ, за да те хване страх, за да се уплашиш от ада. Защото някъде дълбоко у тебе се таи мисълта за опомняне и спасение, за тъй нареченото спасение на душата ти, за отмятане от поетото обещание и ти гледаш да се обземеш от *attritio cordis*, от сърдечен страх пред тамошното, за който, изглежда, си чувал, че благодарение на него човек можел да постигне така нареченото блаженство. Позволи ми да ти кажа, че това е свършено остаряла теология. Учението за *attritio* се отхвърля вече от науката. Доказана е необходимостта от *contritio*, от истинско и дълбоко протестантско разкаяние заради греховете си, което е вече не само налаганото от църквата покаяние поради страх, а и вътрешно религиозно обръщане — но дали ти си способен на това, попитай сам себе си, твоята гордост веднага ще ти отговори. Колкото повече време минава, толкова по-малко, ще си способен и готов да се съгласиш, на *contritio*, тъй като екстравагантното съществуване, което ти предстои да водиш, е голямо разглеждане, от него не е така лесно да се върнеш назад към спасителната посредственост. Та затова нека ти кажа за твое успокоение, че самият ад няма да ти предложи нещо съществено ново — а само това, с което ти повече или по-малко вече си свикнал, и то свикнал с гордост. Той собствено е само продължение на екстравагантния ти живот. С две думи: неговата същина или, ако щеш, типичното в него е това, че той предоставя на своите обитатели сами да избират между крайния студ и такава жега, от която може да се стопи и гранитът. И те с рев се мятат от едното състояние в другото, защото, докато са в едното от тях, противоположното все им изглежда небесна свежест и райска наслада, за да стане веднага и това състояние, и то в най-адски смисъл, непоносимо. Тези крайности сигурно ти харесват?

Аз. — Харесват ми. Но все пак бих желал да ви предупредя да не бъдете толкова сигурен по отношение на мене. Известна

повърхностност на вашата теология би могла да ви подведе. Вие разчитате на това, че гордостта у мен не ще ми позволи да почувствувам необходимото за спасението ми разкаяние, но не вземате пред вид, че има и гордо разкаяние. Разкаянието на Каин, убеден твърдо, че неговият грях е много голям, за да може да му бъде простен. *Contritio* без всякаква надежда, пълното неверие за някаква възможност за милост и прошка, непоколебимото убеждение на грешника, че е преминал всяка граница, така че дори безкрайното милосърдие не е достатъчно, за да бъде простен грехът му — едва това е истинското разкаяние и аз ви обръщам внимание, че то е и най-близко до спасението, най-неотразимо за милосърдието. Ще се съгласите, че обикновеният, умерен грешник може само умерено да заинтересува милосърдието. В неговия случай актът на милосърдие няма особен размах, тук той е само вяла проява. Посредствеността изобщо не води теологичен живот. Грехотност, толкова безнадеждна, че кара грешника напълно да се отчае в спасението си — това е истинският теологичен път към спасението.

Той. — Хитрец! А откъде ще се вземе у такъв като тебе простотата, наивната несдържаност на отчаянието, които биха били предпоставката за този безнадежден път към спасението? Не ти ли е ясно, че съзнателното спекулиране с примамката, която голямата вина представлява за милосърдието, прави акта на спасението вече свършено невъзможен?

Аз. — И все пак едва чрез това *non plus ultra*^[19] се стига до най-високото напрежение в драматично-теологичното битие, тоест до най-ужасната вина и чрез нея до крайния и неотразим призив към безкрайната милост и доброта.

Той. — Не е лошо! Наистина остроумно. Но нека ти кажа, че тъкмо, умници като тебе съставят населението на ада. Да попаднеш в него, не е толкова лесно; в него отдавна не би останало нито едно свободно местенце, ако там пускаха всеки. Но такава рядка птица, такъв теологичен тип като тебе, който спекулира и със спекулирането, защото е унаследил спекулирането още от баща си — за такъв един би било истинско чудо, ако не попадне в ада.

И докато говори така, а дори и малко по-рано, гостът подобно на облак пак се видоизменя, но изглежда, че не забелязва това: той вече не язди страничната облегалка на канапето, а седи пак в ъгъла му като

първоначалната мъжка проститутка, като бледния държанец с каскетче и зачервени очи. И вече казва с бавния си, носов актьорски глас:

— Сигурно ще се съ согласиш вече да приключим нашия разговор и да вземем решение. Посветих ти доста време да си изясним нещата — ще трябва безпременно да ми зачетеш това. Но и ти си много занимателен случай, това ти признавам открито. Ние отрано сме спрели вниманието си върху тебе, върху твоя схватлив и надменен ум, върху твоите отлични *ingenium* и *memoriam*^[20]. Тези способности те подтикнаха да изучаваш божествените науки, така поне ти го измисли в своето самомнение, но на тебе скоро ти се отця да се наричаш теологус, захвърли светата запис под миндера и се залови оттогава с *figuris, characteribus* и *incantationibus*^[21] на музиката, което също ни доста хареса. Защото твоята надменност търсеше елементарност и ти възнамеряваше да я постигнеш в най-пригодната за тебе форма там, където като алгебрично вълшебство тя се съчетава с подходящи разсъждения и изчисления и все пак винаги се опълчва дръзко против всякакъв разум и трезвост. Но ние прекрасно знаехме, че ти си твърде умен и студен, и целомъдрен за тая стихия, ние прекрасно знаехме, че тебе те е яд на това и че този твой целомъдрен ум ти е ужасно омръзнал. Затова се погрижихме да ни паднеш в ръцете, искам да кажа, в ръцете на моите малки, на Есмералда, и да си навлечеш онова опиянение, онзи *aphrodisiacum*^[22] на мозъка, за който и тялото, и душата, и умът ти така страшно жадуваха. С една дума, между нас не е нужен вече никакъв „четвърти кръстопът“ в Шперската гора и никакъв „омагьосан кръг“. Ние сме си в договорни отношения и сме сключили сделка — ти си я скрепил с кръвта си и си се обещал на нас, ти си наш кръщелник — това мое посещение е във връзка вече с конфирмацията ти. Ти си получил време от нас, гениално време, чреватото с дейност време, цели двадесет и четири години *ab dato recessi*^[23] — това е твоят срок. Щом те изтекат — но то е още толкова далече, такъв един срок е цяла вечност, — ние ще те приберем. В замяна на това дотогава ние ще ти се подчиняваме, ще те слушаме и адът ще ти бъде в помощ, но само ако се откажеш от всичко живо, от цялото небесно войнство и всички човеци, защото това е необходимо.

Аз (облъхнат от нетърпим студ). — Как? Това е нещо ново. Какво значи това условие?

Той. — Значи отказ. Че как иначе? Да не мислиш, че ревността съществува само във висините, а не и в бездните? На нас, нежно божие създание, си се ти обещал и дал дума. Ти не бива да обичаш.

Аз (не мога да сдържа смеха си). — Не бивало да обичам! Клетн дяволе! Да не искаш да затвърдиш славата си на глупак и сам да си окачиш звънец като котката, та слагаш в основата на една сделка и обещание такова несигурно и двусмислено понятие като — любовта? Или дяволът иска да забрани похотта? Ако ли не, той ще трябва да се примири и със симпатията, и дори с нежността, иначе ще остане здраво измамен. Това, което аз си навлякох и заради което ти смяташ, че съм ти обещан — я кажи, кое е причината за него, ако не пак любовта, макар и по божие позволение отровената от тебе? Съюзът, в който ти твърдиш, че сме встъпили, е възникнал, пак от любовта, глупако. Ти смяташ, че съм го желал и че съм навлязъл в гората до четвъртия кръстопът заради моето творчество. Но и творчеството, казват, не можело да мине без любов.

Той (смее се носово). — Дрън, дрън! Мога да те уверя, че твоите психологични извъртания при мен не минават повече от богословските! Психология — боже мили, та нима държиш още на нея? Ами че това е най-посредствен буржоазен деветнадесети век! На епохата ѝ е дошло вече до гуша от психология и скоро всеки ще почне да се дразни от нея като бик от червения цвят и този, който се осмели да смуцава живота с психология, веднага ще бъде цапнат по главата. Ние живеем, драги, във времена, които не желаят да бъдат шиканирани с психология... Но да оставим това. Моето условие беше ясно и почтено продиктувано от законната ревност на ада. Любовта е за теб забранена, тъй като тя стопля. Твоят живот трябва да бъде студен — затова ти не бива да обичаш никой човек. Та какво си мислиш? Опиянението ще остави духовните ти сили до последния момент незасегнати, то дори ще ги импулсира в известни моменти до лъчезарен екстаз — кое друго ще се изтощи тогава в края на краищата, ако не милата ти душа и безценни чувства? Едно общо охлаждане на твоя живот и на отношението ти към хората си е в природата на нещата — или по-право, то си е вече присъщо на природата ти, ние в никой случай не ти възлагаме нещо ново, моите малки не създават нищо ново и чуждо от тебе, те само засилват и хипертрофират всичко, което си ти. Нима у теб не се проявяваше и по-рано този хлад, както и бащиното ти

главоболие, от което по-късно ще се развият болките на малката русалка? Студен те искаме ние, толкова студен, че дори пламъците на творчеството едва да са в състояние да те стоплят. И ти ще прибягваш до тях в своя жизнен студ...

Аз. — И от този пожар пак назад в леда. Изглежда, че вие ми подготвяте предварително ада още приживе на земята.

Той. — Това е то екстравагантният живот, единственият, който може да задоволи един горд ум. И твоето високомерие не би го заменило с едно вяло съществуване. Нима ти това предпочиташ? Ти ще се наслаждаваш цяла една вечност на изпълнен с творчество живот. А изсипе ли се пясъкът, тогава аз вече ще бъда свободен да се разпореждам и постъпвам както си искам и както разбирам с изтънченото божие създание и с всичко негово — и тяло, и душа, и плът, и кръв, и всяко негово благо — навеки...

Тук, както и преди, пак ме обзе невъобразимо отвращение, което заедно с пронизващата ме още по-ужасна вълна от глетчерен студ, излъчван от сутенъора с тесните гащи, цял ме разтърси. От бясното омерзение изпаднах в забрава, в нещо като припадък. Тогава чух гласа на Шилдкнап, който седеше в ъгъла на канапето и спокойно ми казваше:

— То се знае, не сте изпуснали нищо. Вестници и два билиярда, по чашка марсала и добри хорица, които сдумват своето governo.

А аз седях по летни дрехи при лампата си с книгата на онзи християнин на коленете! Само така можех да си го обясня: в своето възмущение сигурно съм изгонил мръсника и съм оставил обратно в съседната стая завивките си, преди да дойде моят другар...

[1] По отшелничество (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Превода (англ.). — Б.пр. ↑

[3] Горкичкият (ит.). — Б.пр. ↑

[4] Обяд (ит.). — Б.пр. ↑

[5] Кой е там? (ит.) — Б.пр. ↑

[6] Казваш и не съществуваш (лат.). — Б.пр. ↑

[7] Намек за музиката във втората сцена от второто действие на операта „Вълшебният стрелец“ от Вебер. — Б.пр. ↑

[8] С извинение (лат.). — Б.пр. ↑

[9] Помисли за края (лат.). — Б.пр. ↑

- [10] Името Швайгещил е съставено от две думи: *schweige* — мълча и *still* — тихо. — Б.пр. ↑
- [11] Бичът на заслепените еретици (лат.). — Б.пр. ↑
- [12] Заслепени (лат.). — Б.пр. ↑
- [13] Фавън, събиращ смокини (лат.). — Б.пр. ↑
- [14] Невротичен вирус (фр.). — Б.пр. ↑
- [15] За душата (лат.). — Б.пр. ↑
- [16] *Malleus maleficarum* — Чукче за вещиците (лат.) — ръководство за съдебно разследване на вещици през Средните векове. — Б.пр. ↑
- [17] Без стеснение (лат.). — Б.пр. ↑
- [18] Няма такова нещо (буквално: не е дадено) (лат.). — Б.пр. ↑
- [19] Крайност (лат.). — Б.пр. ↑
- [20] Даровитост и памет (лат.). — Б.пр. ↑
- [21] Образите, свойствата и магиите (лат.). — Б.пр. ↑
- [22] Възбудително средство (лат.). — Б.пр. ↑
- [23] От датата на договора (лат.). — Б.пр. ↑

XXVI

Утешително е за мене съзнанието, че читателят няма да е прав, ако мен обвини за изключителния размер на предходната глава, която надхвърля по обезпокоителното число на страниците си дори и главата за лекциите на Кречмар. Каквито и да било недоволства във връзка с това не могат да се отнасят до моята авторска отговорност и никак не ме засягат. Да подхвърлям Адриановия ръкопис на някаква облекчителна редакция, да раздробявам „диалога“ (моля да се обърне внимание на протестиращите кавички, с които снабдявам тази дума, като съзнавам много добре, разбира се, че те само отчасти смекчават съдържащия се в нея ужас), да разкъсам, значи, този диалог на отделни номерирани откъслечи — не могат да ме принудят никакви съображения, като например това, че вниманието на читателя може да се измори. Със скръбно благоговение аз трябваше да предам това, което ми бе поверено, трябваше да го препиша от Адриановата нотна хартия в моя ръкопис и това сторих не само дума по дума, но мога да кажа: и буква по буква. През това време трябваше често да слагам перото, често да спирам за отдых и с натезнели от размисъл крачки да кръстосвам из работната си стая или да сплитам ръце на челото и да се хвърлям на дивана, така че в действителност, колкото и да звучи странно, тази глава, която трябваше да препиша само, не вървя по-бързо под треперещата ми понякога ръка от някоя от предишните, които сам съчинявах.

Едно обмислено и вдълбочено преписване (поне за мене, но с мен е съгласен и монсиньор Хинтерпфьортнер) изисква също толкова напрежение и загуба на време, колкото излагането и на собствени мисли, ала както и на по-раншни места читателят е подценявал сигурно броя на дните и седмиците, посветени от мен дотогава на животоописанието на моя покоен приятел, така и сега той положително е изгубил представа за времето, изтекло от момента, в който започнах да пиша тия бележки. Може би моята педантичност ще му се стори смешна, но аз смятам за правилно да го уведомя, че от

започването им изминаха почти дванадесет месеца и докато съставях последните глави, настъпи април 1944 година.

То се знае, под тази дата аз подразбирам момента, в който сам се намирам при своята писмена работа, а не онзи, до който съм стигнал в своя разказ, сиреч до есента на 1912 година или двадесет и два месеца до избухването на миналата война, именно когато Адриан се завърна с Шилдкнап от Палестрина в Мюнхен и на първо време се настани в един швабингски пансион за проходящи (в пансиона „Гизела“). Не зная защо това двойно летоброене — моето лично и отнасящото се до темата ми, времето, в което живея като разказвач, и времето на разказваните събития — така приковава вниманието ми. Това е едно странно сплитане на времената, към които впрочем ще трябва да се преплете и едно трето, именно времето, в което един ден читателят благосклонно ще се заеме да се запознае с тези мои съобщения, така че той ще има работа вече с три хронологически реда: с неговия собствен, с онзи на хрониста и с историческия.

Аз няма повече да се отдавам на тези спекулации, които носят според мен отпечатъка на известно тревожно безделие. Ще добавя само, че думата „исторически“ се отнася с много по-голямо основание и с далеч по-мрачна мощ не до времето, за което, а до времето, в което пиша. През последните дни бушуваше битката за Одеса, едно кръвопролитно сражение, завършило с падането на този прочут град на Черно море в ръцете на русите, без да може противникът, разбира се, да попречи на нашите операции по прегрупирането на войските. Той няма да успее да стори това естествено и в Севастопол, друга наша опорна крепост, която противникът с явно превъзхождащи сили сега се кани, изглежда, да ни отнеме. Междувременно ужасът на почти всекидневните въздушни нападения над нашата надеждно защитена крепост Европа нараства вече до кошмарни размери. Каква полза, че множество от тези все по-разрушителни и смъртоносни чудовища стават жертва на нашата героична отбрана? Хиляди от тях затъмняват небето на безстрашно обединения континент и все нови и нови наши градове се превръщат в руини. Лайпциг, който играе в развитието на Лехеркюн, в неговата трагедия такава значителна роля, беше напоследък жестоко ударен: от неговия прочут издателски квартал са останали, както чувам, само купища развалини и безценни литературни и научни съкровища са станали жертва на разрушението

— една тежка загуба не само за нас, немците, но и за целия жаден за просвещение свят, който, дали от заслепление или с право — това да реша аз не смея, — изглежда готов обаче да се примири с нея.

Да, боя се, че нашата фатално насочвана политика, която ни вкара в конфликт едновременно както с най-многолюдната и обхваната при това от революционен подем сила, така и с най-мощната по своя индустриален капацитет държава, ще завърши за нас пагубно. Както изглежда, тая американска производствена машина няма нужда дори да заработи с пълен ход, за да смаже всичко с огромната си продукция на въоръжение. А това, че тези упадъчни демокрации умеят дори да използват тези ужасни средства, е за нас изумителен и отрезвяващ факт, под тежестта на който ние всекидневно все повече се отучваме от заблудата, че войната била само немски прерогатив и че в изкуството на насието всички други трябвало да се проявяват като дилетантстващи невежи. Ние (монсињор Хинтерпфьортнер и аз не сме вече изключения в това отношение) започнахме да очакваме от военната техника на англосаксонците какво ли не и напрежението във връзка с едно възможно нахлуване расте: едно нападение от всички страни с превъзходящ материал и милиони войници срещу нашата европейска крепост — или да река по-право: затвор, или още по-право: лудница — се очаква и само внушителните описания на взетите предпазни мерки срещу евентуален неприятелски десант, които изглеждат да са наистина грандиозни мерки, с цел да бъдем предпазени ние и нашата част на света от загубата на нашите днешни водачи, — са единствено в състояние да поддържат у нас душевното равновесие пред ужаса на това, което ни чака.

Не ще и дума, времето, в което пиша, е несравнено по-бурно от онова, което описвам, от времето на Адриан — неговото време го доведе само до прага на нашата невероятна епоха и на мене ми иде да му извикам, иде ми от сърце да извикам на всички, които не са вече между нас и не бяха вече между нас, когато това вече започна: „Блазе ви, почивайте в мир!“ Обстоятелството, че на Адриан се спестиха страхотиите на нашите дни, е за мен скъпо, в моите очи то е неоценимо и тъй като ми е дадена възможността да съзнавам тая негова защитеност, аз с готовност приемам ужасите на времето, в което продължавам да съществувам. Имам чувството, като че аз отговарям и живея заради него и вместо него, че аз нося товара, който беше спестен

на неговите плещи, с една дума — че му оказвам услуга, като със своя живот го избавям от необходимостта да живее и тази представа, колкото и илюзорна и лудешка да е, ме някак радва, тя някак задоволява непрестанното ми желание да му бъда в услуга, да му помагам, да го предпазвам — една нужда, на която, докато беше жив моят приятел, бе съдено да бъде тъй малко задоволявана.

Според мене заслужава да се отбележи, че престоя на Адриан в швабингския пансион не продължи повече от няколко дни и че той изобщо не направи опит да си намери в града някое подходящо постоянно жилище. Шилдкнап беше писал още от Италия до своите предишни хазяи на Амалиенщрасе и си беше осигурил наново стария си подслон. Но Адриан не мислеше да се връща отново у сенаторката Роде, нито изобщо да остава в Мюнхен. Изглежда, отдавна се бе установил мълком на някои решения — така че не стана и нужда да ходи предварително в Пфайферинг край Валдсхут за оглед и уговаряне, а направо замени това с един само телефонен разговор, и то твърде кратък. Той позвъни от пансион „Гизела“ на Швайгецилови — майка Елза му се обади насреща, — каза, че е един от двамата велосипедисти, на които веднъж бе разрешено да разгледат къщата и стопанството, и попита дали и срещу какъв наем би могъл да получи една спалня в горния етаж и игуменската стая в приземния за всекидневна. Въпросът за наема, който впоследствие, включително храната и прислугата, се оказа твърде умерен, госпожа Швайгецил остави най-напред висящ. Тя поиска да разбере преди всичко за кого от двамата тогавашни посетители става дума, узна, справяйки се явно с впечатленията си оттогава, че се отнася до музиканта, и изрази вече след това известно съмнение, въпреки единствено в негов собствен интерес и от негово собствено гледище, дали молбата му е разумна — но и то само със забележката, че той сигурно най-добре знае какво му е нужно. Те, Швайгецилови, рече тя, не били редовни наемодатели за някакъв приход, а вземали само понякога, така да се каже, от случай на случай, наематели и пансионери; господата са могли още тогава да разберат това от нейните думи, а дали сега случаят и обстоятелствата с обадилия се господин са такива, това тя оставя той сам да прецени. Зер то у тях си е доста глухичко и еднообразно, пък и примитивно, особено с удобствата: никаква баня, никакъв модерен клозет, ами нещо селско вън от къщата и тя се учудва наистина, че един господин, който

няма още, ако е схванала вярно, и тридесет години и се занимава с такава изящно изкуство, иска да се установи толкова далеч от центровете на културата — в едно село. Впрочем „учудва“ не била точната дума, нито на нея, нито на мъжа ѝ било свойско да се учудват и ако това е тъкмо което той търси, защото повечето хора наистина прекалено много се чудят, тогава нека заповяда. Все пак не е зле да си го прекара още веднъж през ума, че то Макс, нейният мъж, пък и тя държат на това, такава едно решение да не бъде проста прищявка, от която след кратък престой гостът да се откаже, ами отнапред да се има пред вид по-дълъжко време, нали така? — и тъй нататък.

Той ще дойде за дълго, отговори Адриан, и работата е обмислена отдавна. Начинът на живот, който го очаква, е от негова страна вътрешно проверен, одобрен и приет. С наема, сто и двадесет марки месечно, е съгласен. Изборът на спалнята горе предоставя на нея и с радост вече си мисли за игуменската стая. След три дни той ще пристигне.

Така и стана. Адриан използва краткия си престой в града, за да се договори с един препоръчан му (предполагам от Кречмар) преписвач, първия фаготист на Цапфенщюсеровия оркестър, на име Грипенкерл, който с това си странично занимание припечелваше още по нещо, и остави част от партитурата на „Loves Labours Lost“ вече в неговите ръце. Той не беше напълно завършил в Палестрина тази творба, работеше още над инструментацията на двете последни действия, не беше още съвсем наясно и със сонатната по форма увертюра, чиято първоначална концепция се беше толкова променила от въвеждането на онази смайваща и съвършено чужда на самата опера странична тема, която играе такава одухотворена роля в реприза и заключителното алегро, а на всичко отгоре имаше и немалко работа с нанасянето на звуците по фразировката, динамиката и темпото, които на много места беше пропуснал да отбележи при композирането. Впрочем на мене ми беше напълно ясно, че съвсем неслучайно той не бе пожелал да завърши операта си едновременно със завършването и на престоя в Италия. Дори съзнателно и да беше искал такава съвпадане, поради някаква вътрешна преднамереност то не се бе осъществило. Твърде много беше той човек на *semper idem*^[1], утвърждаващ себе си независимо от обстоятелствата, за да смята за желателно със смяната на външните условия на живот да бъде напълно

приключена извършваната в предишното положение работа. По-добре било заради вътрешния континуитет, казваше самият той, да донасяме и в новите условия някакъв остатък от работата, която сме извършвали още при старите, и да насочваме вниманието си към нещо вътрешно ново едва когато външната новота ни стане рутина.

С лек както винаги багаж, с чантата с партитурата и гумената вана, която и в Италия му беше замествала банята, той се качи на Щарнбергската гара в един от пътническите влакове, които спираха не само във Валдсхут, но след десет минути и в Пфайферинг, като предаде предварително на багаж два сандъка с книги и някои необходими домашни принадлежности. Наближаваше краят на октомври, времето, макар и сухо, беше вече навъсено и сурово. Листата капеха. Синът на Швайгецилови, Гереон, онзи, който беше въвел новата разпръсквачка на тор, един не особено любезен и доста мълчалив, но очевидно сигурен в работите си млад земеделец, очакваше госта пред малката гара на капрата на един висок кабриолет с корави седалки и докато носачът товареше куфарите, пошибваше леко с камшика впрегнатата двойка яки дорести коне. По пътя много думи не се размениха. „Рида“, увенчан с дървета, сивото огледало на „Рибарника“ се хвърлиха в очите на Адриан още от влака; сега погледът му почиваше отблизо на тях. Скоро се показва и манастирският барок на Швайгециловия дом; в отворения четириъгълник на двора кабриолетът описа дъга покрай растящия на пътя му стар бряст, чиито листа в по-голямата си част бяха отрупали кръглата пейка около дънера му.

Госпожа Швайгецил с Клементина, дъщерята, селска мома с кафяви очи и скромна местна носия, стоеше пред входа под манастирския герб. Нейното поздравление беше заглушено от яростния лай на вързаното с верига куче, което газеше от възбуда в лицата си и едва не повлече покритата си със слама колибка. Напразно и майката, и дъщерята, и дотичалата да помогне при свалянето на багажа изплескана с тор по краката краварка (Валтпургис) му викаха: „Чиба, Кашперл, млъкни!“ Кучето продължаваше да беснее. Адриан го погледна няколко мига и отиде усмихнат при него.

— Зузо, Зузо — рече му той, без да повишава гласа си, с донейде учудено предупреждаващ тон и, не щеш ли, сякаш само под влияние на тези успокоително жужащи звуци животното почти начаса без преход

се укроти и позволи на заклинателя си да протегне ръка и леко да го погали по осеяната от стари битки със заздравили рани глава, като спря с дълбока сериозност върху него жълтите си очи.

— Имате кураж, браво! — рече госпожа Елза, когато Адриан се върна пак при входа. — Повечето хора се боят от този звяр, пък и то, като се нахвърли както сега, как да не се уплашиш. Младият учител от селото, дете по-рано идеше за децата — божке, какъв бързлив човек, — той винаги ми думаше: „Много ме е страх от това куче, госпожа Швайгещил!“

— Да, да! — кимна засмяно Адриан и те влязоха в къщата, в атмосферата на тютюн за лула, качиха се на горния етаж, където стопанката го въведе през варосания, миришещ на плесен коридор в определената за него спалня — с шарен долап и бухнало, високо легло. Хората се бяха постарали и внесли допълнително едно зелено кресло и една парцалена черга пред креслото върху боровия под. Гереон и Валтпургис внесоха куфарите.

Още тук и на слизане по стълбата започнаха преговорите по обслужването и режима на наемателя, които продължиха и долу в игуменската стая, в това старовремско характерно помещение, което Адриан отдавна бе присвоил вече вътре в себе си; установиха: сутрин — голяма кана гореща вода, силно кафе в спалнята, часовете за хранене — не бе необходимо Адриан да се храни заедно с домакините, това не бяха и очаквали, пък и те сядаха на трапезата твърде рано за него — щяха да му слагат в един и половина и в осем отделно, най-добре, според госпожа Швайгещил, в голямата стая при входа (в селската гостна с Нике и клавиборда), която и без това стояла на негово разположение при нужда. И стопанката обеща лека храна, мляко, яйца, препечен хляб, зеленчукови супи, хубав кървав бифтек със спанак на обед и омлет с ябълков мармалад на бърза ръка накрая, с една дума, неща хранителни, но леки за един по-капризен стомах като неговия.

— Стомахът... не е то май стомахът, драги, ами най-често главата, преуморената глава, която прави бели и се отразява веднага и на стомаха, дори и когато на стомаха му няма нищо, както при морската болест например и при мигрената... — аха, той страдал понякога от мигрена, и то доста често? Тя така си и мислела! Така си помислила още щом той прегледал тъй основно капациите на прозорците и опитал как може да се затъмни стаята да, да, тъмнина,

лежане на тъмно, нощ, мрак, никаква светлина да не дразни очите, то си е най-доброто, докато трае бедата, и при това много силен чай, много кисел, с много лимон. Госпожа Швайгещил знае какво нещо е мигрената — не че самата е патила, но нейният Макс страдал в миналото от време на време от нея, ала с годините тая напаст преминала. Извиненията на наемателя заради неговата болнавост и за това, че той в своето лице им изтърсква, така да се каже, един хронически болен, госпожа Швайгещил не искаше и да слуша и само каза: — Ах, оставете! — нещо такова, рече тя, трябвало да се предположи веднага, защото, щом един човек като него се оттегля от места, където кипи културата, и идва в Пфайферинг, той сигурно си има за това своите основания, това явно е случай, където трябва разбиране, нали тъй, господин Леверкюн? А тук в тая къща има разбиране, макар и да няма култура. И какво ли не рече още добрата жена.

И докато стояха така и обикаляха, тя и Адриан се споразумяха за неща, които щяха да определят неочаквано може би и за двамата, неговия външен живот за цели осемнадесет години. От селото беше повикан дърводелецът, за да вземе мярка за лавица встрани от вратата, но не по-високо от старата ламперия под кожените тапети, където Адриан да сложи книгите си; веднага бе уговорено също и електрифицирането на полилея с восъчните угарки. С течение на времето в стаята, на която бе съдено да види раждането на толкова много, повече или по-малко и до днес още скрити от вниманието и възторга на публиката творения, бяха извършени и някои други промени. Скоро един килим, крайно необходим за през зимата, покри почти изцяло доста повредения дъсчен под към ъгловата пейка, единственото място за сядане, освен савонароловския стол до работната маса, беше добавено след няколко дни (без оглед на стилните тънкости, за които Адриан не се грижеше твърде) едно дълбоко кресло за четене и почивка, тапицирано със сиво кадифе, превъзходно нещо, купено у Бернхаймер в Мюнхен, което заедно с подвижната мека табуретка за краката заслужаваше много повече названието „шезлонг“, отколкото всяка друга обикновена кушетка, и оказваше вярна служба на стопанина си в продължение на почти цели две десетилетия.

Покупките (килима и креслото) от големия мебелен магазин на Максимилиан плац споменавам отчасти за да изтъкна, че благодарение на многото влакове, между тях и няколко бързи, които вземаха разстоянието за по-малко от час, връзката с града беше много удобна, така че с установяването си в Пфайферинг Адриан не се изолираше напълно от света и „културния живот“, както би могло погрешно да се заключи от думите на госпожа Швайгецил. Дори когато отиваше на някое вечерно представление, на концерт на академията или на Цапфенщъосеровия оркестър, на опера или в някое общество — понякога и то се случваше, — той имаше на разположение нощния влак в единадесет, за да се прибере в къщи. Естествено тогава той не можеше да разчита, че кабриолетът на Швайгецилови ще го вземе от гарата, но за такива случаи се бе уговорил с едно коларско предприятие във Валдсхут. Впрочем през ясни зимни нощи той дори предпочиташе да преминава пеш пътя край Рибарника до потъналото в сън стопанство, при което, за да избегне шума, даваше отдалече знак на пуснатия по това време на свобода Кашперл или иначе казано — Зузо. Това правеше с една регулираща се чрез винтовото си устройство металическа свирка, чиито най-високи тонове бяха с трептения от такава голяма честота, че човешкото ухо дори отблизо едва ги възприемаше. Но за притежаващите по-други свойства ушни тъпанчета на кучето те оказваха, и то от удивително далечно разстояние, много силно въздействие и Кашперл се държеше идеално тихо, щом тайният, иначе от никого недолавян звук стигнеше през нощта до слуха му.

От любопитство, но не по-малко и поради притегателната сила, упражнявана от хладно-затворената и, бих казал, надменно-боязлива личност на моя приятел върху някои натури, скоро в неговото убежище започнаха да пристигат от града ту едни, ту други посетители. Тук аз отстъпвам на Шилдкнап първото място, което и в действителност той заслужаваше: много естествено, че той пръв дойде да се осведоми как прекарва Адриан на мястото, което бяха заедно открили оттогава, особено през лятото, той често прекарваше края на седмицата при него в Пфайферинг. Цинг и Шпенглер също го навестиха с велосипеди, защото при покупки в града Адриан се беше отбил на Рамбергщрасе у семейството Роде и двамата приятели художници бяха чули от дъщерите, че се е върнал, и бяха научили новото му местожителство.

По всяка вероятност инициативата за посещението в Пфайферинг принадлежеше на Шпенглер, защото Цинк, много по-даровит и деен от Шпенглер като художник, но много по-малко изтънчен от него като човек, нямаше никакво разбиране за природа като Адриановата и беше дошъл без съмнение само за да не се дели от приятеля си и да се докарва по австрийски с „целувам ви ръка“ и неискрени възгласи на възхищение „Божичко!“ пред всичко, което му беше показано — в действителност обаче неприязнен. Неговите палячовщини, комедиите, които разиграваше с дългия си нос и сближени очи, за да размива хипнотизиращо жените, не оказваха никакво въздействие върху Адриан, тъй отзивчив и благодарен иначе за всичко комично. Но суетността вреди на комизма, а сатиropодобният Цинк имаше, освен това досадния навик да дебне при разговор всяка дума, дали не би могло да ѝ се припише двусмислено сексуално значение, за да се залови за нея — една мания, която, както Цинк навярно бе забелязал, никак не очароваше Адриан.

Мигайки често, с ямичка на бузата, Шпенглер любезно посрещаше с блеец смях тези инциденти. Сексуалното го занимаваше в литературен, така да се каже, смисъл; за него полът и интелектът бяха тясно свързани, което само по себе си не е невярно. Неговата вътрешна структура (това вече го знаем), неговото чувство за изтънченост, за одухотвореност, за критика почиваше на случайното му нещастно съприкосновение със сексуалната сфера, на телесната му белязаност от нея, то беше само чиста злополука и за неговия темперамент, за неговите страсти съвсем не характерно. Усмихнат, той бърбеше за последните новости в изкуството, за литературни и библиофилски произшествия, съобщаваше мюнхенски клюки — все по начина на оная естетично-културна епоха, която днес изглежда така дълбоко погребана. Спря се и на една забавна история, как великият ваймарски херцог и драматургът Рихард Фос били нападнати при пътуването им из Аbruцките планини от истинска разбойническа банда — което сигурно било устроено предварително от самия Фос. На Адриан каза няколко умни любезности за брентановските му песни, които си бил набавил и разучил на пиано. Заяви, че заниманието с тези песни е несъмнено и почти опасно *разглезване*: след тях човек щял трудно да хареса нещо друго от този род. Направи още няколко много добри забележки върху разглезването — което се отнасяло преди

всичко до самия взискателен художник и можело да стане опасно за него. Защото с всяко завършено произведение той си усложнявал живота и в края на краищата го правел дори невъзможен, тъй като саморазглеждането от необикновеното убивало у него вкуса към всичко друго и неизбежно го водело най-сетне до изключителността, до неизпълнимото, неосъществимото. За високодаровития художник проблемът бил: как е възможно — въпреки все по-засилващото се разглеждане и нарастващо отвращение — той да се удържи в рамките на осъществимото.

Така умно говореше Шпенглер — само поради специфичната си белязаност, както неговото мигане и блеене впрочем подсказваха. А след тези двамата дойдоха на чай Жанета Шойрл и Руди Швертфегер, за да видят как се е настанил Адриан.

Жанета и Швертфегер музицираха понякога заедно както пред гостите на старата мадам Шойрл, така и без слушатели при един такъв случай те се бяха уговорили да прескочат до Пфайферинг и Рудолф се беше нагърбил да предупреди Адриан по телефона. Дали и починът принадлежеше на него или изхождаше от Жанета, остана неуяснено. По това те спориха дори пред Адриан, като всеки приписваше на себе си заслугата за вниманието, което му оказваха. Жанетината забавна импулсивност говореше за нейното авторство, но тая идея еднакво добре подхождаше и на удивителната доверчивост на Руди. Той смяташе, види се, че преди две години е бил с Адриан на „ти“, докато всъщност до това обръщение се бе дошло при съвършено особен случай, на карнавала, а и тогава дори съвършено едностранно, именно от страна на Руди. И сега в простодушието си той отново го възприе, за да го изостави — впрочем без ни най-малко да се обижда — едва след като Адриан и при втория, и при третия опит отказа да му отговори с подобна интимност. Нескритото веселие на Шойрл при това поражение на неговата ласкавост никак не го засегна. Никаква сянка от объркване не се мярна в сините му очи, които с такава настойчива наивност се впираха в очите на този, който казваше нещо умно, учено или интелигентно. И днес още си мисля за Швертфегер и се запитвам до каква степен разбираше той всъщност Адриановата самотност, а заедно с това и нуждите, прелъстимостта на подобна самотност, и до каква степен, значи, съзнателно се домогваше да изпита върху нея своите способности да спечели, или, грубо казано, да увещае

събеседника си. Без съмнение той беше роден да печели симпатии, да покорява, но аз се боя, че ще бъда несправедлив към него, ако го гледам само от тая страна. Защото той беше също тъй и прекрасен момък, и добър артист, и това, че Адриан и той по-късно действително преминаха на „ти“ и се обръщаха един към друг на име, аз не бих желал да смятам като жалък успех на Швертфегеровата страст да печели хората, а по-скоро като свидетелство, че той беше честно почувствувал цената на този изключителен човек, беше му действително предан и черпеше от тази преданост поразителната си несмутимост, която в края на краищата удържа и победа — наистина фатална победа — над студа на меланхолията. Но по стар, порочен навик аз пак избързвам напред.

С голяма шапка, от периферията на която беше изопнат към връхчето на носа тънък воал, Жанета Шойрл свиреше Моцарт на клавикорда в Швайгециловата гостна, а Руди Швертфегер свиреше с уста заедно с нея с просто до смешност възхитително майсторство: аз го чувах и по-късно да свири така у Роде, у Шлагинхауфенови. Разказвах, че още като съвсем малко момче, преди да се залови да учи цигулка, той започнал да се усъвършенствува в тази техника и където и да се намирал, почти непрестанно се упражнявал в чистото изсвирване с уста на дочутите музикални пиеси, а след това продължил, и по-нататък да развива придобитото си умение. Беше блестящо — истинско кабаретно изкуство, импониращо едва ли не повече и от неговото свирене на цигулка, за това изкуство той по природа, изглежда, беше особено щастливо надарен. Кантилената бе извънредно приятна, чуваше се по-скоро цигулка, отколкото флейта, фразировката беше майсторска и кратките ноти както в стакатото, така и в легатото се лееха без или почти без грешка със забавна точност. С една дума, беше превъзходно и обединяването на хлапашкия елемент, присъщ така или иначе на тази техника, с художествената сериозност будеше особена веселост. Слушателите със смях неволно заръкопляскаха и Швертфегер също се засмя момчешки, като оправи с рамене дрехата си и сви ъгъла на устата в своята кратка гримаса.

Това бяха първите Адрианови гости в Пфайферинг. Скоро започнах и аз да го посещавам и да се разхождам заедно с него около Рибарника и до Рида. Само една зима след неговото завръщане от Италия бях преживял далече от него в 1913 година по Великден аз вече

получих назначение във фрайзингската гимназия, за което католическото вероизповедание на моето семейство ми много помогна. Напуснах Кайзерсашерн и се преселих със семейството си на брега на Изар във Фрайзинг, в това почтено четиристотингодишно епископско седалище, където в удобна връзка със столицата, а също и с моя приятел, прекарах с изключение на няколкото военни месеца останалия свой живот и потресен, изпълнен с любов и жалост — бях свидетел на трагедията на неговия.

[1] Все същото (лат.). — Б.пр. ↑

XXVII

С преписването на партитурата на „Loves Labours Lost“ фаготистът Грипенкерл свърши добра работа. Едва ли не първите думи на Адриан, когато отново се срещнахме, се отнасяха до почти пълната безпогрешност на преписа и до голямата му радост от това. Той ми показва и едно писмо, което преписвачът му изпратил по време на мъчителната си работа в него. Грипенкерл изразяваше по твърде интелигентен начин донякъде загрижения си възторг от предмета на своите усилия. Просто не било възможно да му изкаже, пишеше той на автора, в какво напрежение го държало това произведение със смелостта и новостта на идеите си. Не можел да се нарадва на фината детайлираност на фактурата, на ритмичната подвижност на инструментационната техника, благодарение на която преплитането на гласовете, често пъти твърде комплицирано, навсякъде запазвало свършената си яснота, но преди всичко — извънредно го възхищавала композиторската фантазия, проявявана в промените, на които се подхвърляла при многократните вариации всяка една тема: използването например на хубавата и все пак полукомична музика, свързана с образа на Розалина или по-скоро с безнадеждните чувства на Бирон към нея в средата на онова бурре от три части, на онова тъй духовито възобновяване на тази старофренска танцова форма в последното действие — подобно използване било според него нещо крайно умело и остроумно. Това бурре, добавяше той, било извънредно характерно за несериозно архаичния елемент на обществена обвързаност, който така очарователно, но не по-малко и предизвикателно контрастирал с „модерните“ свободни и свръхсвободни части на произведението, бунтарски отхвърлящи всяка тонална обвързаност той обаче се опасявал, че тези места в партитурата, въпреки всичката им необичайност и еретична опозиционност, ще се окажат много по-достъпни за възприемане, отколкото благочестивите и строгите. Тук често се стигало до някаква скована, повече мисловна, отколкото художествена спекулативност в

ноти, до някаква едва ли оказваща музикално въздействие звукова мозайка, предназначена, както изглеждаше, повече за четене, отколкото за слушане и пр. Ние се засмяхме.

— Като чуя за слушане... — рече Адриан. — Според мене напълно достатъчно е, когато едно нещо е било вече веднъж чуто, именно когато композиторът го е съчинявал.

И след малко добави:

— Като че ли хората чуват някога това, което е било чуто от него да композираш, ще рече: да възложиш на Цапфенщюсеровия оркестър да изпълни един ангелски хор. Впрочем според мене хорвете на ангелите са извънредно спекулативни.

От своя страна аз не можех да се съглася със строгото разграничаване, което Грипенкерл прокарваше между „архаичните“ и „модерните“ елементи в произведението. Едните преминават и проникват в другите, казах аз и Адриан прие моята мисъл, но не прояви особено желание да разисква по тази завършена вече творба изглежда, че я отхвърляше зад себе си като нещо приключено и вече неинтересно. Какво да се прави с партитурата, къде да се прати, кому да се представи — това предоставяше да преценя аз. Единственото, на което държеше, бе да я прочете Вендел Кречмар. Той му я изпрати в Любек, където пелтекът още работеше, и след година, когато войната беше вече избухнала, Кречмар постави наистина там тази опера в немската обработка, в която и аз бях взел известно участие — постави я впрочем с такъв успех, че две трети от публиката напусна театъра още през време на представлението — също тъй, както преди шест години се бе случило в Мюнхен с премиерата на „Пелеас и Мелизанда“ от Дебюси. Стигна се само до две още представления и произведението не можа да прехвърли на първо време границите на този ханзейски град на река Траве. Местната критика се присъедини почти единодушно към присъдата на слушателите-лаици и се отнесе с присмех към „децимиращата музика“, с която господин Кречмар се бил заловил. Само един стар, сега без съмнение отдавна умрял вече професор по музика на име Имертал нарече в любекския „Бьорзенкурир“ тая присъда съдебна грешка, която времето щяло да поправи, и обяви със странни старофранкски изрази операта за произведение на бъдещето, наситено с дълбока музика, чийто автор бил наистина присмехулник, но същевременно и „богоодарен“ човек.

Този трогателен израз, който преди това никога не бях чувал или чел, а и след това никога не съм срещал, ми направи най-необикновено впечатление и както аз няма никога да забравя и думата, и проникателния чудак, който я беше употребил, така и потомството, което той призова за свидетел в спора си със своите критично вяли и тъпи събрата по перо, ще му я зачете, мисля, един ден като заслуга.

По времето, когато дойдох във Фрайзинг, Адриан се бе заел да композира няколко песни, немски и на чужд език, на английски. Най-напред той се бе върнал към Уйлям Блейк и беше написал музика за една много странна поема от този тъй любим негов автор, „*Silent, silent night*“^[1], за онези четири строфи от по три еднакво римувани стиха, последните от които гласят тъй изненадващо:

*„But an honest joy
Does itself destroy
For a harlot coya^[2]“*

За тези тайнствено неприлични стихове композиторият беше създал много прости хармонии, които в сравнение с музикалния език на цялата песен звучаха „по-фалшиво“, по-раздиращо, по-злокобно и от най-смелите напрежения и действително даваха възможност да се почувствува чудовищната еволюция на тризвучието. „*Silent, silent night*“ е композирана за пиано и пеене. А други два химна от Кийтс — осемстрояния „*Ode to a nightingale*“^[3] и по-късия „Към меланхолията“ Адриан беше снабдил със съпровод от струнен квартет, който оставяше, разбира се, далеч зад и под себе си понятието за съпровод в неговия обикновен смисъл. Защото тук беше налице наистина една извънредно изкусна форма на вариране, при която нито един тон от вокалната партия и четирите инструмента не бе нетематичен. Между гласовете съществуваха непрекъснато най-тясна връзка, така че в случая нямаше съотношение между мелодия и съпровод, а с цялата си строгост съотношение между постоянно редуващи се главни и второстепенни гласове.

Това са прекрасни неща — останали почти неми до днес по вина на езика. Но аз не можех да не се усмихвам над забележително

дълбокото чувство, с което композиторът споделяше в „Nightingale“ копненията за сладостния живот на юг, събудени от песента на „immortal bird“^[4] в душата на поета — та нали знаех колко равнодушен беше Адриан в Италия към утехите на тази слънчева страна, която те кара да забравиш „The weariness, the fever, and the fret — Here, where men sit and hear each other groan“^[5]. Музикално най-ценно, най-изкусно представено беше без съмнение отлитането, разсейването на съня накрая, това:

*„Adieu! The fancy cannot cheat so well
As she is fam'd to do, deceiving elf.
Adieu! Adieu! Thy plaintive anthem fades.
Fled is that music: «Do I wake or sleep?»^[6]“*

Мога много добре да разбера съблазънта, която е изхождала от чудната красота на тези оди — да бъдат увенчани с музика: не за да станат по-съвършени, защото те вече са съвършени, а за да се подчертае още по-ясно, за да се изтъкне още по-релефно тяхната горда, мрачна красота, за да се предаде на всеки скъпоценен миг от подробностите по-голяма трайност, отколкото му е отредено иначе само от изговарянето на думата: на такива мигове със сбита образност, като например мястото в третата строфа на „Меланхолията“, където се споменава за онзи „sovran shrine“^[7], в плен на забулената скръб дори в храма на екстаза — наистина за всеки невидим, освен за онзи, чийто език е достатъчно дързък, за да смаже в нежното небце гроздовото зърно на насладата — това е просто блестящо и за музиката едва ли остава нещо, което и тя да каже. Важното е тя да не му пречи, докато говори бавно заедно с него. Често съм чувал, че едно стихотворение не трябвало да бъде много хубаво, ако искаме да излезе от него хубава песен. Музиката била много по-намясто, когато имала за задача да облагороди нещо посредствено. И действително, виртуозното драматично изкуство най-ярко блести в слаби пиеси. Но отношението на Адриан към изкуството беше твърде гордо и критично, за да се съгласи той да осветлява със светлината си мрака. Той трябваше духовно да цени нещо, за да се почувствува като музикант привлечен

от него затова и немското стихотворение, което го увлече творчески, беше от най-висок ранг, макар и да не притежаваше интелектуалните достойнства на Кийтсовата лирика. Вместо тази литературна изисканост тук имаше по-голяма монументалност, тук звучеше възвишеният, бурен патос на едно религиозно, близко до химн славословие, което със своите призови, със своите описания на божеството и благостта му създаваше за музиката по-големи възможности, задоволяваше я по-непосредствено и от елинското дори благородство на ония британски творения.

И тъй одата на Клопщок „Пролетен празник“, прочутата песен за „Капката от кофата“ беше използвана от Леверкюн, за да композира с някои малки съкращения по текста ѝ музика за баритон, орган и струнен оркестър — една поразителна творба, която при ентузиазирания одобрения на едно малцинство и сред филистерските, то се знае, озлобени протести бе изпълнявана през Първата световна война и няколко години след нея в много музикални центрове в Германия, а също и в Швейцария от смели, благосклонно настроени към новата музика диригенти и тази именно творба допринесе твърде много, за да се създаде през 20-те вече години около името на моя приятел аурата на някаква езотерична слава. Но аз искам да кажа следното. Колкото и дълбоко да бях развълнуван — макар всъщност и не изненадан — от този изблик на религиозно чувство, което правеше двама по-силно впечатление с чистотата и благочестието си поради липсата на всякакви евтини ефекти (нямаше арфени звуци, макар че текстът ги просто изискваше нямаше тимпан за предаване на гърма господен) колкото и да ме затрогваха известни постигнати съвсем не с втръснала се звукова живопис красоти и величави откровения в хвалебствената песен, като например потискащото бавно приближаване на буреносния облак, двукратния вик „Йехова“ на гърма, когато „гората, сразена, дими“ (силен момент) или тъй новото, изпълнено със светлина сливане на високия регистър на органа със звуците на щрайха накрая, когато божеството се проявява не вече в бурята, а в тихия шепот на вятъра, когато там някъде долу „се свежда мирна дъга“ — аз все пак не разбирах тогава истинския душевен смисъл на тази творба, не разбирах нейната тайна неволя и цел, нейния страх, търсещ чрез славословието пощада. Та знаех ли аз за документа, известен сега и на читателите, бях ли видял бележките за състоялия се

в каменната зала „диалог“? Само условно, само по силата на чувствуваната още от детските ни години от мен смътна тревога за неговата душа можех да се нарека аз според израза в „Ode on Melancholy“ — „a partner in your sorrows mysteries“^[8] спрямо приятеля си, а съвсем не защото ми беше известно как стоят работите. Едва покъсно започнах да схващам композирането на „Пролетния празник“ като умиловително, изкупително жертвоприношение пред бога, каквото бе то и в действителност: като творба на *attritio cordis*, създадена, както се догаждах изтръпнал, под заплахите на онзи настояващ на своята реална видимост посетител.

Но и в друг смисъл не разбирах тогава скритите лични и духовни причини за написването на това произведение, композирано по една ода от Клопщок. Трябваше да го свързвам с разговорите, които водех по онова време с него или по-право, които той водеше с мене, като ми разказваше извънредно оживено, извънредно увлечено за занимания и изследвания, напълно чужди на моите интереси и научна насоченост това бяха все възбудителни новости, с които бе обогатил познанията си за природата и космоса. С тях той ми напомняше много баща си и неговата мечтателна мания да прониква в „тайните на стихииите“.

Всъщност за композитора на „Пролетен празник“ съвсем не прилягаше мисълта на поета, че нямал намерение „да се хвърля в океана на вселените“, а искал да витае благоговейно само над „капката от кофата“, над земята. Напротив, Адриан се хвърли тъкмо в оная неизмеримост, която астрофизиката се опитва да измери, за да стигне при това до числа, величини и измерения, които, загубени в теоретичното и абстрактното, в свършено немислимото, да не кажа — безсмисленото, не говорят вече нищо на човешкия дух. Впрочем не би трябвало да забравям, че някакво начало бе сложено все пак с витаене около „капката“, която напълно заслужава това си наименование, защото се състои предимно от вода, от водите на моретата и океаните, а и тя при пораждането на цялото е „също тъй дело на всемогъщия“, — не би трябвало да забравям, казвам, че началото беше сложено със събиране на сведения за тая „капка“ и за нейните неизследвани потайности, защото тъкмо чудесата на морските глъбини, безумията на живота там долу, където слънчев лъч не прониква, бяха първото нещо, за което Адриан ми разказа — и то по много особен, странен начин,

който ме забавляваше и объркваше същевременно — а именно като че ли бе лично присъствувал и видял всичко със собствените си очи.

Разбира се, за тези неща той само четеше, беше се снабдил с книги по тази материя и подхранваше с тях фантазията си, но дали защото беше толкова погълнат от това четиво и така ясно си бе представил тези картини или поради някакъв каприз, той си даваше вид, като че ли сам се бе спускал в океана, и то в областта на Бермудските острови, на няколко морски мили източно от остров Свети Георги, където някакъв си негов спътник, някакъв американски учен на име Кейпъркейлзи, с когото щели да постигат нов рекорд на дълбочина, му показвал фантастичната природа на дълбините.

Припомням си този разговор много живо. Аз му се наслаждавах при едно мое посещение в края на седмицата в Пфайферинг след скроената вечеря, която Клементина Швайгещил ни беше поднесла в голямата стая с клавикорда. Строго облечената девойка ни беше донесла любезно след това на всеки от нас по една пръстена половинлитрова чаша бира в игуменската стая, където се бяхме настанили и вече запалили пурите „Цехбауер“, леки и приятни. Беше около часа, в който Зузо, иначе казано, Кашперл, беше пуснат от веригата и обикаляше свободно из двора.

И тогава Адриан се впусна сякаш на шега да ми разправя най-нагледно как той и мистър Кейпъркейлзи се качили в една батисфера с вътрешен диаметър само метър и двадесет сантиметра, обзаведена приблизително като стратосферен балон, и как с крана на парахода, който ги придружавал, били спуснати в невероятно дълбокия на това място океан. Било извънредно вълнуващо — поне за него, не обаче и за неговия ментор и чичероне, когото бил замолил за това преживяване и който приемал нещата по-хладнокръвно, тъй като това не било първото му спускане в дълбините. Тяхното положение в тясната вътрешност на тежкото два тона кухо кълбо не могло по никой начин да се нарече удобно, но неудобствата се компенсирани от съзнанието за абсолютната сигурност на това обиталище: построено така, че да не пропуска вода, то могло да издържи огромно налягане, разполагало с обилен запас от кислород, с телефон, високоволтов прожектор и кварцови прозорци, за да може да се вижда на всички страни. Под водата прекарвали всичко на всичко малко повече от три часа, но тези часове преминали неусетно благодарение на открилите им се гледки в

един свят, чиято безмълвна, невероятна странност се оправдавала и донякъде обяснявала с присъщата му липса на всякаква връзка с нашия.

Все пак моментът бил доста необикновен и карал сърцето да тръпне, когато един ден в девет часа сутринта двестакилограмовата бронирана врата се затворила зад тях и те, подхванати от крана, бавно се потопили във водната стихия. Отначало ги обгърнала кристално прозрачна, осветена от слънчевите лъчи вода. Но светлината отгоре прониква във вътрешността на нашата „капка от кофата“ само до някакви си 57 метра след това всичко престава или по-право, започва някакъв нов, сам за себе си, вече не роден свят, в който Адриан и неговият водач били уж проникнали на почти четиринадесет пъти по-голяма дълбочина — кръгло 800 метра дълбоко, и прекарали там половин час, като едва ли не всеки миг си давали сметка за факта, че върху тяхното убежище се упражнявало сега налягане от 500 000 тона.

По пътя натам водата започнала постепенно да сивее, да добива цвета на тъмнината — все още примесена с незагубилата кураж светлина. Светлината не можела така лесно да се откаже от всякакъв опит да проникне и по-надълбоко, защото естеството ѝ, нейната воля е да осветлява и тя вършела това до последна възможност, при което следният стадий на умора и изоставане се оказал дори по-богато оцветен от предишния: през кварцовите прозорци на батисферата пътниците гледали сега в някаква трудна за описване синя чернота, която би могла да се сравни най-вече с тъмнеещия хоризонт при чисто небе по време на фьон. А след това, и то дълго преди дълбокомерът да покаже 750,765 метра, наоколо се възцарила най-пълната чернота, никога недокосваният дори и от най-слабия слънчев лъч мрак, вечният мрак на междузвездното пространство, вечно безмълвната девствена нощ, която обаче отстъпила сега на някаква насилствена, донесена от горния свят изкуствена светлина от некосмичен произход.

Адриан ми заговори сега за познавателния трепет, който го обхванал при гледката на никога невиждания, на недостъпния за виждане, на неизложения изобщо на виждане свят. Свързаното с това чувство на недискретност, на греховност дори, не могло напълно да се уталожить и заличи от патоса на науката, на която е позволено всъщност да прониква толкова надълбоко, колкото е възможно за нейната изобретателност. Било свършено ясно, че невероятните, отчасти

страшни, отчасти смешни ексцентричности, които природата и животът си тук позволявали, че формите и образите, които едва ли имали нещо общо с тия от повърхността на земята и принадлежали сякаш на някаква друга планета — били продукт на скритност, на стремеж за укриване във вечния мрак. Пристигането на човешки летателен кораб на Марс или, по-добре казано, на вечно отвърнатата от слънцето страна на Меркурий не би предизвикало по-голяма сензация сред възможните обитатели на това „близко“ небесно тяло, отколкото появата на Кейпъркейлзиева батисфера тук в дълбочините. Общото любопитство, с което чудатите създания на бездната се стълпили около леговището на гостите, било неописуемо, неописуеми били и ужасните гримаси на органическия живот, хищните муцуни, безсрамните челюсти, телескопичните очи, плоските риби-аргонавти, сребристите „секири“ с опулени нагоре очи, двуметровите чудовища с гребеноподобни и перкоподобни израстъци, които хаотично се стрелкали край прозорците на батисферата. Дори безводно полюшващите се по течението пихтиести чудовища с пипала, огромните медузи, полипи и скифомедузи, били сякаш обзети от трепетно конвулсивна възбуда.

Впрочем много възможно било всички тия „туземци“ на гълбините да са сметнали този слязъл при тях светец гост за някаква своя огромна разновидност, защото повечето от тях можели да правят същото, което правел и той, а именно да излъчват своя собствена светлина. Достатъчно било пришълците да угасят своя прожектор, разказваше Адриан, за да се разкрие пред тях зрелище от съвсем странен вид. Мрачните недра на океана надалече се осветлявали от кръжачи и стрелкачи се блуждаещи светлини, от собствената светлина на рибите, каквато твърде голям брой от тях притежавали при това някои фосфоресцирали с цялото си тяло, други били снабдени поне с един светец орган, с нещо като електрическо фенерче, с което те по всяка вероятност не само осветявали своя път във вечната нощ, но и примамвали плячката си или си давали любовни сигнали. Някои от по-големите изпускали пред себе си толкова силна бяла светлина, че наблюдателите оставали заслепени. Тръбоподобните, издадени напред очи на някои от тях били пригодени навярно да съглеждат от възможно най-голяма далечина и най-слабата светлинка, за да избягват опасностите или откриват храната си.

Разказвачът съжаляваше, че не могло и да се мисли за улавяне на някои от тези прозрачни създания на гълбините или поне на някои от най-неизвестните видове, за да бъдат изнесени горе на повърхността. За това било необходимо преди всичко някакво приспособление, осигуряващо и при издигането им чудовищното налягане, на което са те свикнали и са се нагодили, същото впрочем — страшно било просто да се помисли, — което тежало и върху стените на самата батисфера. Подводните жители го уравнивали със също толкова високо вътрешно напрежение на тъканите и телесните кухини, така че при намалено налягане те неизбежно щели да се пръснат. С някои за жалост това се й случило при срещата им със спускащата се отгоре батисфера така например лекото й сблъскване с едно наблюдавано особено едро, с телесен цвят и почти благородно оформено подводно същество било достатъчно, за да се пръсне то на безброй парчета.

Ето какви работи ми разказваше Адриан, докато пушеше пурата си, разказваше ги, както споменах вече, като че ли сам беше взел участие в това спускане под водата и всички тия чудеса са му били показани; леко усмихнат, той така настойчиво се придържаше към тази шеговита форма на разказа, че аз, макар да го слушах със смях и почуда, не можех да не го поглеждам и малко смаяно. Неговата закачлива усмивка беше отчасти като че ли израз и на удоволствието, с което той предизвикваше чувствуваната навярно от него известна съпротива от моя страна спрямо съобщенията му, защото той добре знаеше моето стигащо до антипатия безразличие към куриозите и тайните на естеството, на „природата“ изобщо, както и привързаността ми към науките от езиково-хуманитарната област. Изглежда, това знание играеше тази вечер немалка роля, то именно го подбуждаше да ме отрупва все повече със своите информации или — впечатления, както у него излизаше, от областите на чудовищно-извънчовешкото и като увеличаваше и мене след себе си, все пак „да се хвърли в океана на вселените“.

Преходът към това му беше улеснен от дотогавашните описания. Гротескно странният живот в морските гълбини, който сякаш не беше вече от нашата планета, се оказа едната изходна точка. Друга такава беше Клопцоковият израз „капка от кофата“, който в своето възхитително смирение бе повече от оправдан с оглед на странично-маловажното и поради нищожността на обекта — погледнато по-

широко — почти незабележимо положение не само на самата Земя, но и на цялата наша планетна система, тоест на Слънцето с неговите седем спътника вътре във вихъра на Млечния път, към който те принадлежат, към „нашия“ Млечен път — за милионите други да не говорим. Определението „нашият“ придава на огромността, към която то се отнася, известна интимност, то разширява почти по забавен начин понятието за родното до умопомрачителна необхватност, скромни, но сигурно подслонени граждани на която ние сме в правото да се чувствуваме. В тази наша „закътаност“, една дълбоко вътрешна кътаност, се проявява, изглежда, склонността на природата към сферичност — и това беше третата точка, от която Адриан изхождаше при космическите си разсъждения: до тях той стигаше отчасти поради необикновените впечатления от престоя си в едно кухо кълбо, именно в Кейпъркейлзиевата батисфера, в която според думите му и той бил прекарал няколко часа. И според това, което знаел, ние всички сме живеели открай време в едно кухо кълбо, защото с галактичното пространство, в което някъде встрани ни е отредено микроскопично местенце, работите стоели така:

То имало приблизително формата на плосък джобен часовник, сиреч било кръгло и доста сплескано — един не неизмерим, но, разбира се, огромен вихров диск от множество концентрирани звезди, съзвездия, звездни скупчвания, двойни звезди, които описвали елиптични орбити една около друга, от мъглявини, светли мъглявини, пръстеновидни мъглявини, мъгляви звезди и тъй нататък. Този диск обаче бил подобен само на плоския кръг, който се получавал, когато се разреже през средата един портокал, защото той бил заобиколен с обвивка от мъглявини с други звезди, която пак не била неизмерима, но в още по-голяма степен огромна, и в нейните пространства, предимно празни пространства, наличните обекти били така разпределени, че цялата структура образувала кълбо. Дълбоко във вътрешността на това невъобразимо обширно празно кълбо, сред един уплътнен, гъмжащ от светове диск, се намирала съвършено второстепенната, трудно различима и едва ли заслужаваща упоменаване неподвижна звезда, около която заедно с по-големи и по-малки събрата се въртят Земята и нейната мъничка Луна. „Слънцето“, тъй малко оправдаващо определителния си член, една топка от нажежени до 6000 градуса към повърхността ѝ газове, с диаметър само

от някакви си един и половина милиона километра, било на такова разстояние от центъра на галактичното пространство, на колкото възлизала неговата дебелина, именно на 30 000 светлинни години.

Моето общо образование ми позволяваше да свържа думите „светлинна година“ с някакво приблизително понятие. То беше, разбира се, пространствено понятие и означаваше разстоянието, което светлината изминава за една цяла земна година с присъщата на нея скорост — за тая скорост аз имах смътна представа, но Адриан знаеше точната цифра — 297 600 километра в секунда. Така че една светлинна година се равняваше кръгло на 9,5 билиона километра, а ексцентрицитетът на нашата Слънчева система бил следователно тридесет хиляди пъти по-голям, докато целият диаметър на галактичното кухо кълбо възлизал на 200 000 светлинни години.

Не, това пространство не беше неизмеримо, но то се измерваше по такъв начин. Какво можеше да се каже за такава агресия срещу човешкия разум? Признавам, по природа аз съм такъв, че за мен не остава нищо друго, освен да свия отрицателно, а донякъде и презрително рамене пред тая невъобразима свръхимпозантност. Възхищение пред величествеността, възторг и дори потресение от нея — това е несъмнено душевна наслада, но тя е възможна само докато оставаме в кръга на понято земните и човешки съотношения. Пирамидите са величествени, Мон Блан и вътрешността на катедралата „Свети Петър“ са величествени, ако човек изобщо не смята да запази този епитет по-добре за моралните и духовните ценности, за величието на сърцето и духа. Сведенията за строежа на космоса не са нищо друго, освен зашеметителна бомбардировка на интелекта ни с числа, снабдени с кометни опашки от две дузини нули, които само дават вид, че казват нещо на човешкото чувство за мярка, че изясняват нещо на човешкия разум. В цялата тая чудовищност няма нищо, което човек като мене би могъл да приеме за добро, за красиво, за величествено, и аз съвсем не мога да разбера готовността у някои натура да викат „осанна“, когато стане дума за така наречените „дела божии“, щом под това се разбира физическият строеж на света. Може ли изобщо да се приеме за дело на бога някакво устройство, за което с еднакво основание може да се каже както „осанна“, така и „е, та какво“? На мене ми се струва, че второто е по-правилният отговор от първото на двете дузини нули зад единицата или дори зад седмицата,

което всъщност не значи вече нищо, и аз не виждам никакво основание да падам молитвено на колене в праха пред квинквизиона.

За отбелязване е също, че патетично настроеният поет Клопщок се бе ограничил да изрази и възбуди възторжено благоговение само пред земното, пред „капката от кофата“, и беше оставил настрана квинквизионите. Композиторът на музиката за неговия химн, моят приятел Адриан, се разпростря, както казах, и върху тях, но аз ще съм неправ, ако оставя впечатлението, че той вършеше това с някакво възмущение или патос. В начина, по който той разглеждаше тия лудешки неща, се чувствуваше студенина, небрежност, известна насмешка над моята нескривана антипатия, а също и някаква осведоменост на посветен в тия неща или по-право — все тази фикция, че е добил своите познания неслучайно, не от четене, а по пътя на преподаването, на поучаването, демонстрирането, на личното впечатление, подпомогнат например от споменатия вече негов ментор професор Кейпъркейлзи, който — така поне излизаше — го беше водил не само из вечната нощ на морските глъбини, но и сред междузвездните пространства... Той си даваше едва ли не вид да е научил от него, и то повече или по-малко при непосредствено наблюдение, че физическата вселена — думата, взета в най-широкото ѝ, обхващащо и най-далечните пространства значение — не можела да се нарече нито крайна, нито безкрайна, защото и двата израза означавали все пак нещо статично, докато в действителност космосът бил напълно от динамично естество и той, поне от отдавна, по-точно — от 1900 милиона години, се намирал в състояние на бурно разширение, тоест на взрив. За това убедително свидетелствувало изместването на червената компонента в светлината, която стига до нас от многобройните галактики, разстоянието до които ни е известно. Изменението в цвета на тази светлина към Червения край на спектъра било толкова по-силно, колкото по-далеч от нас били тези мъглявини. Те без съмнение стремително се отдалечавали от нас и при най-далечните, отстоящи на около 150 милиона светлинни години комплекси скоростта, с която те бягали от нас, била равна на скоростта, развивана от алфа-частиците на радиоактивните вещества, възлизаща на 25 000 километра в секунда — скорост, в сравнение с която парчетата на експлодиралата граната се разлитат с охлювна бързина. Но щом всички галактики отбягвали една от друга с такава невероятна

бързина, думата „взрив“ тъкмо отговаряла или по-скоро далеч не отговаряла на състоянието, в което се намирала вселената, и на характера на нейната разширеност. Някога тя е била може би статична и е възлизала просто на един милиард светлинни години в диаметър. Според днешното състояние на науката би могло да се говори за разширяване, но не и за някаква установена „крайна“ или „безкрайна“ ширина. Във всеки случай единственото, което Кейпъркейлзи можел да потвърди с някаква сигурност пред слушателя си, било, че сборът на всички изобщо съществуващи галактични образувания бил от порядъка на стотина милиарда, от които само някакъв си жалък милион можел да се види с днешните наши телескопи^[9].

Така говореше Адриан, докато пушеше усмихнат пурата си. Но аз апелирах към съвестта му и поисках от него да признае, че цялата тази неизвеждаща до нищо фантастика от цифри по никой начин не може да събуди у нас чувство за величието на бога, не може да предизвика някакво нравствено издигане. Всичко това изглежда по-скоро като някаква дяволска игра.

— Съгласи се — рекох му аз, — че страхотиите на физическия космос са в религиозно отношение свършено непродуктивни. Какво благоговение и каква произлизаща от благоговението душевна култура може да възникне от представата за такава безмерна нелепица като експлодиращата вселена? Абсолютно никакви. Пиетет, благоговение, душевно благородство, религиозност са възможни само при човека, чрез човека, в рамките на земно-човешкото. Техният плод следва да бъде, може да бъде и ще бъде един религиозно обогрени хуманизъм, който се характеризира със своето чувство за трансцендентната тайна на човека, с гордото съзнание, че той е не само биологично същество, а че с решаващата част от своята същност принадлежи на един духовен свят, че на него е дадено абсолютното, идеята за истина, за свобода, за справедливост, че на него лежи задължението да се приближи до свършеното. В този патос, в това задължение, в това благоговение на човека пред самия себе си — е бог в стоте милиарда галактики аз не го виждам.

— Тогава ти си против творението — отговори той — и против физическата природа, от която произхожда и човекът, и неговата духовност, каквато в края на краищата се намира и на други места в космоса. Физическият свят, това чудовищно светоустройство, което те

толкова дразни, е безспорно предпоставка за нравствеността, без него тя би била безпочвена и може би доброто трябва да се нарече цвете на злото — une Peig du inal. Твоят homo Dei^[10] е в края на краищата — пък и не само в края на краищата, моля те да извиниш, а и преди всичко — един къс безобразна природа с известно, не особено щедро отмерено количество потенциална одухотвореност. Впрочем забавно е да се гледа колко много твоят хуманизъм, пък и всеки хуманизъм клони към средновековно-геоцентричното — очевидно по необходимост. Общо е мнението, че хуманизмът е приятел на науката, но той не е и не може да бъде такъв, защото не можем да смятаме предметите на науката за дяволски творения, без да виждаме същото и в самата наука. Това е средновековие. Средновековието беше геоцентрично и антропоцентрично. Църквата, в която то продължаваше да живее, се опълчи в хуманистичен дух срещу астрономичните познания, обяви ги за дяволски внушения и ги забрани в името на човека, застана от хуманност на страната на невежеството. Виждаш ли, твоят хуманизъм е чисто средновековие. За него си е най-подходяща космологията от кайзерсашернската камбанария, която води до астрология, до следене на планетното разположение, на констелацията и нейните благоприятни или пагубни предзнаменования и тя води до това напълно естествено и с право, защото вътрешната взаимна зависимост на телата от една тъй тясно свързана, забутана някъде в космоса групичка като нашата Слънчева система, интимно-съседското отношение между нейните части — е съвсем очевидно.

— За астрологичната конюнктура ние вече говорихме веднъж — вметнах аз. — Беше доста отдавна: разхождахме се около Кравешкото корито й говорехме за музика. Тогава ти защитаваше констелацията.

— Аз я защитавам и сега — отговори той. — Астрологичните времена са знаели много нещо. Те са знаели или са се догаждали за неща, до които така разширената днес наука отново стига. Че моровете, епидемиите, болестите имаха някаква връзка с положението на планетите, в това хората от ония времена бяха интуитивно уверени. Днес сме стигнали дотам, че се разисква дали някои зародиши, бактерии, организми, които предизвикват, да речем, инфлуенца на земята, не произхождат от други планети, например от Марс, Юпитер или Венера.

Заразните болести, епидемиите като „черната смърт“ — чумата, продължи той, не идвали навярно от нашата планета, толкова повече, че и самият изобщо живот почти сигурно не е възникнал на земята, а е дошъл отвън. Бил научил от най-добър източник, че животът произхождал от съседните планети, от Юпитер, Марс и Венера, които били обвити с несравнено по-благоприятна за него атмосфера, съдържаща много метан и амоняк. От тях или от една от тях, избора предоставял на мене, животът, било чрез космични снаряди, било просто поради налягането на светлината, стигнал до нашата безплодна и невинна дотогава планета. Следователно моят хуманистичен homo Dei, този венец на живота с цялата му задължителна духовност, бил по всяка вероятност продукт на плодородния блатен газ на някое съседно светило.

— Цвете на злото — повторих аз, като кимнах.

— Цъфтящо най-вече в злина — добави той.

Така ме дразнеше Адриан не само с моя благонамерен светоглед, но и с чудатата си прищявка непрекъснато да се представя през време на целия този разговор, че е особено, лично, пряко запознат с положението на нещата по небето и на земята. Тогава още не знаех, но думите му трябваше да ми подсказват, че докато е говорел всичко това, той е имал в ума си вече едно ново произведение, именно космичната музика, която по онова време след работата му над новите песни особено го занимаваше. Това беше удивителната симфония в една част, една фантазия за оркестър, над която той работи през последните месеци на 1913 и първите на 1914 година. Работата беше озаглавена „Чудесата на вселената“ — противно на това, което желях и препоръчах. Защото аз се плаших от фриволността на това заглавие и съветвах да се приеме наименованието „Symphonia cosmologica“. Но Адриан настоя усмихнат на другото привидно патетично-иронично название, което действително по-добре подготвяше прозорливия слушател за комичността и гротескността, макар и понякога строго тържествена, математично церемонна по характер гротескност, при тия обрисовки на чудовищното. С духа на „Пролетния празник“, който все пак беше в известен смисъл също една подготовка за „Чудесата на вселената“, с други думи, с духа на смирената прослава на „капката“ тази музика нямаше нищо общо и ако известни лични белези в музикалния почерк не сочеха все същия автор, човек едва ли би

повярвал, че и двете произведения са рожба на една и съща душа. Същината и есенцията на този траещ около тридесет минути оркестрален портрет на света бе подигравката — подигравка, която до немай-къде потвърждаваше изказаното от мен в разговора ни мнение, че безмерно извънчовешкото не дава никаква храна на религиозното чувство; това бе една луциферовска сардоничност, една пародийна глумлива възхвала, отнасяща се сякаш не само до страхотния механизъм на мирозданието, но и до медиума, в който се той обрисуваше и дори повтаряше — до музиката, до космоса на тоновете и тази сардоника, тази пародийност в не малка степен допринесоха изкуството на моя приятел да си навлече упрека във виртуозно насочена антихудожественост, в кощунство, в нихилистична светотатственост.

Но достатъчно по това. Следните две глави възнамерявам да посветя на някои светски случки, на които бях свидетел заедно с Адриан Леверкюн в края на 1913 и началото на 1914 година, тоест на оная граница между годините и епохите, когато се състоя и последният мюнхенски карнавал преди избухването на войната.

[1] Тиха, тиха нощ (англ.). — Б.пр. ↑

[2] Но една честна радост се сама помрачава заради свенливата проститутка (англ.). — Б.пр. ↑

[3] Ода за славея (англ.). — Б.пр. ↑

[4] Безсмъртната птичка (англ.). — Б.пр. ↑

[5] Умора, трескавост и мъки тук, де седи човек и слуша стон след стон (англ.). — Б.пр. ↑

[6] О сбогом! Не може тъй фантазията да измамва както се слави, лъжлив елф. О сбогом, сбогом! Протяжната ти песен стихна изчезна музиката: „Дали съм буден, или още спя?“ (англ.). — Б.пр. ↑

[7] Свято хранилище (англ.). — Б.пр. ↑

[8] Съучастник в тайнствените ти скърби (англ.). — Б.пр. ↑

[9] Всички горни сведения за космоса са днес вече доста остарели. С помощта на съвременни телескопи могат да се видят около десет милиарда галактики и пр. — Б.пр. ↑

[10] Тук: човек, сътворен от бога (лат.). — Б.пр. ↑

XXVIII

Че наемателят у Швайгещилови не се погребва напълно в своето зорко пазено от Кашперл, сиреч от Зузо, манастирско уединение, а поддържаше, макар и от време на време и доста въздържано, известно общуване с града, споменах вече. Удобна и успокоителна беше за него наистина и постоянната, известна на всички необходимост да се сбогува рано, за да може да вземе влака в единадесет часа. Аз го виждах в семейството Роде на Рамбергщрасе, с посетителите у което — Кнъотерихови, доктор Краних, Цинк, Шпенглер и Швертфегер — цигуларя и свирача с уста — и аз бях вече в твърде приятелски отношения, а също и у Шлагинхауфенови, както и понякога у издателя на Шилдкнап — Радбрух, на Фюрстенщрасе, и в елегантния белетаж на фабриканта на хартия Булингер (между другото от рейнски произход), у когото ни беше въвел Рюдигер.

У Роде, както и в Шлагинхауфеновия салон с колони слушаха с удоволствие моята виола д'аморе, това беше без съмнение главният ми обществен принос, който аз, скромният и не твърде оживен в разговорите учен и педагог, можех да дам. На Рамбергщрасе най-често астматичният доктор Краних и Баптист Шпенглер бяха тия, които ме подканваха да свиря: първият от нумизматично-антикварски интерес (той охотно разговаряше с мен по своя отчетливо артикулиран и ясен начин върху историческите форми в семейството на виолите), а вторият — изобщо от симпатия към необичайното и дори ексцентричното. Но в тази къща аз трябваше да се съобразявам с нетърпеливото желание на Конрад Кнъотерих да се прояви и той със сумтене на своето чело, както и със справедливото впрочем предпочитание на малката аудитория към Швертфегеровото извънредно приятно цигуларско изкуство. Толкова повече се ласкаеше затова суетността ми (съвсем не отричам това) от твърде живия интерес, проявяван към моите все пак любителски продукции от вече много по-широкия и издигнат кръг, какъвто госпожа доктор Шлагинхауфен, родена фон Плаузиг, умееше да събира около себе си и

своя приказващ швабски и при това доста глух съпруг — поради което почти винаги бях принуден да се явявам на Бриенерщрасе с инструмента си, за да поднеса на събралите се някоя шакона или сарабанда от седемнадесетия век, някой „Plaisir d'Amour“ от осемнадесетия или пък соната от Ариости, приятеля на Хендел, или най-сетне някоя пиеса, написана от Хайдн за виола ди бордоне, но добре изпълнима и на виола д'аморе.

Обикновено поканата да изсвиря нещо не изхождаше само от Жанета Шойрл, но и от главния директор на кралската опера негово превъзходителство фон Ридезел, чиято благосклонност към този стар инструмент произтичаше не, разбира се, от някаква научно-антикварна наклонност, както например при Краних, а беше с чисто консервативна тенденция. Между едното и другото има, то се знае, голяма разлика. Този дворецов човек, бивш кавалерийски полковник, който заемаше тогавашния си пост единствено защото се знаеше, че свири малко на пиано (сякаш векове вече са минали от онова време, когато човек можеше да стане главен директор на операта, защото е от благороден произход и знае да свири криво-ляво на пиано!) — та този барон Ридезел виждаше във всичко старо и историческо един вид крепост срещу новаторските и революционните течения, нещо като феодална полемика против тях и в това си убеждение винаги го поддържаше, без всъщност да разбира нещо от него. Защото, както не можем да разберем новото и младото, без да сме запознати основно с традицията, такава неистинска и безплодна е любовта ни към старото, ако оставаме глухи към новото, което по историческа необходимост е произлязло от старото. Така например Ридезел високо ценеше и покровителствуваше балета, и то защото бил „грациозен“. Думата „грациозен“ беше за него един вид консервативно-полемична парола в борбата му против модерно-бунтовното. За художествените традиции на руско-френския балет, едни от представителите на които са Чайковски, Равел и Стравински, той нямаше и понятие и беше напълно чужд на идеите, изразени по-късно от споменатия накрая руски композитор във връзка с класическия балет: „Като триумф на съдържаната плановост над лутащите се чувства, на реда над случайността, като образец на аполоновски осъзнатото действие, този балет е парадигма на изкуството.“ Смътните представи на барона по този въпрос бяха свързани по-скоро с късите полички от газ, със

ситненето на пръсти и „грациозно“ извитите над главата ръце — пред погледите на едно протежиращо „идеалното“, забраняващо грозното, проблематичното — дворцово общество в ложите и на обузданото гражданство в партера. Разбира се, у Шлагинхауфенови се изпълняваше много и Вагнер, тъй като чести гости тук бяха драматичното сопрано Таня Орланда, една мощна жена, и героичният тенор Харалд Кьойелунд, затлъстял вече човек с пенсне и металически глас. Но Вагнеровото творчество, без което кралската опера не би могла да съществува, беше — въпреки гръмкостта и бурността му — криво-ляво включено от господин фон Ридезел в сферата на феодално-### „грациозното“ и той се отнасяше с голямо уважение към него, толкова повече, че се бе появила още по-нова и по-крайна музика, която можеше да бъде отречена, като ѝ се противопостави консервативно Вагнер. Така че случваше се дори негово превъзходителство сам да акомпанира певците на рояла, което ги твърде, ласкаеше, при все че пианистичното му майсторство не беше чак толкова дорасло, за да се справи с клавиричното извлечение, и често застрашаваше вокалните ефекти на изпълнителите. На мене не ми беше много приятно, когато камерният певец Кьойелунд така гърмеше в салона с безкрайните и доста тъпоумни песни на ковачия меча си Зигфрид, че по-нежните украси в помещението, като вазите и кристалните предмети, започваха възбудено да трептят и звънтят. Но признавам, за мене е трудно да противостоя на затрогването, което предизвиква у мене един такъв героичен женски глас, като този на Орланда от онова време. Внушителната личност, мощният глас, изкусните драматични акценти ни създават илюзията за една царствена женска душа в дълбоко възмущение. Веднъж след изпълнението на Изолдината ария „Позната ли ти е госпожа Обич?“ до самия ѝ възторжен възглас: „Дори тоя факел да е светлината на моя живот, аз пак бих го изгасила с усмивка“ (при което певицата маркираше сценичното действие с енергичен замах към земята), аз без малко щях да се хвърля просълзен на колене пред заглушената от възторжените ръкопляскания тържествуващо усмихната Орланда. Впрочем този път Адриан беше проявил готовност да акомпанира певицата и той също се усмихна, когато при ставането си от рояла плъзна поглед по моята покъртена до сълзи физиономия.

Приятно е след такива впечатления и сам да допринесеш нещо за художественото развличане на обществото и затова аз се затрогах, когато ексцеленц фон Ридезел, подкрепен незабавно и от дългоногата елегантна домакиня, се обръщаше към мене на своето доста южнонемско наречие и ме поканваше все пак по офицерски отсечено да повторя андантето и менуета от Миландър (1770 г.), който им бях неотдавна изпълнил на своите седем струни. Колко слаб е човек! Аз му бях благодарен, забравях напълно отвращението си от загладената му, празна, някак си ясна от несъкруσιμο безсрамие аристократична физиономия със засукани руси мустаци, пълни, избръснати бузи и святкащо под белезникавата вежда стъкълце на монокъла. За Адриан, както отлично знаех, фигурата на този рицар беше, така да се каже, отвъд всяка преценка, отвъд омразата и презрението, отвъд всякакъв присмех дори по негов адрес той не би си свил и раменете и така собствено го чувствувах и аз. Но в такива моменти, когато ме приканваше да дам активния си принос за обществото, за да можело то да се съвземе с нещо „грациозно“ от пристъпа на карьеристичната революционност, баронът, без да искам, ми ставаше симпатичен.

Но беше твърде странно, донякъде мъчително, а донякъде и комично, когато консерватизмът на фон Ридезел се сблъскваше с друг един консерватизъм, при който ударението падаше не толкова върху „нека бъде все още така“, колкото върху „нека стане отново така“, един следреволуционен, противореволуционен консерватизъм, отричащ буржоазно-либералните ценности от друга позиция, не от гледището на предишното, а от гледището на отпослешното. За такава насърчаваща, но и озадачаваща стария и несложен консерватизъм среща духът на времето предлагаше достатъчно случаи, такъв случай се бе представил и в амбициозно и колкото бе възможно по-разнородно комплектувания салон на госпожа Шлагинхауфен, а именно в лицето на частния доцент доктор Хаим Брайзахер, един във висша степен расово подчертан, интелектуално напредничав, дори безумно смел и обаятелно грозен тип, който — явно не без злорадство — играеше тук ролята на разложителен чужд елемент. Домакинята високо ценеше неговото диалектично красноречие, обагрено впрочем доста по пфалцки, а така също и парадоксалността му, която караше дамите да плясват с някакъв скандализиран възторг ръце над главите. Колкото се отнасяше до него, сигурно снобизмът го караше да харесва себе си

сред тоя кръг, а също и някаква нужда да поразява елегантната ограниченост с идеи, които в литературна среда навярно не биха направили такава сензация. Аз не можех да го търпя, винаги го смятах за интелектуален интригант и бях убеден, че той и на Адриан беше противен, макар че по някакви не напълно ясни за мене причини между нас никога не се стигна до един по-пряк разговор за Брайзахер. Но неговия изострен усет за духовните течения на епохата, неговия нюх за най-новите насоки на волята ѝ никога не съм отричал и някои неща от тази област ми се разкриха за пръв път в неговото лице и в неговите салонни разговори.

Той беше човек с всестранна ерудиция, умееше да говори върху всеки предмет, беше културфилософ, но настроен по принцип против културата, защото според твърдението му в цялата ѝ история виждал само процес на упадък. Най-презряна в неговия речник беше думата „напредък“ той я произнасяше с някакво унищожително пренебрежение, при което ясно се чувствуваше, че гледа на консервативния си сарказъм спрямо напредъка като на истинско „разрешително“ за своето пребиваване сред това общество, като на знак за салонната си пригодност. Той проявяваше ум, и все пак не много симпатичен ум, когато иронизираше напредъка на живописиста от примитивно плоското изображение към перспективното. Да се смята отказът на предперспективното изкуство от перспективната оптична измама за неспособност, безпомощност, за някакъв несръчен примитивизъм и дори съжалително да се свиват над него рамене, това било, заявяваше той, върхът на днешната глупава арогантност. Отказът, въздържането, незачитането не били някакво неумение, невежество, не били свидетелство за духовна нищета. Сякаш илюзията не е най-низкият, най-задоволяващият тълпата принцип в изкуството, сякаш не е знак на благороден вкус, когато не щем да я знаем! Да не щем да знаем за някои неща — тая способност, така близка до мъдростта и съставна дори част от нея, била днес за жалост загубена и посредственото многознайничество минавало за напредък.

Гостите в салона на родената фон Плаузиг се усещаха някак си приятно погъделичкани от тези възгледи, но според мене те бяха по-скоро с чувството, че Брайзахер не е тъкмо подходящото лице, което да ги застъпва, а съвсем не, че те не са може би подходящите хора, които да им ръкопляскат.

Горе-долу тъй стоели работите, казваше той, и с прехода на музиката от монодия към многогласие, към хармония, който с такова задоволство се смята за културен напредък, докато това си било направо придобивка на варварството.

— Тоест... пардон... Как на варварството? — изкрямка господин фон Ридезел, който беше свикнал, изглежда, да вижда във варварството все пак известна, макар и леко компрометираща форма на консерватизма.

— Без съмнение, ексцеленц. Първоизточниците на многогласната музика, сиреч на пеенето в квинтови и квартови съзвучия, отстоят далеч от центъра на музикалната цивилизация, от Рим, където прекрасният глас беше въздигнат в култ те се намират в дрезгавия Север и са били, види се, своеобразна компенсация за тая дрезгавост. Те се намират в Англия и Франция, на първо място в дивата Британия, която дори първа е възприела терцата в хармонията. Така нареченото развитие, усложнеността, напредъкът са понякога, както виждате, постижение на варварството. Предоставям на вас да решите дали варварството трябва да бъде възхвалявано за това...

Беше повече от ясно, че той се подиграваше с барона и с цялото общество, като същевременно им се и докарваше със своя консерватизъм. Явно, не можеше да се почувствува добре, докато все още някой знаеше какво трябва да мисли. То се знае, че полифоничната вокална музика, това откритие на напредничавото варварство, стана вече обект на неговата консервативна закрила от момента, в който тя исторически бе преминала към хармонично-акордовия принцип и с това към инструменталната музика на последните две столетия. Ами че тая музика била вече упадък, упадък на великото и единствено истинско изкуство на контрапункта, на свещено безстрастната игра на числата, която, слава богу, си останала незасегната от проституирането с чувствата и от светотатствената динамика към този упадък бил причастен и великият Бах от Айзенах, когото Гьоте съвсем основателно нарекъл хармоник, ни повече, ни по-малко. Щом е изнамерил темперираният пиано, сиреч възможността за многозначно тълкуване и нехармонично сменяне на всеки тон, сиреч по-новата хармонична модулационна романтика, той напълно си бил заслужил суровото прозвище, което всеведущият ваймарец му дал. Хармоничен контрапункт? Ами че такова нещо нямало. То било ни

рак, ни риба. Смекчаването, размекването и фалшифицирането, превръщането на старата, истинската, възприеманата като плетеница от различни гласове полифония — в акордова хармония започнало още през шестнадесетия век и хора като Палестрина, двамата Габриели и нашия славен Орландо ди Ласо взели вече участие в това не твърде похвално дело. Ами да, тези господа са изяснили понятието за вокал на полифоничното изкуство най-добре от „човешка“ гледна точка и затова ни изглеждат като най-големите майстори в този стил. Причината за това била тая, че те до голяма степен предпочитали вече чисто акордовия строй и начинът, по който разработвали полифоничния стил, бил вече много жалко размекнат от съображения за хармонично съзвучие, за съотношение между консонанса и дисонанса.

Докато всички се чудеха, смееха и пляскаха по коленете, опитвах се да срещна при тия досадни приказки погледа на Адриан, но той не ме погледна. Колкото до фон Ридезел, той беше изпаднал в пълно объркване.

— Пардон — мълвеше той, — но моля ви се. Бах, Палестрина...

Тези имена притежаваха в неговите очи ореола на консервативен авторитет, а сега бяха препращани в лагера на модернистичното разложение. Той бе готов да приеме това — и същевременно беше така неприятно засегнат, че смъкна дори монокъла от окото си, от което лицето му се лиши и от последната искрица интелигентност. Не му провървя повече и когато Брайзахер се впусна в многословни културно-критични изказвания по въпросите на Стария завет, като навлезе в сферата, свързана с личния му произход, е еврейското племе или народ и неговата духовна история, и пак прояви крайно двусмислен, възмутителен и на това отгоре злобен консерватизъм. Според него упадъкът, оглупяването, изчезването на всякакво вживяване в старото и истинското се били проявили толкова рано и на такива съществено важни места, за каквито човек не би могъл и да помисли. Аз мога едно да кажа: думите му бяха изобщо невероятно ексцентрични. Такива почитани от всеки християнин библиейски лица като царете Давид и Соломон, както и пророците „с техните приказки за дядо господ на небето“ — бяха за него жалки представители на една вече бледа, късна теология, която нямала и понятие от старата, истинска еврейска действителност за народния елохим Йаве и виждала

само „загадки на първобитните времена“ в обредите, с които във времената на истински народностен дух са извършвали богослужението или по-право, са налагали физическото присъствие на този национален бог. Особено остър беше езикът му спрямо „премъдрия Соломон“, той беше толкова безпощаден към него, че господата подсвирваха през зъби, а дамите надаваха слисани възгласи.

— Пардон! — казваше фон Ридезел. — Аз съм, меко казано... Цар Соломон с цялото си величие... Не би ли трябвало вие...

— Не, ексцеленц, не би трябвало — отвърщаше Брайзахер. — Този човек беше един изтощен от еротични наслади естет, а в религиозно отношение същински напредничав глупак, типичен за регреса в култа на действено присъстващия национален бог — на това олицетворение на метафизичната народна сила, — регрес към проповедта за някакъв абстрактен и общочовешки бог на небесата, с други думи, за регреса от народната религия към някаква световна религия. За доказателство на това достатъчно е да прочетем скандалната реч, която държал след завършването на първия храм, в която той запитва: „Може ли да живее бог сред хората на земята?“ сякаш цялата и единствена задача на Израила не беше да създаде на бога едно обиталище, един шатър и да се грижи по всякакъв начин за непрестанното му присъствие. Но Соломон не се стеснява и продължава да декламира: „Небесата не могат да те обхванат, та този ли построен от мене храм ще те побере!“ Това е бръщолевене и началото на края, именно на извратената представа за бога на псалмопевците, у които бог е вече напълно прокуден в небето, които все пеят за някакъв бог на небесата, когато Петокнижието съвсем не сочи небето като седалище на божеството. Там елохим шествува в огнен стълб пред народа, там той иска да живее сред народа, да ходи между народа и да има своята жертвена трапеза — там се избягва бледата и човечна дума „олтар“. Кой би помислил някога, че един псалмопевец ще накара бога да пита: „Нима аз ям месото на бикове и пия кръвта на козите?“ Да се вложи такъв въпрос в устата на бога, е вече нещо нечувано, това е просто удар с безсрамната просвета в лицето на Петокнижието, където жертвата изрично се окачествява като „хляб“, сиреч като действителна храна на Йаве, на Йехова. От този въпрос, а също и от дърдоренето на премъдрия Соломон има само една крачка до Маймонид, до така наречения най-голям равин на

Средновековието, а всъщност един Аристотелов асимилатор, който, без да му мигне окото, „обяснява“ — ха, ха! — жертвата като отстъпка на бога пред езическите инстинкти на народа. Чудесно, жертвата от кръв и тлъстина, която, посолена и подправена с ароматни треви, хранеше бога, създаваше тялото му и го принуждаваше да присъствува, е за псалмопевеца вече само „символ“ (още чувам неопишимо презрителния тон, с който доктор Брайзахер изрече тази дума) — коли се не вече животното, а — просто да не повярваш — благодарността и смирението. „Който коли благодарност — така се казва вече, — той ме почита.“ А на друго място: „Истинското жертвоприношение пред бога е една каеща се душа.“ С една дума, това отдавна вече не е нито народ, нито кръв, нито религиозна действителност, а някаква редичка хуманна чорбица...

Това е един образец от Брайзахеровите високо консервативни излияния. Беше колкото забавно, толкова и противно. Той не преставаше да ни уверява, че истинският ритуал, култът на реалния и в никакъв случай не абстрактно универсалния и затова не „всемогъщия“, не „вездесъщия“ народен бог е магична техника, физически небезопасна манипулация с динамичното, при която лесно можело да се стигне до нещастни, случаи, до катастрофални къси съединения вследствие на грешки и неправилни действия. Синовете на Аарон умрели, защото принесли „чужд огън“. А някой си, на име Уза, уловил безразсъдно ковчега, така наречения кивот на завета, когато имало опасност при пренасянето му да се плъзне и падне от колата, но веднага се повалил мъртъв. Това било също тъй едно трансцендентално динамично изпразване, предизвикано от небрежност — от небрежността на злоупотребяващия със свиренето на арфа цар Давид, който също не разбирал вече нищо и филистерски наредил ковчегът да се превозва с каруца, вместо да се носи на прътове, както си е предписано много основателно от Петокнижието. Работата била там, че Давид не по-малко от Соломон се бил отчуждил вече от своя първоизточник, не по-малко от него бил оглупял, да не кажем — оскотял. За динамичните опасности например от едно преброяване на населението той нямал понятие и с извършването му предизвикал тежък биологичен удар, епидемия, мор, макар че една такава реакция на метафизичните сили в народа е трябвало да се предвижда. Защото един истински народ просто не понася такива

механизиращи регистрации, не понася номерираното разлагане на динамичното цяло на някакви си еднородни единици.

За Брайзахер беше добре дошла намесата на една дама, която, както тя заяви, не знаела, че преброяването на населението можело да бъде такъв грях.

— Грях? — отвърна той с преувеличено въпросителна интонация. Не, в една истинска религия на един истински народ нямало такива вяли теологични понятия като „грях“ и „възмездие“ в тяхната чисто етична причинна връзка. Можело да става дума само за причинна зависимост между грешка и злополука. Религията и етичността имали само дотолкова нещо общо помежду си, доколкото последната била упадъчно явление на първата. Моралът бил „чисто духовно“ недоразумение на ритуалността. Имало ли е някога нещо толкова лишено от бог, колкото „чисто духовното“? Само на безхарактерните световни религии било присъщо да правят от „молитвата“, *sit venia verbo*, някаква просия, някакво прошение за помилване, някакво „ах, боже мой“ и „господи помилуй“, „помогни“ и „подай“, и „бъди милостив“. Тъй наречената молитва...

— Пардон! — рече фон Ридезел, този път вече действително твърдо. — Коего си е право, но това „за молитва каски долу“ ми е било винаги...

— Молитвата — завърши неумолимо доктор Брайзахер — е вулгаризираната и рационалистично разводнена късна форма на нещо много енергично, активно и силно: на магичното заклинание, на принуждаването на бога.

Беше ми наистина мъчно за барона. Да види своя рицарски консерватизъм бит, и то страшно умно бит с коза на атавизма, на охранителния радикализъм, който няма в себе си вече нищо рицарско, а по-скоро нещо революционно, и който изглеждаше по-разложителен от всякакъв либерализъм и все пак сякаш напук притежаваше при това похвален консервативен устрем — това сигурно го смущаваше до дън душа — вече си представях, че барона го чака безсънна нощ, ала аз отивах, изглежда, твърде далече в своето съчувствие. Между това в речите на Брайзахер съвсем не всичко беше толкова безупречно можеше много лесно да му се възрази, като му се посочи например, че спиритуалистичното подценяване на жертвоприношението не се среща едва при пророците, а може да се намери и в самото Петокнижие,

именно у Мойсей, който направо обявява жертвата за нещо второстепенно и слага цялата тежест върху послушанието към бога и изпълнението на неговите заповеди. Но на един по-чувствителен човек не му се ще да противоречи не му се ще да се намесва с логически или исторически възражения в един изработен вече мисловен строй, той и в антидуховното уважава и щади духовното. Днес обаче се вижда, че нашата цивилизация е правила грешка, като е проявявала толкова великодушно такова щадене, такова зачитане, когато е срещала от противната страна само чиста безочливост и най-решителна нетърпимост.

За всички тия неща аз вече мислех, когато още в началото на тези бележки, признавайки своето юдофилство, направих уговорката, че пътя ми са кръстосвали и много досадни екземпляри от тая раса, а от перото ми предивременно се изплъзна името на частния доцент Брайзахер. Трябва ли обаче да се сърдим на еврейския дух за това, че неговата тънка възприемчивост за всичко ново, грядущо се проявява и в заплетени ситуации, при които напредничавото съвпада с реакционното? Във всеки случай новият свят на антихуманизъм, за който в своето добродушие аз нямах представа, ми се пооткри за пръв път тогава в салона на Шдагинхауфенови, и то благодарение на този именно доктор Брайзахер.

XXIX

От Мюнхенския карнавал през 1914 година, от тези разпуснати, побратимяващи, празнично оживени седмици между Богоявление и Чистата сряда с многобройните им обществени и частни увеселения, в които и аз, като млад още учител от Фрайзинг, вземах участие било сам, било в обществото на Адриан, ми е останал жив или по-право казано — тежък, фатален спомен. Та това беше последният карнавал преди започването на четиригодишната война, която в историческото ни чувство се слива сега с днешните ужаси в една епоха, последният преди започването на така наречената Първа световна война, сложила завинаги край на естетическата невинност в живота на града на Изар и на неговото дионисиевско, ако мога така да се изразя, задоволство. Това беше времето, когато и някои индивидуални съдби в нашия кръг от познати добиха пред очите ми напрегнат развой. Този развой стигна — за останалия свят, разбира се, почти незабелязано — до катастрофи, за които ще трябва тук да разкажа, защото засягат отблизо живота и съдбата отчасти и на моя герой Адриан Леверкюн и нещо повече — защото в едната от тях, според моето съкровено разбиране, и той беше намесен по някакъв тайнствен и гибелен начин като действащо лице.

С това аз нямам пред вид частта на Клариса Роде, на тая горда и насмешлива, играеща си със смъртта блондинка, която по онова време беше още сред нас, още живееше при майка си и вземаше участие в карнавалните развлечения, но вече се готвеше да напусне след тях града, за да постъпи като артистка за младежки любовни роли в един провинциален театър, назначението в който ѝ беше издействувал нейният учител, възрастният артист за героични роли при Кралския театър. Това решение щеше да се окаже твърде злополучно, но нейният театрален ментор, Зайлер по име, опитен човек, не носи за него никаква отговорност. Един ден той бе изпратил до сенаторката Роде писмо, в което обясняваше, че ученичката му била наистина извънредно интелигентна и изпълнена с ентузиазъм за сцената, но нейната природна дарба не била достатъчна, за да ѝ осигури една

успешна сценична кариера; липсвала ѝ първоосновата за всяко драматично майсторство, именно артистичният инстинкт, това, което се нарича театрална жилка, и той по съвест бил длъжен да я посъветва да се откаже овреме от избрания път.

Но това беше довело до криза със сълзи, до страшно отчаяние от страна на Клариса, което бе упражнило своето въздействие върху сърцето на майката, и кралският артист Зайлер, снел вече с написването на писмото всяка отговорност от себе си, беше замолен да завърши обучението и да помогне с връзките си на младото момиче да дебютира някъде като начинаеща артистка.

Има вече двадесет и две години, откакто Клариса бе постигната от печалната си участ и в хронологичен ред аз ще разкажа и за това. Но тук имам пред вид участта на нежната, трогателната, хранещата такъв култ към миналото и скръбта нейна сестра Инес, а също и участта на горкия Руди Швертфегер, за която аз с ужас си припомних, когато не можах да се въздържа преди малко и предивременно заговорих за въвличането на самотния Адриан Леверкюн в тези произшествия. На такива изпреварвания читателят е вече свикнал у мене, ала нека той не ги тълкува като авторско своеволие и несмисленост. Работата е там, че аз отнапред със страх, с безпокойство, с ужас дори мисля за някои неща, които по-късно ще трябва да разкажа, работата е, че мисълта за тях отнапред ме потиска, и че аз се мъча да разпределя някак си това бремене, като споменавам за тези неща предварително с намеци, наистина само от мене разбирали, и така малко по малко „поизплювам камъчето“. С това смятам, че ще си улесня разказването им, ще ги лиша от жилото на ужаса, ще отслабя тревожността им. Казвам това, за да извиня „порочната“ си повествователна техника и за да обясня своите затруднения. Че Адриан стоеше съвършено далече от завръзката на събитията, за които става тук дума, че той почти не ги забелязваше и че само аз, обществено много по-любопитният или по-право казано, човешки може би по-състрадателният, обръщах до известна степен вниманието му върху тях — не е нужно тук да изтъквам. Работата се отнася до следното.

Както загатнах и по-рано, отношенията на двете сестри Роде — на Клариса и Инес — към тяхната майка, сенаторката, не бяха особено хармонични. И двете често даваха да се разбере, че опитомената, леко сладна полубожемска атмосфера на техния салон, както и лишението от

корен, макар и подредено с остатъците от по-раншната им патрицианско-буржоазна охолност тяхно съществуване им действуваше на нервите. И двете гледаха, наистина в различни посоки, да избягат от това хибридно състояние: гордата Клариса на всяка цена — в театъра, за който, както учителят ѝ постепенно се бе уверил, ѝ липсваше истинско призвание, а нежно-меланхолната и бояща се по природа от живота Инес, обратно — назад под стряхата, под душевната защитеност на осигурената буржоазност, пътят към която беше един почтен брак, сключен, ако може, по любов, пък ако не може — и без любов. Инес тръгна, разбира се, с живота, сантиментално одобрение на майка си по този път — и претърпя на него крушение, както и сестра ѝ на своя. Изясни се трагично, че всъщност и за самата нея не отговаряше този идеал, а и епохата, която променяше и подкопаваше всичко, не можеше вече да позволи неговото осъществяване.

По това време с нея се сближи някой си доктор Хелмут Инститорис, специалист по естетика и история на изкуството, частен доцент във Висшето техническо училище, където, пускайки снимки из аудиторията, четеше лекции по теория на красотата и по архитектурата на Ренесанса, но имаше добри изгледи да бъде един ден поканен в университета, където да стане вече преподавател, редовен професор, член на академията и прочие, особено ако той, ерген от заможно вюрцбургско семейство, очакващ значителна част от наследството, се погрижеше да добие по-голяма тежест сред обществото, като си създаде семейно огнище и уреди гостоприемен дом. Затова именно той си търсеше жена, без да е нужно обаче да се грижи за финансовото положение на избраницата си, напротив, той беше по-скоро от ония мъже, които желаят сами да разполагат в брака с парите и да знаят, че съпругата им зависи всецяло от тях.

Това не свидетелствуваше за чувство на сила и наистина Инститорис не беше силен човек, което проличаваше и от естетическото възхищение, изпитвано от него пред всичко силно и неудържимо процъфтяващо. Той беше дългоглав блондин, по-скоро дребен, извънредно елегантен, с гладка, причесана на път, леко намазана, с брилянтин коса. Над устните му слабо надвисваха руси мустаци, а зад златните очила поглеждаха сини очи с такъв нежен, благороден израз, че беше трудно или може би, напротив — лесно да се разбере неговата почит към грубата сила, естествено, ако тя беше

красива. Той принадлежеше към онзи разпространен през онова десетилетие тип, който според сполучливия израз на Баптист Шпенглер, „докато бузите му охтичаво горят, непрекъснато вика: «Колко е силен и красив животът!»“

То се знае, Инститорис не викаше, той говореше по-скоро тихо, шептящо, дори и когато възвестяваше, че Италианският ренесанс бил време, което „димяло от кръв и красота“. Той не беше и охтичав, най-много да беше прекарал почти като всеки един през най-ранната си младост някоя съвсем лека туберкулоза. Но беше нежен и нервен, страдаше от смущения на симпатичната нервна система, на слънчевия възел, от който изхождат толкова страхове и предчувствия за ранна смърт, и затова редовно посещаваше един скъп санаториум в Меран. Навярно се надяваше — на това се надяваха и неговите лекари, — че един редовен, добре подреден брачен живот ще подобри и неговото здраве.

През зимата на 1913–1914 година той дотолкова се сближи с нашата Инес Роде, че като се съдеше по всичко, работата трябваше да свърши със сгодяване. Но годежът бе чакан все пак доста дълго — до началото на войната: плахостта и съвестността и на двете страни изискваха, изглежда, по-дълго, грижливо преценяване на въпроса, дали двамата действително бяха родени един за друг. Но при вида на младата „двойка“, било в салона на сенаторката, където Инститорис, както се следваше, беше въведен, било на обществени празненства, на които те често се уединяваха да си приказват в някой отстранен кът, вече се създаваше впечатлението, че тъкмо този въпрос се обсъжда сега непосредствено или косвено между двамата, и човеколюбивият наблюдател, който усещаше във въздуха нещо като предварително, пробно сгодяване, чувствуваше неволно желание да вземе и той в душата си участие в това обсъждане.

Че Хелмут беше спрял своя избор тъкмо на Инес, бе наистина малко чудно, за да стане накрая все пак напълно обяснимо. Жена от Ренесанса тя не беше — нямаше нито следа от нещо подобно в нейната душевна крехкост, в нейния прибулен поглед, изпълнен с благородна печал, в нейната косо склонена напред шийка и изострена за лека, несигурна закачливост уста. Но със своя естетически идеал този жених

съвсем не би могъл да живее, неговото мъжко превъзходство щеше да остане в такъв случай напълно в сянка — достатъчно беше да си го представи човек редом с такава колоритна, цялостна натура като Орланда, за да се убеди със смях в това. Но Инес също не беше без женствен чар, че един търсец съпруга мъж се бе влюбил в нейната тежка коса, нейните малки, образуващи ямички ръце, нейната достойна, уважаваща себе си младост, беше твърде естествено. В нея той можеше да намери това, което търсеше. Нейното положение го привличаше: беше от патрицианско произхождение, което тя подчертаваше, но поради сегашните обстоятелства, поради изкоренеността и донякъде декласираността ѝ то беше вече леко принижено, така че не застрашаваше неговото надмощие напротив, той можеше да има чувството, че я издига, че я реабилитира, като я вземаше за своя жена. Майката — полуразорена вдовица, все още жадна за удоволствия, сестрата постъпва в театъра, обкръжението — повече или по-малко циганско — това бяха обстоятелства, по отношение на които, в интерес на неговото собствено достойнство, той нямаше нищо против, още повече, че с тази си връзка съвсем не уронваше пред обществото достойнството си, тя не застрашаваше кариерата му и той можеше да бъде сигурен, че Инес, коректно и великодушно снабдена за чеиз от майка си с бельо, а може би и със сребро, ще бъде безупречно представителна домакиня в дома му.

Така се представяха на мене нещата, гледани от страната на доктор Инститорис. Но достатъчно беше да погледна на него с очите на девойката, и работата добиваше вече не толкова хармоничен изглед. Колкото и да напругах цялата си фантазия, аз никак не можех да открия нещо привлекателно за другия пол в този дребнав, загрижен за себе си, наистина изтънчен и отлично образован, но физически съвършено лишен от привлекателност човек (между другото, при ходене той ситнеше) — а чувствувах, че Инес, при цялата затворена в себе си строгост на моминството си, все пак имаше нужда от такова привличане. Към това трябваше да се прибави и противоположността на философските схващания, на теоретичната насоченост в живота на двамата — която бихме могли да наречем диаметрална и просто образцова. Това беше, казано с две думи, противоположност между естетиката, от една страна, и морала, от друга, която до голяма степен господствуваше в културната диалектика през оная епоха и донякъде

се олицетворяваше от тези двама млади хора: противоречие между книжното прославяне на „живота“ в неговата блестяща самоувереност и песимистичното възвеличаване на страданието с неговата дълбочина и мъдрост. Би могло да се каже, че в своя творчески първоизвор тази противоположност е била изобщо слята в личността и едва с времето се е разпаднала на изключващите се крайности. Доктор Инститорис беше — би трябвало да добавим: о господи! — от душа и сърце човек на Ренесанса, а Инес Роде бе съвсем подчертано дете на песимистичния морализъм. Към един свят, който „димеше от кръв и красота“, тя не хранеше абсолютно никакви симпатии, а колкото се отнасяше до „живота“, девойката търсеше да се защити тъкмо от него в един строго буржоазен, почтен и материално добре осигурен брак, в който да е по възможност предпазена от сътресения. Беше повече от иронично, че тъкмо този човек — или човечец, — който желаше, както изглежда, да ѝ предложи това прибежище, бе толкова много побъркан по красивите злодеяния и италианските отровителства.

Не вярвам, когато бяха сами, двамата да се впуснаха в спорове по техния светоглед. Тогава те говореха за по-всекидневни неща и просто проверяваха как ли ще бъде, ако двамата се сгодят. Философията беше по-скоро предмет на по-издигната светска беседа и аз си спомням наистина доста случаи, когато сред по-голям кръг мненията им се сблъскваха в хода на общия разговор, при чаша вино около масата за почивка в някоя странична ложа на балната зала: например, когато Инститорис твърдеше, че само хора със силни, брутални инстинкти могат да създадат велики творби, а Инес протестираше против това, като изтъкваше, че много пъти великото в изкуството е изхождало от дълбоко християнски, сломени от угризенията на съвестта, изтънчени от страданията и мрачно настроени по отношение на живота натура. На мен тия антитези ми се струваха празни и ефимерни, те съвсем не отговаряха на действителността, именно на тъй рядко постиганото и, разбира се, винаги несигурно равновесие между виталната сила и немощта — в което се проявява геният. Но тук едната страна защищаваше това, което беше, именно недостатъчната виталност, а другата това, което боготвореше, тоест силата, и затова нямаше какво да им се възразява.

Спомням си, че веднъж, когато седяхме тъй заедно (Кньотерихови, Цинк и Шпенглер, Шилдкнап и неговият издател

Радбрух бяха също в групата), избухна приятелски спор не между влюбената двойка, както вече можеше май тя да се нарече, а по доста комичен начин между Инститорис и Руди Швертфегер, който, костюмиран твърде мило като ловец, беше тъкмо поседнал за малко при нас. Не зная вече точно за какво ставаше дума, във всеки случай разногласието възникна от една съвсем невинна забележка на Швертфегер, която той изрече без много или дори без изобщо да мисли. Тя се отнасяше до „заслугата“, до нещо, доколкото си спомням, което било завоювано, постигнато с борба, с напрежение на волята и себепревъзможване — и Рудолф, който от душа похвали случая и го нарече заслуга, никак не можеше да разбере, защо Инститорис тъй се опълчи против това и никак не искаше да признае заслуга в нещо, което било постигнато с пот. От гледището на красотата, каза той, не волята е похвална, а дарбата и само дарбата трябва да се смята за заслуга. Усилието било нещо просташко. Благородно и поради това заслуга е само това, което става по инстинкт, неволно и с леснина. Наистина добрият Руди не беше никакъв герой и борец и през целия си живот не бе вършил нищо, което да не му се бе удавало с леснина, както например и преди всичко неговото отлично свирене на цигулка. Но с тия думи на Инститорис той не можеше да се съгласи и макар смътно да чувствуваше, че зад тях се крият някакви „висши“, недостъпни за него съображения, не поиска да се предаде. Издал възмутено напред устни, той загледа Инститорис в лицето, като впиваше сините си очи ту в дясното, ту в лявото око на събеседника си.

— Не, че как тъй, та това е безсмислица — каза почти тихо и заглушено той, от което вече личеше, че не е съвсем сигурен в становището си. — Заслугата си е заслуга, а именно дарбата не е заслуга. Ти, докторе, все говориш за красота, но нали тъкмо това е красиво, когато някой превъзмogne себе си и направи нещо по-добро, отколкото му е дадено от природата. Какво ще кажеш ти, Инес? — обърна се той за поддръжка към девойката, показвайки за пореден път с това си запитване пълната си наивност, тъй като нямаше никаква представа, че по тези въпроси Инес и Хелмут имаха по принцип съвършено противоположни схващания.

— Ти си прав — отговори тя и лицето ѝ се покри с нежна руменина. — Във всеки случай аз смятам, че ти си прав. Дарбата е

нещо прекрасно, но в думата „заслуга“ се съдържа възхищение, за което дарбата и изобщо инстинктивното не могат да претендират.

— Видя ли! — извика тържествуващ Швертфегер.

Инститорис в отговор се изсмя:

— Е да, ти се отнесе тъкмо там, където трябваше.

Но тук имаше нещо необичайно, което, макар и бегло, не можеше да не се почувствува от всички и за което свидетелствуваше и не веднага изчезналият руменец по лицето на Инес. Това, че тя по този, както и по всеки подобен въпрос не беше съгласна със своя жених, отговаряше напълно на нейното поведение. Но че тя даде право на хлапака Рудолф, това беше вече нещо ново. Той съвсем не подозираше изобщо, че съществува нещо такова, като аморализъм, а не се дава току-тъй право на някого, който не разбира никак противоположната теза, поне не се дава, преди да му бъде тя разяснена. В присъдата на Инес, макар и логично напълно естествена, имаше все пак нещо изненадващо, за мене то бе подчертано и от изсмиването, с което незаслужената победа на Швертфегер беше посрещната от сестра й Клариса — тая горда личност с твърде къса брадичка, от вниманието на която никога не убягваше, когато превъзходството по причини, нямащи нищо общо с превъзходството, оставаше с накърнен престиж — тя положително беше на мнение, че превъзходството ни най-малко не накърняваше с това престижа си.

— Е — извика тя, — хайде хоп, Рудолф! Благодарете! Стани, момко, и се поклони! Донеси на спасителката си един сладолед и я ангажирай за следващия валс!

Така правеше тя винаги. Държеше много гордо страната на сестра си и винаги казваше „хоп!“, щом се отнасяше до нейното достойнство. „Хайде, хоп!“ — казваше тя и на Инститорис, жениха, когато той се проявяваше като неповратлив и недосетлив кавалер. Изобщо от гордост тя държеше страната на всяко превъзходство, проявяваше загриженост за него и се показваше крайно учудена, ако някой не му отдаваше веднага дължимото. „Щом той иска от тебе нещо — сякаш искаше да каже тя, — ти трябва веднага да скочиш.“ Спомням си как веднъж пак подвижна на Швертфегер „хоп!“, този път заради Адриан, който беше изказал някакво желание във връзка с един Цапфенщюсеров концерт (мисля, че се отнасяше до билет за Жанета Шойрл), а Швертфегер изтъкваше някакви пречки за изпълнението си.

— Е, Рудолф! Хоп! — извика тя. — Боже мой, какво чакате? Нима трябва да ви подмушка човек?

— Ама не, съвсем не трябва — отговори той. — Разбира се, че ще... Само че...

— Тук не може да има никакво „само че“ — сръза го отвисоко тя с полушеговито, полусериозно осъждане. Адриан и Швертфегер се засмяха, Руди направи момчешката си гримаса, мръдна рамене и обеща да уреди всичко.

Изглеждаше, че Клариса виждаше и тук в Рудолф нещо като жених, който трябваше да „скача“ и наистина по най-наивен и доверчиво несмутим начин той постоянно се стараеше да спечели разположението на Адриан. А по отношение на истинския жених, на онзи, който искаше ръката на сестра ѝ, тя често се опитваше да изпита мнението ми — впрочем по-деликатно и по-боязливо, сякаш против желанието си, сякаш искаше и не искаше да слуша, вършеше същото и самата. Инес. Двете сестри имаха доверие в мене, тоест изглеждаше, че те ми придаваха оная цена, която ме правеше годен и ми даваше правото да преценявам другите, но за да бъде доверието наистина пълно, необходима беше и известна незамесеност, непомрачен от нищо, неутралитет. Ролята на доверено лице е едновременно и приятна, и мъчителна, защото човек я играе винаги само при условие, че самият той е без всякакво значение. И все пак колко е по-за предпочитане, казвал съм си често аз, да внушаваш на света доверие, отколкото да възбуждаш в него страсти! Колко е по-за предпочитане да му изглеждаш добър, отколкото хубав!

„Добър човек“ в очите на Инес Роде беше, види се, този, към когото светът има чисто морално, а не естетически възбудено отношение. Оттук идеше и нейното доверие към мене. Но трябва да кажа, че аз услужвах на двете сестри не по съвсем един и същ начин и малко попригаждах своите изказвания относно кандидата за женене Инститорис в зависимост от личността на слушателката си. В разговор с Клариса аз бях несравнено по-откровен, изказвах се като психолог върху мотивите на колебливия му (впрочем не само от негова страна колеблив) избор и не се стеснявах да се поприсмея с нейно съгласие над обожавания „бруталните инстинкти“ слабак. Друго беше, когато ме разпитваше Инес. Тогава аз вземах под внимание чувствата, които формално предполагах у нея, без собствено да ги вярвам, тоест вземах

под внимание по-скоро разумните съображения, поради които тя по всички признаци щеше да се омъжи за този човек, и говорех със съдържано уважение за неговите солидни качества, за знанията му, за неговата чистота като човек и превъзходни перспективи. Да придам на думите си достатъчна топлота, без да прекаля при това, беше нелесна задача, защото еднакво отговорно ми се виждаше както да усилвам колебанията на девойката, като спомагам да ѝ опротивее убежището, за което тя жадуваше, така и да я насърчавам да търси, въпреки тези си колебания, подслон в него, да, в някои моменти дори, поради едно особено съображение, насърчаването ми се виждаше по-отговорно, отколкото разубеждаването.

Впрочем, обикновено на нея скоро ѝ омръзваше да слуша мнението ми за Хелмут Инститорис и тя отиваше в доверието си по-нататък, обобщаваше го, така да се каже, като пожелаваше да чуе съжденията ми и за други наши познати, например за Цинк и Шпенглер или — за да приведа още един пример — за Швертфегер. Искаше да знае какво мисля за неговото свирене, за характера му, уважавам ли го и до каква степен, какъв дял от сериозност или хумор има в това уважение. Аз ѝ отговарях най-съвестно, стараех се да бъда колкото мога по-справедлив, тъй както говорих и на тези страници за Рудолф, и тя ме слушаше внимателно, за да допълни след това обусловените ми от приятелството похвали със собствени забележки, с които аз пък можех само да се съглася, макар че те ме донякъде поразяваха със своята проникателност: страдалческа проникателност, която, при този характер на девойката, при нейния прибулен от недоверие поглед върху живота, не би трябвало да изненадва, но, проявена върху този обект, будеше все пак недоумение.

В края на краищата не беше никак чудно, че като познаваше много по-отдавна от мене този привлекателен млад човек и се отнасяше към него както сестра си едва ли не братски, тя беше вникнала по-добре от мене в него и можеше между четири очи да се изкаже за него по-точно. Според думите ѝ той бил човек без пороци (тя употреби не тази дума, а някаква по-слаба, но беше ясно, че искаше това да каже), бил чист човек — отгук и неговата доверчивост, защото чистотата е доверлива. (Трогателна дума в нейната уста, тъй като самата тя съвсем не беше доверлива, макар и по изключение да се доверяваше на мене.) Не пиел — освен леко подсладен чай без

сметана, но него вече три пъти дневно, не пушел — освен при случай, без да е принуден за това от някакъв навик. Всички тия мъжки упойки (доколкото си спомням, тя така се изрази), разните там наркотици той си заменял с флирта, на който наистина бил отдаден от цялата си душа и за който бил просто роден — не обаче за любов и приятелство, тъй като у него те щели, поради природата му, неусетно да се превърнат във флирт. Лекомислен човек? И да, и не. Във всеки случай не в смисъл на плитка простацина. Достатъчно било да си го представел човек наред с фабриканта Булингер, например, който така страшно се надува с богатството си и обича насмешливо да си тананика:

*„Сърце щастливо, здрава кръв, това те само прави
пръв...“*

С единствената цел да накара хората още повече да му завиждат за парите — за да се схванела веднага разликата. Но мнозина не били в състояние да видят и осъзнаят цената му поради неговата „симпатичност“, неговото кокетство, неговия снобизъм, поради неговото влечение изобщо към светски живот — което било всъщност нещо ужасно. Нима не намирам, питаше ме тя, че целият този тукашен весел, артистично украсен бит, например това изящно бидермайеровско празненство в клуб „Кокочело“, на което и ние бяхме присъствували, е в мъчителен контраст със скръбта и съмнителността на живота? Нима не ми е познат ужасът от духовната пустота и нищожност, които царуват на обикновените „приеми“, в крещящо противоречие със свързаната с тях трескава възбуда от виното, музиката и скритите флуиди на човешките отношения? Понякога човек с очите си вижда как някой, спазвайки механично общоприетите норми, поддържа разговор, а мислите му през това време са съвсем другаде, именно при друго лице, което той наблюдава... А опустошенията на самото място, нарастващото безредие, разхвърляният, замърсен изглед на салона към края на „приема“. Тя признава, че след такъв прием понякога по цял час плаче в леглото си.

Така продължаваше тя да приказва, изразяваше повечето общи безпокойства и критики и изглеждаше да е забравила за Рудолф. Но щом заговори отново за него, стана ясно, че и през това време беше

мислила за него. Ако говорела за неговия снобизъм, каза тя, под това трябвало да се разбира нещо съвършено безобидно, нещо само за смях, което все пак настройвало понякога и меланхолично. Така например той идвал като гост винаги последен, чувствувал нужда да кара другите да го чакат, винаги другите, а не той. Освен това държал сметка за конкуренцията, за светската ревност — разказвал, че вчера бил там и там, у Лангевишеви или както се казвали там приятелите му; у Ролвагенови, които имали две породисти щерки (като чуя думата „породисти“, просто настръхвам). Но споменаваха това сякаш за да се извини, за да успокои съвестта си, един вид в смисъл: „Трябваше и там веднъж да се мярна“ — при което, човек можел да бъде сигурен, че и при онези говори същото, каквото и тук, тъй като желаел да поддържа у всекиго илюзията, че се чувства най-добре, когато е с него — сякаш за хората това е много важно. Но в неговата убеденост, че с това причинява на всекиго радост, имало нещо заразително. Идвал, да речем, в пет часа на чай и заявявал, че обещал между пет и половина и шест да бъде някъде другаде, у Лангевишеви или Ролвагенови, което съвсем не било вярно. Сетне оставал до шест и половина, за да покаже, че тук му е най-приятно, че не може да се откъсне, че другите могат и да почакаат — и бил толкова сигурен, че с това радва домакините, че те наистина може би се и радвали.

Ние се смеехме, но аз се отдавах на смеха въздържано, тъй като виждах, че веждите ѝ се свиват от мъка. При това тя говореше тъй, сякаш смяташе, че е нужно — а дали не смяташе наистина, че е нужно — да ме предупреди да се предпазвам от любезностите на Швертфегер, в смисъл, да не им придавам твърде голямо значение. Те нищо не значели. Тя самата веднъж чула случайно дума по дума отдалече как той канел някого, за когото положително знаела, че му е напълно безразличен, да поседи още в компанията — и то с най-любезни, фамилиарно простонародни изрази като: „Ама недейте, не разваляйте играта, не си ходете още.“ Оттогава всички подобни увещания от негова страна, а такива за себе си тя вече е слушала, както съм щял и аз навярно да чуя, завинаги загубили за нея всякаква стойност.

С една дума, тя засвидетелствуваше мъчително недоверие в неговата сериозност, в неговите прояви на симпатия и внимание: например ако човек бил болен и той дойдел да го посети. Всичко това,

както съм щял и сам да се убедя, се вършело само за да стане то по „симпатичен начин“ и защото той го смятал за подобаващо, за прието в обществото, а не от по-дълбоки подбуди — човек не трябвало да вади кой знае какви заключения от това. От него можели да се очакват и същински блудкавости, например ужасното възклицание: „Нещастни винаги ще се намерят!“ Тя с ушите си го чула от него. Някой на шега го предупредил да не прави нещастно едно момиче ли, една женена жена ли, и той действително самонадеяно отговорил: „Ах, нещастни винаги ще се намерят!“ Оставало човек и да помисли: „Господ да се смили над всичките! Колко смешно и позорно е да бъдеш един от тях!“

Впрочем тя не искала да бъде прекалено сурова — за каквато от думата „позорно“ би могла да бъде сметната. Нека не съм я разбирал зле: по начало и до известна степен Рудолф бил без съмнение благороден. Понякога с някой приглушен отговор, с един-единствен ням и отчужден поглед човек можел да го изтръгне сред обществото от шумното, обикновеното настроение и да го спечели донякъде за нещо по-сериозно. Ох, понякога той изглеждал наистина спечелен — така поддаващ се на влияние, какъвто си бил. Лангевишеви и Ролвагенови, или както те там да се казвали, се превръщали тогава за него в бледи сенки. Но достатъчно било, разбира се, да подиша друг въздух, да бъде изложен на други влияния, за да се проявяло вече пълното отчуждаване, безнадеждното отдалечаване, вместо доверието, вместо взаимното разбирателство. Но тогава той усещал това, защото бил всъщност чувствителен и разкаян, се стараел да поправи положението. Смешно и трогателно било да се слуша как тогава, за да възстанови отношенията, повтарял някоя повече или по-малко уместна дума, твоя собствена или която си цитирал между другото, от някоя книга — за да покаже, че не я е забравил и че все нещо разбира от висшите работи. Просто да се разплаче човек. И накрая неговото сбогуване на тръгване — тук пак се показвала готовността му за разкаяние и поправяне. Идвал и се сбогувал с някакви смешки на диалект, които те карат да се мръщиш и на които, поради умората, реагираш може би малко раздражено. Но след като се е ръкувал наоколо и с останалите, връщал се назад и ти казвал простичко и сърдечно „сбогом“, на което естествено отвръщаш вече по-топло. Така той постигал добър завършек, тъй като такъв завършек му бил необходим. На другите два

приема, които щял след това да посети, се повтаряло навярно пак същото...

Стига ли толкова? Това не е роман, при съставянето на който авторът да разкрива пред читателя сърцата на своите действащи лица косвено, с помощта на сценично представяне. Като биографичен повествовател, на мене само ми подобава да наричам нещата непосредствено с техните имена и просто да констатирам душевните факти, които оказаха известно влияние върху хода на живота, който описвам. Но след необичайните изказвания, записани току-що от мене по памет, изказвания, бих казал, специфично интензивни, смятам, че за факта, който ще съобщя, не може да има вече никакво съмнение. Инес Роде обичаше малкия Швертфегер и тук възникваха два само въпроса: първо, дали тя знаеше това и, второ, кога, в кой момент нейното първоначално сестрински приятелско отношение към цигуларя беше придобило този пламенен и мъчителен характер.

На първия въпрос аз си отговарям с „да“. Една тъй начетена, би могло да се каже, психологично школувана и поетично контролираща преживяванията си девойка като нея е долавяла без съмнение развитието на своите чувства — колкото изненадващо, дори невероятно и да е изглеждало може би на нея в началото това развитие. Привидната наивност, с която разкриваше пред мене сърцето си, съвсем не свидетелствуваше, че тя не знаеше, защото това, което изглеждаше като простодушие, беше отчасти израз на непреодолима нужда да се изкаже, отчасти обаче и плод на доверието ѝ към мене, едно доста своеобразно замаскирано доверие: защото тя се правеше донякъде, като че ли ме мисли за достатъчно простичък, за да не забележа нищо, което също би било един вид доверие, но всъщност желаше и знаеше, че ще доловя истината, тъй като смяташе, за моя чест, че у мене нейната тайна ще бъде добре запазена. Това безусловно беше така. В моето човечно и дискретно съчувствие тя можеше да бъде сигурна, колкото и природно да е трудно за един мъж да се постави душевно и умствено на мястото на една жена, която е пламнала от любов към индивид от неговия пол. Не ще и дума, за нас е много полесно да разберем чувствата на един мъж към някое същество от женски пол — дори то и да ни е свършено безразлично, — отколкото да се вживеем в увлечението на другия пол към едно лице от нашия. Да се „разбере“ това всъщност е невъзможно, ние го приемаме като

образовани хора от обективно зачитане на природния закон и при такива случаи мъжът се държи обикновено много по-доброжелателно и толерантно от жената, която, узнавайки, че някоя нейна посестрима е запалила сърцето на някакъв мъж, гледа по начало на нея с доста зловни очи, дори и когато самата тя е напълно равнодушна към това сърце.

Следователно, приятелска добра воля за отзивчивост у мене не липсваше, макар че разбираше, в смисъл на вживяване в чувствата на Инес, природата не ми беше дала. Боже мой, хлапакът Швертфегер! Та чертите на лицето му имаха нещо мопсовско, гласът му беше гъгнец, той изглеждаше много повече момче, отколкото мъж — макар и с готовност да подчертавам хубостта на сините му очи, добрата му фигура и приятното му свирене на цигулка и с уста, независимо изобщо от цялата му привлекателност. И тъй Инес Роде го обичаше, не сляпо, но затова пък с толкова по-дълбоко страдание в себе си аз гледах на това тъй, както и подигравателната и крайно високомерна към другия пол нейна сестра Клариса: също и на мене ми идеше да му викна „хоп!“ . „Хоп, човече, какво чакате? Хайде, скачайте!“

Само че със скачането, дори Рудолф и да беше признал за себе си такова задължение, работата не беше толкова проста. Та нали там беше и Хелмут Инститорис, годеникът, или годеникът в бъдеще, женихът — и тук аз се връщам на поставения от мене въпрос, кога сестринското отношение на Инес към Рудолф се бе превърнало в страст. Моето човешко догаждане ми казваше: това ще е станало, когато доктор Хелмут, мъжът, се е сближил с нея, жената, и е започнал да я ухажва. Бях убеден, а и сега продължавам да вярвам, че Инес нямаше никога да се влюби в Швертфегер, ако не беше се появил Инститорис, женихът, в живота ѝ. Той се домогваше до нея, но го вършеше, така да се каже, за друг. Защото, със своето ухажване и със свързания с това ход на мисли, този умерен човек можеше наистина да пробуди у нея жената — за това той все още беше способен. Но не за себе си можеше да я събуди той, макар че тя, от разумни съображения, беше готова да го последва — за това той вече не беше способен. И нейната пробудена женственост веднага се бе обърнала към друг, който бе предизвиквал дотогава у нея само спокойни полусестрински чувства и към когото сега се бяха разбудили съвсем други. Не може ѝ дума да става, че тя го е смятала за подходящ, за достоен.

Но нейната меланхолия, която е търсела нещастieto, се е спряла на него, на този, когото с потърсване е чувала да казва: „Нещастни винаги ще се намерят!“

И странно наистина! В своето увлечение към другия, тя беше възприела нещо от възхищението на незадоволителния си годеник пред бездушно инстинктивния „живот“, което толкова противоречеше на нейните възгледи, тя мамеше, така да се каже, Инститорис с неговото собствено умонастроение. Та не беше ли Рудолф в нейните меланхолно мъдри очи нещо като самия живот?

В сравнение с Инститорис, един обикновен доцент по изкуството, Швертфегер имаше на своя страна предимството вече на самото изкуство, което така подхранва страстта и одухотворява човека. От това личността на любимия естествено се възвишава, а чувствата към него получават, разбира се, все нова храна, когато с впечатленията от самата му личност почти непрестанно се свързват опияняващи впечатления и от изкуството. Всъщност Инес презираше гонитбата на красотата в този култивиращ чувствеността град, където майчиното ѝ любопитство към по-свободните нрави я бе присадило, но за да не остане обществено изолирана, тя вземаше участие в празненствата на това общество, което представляваше един-единствен голям артистичен съюз, и тъкмо с това застрашаваше спокойствието, което тя търсеше. В спомените ми са се запазили характерни и обезпокоителни картини от онова време. Виждам как нашата група — семейството Роде, Кнютерихови, ако не се лъжа, и аз стоим сред множеството в първите редици на Цапфенщюсеровата зала след особено бляскавото изпълнение на една симфония от Чайковски и ръкопляскаме. Диригентът беше направил знак на оркестъра да стане, за да приеме заедно с него благодарността на публиката за хубавото изпълнение. Швертфегер, малко вляво, недалеч от концертмайстора (чието място щеше да заеме наскоро), стоеше с инструмента си под мишница, обърнал разгорещеното си и сияещо лице към залата, и сам кимаше за поздрав с не твърде позволена интимност към нас, докато Инес, която не можах да се въздържа да не погледна, склонила главата си косо напред, изострила напрегнато насмешливи устни, упорито бе спряла поглед в съвсем друга точка, там горе, в диригента, не, някъде още по-нататък, към арфите. Или: виждам Рудолф сам, ентузиазизиран от стандартното постижение на някакъв гастролиращ събрат в

изкуството, да стои пред столовете на почти опразнилата се зала и усърдно да ръкопляска нагоре към подиума, където този виртуоз вече за десети път излизаше да се покланя. На две крачки от него, сред безредно разместените столове, стои Инес, неуспяла тая вечер, както и всички ние, да се срещне с него. Тя го гледа и чака да свърши най-сетне с ръкоплясканията си, да се обърне, да я забележи и да я поздрави. Но той не спира и не я забелязва. По-право с ъгълчетата на очите си той поглежда към нея или, ако с това е вече много казано — неговите сини очи не са много точно спрени върху героя на подиума, те, без да са извърнати към ъглите, са леко отклонени към страната, където тя стои и чака, но той не престава да изразява бурно възторга си. Още няколко секунди, и тя рязко се обръща, бледна, гневно навъсена и забързва към изхода. Той веднага изоставя ръкопляскането, отказва се да вика още веднъж на подиума виртуоза и бързо тръгва след нея. На изхода я настига. Тя си налага физиономия, изразяваща най-студено учудване, че той е тук, че той изобщо съществува, не подава ръка, не го поглежда, не му продумва и бързо излиза.

Съзнавам, че съвсем не следваше да помествам тук всичките тия дреболии и нищожни подробности. Такива неща нямат място в една книга, в очите на читателя те изглеждат навярно доста глупави и той може би ще ги схване като досадно издребняване от моя страна. Все пак нека поне ми се зачете, че аз потискам у себе си още стотици други от този род, които също са се сплели във впечатленията ми от онова време, впечатления на един състрадателен човеколюбец, а те, поради нещастиято, около което се бяха акумулирали, са останали незаличими в паметта ми. Години наред аз наблюдавах назряването на една катастрофа, която върху фона на световните събития остана наистина почти незабелязана, и все пак за своите открития, за своите всестранни безпокойства не съм казвал никому ни дума. Единствено с Адриан поговорих веднъж тогава в Пфайферинг за това още в самото начало — при все че не обичах особено и дори винаги се стеснявах малко да се заговорвам с него, откъснатия като монах от всякакви любовни истории, за светски случки от този род. И все пак аз го сторих, разказах му между другото, че Инес Роде, макар и да се кани да се сгодява с Инститорис, е безнадеждно и смъртно влюбена в Руди Швертфегер. Седяхме в игуменската стая и играехме шах.

— Виж ти какви новини! — рече той. — Ти искаш май да сбъркам хода си и да загубя този топ.

Той се усмихна, поклати глава и добави:

— Горката!

После, при по-нататъшното обмисляне на хода, с пауза между изреченията:

— Във всеки случай за него това съвсем не е шега работа... Ще трябва да си опича ума, ако иска да се отърве читав.

XXX

Първите знойни августовски дни на 1914 година ме свариха в прекачвания от един претъпкан влак в друг, в чакане по гъмжащите от навалица гари и перони, затрупани с изоставен багаж — в припряно пътуване от Фрайзинг към нашия тюрингски Наумбург, където трябваше незабавно да се явя като младши вахмистър от запаса в моя полк.

Войната беше избухнала. Злощастieto, което от толкова време виснеше над Европа, най-сетне се разрази. То се развилня из нашите градове привидно като дисциплинирано осъществяване на нещо вече предвидено и подготвено, забушува в умовете и сърцата на хората като страх, въодушевление, патос сред бедствието, като разчувствуваност пред съдбата, като прилив на сили и жертвоготовност. Възможно е, и аз напълно вярвам, че другаде, във вражеските и дори в съюзните нам страни, това „късо съединение“ на съдбата се е почувствувало по-скоро като катастрофа и „grand malheur“, както често чувахме през време на похода от френските жени, за които войната беше дошла наистина в самите им стаи и кухни: „Ah, monsieur, la guerre, quel grand malheur!“^[1] Но у нас, в Германия, това не можеше да се отрече, войната се възприемаше преди всичко като подем, като ентузиазизирано осъзнаване на историческия момент, като радостно надигане и отхвърляне на всекидневието, като освобождаване от световния застой, станал нетърпим вече, като въодушевление пред бъдещето и призив към чувството на дълг, на мъжество, с една дума, като тържество на героизма. От всичко това бузите на моите фрайзингски зрелостници горяха, очите пламтяха. При тях младежката страст за подвизи и приключения забавно се преплиташе с мисълта за предимствата на една набързо претрупана матура. Те обсаждаха наборните комисии, а аз бях доволен, че нямаше да играя пред тях ролята на останал си в къщи тиловак.

Изобщо не мога да отрека, че и аз напълно споделях високите чувства, които току-що се опитах да охарактеризирам, макар че

елементът на опиянение в тях беше чужд на природата ми и ме леко тревожеше. Моята съвест — употребявам тук тази дума в свръхличен смисъл — не беше напълно чиста. В такава военна „мобилизация“, колкото и тя да ни се представя за желязна необходимост и общо задължение, винаги има нещо като започване на нереден отпуск, като зарязване на действителните задължения, като бягство от училището, като отдаване на разюзданите нагони — в нея има прекалено много от всичко това, за да може един улегнал човек като мене да се чувства напълно добре при това положение, а към тези съпротивления на личния темперамент се прибавят и моралните колебания, дали всъщност нацията се е държала чак толкова добре досега, та подобно сляпо увлечение от нея самата да е в края на краищата допустимо. Но тук излиза на преден план моментът на саможертвата, на готовността да се умре, а той срещу много неща помага и има, така да се каже, последната дума, на която не може вече да се възрази нищо. Щом войната се възприема повече или по-малко ясно като общо бедствие, при което всеки човек, както и всеки народ е готов да се бори и да изкупи с кръвта си слабостите и греховете на епохата, включително и своите собствени, щом тя се представя на чувството ни като жертвоприношение, чрез което се отърсваме от всичко остаряло у нас, за да постигнем с общи усилия нов, по-издигнат живот — всекидневният морал е превъзмогнат, той млъква пред извънредните обстоятелства. Не трябва също да се забравя, че тогава ние отивахме на война сравнително с чисто сърце, без да бяхме вършили преди това у дома си такива неща, че една кървава световна катастрофа да изглежда като неизбежно логическо следствие от нашето поведение в собствената ни страна. Преди пет години ние за жалост не можехме вече да почнем войната с това самочувствие, но преди тридесет можехме. Правото и законността, „Nabeas cogrus“, свободата и човешкото достойнство се зачитаха задоволително в страната. Наистина, за образования човек бяха мъчителни войнствените замашки на онзи напълно невоенен по природа и създаден от всичко най-малко за война танцувач и комедиант на кайзерския трон — мъчително беше и неговото отношение към културата, отношение на един назадничав глупак. Но неговото влияние върху нея се изчерпваше в празни закани. Културата си оставаше свободна, тя стоеше на значителна висота и тъй като беше отдавна свикнала да няма никакво

отношение към държавната власт, сред младите нейни носители започна да се оформява възглед, че тъкмо една голяма народна война, каквато тогава избухна, ще бъде може би средство за пробив, за стигане до такава жизнена форма, при която държавата и културата ще се окажат обединени. Тук обаче се проявяваше, както винаги впрочем у нас, една своеобразна необективност, един съвършено наивен егоизъм, който не искаше да знае, който смяташе дори за напълно естествено, че заради немското развитие (а ние сме винаги в процес на развитие) ще трябва да пролива заедно с нас кръвта си и цял един развит вече свят, настроен съвършено отрицателно към динамиката на катастрофите. За този егоизъм светът ни се сърди, и то с доста голямо основание, защото, морално погледнато, средството на един народ за постигане на по-висока форма в обществения му живот — ако при това без кръвопролитие не може да се мине — трябва да бъде не войната с други страни, а гражданската война. Но гражданската война е съвършено противна на природата ни, докато за нас няма значение, напротив, намираме го за великолепно, че нашето национално обединение — при това частично, компромисно обединение — ни е струвало три тежки външни войни. Велика сила ние вече бяхме, и то доста дълго: това състояние беше за нас нещо обикновено, но въпреки очакванията то не ни ощастливи. Чувството, че то не ни беше направило по-привлекателни, че по-скоро беше влошило, отколкото подобрило нашите отношения със света, бе залегнало, признавано или не, дълбоко в душите ни. Налагаше се, както изглеждаше, нов пробив: пробив, за да станем доминираща сила в света — нещо, което чрез морална работа у дома не можехме, разбира се, да постигнем. Оставаше следователно войната и ако не можеше иначе, дори война против всички, за да убедим, за да привлечем всички, това беше решила „съдбата“ (колко „немска“ е тази дума, как предхристиянски звучи тя, какъв трагичен музикално-драматичен мотив!) и затова ние потеглихме на война с въодушевление (съвършено самички в това си въодушевление) — напълно убедени, че съдбовният час за Германия е ударил, че историята е простряла над нас десницата си, че след Испания, Франция, Англия идваше най-после нашият ред да наложим своя печат на света и да го поведем подир себе си, че двадесетият век принадлежеше на нас и, че след изтичането на така тържествено установената преди сто и двадесетина години буржоазна епоха, светът

трябваше да се обнови вече под знака на немската ера, под знака на един не още напълно изяснен милитаристичен социализъм.

Тази представа, да не кажа — идея, беше завладяла нашите умове, и то наред с убеждението, че войната ни е наложена, че само свещена необходимост ни принуждава да грабнем оръжието, едно наистина предвидливо приготвено и добре упражнено оръжие, от чието превъзходство се излъчваше сякаш тайна съблазън да го употребим — и същевременно със страха, че можем да се изложим на нахлуване от всички страни, от каквото ни предпазваше единствено нашата огромна мощ, с други думи, възможността ни веднага да пренесем войната в чужди страни. Нападението и защитата бяха едно и също нещо в нашия случай: те именно съставяха патоса на нашето изпитание, на нашето призвание, на великия час, на свещената необходимост. Какво от това, че другите народи ни смятат за нарушители на правото и мира, за непоносими врагове на живота — ние имахме средства да бием света по главата, докато той промени мнението си за нас, докато не само се възхити от нас, но и започне да ни обича.

Нека никой не мисли, че казвам това за подигравка! Нямам никакви основания за сарказъм, преди всичко, защото не мога по никой начин да претендирам, че не съм бил обзет от общия ентузиазъм. Аз добросъвестно го споделях, макар и естествената ми улегналост като учен да ме въздържаше от всякакви шумни прояви, макар известно критично двоумение и да тлееше подсъзнателно у мене и понякога да бях обземаан за миг от неудоволствието, че мисля и чувствавам тъй, както мислят и чувствуват всички. Защото хората като мене винаги хранят известно съмнение в правотата на общоприетите мисли. Но от друга страна, за един по-развит индивид е винаги истинско наслаждение да може поне веднъж — а къде би могло да се намери такова веднъж, ако не тук и сега във войната — да може поне веднъж изцяло да се потопи в общността.

Спрях се за два дни в Мюнхен, за да се сбoguвам тук-там и да допълня с някои неща екипировката си. Градът беше в празничен, но сериозен кипеж, прекъсван понякога от пристъпи на паника, страх и ярост, например, когато се пръсна стихийно слухът, че във водопровода е хвърлена отрова, или когато се бе сметнало, че в тълпата е открит сръбски шпионин. За да не бъде взет за такъв и пребит по погрешка,

доктор Брайзахер, когото срещнах на „Лудвигщрасе“, беше отрупал гърдите си с множество черно-бяло-червени кокарди и знаменца. Военното положение, прехвърлянето на върховната власт от гражданските служби върху военните — върху един издаващ прокламации генерал, беше възприето със смесено чувство на доверие и страх. Успокояваше съзнанието, че членовете на кралското семейство, които заминаваха като пълководци по своите главни квартири, щяха да имат в помощ способни началници на щабовете и нямаше да могат да нанесат на делото августейша вреда. Затова те се радваха на весела популярност. Виждах как полкове с китки на пушките излизаха от казармите си, как редом с тях вървяха жени с притиснати носни кърпички към носовете, как колоните им се движеха сред приветствените възгласи на изведнъж струпалата се градска тълпа, на която произведените в герои селски момци глупаво-гордо и свенливо се усмихваха. На задната платформа в трамвая видях един съвсем младичък офицер в полева екипировка. Потънал в мисли, навярно над тъй младия си още живот, той се бе обърнал назад с втренчен поглед пред себе си и в себе си — но изведнъж се овладя и с бърза усмивка се огледа, да не би някой да го наблюдава.

Отново се почувствувах доволен, че съм в същото положение като него и не оставам скрит зад гърбовете на онези, които отиваха да защитят страната. Всъщност, поне засега аз бях единственият сред нашите познати, който се отправяше за фронта: ние бяхме достатъчно силни, имахме достатъчно хора, за да си позволим лукса да подбираме, да държим сметка за културните интереси, да приемаме за мнозина, че са незаменими в тила, и да хвърлим напред само напълно годното, младото и мъжественото. Почти у всички наши познати се оказаха някакви недостатъци в здравето, за които дотогава едва ли някой знаеше нещо, но които сега бяха достатъчни, за да ги освободят от военната служба. Сугамбриецът Кнъотерих беше леко туберкулозен. Художникът Цинк страдаше от пристъпи на бронхиална астма, през време на които се бе оттеглял обикновено от обществото, а неговият приятел Баптист Шпенглер боледуваше, както знаем, ту от едно, ту от друго. Фабрикантът Булингер, макар и още млад, беше, види се, незаменим като индустриалец, а Цапфенщъосеровият оркестър бе достатъчно важен елемент в културния живот на столицата, за да се наложи неговите членове, а следователно и Руди Швертфегер, да бъдат

освободени от войската. Впрочем, за изненада на всички, по този случай се изясни, че в миналото Руди се бил подлагал на операция, която му струвала единия бъбрек. Той живееше, както неочаквано се узна, с един само бъбрек — Впрочем по всички признаци напълно задоволително, така че жените скоро забравиха за това.

Аз бих могъл да продължавам така и да спомена още не малко случаи на отбягване, протекция, основателно освобождаване сред кръга на лицата, посещаващи Шлагинхауфенови и дамите Шойрл при Ботаническата градина — кръг, в който не липсваше и принципно неразположение спрямо тази война, както и спрямо предишната — било поради спомени за Рейнския съюз и франкофилство, било поради католическа антипатия към прусаците или по други причини. Жанета Шойрл беше дълбоко нещастна и само дете не плачеше. Бруталното избухване на антагонизма между Франция и Германия, между двете нации, към които тя принадлежеше и които, според нейното мнение, трябваше да се допълват, а не да се бият помежду си, я докарваше до отчаяние. „J'en ai assez jusqu'à la fin des mes jours!“^[2] — хълцаше тя разгневена. Въпреки че аз се вълнувах от по-други чувства, не можех като културен човек да ѝ откажа съчувствието си.

За да се сбогувам с Адриан, чиято лична незасегнатост от всички тези събития беше за мен най-естественото нещо в света, заминах за Пфайферинг, където синът на стопаните, Гереон, трябваше незабавно да се отправи с няколко коня за своя мобилизационен пункт. Там заварих Рюдигер Шилдкнап, който беше засега още свободен и прекарваше края на седмицата при нашия приятел. Той бе служил във флота и по-късно беше взет, ала след няколко месеца пак уволнен. Но няма не стана същото и с мене? Ще кажа веднага, че аз останах на фронта непълна година — само до боевете през 1915 година в Аргоните, след което бях върнат у дома си с железен кръст, заслужен единствено с това, че бях понесъл множество несгоди и хванал накрая тифус.

Засега по това толкова. Отношението на Рюдигер към войната се определяше от неговото възхищение от Англия, както Жанетиното от френската ѝ кръв. Обявяването на война от Британия го бе поразило като гръм и настроило крайно песимистично. Според него не бивало по никой начин да предизвикваме това с противодоговорното ни нахлуване в Белгия. Франция и Русия — както и да е, с тях бихме

могли в края на краищата да си премерим силите. Но с Англия! Ние сме постъпвали ужасно лекомислено. И склонен към мрачен реализъм, той не виждаше във войната нищо друго, освен кал, смрад, ужасни ампутации, полова разпуснатост, въшлясване и ожесточено се подиграваше на идеологическия фейлетонизъм, който възвеличаваше това безобразие като някаква велика епоха. Адриан не му възразяваше и аз, въпреки че бях развълнуван от по-дълбоки чувства, не можех да не призная, че в думите му имаше известна доза истина.

Тримата вечеряхме в голямата стая със статуята на Нике. Като гледах Клементина Швайгешил, която току влизаше и излизаше, за да ни обслужва любезно, сетих се да запитам Адриан как се чувства сестра му Урсула в Лангензалца. Нейният брак беше излязъл много щастлив, тя се беше напълно възстановила от гръдната слабост, от лекото затъмнение на белодробните върхове, което си беше навлякла след три непосредствено една подир друга бременности — в 1911, 1912 и 1913 година. Тогава бяха дошли на света Шнайдевайновите потомци Роза, Ецехиел и Раймунд. До появата на очарователния Непомук щяха да минат от нея вечер, когато седяхме тримата заедно, още девет години.

По време на вечерята и в игуменската стая отпосле ние надълго разисквахме върху политиката и морала, върху митичното проявление на националните характери, наблюдавано в такива исторически моменти — за това проявление аз заговорих доста развълнувано, за да не оставя да надделе грубо емпиричното схващане за войната, което според Шилдкнап беше единствено вярното. Заговорих за характерната роля на Германия, за нашето прегрешение спрямо Белгия, което толкова напомняше насиетието на Фридрих Велики над формално неутралната Саксония, за канския писък, нададен от света по този повод, и за речта на нашия канцлер-философ с разумното му признаване на вината, с народното и почти непреводимо „Нуждата не признава закони“, с чистосърдечното му пренебрежение към едно старо писмено задължение пред лицето на новите изисквания на живота. Но Рюдигер ни накара да се разсеем, защото, като се съгласяваше с моето доста емоционално представяне на събитията, той се залови да осмива нашия дългокрак мислител, драпиращ с морални

сентенции един отдавна разработен стратегически план, изкарваше ужасно смешни цялата тая прочувствена „бруталност“, това достопочтено разкаяние, тази простодушна готовност за престъпление — по-смешни и от несдържания добродетелен вой на един свят, комуто този бездушен план беше отдавна известен и тъй като виждах, че на нашия домакин беше най-приятно да се посмее, че той беше благодарен за създадената възможност за смях, аз с готовност участвах във веселостта, отбелязвайки си наум, че трагедията и комедията са направени от едно и също тесто и че достатъчно е само да променим осветлението, за да превърнем трагедията в комедия и обратно.

Изобщо моето разбиране и чувство за неумолимите нужди на Германия, за нейната морална усамотеност и обществена отритнатост, които бяха, така ми се струваше, само израз на общия страх от нейната сила и превъзходство е подготвеността ѝ за война (макар да признавах, че тази сила и превъзходство носеха само груба утеха в нашата изолация) — изобщо, казвам, моята патриотична разчувстваност, която бе несравнено по-трудна за защитаване от общоразпространената, не се твърде смущаваше от осмиването на характерното у нас и аз, разхождайки се напред-назад из стаята, се стараех да я облека в думи, докато Шилдкнап пушеше лулата си в дълбокото кресло, а Адриан стоеше зад старинната си работна маса с врязания в средата плот и с пулт за писане и четене върху нея. Защото, подобно на Холбайновия Еразъм, той имаше странния навик да пише върху наклонена плоскост. На масата бяха оставени няколко книги: томче от Клайст с вложен знак при статията за марионетките, до него неизбежните сонети на Шекспир и още един том с пиеси пак от този автор — „Както ви е угодно“, „Много шум за нищо“ и „Двамата веронци“, ако не се лъжа. А на пулта беше неговата тогавашна работа — множество отделни листове, скици, етюди, бележки, ескизи в различна степен на завършеност: някъде бе попълнен само горният ред за цигулка или за дървени духови инструменти и съвсем долу ходят на басите, а помежду оставаше бяло поле другаде поради нанасянето и на останалите оркестрови партии инструменталното групиране и хармоничните връзки бяха станали вече ясни и той с цигара в уста беше дошъл сега пред работата си, за да я огледа, също както играчът на шах оглежда върху карираната дъска състоянието на една партия, на

което музикалната композиция тъй много прилича. Ние бяхме помежду си до такава степен непринудени, че той вземаше понякога дори молива, сякаш бе сам, и нанасяше след преценка някъде по някоя фигура за кларнет или корна.

Ние не знаехме много точно какво го сега занимаваше, след като онази космична музика бе издадена от синовете на Шот в Майнц при същите условия, при които бяха излезли и брентановските песни. Бяхме чули от него, че работи над една сюита от драматични гротески, сюжетите за които черпеше от старинния сборник с разни истории и анекдоти „Gesta mmanorum“. С тях правеше опити, без да знае още ще излезе ли нещо и ще се задържи ли по-дълго на тази работа. Във всеки случай като действащи лица бяха замислени не вече хора, а марионетки. (Поради това и Клайст!) А колкото до „Чудесата на вселената“, изпълнението на това тържествено-дързостно произведение се проектираше в чужбина, но сега, поради избухването на войната, работата се осуетяваше. През време на вечерята ние вече говорихме за това. Любекското представяне на „Напразни усилия на любовта“, ако и безуспешно, а също и самото съществуване на брентановските песни бяха упражнили междувременно своето въздействие и сред по-тесните артистични кръгове името на Адриан беше започнало да придобива известно езотерично звучение наистина засега колебливо — впрочем почти не в Германия и съвсем не в Мюнхен, а на друго, по-отзивчиво вече място. Преди няколко седмици той бе получил писмо от господин Монтьо, директора на Руския балет в Париж, бивш член на оркестър „Колон“, в което този склонен към експерименти диригент го уведомяваше за намерението си да изнесе „Чудесата на вселената“ и някои оркестрови части от „Loves Labours Lost“ в чисто концертно изпълнение. Той възнамеряваше да наеме за тази цел „Theatre des Champs-Elysees“ и канеше Адриан да дойде по този случай в Париж и ако желае, сам да ръководи репетициите и да дирижира концерта. Ние не запитахме нашия приятел дали би приел при дадени обстоятелства тази покана. Обстоятелствата във всеки случай се бяха така стекли, че за такова нещо сега вече не можеше да става и дума.

Още се виждам как крачех по застлания с килим дъсчен под на облицованата с ламперия старинна стая — с разперения отгоре полилей, обкованото стенно долапче, плоските кожени възглавници на

пейката в ъгъла и дълбоките прозоречни ниши, помня как се бях впуснал да защитавам каузата на Германия, повече за да убедя себе си и донякъде Шилдкнап, отколкото Адриан, от когото не очаквах да даде ухо на думите ми. Тъй като съм свикнал да преподавам и да говоря, аз, когато съм поразгорещен, не съм лош говорител дори се слушам едва ли не с удоволствие и радостно чувствавам как думите ми се подчиняват. Жестикулирайки доста оживено, аз оставих Рюдигер да причислява колкото си ще думите ми към военния фейлетонизъм, който толкова го ядосваше, но забелязах, че известно психологическо съчувствие към съвсем нелишения от трогателни черти характерен облик, придобит в този исторически час от иначе многообразната немска същност, би трябвало да се приема според мен за напълно естествено и че в крайна сметка тук става дума за психология на пробива.

— При народ като нашия — продължих да излагам мнението си аз — душевното е винаги първичното и действително мотивиращото политическият акт е вече от втори порядък, той е рефлекс, външен израз, оръдие. Пробивът към световно могъщество, към който съдбата ни призовава, е по същество пробив навън към света — от нашата усамотеност, която с болка съзнаваме и от която, въпреки съществената ни намеса в световната икономика, откакто се е основал Райхът, не сме могли да се отървем. Най-важното е, че това, което емпирично се проявява като военен поход, е всъщност жажда за сливане...

— Господ да ви е на помощ в тия ви студии — рече в този момент с кратък смях Адриан, без да вдига поглед от нотите си.

Аз се спрях и го погледнах, но това не го обезпокои.

— Ти — възразих аз — като че ли искаше да добавиш: „Вятър ви вее вас, амин.“

— По-скоро може би: „Вятър го вее всичко това“ — отвърна той. — Извини, заговорих по студентски, защото твоето слово ми напомни много нашите диспути из плевниците от онова време — как се казваха ония момчета? Забелязвам, че започвам да забравям старите имена — той беше на двадесет и девет години по това време. — Дойчмайер? Дунгерслебен?

— Ти имаш пред вид едрия Дойчлин — казах аз — и един друг, който се казваше Дунгерсхайм. Освен тях имаше и един Хубмайер, и

един фон Тойтлебен. Имена ти никога не си много помнил. Добри младежи бяха те, старателни.

— Не ще и дума! А помниш ли, един го викаха Шапелер, а имаше и още един — Социал-Арцт. Какво да ти кажа? Всъщност по факултет ти не беше от тях. Но днес, като те слушам, сякаш тях чувам. Споменавам за плевниците — с което искам да кажа: студентът си остава студент завинаги. Академичната закваска го поддържа цял живот млад и бодър!

— Ти се числеше към техния факултет — казах аз, — а беше в действителност много повече слушател и от мене. Разбира се, Адри. Аз бях само един студент и ти навярно си прав, като казваш, че съм останал студент. Но ако академичната закваска поддържа човека млад, толкова по-добре. Това ще рече, че тя запазва у него верността му към духа, към свободната мисъл, към по-висока интерпретация на суровите събития...

— Нима тук става дума за вяност? — попита той. — Аз пък разбрах, че Кайзерсашерн иска да става световна столица. Това няма много общо с верността.

— Стига, стига — извиках аз, — ти съвсем не си разбрал такова нещо и много добре разбираш какво искам да кажа с германския пробив към света.

— Малка ще е ползата, ако бих го разбрал — отговори той, — защото поне засега суровите събития ще направят вече пълна нашата изолация, колкото и вие, храбрите воители, да си фантазирате за някакъв европеизъм. Нали сам виждаш: аз не мога да отида в Париж. Вие ще отидете вместо мене. И то не е лошо! Между нас казано: аз и без това нямаше да отида. Вие ми помагате в моето затруднение...

— Войната ще бъде кратка — казах аз със свито гърло, тъй като думите му болезнено ме засегнаха. — Тя не може да трае дълго. Ние заплащаме бързия си пробив с една вина, с призната вина, като заявяваме, че сме готови да я поправим. Ние трябва да я поемем върху себе си...

— И ще я носите с достойнство — прекъсна ме той. — Германия има яка гърбина. Но кой казва, че един такъв хубав пробив не си струва това, което опитоменият свят нарича престъпление! Ти, вярвам, не смяташ, че не ценя достатъчно идеята ти, с която ти се харесва да се търкаляш из плевниците. Всъщност има само една проблема в света и

тя гласи: как да се направи пробив? Как да се излезе на свобода? Как да се пробие какавидата и да се изхвъркне като пеперуда? Над всяко едно положение тегне този въпрос. И тук също — рече той и подръпна червената лентичка в томчето на Клайст, — и тук става дума за пробив, в прекрасната статия за марионетките, тук тя е направо наречена „последната глава от историята на света“. При това в нея става дума само за естетика, за миловидността, за свободната грация, която е присъща само на марионетката и на бога, сиреч на безсъзнателността или — на безкрайното съзнание, докато всяка рефлексия между нулата и безкрайността убива грацията. Съзнанието, според мнението на този писател, трябва да измине цяла една безкрайност, за да си възвърне грацията, и Адам трябва за втори път да вкуси от дървото на познанието, за да стане отново невинен.

— Колко се радвам — извиках аз, — че си прочел тъкмо това! Ето една прекрасна мисъл и ти си много прав, като я включваш в идеята за пробива. Но не казвай: „Тук става дума само за естетика“, не казвай: „Само!“ Съвършено неправилно е да се вижда в естетизма само една тясна, обособена област от хуманизма. Естетиката е нещо много повече от това, със своето привличащо или отблъскващо въздействие тя всъщност е всичко, тъй както и думата „грация“ има у този поет най-широко значение. Естетическо освобождаване или липса на свобода — тази е съдбата, която решава нашето щастие или нещастие, нашия дружен живот на земята или ужасната ни, макар и горда самота, и не е нужно да бъде човек философ, за да разбере, че грозното е и омразно. Жаждата за пробив, за изтръгване от обвързаността ни, от сковаността ни в грозното — разправяй ми колкото щещ, че повтарям празните приказки от онова време, но аз чувствавам, винаги съм го чувствувал и ще го поддържам въпреки всички груби факти, че тази жажда е в пълния смисъл на думата немска, дълбоко немска, че тя е просто дефиницията на немската същност, на едно душевно състояние, застрашено от объркаността, от пагубната самота, от провинциалната бездейност, от невротичната заплетеност, от скрития сатанизъм...

Спрях. Той ме изгледа и на мене ми се стори, че лицето му бе останало без капчица кръв. Погледът, който ми отправи, беше онзи поглед, познатият, който ме караше да се чувствавам нещастен, независимо от това дали се отнасяше до мене или до някой друг: ням,

прибулен, студено отчужден до обидност, последван от усмивката със затворени устни и подигравателно потрепващи ноздри и от извърщането встрани. Той се отстри от масата, но не отиде при Шилдкнап, а към прозоречната ниша, за да оправи закачената на облицованата стена икона. Рюдигер продължи да приказва: при моето умонастроение аз съм можел да бъда поздравен, че веднага съм заминавал за фронта, и то на кон. Човек трябвало да се отправя за фронта само на кон, иначе по-добре да не тръгва. И той потупа въображаемия кон по шията. Ние се изсмяхме и нашето сбогуване, когато трябваше вече да тръгвам за гарата, беше леко и весело. Добре, че не беше сантиментално, защото нямаше да е много уместно. Но Адриановия поглед аз отнесох със себе си във войната — и навярно той беше, а не петнистият тиф, който ме върна толкова скоро у дома при него.

[1] О, господине, тая война, какво голямо нещастие! (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Това ще ми държи ситост до края на живота! (фр.). — Б.пр. ↑

XXXI

„Вие ще отидете вместо мене“ — беше казал Адриан. А ние не отидохме! Нужно ли е да признавам, че скрито в себе си и независимо от каквото и да е историческо гледище аз изпитвах от това дълбок, интимно личен срам? Седмици наред бяхме изпращали в родината лаконични, афектирано лапидарни победни известия, обличащи нашето ликуване в хладна самоувереност. Лиеж беше отдавна паднал, битката за Лотарингия бяхме спечелили, съгласно с отдавна подготвения великолепен план минахме с пет армии през Маас, превзехме Брюксел и Намюр, удържахме победи при Шарльороа и Лонгви, спечелихме втора поредица от сражения при Седан, Ретел, Сен-Кантеи и завзехме Реймс. Увлечени в нашето настъпление, ние, както бяхме мечтали, летяхме напред, понесени от благоволението на бога на войната и от милостта на съдбата като с крила. Да понасяме твърдо неизбежните гледки на кръвопролития и опустошения — бе вменено в дълг на нашето мъжество, бе главното изискване, предявено към нашия героизъм. С поразителна лекота и яснота аз и сега възстановявам пред себе си образа на една слаба френска жена, застанала на възвишението, което нашата батарея заобикаляше и в чието подножие димяха останките на бомбардираното от нас село. „Аз съм последната“ — извика ни тя с трагичен жест, невъзможен за една немкиня. „Je suis la derniere!“ И с вдигнати юмруци тя ни прокле и три пъти извика: „Mechants! Mechants! Mechants!“^[1]

Ние се мъчехме да не я гледаме, трябваше да победим, такъв беше тежкият занаят на победителя. Че и аз на моя дорест кон се чувствувах крайно злочест поради мъчителната кашлица и болките във всичките стави, спечелени от нощуванията под влажния брезент на палатката, ме донякъде утешаваше.

Много села още сравнихме ние със земята в нашия победен летеж. И тогава дойде необяснимото, на вид съвършено безсмисленото: заповедта за отстъпление. Та как можехме да си я обясним? Ние се числяхме към групата армии Хаузен, които

напредваха южно от Шалон на Марна с ускорен марш към Париж, както от друга страна — войските на фон Клук. Нямахме и понятие, че някъде след петдневно сражение французите бяха огънали дясното крило на фон Бюло — достатъчно основание за боязливата добросъвестност на един главнокомандуващ, назначен на този си висок пост заради заслугите на своя чичо, за да оттегли целия фронт. Ние минахме пак през същите села, които бяхме оставили димящи в тила си, минахме и край възвишението, където беше стояла трагичната жена. Тя не бе вече там.

Крилата ни бяха мамили. Сметката бе излязла погрешна. Войната не можеше да се спечели със стремително настъпление — и също като тези, които бяха останали в къщи, ние не разбрахме още какво значи това. Не разбрахме френетичното ликуване в света поради изхода на боя при Марна, не разбрахме, че след това сражение кратката война, от която зависеше нашето спасение, се превръщаше в дълга, каквато не можехме да издържим. Нашето поражение беше за другите вече само въпрос на време и средства — ако бяхме го осъзнали, ние можехме да сложим оръжието и да принудим нашите водачи да сключат мир, но дори и сред тях на пръсти се брояха тези, които започваха да си дават сметка за това. Та те не бяха имали и представа за факта, че времето на локалните войни бе вече минало и че всеки военен поход, който бихме били принудени да предприемем, ще се превърне в световен пожар. При една война на наша страна бяха предимствата на вътрешната ни позиция, на войнствеността, на високата степен на подготовка и на здраво организираната ни авторитетна държава — благодарение на тях ние имахме шанс за една светкавично бърза победа. Пропуснехме ли го — а беше ни съдено да го пропуснем, — каквито и успехи да имахме след това през годините, нашата кауза беше загубена предварително, по начало загубена — и този път, и следния път, и всеки друг път.

Това ние не знаехме. Бавно, в мъки истината проникваше в съзнанието ни и войната — разложителната, изтощителната, съсипателната, макар и за да продължи сякаш надеждите ни, съпътствуваната понякога и от бляскави полупобеди война, войната, за която бях казал, че трябваше да бъде кратка, трая четири години. Да

споменавам ли подробно за задъхването, за упадъка, за изхабяването на силите и средствата ни, за издребняването, обедняването на живота, за оскъдното хранене, за упадането на морала, за зачестяването на кражбите поради лишенията, а успоредно с това за просташкото разточителство на разбогатялата папач? За това биха ме с право упрекнали, защото в такъв случай невъздържано бих излязъл извън границите на задачата си, чиято цел е интимно биографична. Но всичко, което упоменах, аз преживях от самото начало до горчивия край — в тила, най-напред като отпускар, а накрая като уволнен и възвърнат на преподавателската си работа във Фрайзинг. Защото при Арас, през втория период на боевете за тази укрепена позиция, които продължиха от началото на май почти до края на юли, нашата дезинсекционна служба беше очевидно не на нужната висота: едно тифозно заболяване ме изпрати за няколко седмици в изолационната барака, сетне още за месец в санаториум за възстановяване на ранени бойци в Таунус, докато накрая престанах да се противопоставям на мнението, че вече съм изпълнил отечествения си дълг и че по-добре ще направя, ако отново поема старата си служба в поддръжка на образователното дело.

Така и сторих и пак се видях съпруг и баща в скромния си дом, чиито стени и тъй позната покъщнина, обречени може би вече на разруха от бомбено попадение, и днес още са рамката на моето отшелническо и станало безсъдържателно съществуване. Нека спомена още веднъж, не с цел, разбира се, да се хваля, а просто за да установя само факта, че аз прекарах своя живот, без наистина да го пренебрегвам, ала все някак си между другото, с полувнимание, с лявата ръка, така да се каже, и че моите действителни старания, грижи, съчувствие бяха съсредоточени върху живота на моя приятел от детинство, до когото да съм отново наблизил, беше за мен такава радост — ако тая дума „радост“ бе все още уместна при леките ледени тръпки, които усещах от потиснатостта, от нараняващата ме отчужденост излъчвани от неговата все по-нарастваща творческа самота. „Да не го изпускам от поглед“, да бдя над неговия изключителен и загадъчен живот — такава ми се струваше истинската, наложителната задача на моя собствен живот, това съставяше и неговото действително съдържание и затова именно споменах преди малко, че дните ми са станали сега безсъдържателни.

Неговият дом — това беше действително в странно повтарящ се и будещ някои възражения смисъл негов „дом“ — се оказа сравнително щастливо избран. През тези години на разруха и на все по-сурови лишения той беше, слава богу, повече от сносно снабдяван с всичко необходимо у своите селски стопани Швайгещил, без впрочем да си дава за това особено сметка или да го цени, и остана почти незасегнат от изтощителните изменения, на които беше подхвърлена блокираната ни и обсадена, макар и военно все още способна за значителни акции страна. Всичко това той приемаше като нещо напълно естествено и незаслужаващо особено упоменаване, като нещо, което изхождаше от самия него и се дължеше на неговата природа, чиито съпротивителни сили и склонност към „semper idem“ от само себе си се налагаха на външните условия. Неговият прост режим на хранене можеше винаги да бъде задоволяван от Швайгещиловото стопанство. При това още със завръщането си от фронта аз го сварих, ограден от грижите на две особи от женски пол, които се бяха сблизили с него и независимо една от друга си бяха присвоили ролята на покровителстващи го приятелки. Това бяха дамите Мета Накедай и Кунигунда Розенцил — едната учителка по пиано, другата активна съпритежателка на едно заведение за черва, сиреч на фабрика за колбасни обвивки. Наистина забележително: една ранна езотерична слава, напълно скрита за широките маси, каквато бе започнала да възниква около името на Леверкюн, си има своето място и е осъзната само в тесния кръг на посветените, сред най-изтъкнатите познавачи — за това свидетелствуваше например поканата от Париж, но тя намира същевременно отражение, изглежда, и в по-нискостоящи, скромни среди, в незадоволения вътрешен свят на някои клетки души, които поради известна минаваща за „по-висок стремеж“ чувствителност, дължима най-често на самотата и страданията им, се обособяват от масата и намират своето щастие в някакво преклонение, което поради изключителността си заслужава пълно уважение. Че това са жени, и то девиси, не е никак чудно, защото човешката неудовлетвореност е без съмнение извор на пророческа интуиция, която ни най-малко не се обезценява от този свой жалък произход. Не ще и дума, че непосредствено личното играеше тук значителна и дори преобладаваща роля в сравнение с духовното, което в дадените два случая можеше да бъде схванато и оценено и без това само в смътни

линии, чисто интуитивно и подсъзнателно. Но имам ли право аз, попадналият още от най-ранни години с ума и сърцето си под очарованието на Адриановото хладно и загадъчно затворено в себе си съществуване, имам ли каквото и да било право аз да се присмивам над магията, упражнявана от неговата самотност, от неговия необикновен начин на живот върху тези жени?

Накедай — едно плахо, вечно изчервяващо се, всеки миг потъващо в земята от срам същество на тридесет и няколко години, което, докато говореше, а и докато слушаше, напрегнато мигаше зад пенснето си и кимаше със сбърчен нос — Накедай, значи, случайно беше попаднала един ден, когато и Адриан бе в града, на предната платформа в трамвая до него и щом бе открила това, презглава беше побягнала през претъпкания вагон към задната, откъдето обаче след няколко мига на опомняне пак се бе завърнала на предишното място, за да му заговори, да го нарече по име, и цялата ту изчервена, ту бледна — да му съобщи своето, да прибави нещо и за живота си и да му каже, че свято почита неговата музика, което той бе приел с благодарност за сведение. Оттогава и започна това познанство. Ала Мета не го беше подхванала, за да го изостави по-сетне: след няколко дни тя се яви вече с цветя в Пфайферинг, за да изрази уважението си и затвърди връзката, която тя продължи след това грижливо да култивира в открито, разпалвано от ревността им съревнование с Розенцилката, която беше подела работата по друг начин.

Тя беше кокалеста еврейка на възраст приблизително като Накедай, с буйна, вълнеста коса и очи, в чиито кафяви ириса се четеше прастара печал за разорението на дъщерята Сионова и за прокудеността на народа ѝ като залутано стадо. Енергична, делова жена в грубо поприще (защото една фабрика за колбасни черва е положително нещо грубо), тя имаше елегичния навик да започва всяко свое изречение с „Ах!“. „Ах, да“, „ах, не“, „ах, уверявам ви“, „ах, как не“, „ах, утре заминавам за Нюрнберг“ — казваше тя с ниския си, дрезгав и жаловит глас и дори на въпроса: „Как сте?“ тя отговаряше: „Ах, добре, както винаги.“ Но съвсем друго беше, когато пишеше, а това тя вършеше с извънредно голямо удоволствие. Защото Кунигунда, както почти всички евреи, беше не само много музикална, но и поддържаше немския си език, без да чете особено, много по-чист и прецизен, отколкото срещаме това у средния немец и дори у повечето

образовани хора у нас. И началото на познанството ѝ с Адриан, което тя на своя глава наричаше винаги „приятелство“ (впрочем не стана ли то с течение на времето действително нещо подобно?), се сложи с едно отлично нейно писмо, с едно дълго, много съдържано, по съдържание не особено поразително, но по стил според най-добрите образци на по-старата немска хуманистична писменост почтително послание, което получателят бе прочел с не малка почуда и поради литературните му достойнства сметнал за невъзможно да остави без отговор. Ала и по-нататък, без то да е спънка за многобройните ѝ лични посещения, тя продължи често да му пише до Пфайферинг — подробно, донякъде безпредметно, по същество не особено интересно, но езиково добросъвестно, чисто и ясно — впрочем не на ръка, а на канторската си пишеща машина с търговския знак вместо „и“, — давайки израз на своето уважение, което тя или се стесняваше, или не беше в състояние да определи и мотивира по-точно. Това беше изключително уважение — инстинктивно, вярно засвидетелствувано в течение на много години уважение и преданост, заради които, независимо от другите ценни качества, тази чудесна жена заслужаваше истинска почит. Аз поне така се отнасях към нея и се стараех да въздавам същото вътрешно признание и на плахата Накедай, ако и Адриан със свойственото на природата си разсеяно невнимание само да търпеше ухажванията и приношенията на тези си почитателки. Пък и много ли се отличаваше моята участ от тяхната? Че аз особено държах да проявявам доброжелателство спрямо тях (докато те по най-примитивен начин не можеха да се търпят помежду си и когато се срещаха, се измерваха с презрителен поглед) — това смятам за своя чест, защото и аз бях в известен смисъл от тяхната категория и имах всичкото основание да се дразня от принизителното им старомоминско наподобяване на моето собствено отношение към Адриан.

Те и двете идваха винаги с пълни ръце, носеха през гладните години на и тъй добре осигурения с основно продоволствие мой приятел всевъзможни продукти, добити на черната борса: захар, чай, кафе, шоколад, бисквити, конфитюри и тютюн за свиване на цигари, така че той можеше да споделя една част от всичко това с мене, Шилдкнап и Руди Швертфегер, който не преставаше да му засвидетелствува доверчивата си привързаност, и ние често благославяхме помежду си тези услужливи жени. Колкото до тютюна и

цигарите, Адриан се отказваше от тях само в краен случай, тоест само в дните, когато мигрената го връхлиташе като тежка морска болест и той оставаше на легло в затъмнената си стая, което се случваше два-три пъти в месеца, иначе не можеше да мине без това стимулиращо занимание, към което се беше пристрастил сравнително късно, едва в Лайпциг — не можеше да мине без него особено по време на работа, при която според думите му не би издържал толкова дълго, ако не били прекъсванията, за да си свие цигара и да запуши. По времето, когато се върнах към гражданския живот, той беше много погълнат от работата си и бързаше да я привърши — не толкова, смятам, заради тогавашната си тема — сцените на „Gesta“ — или не единствено за това, колкото от желание да приключи с нея, за да бъде готов да отговори на зараждащите се нови изисквания на своя гений. На хоризонта, в това аз съм сигурен, още тогава се бе появил, навярно още с избухването на войната, която за прозрение като неговото означаваше вече рязка, дълбока граница и начало на нов, размирнен, коренно разрушителен, изпълнен с бурен авантюризъм и страдания исторически период — на хоризонта на творческия му живот, казвам, вече се бе появил нов образ — „Apocalipsis cum figuris“^[2] — едно произведение, което щеше да изведе този живот до шеметни висоти, а дотогава — поне така ми изглежда процесът на мене — гениалните куклени гротески служеха само за да попълнят необходимото за изчакване време.

С тая стара книга, която се смята за източник на повечето романтични митове през Средновековието, с този преведен от латински сборник на най-стари християнски приказки и легенди, Адриан се бе запознал благодарение на Шилдкнап — с готовност признавам на любимеца с очи като неговите тая заслуга. Доста вечери четох те заедно в тая книга, това четиво даваше преди всичко храна на Адриановия усет за комизъм, на неговата жажда за смях, за смях до сълзи, която аз, човек доста сух по природа, никога не умеех да задоволя както трябва, още повече, че в това отношение бях възпрепятствуван и от някакво чувство на неуместност, което моята плаха душа винаги изпитваше при тези взривове на веселие у тъй тревожно и напрегнато обичаното от мене същество. Рюдигер, с очи същи като неговите, съвсем не споделяше това мое безпокойство, което аз не проявявах впрочем навън, така че то не ми пречеше при подобни настроения на бурна веселост да вземам и аз добросъвестно участие в

тях. У силезиеца, обаче, явно личеше голямото му задоволство, сякаш беше изпълнил някаква мисия, някаква поставена му задача, когато успяваше да разсмее до сълзи Адриан, а посредством тая книга със смешни истории и анекдоти това безспорно му се удаваше по особено благодарен и резултатен начин.

Напълно признавам, че тия „Gesta“, с историческото им невежество, с набожно-християнската им дидактика и морална наивност, с невероятната им каузистика при отцеубийствата, прелюбодеянията и сложните кръвосмешения, с несъществуващите римски императори и най-строго пазените им и все пак продавани при крайно измислени условия дъщери — съвсем не отричам, казвам, че всички тия басни, предадени в такъв тържествено латинизиран и неописуемо простодушен преводен стил, за отиващи на божи гроб рицари, за разблудни съпруги, лукави сводници и предали се на черна магия църковници, са действително в състояние да развеселят необикновено читателя. Те бяха от естество да възбудят във висша степен чувството за пародия у Адриан и мисълта музикално да драматизира в сбита форма за куклен театър, повечето от тези истории го занимаваше от деня, в който за пръв път се запозна с някои от тях. В тая книга можеше да се прочете съвършено безнравствената, изпреварилата Декамерон басня „За безбожното лукавство на старите жени“, в която се разправяше как една преструваща се на светица помагачка в забранените наслади успяла да склони една благородна и дори извънредно почтена жена, чийто доверчив съпруг бил заминал за някъде, да отстъпи греховно пред желанията на един младеж, който изгарял от любов по нея. За тази цел вещицата дала на кученцето си да яде хляб с горчица, след като го държала два дни гладно, от което на животното потекли изобилни сълзи от очите. Тя взела кученцето със себе си и отишла при добродетелната жена, която я смятала както всички за светица и почтително я приела. А когато дамата съгледала разплаканото кученце и зачудено попитала за причината на това явление, старата се престорила, като че ли иска да отклони този въпрос, за да признае по-късно, отстъпвайки уж пред настояванията, че това кученце било по-рано нейната прекалено скромна дъщеря, която с упоритото си отказване да удовлетвори желанията на един млад мъж, който бил пламнал от страст по нея, станала причина за неговата смърт и поради това била превърната за наказание в това

кученце, вследствие на което, много естествено, сега непрекъснато леела сълзи на разкаяние над своята кучешка орис. При тия преднамерени лъжи сводницата също се разплакала, а дамата изпаднала в ужас при мисълта за сходството на нейния собствен случай с този на наказаната дъщеря и разказала за младежа, който страдал по нея, а вещицата най-сериозно ѝ обърнала вниманието каква непоправима беда би станала, ако и тя се превърне в кученце, след което дамата действително ѝ поръчала да доведе чезнещия по нея младеж, за да утоли той, за бога, своята страст, така че като последица от това безбожно лукавство двамата се предали на най-сладостно прелюбодеяние.

И сега още завиждам на Рюдигер, че той пръв можа да прочете на нашия приятел в игуменската стая тази история, макар да признавам, че ако аз бях сторил това, то нямаше да бъде навярно същото. Впрочем съдействието на Шилдкнап за тази бъдеща творба се ограничи само с този пръв подтик. Когато стана въпрос за обработката на басните за куклен театър, за превръщането им в диалози, той отказа да извърши това поради заетост, а може би и поради познатото ни вече негово опърничаво свободолюбие, и Адриан, без ни най-малко да му се сърди, трябваше сам да се залови, докато мене ме нямаше, с нахвърлянето в общи черти на сценариите и приблизителните реплики, след което в свободното си време аз бързо придадох на всичко това окончателна вече форма в проза и стихове. Артистите, които щяха да пеят партиите на куклите, трябваше да бъдат поместени според желанието на Адриан сред инструментите в оркестъра — един твърде пестеливо съставен оркестър от цигулка и контрабас, кларнет, фагот, тромпет и тромбон, ударни инструменти за един човек и един металофон, като в числото на тези артисти се предвиждаше и един говорител, който, подобно на свидетеля в ораториума, да резюмира действието в речитатив и повествование.

Най-сполучлива е тази смесена форма в петата пиеса, истинският гвоздей в сюитата, именно в историята „За раждането на блажения папа Григорий“. Греховната необичайност на това раждане не създаваше никакви трудности, напротив, дори и най-ужасните обстоятелства не само че не бяха пречка за героя да се издигне в края на краищата до званието на наместник Христов на земята, но и поради неизповедимата милост божия изглеждаха дори особено призвани и

предопределени за тази крайна цел. Веригата на перипетиите беше дълга и смятам тук за излишно да повтарям историята на осиротелите кралски деца — брат и сестрица, от които братът така безмерно обичал сестра си, че в своята невъздържаност я поставял в крайно интересни положения, докато най-сетне я направил майка на едно момченце с изключителна красота. И около това момченце, рожба на брата и сестрата, се завърта вече всичко. Бащата се постарал да изкупи вината си с едно пътуване до обетованата земя и там намерил смъртта си, а детето го чакала неизвестна съдба. Защото кралицата не се решила сама да поиска кръщение на роденото по такъв чудовищен начин; тя затворила детето с разкошната му люлка в една празна бъчва и го предоставила на произвола на морските вълни, като не забравила да сложи в бъчвата една обяснителна табелка и достатъчно злато и сребро за бъдещото отглеждане и възпитание на детето. Вълните изхвърлили „на шестия неделен ден“ бъчвата близо до някакъв манастир, ръководен от един благочестив игумен. Игуменът намерил детето, кръстил го на своето собствено име Григорий и му дал образование, което оказало извънредно благотворно влияние за развитието на и без това надареното с изключителни телесни и умствени качества момче. Как през това време грешната майка, за огорчение на страната, дала обет никога да не се жени — при това не само защото се смятала за осквернена, недостойна за християнски брак, но очевидно и защото оставала обезпокоително вярна на изчезналия безследно брат; как един могъщ чуждестранен херцог поискал ръката ѝ, а тя му я отказала, заради което той така ужасно се разгневил, че нахлул с войските си в кралството и цялото го превзел, с изключение на един-единствен укрепен град, където кралицата се оттеглила; как момъкът Григорий, разбрал вече своя произход, решил да отиде на поклонение на гроба господен, но се отклонил и попаднал вместо там в града на своята майка, където, след като узнал за нещастията на кралицата, пожелал да бъде отведен при нея и там предложил услугите си на владетелката, която, както се казва, „всякак го разглеждала“, но не го познала; как той убил жестокия херцог, освободил страната и бил предложен от царедворците да стане съпруг на владетелката; как тя наистина се попреземала малко и си запазила правото да помисли един ден — само един ден, — а след това, противно на дадения обет, се съгласила, така че сред живото одобрение и огромно ликуване в цялата страна

бракосъчетанието се извършило, и трупайки в своето неведение ужас връз ужас, заченатият в грях син се възкачил с майка си на брачното ложе — всичко това няма какво да излагам. Бих желал само да упомена най-прочувствуваните и върховни моменти в действието, които изпъкват толкова своеобразно прекрасно в куклената опера. Така, когато в самото начало братът пита сестра си защо е толкова бледна и „очите ѝ са загубили чернотата си“ и тя отговаря: „Това не е никак за чудене, защото съм трудна, за което горчиво се кая.“ Или когато при известието за смъртта на престъпно познатия ѝ любим брат тя избухва в неудържим плач: „Пропадна надеждата ми, пропадна моята сила, моят единствен брат, второто мое аз!“ и сетне покрива от глава до пети с целувки трупа му, така че нейните рицари, неприятно поразени от една толкова прекалена скръб, се виждат принудени да откъснат своята повелителка от мъртвеца. Или пък когато, разбрала с кого е била в най-нежно брачно съжителство, тя му казва: „О, скъпи ми сине, ти си единствената ми рожба, ти си мой мъж и мой повелител, ти си мой син и синът на брат ми, о мое скъпо дете, и ти, о боже, защо допусна да се родя на света!“ Защото ето какво се било случило: от написаната от нея самата табелка, намерена в тайните покои на мъжа ѝ, тя узнала с кого, без, слава богу, да му е родила още един брат и внук на брат си, е споделяла брачното ложе и сега Григорий трябва отново да мисли за покаятелно пътешествие, на каквото тръгнал веднага бос. И той стигнал при един рибар, който познал „по съвършенството на трудовете му“, че няма работа с обикновен пътник и се съгласил да осигури на пришълеца най-строгото усамотение, каквото единствено му подобавало. Той го откарал на шестнадесет мили навътре в морето до една разтърсвана от разпенените вълни скала. Там, след като накарал да го заключат във вериги и хвърлил ключа от тях в морето, Григорий прекарал седемнадесет години на пълно покаяние, в края на които по милост божия го очаквало едно поразително, него обаче, както изглежда, не особено изненадало го въздигане. Защото в Рим умрял папата и едва той склопил очи, от небето се чул глас: „Намерете божия човек Грегориус и го поставете за мой заместник!“ Тръгнали тогава бързо пратеници по всички посоки, отбили се и при онзи рибар, който си припомнил всичко. И сега той уловил една риба, в чийто търбух намерили хвърления някога в морето ключ. Той откарал пратениците до скалата на каещия се грешник и те

му извикали отдолу: „О, Грегориус, човече божи, слез от скалата при нас, защото божията воля е ти да станеш негов заместник на земята!“ И какво им отговорил той? „Щом е така богу угодно — рекъл невъзмутимо той, — да бъде волята му.“ А когато те пристигнали в Рим и камбаните трябвало да забият, всички камбани не дочакали звънарите, а забияли сами — всички камбани започнали да бият по свой начин, за да възвестят, че толкова учен и благочестив папа досега не е имало на света. Славата на този блажен човек стигнала и до ушите на майка му и тъй като многострадалната жена с основание решила, че ще е най-добре да довери живота си на този божи избраник, тя се запътила за Рим, за да се изповяда на светия отец, който пък, щом чул изповедта ѝ, начаса я познал и извикал: „О, моя мила майко, сестро и жено! О, моя приятелко! Дяволът искаше да ни вкара в ада, но бог излезе посилен и не позволи да стане това.“ И той ѝ построил един манастир, където тя станала игуменка, но не за дълго. Защото скоро и на двамата било позволено да върнат душите си богу.

Върху тази прекомерно греховна, простодушна и благодатна история Адриан бе съсредоточил изцяло комизма и ужаса, изцяло детинската убедителност, фантастика и тържественост на музикалната обрисовка и на тази пиеса, или преди всичко на тази, много добре прилягаше странното определение на престарелия любекски професор, употребеният от него епитет „богоодарен“. Това определение ми идва на ум, защото „Gesta“ са действително нещо като възвръщане към музикалния стил на „Loves Labours Lost“, докато „Чудесата на вселената“ по своята звукова изразност се приближават значително повече към „Апокалипсиса“ и дори към „Плача на доктор Фаустус“. Такива изпреварвания и „пластове“ се срещат често в творческия живот; художествените стимули, които изхождаха от тези сюжети за моя приятел, са достатъчно ясни за мене: тук беше налице наистина духовен подтик, но не и без известен примес на ехидност, на разлагаща пародия, произтичаща от критичната реакция спрямо надутата патетичност на една залязваща вече епоха в изкуството. Музикалната драма черпеше своите сюжети от романтичните предания, от митологията, от Средновековието и даваше при това да се разбере, че само подобни теми са достойни за музика, само те подобават на нейната същност. На пръв поглед това тук се приемаше — по твърде разложителен начин обаче, като карикатурното, шутовското, особено в

еротиката, заемаше мястото на морализиращата тържественост, всяко пищно велелепие в средствата се отхвърляше, а действието се пренасяше на куклената сцена — сама по себе си вече фарсова. И докато работеше над „Gesta“, Леверкюн се стараеше да изучи специфичните възможности на тази сцена. Слабостта към католишко патетична театралност на населението, сред което се беше поселил, му предлагаше доста случаи за това. Наблизо във Валдсхут живееше един дрогист, който изрязваше от дърво марионетни кукли и ги обличаше, а Адриан много пъти го посещаваше. Той отиваше и до Митенвалд, селото на цигулкови майстори в долината на горен Изар, където аптекарят пък плащаше данък на същата страст и устройваше с помощта на жена си и сръчните си синове куклени представления по пиески от Почи и Кристиан Винтер, на които се събираше доста голяма публика от местното население и външни гости. Леверкюн също ходеше на тях и изучаваше, както забелязах, литературата по извънредно художествените представления с кукли и сенки на яванците.

Какви възбудено весели вечери прекарвахме тогава ние, тоест аз, Шилдкнап, а също и Руди Швертфегер, който не пропускаше да присъствува от време на време, когато Адриан седнаше пред стария клавиборд в залата с Нике с дълбоките прозоречни ниши и ни изсвирваше някои композирани напоследък места от своите удивителни партитури, в които най-властно хармоничното, най-заплетено ритмичното се използваше за най-простоватички моменти и, наопаки, най-изключителните по съдържание места се предаваха с музика, близка по стил до надуването на детска свирка. Срещата на кралицата със светия мъж, когото тя беше родила на брат си и прегръщала като съпруга, предизвика у нас сълзи, каквито дотогава не бяхме проливали: от неударим смях, но и от невъобразимо вълнение едновременно, и Швертфегер, дал воля на доверчивото си интимничене, се възползува от създалото се в момента настроение и с думите: „Това вече си го направил чудесно!“ — прегърна Адриан, като притисна главата му до своята. Видях как и без това горчиво стиснатите устни на Рюдигер се изкривиха неодобрително, а и аз не можах да се въздържа, промърморих: „Стига!“ и протегнах ръка, сякаш за да отдръпна забравилите се невъздържан младеж.

А той едва ли можеше да следи добре разговора, който продължи и в игуменската стая подир този домашен концерт. Говорехме за обединяването на това, което е отишло вече напред, с популярното, за премахването на пропастта между голямото изкуство и общодостъпното, между високото и ниското — нещо, което в известен смисъл беше вече постигнато веднъж от романтизма в литературата и музиката, за да настъпи след това още по-дълбок разрыв и отчужденост между доброто и лекото, между дълбокото и забавното, между напредничавото и лесноразбираемото. Трябваше ли да се смята за сантименталност, че тъкмо музиката — а музиката представляваше в случая всичко останало — започна да желае все по-съзнателно да излезе от това свое почетно уединение, да търси простото общуване, без да изпростява, и да говори на език, който да се разбира и от музикално непросветения тъй, както той бе разбирал „Вълчата клисура“, „Брачния венец“^[3], Вагнер? Във всеки случай средство за постигане на тази цел беше не сантименталността, а много по-скоро иронията, присмехът, които освежават въздуха и се опълчват срещу романтизма, срещу патоса и пророческите претенции, срещу меломанията и литературността в защита на обективността и елементарността, с други думи, на новото откриване на самата музика като организираност на времето. Нелека задача! Защото тъй лесно беше да се изпадне в лъжлив примитивизъм, следователно пак в романтизъм. Да се остане на висотата на духа да се вдъхне естественост на най-издържаните постижения на европейската музикална култура, така че всеки да схване тяхната новота и те самите така да се овладеят, че свободно да се използват като строителен материал, а слушателят да почувствува традицията, но една традиция, далеч от всякакво епигонство да се направи така, че техниката, при всичката си усложненост, да остане напълно незабелязана да изчезнат, да се претворят всички трикове на контрапункта, на инструментацията, като им се придаде простота, нямаща нищо общо с простоватостта, да им се придаде ясна интелектуална естественост — такава ни изглеждаше задачата, такъв — стремежът в изкуството.

Говореше предимно Адриан, ние се обаждахме само понякога. Възбуден от работите, които ни беше изсвирил, той говореше с пламнали страни и светнал поглед, малко трескаво, впрочем, без прекомерна словоохотливост, а по-скоро подхвърляйки думите, но с

такава възбуда, че, струва ми се, никога, нито по отношение на мене, нито в присъствието на Рюдигер, не го бях виждал толкова извън себе си и красноречив. Шилдкнап изрази своето недоверие в деромантизирането на музиката. Той смяташе, че тя е свързана твърде съществено и дълбоко с романтизма, за да може без тежък, естествен уцърб за себе си да се отрече от него. В отговор Адриан рече:

— Готов съм да се съглася с вас, ако под романтизъм разбирате топлотата на чувството, от която днес, заради известна техническа одухотвореност, музиката се отрича. Това действително е самоотричане. Но онова, което ние наричахме прочистване на сложното, за да се постигне простота, е по същество не нещо друго, а отново постигната виталност и сила на чувството. Ако би било възможно, ако на някого би се удало... как би го ти казал? — обърна се той към мене и сам си отговори: — Пробив би казал ти. Ако на някого, значи, би се удал пробив от духовния студ в един дръзновен свят на ново чувство, той би могъл да се нарече спасител на изкуството. Спасение — продължи той, като сви нервно рамене, — ето една романтична дума и една дума на хармонизаторите, лозунг на хармоничната музика, влюбена в каденците. Не е ли смешно, че музиката сама смяташе известно време себе си като средство за спасение, докато тъкмо тя, както всяко изкуство, има нужда да бъде спасена, и то от блестящата си изолираност, която е последица от еманципирането на културата, от възвисяването на културата до заместителка на религията музиката има нужда да бъде спасена от своето усамотяване с един образован елит, наречен „публика“, каквато скоро вече няма да има, каквато вече и няма, така че скоро изкуството ще остане напълно само, само до отмиране, освен ако то не намери път към „народа“ или с други, неромантични думи казано: път към човека.

Той изрече това на един дъх, полугласно, разговаряйки сякаш спокойно, но със сдържан трепет в тона, разбран напълно от нас едва когато той заключи:

— Цялото настроение в живота на изкуството, повярвайте ми, ще се промени. То ще стане по-радостно и по-скромно — това е неизбежно и то е едно щастие. От изкуството ще отпадне до голяма степен амбицията му за меланхолия и една нова невинност и дори простодушие ще определят новата му участ. Бъдните дни ще виждат в него, то самото ще вижда в себе си служителя на една общност, която

ще съдържа нещо повече от „образованост“, която няма да има култура, но самата тя ще бъде навярно култура. Ние трудно можем да си представим такова нещо и все пак това ще дойде и то ще бъде естественото: едно изкуство без страдания, душевно здраво, непатетично, безскръбно доверчиво, едно изкуство, което е на „ти“ с човечеството.

Тоц се спря, а ние тримата мълчахме покъртени. Сърцето се раздира и същевременно възвисява, когато слушаш как самотността говори за общност, непристъпността, — за доверчивост и интимност. Но колкото и да бях трогнат, дълбоко в себе си бях недоволен от думите му, недоволен чисто и просто от него. Това, което той казваше, не подхождаше на него самия, не подхождаше на неговата гордост, на неговото, ако щете, високомерие, което аз обичах и на което изкуството има право. Изкуството е дух, а духът съвсем не трябва да се чувства задължен спрямо обществото, спрямо общността — това според мене то не бива да прави заради своята свобода, заради своето благородство. Изкуството, което „отива сред народа“, което прави от потребностите на масата, на малкия човек, на еснафа свои потребности, се обрича на духовна нищета и да се изисква такова нещо от него, да се допуска например от държавни съображения само такова изкуство, което малкият човек може да разбере, е най-лошата еснафщина, е смърт за духа. А духът, убеден съм, и при най-рискованите си, необуздани, необясними за масата устреми, търсения, опити може да бъде сигурен, че макар и по някакъв свършено косвен начин той все пак служи на човека и с течение на времето — дори на човечеството.

Без съмнение такова беше и естественото убеждение на Адриан. Но той бе сметнал за желателно да се отрече от него и навярно аз много се лъжех, когато мислех, че той се отрича от своето високомерие. Вероятно това беше по-скоро опит за общителност — предприет от крайно високомерие. Да не беше поне този трепет в гласа му, когато говореше, че изкуството се нуждае да бъде спасено, че то иска да е на „ти“ с човечеството, да не беше това вълнение, което ме изкушаваше въпреки всичко да му стисна скришно ръката! Но аз не сторих това, нещо повече — поглеждах загрижено Руди Швертфегер да не вземе той в края на краищата пак да го прегърне.

[1] Злодеи! Злодеи! Злодеи! (фр.). — Б.пр. ↑

- [2] Откровението (Йоаново) в картини (лат.). — Б.пр. ↑
- [3] Места в операта на Вебер „Вълшебният стрелец“. — Б.пр. ↑

XXXII

Сватбата на Инес Роде с професор доктор Хелмут Инститорис се състоя през пролетта на 1915 година, в началото на войната, когато страната беше в добро, вдъхващо надежди състояние, а самият аз бях още на фронта. Събитието се отпразнува по всичките буржоазни правила, с граждански и църковен брак, със сватбен обед в хотел „Четири сезона“ и сватбено пътуване на младоженците веднага след това до Дрезден и Саксонска Швейцария. Така се приключи продължителната взаимна проверка, показала в резултат, види се, че си подхождат един на друг. Читателят чувства иронията, която аз влагам, беззлобно наистина, в това „види се“, защото такъв резултат в действителност нямаше, или резултат имаше в самото начало, но в отношенията на двамата не беше настъпил никакъв напредък от първоначалното сближаване на Хелмут със сенаторската дъщеря. Доводите от двете страни в полза на този съюз в сравнение със съществуващите още при самото начало не се бяха нито увеличили, нито намалили до сгодяването и бракосъчетанието и изтеклото време не беше донесло нищо ново. Но класическата мъдрост: „Два пъти мери, веднъж режи“ беше формално спазена и при този брак, а и самата продължителност на проверката изглеждаше да налага в края на краищата едно положително разрешение — пък и войната бе предизвикала известна нужда у хората за сближаване: множество висящи дотогава отношения още с избухването на войната се бяха бързо определили. Но за съгласието на Инес, за което тя още отдавна повече или по-малко от душевни, пък и да кажа ли материални, значи, разумни съображения беше вече подготвена, допринесе твърде много и обстоятелството, че към края на миналата година Клариса напусна Мюнхен, за да поеме първия си ангажимент в Целе на Алер, така че сестра ѝ оставаше да живее самичка с една майка, бохемските склонности на която, колкото и да бяха сдържани, тя по никой начин не одобряваше.

Впрочем сенаторката беше радостно разчувствувана при съзнанието, че дъщеря ѝ се нарежда солидно, още повече, че и тя все пак беше съдействувала за това като майка с приемите, които даваше, и с твърде посещавания си дом, който поддържаше. Всъщност при това и тя не беше нищо загубила, защото бе обслужвала по този начин и своята поразпусната по „южногермански“ жизнерадост, все още жадна да понавакса пропуснатото, като бе предоставяла на мъжете, които канеше — разните там Кнъотерих, Краних, Цинк, Шпенглер, младите театрални ученици и други — да ухажват нейната поуvehнала вече красота. Да, аз дори не бих отишъл твърде далеч или по-скоро бих отишъл толкова далеч, колкото трябва, ако кажа, че и с Руди Швертфегер тя се държеше по твърде шеговит начин, отнасяше се към него насмешливо-закачливо като майка към син и когато беше с него, особено често се разнасяше превзето гугукащият смях, който ѝ беше присъщ. И след всичко, което дотук съм намекнал, пък и направо казал за еволюцията в душевния живот на Инес, читателят сам вече ще може да си представи сложното чувство на възмущение, срам и унижение, което дъщерята изпитваше, когато гледаше тия кокетства на майка си. Аз бях свидетел при такъв един случай как тя напусна с пламнало лице салона ѝ и се оттегли в стаята си, където — както навярно се беше надявала и очаквала — Рудолф след четвърт час ѝ почука, за да я попита за причината на изчезването ѝ, която, разбира се, му беше добре известна, но тя естествено не можеше да се изрече — за да ѝ каже колко се чувствувала липсата ѝ и да я склони по всякакъв начин, включително и с братска нежност, да се завърне в салона. И той не я остави на мира, докато тя не му обеща — наистина не с него, това вече не, но малко по-късно — да се присъедини пак към гостите.

Нека ми бъде простено това допълнително включване на този епизод, който е останал запечатан в моята памет, докато в спомените на сенаторката Роде непринудено се заличи, щом годежът и бракът на Инес станаха вече свършен факт. Тя направи не само голяма сватба и по липса на по-значителна парична зестра снабди дъщеря си с внушителен чеиз от бельо и сребро, но подари и някои мобили от старите времена — няколко украсени с резба ракли, две-три решетчести позлатени столчета, — за да допринесе и тя за обзавеждането на разкошното жилище, наето от младата двойка на „Принцрегентенщрасе“, на втория етаж на една сграда, чиито парадни

стаи гледаха към Английския парк. И за да докаже на себе си и на другите, че нейната общителност и весели вечери в салона ѝ бяха имали за цел действително само щастливото настаняване на дъщерите ѝ, тя решително обяви, че се оттегля на почивка и отдалечава от света, престана да дава приеми и около година след женитбата на Инес напусна квартирата си на „Рамбергщрасе“, за да устрои вдовишкия си живот на съвсем други начала във града: тя се пресели в Пфайферинг, където, почти незабелязана от Адриан, нае ниската сграда с кестените отпред на празното място срещу Швайгещилово стопанство, в която беше живял по-рано художникът на мрачните пейзажи от Валдхутското тресавище.

Забележителна беше притегателната сила на този скромен, но стилизиран кът, упражнявана върху не една благородно примирена или наранена човешка душа: обяснението за това трябваше да се търси навярно в характера на стопаните му, особено на бодрата му стопанка Елза Швайгещил и в нейната дарба за „разбиране“, която тя с чудна проникателност прояви и при един случаен разговор с Адриан, когато му съобщаваше за намерението на сенаторката да се нанесе насреща. „То си е много просто — беше рекла добрата жена, — много просто и ясно, господин Леверкюн, аз го веднага видях. Не ще тя вече ни град, ни хора, ни гости, не ще ни господа, ни дами, защото се срамува за годинките си. Зер то зависи от човека, има ги и такива, дето не ги е грижа, нагаждат се някак, пък им и сякаш отива. Стават само по-важни, а и дяволити по-сетне, с бели къдри на слепите очи, нали тъй, и така нататък, а какво са правили по-рано, веднага се досещаш по особеното им държане въпреки сегашната важност и това привлича мъжете понякога повече, отколкото можеш да си представиш. Ама при някои това не върви вече, пък и не им и прилича, че то, когато бузите хлътнат и шията се набръчка, а и със зъбите ти е просто да не се засмееш и те е срам, и ти е мъка даже да се погледнеш в огледалото, тогава гледаш да не те видят хората и имаш само едно желание — да се скриеш като болно добиче. Пък ако не са зъбите и шията, то косата ще е, дето ти слага кръст и те прави за срам пред хората. При госпожа сенаторката е с косата така, от пръв поглед го забелязах. Иначе всичко си е още добре, но косата, знаете, тя вече капе над челото, така че и подложката се подава, къдри я с машите колкото щеш, отпреде вече нищо не става, просто да се отчаеш, защото това, вярвайте ми, е голяма

мъка! И тогава ще се откажеш и от света, и от всичко и ще се пренесеш у Швайгецилови, тя тая работа е много проста.“

Такова беше мнението на майка Швайгецил с изопнатата ѝ назад леко посребрена вече, причесана на път коса, където се провиждаше бялата кожа. Адриан, както казах, остана почти недосегнат от нанасянето на новата наемателка насреща, която при първото си посещение на стопанството бе помолила да бъде за кратко приета от него, но след това, зачитайки работното му спокойствие, отговаряше на съдържаността му със също такава съдържаност и само веднъж още в началото го покани на чай — в тия няколко скромно варосани, наравно със земята, нисички стаи, доста чудновато претъпкани с останките от буржоазно елегантната ѝ наредба — всякакви там канделабри, меки фотьойли, „Златният рог“ в тежката рамка и рояла с брокатна покривка. Оттогава при среща в селото или по пътищата из полето те разменяха само любезен поздрав или се спираха за няколко минути да поговорят за лошото положение на страната, за нарастващата оскъдица на продукти в градовете, от каквато тук човек беше много по-малко засегнат, така че уединението на сенаторката добиваше някакво практическо обяснение и привидно нещо като загрижена далновидност, защото то ѝ позволяваше да снабдява от Пфайферинг дъщерите си, а и някои предишни приятели, като Кньотерихови например, с хранителни продукти, яйца, масло, колбаси и брашно. От тези пакети и пратки тя направи през най-гладните години нещо като своя професия...

Инес Роде, сега вече богата, добре наредена и сигурно защитена срещу живота, пое от неголемия кръг бивши посетители на майчиния ѝ салон двойката Кньотерих, а също и нумизматика доктор Краних, Шилдкнап и мене — но не Цинк и Шпенглер, не и артистичната група от театрални съученици на Клариса — и ни зачисли към своето и мъжовото си общество, попълнено вече и с университетски елементи, с по-възрастни и по-млади доценти от двете висши училища и съпругите им. С испански екзотичната госпожа Кньотерих, с Наталия, тя беше дори в приятелски и нещо повече, в задушежни дори отношения, макар за тази твърде миловидна иначе дама да се носеше несъмненият слух, че е встрастена морфинистка — слух, който според мене се потвърждаваше и от нейната обаятелна приказливост и блестящи очи в началото на всеки прием, и от изчезването ѝ от време

на време, за да освежава своята постепенно упадаща оживеност. Фактът, че Инес, която толкова държеше за консервативното достойнство, за патрицианската почитеност и бе встъпила в брак, само и само да ги постигне, предпочиташе обществото на Наталия пред това на улегналите съпруги на колегите на мъжа си — на типичните немски професорски жени, фактът, че тя самичка я посещаваше и я приемаше отделно у себе си, ми показваше ясно противоречието в природата ѝ, а също и колко съмнително обоснована и подобаваща бе всъщност носталгията ѝ по буржоазното благополучие.

Че тя не обичаше мъжа си, този слабават и същевременно естетично увлечен от пълнокръвната сила изкуствовед — в това никога не съм се съмнявал. Тя му засвидетелствуваше от приличие дължимата любов и не мога да не призная, че изпълняваше със съвършено достойнство — изтънчено също и от нейната нежна и тъжна насмешливост — ролята на съпруга, отговаряща на положението му. Акуратността, с която ръководеше домакинството му, подготвяше приемите му, стигаше до болезнена педантичност — и това при материалните условия, които от година на година все повече затрудняваха спазването на буржоазната безупречност. В своя помощ при поддържането на скъпото и хубаво жилище с персийски килими върху огледално лъснатия паркет тя имаше две възпитани и облечени *comme il faut*^[1] прислужнички с бели боненца и колосани престилчици, от които едната, камериерката, обслужваше лично нея. Да звъни за тая Зофи бе станало у нея страст. Тя го вършеше непрестанно, за да се наслаждава на господарското си обслужване и за да се увери в защитеността, в удобствата си, купени с цената на брака ѝ. Все тая Зофи трябваше да подрежда безбройните ѝ куфари и куфарчета, които вземаше със себе си, когато заминаваше с Инститорис във от града, до Тегернското езеро или до Берхтесгаден, дори и когато това беше само за няколко дни. Тези планини от багаж, с които се натоварваше и при най-кратковременните си отлъчвания от своето грижливо поддържано гнездо, бяха за мене също тъй символ за нейната нужда от защита и страх от живота.

За грижливо опазваното ѝ от всяка прашинка жилище от осем стаи на „Принцрегентенщрасе“ трябва да кажа още няколко думи. С двете си гостни стаи, от които едната, по-уютно наредена, служеше за всекидневна, с просторната трапезария от скулптиран дъб, с

пушалнята, пълна с кожен комфорт, със съпружеската спалня от жълто полирано крушево дърво с някакво подобие на балдахин над двойното легло и дамска тоалетна масичка, на която, наредени по големина, блестяха флакони и сребърни тоалетни принадлежности — това жилище беше в продължение на няколко години от преходния период все още образец дом на немското културно бюргерство — не на последно място благодарение и на „добрите книги“, наслагани навсякъде — във всекидневната, гостната, пушалнята, при набавянето на които, било от съображения за представителност, било и заради опазване на душевното спокойствие, се бе избягвало всичко вълнуващо и разлагащо основният фонд беше съставен от солидна образователна литература — историческите трудове на Леополд фон Ранке, съчиненията на Грегоровиус, произведения по история на изкуството, немски и френски класици, с една дума, все работи стабилни и консервативни. С годините това жилище стана още по-красиво или по-право, по-пълно и по-цветисто, защото доктор Инститорис дружеше с някои мюнхенски художници от умереното течение на Гласпаласт (неговият художествен вкус, въпреки теоретичното застъпване на блестящата бруталност, беше свършено кротък), особено с един от тях, на име Нотебом, родом от Хамбург, женен, с хлътнали бузи, остра брадичка, забавен, умел и смешен имитатор на животни, музикални инструменти и професори, незаменим организатор на вече замиращите наистина карнавални празненства, ловък портретист в изкуството да улавя желаещи да се рисуват, а като художник представител, позволявам си да го кажа, на доста второкачествена зализаност. Свикнал да борави в науката си с шедьоври, Инститорис или не правеше разлика между тях и една умела посредственост, или пък възлагаше от приятелство поръчките си. Той изискваше, както изглеждаше, за стените си само благоприлично-приятни и благородно-успокоителни платна, решително поддържан без съмнение и от жена си, ако не поради еднаквост във вкусовете, то все пак поради еднаквост във възгледите. Затова и двамата бяха нарисувани от Нотебом, срещу добро възнаграждение, разбира се, с твърде голяма прилика и твърде безлично — както поотделно, така и заедно, а покъсно, когато дойдоха и децата, този шегобиец успя да нарисува в естествена величина и голям портрет на цялото семейство Инститорис — едно кукленско изображение, върху значителната повърхност на

което беше отишло немалко количество боя и лак. В богата рамка, осветен специално с електрически лампи отгоре и отдолу, този портрет красеше голямата приемна.

Казах, когато дойдоха децата. Защото децата дойдоха и с каква грижа, с какво упорито, би могло почти да се каже героично игнориране на изменящите се условия, все по-малко благоприятни за едрата буржоазия, бяха те отглеждани и възпитавани — сякаш за един свят, какъвто беше отминал, а не за такъв какъвто щеше да дойде. Още в края на 1915 година Инес дари съпруга си с една дъщеричка, Лукреция, зачената в жълто полираното двойно легло под балдахина край симетрично подредените сребърна принадлежности върху стъклото на тоалетната масичка, и Инес веднага заяви, че възнамерява да направи от нея една съвършено възпитана девойка, une jeune fille accomplie^[2], както се изрази тя на своя карлсруйски френски език. Две години по-късно дойдоха и двете близначета, пак момиченца, които бяха кръстени при също такава коректна, домашна церемония с шоколад, порто и бисквити и получиха в украсената с цветя сребърна купел имената Енхен и Рикхен. И трите бяха белички, мило, глезено бъблещи, загрижени за панделките и рокличките си, луксозни същества, явно потиснати от майчината си мания за безупречност и заети само със себе си стайни растенийца, които прекараха най-ранните си месеци в разкошни кошчета с копринени завески — разхождани в елегантни ниски детски колички на гумени колела под липите на „Принцрегентенщрасе“ от една дойка (защото Инес не ги кърмеше, домашният лекар не й го бе препоръчал), от една натруфена с пъстри панделки селянка. По-късно те бяха поверени вече на една госпожица, дипломирана детска учителка. Светлата стая с креватчетата им, в която те растяха и където Инес идваше да ги види, щом грижите за къщата и за нея самата й позволяваха това, със стенния фриз с картини от приказките, със също тъй приказните си миниатюрни мобили, с цветния линолеум на пода и многобройните, старателно подредени играчки, плюшени мечета, агънца на колелца, премятащи се палячовци, луксозни кукли и влачета по полиците — беше в пълния смисъл на думата образец на детски домашен рай.

Трябва ли да казвам и да повтарям, че зад цялата тази истина нямаше никаква истина, че всичко това почиваше на притворство, да не кажа, на лъжа и че не само външните обстоятелства го поставяха

все повече под съмнение, но и вътрешно, при един по-внимателен, изострен от съчувствие поглед, то не почиваше на здрави устои, не носеше никакво щастие и нито някой дълбоко го вярваше, нито пък истински го и желаше? На мене цялото това коректно щастие винаги ми изглеждаше като съзнателно затваряне на очите, като укриване пред истинските проблеми то беше в странно противоречие с култа, който Инес хранеше към страданието, и аз мисля, че тази жена беше твърде умна, за да се заблуждава и да не разбира, че идеалната буржоазна люпилня, в каквата тя от превзетост беше превърнала съществуването на децата си, беше израз на престараване поради гузната ѝ съвест пред факта, че тя не ги обичаше, тъй като виждаше в тях плодове на една връзка, поета от нея с нечиста женска съвест, връзка, в която тя продължаваше да живее, преодолявайки вътрешната си физическа съпротива.

Боже господи, та за една жена, то се знае, не беше никакво опияняващо блаженство да спи с Хелмут Инститорис! Все толкова разбирам и аз от женски мечти и изисквания, за да си представям винаги, че Инес само по дълг и, така да се каже, с отвърнато лице е зачевала децата си от него. Защото те бяха негови, приликата и на трите с него не оставяше по това никакво съмнение, тя беше много по-голяма от сходството с майката, може би защото нейното душевно участие при тяхното зачеване бе тъй незначително. Но аз по никой начин не желая да засягам естественото достойнство на този дребничък господин. Той беше без съмнение истински мъж, макар и под образа на дребно човече, и чрез него Инес позна насладата — една безрадостна наслада, върху бедната почва на която все пак се разрасна нейната страст.

Вече казах, че когато Инститорис започна да ухажва девичеството на Инес, той вършеше това собствено за един друг. Така и сега като съпруг той само събуди странични желания, събуди едно половинчато, всъщност обидно познание на щастието, познание, което поиска допълване, проверка, задоволяване и превърна страданието ѝ по Руди Швертфегер, разкрито така необичайно от нея в разговора ѝ с мене, в пламенна страст. Едно е свършено ясно: като обект на ухажване тя започна с тъга да мисли за него, а като опитна жена вече се влюби в него с пълно съзнание, от цялата дълбочина на своите чувства и желания. Не подлежи и на съмнение, че младият човек не

можеше да не се подчини на това напирало с такова страдание, с такова духовно превъзходство чувство — без малко щях да кажа: „само това оставаше“ да не се подчини, та аз още чувам сестриното й: „Хоп, приятелю, какво си мислиш, хайде скачай!“ Още веднъж подчертавам: аз не пиша никакъв роман и съвсем не искам да се представям за никакъв всезнаещ автор, който вниква в драматичните фази на всяка интимна, скрита от очите на света еволюция. Но едно е за мене сигурно: опрян до стената, Рудолф съвършено неволно и с едно „Какво трябва да сторя?“ се е подчинил на тази горда заповед — при което много добре си представям как страстта му към флирта, невинното най-напред удоволствие от едно все по-напрегнато и възбуждащо кръвта положение го е въвлякло постепенно в една авантюра, която, ако не беше тая негова склонност да си играе с огъня, той можеше да отбегне.

С други думи: под прикритието на буржоазната безукорност, за чиято закрила така носталгично беше копняла, Инес Инститорис изменяше на мъжа си с един по душевен строй и дори по държане съвсем още зелен женски любимец, който я караше да се съмнява, да се тревожи, както и една лекомислена жена кара обикналия я сериозен мъж да се съмнява и да се тревожи, в неговите прегръдки разбудената й от омразния брак чувственост намираще своето удовлетворение. И тя живееше така вече години наред, връзката бе започнала, ако не се лъжа, само няколко месеца след женитбата й и трая почти до края на десетилетието и ако след това Инес не живееше вече така, то беше само защото Рудолф, когото тя с всички сили се стараяше да задържи, я напусна. Именно тя, която се представяше за примерна домакиня и майка, ръководеше, уреждаше и прикриваше техните отношения — едно всекидневно усилие, един двоен живот, който разсипваше, разбира се, нервите й и за голяма нейна тревога застрашаваше несигурната й миловидност — като задълбочи например някак маниакално двете бръчки в основата на носа й между русите вежди. А при това въпреки цялата предпазливост, хитрина и виртуозна дискретност, проявявани в такива случаи, за да се скрият от обществото подобни нередности, желанието за скриване и у двете страни не е никога напълно ясно и непоколебимо: и у мъжа, който се чувствува поласкан, когато хората поне се досещат за успеха му, и дори у жената, чието сексуално честолюбие просто безсъзнателно се стреми

хората да узнаят, че тя не се задоволява с ласките на съпруга си, неценени от никого. Затова аз едва ли се лъжа, като приемам, че приключението на Инес Инститорис беше доста широко известно в кръга на мюнхенските ѝ познати, при все че с никого, освен с Адриан Леверкюн не съм разменял по това нито дума. Нещо повече, аз смятам дори за напълно възможно, че и самият Хелмут знаеше истината: наличието на някаква смесица от просветено добродушие, от търпимост, свеждаща се до огорчено поклащане на глава, и — от любов към спокойствието говори в полза на такова предположение, а не са редки и случаите, когато обществото смята мъжа за единствения слепец, докато самият той мисли, че освен него никой нищо не знае. Това между другото от един стар човек, който е видял доста нещо в живота си.

Нямах впечатлението, че Инес е особено загрижена да не се разчуе нещо. Тя правеше всичко наистина, за да запази тайната, но това беше по-скоро запазване на декора — пък ако някой толкова искаше, можеше и да знае, стига да не ѝ пречеше. Страстта е твърде погълната от себе си, за да допуска, че някой може сериозно да има нещо против нея. Така е поне в любовните работи, където чувството претендира за всички права и, въпреки често забранения си и шокиращ характер, разчита подсъзнателно на разбиране. Иначе как щеше Инес, ако смяташе, че тайната ѝ е напълно запазена, да се държи така с мене, като че ли съм посветен в нея? Защото тя стори това съвсем откровено — само дето едно определено име не бе споменато — една вечер, трябва да беше през есента на 1916 година, при един разговор с мене, очевидно от значение за нея. Противно на Адриан, който държеше, когато някоя вечер беше в Мюнхен, винаги да се прибира с влака в единадесет часа в Пфайферинг, аз си бях наел в Швабинг, на „Хоенцолернщрасе“, зад Триумфалната арка една стаичка, за да не бъда зависим и да имам къде да преспя в столицата, когато това се наложи. Така веднъж на вечеря като добър приятел у Инститорис аз можах да приема с готовност, когато Инес, поддържана и от мъжа си, още на масата ме помоли да остана да ѝ правя компания и след като Хелмут отиде според програмата си в „Алотрия клуб“ да играе карти. И малко след девет часа той отиде, като ни пожела приятни приказки. Домакинята и аз, гостът, останахме сами във всекидневната, подредена с плетени мобили и цветни възглавници по тях, където на една колона

стоеше и алабастровият бюст на Инес, изработен от един скулптор, приятел на семейството — с голяма прилика, твърде пикантен, значително по-малък от естествена величина, но извънредно изразителен с тежката ѝ коса, прибулен поглед, нежна, косо приведена шийка и печално закачлива усмивка на изострените ѝ устни.

И аз пак бях довереният, „добрият“, небудещ емоции човек, пълната противоположност на света на съблазните, който се въплътяваше, изглежда, за Инес в това младо момче, за което така ѝ се искаше да поговори с мене. Нали тя самата ми беше казвала, че никакви действия, случки, преживявания, никакво щастие, любов или страдание не са пълни, ако останат несподелени, ако се вкусват или претрадат в самота. Мракът и мълчанието не ги задоволяват. Колкото повече трябва да се държат в тайна, толкова повече се нуждаят те от трето лице, доверено и добро, с което да може да се говори за тях — а такава трето лице бях аз, това го съзнавах и бях вече приел ролята си.

След излизането на Хелмут, сякаш за да го оставим да се отдалечи, ние поговорихме за това-онова. После внезапно, почти изненадващо, тя се обърна към мене:

— Серенус, вие ме укорявате, презирате, осъждате ме, нали?

Безсмислено беше да се правя, че недоумявам.

— Ни най-малко, Инес — отговорих аз. — Опазил ме бог! Винаги съм си повтарял думите: „Мое е отмъщението, аз ще въздам.“ Зная, че Той влага възмездието в самата простъпка, от което тя е така проникната, че между тях вече не може да се направи разлика и щастieto и наказанието са едно и също нещо. Навярно вие страдате много. Нима щях да седя тук, ако бях някакъв блюстител на морала? Но че аз се боя за вас, това не отричам. Ала аз и това нямаше да ви кажа, ако не беше въпросът ви дали ви укорявам.

— Какво е страданието, какво са страхът и унижаващата опасност — каза тя — в сравнение с незаменимия, сладостен, безусловно необходим триумф, без който не би имало смисъл да се живее: да задържиш лекомисленото, изплъзващото се, светското, измъчващо душата ти с несигурната си „симпатичност“ същество, което все пак има своята истинска човешка стойност — да го сграбчиш здраво за тази сериозна негова стойност, да принудиш празния му снобизъм да стане сериозен, да овладееш неуловимото и най-сетне, най-сетне да го видиш, и не само веднъж, а в потвърждение, в

уверение на това — винаги недостатъчно много пъти вече в състояние, което да отговаря на тая негова стойност, в състояние на всеотдайност, на дълбоко дишаща страст — какво значи страданието след всичко това!

Не твърдя, че жената си послужи тъкмо с тези думи, но тя се изрази приблизително именно тъй. Инес беше начетена и свикнала да води вътрешния си живот не безмълвно, а облечен в думи, и още като момиче се беше опитвала да пише поезия. Думите ѝ притежаваха просветена прецизност и нещо от тази смелост, която винаги възниква, когато словото сериозно се стреми да се издигне до чувството и живота, да се слее с тях и тогава вече истински да ги оживи. Това не е всекидневно желание, а плод на афект, и в този смисъл афектът и духът са родствени и в този смисъл — духът е в състояние да вълнува.

Тя продължи да говори, като само понякога даваше ухо на това, което вметвах, и нейните думи, казвам го открито, бяха пропити от такова чувствено блаженство, че аз не се решавам да ги предам тук в пряка реч. Състраданието, сдържаността, уважението към човека ми пречат да сторя това, а може би и еснафското опасение да не накарам читателя да се почувствува неловко. Тя ги повтаряше многократно — в желанието си да придаде на казаното, което все ѝ се струваше не както трябва казано, съответната изразителност. През всичкото време мисълта ѝ се въртеше около някакво странно отъждествяване на личната стойност с чувствената страст, около натрапчивата и странно опиянилата я идея, че вътрешната стойност може да се осъществи, да се реализира само в насладата, която по сериозност е едва ли не равнозначна на „стойността“, и че най-голямото и безусловно необходимо щастие е да се способствува за това реализиране. Просто неопишуемо е какво ударение на гореща и тъжна, впрочем несигурна удовлетвореност добиваше в устата ѝ това смесване на понятията стойност и наслада, при това насладата изглеждаше като елемент на най-дълбока сериозност, диаметрално противоположен на омразния елемент на „обществото“, където стойността, в кокетлива игра с този чужд ней елемент, се загубва; това е елфичният, предателският елемент на обвивката ѝ, на „любезността“ — от него тя трябва да се отнеме, да се изтръгне, за да я притежаваме вече сама, напълно сама, в пълния смисъл на думата сама. Претворяването на любезността в любов, около това се въртеше всичко и същевременно около нещо по-

отвлечено или около нещо, в което мисъл и чувственост страховито се сливаха в едно: около идеята, че противоречието между фриволността на светските празненства и печалната съмнителност на живота изчезва в неговите обятия, че в тях страданието на това противоречие е по най-сладостен начин отмъстено.

Не мога почти нищо да си припомня от това, което и аз казвах, освен един само въпрос, зададен, за да бъде посочено, изглежда, еротичното надценяване на възлюбления обект и да се изясни как то е възможно. Доколкото си спомням, деликатно намекнах, че в дадения случай страстта се е фиксирала на недотам жизнеспособен, свършен, достоен за възделение обект, че при прегледа за военна служба се оказал функционален физиологичен дефект — хирургически отстранен орган. Отговори ми се в смисъл, че тази непълноценност на „любезността“ само я приближавала към страдащия дух, че без тази непълноценност за духа нямало да съществува никаква надежда и че ако не била тя, до слуха на вятърничавостта изобщо не би стигнал викът на болката и още нещо твърде характерно: че съкращаването на живота, което можело да произлезе от това, по-скоро било утеха, успокоение и сигурност в копнежа по нейното обладаване, отколкото някаква тревога... Впрочем повторени бяха и всички особено тягостни подробности от разговора, при който тя за пръв път ми беше разкрила своето гибелно увлечение, само че сега под знака от някакво почти злобно удовлетворение. Ако с извинението, че трябвало да се мерне и при всъщност непознатите й Лангевишеви или Ролвагенови, той издаваше, че и там казва същото за наложителността да се мерне и при нея — сега при тази мисъл можеше само да се тържествува. „Породитостта“ на Ролвагеновите щерки не беше вече страшна и мъчителна, когато си уста с уста до него, и човек нямаше вече защо да се трови от любезните му увещания на безразлични хора да не си още отивали. Ужасното: „Нещастни винаги ще се намерят!“ — е да, но тук имаше и една въздишка, благодарение на която опозоряващото жило се притъпяваше. Тази жена явно бе убедена, че принадлежи наистина към мъдрия свят на страданието, но че тя преди всичко е жена и че в своята женственост притежава средство да сграбчи живота и щастието, да смири самотнителността до сърцето си. По-рано могло наистина с един поглед, с една сериозна дума да се накара за миг неразумният да се замисли, временно да бъде спечелен — той можел да бъде заставен

да се върне още веднъж и да поправи небрежното си сбогуване с вече по-тихо и по-сериозно. Сега тези ефирни победи бяха затвърдени вече с обладаването и сливането — доколкото обладаването и сливането са възможни, когато става дума за двама души, доколкото една далеч не лъчезарна женственост е в състояние да ги осигури. Именно в тая своя женственост проявяваше Инес съмнение, като издаваше неверието си в постоянството на своя възлюблен. „Серенус — казваше ми тя, — то си е неизбежно, той ще ме напусне.“ И виждах как бръчките между веждите ѝ с маниакален израз се задълбочаваха. „Но тогава тежко му! Тежко и на мен!“ — добавяше тя беззвучно и аз не можех да не си спомня думите на Адриан, когато му бях разказал за пръв път за тази връзка: „Той ще трябва да си опича ума, ако иска да се отърве читав!“

За мене този разговор беше истинска жертва. Той продължи два часа и бяха нужни твърде голямо себеотрицание, човешко съчувствие и приятелска добронамереност, за да го издържа. Изглеждаше, че Инес също съзнаваше това, но забележително нещо — нека го кажа: към нейната благодарност за търпението, времето, нервната енергия, която ѝ посвещавах, се примесваше — за мен то беше явно — и някакво злобно задоволство, нещо като злорадство поради всичко това, издавано от време на време от енигматичната ѝ усмивка, за която и до ден-днешен не мога да помисля, без да се чудя как съм могъл тъй дълго да я изтрая. И наистина ние седяхме, докато Инститорис се върна от „Алотрия“, където беше играл тарок с тамошни свои познати. По лицето му се мярна смутен израз на някаква догадка, когато ни видя още заедно. Той ми благодари за приятелската отмяна и аз вече не седнах след повторното си здрависване с него. Целунах ръка на домакинята и измъчен, отчасти разядосан, отчасти разтърсен от състрадание, тръгнах през замрелите улици към квартирата си.

[1] Както трябва (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Съвършена девойка (фр.). — Б.пр. ↑

XXXIII

Времето, за което пиша, беше за нас, немците, ера на държавно крушение, на капитулация, на бунтове от изтощение и на безпомощно изпадане в ръцете на чужденците. Времето, в което пиша и което използвам да нанеса на хартията в тихото мое уединение тези спомени, носи в безобразно раздутата си утроба такава национална катастрофа, че в сравнение с нея тогавашното ни поражение изглежда като някаква умерена несполука, като разумна ликвидация на едно неуспяло начинание. Един дори позорен край е все нещо друго, нещо по-нормално от Страшния съд, който е надвиснал днес над нас, какъвто се бе струпал някога над Содом и Гомора и какъвто онзи първи път ние все пак не си навлякохме.

Че Страшният съд приближава, че той отдавна не може вече да се предотврати — в това не вярвам някой още да се съмнява. Монсиньор Хинтерпфьортнер и аз положително вече не сме сами в ужасното си и същевременно — бог да ни е на помощ! — тайно обнадеждащо ни убеждение. Че то остава погребано в мълчание, е вече само по себе си кошмарен факт. Защото, ако все пак е ужасно, когато сред масата от заслепени се намират и броени на пръсти зрящи със запечатани устни, ужасът според мене е пълен, когато всъщност всички знаят вече, но масово са обречени на мълчание, въпреки че всеки един чете истината в отбягващите или уплашено вперени очи на другия.

Докато аз ден след ден добросъвестно се стараех в непрестанна възбуда мълком да се справя с биографската си задача и да дам достоен облик на интимното, личното, във в света стана това, което трябваше да стане и което спада към времето, в което пиша. Нахлуването във Франция, отдавна смятано за вероятно, е вече свършен факт — една основно промислена и подготвена военно-техническа операция от висш или изобщо от нов тип, за чието осъществяване ние затова не бяхме в състояние да попречим на неприятеля, защото не се решавахме да съсредоточим отбранителните си сили единствено в точката на дебаркирането, тъй като не знаехме дали не са набелязани и други

такива точки и дали не трябва да очакваме и по-нататъшни нападения на непредвидени от нас места. Напразна и гибелна подозрителност: само на тази точка се предвиждал десантът. И в скоро време на брега бяха стоварени толкова войски, танкове, артилерия и снаряжение, че ние не можехме вече да отхвърлим всичко това в морето. Шербург, чието пристанище, както можем да вярваме, е направено напълно неизползваемо от немското инженерно изкуство — Шербург, след героични радиограми до фюрера от командущите там генерал и адмирал, капитулира и от няколко дена бушува вече ожесточена битка за нормандския град Кан — едно сражение, което всъщност има за цел, ако нашите опасения се оправдаят, отварянето на път към френската столица, към този Парижу, на който при новия ред се определяше ролята на европейски Лунапарк и публичен дом и където сега с мъка обуздавано от държавната ни полиция и нейните френски сътрудници надига дръзко глава съпротивата.

Да, колко събития са станали през време на моите самотни занимания, без да съм забелязал нещо от тях! Малко дни само след поразителния десант в Нормандия на сцената на западния военен театър се появи нашето ново оръжие за отмъщение, толкова пъти вече предварително споменавано с такава радост от нашия фюрер: бомбата-робот, едно изумително бойно средство, каквото само крайната нужда може да внуши на изобретателския гений — тия безпилотни крилати пратеници на разрушението, пускани изобилно от френския бряг, за да експлодират над Южна Англия, които, ако само не се заблуждаваме, са станали в кратко време истинско бедствие за неприятеля. Ще могат ли да предотвратят те нещо съществено? Съдбата не пожела да завършим навреме необходимите инсталации, за да спънем и спрем с летателните снаряди нахлуването. Междувременно се съобщава за падането на Перуджа, която, между нас казано, е на половината път между Рим и Флоренция; мълви се вече дори за стратегически план да евакуираме напълно Апенинския полуостров — може би за да се освободят части за изнурителните отбранителни боеве на Изток, където нашите войници обаче на никаква цена не желаят да бъдат пращани. Една руска настъпателна вълна е минала там през Витебск и сега застрашава Минск, беларуската столица, след падането на която, както твърди нашата „агенция на слуховете“, и на Изток няма да се задържим вече.

Няма да се задържим вече! Сърце, не си го и представяй! Недей да помисляш какво ще стане, ако в нашия краен, нечувано страшен случай бентовете се скъсат — а те още малко и ще се скъсат — и вече изчезне задръжката срещу безкрайната омраза, каквато успяхме да разпалим срещу нас у съседните ни народи! Наистина разрушаването на нашите градове от въздуха отдавна е превърнало и Германия в театър на военните действия и все пак мисълта, че тя може и в истинския смисъл да стане такъв театър, е за нас непоносима, недопустима, а и нашата пропаганда е усвоила, странния маниер да предупреждава неприятеля да не помисля да посяга на нашата земя, на свещената немска земя, защото това щяло да бъде чудовищно престъпление... Свещената немска земя! Сякаш е останало още нещо свято в нея, сякаш не е отдавна свръх и свръхосквернена от безбройните престъпления и не подлежи вече не само морално, но и фактически на разправа, на съд. Но нека той дойде! На нищо повече не можем да се надяваме, нищо повече да очакваме, нищо повече да желаем. Повикът да се склучи мир с англосаксонците, предложението да се продължи борбата против сарматското нашествие, искането да се смекчи повелята за безусловна капитулация, сиреч да преговаряме — пита се: с кого? — е невероятна безсмислица, искане на един режим, който не желае да осъзнае и днес още, види се, не разбира, че е безвъзвратно осъден, че трябва да изчезне веднага, обсипан с проклетия — защото, омразен на света, той направи омразни и нас, и Германия, и държавата ни, отивам по-нататък и казвам: направи омразни и понятието германец, и всичко германско...

Този е той, фонът на моите биографични занимания в настоящия момент. Мисля, че все пак дължа на читателя една скица от него. А колкото до фона на самия ми разказ в момента, до който съм стигнал, аз го обрисовах в началото на тази глава с израза „в ръцете на чужденците“. „Ужасно е да изпаднеш в ръцете на чужденците“, тези думи и тяхната горчива истина неведнъж съм премислил и претрадал в ония дни на сгромолясване и капитулация, защото етичната отсянка, която католическата традиция придава на моето отношение към света, аз като немец живо чувствавам националното своеобразие, характерната самобитност на моята страна, нейната идея, така да се каже, която, в своята същност като едно от пречупванията на общочовешкото, утвърждава себе си в противовес на останалите,

несъмнено равноправни разновидности и е в състояние да утвърждава себе си само при условие на известно зачитане от външния свят и на защита от страна на своя собствена, здрава държава. Специфичният ужас на едно решително военно поражение се състои в сразяването на тази идея, в нейното физическо оборване от друга, свързана преди всичко и с езика, чужда идеология, в пълното попадане под властта на тая идеология, от която, тъкмо защото е чужда, не може да се очаква очевидно нищо добро за нашата своеобразна същност. Това страшно преживяване бяха изпитали разгромените французи миналия път, когато техните емисари, за да смекчат условията на победителя, изтъкваха колко голяма е славата, *la gloire*, извоювана от нашите войски с влизането им в Париж, на което германският държавник отговорил, че думата *globe* или някакъв неин еквивалент не съществува в нашия речник. За това уплашено се говорело с приглушен тон през 1870 година във френската камара. Хората със страх се мъчели да си изяснят като какво ли ще значи да зависиш от милостта на противник, за когото не съществува понятието *la gloire*.

Често съм си мислил за това, когато якобинско-пуританският добродетелен жаргон, с който военната пропаганда на „съглашенците“ си бе служила в течение на четирите военни години, се възприе вече като общопризнат език на победителя. Аз се убедих също, че от капитулацията не е далеч до пълната абдикация и до угодническото предложение победителят сам да поеме по свое разбиране управлението на победената страна, тъй като тя не знае кой път вече да хване. Преди четиридесет и осем години подобни тенденции се долавяха във Франция, сега те не бяха чужди и нам. Но те се отхвърлят. Падналият трябва, така или иначе, сам да се изправи на крака, а външната опека е налице само дотолкова, доколкото е нужно, за да се ограничи революцията, която след крушението на старите авторитети запълва вакуума, та да не би тя — ако отиде до крайност — да застраши буржоазния ред също и у победителите. Така в 1918 година поддържането на блокадата и след като бяхме сложили вече оръжието служеше на западните сили да контролират германската революция, да я удържат на буржоазно-демократични релси и да не допуснат тя да избие в руско-пролетарска насока. Победоносният буржоазен империализъм непрестанно ни предупреждаваше да се пазим от „анархията“, най-решително отказваше всякакви преговори с

работническо-войнишките съвети, непрестанно уверяваше, че мир ще бъде сключен само с една солидна Германия, че само такава Германия ще получи храни. Това, което беше у нас нещо като правителство, следваше тия бащински напътствия, обявяваше се заедно с Националното събрание против пролетарската диктатура и отхвърляше послушно предложенията на Съветите, дори и когато се отнасяха до доставката на жито. Далеч не за мое задоволство, ако ми се позволи да добавя. Като умерен и образован човек аз изпитвам наистина естествен ужас от радикалната революция и диктатурата на нисшите класи, която по начало не мога да си представя иначе, освен като анархия и власт на простолудието, с една дума, като разрушаване на културата. Но достатъчно ми е само да си припомня комичния анекдот за това, как двамата заплащани от крупния капитал спасители на европейската цивилизация, германският и италианският, обхождали заедно флорентинската галерия Уфици, където наистина съвсем не им е било мястото, и как единият уверявал другия, че всички тези „прекрасни съкровища на изкуството“ щели да бъдат унищожени от болшеvizма, ако небето не попречило на това, като ги издигнало и двамата на държавническите им постове — за да се подредят представите ми за властта на простолудието по напълно нов начин и да започне властта на долната класа да изглежда на мен, немския бюргер, вече идеална в станалото днес възможно сравнение с властта на измета. Доколкото зная, болшеvizмът никога не е разрушавал произведения на изкуството. По-скоро това влиза в кръга на задачите на тия, които твърдят, че ни пазят от него. Та няма на тяхната страст да потъпкват духовното — страст, съвършено чужда на така наречената власт на тълпата — не стана без малко жертва и творчеството на героя от тези страници Адриан Леверкюн? Нямах ли тяхната победа и исторически мандат да уреждат света според безобразната си преценка да лишат неговото дело от живот и безсмъртие?

Преди двадесет и шест години отвращението от самомнително добродетелната словоохотливост на витийствуващия по онова време буржоа и „син на революцията“ се оказа по-силно в сърцето ми от страха пред безредието и ме накара да желая тъкмо това, което той не желаше — именно моята победена страна да потърси подкрепата на своята сестра по страдание, на Русия — при което аз бях готов да се примиря, дори да одобря.

Социалните преустройства, които щяха да произлязат от това сдружаване. Руската революция ме потресе и историческото превъзходство на нейните принципи над принципите на силите, които бяха стъпили на врата ни, не подлежеше в моите очи на никакво съмнение.

Историята ме е научила оттогава да гледам вече с други очи на тогавашните ни победители, които в най-скоро време пак ще ни победят, този път в съюз с революцията от Изток. Наистина известни слоеве от буржоазната демокрация изглеждаха, изглеждат и днес, узрели за това, което аз нарекох власт на измета — те изглеждаха готови да се съюзят с нея, за да продължат срока на своите привилегии. И все пак сред тази демокрация се намериха водачи, които също като мене, сина на хуманизма, видяха в тая власт пределното обременяване, вече непоносимо за човечеството, и вдигнаха своя свят на борба с нея — борба на живот и на смърт. Заради това човечеството дължи несъмнено благодарност на тези мъже, но това същевременно и доказва, че демокрацията в западните страни, въпреки изостаналостта на нейните институции, въпреки закостенялостта в схващането ѝ за свободата, проявявано спрямо всичко ново и необходимо, стои в общи черти все пак на позицията на прогреса, на добрата воля за усъвършенствуване на обществото и е по същество способна за обновяване, подобряване, подмладяване, за преход към по-отговарящи на жизнените условия състояния.

Всичко това между другото. Онова, за което искам като биограф тук да припомня, е засилилото се с приближаване на поражението и стигналото до своя връх при това поражение падане на авторитета на монархичната милитаристична държава, на тая привична за нас дотогава форма на живот, сгромоляването, абдикацията на тази държава, при все още царящата нищета, при все по-нарастващото обезценяване на парите и възникването на някакво ново състояние на разюздано дискутиране и умозрителна свобода — някакво жалко и незаслужено добиване на гражданска самостоятелност, разпадането на почиващия дотогава на дисциплина държавен механизъм в дебатиращи тълпи от останали без господари поданици. Всичко това не е някакво особено отраднo зрелище и аз мога да определя само с думата „мъчителни“ впечатления, добити от събранията на появилите се по онова време „съвети на умствените работници“ и пр., събрания, в

които участвах като напълно пасивен наблюдател из залите на мюнхенските хотели. Ако бях романист, щях да опиша на читателя едно такова заседание, на което някой, да речем, белетристичен писател говореше не без грация, дори сибаритски приятно на темата „Революция и човеколюбие“ и предизвикваше свободни, прекалено свободни, неясни и объркани прения, в които вземаха участие най-странни, излизащи само при такива случаи на бял свят субекти, шутове, манияци, живи привидения, подстрекатели и дървени философи — ако бях романист, казвам, щях да опиша по тия свои угнетителни спомени доста пластично едно подобно безпомощно и безнадеждно събрание. Тук се произнасяха речи за и против човеколюбието, за и против офицерите, за и против народа. Някакво момиченце каза едно стихотворение някакъв човек във военно сиво-зеленикаво едва можа да бъде възпрян при четенето на ръкописа му, който започваше с обръщението: „Драги граждани и гражданки!“ и щеше да заеме без съмнение цялата нощ; един озлобен завършващ студент неумолимо се обяви против всички преждеговоривши, без да удостои събранието с някакво свое положително становище — и тъй нататък. Държането на слушателите, които се провикваха с просташки реплики от местата си, беше буйно, детинско и брутално, председателството безпомощно, въздухът ужасен и резултатът помалък от нула. Човек се оглеждаше наоколо и само се питаше дали е единственият тук, който страда, и беше щастлив, когато излезеше на улицата, където от часове вече нямаше трамваи и някакви, безцелни навярно, изстрели проехтяваха в зимната нощ.

Леверкюн, с когото споделях тези свои впечатления, беше извънредно зле тогава, той боледуваше и в болестта му имаше нещо от унизителните мъчения, от късането на меса с нажежени клещи, без всъщност животът му да бе застрашен непосредствено. Все пак страданията му стигаха, изглежда, до такава точка, при която човек едва доживява до следния ден. Съсипваше го нестихващо и при най-строга диета стомашно разстройство, придружено от непоносими, чести, продължаващи с дни главоболия и траещи цели часове, дори дни повръщания, и то при празен стомах — истинско бедствие, недостойно, коварно, унизително, пристъпите на което завършваха с пълно изтощение и продължително непонасяне на светлината. Не ще и дума, това заболяване не се дължеше на някакви душевни страдания

поради мъчителните събития от последно време — поради поражението на страната и придружаващите го хаотични явления. В неговото манастирско-селско усамотение, далече от града, тези неща почти не го засягаха, макар че беше в течение на тях, не от вестниците, каквито не четеше, а от толкова съчувстващата му, колкото и невъзмутима болногледачка госпожа Елза Швайгецил. По повод на тези събития, предвиждани и затова посрещани от него не като внезапен удар, а като сбъдване на нещо, отдавна очаквано, той можеше най-много да свие рамене и моите опити да видя в сполетялото ни нещастие и някаква добра страна, каквато то би могло и да има, се възприемаха от него като излияния, доста сродни на ония, в които се бях впускал в началото на войната — аз още си спомням студените, скептични думи: „Господ да ви е на помощ в тия ваши студии!“ — с които ми бе отговорил тогава.

И все пак! Колкото и да изглеждаше невъзможна някаква вътрешна връзка между влошаването на здравето му и нещастната участ, сполетяла отечеството ни — моята склонност да виждам обективна зависимост между едното и другото, да тегля символичен паралел между тях — склонност, засилвана и от простия факт на едновременността им, — ме караше да мисля, че той не стои в действителност толкова настрана от външните събития; аз обаче запазвах тая своя мисъл за себе си и се пазех да я изразя пред него дори само с намек.

Адриан не искаше да се вика лекар, тъй като смяташе, че неговото страдание е нещо съвсем обичайно — само едно остро засилване на унаследената му мигрена. Госпожа Швайгецил беше, която най-после настоя да бъде повикан валдсхутският околийски лекар доктор Кюрбис, онзи, който бе акуширал на времето госпожицата от Байройт. Добрият човек не пожела и да слуша за мигрена, тъй като обикновено извънредно силното у Адриан главоболие не се съсредоточаваше само в едната половина на главата, какъвто е случаят при мигрената, а дълбаещата болка обхващаше двете очи и областта над очите, така че докторът я окачестви като страничен симптом. Неговата диагноза гласеше, наистина под известна резерва, че признаците говорят за нещо като язва в стомаха. Той предписа на пациента да взема вътрешно разтвор от адски камък, като предупреди, че може да се яви и кръвоизлияние, каквото в действителност не

последва. Тъй като предписаното лекарство не помогна, той препоръча силни дози хинин два пъти дневно, които докараха наистина известно временно облекчение. Но в интервали от две седмици, и то в продължение на цели два дни, пристъпите, много подобни на тежка морска болест, се възобновяваха и диагнозата на Кюрбис скоро се поколеба или по-право, се затвърди, но в друга посока: той вярваше, че може вече със сигурност да определи страданието на приятеля ми като хронически гастрит със значително разширение вдясно на стомаха, свързано със застой на кръвта, нарушаващ нормалния приток на кръв към главата. И той предписа карлсбадска минерална сол и диета, целяща да намали по възможност обема на приеманата храна, така че менюто на болния бе сведено почти само до леки меса, като течностите, супите, зеленчукът, тестените храни се изключваха. Това беше насочено и срещу образуването на ужасните киселини, от които Адриан страдеше. Кюрбис беше наклонен да приеме, че това прекомерно отделяне на киселини в стомаха е поне отчасти на нервна почва и е във връзка с някакво централно смущение и следователно с мозъка, който за пръв път започна да играе някаква роля в неговите диагностични съображения. Тъй като разширението на стомаха бе излекувано, а главоболията и повръщанията не преставаха, той все повече бе готов да подпише тези болезнени явления на мозъчната дейност. Това негово убеждение се засилваше и от обстоятелството, че болният настойчиво избягваше светлината: даже и когато не беше на легло, прекарваше половината ден в плътно затъмнена стая, защото една слънчева сутрин само беше достатъчна толкова да изтощи нервите му, че той жадуваше вече за тъмнина и се наслаждаваше на нея като на благодат. Разговаряйки с него, и аз съм прекарвал не малко дневни часове в игуменската стая, която той така затъмняваше, че само след продължително свикване очите започваха да различават очертанията на мобилите върху фона на смъртно отразяващите външната светлина стени.

По това време му бяха предписани компреси с лед и студени обливания на главата сутрин и тези процедури се оказаха по-ефикасни от предишните лечебни мерки, макар и те да бяха само палиатив, чието облекчително действие не позволяваше още да се говори за някакво излекуване: тежкото състояние не беше преодоляно, пристъпите периодично се повтаряха; болният заявяваше, че бил все пак готов да

се примири с тях, ако постоянно не го измъчвала непрестанната болка и натиск в главата, в очите и някаква трудна за описване обща скованост от глава до пети. Тази скованост затрудняваше, изглежда, и говора му, така че страдалецът — не зная, съзнаваше ли той това, или не — понякога провличаше думите и поради трудното движение на устните дори изяждаше някои срички. Повече съм наклонен да вярвам, че на това той не обръщаше внимание, защото то не го възпираше да говори от друга страна, аз оставах понякога и с впечатлението, че той просто се възползуваше от тази си спънка и беше доволен от нея, за да може да изказва недотам ясно, дори едва разбираемо някои неща, за които такъв именно говор като в просъница му се виждаше може би най-подходящ. И той ми говореше за малката русалка от Андерсеновата приказка — приказка, която извънредно обичаше, от която се възхищаваше — особено от действително чудесното описание на ужасното царство на морската вещица отвъд завличащите водовъртежи, сред гората от полипи, където копнеещото дете се бе решило да проникне, за да получи вместо рибешката си опашка човешки крака и посредством любовта на черноокия принц — тя самата имала очи „тъй сини, като най-дълбокото море“ — да добие може би като хората и безсмъртна душа. Той се забавляваше да сравнява режещите болки, които нямата красавица била готова да изпитва при всяка крачка на новите си бели крака, с това, което той непрекъснато трябваше да понася, наричаше я своя посестрима в горестта и подхвърляше наистина на дружеска, хумористично реалистична критика нейното поведение, нейното упорство, нейното сантиментално увлечение по двуногия човешки свят.

— Цялата работа започва с култа ѝ към мраморната статуя, попаднала на морското дъно — каза веднъж той, — с момчето, сигурно от Торвалдсен^[1], към което тя започва да храни доста непозволени симпатии. Бабата е трябвало да забрани на малката тая игра, вместо да ѝ позволява да сади и розова плачеца върба в синия пясък. Много снизходителни са били към нея от самото начало и после, много естествено, не можеш вече да укротиш копнежите ѝ по истерично надценявания горен свят и „безсмъртна душа“. Безсмъртна душа, за какво ѝ е тя? Съвсем несмислено желание! Много по-успокоително е да знаеш, че след смъртта ще се превърнеш в морска пяна, както си е наредено от природата за тая малка. Една сваятна русалка би

съблазнила този празноглав принц, който не е способен да я оцени и пред очите ѝ се жени за друга, би го примамила на мраморните стъпала на двореца му, би го завлякла във водата и нежно удавила, вместо да оставя съдбата си да зависи от глупостта му, както тя прави. С вродената ѝ рибешка опашка той щеше да я обича навярно много по-горещо, отколкото с болезнените ѝ човешки крака...

И с деловитост, разбира се, шеговита, но със смръщени вежди, при това и неясно, едва движейки непослушните устни, той ми говореше за естетичните предимства на русалския облик пред човешкия, който приличал на вила, за пленителната линия на това водно същество, преминаваща от женските бедра в люспеста, гладка, силна и гъвкава рибя опашка, създадена за бързи и точни движения. Той не виждаше в това никаква чудовищност, присъща иначе на митологичните комбинации на човешкото с животинското и като че ли отричаше в дадения случай изобщо уместността на понятието митологична фикция в морската нимфа, твърдеше той, имало пълна и съвършено убедителна органическа реалност, красота и необходимост, което впрочем се виждало и от жалкото, декласирано състояние на малката русалка, след като си откупила крака, за което никой не ѝ бил благодарен — тя била без съмнение късче природа, за него природата ни е останала дължна, ако изобщо ни е останала дължна, което той всъщност не вярвал и нещо повече, по това той повече знаел и тъй нататък.

И сега сякаш го чувам как ми говори или по-скоро мърмори с някаква мрачна шеговитост, приемана и от мен шеговито, с известна тревога наистина в душата, както обикновено, но и с мълчаливо възхищение от това негово настроение, което той съумяваше да отвоюва от явно потискащото го бреме. Поради това именно настроение аз одобрих отказа, с който той посрещна направените по дълг около това време предложения от доктор Кюрбис: лекарят препоръчваше, по-право предоставяше на болния да реши дали да се консултира и с по-голям медицински авторитет. Адриан обаче отклони тая препоръка и не искаше и да чуе за нов лекар. Преди всичко имал пълно доверие в доктор Кюрбис, заяви той, а освен това бил убеден, че ще се справи сам със собствени сили и с помощта на природата със своите болки. Същото чувство имах и аз. Виждах повече полза от една промяна на обстановката, от отиване на курорт, което докторът също

тъй препоръчваше, но както можеше да се очаква, пациентът и на това не се съгласи. Твърде много държеше той на решително избраната си и станала му вече обичайна рамка на живота, твърде държеше на къщата и стопанството, на камбанарията, езерото и хълма, на своя старинен кабинет, на кадифеното си кресло, за да допусне дори и мисълта да замени всичко това, макар и за четири седмици с посредствения живот „на бани“ — с табълдот, разходки и курортна музика. Като претекст за отказа си той сочеше преди всичко госпожа Швайгецил, която щял да обиди, ако предпочете някакво чуждо, стереотипно обслужване пред нейното — още повече, че тук, под нейните изпълнени с разбиране, с житейска опитност и спокойствие грижи, се чувствувал най-добре от всякъде. И наистина питаше се, къде би могъл той да има това, на което се радваше сега при нея, която според новите лекарски предписания му носеше на всеки четири часа храна: сутрин в осем часа яйце, какао, препечен хляб, в дванадесет малък бифтек или котлет, в четири супа, месо, малко зеленчук, в осем студено печено и чай. Този режим се бе оказал благотворен. Той предотвратяваше покачането на температурата, предизвикано от по-тежка храна.

Накедай и Кунигунда Розенцил се явяваха редовно в Пфайферинг. Донасяха цветя, конфитюр, ментови бонбони и други неща, които можеха да се намерят при тогавашната оскъдица. При Адриан ги пускаха невинаги, дори твърде рядко, но това не смущаваше нито едната, нито другата. Кунигунда се обезщетяваше поне, когато не беше приемана, с някое добре съчинено писмо на най-чист и достоен немски език. Накедай беше лишена наистина от тази утеха.

Аз се радвах, когато Рюдигер Шилдкнап, подобноокият, навестяваше нашия приятел. Присъствието му действуваше така успокоително, така разведряващо върху Адриан — де да бе идвал често! Но болестта на Адриан беше тъкмо един от онези сериозни случаи, които парализираха обикновено услужливостта на Рюдигер — знаем вече, че щом се почувствуваше желан настоятелно, той ставаше опърничав и скъперник със себе си. Извинения, сиреч възможности да придава рационален характер на тази си своеобразна черта, не му липсваха: впрегнат в неблагоприятната си литературна работа, в тая преводаческа мъка, той наистина трудно можеше да намери свободно време, а освен това и собственото му здраве страдеше от лошата храна; по онова време често се оплакваше от възпаление на червата, така че,

когато идваше в Пфайферинг — защото от време на време все пак дохождаше, — той носеше фланелен пояс, а понякога и влажен компрес с мушамата отгоре — източник на горчив комизъм и англосаксонски jokes^[2] за него, а не по-малко и на забава за Адриан, който в ничие присъствие не успяваше така непринудено да се издигне с шеги и смях над телесните си страдания, както в присъствието на Рюдигер.

Също и сенаторката Роде идваше, разбира се, от време на време само, от претъпканото си с бюргерски мобили убежище отсреща, за да се осведомява за здравето на Адриан от госпожа Швайгецил, ако сама не можеше да го види. Когато той я приемаше или пък се срещаха някъде навън, тя му разказваше за дъщерите си, като стискаше при смях устните си, за да прикрие някои празноти в предните си зъби, защото и тук, както в косата над челото, имаше някои неблагоприятия, които я караха да избягва хората. Клариса, съобщаваше тя, много обичала своята артистична професия и съвсем не искала да помрачава радостта си от нея заради някаква си там студенина на публиката или придиричивостта на критиката и безочливата жестокост на този или онзи режисьор, който, за да ѝ развали настроението, ѝ подвиквал иззад кулисите „по-живо, по-живо!“, когато се канела да изиграе с наслада някоя солова сцена. Нейният дебютен ангажимент в Целе изтекъл, а следният не я издигнал повече: сега играела младежки любовни роли в далечния Елбинг в Източна Пруссия, но имало изгледи да бъде ангажирана и на запад, в Пфорцхайм, откъдето се откривал в края на краищата път към сцените на Карлсруе или Щутгарт. При тази кариера важното било да не останеш в дълбоката провинция, а о време да се утвърдиш в някой голям областен театър или на някоя частна столична сцена, добила известно значение. Клариса се надявала да си пробие път. Но от писмата ѝ, поне от тези до сестра ѝ, излизало, че нейните успехи имали повече личен, тоест еротичен, отколкото артистичен характер. Безбройни били задирията, на които била изложена, и една част от енергията ѝ отивала да ги отхвърля с подигравателна хладина. Не направо на майка си, но на Инес тя била писала, че някакъв богат търговец, впрочем добре запазен още старик, искал да я направи своя любовница и ѝ обещавал разкошна издръжка със собствено жилище, кола и тоалети — с което би могла да накара безсрамния режисьор с неговото „по-живо, по-живо!“ да млъкне, а критиката да промени

настроението си. Но тя била твърде горда, за да урежда живота си на такава основа. Тя държала преди всичко на своята личност, а не на личното си благополучие — ангросистът бакалин получил отказ и Клариса се отправила за нова борба към Елбинг.

За своята мюнхенска дъщеря Инститорис сенаторката не говореше с такива подробности: нейният живот не изглеждаше толкова неспокоен и рискуван, той беше по-нормален, по-осигурен — погледнато повърхностно, а явно беше, че госпожа Роде искаше да гледа повърхностно, тоест тя представяше брака на Инес като щастлив, в което имаше, разбира се, голяма доза повърхностно благодушие. Тъкмо тогава се бяха родили близначките и сенаторката говореше с естествено вълнение за това събитие — за трите милички същества, които тя навестявала от време на време в тяхната идеална детска стая. Подчертано, с гордост, тя хвалеше по-голямата си дъщеря за непреклонността, с която успявала въпреки неблагоприятните обстоятелства да поддържа своя дом в безупречно състояние. Не можеше да се разбере дали тя наистина не знаеше това, което знаеха вече всички, именно историята с Швертфегер, или само се преструваше, че не знае. Адриан, както на читателя е вече известно, беше в течение на тия неща благодарение на мене. Един ден — доста странно наистина — той изслуша за това изповед и от самия Рудолф.

По време на острата фаза на болестта цигуларят се показва извънредно състрадателен, верен и предан към нашия приятел, изглеждаше дори, че иска да използва случая, за да покаже колко държи на неговото благоволение и разположение и нещо повече: впечатлението ми беше, че той смяташе да се възползува от страдалческото, разслабено и както навярно си мислеше, безпомощно до известна степен състояние на Адриан, за да му демонстрира несломимата си, подкрепена и от личното му иначе обаяние любезност и да преодолее по този начин непристъпността, студенината, ироничната му затвореност, която, поради повече или по-малко сериозни причини, го засягаше или обиждаше, или уязвяваше суетността му, или нараняваше някакво действително чувство — един бог знае как тук стояха нещата! Когато човек говори за създадената сякаш само за флирт натура на Рудолф тъй, както би трябвало да говори за нея, много лесно може да се увлече и да каже някоя дума в повече. Но човек не би трябвало да казва и нещо по-малко и колкото се

отнася до мене, тая натура, тия нейни прояви ми се представяха в светлината на някаква абсолютно наивна, детинска, бих казал, коварна демоничност, отблясъци от която струва ми се, че виждах понякога весело да играят в сините му, наистина много хубави очи.

С една дума, Швертфегер проявяваше голяма загриженост поради заболяването на Адриан. Много често се осведомяваше по телефона от госпожа Швайгецил за неговото състояние и предлагаше да го посети, стига такова едно посещение да не е тягостно и да е в състояние да разведри болния. И той дошъл наскоро по време на едно подобрене в състоянието на Адриан от няколко дни, проявил подкупваща радост по повод на срещата, два пъти се обърнал на „ти“ в началото на посещението си към него и едва на третия път, тъй като Адриан не се поддаде на това, се поправил, като се задоволил само с обръщение по име, но вече с „вие“. Донякъде за утеха и сякаш за опит и Адриан се обърнал веднъж към него по име, впрочем не с интимно умалителната, общовъзприета за Швертфегер форма, а с пълната, значи, с „Рудолф“, но веднага се отказал от това. Впрочем той го поздравил за хубавите успехи, които цигуларят бе напоследък пожелал. Швертфегер беше изнесъл в Нюрнберг самостоятелен концерт и с отличното си изпълнение на сюитата в ми-мажор от Бах (само за цигулка) беше възбудил вниманието на публиката и печата. Последница от това беше излизането му като солист на един мюнхенски концерт на академията в „Одеон“, където на всички се бе извънредно харесала чистата му, сладостна и технически съвършена интерпретация на Тартини. С малкия му тон хората се бяха примирили. Той компенсирал това с музикалните си (а също и лични) качества. Неговото издигане на поста концертмайстор в Цапфенщюсеровия оркестър, от който пост предшественикът му се оттегляше, за да се отдаде изключително на преподавателска дейност, можеше да се счита вече за свършен факт въпреки младостта на Руди, а при това той изглеждаше още по-млад, отколкото беше в действителност, по-млад — макар да звучи странно това, — отколкото го знаех дори в началото на нашето запознанство.

Въпреки това Руди изглеждал потиснат от известни обстоятелства в своя частен живот — от връзката си с Инес Инститорис, по повод на която излял поверително между четири очи сърцето си пред Адриан. Впрочем „между четири очи“ е не напълно

правилно или не съвсем точно казано, тъй като разговорът се бе състоял в затъмнена стая и двамата изобщо не се виждали или само смътно се виждали един друг — обстоятелство, което е окуражавало и облекчавало без съмнение Швертфегер в неговите признания. Бил извънредно ясен, слънчево син, белоснежен януарски ден през 1919 година и Адриан веднага след пристигането на Рудолф и след първите поздрави във вкъща почувствувал такова силно главоболие, че помолил госта си да поседи поне за малко с него в изпитано благотворната му и успокоителна тъмнина. Затова от залата с Нике, където отначало били влезли, те преминали в игуменската стая и с помощта на капациите и завесите на прозорците така я изолирали от светлината, че помещението добило познатия на мене вид: отначало очите нищо не виждали в пълния мрак, сетне започнали да различават приблизително разположението на мобилите и да долавят едва процеждащата се отвън светлина, смътно отражавана от стените. От кадифеното си кресло Адриан отново се извинил в тъмнината заради това свое прекалено изискване, но Швертфегер, настанен на савонароловския стол зад масата, го уверил в пълното си съгласие. Щом това носело на Адриан облекчение — а той можел много добре да си представи как го то облекчава, — това било и за него най-доброто. Разговорът се водел приглушено, дори тихо, отчасти заради състоянието на Адриан, отчасти и защото в тъмнината гласът неволно се понизява. Тъмнината разполага дори към мълчание, към замиране на разговора, но дрезденската цивилизованост и светска школовка на Швертфегер не търпеше паузи, той свободно бърбел и не оставял беседата да заглъхне въпреки пълната си неориентираност в тъмнината относно реакциите у неговия слушател. Засегнали авантюристичното политическо положение, борбите в Берлин, после заговорили за най-новата музика и Рудолф изсвирил много чисто с уста нещо от „Ноци в испанските градини“ на Фаля и от сонатата за флейта, цигулка и арфа на Дебюси. Изсвирил и буррего от „Loves Labours Lost“ в съвършено ярна тоналност, а веднага след това и смешната тема на плачещото кученце от марионетната пиеска „За безбожното лукавство“, без да има напълно възможността да съди доставя ли това удоволствие на Адриан, или не. Най-сетне въздъхнал и рекъл, че сега съвсем не му било до свирене, а, напротив, на душата му било много тежко или ако не тежко, то все пак досадно, мрачно, неспокойно, объркано-угрижено,

значи, все пак тежко. Защо? Да се отговорело на това, естествено не било лесно, не било и твърде допустимо, освен в края на краищата пред един приятел, пред когото повелята за дискретност нямала такова значение, кавалерската повеля да не се издават любовните истории, която той, разбира се, обикновено спазвал, тъй като не бил бърбрица. Но той не бил и само кавалер, дълбоко се заблуждавал този, който така само си го представял — като някакъв повърхностен бонвиван и селадон, та това е истински ужас. Той бил човек, бил артист и пет пари не давал за някаква кавалерска дискретност, толкова повече, че този, на когото говорел, сигурно знаел така добре всичко, както и всеки останал. С една дума, отнасяло се до Инес Роде, Инститорис по-право, и до неговите отношения с нея, за които той нямал вина. „За това аз нямам вина, Адриан, повярвай — повярвайте ми! Не аз съм я съблазнил, а тя мене и рогата на малкия Инститорис, да употребим този глупав израз, са изключително нейно дело, не мое. Какво бихте сторили, ако една жена се вкопчи като давецка се във вас и поиска на всяка цена да ви направи свой любовник? Ще оставите връхната си дреха в ръцете ѝ и ще избягате ли?“ Не, така не се постъпвало вече, и тук имало кавалерски повели, от които няма как да се отклониш, особено ако и жената е красива, макар и по някакъв фатален, страдалчески начин. Но и той чувствувал у себе си фаталност, и той също страдал, та той е един вечно напрегнат, тревожен артист, той не е лудата глава или слънчевият младеж, или каквото и да било там, за каквото го мислели. Инес си мислела какво ли не за него и съвсем неправилно, а това създавало и погрешни отношения, сякаш не били едни такива отношения вече сами по себе си достатъчно погрешни — с глупавите ситуации, които непрекъснато се пораждали от тях, с принудителната предпазливост във всяко едно отношение. На всичко това Инес можела по-лесно да не обръща внимание по простата причина, че тя обичала страстно — той можел да каже това, защото тя го обичала въз основа на неверни представи. Но той нямал това предимство, той не я обичал: „Никога не съм я обичал, това признавам открито, към нея съм хранил винаги само братски, приятелски чувства и това, дете отидох с нея толкова далече и дете тази глупава връзка, в която тя тъй се е вкопчила, все още се влачи — това се дължи на моето кавалерство.“ Тук трябвало да каже съвършено поверително и следното: когато от страстта, от просто отчаяната страст била обзета

жената, а мъжът изпълнявал само кавалерския си дълг, в това имало нещо съмнително, дори деградиращо. Това извращавало някак обладанието и водело до нежелателен превес на жената в любовта, поради което могло да се каже, че Инес се отнася към него, към тялото му тъй, както се полага да се отнася всъщност мъжът към жената — а на всичко отгоре се прибавяла и болезнената ѝ, трескава, при това напълно неоснователна ревност с претенция за изключително притежаване на личността му: неоснователна, както казал, защото той бил преситен от любовта ѝ, впрочем преситен и от самата нея, от нейното вкопчване, и неговият невидим слушател не можел да си представи каква отрада била сега за него при тези именно обстоятелства близостта на един издигнат и високо ценен от самия него мъж — тая атмосфера, този разговор, който сега водят. За него се съдело обикновено погрешно: той предпочитал хиляди пъти да води един сериозен, възвишаващ и развиващ го разговор с един такъв мъж, отколкото да лежи при жените да, ако би трябвало сам да охарактеризира себе си, той бил убеден, след строга проверка, че най-правилно би сторил, ако наречел себе си платонична натура.

И изведнъж, сякаш за да поясни казаното, Руди заговорил за виолин-концерта, който Адриан можел да напише за него, специално за него, с изключителното по възможност право за изпълнение само от него, това било неговата мечта! „Аз имам нужда от вас, Адриан, за своето издигане, усъвършенствуване, обновяване, за своето очистване, така да се каже, от другите истории. Честна дума, така е, аз никога не съм гледал на нещо по-сериозно, никога не съм изпитвал по-належаща нужда. А концертът, който бих желал да напишете за мене, е само сбит, бих казал, символичен израз на тази нужда. Вие ще го направите чудесен, ще го направите много по-добре и от Делиус, и от Прокофиев, с една невероятна проста и напевна първоначална тема в главната част, която ще се повтори след каденцата — това е най-добрият момент във всеки класически концерт за цигулка, когато след соловата акробатика първата тема се подема наново. Но за вас съвсем не е необходимо да правите това, за вас изобщо не е необходима и каденца, това са отживелици, вие можете да захвърлите всякакви условности и дори подразделянето на части — не са нужни никакви части, алегро молто може да сложите, ако щете, и в средата — истински дяволски трели, при които жонглираш с ритъма — както само вие умеете да го

направите, а адажиото може да дойде накрая като апотеоз — всичко може да бъде колкото е възможно по-нетрадиционно, във всеки случай аз така ще го изсвирия, че хората просто ще плачат. Ще се сживея с музиката ви, така че ще мога и насън да я свирия, ще положа най-нежни грижи над всяка нота като някаква майка, защото аз наистина бих бил майката, както и вие бащата — той ще бъде нашата рожба, платоническа рожба, — да, нашият концерт би бил наистина осъществяването на всичко онова, което разбирам под думата платоническо...“

Така говорел тогава Швертфегер. На тези страници аз съм се отзовавал много пъти благоприятно за него, а и сега, когато възстановявам пред погледа си всички тия неща, аз пак съм настроен снизходително към него, подкупен до известна степен от неговия трагичен край. Но читателят ще разбере сега по-добре някои изрази, употребени от мен за този човек, като „коварна наивност“ или „детинска демоничност“, с които исках да изтъкна някои страни от природата му. На мястото на Адриан — макар да е, разбира се, глупаво да се поставям на мястото на Адриан — аз не бих претърпял много неща измежду тия, които Рудолф беше изнесъл. Това беше без съмнение злоупотреба с тъмнината. Не стига, че на няколко пъти бе отивал твърде далеч в своята откровеност относно връзката си с Инес, но и в друга насока той стигаше твърде далеч, непростително, дяволски далеч — изкушен, бих казал, от тъмнината, ако понятието „изкушение“ е употребено правилно там, където много по на място би било да се говори за дръзко посегателство на доверчивото интимничене срещу самотността.

Това е истинското название за отношението на Руди Швертфегер към Адриан Леверкюн. Посегателството трая с години и известен печален успех не можеше да му се отрече: в края на краищата се разкри колко беззащитна била самотността срещу подобни домогвания, за гибелта впрочем на самия този, който се беше домогвал.

[1] Торвалдсен е известен датски скулптор. — Б.пр. ↑

[2] Смешки (англ.). — Б.пр. ↑

XXXIV

Не само с режещите болки на „малката русалка“ сравняваше своите мъки Леверкюн по време на най-голямото влошаване на здравето му: при разговор той си служеше и с друг, забележително нагледен и точен образ, за който си спомних, когато няколко месеца по-късно, през пролетта на 1919 година, болестта му като по чудо изчезна и духът му подобно на феникс литна с най-голяма свобода, с поразителна мощ към несдържано, да не кажа, неудържимо вече, във всеки случай неспирно, стремително, почти задъхано творчество. Тогава именно този образ ми разкри, че двете състояния, състоянието на потиснатост и състоянието на подем, не бяха вътрешно чак толкова разграничени, не бяха без всякаква връзка помежду си, а, напротив, потиснатостта подготвяше подема и до известна степен се съдържаше в него — и обратното, настъпилият след това период на здраве и творчество съвсем не бе само време на добро самочувствие, а в известен смисъл също тъй и период на изпитание, на болезнено напрежение, на угнетеност... Но колко лошо пиша! От силното си желание да кажа всичко отведнъж изреченията ми се преплитат, аз се отклонявам от мисълта, която исках да отбележа, създава се впечатлението, като че ли при своите отклонения изпускам нишката на разказа. Не е зле да изпреваря читателя с тази си критика. Но това прибързване, това объркване в мислите ми се дължи на вълнението, предизвиквано от спомените за онова време, което разглеждам, за времето, когато се сгромолясваше германската авторитарна държава, когато на разискванията се даде пълна свобода това време увлече и моята мисъл в своя водовъртеж и порази иначе улегналия ми светоглед с новости, които не беше така лесно да се смелят. Чувството, че се приключва една епоха, която обхващаше не само деветнадесетия век, но водеше началото си от завършека на Средновековието, от разкъсването на схоластичните окови, от еманципацията на индивида, от зараждането на свободата, епоха, която трябваше да смятам собствено за своя втора духовна родина, с една дума, епохата на

буржоазния хуманизъм — чувството, че последният час на тази епоха е вече ударил, че настъпва вече промяна в живота, че светът навлиза под ново, безименно още съзвездие — това заострящо вниманието ни чувство не беше породено едва при този край на войната, то бе възникнало още при нейното избухване, четиринадесет години след смяната на столетието, и беше основната причина за потреса, за дълбокото вълнение пред съдбата, което хората като мен тогава изпитваха. Нищо чудно следователно, че разложителният процес, предизвикан от поражението, изостри това чувство до крайност, както не е чудно и това, че в една победена страна като Германия то овладя много по-определено умовете, отколкото у народите победители, душевното състояние на които, поради самата победа остана, общо взето, несравнено по-консервативно. Те съвсем не почувствуваха войната като дълбока, историческа граница, като прелом, какъвто тя се стори на нас, а видяха в нея само благополучно приключено безпокойство, след завършека на което животът трябваше отново да влезе в обичайните си релси. Аз им завиждах за това. Завиждах особено на Франция, която, благодарение на победата, можеше да смята, макар наистина илюзорно, за оправдан и утвърден своя консервативно-буржоазен духовен строй; завиждах ѝ за чувството на сигурност в класично-рационалната сфера, което тя черпеше от победата си. Разбира се, отвъд Рейн аз се чувствувах тогава по-добре и по у дома си, отколкото у нас, в Германия, където, както казах, върху моя светоглед упражняваха натиск много нови, смуцаващи ме и застрашителни неща, с които съвестта ми държеше да е наясно — и тук аз си спомням обърканите вечерни спорове в швабингското жилище на някой си там Сикст Кридвис, с когото се бях запознал в салона на Шлагинхауфенови. За него скоро ще се изкажа по-подробно, а засега предварително само ще отбележа, че срещите и интелектуалните обсъждания у него, в които често участвувах от чиста добросъвестност, ми бяха не малко омръзнали — докато в същото време, в дружеска близост и с цялата си дълбоко развълнувана и често ужасена душа, аз присъствувах на раждането на едно произведение, което не беше без известна дръзновена и пророческа връзка със същите тези разисквания, като ги утвърждаваше и осъществяваше обаче на една по-висока, вече творческа плоскост... Ако добавя, че покрай това трябваше да изпълнявам преподавателските си

задължения, без да пренебрегвам и грижите за семейството си, читателят лесно ще разбере тогавашното ми пренапрежение, което, заедно с оскъдната откъм калории прехрана, бе значително намалило телесното ми тегло.

И това също казвам само за да охарактеризирам тогавашното бързотечно, опасно време, а не, разбира се, за да предизвикам някакво съчувствие у читателя към моята незначителна личност, на която мястото е само в задния план на тези спомени. Изразих вече съжалението си, че жарът ми да ги споделям създава на места впечатлението, че мислите ми скачат от предмет на предмет. Но това впечатление е погрешно, защото аз здраво държа нишката на разказа и не съм забравил, че исках да приведа освен „малката русалка“ и второ поразило ме многозначително сравнение, употребено от Адриан през най-тежкия период на болестта му.

— Как се чувствавам ли? — рече ми веднъж той. — Горедолу както мъченик Йоан в казана с врящо масло. Това ще ти даде доста точна представа. Като благочестив страдалец аз клеча в този казан, под който весело пращи буен огън, съвестно раздухван от един юначага с ръчно духало; тая процедура се извършва пред очите на императора, който я наблюдава съвсем отблизо — това, трябва да знаеш, е император Нерон, — един едър турчин, заметнат с италиански брокат — помощник-палачът, с наметка и срамна торбичка, полива с черпак тила ми с кипящото масло, в което благоговейно седя. Поливат ме по всички правила на готварското изкуство като някакво печено, адско печено, любопитна гледка, ти също си поканен на нея и стоиш зад преградата сред искрено заинтересуваните зрители, магистрати и звана публика, сред нея някои са с чалми, а някои с истински старонемски кепенца, с шапки отгоре. Добри, честни граждани, погълнати от тая гледка под закрилата на алебардистите. Един сочи на друг как се приготвява адското печено. С два пръста подпират бузата си, другите два са сгънали под носа си. Един шишко е вдигнал ръка, сякаш иска да каже: „Господ да пази от такова нещо!“ Глупаво смирение по лицата на жените. Виждаш ли го? Всички сме се стълпили, сцената е добросъвестно изпълнена с фигури. Кученцето на господаря Нерон е и то тук, за да не остане празно нито едно местенце. То има гневната муцунка на пинчер. В задния план се виждат кулите, шилестите еркери и островърхи фронтони на Кайзерсашерн...

Разбира се, той трябваше да каже: на Нюрнберг. Защото това, което описваше, той го описваше със същата релефна нагледност, както и прехода на русалското тяло в рибешката опашка, така че преди още да свърши описанието си, аз разпознах за какво става дума — това беше първият лист от дърворезбите на Дюрер към Апокалипсиса. И можех ли да не си спомня сетне това сравнение — видяло ми се най-напред странно и пресилено, макар и веднага да бе събудило у мене известни предчувствия, — когато постепенно ми се разкри по-късно Адриановият замисъл, произведението, което той овладяваше, докато и то го завладяваше, и за което набираше сили, въпреки че те бяха в упадък? Нима не бях прав, когато казах, че между депресивните и продуктивно-възходящите състояния на художника, между болестта и здравето не съществува рязка граница? Че през време на болестта и сякаш под нейна закрила действуват елементи на здраве, а елементи на болест в самото здраве допринасят да се изяви гениалността? Да, тъкмо така е, аз дължа това си познание на едно приятелство, което ме докарвало не малко грижи и страхове, но винаги ме е изпълвало и с гордост; геният е дълбоко запознат с болестта — черпеща сили от нея и благодарение на нея — творческа форма на виталността.

Идеята за апокалиптичната оратория, тайните му занимания с нея водят началото си следователно от много по-рано, още когато жизнените сили на Адриан изглеждаха напълно изчерпани, и трескавата бързина, с която той я нахвърли след това в няколко месеца на хартията, винаги създаваше у мене представата, като че ли онова злочесто състояние през време на болестта е било само някакво убежище, скривалище, в което неговата натура се бе оттеглила, за да подхранва и развива, неподозирана и неподслушвана от никого, в пълна и мъчителна изолираност от здравето ни съществуване такива проекти, за които обикновеното благополучие не вдъхва необходимата дръзновена решителност — тези проекти, грабнати сякаш от глъбините, го бяха чакали да ги изведе оттам и да ги изнесе на бял свят. А че те ми се разкриваха едва постепенно, от посещение на посещение, това вече казах. Той пишеше, скицираше, събираше, проучваше и комбинираше това не можеше да остане скрито за мене и аз го отбелязвах с искрено задоволство. Предпазливи въпроси от моя страна се натъкваха още седмици наред на полушеговита, полубоязлива скритност на отпор и раздражено премълчаване на

някаква ревниво пазена тайна, той ги посрещаше с намръщена усмивка, с отговори като: „Остави това любопитство, не се забърквай и ти в тая работа!“ Или: „Все ще го узнаеш достатъчно рано, драги.“ Или по-ясно вече и с по-голяма готовност да се признае нещо: „Да, мътят се там едни свещени страхотии. Не се очиства така лесно кръвта от богословския вирус. Току-виж, че избухнал някой бурен рецидив.“

Този намек потвърждаваше предположенията, които се бяха породили вече у мене, като гледах какво четеше. На писмената му маса открих едно странно книжле: стихотворен френски превод от тринадесетия век на видението на Павел, гръцкия текст на което датираше от четвъртото столетие. На моя въпрос отде има това чудо, той отговори:

— Розенцилката ми го изнамери. Не е първият куриозитет, който набарва за мене. Неуморна жена. Забелязала, че имам слабост към хора, които са „слизали“, искам да кажа: слизали в ада. Това може да сблужи дори такива свършено различни фигури като Павел и Вергилиевия Еней. Спомняш ли си, че Данте ги споменава редом като двамина, които са слизали там долу?

Помнех го.

— За жалост — рекох — твоята *filia hospitalis*^[1] не може да ти прочете това нещо.

— Да — засмя се той, — за старофренски трябва да си служи със собствените си очи.

Работата беше там, че по това време, когато той не можеше да си служи с очите си, когато болката над и в тях правеше четенето за него невъзможно, Клементина Швайгещил често му четеше на глас, и то неща, които звучаха доста странно — и все пак не толкова младото полифонично изкуство. Този шеговит подпис изведнъж ми напомни една пак такава шега и на Рихард Вагнер, който по времето на „Парсифал“ бе прибавил под едно свое писмо към името си и титлата „главен църковен съветник“. За този, който не е артист, е доста любопитен въпросът, доколко сериозно се отнася артистът към това, което би трябвало да бъде и изглежда да е най-важната и сериозна задача за него; доколко сериозно гледа той при това на себе си и каква доза от игра, притворство, високо комедиантство е налице при неговата работа. Ако този въпрос е неоправдан, то как е могъл корифеят на музикалния театър да си припише такова насмешливо

прозвище, тъкмо когато е създавал осветеното с толкова тържественост свое произведение? Подписът на Адриан будеше у мене подобно чувство — нещо повече, моите въпроси, тревоги и опасения отиваха по-далече дълбоко в душата си аз не бях уверен в законността на неговото дело, в неговото право да навлиза в днешно време в такава сфера, за чието възсъздаване той си служеше с най-крайни, най-сложни средства. С една дума, у мен бе залегнало изпълнено наистина с любов и страх подозрение, че приятелят ми бе жертва на естетизъм и това ме караше мъчително да се съмнявам в думите му, че противоположността на буржоазната култура, нейната алтернатива не е варварството, а общността, колективът.

Тук вече няма да ме разбере никой, който не е почувствувал каква близост съществува между естетизма и варварството, който не е преживял в душата си естетизма като пионер на варварството, както аз преживях това бедствие, действително не непосредствено, а благодарение на дружбата ми с един скъп на мене, извънредно застрашен артистичен дух. Възобновяването на култовата музика в светско време носи своите опасности. Тази музика, не ще и дума, преследваше църковни цели, а преди това и по-малко цивилизовани — врачелни, магьоснически: в ония именно времена, когато изпълнителят на свръхестествени функции — жрецът — бе същевременно и врач, и магьосник. Може ли да се отрече, че това беше предкултурното, варварското състояние на култа — и ще се разбере ли, че къснокултурното възобновяване на култовата същност, претендиращо за общност, за колектив сред пълната обществена раздробеност, прибегва към средства, които принадлежат не само към стадия на църковната цивилизованост, но и към примитивния стадий на култа? С това именно са непосредствено свързани и огромните трудности, които възникват при всяко разучаване и изпълнение на Леверкюновия „Апокалипсис“. Тук има ансамбли, които започват като хорове от диктори и едва постепенно, посредством най-необикновени преходи се превръщат в изключително богата вокална музика с други думи, хорове, които преминават през всичките отсенки на градуирания шепот, на разпределената по гласове реч, на речитатива, за да стигнат до най-полифонично пеене — при акомпанимент, започващ от обикновени шумове, магично-фанатичен негърски барабанен бой и удари на гонг, за да се превърне накрая в най-възвишена музика. Колко

често това просто застрашително произведение в стремежа си да разкрие музикално най-съкровено, да покаже и животното, и най-възвишените пориви у човека е ставало обект на упрека, че е кърваво варварство, а също така че е само един анемичен интелектуализъм! Казвам: ставало обект, защото неговият замисъл да обхване целия живот на музиката от предмузикалното ѝ елементарно магично-ритмично състояние до най-сложната нейна зрелост го излага може би не само в отделните части, но и като цяло на този упрек.

Ще приведа един пример, който винаги е възбуждал моята хуманна боязън и е бил неизменно предмет на подигравки и нападки от страна на враждебната критика. Но трябва да започна по-отдалеч. Всички знаем, че първата задача, най-ранното постижение на тоналното изкуство е било да денатурира звука, да задържи пеенето, което първоначално при пра човека е било някакво виене, плъзгащ се по много тонове звук, вече само върху един тон и да изтръгне от хаоса някаква тонална система. Ясно и напълно естествено: едно нормиращо подреждане на звуковете е било предпоставката и първата самоизява на това, което разбираме днес под музика. В нея е изостанал, като някакъв натуралистичен, така да се каже, атавизъм, като варварски рудимент от предмузикалните времена плъзгащият се звук, глисандото — похват, с който поради дълбоки културни съображения би трябвало да си служим с най-голяма предпазливост — в него аз винаги съм долавял някаква антикултурна, дори антихудожествена демоничност. Това, което искам да изтъкна, е, ако не предпочитаната, то все пак извънредно честата употреба на глисандо поне в тази творба, в „Апокалипсиса“, чиито картини на ужас са наистина извънредно съблазнителен и същевременно напълно законен повод за използването ма това дивашко средство. Колко ужасни са глисандите на онова място, където четирите гласа от олтара заповядват да бъдат пуснати четирите ангела на смъртта, които покосяват коня и конника, императора и папата и една трета от човечеството — тия глисанди на цугтромбоните, изнасящи тук темата, това измъчващо слуха блуждаене по седемте позиции на инструмента! Воят като тема — какъв ужас! И каква акустична паника създават повтарящите се глисанди на тимпаните, едно колкото музикално, толкова и шумно въздействие, осъществимо благодарение на механизиранията смяна на тона в тимпана през време на ударите. При тези звукове човек

настръхва. Но най-потресно е използването на глисандо при човешкия глас, при този пръв обект на музикално организиране и освобождаване от първобитното състояние на провлечен вой — това ужасно възвръщане към първобитното състояние, което хорът на „Апокалипсиса“ страховито изпълнява при разчупването на седмия печат, когато слънцето почернява, луната става като кръв, корабите в морето се преобръщат сред ужасените крясъци на търкалящите се хора.

Нека ми бъде позволено да кажа тук няколко думи за трактовката на хора в тая творба на моя приятел, за неизпробваното никога досега разкъсване на вокалното тяло, при което се стига до пълна разногласовост в разпределените по групи кръстосващи се партии, до драматични диалози и отделни възгласи, далечен класичен прототип на които е донякъде страшният вик „Варава!“ в Матеус пасион. „Апокалипсисът“ се отказва от оркестрови интерлюдии, затова пък хорът придобива на много места подчертан и поразителен оркестрален характер. Така е например при хоралните вариации, представящи хвалебната песен на изпълнителите небето 144 000 избраници, при която хорално е само това, че и четирите гласа са издържани в един и същ ритъм, докато оркестърът добавя или противопоставя най-богати ритмични контрасти. Крайно полифонната рязкост на тази творба (а и не само на нея) е давала немалко поводи за подигравки и нападки. Но такава е тя, такава тя трябва да се приеме, аз поне, колкото и да съм готов да ѝ се чудя, я приемам такава: тя е написана под знака на един парадокс (ако това е парадокс), а именно: всеки един дисонанс в нея изразява висшето, сериозното, благочестивото, духовното, докато хармоничното, тоналното е определено за света на ада и в този смисъл — за света на тривиалностите, на пошлостта.

Но аз исках да кажа нещо друго. Исках да посоча странния звуков обмен — твърде чест между вокалните и инструменталните партии на „Апокалипсиса“. Хорът и оркестърът не се противопоставят ясно един на друг като човешкото срещу вещественото те са претопени един в друг: хорът е инструментализиран, оркестърът локализиран до такава степен, че границата между човека и предметите изглежда фактически заличена, което допринася без съмнение твърде много за художественото единство на произведението, макар че в това — за мене поне — има нещо потискащо, опасно и недобро. Ето някои

примери: гласът на вавилонската блудница, жената върху звяра, с която земните царе блудствували, се оказва най-неочаквано извънредно грациозно колоратурно сопрано, чиито виртуозни рулади, чуващи се напълно като звуци на флейта, се сливат понякога със звуците на оркестъра. От друга страна, приглушаваният по разни начини тромпет встъпва гротескно в ролята на vox humana^[2], същото прави и саксофонът, който участва на много места в раздробения оркестър при предаването на сатанинските песнопения и безобразни хоровади на синовете на ада. Способността на Адриан за насмешливо подражание, кореняща се дълбоко в трагичната му натура, е твърде продуктивна тук в пародирването на различните музикални стилове, в които блудкавата разюзданост на ада се впуска. Доведени до карикатурност елементи от френския импресионизъм, буржоазна салонна музика. Чайковски, мюзикхол, синкопи и ритмични салти на джаза — всичко това се върти и блести многоцветно като някаква въртележка върху основното звучене на главния оркестър, който с голяма сериозност, мрачност, тежест и крайна строгост поддържа духовния ранг на произведението.

Но да продължа! Имам толкова още да казвам въз връзка е едва-що откритото завещание на моя приятел и все пак мисля, че ще е най-добре, ако се спра в своите бележки върху упрека, обяснимостта на който допускам, но по-скоро си бих отхапал езика, отколкото да го призная за справедлив: на упрека във варварство. Той е предизвикан от характерното за това произведение сливане на най-старото с най-новото, което съвсем не е произволно, а лежи в природата на нещата: то се дължи, бих казал, на „изкривеността“^[3] на света, която в най-късното прави да се повтаря най-ранното. Така например старата музика не е познавала ритъма такъв, какъвто го разбира по-късно. Пеенето е било размерено според законите на словото, то не е протичало в някакъв разчленен на тактове и периоди откъс от времето, а се е подчинявало по-скоро на духа на свободната декламация. А как стоят работите с ритъма в нашата съвременна музика? Не е ли и той приближен вече до речевата интонация, не е ли унищожен от крайната подвижност в промените? Още при Бетховен има места, които с ритмичната си свобода са предвестници на бъдещето. У Леверкюн има всичко, за да се изостави делението на тактове. Но той не го изоставя, не го изоставя с иронична консервативност. Но недържащ сметка за

симетрията, нагоден само към интонацията на словото, ритъмът му фактически се променя от такт на такт. Бях споменал за впечатления. Някои от тях, наглед незабележимо за разума, продължават да въздействуват в душата и да упражняват върху подсъзнанието своето определящо влияние. Така и фигурата, властно наивната музикална дейност на онзи презморски чудак, за когото друг един чудак, Адриановият учител, ни беше разказвал в младежките ни години и който при завръщането ни в къщи бе така пренебрежително одобрен от моя приятел — така и историята за Йохан Конрад Байсел беше едно такова впечатление. Защо да крия? Отдавна и неведнъж мисълта ми се е спирала на строгия наставник и основоположник на певческото изкуство в презморската Ефрата. Цял един свят дели неговата простодушно смела педагогика от издигнатото до най-високите степени на ерудицията, техниката, духовността произведение на Леверкюн. И все пак за мене, посветения приятел, в музиката на тази творба призрачно витае духът на откривателя на „господарите“ и „слугите“ сред тоновете, духът на създателя на музикално-химническата декламация.

Дали с тази интимна забележка допринасям нещо за изясняването на така болно засягащия ме упрек във варварство, който се опитвам да обясня, без ни най-малко да се съгласявам с него? Той би могъл донякъде да бъде отнесен по-скоро до известна отсянка на смразяващ масов модернизъм, в тази творба на религиозно визионерство, където богословският елемент е представен само от идеята за съда и за ужасите — една отсянка на stream-line^[4], нека ми бъде простено това обидно окачествяване. Да вземем например така наречения *testis*, свидетеля, разказвача на страшните събития, или „аз, Йоан“, който описва четирите живи същества от бездната с лъвска, телешка, човешка и орлова глава — за неговата партия по традиция е предвиден тенор, но този път тенор с почти кастратоподобен висок глас, чието студено провикване и репортьорска деловитост е в ужасно противоречие със съдържанието на катастрофалните съобщения, които той прави. Когато на тържественото събрание през 1926 година на „Международното сдружение за нова музика“ във Франкфурт на Майн „Апокалипсисът“ бе изпълнен за пръв и последен засега път (дирижираше Клемперер), тази извънредно трудна партия беше майсторски изпълнена от един евнухоподобен тенор на име Ербе,

чиито пронизителни монолози действително звучаха като „най-нови вести за свършека на света“. Това беше напълно в духа на произведението, певецът с голяма интелигентност го беше схванал. Или друг пример на техника, използвана да ужасява аудиторията — високоговорители (в една оратория!), предписвани от композитора на няколко места, с което се постигаше иначе неосъществимата пространствено-акустична градация: с тяхна помощ, някои елементи сякаш се изнасяха на пръв план, други пък отстъпваха назад като далечен хор, далечен оркестър. Нека упомена още веднъж във връзка с това и наистина епизодичните, използвани за чисто инфернални цели джазови звуци, за да ми прости читателят резкия епитет *streamlined*^[5] за едно произведение, което по основното си духовно-психологично настроение има нещо много по-общо с „Кайзерсашерн“, отколкото с каквито и да било модернизми и чиято същност аз бих определил като експлозия на архаизма.

Бездушие! Ето какво всъщност — отлично го знам — имат пред вид тия, които критикуват Адриановото творение и говорят за „варварство“. Дали са се вслушали те, макар с четящо само око, в някои лирични партии — или по-право, моменти — от „Апокалипсиса“, в някои вокални места, придружени от камерния състав на оркестъра, които са в състояние да предизвикат и у по-суров от мене човек сълзи, тъй като са гореща молба за душа? Нека ми бъде простена тази може би безцелна полемика, но варварство, безчовечност аз виждам у тези, които наричат такъв копнеж за душа — копнежа на малката русалка — бездушие!

Пища развълнувано тая защита, но се чувствавам овладян и от друго вълнение: спомням си пандемониума на смеха, онзи адски кикот, къс, но кошмарен, с който завършва първата част на „Апокалипсиса“. Аз го мразя, обичам го и се страхувам от него, защото — нека ми бъде простено и това твърде лично „защото“! — аз винаги съм се страхувал от тази склонност на Адриан да се смее, на която, противно на Рюдигер Шилдкнап, никога не съм могъл да отговоря както трябва — и същия този страх, същата плаха и безпомощна тревога ми вдъхва и това прелитащо през петдесетина такта, започнало с кискането на един-единствен глас и бързо разпространило се, обхванало хор и оркестър, ритмично избухващо, давещо се, страхотно възрастващо до тутти-фортисимо, преливащо всякакви предели сардонично ликуване

на геената, тоя залп от презрителен и тържествуващ адски смях, в който звучи едновременно и крясъкът, и джавкането, и врясъкът, и квиченето, и писъкът, и цвиленето, и воят. Толкова мразя, взет сам по себе си този пасаж, това особено подчертано и от положението си място, тоя ураган от infernalно неударим смях, че едва ли бих превъзмогнал съпротивата си да заговоря за него, ако тъкмо това място, във връзка с цялото, не ми беше разкрило по най-потресен начин дълбоката тайна на музиката — тайната на тъждествеността.

Защото адският кикот в края на първата част намира своята противоположност в удивителния детски хор, с който, при съпровод на част от оркестъра, започва вече втората част — една космична музика на сферите, ледена, ясна, кристално прозрачна, впрочем сурово дисонантна, но изпълнена, бих казал, с недостъпно неземна и странна, изпълваща сърцето с безнадежден копнеж звукова прелест. И тази част, която пленява, трогва, унася дори противно настроените, е за този, който има уши да слуша и очи да вижда, по музикалната си субстанция всъщност повторение на дяволския смях! Адриан Леверкюн е навсякъде велик, когато еднаквото трябва да се направи нееднакво. Познато е неговото майсторство така да модифицира ритмично, че една тема на фуга още при първия отговор, въпреки точно запазената тематика, да не може вече да се познае. Така и тук — но никъде така дълбоко, така тайнствено, така велико, както тук. Всяка дума, която би изразявала идеята за „отвъд“, за превръщане в мистичния смисъл, за преобразяване — трансформация, трансфигурация, — е тук съвършено уместна. Наистина предишните кошмари са напълно прекомпонирани в този неописуем детски хор друга е инструментацията, други и ритмите и все пак в пронизително звънтящата ангелска музика на сферите няма нито една нота, която в строго съответствие да не се среща и в адския кикот.

Такъв е Адриан Леверкюн. Такава е музиката, която той представя, тя е съгласуваност като прозрение, тя е изчисление, възведено в тайна. Така ме научи да виждам музиката отличилото ме, свързано с толкова страдания за мене приятелство, при все че аз, поради природната си простота, бих предпочел да видя в нея може би нещо по-друго.

[1] Болногледачка (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Човешки глас (лат.). — Б.пр. ↑

[3] Авторът намеква за структурата на света от гледището на Айнщайновата теория за относителността. — Б.пр. ↑

[4] Механизираност (англ.). — Б.пр. ↑

[5] Механизирано (англ.). — Б.пр. ↑

XXXV

Тази нова цифра поставям в началото на глава, в която ще разкажа един прискърбен случай, една човешка катастрофа в жизнената сфера на моя приятел — но, боже мой, кое изречение, коя дума, написана тук от мене не бе облъхната от катастрофалността, наситила и самия въздух, който всички ние дишаме? Коя дума не тръпнеше тайно, както тъй често и ръката, която я пишеше, от вибрациите и на онази катастрофа, към която неотклонно отива моят разказ, а така също и на другата катастрофа, под чийто знак светът — поне хуманният, буржоазният свят се намира днес?

Тук става дума за една интимна, човешка, едва ли забелязана от света катастрофа. За нейното разразяване допринесоха много неща: и мъжката низост, и женската слабост, и професионалният неуспех. Изминаха вече двадесет и две години, откакто загина едва ли не пред очите ми Клариса Роде, артистката, сестрата на също тъй явно застрашената Инес. След изтичането на зимния сезон на 1921–1922 година тя дойде през май при майка си в Пфайферинг и без да държи много сметка за нея, сложи бързо и решително край на живота си с отровата, която отдавна пазеше за момента, когато гордостта ѝ нямаше да ѝ позволи повече да понася живота.

Тук ще разкажа накъсо хода на събитията, които доведоха до тази всъщност неосъдителна, тъй ужасна простъпка, както и обстоятелствата, при които тя бе извършена. Вече споменах, че загрижеността и предупрежденията на нейния мюнхенски учител се бяха оказали твърде основателни — годините минаваха, а артистичната кариера на Клариса все още не се издигаше от низините на провинциалните театри до нещо по-високо, по-видно и по-достойно. От Елбинг в Източна Прусия тя се прехвърли в Пфорцхайм, Баденско, което значеше, че тъпчеше все на едно или почти на едно място; по-значителните театри не се интересуваха от нея, тя нямаше успех или нямаше истински успех поради съвсем простата и все пак за този, когото засяга, тъй мъчно понятна причина, че нейните вродени

способности съвсем не отговаряха на нейното честолюбие, в жилите ѝ не течеше истинска артистична кръв, която да я подпомогне в умението и волята ѝ за сценично въздействие и да ѝ завоюва чувствата и сърцата на своенравната публика. У нея нямаше примитивност — решаващо качество във всяко изкуство и преди всичко в театралното — все едно дали това е чест или позор за изкуството и по-специално за сценичното изкуство.

Към всичко това се прибавяше и нещо друго, което объркваше живота на Клариса. Както отдавна със съжаление бях забелязал, тя не умееше да разграничи сцената от живота тя беше артистка и подчертаваше, че е артистка (може тъкмо защото не беше истинска артистка) и в държането си във от театъра твърде индивидуалният характер на външността у хората на това изкуство я съблазняваше да се издокарва и във от театъра с неумерен грим, подпълнени фризури и прекалено декоративни шапки — едно съвършено ненужно и зле разбирано себеинсцениране, което действуваше върху приятелски разположените към нея хора тягостно, върху обикновения гражданин предизвикателно, а върху мъжката похотливост насърчително — напълно погрешно и противно на всякакво намерение от нейна страна, защото Клариса беше най-подигравателно отбиващото, най-хладното, най-чистото, най-благородното същество — макар тая броня на иронично високомерие да бе може би само своеобразна защита срещу възжеленията на нейната женственост, които я правеха все пак истинска сестра на Инес Инститорис, любимата — или бившата любима на Руди Швертфегер.

Във всеки случай след онзи добре консервиран шестдесетгодишник, който искаше да я направи своя метреса, не един фронт с по-малко солидни намерения бе претърпял най-безславно поражение пред нея, сред тях и неколцина критици, които можеха да ѝ бъдат полезни в пресата, но, разбира се, си откъщаваха за неуспеха с унищожително подигравателни отзиви за нейната игра. Но в края на краищата удари и нейният час и нейното високомерие се провали по най-жалък начин: казвам „по най-жалък“, защото покорителят на нейното моминство не беше ни най-малко достоен за тази победа, а и самата Клариса не гледаше на него като на достоен: един женкар с псевдодемонична остра брадица, постоянен гост зад кулисите и провинциален вивьор, адвокат в Пфюрцхайм, защитник на криминални

дела, въоръжен с нищо друго за своето завоевание, освен с пренебрежително евтино красноречие, фино бельо и множество черни косми по ръцете. На неговата рутина стана жертва една вечер след театъра, по всяка вероятност не в съвсем трезвено състояние, язвителната, но в основата си неопитна и беззащитна девственица, недостъпната Клариса — за свой най-голям гняв и бурно самопрезрение, защото съблазнителят беше съумял само за миг да овладее чувствата ѝ, а веднага след това се бе оказало, че неговото тържество не бе възбудило у нея нищо друго, освен омраза, нелишена впрочем от известно съдържано учудване, че той бе успял да доведе нея, Клариса Роде, до падение. От нея вечер тя отказваше категорично и с презрение да му принадлежи, но винаги с известен страх, да не би той да разгласи, че му се бе отдала, с което този тип още тогава я заплашваше, за да я изнудва.

Между това пред измъчената, разочарована, унижена жена неочаквано се бяха открили спасителни възможности за човешко и обществено уреждане на живота. Този, който ѝ ги предлагаше, беше един млад елзаски индустриалец, идващ понякога по работа от Страсбург в Пфорцхайм, където се бе запознал с нея сред по-широк кръг от хора и се бе смъртно влюбил в стройната и подигравателна блондинка. Че не беше останала тогава изобщо без ангажимент и бе назначена за втори път в градския театър на Пфорцхайм наистина за малко благодарни епизодични роли, това Клариса дължеше на симпатията и ходатайството на един възрастен драматург, който и сам пописваше, при все че не беше убеден в нейното артистично призвание, той бе оценил общото ѝ духовно и човешко развитие, което далеч и понякога така смущаващо надхвърляше обичайното ниво за този род артисти. Кой знае, може би този човек я обичаше, но бе преживял навярно твърде много разочарования и неуспехи, за да се реши да даде воля на скритото си увлечение.

И тъй в началото на новия сезон Клариса срещна младия човек, който обеща да я освободи от погрешно избраната кариера и в замяна на това да ѝ предложи като на своя съпруга тихо, сигурно и дори заможно съществуване в наистина чужда, но при нейния произход социално сродна среда. Явно окрилена от радост и надежди, тя с благодарност ѝ дори нежност (която беше рожба на благодарността) разказа в писмата си до сестра си, а и до майка си за предложението на

Анри и за съпротивата, която неговите желания засега все още срещат сред домашните му. Приблизително на възрастта на своята избраница, любим син — или по-право мамино синче — в семейството, сътрудник на баща си в предприятието, той защитаваше у дома си своите желания с жар, а сигурно и с енергия — от която обаче е била необходима може би по-голяма доза, за да се преодолеят по-бързо предразсъдъците на неговия буржоазен род срещу артистката, авантюристката и отгоре на това — тая „boche“^[1]. Анри разбираше добре загрижеността на близките си за изтънчеността и чистотата му, техния страх, че може да разбие по този начин живота си. Не беше никак лесно да ги убеди, че ако се ожени за Клариса, това не го застрашава. Най-добре щеше да бъде, ако заведеше самата нея в дома на родителите си и я представеше за одобрение на любящите го свои създатели, ревниви братя и сестри и критично настроени лели, и от седмици насам той подготвяше почвата да изтръгне съгласието и нареждането за една такава среща: в редовните си писма и при идванията си в Пфорцхайм той съобщаваше на любимата си докъде бе стигнал в тези свои усилия.

Клариса бе сигурна в победата си. Нейното равностойно обществено положение, засенчено само от професията ѝ, от която тя беше готова да се откаже, щеше да се разбере при една лична среща със страхливия род на Анри и това щеше да разсее опасенията им. В писмата си, пък и устно при едно идване в Мюнхен, тя говореше за предстоящия си официален годеж и за бъдещето, което я очакваше, като за нещо решено. То се обрисуваше много по-друго от това, за което си беше мечтало изневерилото на своето съсловие, жадуващо за сферите на духа и изкуството патрицианско дете, но то беше пристанището, то беше щастieto — едно обикновено, буржоазно щастие, което изглеждаше очевидно по-приемливо поради очарованието на чуждата, национално нова жизнена рамка, в която тя щеше да бъде пренесена: тя си представяше вече френското бърбрене на бъдещите си деца.

Но тогава се надигна призракът на нейното минало, един глупав, нищожен и недостоен, но безочлив и безсърдечен призрак, който цинично разби надеждите ѝ и тикна клетото създание в безизходно положение и в прегръдките на смъртта. Онзи мизерен правник, комуто тя в момент на слабост се беше отдала, започна да я изнудва със своята

еднократна победа: близките на Анри и самият Анри щели да узнаят за отношенията му с нея, ако не му се отдадяла повторно. Според това, което узнахме по-късно, между убиеца и неговата жертва трябва да са се разигравали сърцераздирателни сцени. Напразно момичето се молело — накрая дори на колене — да я пощади, да я освободи, да не я принуждава да заплаща спокойствието си в живота с измяна към мъжа, който я обича и чиято любов тя споделя. Тъкмо това признание още повече ожесточило чудовището. Той направо ѝ заявил, че като му се отдадяла сега, тя си изкупвала спокойствието само за момента, колкото да отиде до Страсбург и да отпразнува годежа. Той нямало никога да се откаже от нея и винаги, когато му се доцяло, щял да изисква от нея да му се отплаща за мълчанието, което веднага щял да наруши, щом тя откажела платата. Тя щяла да живее в прелюбодеяние — това трябвало да ѝ бъде заслуженото наказание за нейното филистерство, за това, което този тип наричал малодушно бягство в брака. Ако пък не можела да продължава така, ако мъжленцето ѝ и без негова помощ се доберяло до спатиите ѝ, тогава все пак ѝ оставало ликвидиращото всички конфликти вещество, което тя от край време съхранявала в онзи декоративен предмет, в книгата с черепа. Ненапразно гордото притежание на това Хипократово лечебно средство ѝ давало чувството на превъзходство над живота, свободата и възможността да му се подиграе чрез смъртта — една подигравка, която много повече ѝ подходдала, отколкото буржоазното примирие с живота, на което била готова да се съгласи.

Според мене злодеят се е домогвал не само да изтръгне насила от нея наслада, но и направо да я подтикне към самоубийство. Долната му суетност е имала нужда от един женски труп на пътя си, блазнело го е желанието едно човешко същество да умре, да погине, ако не тъкмо за него, то поне поради него. Ах, като си помисля, че Клариса е трябвало да задоволи това негово желание! Тя е трябвало да го стори, според както стояха нещата, аз сам съзнавам това, ние всички трябваше да съзнаем това. Още веднъж тя се преклонила пред волята му, за да спечели поне временно спокойствие, и с това още повече попаднала в неговата власт. Навярно се е надявала, че щом веднъж семейството на Анри я приеме и тя се омъжи за него, вече ще намери средства и пътища (още повече в чужда държава) да се справи с изнудвача. Но дотам не се стигна. Мъчителят ѝ беше решил очевидно

да не допуска да се дойде до женитба. Едно анонимно писмо от любовника на Клариса, написано уж от трето лице, свършило своето дело в страсбургското семейство и при самия Анри. Анри ѝ изпратил текста му — за да се оправдаела, ако едно оправдание било възможно. Неговото лично писмо в същия плик не свидетелствувало особено за непоклатима вяра на любовта му към нея.

Клариса получила препоръчаната пратка в Пфайферинг, където дошла след закриването на пфорцхаймския театрален сезон да погостува за няколко седмици в къщата на майка си зад кестените. Било ранен следобед. Сенаторката видяла дъщеря си да се завръща с бързи крачки от една разходка, на която излязла самичка след обeda. В малкото преддверие на къщата Клариса минала бързо край нея с бегла, застинала, разкривена усмивка, влязла в стаята си и завъртяла късо и енергично ключа след себе си. В своята спалня, съседна на нейната, старата дама чула дъщеря си да прави след малко гаргара с вода на умивалника — днес знаем, че това тя е направила, за да охлади изгарянията, които страшната киселина причинила в гърлото ѝ. След това настъпила тишина — която продължила обезпокоително дълго, особено когато подир двадесетина минути сенаторката похлопала на вратата на Клариса и я повикала на име. Колкото и настойчиво да повтаряла името ѝ, не се чул никакъв отговор. Уплашена, с безредна вече над челото коса и без някои изкуствени зъби, тя изтичала до главната сграда и на един дъх изказала тревогата си пред госпожа Швайгецил. Опитната жена я последвала заедно с един от ратаите, който, след като не се получил никакъв отговор на викането и хлопането на двете жени, разбил бравата. Клариса лежала с отворени очи пред леглото си на канапето, морил в стила на седемдесетте или осемдесетте години на миналия век, с облежала за гърба и ръцете, познат ми още от „Рамбергщрасе“, до което се била бързо добрала, когато усетила през време на гаргаренето, че вече идва смъртта.

— Тук май нищо не може вече да се стори, мила госпожо сенаторке — поклатила глава с пръст на бузата госпожа Швайгецил при вида на полулегналата Клариса. Същата, уви, твърде несъмнена картина трябваше да видя и аз късно вечерта още същия ден, когато, известен по телефона от стопанката, пристигнах бързо от Фрайзинг и като стар приятел на семейството, прегърнал развълнувано и съчувствено разплаканата майка, стоях с нея, с Елза Швайгецил и

присъединилия се към нас Адриан край тялото. Тъмносини петна по красивите ръце и лицето на Клариса свидетелствуваха за бърза смърт от задушаване, за внезапна парализа на центъра на дишането, причинена от доза цианкалий, достатъчна да умори цяла рота войници. На масата лежеше празен, с отвинтено дъно фолиантът с изписаното с гръцки букви име на Хипократ и череп отгоре. До него — набързо надраскана с молив бележка до годеника ѝ със следното съдържание:

„Je taime. Une fois je tai trompe, mais je taime.“^[2]

Младият човек дойде за погребението, за подготовката на което трябваше да се погрижа аз. Той беше безутешен или по-скоро „desole“^[3], което, неоснователно, разбира се, звучи не чак толкова сериозно и дори малко фразьорски. Но аз съвсем не искам да се съмнявам в искреността на болката, с която той извика:

— О, monsieur, аз я обичах достатъчно много, за да ѝ простя! Всичко щеше да се оправи. Et maintenant — comme ca!^[4]

Да, comme ca! Наистина всичко можеше да се оправи, ако той не беше такова мекушаво мамино синче и Клариса имаше в неговото лице опора, на която да може да се облегне.

През тази нощ, докато сенаторката седеше потънала в дълбока скръб до бездиханните останки на своето дете, ние, Адриан, госпожа Швайгецил и аз, съчинихме некролога от името на близките на Клариса, на който трябваше да се придаде щадеща недвусмисленост. Спряхме се на една формулировка, според която покойницата се бе преселила във вечността след тежко, неизлечимо сърдечно страдание. Това прочете и мюнхенският декан^[5], при когото се явих по настойчивото желание на сенаторката, за да ходатайствувам за църковно погребение. Но аз постъпих твърде недипломатично, като още от самото начало наивно и доверчиво му признах, че Клариса бе предпочела смъртта пред един живот в безчестие, нещо, за което духовникът, един як божи служител от чист лутеровски тип, не искаше и да знае. Признавам, трябваше да mine известно време, докато разбера, че църквата, от една страна, не искаше наистина да се види пренебрегната, но пък, от друга, не беше и готова да благослови така

явно заявеното, макар и тъй честно самоубийство — с една дума, че здравенякът не искаше нищо друго, освен да го излъжа. И аз, колкото и да беше смешно, веднага обърнах колата, започнах да твърдя, че случаят е неизяснен, изказах предположение, че това е може би злополука, случайно сбъркване на шишетата, и накарах по този начин дебелоглавеца, който все пак бе поласкан от значението, отдавано от нас на участието на неговата свещена фирма, да се съгласи да извърши погребението.

То се състоя в мюнхенските „Горски гробища“ в присъствието на целия приятелски кръг на семейството Роде. Тук бяха и Руди Швертфегер, и Цинк, и Шпенглер, и дори Шилдкнап. Скръбта беше искрена, защото всички обичаха клетата, насмешлива, горда Клариса. В дълбок траур, с изопнато встрани вратле и нежно достойнство, Инес Инститорис приемаше съболезнованията вместо майка си, която не присъствуваше на погребението. Без да искам, виждах в трагичния край на сестра й лошо предзнаменование и за нейната собствена участ. Впрочем от разговора си с нея добих впечатлението, че тя по-скоро завиждаше на Клариса, отколкото да я съжаляваше. Финансовото положение на мъжа й все повече се разклащаше от желаното и нарочно предизвикано от известни среди обезценяване на парите. Защитната стена от лукс, този щит срещу живота, заплашваше да рухне пред очите на изпълнената със страх жена и беше вече въпрос дали ще могат да поддържат и занапред разкошното жилище срещу Английския парк. Колкото до Руди Швертфегер, той оказа наистина последната почит на своята добра приятелка Клариса, но веднага побърза да напусне гробищата, след като изказа на опечалената й сестра съболезнованията си, върху формалната краткост на които обърнах вниманието на Адриан.

Навярно Инес виждаше за пръв път любимия си, след като той беше скъсал с нея, и то, боя се, с известна бруталност, защото едва ли е било възможно да се разделят „по симпатичен начин“ при отчаяната упоритост, с която тя се бе заловила за него. Застанала до гроба на сестра си край своя изящен съпруг, тя изглеждаше самотна и беше по всяка вероятност ужасно нещастна. Наистина, сякаш за утеха и за попълване на празнотите, около нея се бяха събрали няколко дами, дошли на погребението повечето заради нея, отколкото от почит към паметта на Клариса. Към тази малка и здраво сплотена група,

сдружение, съюз, приятелски клуб — и аз не зная вече как да се изразя — принадлежеше екзотичната Наталия Кнъотерих, най-интимната приятелка на Инес тук се числеше и една разведена писателка, румънка от Седмоградско, авторка на няколко комедии, собственичка на бохемски салон в Швабинг. В групата беше и артистката от кралския театър Роза Цвичер, играта на която често се отличаваше с твърде голяма нервна интензивност — а освен тях и още няколко дами, чиито имена е излишно да споменавам, толкова повече, че не съм сигурен за всяка от тях дали активно членуваше в това сдружение.

Спойката, която ги обединяваше — четецът е вече подготвен да чуе това, — беше морфинът: едно изключително силно свързващо средство, защото членките не само че си услужваха с необикновена другарска готовност с доставящата блаженство гибелна дрога, но и морално между робите на тая страст и слабост съществува някаква мрачна и същевременно нежна, изпълнена понякога дори с взаимно обожание солидарност, а в нашия случай грешничките се сплотяваха на всичко отгоре и от една определена философия или максима, която изхождаше от Инес Инститорис и за чието утвърждаване дейно помагаха всичките ѝ пет-шест приятелки. Инес застъпваше именно възгледа — аз лично съм го чувал понякога от нея, — че болката била недостойна за човека, че било позорно да страдаш. Но независимо от всяко конкретно, специално унижение, причинено от телесно или душевно страдание, самият живот, битието само по себе си, животинското съществуване било недостойно влачене на вериги и долно бреме и затова акт на благородство, акт на човешко право и духовна повеля било да отхвърлиш това бреме, да се разтовариш от него и да придобиеш свобода, лекота, почти безтелесно блаженство, като снабдиш физиката си с това благословено средство, което те прави независим от всяко страдание.

Че тази философия се примиряваше с разрушителните морални и телесни последици от разслабващото свикване с морфина, се дължеше, види се, на нейното благородство и навярно съзнанието за общата ранна гибел настройваше съучастничките към такава необикновена нежност и дори влюбеност помежду им. Едва ли не с отвращение наблюдавах възторженото просияване на погледите им, техните разчувствувани прегръдки и целувки, когато се срещаха в обществото. Да, аз признавам вътрешната си нетърпимост спрямо това

самоосвобождаване — признавам го с известно учудване, тъй като иначе съвсем не се харесвам в ролята на прекален светец и дребнав съдия. Навярно сладникавата лъжливост, към която води този порок или която му е по начало присъща, е причината, за да ми вдъхва той това непреодолимо отвращение. Възмущаваше ме и безогледното равнодушие на Инес към децата ѝ, което аз свързвах с отдадеността ѝ на този порок. Прекалената любов, която показваше към беличките луксозни създанийца, беше чиста лъжа. С една дума, тази жена ми беше опротивяла в душата от момента, когато разбрах и видях какво си позволява, а и тя самата много добре забелязваше, че няма място вече в сърцето ми, и отвърщаше на това с усмивка, която с ироничната си и закачлива злост ми напомняше по-раншната ѝ усмивка, когато в продължение на два часа бе злоупотребявала с човешкото ми съчувствие към нейните любовни мъки и страсти.

Ах, тя нямаше особено основание да се подсмивва, защото истинска мъка беше да гледаш как тя все повече губеше човешкото си достойнство. Навярно вземаше вече прекалено големи дози, но те не ѝ носеха блажено самочувствие, а само я докарваха до състояние, в което не можеше да се покаже пред хората. Онази Цвичер играеше по-гениално под действието на морфина, а Наталия Кньотерих повишаваше с него своя чар в обществото. Но на клетата Инес вече няколко пъти се случваше да се яви за обед в полусъзнание на масата и с изцъклени очи, с люшкаща се глава да седне до по-голямата си дъщеря и своя дребнаво, неприятно засегнат съпруг на все още, изящно сложената, искряща от кристал трапеза. Тук ще призная още нещо: няколко години по-късно Инес извърши тежко престъпление, което предизвика всеобщ ужас и сложи край на нейното социално съществуване. Но колкото да се ужасявах и аз от това злодеяние, все пак, поради старото ни приятелство, бях почти горд, не, положително горд, че в своето падение тя беше намерила сили и необузdana енергия за тази постъпка.

[1] Презрително прозвище сред французите за немците (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Обичам те. Един път ти измених, но аз те обичам (фр.). — Б.пр. ↑

[3] Отчаян, опечален (фр.). — Б.пр. ↑

- [4] А сега ето какво стана! (фр.). — Б.пр. ↑
- [5] Протестантски свещеник. — Б.пр. ↑

XXXVI

О Германио, ти загиваш, а аз помня надеждите ти! Искам да кажа, надеждите, които светът възлагаше на тебе (може би без ти самата да ги споделяше) и които след предишното ти сравнително меко падане — рухването на кайзеровата държава — ти сякаш в течение на няколко години до известна степен оправдаваше, въпреки необуздаността на държането ти, въпреки напълно безумното ти, наистина отчаяно, демонстративно бясно „раздуване“ на немотията ти — онова стигнало до небесата в твоя пиянски унес обезценяване на парите.

Наистина във фантастичното ти издевателско безобразие от онова време, замислено да сплаши света, имаше вече много нещо от чудовищната неправдоподобност, от ексцентричността, от пълната немислимост, от злостния санкюлотизъм в нашето поведение от 1933 и особено от 1939 година насам. Но потопът от книжни милиарди, това бомбастично разрастване на мизерията, стигна един ден до своя край и в невероятно разкривеното лице на икономическия живот в страната отново се появи изразът на разумност. Изглеждаше, като че ли пред нас, немците, изгрява вече епоха на душевно отдъхване, на социален прогрес при мирни и свободни условия, епоха на зрял, съобразен с бъдещето културен труд, на доброволно приспособяване на нашите чувства и мисли към нормите на останалия свят. Без съмнение такъв беше и смисълът, такава беше възлаганата на германската република надежда, въпреки вродената слабост на тази република, въпреки антипатията, която тя сама чувствуваше към себе си. Повтарям: надеждата — пробудена у другите народи. Републиката беше един опит, един не толкова безнадежден опит (втори след безуспешния опит на Бисмарк с неговия обединителен фокус) — опит за нормализиране на Германия в смисъл на нейното европеизиране и дори „демократизиране“ — на духовното ѝ включване в обществения живот на човечеството. Нима ще отрече някой, че в другите страни съществуваеше вяра във възможността на такъв процес? Нима ще

оспори някой, че един обнадяващ стремеж в тази насока се наблюдаваше повсеместно — като се изключи селяшката закостенялост — вече из цяла Германия?

Говоря за двадесетте години на столетието и особено за втората им половина, разбира се, когато огнището на културата действително се премести от Франция в Германия и където (във висша степен характерно за тогавашната Германия) за пръв път беше изпълнена, по-право за пръв път изцяло изпълнена, както споменах, апокалиптичната оратория на Адриан Леверкюн. И макар че премиерата се състоя във Франкфурт, един от най-благоприятно разположените, най-откритите по характер градове на Германия, изнасянето ѝ не мина без буря от гневни протести, без обвинения в гавра с изкуството, в nihilизъм, в музикално злосторничество или, да употребим най-честия тогавашен ругателен израз — без горчиви упреци в „културболшеvizъм“. Но произведението и смелостта, с която то беше изнесено, намериха интелегентни и добре владеещи словото защитници и тази добронамереност, стигнала в човечността и свободолюбието си към 1927 година своята висша точка, този дух, така противоположен на националистично-вагнерианската романтична реакция, каквато все още се гнездеше тогава особено в Мюнхен, беше безспорен елемент в обществения ни живот още в първата половина на това десетилетие. И аз си спомням за културните празненства от онова време, като „Деня на композитора“ през 1920 година във Ваймар и първото отпразнуване на „Деня на музиката“ през следната година в Донауешинген. И в двата случая, за съжаление в отсъствие на композитора, бяха изпълнени — пред една публика, действително достатъчно възприемчива и „републикански“ настроена в изкуството — покрай други образци от новата духовно-музикална насока и композиции на Леверкюн: във Ваймар — „Космичната симфония“ под диригентството на ритмично особено сигурния Бруно Валтер, а на баденското празненство, във връзка с представянето на прочутия марионетен театър на Ханс Платнер — петте пиеси на „Gesta romanorum“ — едно небивало преживяване, което държа през цялото време слушателите между полюсите на дълбоко религиозно затрогване, от една страна, и неудържим смях, от друга.

Но аз искам да припомня и участието на немските музиканти и любители на изкуството в Германия при основаването на

„Международното сдружение за нова музика“ през 1922 година, както и концертите, устроени от това сдружение две години по-късно в Прага, на които пред публика предимно от музикални знаменитости от всички страни бяха изпълнени вече фрагменти от хора и оркестъра на Адриановия „Апocalipsis cum figuris“. Произведението беше по това време вече издадено, но не от Шот в Майнц, а от виенското „Универсално издателство“, чийто директор, доктор Еделман, още млад, едва 30-годишен човек, играеше вече значителна роля в музикалния живот на Централна Европа. Един ден, още когато „Апокалипсисът“ не беше завършен (това съвпаднаше със седмиците на принудителното прекъсване поради възвръщането на болестта), той се появил неочаквано в Пфайферинг, за да предложи на наемателя у Швайгецилови услугите си като издател. Според даденото от доктор Еделман обяснение, посещението му било във връзка е посветената на творчеството на Адриан статия, появила се напоследък във виенското радикално прогресивно музикално списание „Разсвет“, излязла изпод перото на унгарския музиколог и културфилософ Дезидериус Фехер. Фехер обръщаше с най-топли думи вниманието на културния свят върху интелектуалната висота и богатството на религиозното съдържание, върху гордостта и отчаянието, върху греховната, доведена до най-вдълбочено вдъхновение мъдрост на тази музика. Топлотата на думите се засилваше и от признанието, направено със срам от автора, че това тъй интересно, тъй вълнуващо творчество се разкрило за него не благодарение на никакви лични усилия от негова страна, не по силата на собственото му интуитивно вътрешно търсене, а в резултат на фактори отвън или, както той се изразяваше, отгоре, от една сфера, по-висока от всякаква ученост, от сферата на любовта и вярата, с една дума, от сферата на вечно женственото. Накратко, зад тази статия, в която съобразно с темата към аналитичния елемент се примесваше и лиричен, се очертаваше, наистина твърде смътно, образът на дълбоко чувствувача, знаеща и дейно пропагандираща това свое знание жена, всъщност вдъхновителка и на самата статия. И тъй като се оказа, че доктор Еделман беше подбуден за своето посещение от тази виенска публикация, можеше да се каже, че и неговото пристигане в Пфайферинг беше в косвена зависимост от все тази нежна, скромно забулена в тайнствеността си енергия и любов.

Дали само в косвена? Не съм толкова сигурен. Наклонен съм да допусна, че и този млад музикален деятел беше получил подтик, указания, напътствия пак от същата „сфера“ — и това мое предположение се потвърждава до известна степен и от факта, че той знаел повече от това, което статията бе донякъде тайнствено забулила: той знаел името и дори го споменал — не веднага, не отнапред, а в течение на разговора, към неговия край. След като първоначално почти бил отпратен, той съумял да настои и бил приет, подир което помолил Леверкюн да му разкаже над какво работи сега, чул за ораторията — за първи път ли, съмнявам се! — успял да склони Адриан, макар все още болен и изнемощял, да му изсвири в залата с Нике значителни части от ръкописа. Още на самото място Еделман поискал и получил правото да издаде той творбата: договорът пристигнал на следния ден от хотел „Байришер Хоф“ в Мюнхен. Но преди да си тръгне, той запитал Адриан, употребявайки по виенски заимствуваното от италианците обръщение:

— Познавате ли, маестро, госпожа фон Толна?

Аз се готвя да въведа в своя разказ лице, каквото един романист никога не би се решил да представи на читателите си, тъй като невидимостта е в явно противоречие със законите на изкуството и изискванията, които повествованието поставя. А госпожа фон Толна е невидимо лице. Аз не мога да я представя на читателя, не мога да кажа нищо за нейната външност, защото никога не съм я виждал и никога не съм чувал как изглежда тя, тъй като и никой от моите познати не я е дори зървал. Аз не съм сигурен дали доктор Еделман, пък и дори онзи сътрудник на „Разсвет“, нейният сънародник, можеха да се похвалят, че я познават. Колкото се отнася до Адриан, той отговорил на виенчанина тогава отрицателно. Не, не познавал тази дама — рекъл той, — но от своя страна не запитал коя може да е тя затова и Еделман се въздържал да даде някои обяснения и само казал:

— Във всеки случай вие имате в нейното лице, маестро, най-пламенната си почитателка.

Очевидно той бе сметнал това „не ми е позната“ за уклончиво потвърждение на познанството им. Но и Адриан беше прав да отговори така, защото отношенията му към унгарската аристократка никога не бяха стигнали до лична среща и по взаимно мълчаливо съгласие — добавям аз — никога нямаше и да стигнат. Но вече години

наред те разменяха помежду си писма и в тази кореспонденция тя се бе показала като извънредно умна и тънка познавачка и поклонничка на неговото творчество, а също и като загрижена приятелка и съветничка, като непоставяща никакви условия служителка на неговото благополучие. Той от своя страна беше стигнал в писмата си до оная граница на общителност и доверие, по-далеч от която една самотна душа не е в състояние да отиде. Аз вече говорих за две семпли жени, които със своята безкористна преданост си бяха извоювали скромно място в несъмнено безсмъртния живот на този човек. Сега става дума за една трета от съвсем друго естество, която по безкористие не само че не отстъпваше на онези по-обикновени жени, но ги дори превъзхождаше — е аскетическия си отказ от всякакво пряко сближаване, с непоколебимото съблюдаване на пълна въздържаност, със стоенето си настрана, с необезпокояването, с оставането си напълно в сянка, което не можеше да се дължи на свенлива несръчност, защото това беше светска жена, олицетворяваща за пфайферингския отшелник действително света — свят, какъвто той обичаше, от какъвто имаше нужда и какъвто можеше да понася, свят на разстояние, оттеглил се поради интелигентно зачитане по-надалеч...

Казвам за тази рядка жена това, което зная. Мадам дьо Толна беше богата бездетна вдовица; след смъртта на своя рицарски по характер, но разпътен мъж, загинал впрочем не от пороците си, а при нещастен случай на конни състезания, тя беше наследила дворец в Пеща, огромно имение на няколко часа южно от столицата, недалече от Щулвайсенбург — между Платенското езеро и Дунав, — и една подобна на замък вила край споменатото езеро — край Балатон на унгарски. Имението, с великолепна, останала още от осемнадесетия век, но подновена с всички удобства господарска къща, обхващаше, освен безкрайни пшенични нивя също и обширни площи със захарно цвекло и собствени рафинерии за преработване на цвеклото на самото място. Но притежателката им не оставаше за дълго нито в градския си дворец, нито в сградата на имението, нито в лятната си вила. Предимно, би могло да се каже, почти непрекъснато, тя прекарваше в пътувания, като прехвърляше на управителите и майордомите грижите за владенията си, към които очевидно не се чувствуваше привързана и откъдето поради някакво безпокойство, а може би и мъчителни спомени, тя винаги бягаше. Живееше в Париж, в Неапол, в Египет, в

Енгадин, навсякъде придружена от своята камериерка, от един лакей, който ѝ беше нещо като уредник на пътуванията, и от личния ѝ лекар — едно свидетелство може би за деликатното ѝ здраве.

На нейната подвижност последното обстоятелство, изглежда, не се отразяваше и тази живост, съчетана с ентусиазъм, почиващ на инстинкт, на интуиция, на сензитивно познание — един бог знае — може би и на съкровено вживяване, на душевно сродство, я караше да се появява на най-неочаквани места. Оказа се, че тази жена бе присъствувала незабелязано сред публиката навсякъде, където се бяха решавали да изпълнят нещо от Адриановата музика: в Любек (на премиерата на осмяната опера), в Цюрих, във Ваймар, в Прага. А колко често е била в Мюнхен, следователно съвсем близо до неговото жилище, без да издава с нещо присъствието си — това не бих могъл вече да кажа. Но тя бе идвала и в Пфайферинг, случайно се установи и това между другото. Мълком се бе запознала с пейзажа, с най-близкото обкръжение на Адриан, дори бе постоля под прозореца на игуменската стая, ако не се лъжа — и пак незабелязано се беше оттеглила. Това само по себе си бе вече достатъчно, за да развълнува човека, но мене още по-необикновено ме развълнува, още по-нагледно възбуди представата ми за благоговейно поклонничество, когато доста по-късно повече или по-малко случайно се установи, че тя бе ходила и в Кайзерсашерн, беше се спирала в Обервайлер и в стопанството Бухел — беше видяла с очите си следователно винаги малко потискащия ме паралелизъм, който съществуваше между Адриановата околност в детинството му и неговата по-късна жизнена рамка.

Забравих да спомена, че тя не пропусна да посети и Палестрина, градеца в Сабинските планини, прекара няколко седмици в дома на Манарди и, както изглежда, бързо и сърдечно се сдружи със синьора Манарди. В писмата си до бившата си хазяйка, написани ту ща немски, ту на френски, тя я наричаше „майко“ — Mutter Манарди, mere Манарди. Също така наричаше тя и госпожа Швайгецил, която, както се разбра от писмата, беше виждала, без майка Швайгецил да я забележи. А тя самата? Искаше ли да се приобщи към тези „майки“ и да ги нарече свои сестри? Какво название ѝ подходеше — по отношение на Адриан Леверкюн? Какво си желаше, какво си избираше тя? Названието богиня-покровителка, Егерия, духовна възлюблена?

Първото ѝ писмо до Адриан (от Брюксел) беше придружено от почитителен дар — един пръстен, какъвто никога не бях виждал, което наистина не значи много, тъй като пишещият тези редове не е особено вещ из областта на съкровищата на този свят. Това беше скъпоценност, според мен неоченима и с изключителна красота. Самата халка беше старинна, цизелирана работа от времето на Ренесанса, а камъкът — прекрасен екземпляр светлозелен уралски изумруд, полиран на едри плоскости — да му се не нагледаш. Човек можеше да помисли, че този пръстен е украсявал някога ръката на някой църковен княз — езическият надпис, който той носеше, едва ли говореше против подобна представа. Върху твърдата повърхност на благородния камък, именно върху най-горната плоскост, беше изгравирано с дребни гръцки букви двустичие, което би могло да се предаде на немски приблизително по следния начин:

„Какъв е тоз трепет, преминал по лавровата дъбрава на Феб! Разтърси се цялата сграда! Нещастници, бягайте, махайте се!“

Не беше трудно да разпозная в тези стихове началните думи на един Аполонов химн от Калкмах. Със свещен ужас те описват признаците за появата на бога край неговото светилище. Въпреки че беше съвсем дребен, надписът се бе запазил напълно ясен. Малко поизтрита беше гравиранията отдолу емблема във формата на винетка под лупа ясно се очертаваше крилат змей, чийто изплезен език беше представен като стрела. Този фантастичен митологически образ ме накара да се замисля над раната от стрела или от ухапано на хризееца Филоктет, а също и над името, което Есхил дава веднъж на стрелата: „съскаща крилата змия“. Дойде ми на ум и връзката между, стрелите на Феб и слънчевите лъчи.

Мога да засвидетелствувам, че Адриан се зарадва като дете на подаръка, пристигнал от далечната, съчувстваща му чужбина той го прие без колебание и макар че не се показваше с него пред никого, създаде си обичая или — да кажа по-добре — ритуала да си го слага в часовете на работа: през цялото време, докато композираше

„Апокалипсиса“, зная това, той носеше тази скъпоценност на лявата си ръка.

Помисляше ли той, че пръстенът е символ на обвързване, на вериги, на зависимост? Изглежда, той не спираше мисълта си върху това, а виждаше в скъпоценното звено на невидимата верига, което при композирането носеше на пръста си, само една връзка между своята усамотеност и света — безличния, индивидуално едва обрисувания за него свят, за действителните черти на който той се запитваше навярно много по-малко и от мене.

Дали във външността на тази жена нямаше нещо, с което, да се обясни този странен основен принцип в отношенията ѝ към Адриан, тази нейна невидимост, това странене, избягване на всякаква среща? Може би тя беше грозна, саката, гърбава, обезобразена от някаква кожна болест? Не ми се вярва. По-скоро допускам, че ако имаше у нея някакъв недъг, той беше във връзка с нейния душевен свят, което я правеше способна да разбира нуждата от щадене на чуждата самота. Но и партньорът ѝ нито веднъж не се опита да разколебае този закон, напротив, той мълком прие, че на тази връзка е предопределено да си остане чисто духовна.

С неудоволствие употребявам този израз: „чисто духовна“. В него има нещо безцветно и безсилно, той съвсем не подхожда за практическата енергия, която беше така свойствена на тази прикрита преданост и нежна, далечна грижа. Твърде сериозното музикално и общо европейско образование у кореспондентката придаваше на преписката по време на подготовката и написването на „Апокалипсиса“ съвършено делови характер. На приятеля ми бяха доставяни редки и трудно достъпни материали, които да го насърчат и улеснят в изграждането на текста. Както по-късно разбрах, старофренският стихотворен превод на „Видението на Павел“ му беше дошъл пак от „света“. Енергично, макар и по околни пътища и чрез посредници той или, направо казано, тази жена дейно му служеше. Тя именно беше предизвикала публикуването на тъй интелигентната статия в „Разсвет“ — единственото всъщност списание, в което можеше да се говори тогава с възторг за музиката на Леверкюн. На нейното внушение се дължеше и това, че „Универсалното издателство“ си осигурило себе си ораторията още в процеса на работата. В 1921 година на Платнеровия куклен театър бяха предоставени на

разположение от невиделица пак от „света значителни средства за великолепната и музикално съвършена постановка на «Gesta» в Донауешинген, без да се изясни напълно изворът на субсидията.

На този израз — «предоставени на разположение» — и на широкия жест, който го придружаваше, искам сега да се спра. Адриан не можеше да се съмнява, че на негово разположение стоеше всичко онова, което светската“ почитателка на неговото усамотение притежаваше — именно цялото ѝ богатство поради критичната ѝ съвест то, както личеше, беше за нея бreme, макар че живот без него тя не познаваше и без него навярно не би могла да помине. Да положи пред олтара на гения всичко, което ѝ бе възможно, което смееше да предложи без страх, че ще го оскърби — за това тя копнееше и ако Адриан бе пожелал, целият стил на живота му в двадесет и четири часа щеше да се промени по образа на скъпоценния пръстен, с който се украсяваше само между четирите стени на игуменската си стая. Това той знаеше не по-зле и от мене. Че подобна възможност нито за миг не бе спирала вниманието му, това не мога да кажа. Но противно на мене, на когото главата винаги се замайваше малко при мисълта, че едно огромно състояние лежеше в краката му и че за него е достатъчно само да посегне, за да си създаде княжески живот, Адриан положително не бе допускал за себе си никога подобна мисъл. Въпреки това веднъж, когато по изключение беше излязъл от своя Пфайферинг и се намираще и без това на път, той все пак бегло вкуси за опит от този почти царски живот, който аз не можех да не му желая в себе си за постоянно.

Вече двадесет години минаха от времето, когато той прие веднъж получената и останала завинаги в сила покана на мадам дьо Толна да погостува в нейно отсъствие толкова, колкото би пожелал, в някое от нейните владения. Тогава, това беше през пролетта на 1921 година, той беше във Виена, където Руди Шверт Фегер изпълни за пръв път в залата „Ербар“ на една от така наречените „вечери на Разсвет“ написания най-сетне за него виолин-концерт, и то с голям успех, който беше не в последна сметка и негов личен. Казвам „не в последна сметка“, но бих могъл спокойно да кажа „преди всичко“, защото известно концентриране на интереса върху личното изкуство на интерпретатора се преследваше просто в самото произведение, което, въпреки цялата характерност в музикалния почерк на Леверкюн, не

можеше да се причисли към най-големите и горди негови творби в него по-скоро, поне тук-там, се долавяше и нещо любезно, отстъпчиво или, по-добре казано: снизходително — и това ми напомняше за предсказанието, направено по-рано от една сега вече занемяла уста. Нищо чудно, че Адриан отказа след завършването на пиесата да се покаже пред неспирно ръкопляскащата публика и бе вече напуснал залата, когато го потърсиха. Ние, тоест уредниците на концерта, сияещият от задоволство Руди и аз, го намерихме по-късно в ресторанта на малкия хотел на Херенгасе, където той беше слязъл, докато Швертфегер се беше счел за задължен пред себе си да отседне в един от хотелите на Ринга. Пиршеството ни нея нощ беше кратко, тъй като Адриан имаше главоболие.

Това, че на следния ден той реши да не се връща веднага у Швайгещилови, а да направи удоволствие на своята светска приятелка, като посети унгарското ѝ имение, аз мога да си обясня само е някакво отпускане в момента. Условието тя да отсъствува бе налице, тъй като — невидима за нас — тя се намираше във Виена. За предстоящото си пристигане той съобщи с телеграма направо в имението, след което е започнала, както предполагам, спешна телеграфна обмяна между имението и един виенски хотел. Той замина и негов спътник бях за жалост не аз, тъй като и за концерта едва се бях освободил от служебните си задължения, този път не беше и Рюдигер, подобноокият, който изобщо не се бе постарал да дойде във Виена, сигурно нямаше и пари за това, сега вече напълно обяснимо беше Руди Швертфегер — той бе и свободен, и под ръка за това неочаквано отклонение, пък и двамата току-що бяха преживели общ музикален успех, така че тъкмо по това време и неуморното интимничене на Руди можа да се увенчае най-после със сполука, с фатална, нека кажа, сполука.

И тъй, придружен от Швертфегер и посрещнат като повелител, завърнал се след дълго пътуване, Адриан прекара дванадесет дни сред благородното великолепие на залите и покоите от осемнадесетия век на замъка Толна, разхождан с каляска из огромното като княжество владение или край ведрия балатонски бряг, обслужван от покорната, отчасти турска прислуга, имайки на разположение библиотека на пет езика, два прекрасни рояла на подиума в музикалната зала, домашен орган и всичко сред невероятен разкош. По-късно той ми разказваше,

че принадлежащото към имението село поразявало със своята крайна бедност, с напълно архаичното, предреволюционно стъпало на жизнените условия. Управителят на имението, който ги развеждал, само кимал съчувствено и им разказал, сякаш за да ги запознае с някаква интересна забележителност, че селяните ядели месо само веднъж в годината, на Коледа, не знаели какво е дори лоена свещ и буквално си лягали вечер с кокошките. Да се измени нещо в тези срамни условия на живот, към които поради навик и невежество хората били нечувствителни, да се премахне неописуемата мръсотия из селските улици и сложи край на пълната липса на хигиена из къщите, щяло да бъде наистина революционен акт, непосилен за сам човек, още повече пък за една жена. Можеше да се предположи наистина, че покрай другите причини и видът на това село е отравял престоя на тайнствената Адрианова приятелка в това нейно владение.

Впрочем аз не съм в състояние да дам нещо повече от една приблизителна скица за този малко нещо ексцентричен епизод в строгия живот на моя приятел. Не аз бях там край него, пък и не можех да бъда, дори ако той ми го беше предложил. Швертфегер би могъл да каже нещо повече. Но той е мъртъв...

XXXVII

Щеше да е по-добре може би, ако и тая глава, подобно на някои от досегашните, не означавах с отделна цифра, а я оставех като продължение на предишната, като съставна част от нея. Да продължа без толкова ясна цезура, щеше да бъде най-правилно, защото и тук все още продължава главата „свят“, главата за отношението или липсата на отношение у моя покоен приятел към него, към света, който тук е отхвърлил наистина всяка тайнствена дискретност, въплътен не вече в забулената богиня-покровителка и изпращачка на скъпоценни символи, а в наивно натрапчивия, нещадящ никаква усамотеност, увещаващ, без много да се замисля, и въпреки това дори привлекателен за мене тип на господин Саул Фителберг, един интернационален музикален предприемач и импресарио, който през един хубав ден към края на лятото — тъкмо когато и аз се случих в Пфайферинг (беше събота следобед, спомням си, тъй като в неделя сутринта трябваше да се връщам в къщи, защото жена ми имаше имен ден) — също пристигна у Швайгецилови и цял час занимава Адриан и мене с необикновено забавния си разговор, след което, без да е свършил никаква работа — защото той бе дошъл по работа, — но и без да се засяга ни най-малко от това, си замина обратно.

Беше 1923 година, следователно не можеше да се каже, че човекът се беше досетил особено рано. Все пак не бе дочакал пражкия и франкфуртския концерт, те още предстояха да се изнасят в недалечното бъдеще. Но Ваймар беше минал, Донауешинген също, независимо от изпълнението на някои ранни Леверкюнови творби в Швейцария, така че не беше вече необходимо да се притежава извънредна пророческа интуиция, за да се прозре, че тук има нещо за оценяване, нещо, което чака да бъде разгласено. По това време беше излязъл от печат и „Апокалипсисът“ — и аз смятам, че мосю Саул бе вече успял да се запознае с него. Така или иначе: човекът беше надушил нещо, бе пожелал да се включи, да съдействува при зараждането на една слава, да изведе на бял свят един гений и да го

представи на любопитното светско общество, сред което се движеше. Да направи първите стъпки в тази насока, беше целта на неговото посещение, на безцеремонното му нахлуване в това убежище на творчески мъки. То се случи така:

Бях пристигнал в Пфайферинг рано следобед и когато двамата с Адриан се върнахме от разходката из полето, предприета от нас веднага подир чая, следователно веднага след четири, ние за не малко наше учудване видяхме на двора под бряста автомобил, и то не обикновен таксиметър, а кола с по-частен изглед, каквато човек наема заедно с шофьора за няколко часа или цял ден. Този шофьор, в своята униформа също не без господарска отсянка, пушеше сега цигара край колата и широко ухилен, свали фуражка, когато минахме покрай него, като си мислеше навярно за шеговития гост, когото ни беше докарал. На входа ни посрещна госпожа Швайгещил с визитна картичка в ръка и уплашено ни пошепна, че някакъв „светски човек“ бил пристигнал тези думи, може би защото бяха произнесени шепнешком за бърза преценка на току-що дошлия човек. Ми се сториха някак си призрачно странни и прорицателски.

Сигурно за да посмекчи малко първоначалната си доста претенциозна характеристика на очаквания ни гост, госпожа Елза веднага след това го нарече „чалнат бухал“. „Шер мадам“ ѝ бил рекъл той и веднага след това „petite maman“^[1], а Клементина щипнал по бузката. Засега, докато светският човек бил още тук, тя заключила щерката в стаята ѝ, но да отпрати него, не се решила, зер с автомобил от Мюнхен пристигнал човекът. Той ги чакал в голямата всекидневна.

С озадачено лице Адриан погледна и ми подаде картичката, която прочетох и също озадачен му върнах. На нея бяха дадени всички необходими сведения за нейния притежател. „Saul Fitelberg. Arrangements musicaux. Representant de nombreux artistes prominents.“^[2] Бях доволен, че се случих тук, за да закрилям от дързости Адриан. С неудоволствие си го представих сам, предаден в ръцете на този „репрезентант“. Ние тръгнахме към залата с Нике.

Фителберг стоеше вече при вратата и макар че Адриан пропусна първо мене напред, цялото внимание на посетителя се насочи веднага към него: след един бегъл поглед през роговите очила към мене той дори изви тлъстото си туловище встрани, за да зърне зад мене този, който го беше вкарал в разноски за това двучасово пътуване с

автомобил. То се знае, не е кой знае какво изкуство да се отличи един носещ печата на гениалността човек от обикновения гимназиален преподавател, но способността на този човек така бързо да се ориентира, сигурността, с която той, въпреки че влязох пръв, веднага отгатна малкото ми значение и се обърна към този, към когото трябваше, правеше наистина впечатление.

— Cher maitre — забърбори той, разцъфнал в усмивка, с доста твърд акцент, но необикновено свободно, — com me je suis heureux, comme je suis emu de vous trouver! Meane pour un homme gate, endurci, comme moi, cest toujours une experience touchante de rencontrer un grand homme. Enehante, monsieur le professeur^[3] — добави между другото той, тъй като Адриан ме представи, и ми подаде небрежно ръка, за да се обърне веднага пак към правилния адрес. — Vous maudirez lintrus, cher monsieur Leverkuhn^[4] — извика той, като поставяше ударението на името върху третата сричка, сякаш то се пишеше Le Vercune. — Mais pour moi, etant une fois a Munich, cetait tout a fait impossible de manquer.^[5] А, аз говоря и немски — прекъсна се той със същия приятен за ухото твърд изговор. — Не много добре, не образцово, но достатъчно, за да бъда разбран. Du reste, je suis convaincu^[6], че вие владеете отлично френски. Вашите композиции върху стихове от Верлен са най-доброто доказателство за това. Mais apres tout^[7] ние сме на немска земя, и то тъй немска, тъй родна, тъй характерна! Аз съм очарован от идиличната обстановка, maitre, която вие така мъдро сте си избрали... Mais, oui, certainement, да седнем, merci, mille fois merci!^[8]

Той беше около четиридесетгодишен пълен човек, без корем, но дебел, целият мек, с пухкави бели ръце гладко избръснато кръгло лице, двойна гуша, силно очертани дъгообразни вежди и весели, изпълнени със средиземноморски блясък бадемовидни очи зад роговите очила. Въпреки че косата му (беше пооредяла, зъбите му бяха здрави, много бели и понеже той постоянно се смееше, те непрестанно биеха на очи. Носеше елегантен летен фланелен костюм на синкави ивички, ушит в талия, и обувки от бяло платно с жълта кожа. Характеристиката, която му бе дала майка Швайгещил, весело се потвърждаваше от нехайната безгрижност на обноските му, от тая отрадната лекота, присъща както на бързия му, малко нещо неясен, твърде висок, преминаващ понякога в дискант говор, така и на цялото му държане, особености, които не

подхождаха твърде на тлъстата му фигура, макар, от друга страна, да се съчетаваха хармонично с нея. Наричам отрадната тази преминала в плътта и кръвта му лекота, защото тя действително внушаваше на хората странно утешително чувство, че съвсем не е нужно животът да се взема чак толкова сериозно. Тя сякаш искаше винаги да рече: „Е, та какво? Защо пък не? Няма значение! Я да не си разваляме настроението!“ И човек, без да ще, гледаше да следва този прост възглед.

Че той, не беше глупав, ще стане ясно от изказванията му, които веднага ще приведа, защото и днес още ги помня. Ще сторя най-добре, ако предоставя думата само на него, защото това, което Адриан или аз понякога вметвахме или отговаряхме, едва ли играеше някаква роля. Ние седнахме в единия край на грамадната маса, главния предмет в наредбата на тая селска зала: Адриан и аз — един до друг, гостът — насреща. Желанията и намеренията му не останаха дълго скрити, без много заобикалки той пристъпи към това, което го интересуваше.

— Maitre — започна той, — разбирам много добре колко трябва да държите на вашата тъй стилна самота, в която сте се оттеглили, о, аз видях всичко, хълма, езерото, селото с църквата et puis cette maison plein de dignite avec son hotesse maternelle et vigoureuse. Madame Schweigestill! Mais ca veut dire: Je sais me taire, Silence, silense! Comme cest charmant!^[9] Откога живеете тук? От десет години? Без прекъсване? Почти без прекъсване? Cest etonnant!^[10] О, напълно ясно! И все пак figurez vous^[11], аз съм дошъл тук, за да ви отвлека, за да ви съблазня за една кратка измяна, за да ви понеса по въздуха на моя плащ, да ви покажа царствата на този свят в цялото тяхно великолепие и нещо повече — да ги сложа в краката ви... Извинете моите помпозни изрази! Те са наистина ridiculement exagerees^[12], особено що се отнася до „великолепието“. То не е кой знае какво, не е чак толкова възхитително — това ви го казвам аз, който съм син на дребни хорица, излязъл от крайно скромна, да не кажа, мизерна среда — аз съм роден в Люблин, градец там някъде в Полша, в съвсем бедно еврейско семейство — аз съм евреин, трябва да знаете: Фителберг е много срещано мизерно еврейско полско-немско име — само че аз успях да го направя име на виден борец за напредничава култура и, смея да кажа, на приятел на видни артисти. Cest la verite pure, simple et irrefutable^[13]. Причината за това е, че от най-млади години съм се

стремил към висшето, духовното, интересното, преди всичко към новото, което е още скандално, но почетно, перспективно скандално, и което утре ще стане най-модното, най-високо плащаното — ще стане, с една дума, изкуство. *A qui le disje? Au commencement etait le scandal.*^[14]

Слава богу, мизерният Люблин е вече далечно минало. Повече от двадесет години живея вече в Париж — какво си мислите, там дори по едно време слушах цяла година лекции по философия в Сорбоната. Но *a la longue*^[15] това ми омръзна. Не че й философията не може да бъде скандална. О, тя може, и още как! Но за мене тя е много абстрактна. Освен това имах смътното чувство, че е за предпочитане метафизиката да се изучава в Германия. По това уважаемият господин професор *vis-a-vis*^[16] ще се съгласи навярно с мене... Началото се сложи с това, че започнах най-напред да ръководя един мъничък, предназначен за избрани театър на Булевардите, *un crieux, une petite caverne*^[17] за стотина души, *nomme „Theatre des fourberies gracieuses“*^[18]. Вълшебно название, нали? Но какво да ви кажа, работата се оказва икономически неударжима. Малкото места трябваше да бъдат тъй скъпи, че бяхме принудени да пускаме хората безплатно. У нас беше достатъчно неприлично, *je vous assure*^[19], но и твърде *high-brow*^[20], както казват англичаните. Само с Джемс Джойс, Пикасо, Езра и херцогиня Клермон-Тонер като публика двата края не се свързват. *En un mot*^[21], след твърде кратък сезон на моите *Fourberies gracieuses* трябваше да се тури кръст, но за мен този опит не остана безплоден, защото все пак ме свърза с най-изтъкнатите хора на изкуството в Париж, с художници, музиканти, поети — в Париж, това мога тук да го кажа, бие понастоящем пулсът на съвременния живот. Освен това като театрален директор аз получих достъп в много аристократични салони, в които тези артисти ходеха.

Може би ще се учудите. Може би ще си кажете: „Че как е постигнал това? Как е успяло това еврейче от дълбоката полска провинция да проникне в тези избрани среди, да се движи дори *сред creme de la creme?*“^[22] Ах, господа, нищо по-лесно от това! Тъй скоро научавате да си връзвате, връзката за смокинг, тъй скоро свиквате със свършена *nonchalance*^[23] да влизате в един салон, дори и ако трябва да се слезе по няколко стъпала, и съвсем да не мислите, че някой може да не знае къде да си дене ръцете. След това трябва да казвате само

„мадам“. „Ah, madame, oh, madame, que pencez-vous, madame? On me dit, madame, que vous etes fanatique de musique!“^[24] Това е горе-долу всичкото. Отдалече тия неща страшно се надценяват.

Enfin^[25], връзките, които дължах на моите Fourberies, ми бяха от голяма полза и те се разшириха още повече, когато отворих своето Бюро за организиране на концерти за съвременна музика. Най-доброто беше това, че тогава намерих себе си, защото, както ме виждате, аз съм импресарио, това ми е в кръвта, аз не мога да бъда друго — това е моята страст и моята гордост, j'y trouve ma satisfaction et mes delices^[26] — да изтъквам таланта, интересната личност, гения, да тръбя за него, да въодушевявам обществото за него или ако не това, то поне да го възбудявам — защото тъкмо това обществото желае et nous rencontrons dans ce desir^[27] — хората искат да бъдат възбудени, да бъдат предизвиквани, да бъдат разкъсвани в pro и contra за нищо те не са така благодарни, както за шума, qui fournit Le sujet^[28] за карикатури из вестниците и за безкрайни приказки — високопоставеност в Париж се постига чрез злепоставяне — една истинска премиера трябва да премине така, че през време на изпълнението всички да скачат от местата си и мнозинството да крещи: „Insulte! Impudence! Bouffonnerie ignominieuse!“^[29], докато пет-шест inities^[30], Ерик Сати, няколко сюрреалисти, Виржил Томсон викат от ложите: „Quelle precision! Quel esprit! Cest divin! Cest supreme! Bravo! Bravo!“^[31]

Боя се, че ви изплаших, господа — ако не maitre Le Vercune, то все пак господин професора. Но, първо, трябва веднага да добавя, че нито един такъв концерт не е трябвало да бъде прекъснат преди края — това не желаят всъщност и най-възмутените напротив, те биха желали да продължат да се възмуцават, в това именно се състои и насладата им, доставяна от концерта колкото и да е странно, излиза, че авторитетното мнение на малобройните познавачи взема връх. И, второ, съвсем не е казано, че такава история трябва да се случи на всеки концерт с прогресивна насока. При достатъчна подготовка в печата и задоволително предварително сплашване на глупците може да се гарантира едно напълно прилично протичане на вечерта, особено ако пък днес бъде представен артист от вражеските по-рано нации, например някой немец тогава може да се разчита вече на съвършено коректно държане на публиката.

На това именно реалистично съображение се основава и предложението, поканата ми. Един немец, *ip Boche qui par son genie appartient au monde et qui marche a la tete du progres musical*^[32]! Днес това е крайно, пикантно предизвикателство спрямо непредубедеността, снобизма, доброто възпитание на публиката — толкова по-пикантно, колкото по-силно подчертава този артист своята национална особеност, своята немска принадлежност, колкото повече дава повод за възклицанието: „Ah, ca cest bien allemande, par exemple!“^[33] А такъв именно сте вие, *cher maitre, pourquoi pas le dire*^[34]? Вие давате на всяка крачка поводи за това — не толкова с вашите начални работи от времето на „*cette phosphorescence de la mer*“^[35] и комичната ви опера, колкото по-късно, и то от произведение на произведение все повече. Вие мислите, разбира се, че аз имам пред вид преди всичко вашата страшна дисциплина и това, че *vous enchainez votre art dans un systeme de regies inexorables et neoclassiques*^[36], като го принуждавате да се движи, така оковано, ако не грациозно, то във всеки случай одухотворено и смело. Но ако действително това е, което имам пред вид, аз имам пред вид и нещо повече, като говоря за вашите *qualites d'Allemande*^[37], имам пред вид — как да се изразя? — известна ъгловатост, ритмична тромавост, малкоподвижност, *grossierete*^[38], все старонемски качества — *en effet, entre nous*^[39], те не липсват и у Бах. Ще ми се разсърдите ли за тази моя критика? *Non, jen suis sur*^[40]. За подобни неща вие сте твърде велик. Вашите теми почти винаги се състоят от четни стойности, половини, четвъртини, осмини те са наистина синкопирани, но и когато са свързани, пак си остават някаква механично работеща, тактуваща сякаш с крак, блъскаща с юмрук неповратливост, пак не се отличават с елегантност. *Cest „boche“ dans un degre fascinant.*^[41] Не мислете, че смятам това за недостатък! То е просто *enormement caracteristique*^[42] и крайно необходимо за серията концерти с интернационална музика, които подготвям.

Ето, виждате ли, аз ви разстилам моя вълшебен плащ. Ще ви отведа в Париж, в Брюксел, в Андерс, във Венеция, в Копенхаген. Ще бъдете приет с най-напрегнат интерес. Ще имате на свое разположение най-добрите оркестри и солисти. Ще дирижирате „*Phosphoresce*“, части от „*Loves Labours Lost*“, вашата „*Symphonie Cosmologique*“, ще акомпанирате на рояла песните си по текстове от френски и английски

поети и целият свят ще бъде възхитен, че немец, наш довчерашен враг, проявява такава душевна широта, такъв *cosmopolitisme genereux et versatile*^[43]! Моята приятелка мадам Мал дьо Строци-Печич, една хърваша, най-хубавото може би днес сопрано в двете полукълба, ще смята за чест да изпълни тези неща. За инструменталната партия на химна от Китс ще ангажирам квартета Флонзали от Женева или „Pro-Arte“ квартет от Брюксел — с една дума, всичко от хубаво по-хубаво, доволен ли сте?

Какво чувам? Вие не дирижирате? Не? И като пианист не искате да участвувате? Отказвате да акомпанирате собствените си песни? Разбирам, разбирам. *Cher maitre, je vous comprends a demi mot!*^[44] Не е във ваш обичай да се занимавате с вече завършена работа. За вас завършването на една творба е вече и нейното изпълнение с написването ѝ на нотната хартия тя престава вече да ви занимава. Вие не я свирите, не я дирижирате, защото веднага ще почнете да я променяте, да я разчленявате във варианти и вариации, да я развивате и може би ще я развалите. Колко добре го разбирам! *Mais cest dommage, pourtant.*^[45] Така концертите ще се лишат твърде много от личен чар. Ah, bah, ние ще намерим изход! Ще потърсим световноизвестни диригенти — ние лесно ще ги намерим! Постоянният акомпаниатор на мадам дьо Строци-Печич ще поеме акомпанимента на песните и ако вие, maitre, изобщо се съгласите да дойдете, да присъствувате на концертите и да се покажете пред публиката, нищо не е загубено, победата е пак наша.

Но това вече е неизбежно — ah, non! Вие не бива да ми възлагате изпълнението на вашите творби *in absentia*^[46]! Вашата лична поява е абсолютно необходима, *particulierement a Paris*^[47], където музикалната слава се създава в три-четири салона. Какво ви струва да кажете няколко пъти: „*Tout be monde sait, madame, que votre jugement musical iest infaillible.*“^[48] Нищо не ви струва, а от това вие ще извлечете маса удоволствия. Като събитие в обществото моите концерти идват веднага след премиерите на Ballet Russe на господин Дягилев — ако приемем, че са след тях. Всяка вечер вие ще бъдете някъде канен. Няма изобщо нещо по-мъчно от това — да се проникне във висшето парижко общество. Но за един артист нищо не е по-лесно — дори и да се намира още в преддверието на славата, на скандалната

многоизвестност. Любопитството премахва всички бариери, то дава достъп и в най-затворените среди...

Но какво съм се разприказвал за висшето общество и за неговото любопитство! Та аз виждам, *cher maitre*, че с подобни приказки няма да мога да разпаля вашето любопитство. Пък и как бих могъл? Аз не съм се и опитвал за това сериозно. Какво ви интересува вас висшето общество? *Entre nous*^[49], какво ме интересува и мене? В делово отношение — да. Но вътрешно? Не особено. Вашето *milieu*^[50], вашият Пфайферинг и престоят ми тук край вас, *maitre*, допринасят не малко, за да осъзная и аз своето равнодушие и пренебрежително отношение към този свят на повърхностност и фриволност. *Dites-moi done*^[51], не сте ли родом от Кайзерсашерн на Заале? Каква сериозна, каква достойна родина! И аз, и аз гледам на Люблин като на мое родно място — той е също един достоен, старинен град, оттам човек изнася в живота известен запас от *severite, un etat dame solennelet un peu gauche*^[52]... Ах, аз съм далеч от мисълта да превъзнасям пред вас елегантния свят! Но Париж ще ви даде възможност да направите най-интересни, най-насърчителни запознанства сред вашите събратя по изкуство, сред вашите единомишленици и колеги — художници, писатели, звезди от балета и преди всичко музиканти. Корифеите на европейската опитност, на артистичните експерименти в изкуството са все мои приятели, те са готови да станат и ваши. Жан Кокто, поетът, Масин, балетмайсторът, Мануел де Фаля, композиторът. Шестицата, шестте титани на най-новата музика — цялата тая възвишена и занимателна сфера на дръзновения, на предизвикателство в изкуството ви очаква, вие принадлежите към нея, стига само да пожелаете...

Нима и против това чета по лицето ви съпротива? Но тук, *cher maitre*, всяка боязън, всяко *embarras*^[53] са наистина съвсем неуместни, каквито и да са вашите основания за изолация. Аз ни най-малко не любопитствувам да узная естеството на тия основания, за мен е напълно достатъчно да зная, че те съществуват, за да ги приема с уважение и бих казал, като просветен човек. Този Пфайферинг, *se refuge etrange et eremitique*^[54], всичко това навярно си има своите интересни душевни мотиви. Но аз не питам. Преценявам всички възможности, вземам в съображение всичките, дори най-необикновените и невероятните. *Eh bien*^[55], какво от това? Нима то

може да бъде причина за *embarras* пред лицето на цялата тая сфера от най-неограничена непредубеденост — непредубеденост, която също си има своите достатъчни основания? Oh, la, la! Този кръг от определящи вкуса на съвременността гении и светски корифеи на изкуството е обикновено съставен само от *demi-fous excentriques*^[56], изморени души и опустошени грешници. Импресариото, *cest une espece dinfirmier, voila!*^[57]

Виждате ли колко лошо върша работата си, *dans quelle maniere tout a fait maladroite*^[58]! Това, че го забелязвам, е единственото нещо, което ме оправдава. В желанието си да ви подбудя аз засягам вашата гордост и сам виждам как работя против себе си. Защото аз си казвам, че хората като вас — но какво говоря за хората като вас, аз трябва да говоря само за вас, защото вие гледате на своя живот, на своя *destin*^[59] като на нещо единствено и неповторимо и го смятате за нещо твърде свято, за да бъде приравнявано то към другите съществувания. Вие не желаете да знаете нищо за другите *destinees*^[60], а само за вашата собствена — зная, разбирам ви! Вас ви отблъсква принижаването, което е неизбежно при всяко обобщаване, причисляване, подвеждане под общ знаменател. Вие държите на несравнимостта на индивидуалния случай, защитавате индивидуалистичното, самотното високомерие, което е, види се, неизбежно. „Нима човек живее, когато живеят други?“ Този въпрос съм прочел, не зная вече къде, но сигурно беше в някакво значително произведение. Открито или в себе си всички вие си задавате този въпрос и само от учтивост, и то повече привидно, обръщате внимание един на друг — ако изобщо обръщате внимание. Волф, Брамс и Брукнер живели години наред в един и същ град, във Виена, но се избягвали през цялото време и нито един от тях, доколкото зная, не се срещнал с някой от другите двама. То е щяло да бъде *repible*^[61] наистина при мнението, което имали един за друг. Колегиалност в критичната им оценка за работите на другите двама нямало никаква — само пълно отхвърляне и *aneantissement*^[62], за да останат сами. Брамс не ценял никак симфониите на Брукнер наричал ги безформени огромни змии. От своя страна Брукнер имал крайно долно мнение за Брамс. Той намирал първата тема на концерта му в ре-минор наистина за много добра, но твърдял, че Брамс никога след това не бил измислил нещо равностойно. Вие всички не искате да знаете

нищо един за друг. За Волф Брамс бил le dernier ennui^[63]. А чели ли сте неговата критика на Седмата от Брукнер във виенския „Салонблат“? В нея може да се види мнението му за Брукнер изобщо. Той го упреква в „липса на интелигентност“ — avec quelque raison^[64], защото Брукнер си е бил наистина най-простодушно дете, погълнат от своята величава генерал-басова музика, и пълен идиот по всички въпроси на европейското образование. Но достатъчно е да се прочетат някои писмени изказвания на Волф за Достоевски, qui sont simplement stupefiant^[65], за да се запита човек какво ли пък е имало и в неговата глава. Текстът на неговата останала недовършена опера „Мануел Венегас“, изготвен от някой си доктор Хьорнес, той обявил за чудо на изкуството, истинско шекспировско произведение, връх на поезията и ставал непростително хаплив, когато приятелите му си позволявали да се усъмнят в това. Не стига, че композирал един химн за мъжки хор — „Към отечеството“, но поискал и да го посвети на германския кайзер. Как ви се вижда това? Изпратената директна молба в този смисъл била отклонена! Tout cela est un peu eimbarrassant, nest-ce pas? Une confusion tragique.^[66]

Tragique, messieurs.^[67] Наричам това така, защото цялото нещастие на света се дължи на духовната разединеност, на глупостта, на липсата на разбиране — от това светът се разкъсва на изолирани сфери. Вагнер наричал цапотия съвременната му импресионистична живопис, в този смисъл той бил истински консерватор. А при това неговите собствени принципи за хармония имат не малко общи неща с импресионизма, те водят към него и с дисонансите дори често го превъзхождат. На парижките цапачи той сочел Тициан: ето го истинския художник. A la bonne heure.^[68] Но в действителност неговият вкус в живописиста клонял по-скоро някъде между Пилоти и Макарт, изобретателя на декоративния букет, а Тициан бил повече по сърце на Ленбах, който пък толкова разбирал Вагнеровия „Парсифал“, че го наричал кафешантанска музика — и то в лицето на композитора му. Ah, ah, ownme cest melancoloque, tout ca!^[69]

Господа, аз ужасно се отклоних! Искам да кажа: отклоних се от целта на моето посещение. Считайте моята бързивост като знак, че съм сложил вече кръст на плана, който ме доведе тук. Вие няма да се качите, maître, на моя вълшебен плащ. Аз няма да ви изведа по света

като ваш импресарио. Вие не приемате това и аз собствено би трябвало да преживея по-голямо разочарование от това, което в действителност преживявам. Sincerement^[70], аз се питам дали изобщо съм разочарован. В Пфайферинг може да се дойде и с практическа цел, но тази цел е винаги и неизбежно от второстепенно значение. Тук се идва, дори и когато си импресарио, преди всичко pour saluer un grand homme^[71]. Никакъв делови неуспех не може да намали това удоволствие, особено когато в самото разочарование се съдържа и не малка доза положително задоволство. Да, така е, cher maitre, трябва да призная, че вашата непристъпност удовлетвори и мене вътрешно, и то защото, без да искам, я разбирам и ѝ симпатизирам. Наистина това е против интересите ми, но — и аз съм човек. Впрочем човек е твърде широка категория, тук би трябвало да подбера може би по-специализиран израз.

Вие дори не подозирате, maitre, колко немска е вашата repugnance^[72], тя се състои, ако ми позволите да говоря en psychologue^[73], от високомерие и чувство за малоценност, от презрение и боязън, тя е, бих казал, ressentiment^[74] на сериозността спрямо салонния дух. Но аз пък съм евреин, както знаете — Фителберг е съвсем очебийно еврейско име. На мене в кръвта ми е Старият завет, а това е не по-малко сериозно нещо от немската същност — то не предразполага особено към сферата на valce brillante^[75]. Наистина у немците съществува предразсъдък, че отвъд границата царял само valse brillante, а сериозност имало само в Германия. А ето че и евреинът е по начало скептик по отношение на света и склонен повече към немския дух, с риск, естествено, да получи ритници за тази си склонност. По своята същност немското е преди всичко народно, а кой ще повярва в привързаността на един евреин към народа? Не само че няма да му повярват, ами и здраво ще го напляскат, ако прояви нахалството да се навира. Ние, евреите, можем всичко да очакваме от немския характер, qui est essentiellement antisemitique^[76] — достатъчно основание, за да държим за останалия свят, на който устройваме всевъзможни развлечения и сензации, без това още да значи, че ни вее вятърът или че сме глупаци. Ние отлично разбираме разликата между „Фауст“ на Гуно и „Фауст“ на Гьоте, дори и да говорим френски, дори и тогава...

Господа, аз съм се разприказвал само от резигнация, ами че нашите делови разговори са приключени, аз все едно, че съм си отишъл, вече съм хванал дръжката на вратата, ние сме отдавна на крака и всичко това го приказвам само още *pour prendre congé*^[77]. „Фауст“ на Гуно, господа, кой ще намръщи нос при това упоменаване? Аз не, и вие не, както забелязвам със задоволство. Истинска перла — *une marguerite*, пълна с възхитителни музикални хрумвания! *Laisse-moi, laisse-moi contempler*^[78] — очарователно! И Масне е очарователен, *lui aussi*^[79]. Но особено мил трябва да е бил като педагог, като професор в консерваторията, за това има не малко анекдоти. Учениците му по композиция трябвало от самото начало сами вече да пишат музика, дори и когато техническото им умение не стигало за написване и на една безпогрешна фраза. Човечно, нали? Немско то не е, но е човечно. Един младеж дошъл веднъж при него с току-що композирана песен — току-що композирана и свидетелстваща за известна дарба.

„*Tiens!*^[80] — рекъл Масне. — Това наистина не е лошо. Слушай, момко, ти сигурно си имаш някоя мила малка приятелка. Изсвири ѝ го, то сигурно ще ѝ хареса, а останалото вече само ще се нареди.“ Не е много ясно какво е имал той пред вид под „останалото“ — навярно всичко, което се е отнасяло до любовта и изкуството. Имате ли ученици, *maître*? На тях няма да им е толкова леко. Но вие нямате. Брукнер е имал няколко. Сам той отрано се борел с музиката и с нейните свети трудности като Яков с ангела и същото изисквал от своите студенти. Години наред те трябвало да се упражняват в свещения занаят, в основните елементи на хармонията и строгия стил, преди да им се разреши да изпеят някоя песен към някаква мила малка приятелка тази музикална педагогика нямала никакво отношение. Човекът може да е бил с детски наивна душа, но музиката все пак си е оставала за него тайнствено откровение на висши познания, истинско богослужение, а дейността му като музикален педагог — дейност първосвещеническа.

Comme cest respectable! Pas precisement humain, mais extremement respectable!^[81] Можем ли ние, евреите, един народ на пророци и първосвещеници, дори и тия сред нас, които се превегамаме из парижките салони, да не се чувствуваме привлечени от немския дух и да не се настройваме от него иронично по отношение на света на

изкуството за малката приятелка? Да говорим за народностно чувство, би било нахалство, провокиращо погром. Ние сме космополити, но сме настроени пронемски, много повече пронемски от всеки друг на света, макар дори и затова, че не можем да не виждаме колко са родствени помежду си ролите на немския и еврейския народ. Une analogie frappante!^[82] И единият, и другият са еднакво мразени и презирани, от тях еднакво се плашат, еднакво им завиждат, от тях еднакво отбягват, както и те отбягват от другите. Говори се за епоха на национализма. Но в действителност има само два национализма, немски и еврейски, всички други са детинска игра в сравнение с тях — прафренската същност на Анатол Франс си е чист космополитизъм в сравнение с немската усамотеност и еврейското самомнение, че са избран народ... Франс, тоест Франция — един националистичен *rom de guerre*^[83]. Никой немски писател не би могъл да се нарече Дойчланд, Германия, така биха нарекли най-много един крайцер. Немецът ще трябва да се задоволи само с „Дойч“, а това е еврейско фамилно име — oh, la, la!

Господа, сега дръжката е вече действително в ръката ми, аз съм вече навън. Една последна дума: немците би трябвало да оставят на евреите пронемските настроения. Със своя национализъм, своето високомерие, своята мания за несравнимост, с упоритото си нежелание да се причислят и да застанат редом с другите, с отказа си да бъдат изведени сред света и да се включат обществено в него — немците ще си навлекат само злощастия, истински еврейски злощастия, je vous le jure^[84]. Те биха сторили по-добре, ако оставят евреина да бъде *mediateur*^[85] между тях и обществото, да бъде импресарио на немската същност, той е просто призван за това, не би трябвало да го пъдите, той е космополит, но настроен пронемски... Mais sest en vain. Et cest tres d'Ommage! Но защо ли още приказвам? Та аз отдавна не съм вече тук. Cher maitre, jetais enchante. Jai manque ma mission, но аз съм във възторг. Mes respects monsieur le professeur. Vous mavez assiste trop peu, mais je ne vous en veux pas. Mille choses a madame Schwei-gestill! Adieu, adieu.^[86]

[1] „Мила госпожо“ (... и веднага след това) „мамичко“ (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Саул Фителберг. Музикални антрепризи. Представител на много именити артисти (фр.). — Б.пр. ↑

[3] Драги маестро... колко съм щастлив, колко съм възбуден от срещата ми с вас! Даже за такъв обръгнал, закоравял човек като мене срещата с един велик човек е винаги вълнуващо събитие. Приятно ми е, господин професоре (фр.). — Б.пр. ↑

[4] Вие с право ме проклинате като натрапник драги господин Леверкюн (фр.). — Б.пр. ↑

[5] Но за мене, щом съм дошъл веднъж в Мюнхен, е просто невъзможно да не... (фр.) — Б.пр. ↑

[6] Впрочем аз съм убеден (фр.). — Б.пр. ↑

[7] Но в края на краищата (фр.). — Б.пр. ↑

[8] Но да, разбира се... благодаря, хиляди пъти благодаря! (фр.) — Б.пр. ↑

[9] И сетне, този достоен дом с неговата стопанка, така майчински нежна и енергична. Мадам Швайгесил! Та това значи: „Аз зная да мълча. Мълчание, мълчание!“ Каква прелест! (фр.). — Б.пр. ↑

[10] Това е удивително! (фр.). — Б.пр. ↑

[11] Представете си (фр.). — Б.пр. ↑

[12] Смешно преувеличени (фр.). — Б.пр. ↑

[13] Това е самата истина, чиста и неоспорима (фр.). — Б.пр. ↑

[14] Но кому приказвам това? В началото бе скандалът (фр.). — Б.пр. ↑

[15] С течение на времето (фр.). — Б.пр. ↑

[16] Насреца (фр.). — Б.пр. ↑

[17] Една дупка, един малък вертеп (фр.). — Б.пр. ↑

[18] Наречен „Театър за миловидни лукавства“ (фр.). — Б.пр. ↑

[19] Уверявам ви (фр.). — Б.пр. ↑

[20] На високо равнище (англ.). — Б.пр. ↑

[21] С една дума (фр.). — Б.пр. ↑

[22] Каймакът обществото) (фр.). — Б.пр. ↑

[23] Небрежност (фр.) — Б.пр. ↑

[24] Ах, мадам, ох, мадам, какво мислите вие, мадам? Казват, че вие сте фанатично предадена на музиката, мадам! (фр.). — Б.пр. ↑

[25] И тъй (фр.). — Б.пр. ↑

[26] В това намирам своето удовлетворение и своята наслади (фр.). — Б.пр. ↑

[27] И в това отношение нашите желания се съвпадат (фр.). — Б.пр. ↑

- [28] Който доставя теми (фр.). — Б.пр. ↑
- [29] Безобразие! Безсрамие! Недостойна палячовщина! (фр.). — Б.пр. ↑
- [30] Посветени (фр.). — Б.пр. ↑
- [31] Каква яснота! Какво остроумие! Просто божествено! Ненадминато! Брави! Браво! (фр.) — Б.пр. ↑
- [32] Бош, който благодарение на гения си принадлежи на целия свят и който върви начело на музикалния прогрес! (фр.) — Б.пр. ↑
- [33] Ах, това е вече съвсем немско наистина! (фр.) — Б.пр. ↑
- [34] Драги маестро, защо да не го кажа? (фр.) — Б.пр. ↑
- [35] Онова „Сияние на морето“ (фр.). — Б.пр. ↑
- [36] Вие оковавате своето изкуство в система от правила — неумолими и неокласични (фр.). — Б.пр. ↑
- [37] Немски качества (фр.). — Б.пр. ↑
- [38] Грубост (фр.). — Б.пр. ↑
- [39] Наистина, между нас казано (фр.). — Б.пр. ↑
- [40] Сигурен съм, че не! (фр.) — Б.пр. ↑
- [41] Това е до очарователност немско (фр.). — Б.пр. ↑
- [42] Необикновено характерно (фр.). — Б.пр. ↑
- [43] Великодушен и разностранен космополитизъм (фр.). — Б.пр. ↑
- [44] Драги маестро, разбирам ви от първата дума! (фр.) — Б.пр. ↑
- [45] Но все пак жалко (фр.) — Б.пр. ↑
- [46] Във ваше отсъствие (лат.). — Б.пр. ↑
- [47] Особено в Париж (фр.). — Б.пр. ↑
- [48] Всички знаят, мадам, че вашите съждения за музиката си непогрешими (фр.). — Б.пр. ↑
- [49] Между нас казано (фр.). — Б.пр. ↑
- [50] Среда, обкръжение (фр.) — Б.пр. ↑
- [51] Кажете ми впрочем (фр.) — Б.пр. ↑
- [52] Суровост, някаква тържественост на душата и неловкост (фр.). — Б.пр. ↑
- [53] Нерешителност, смущение (фр.). — Б.пр. ↑
- [54] Това странно отшелническо убежище (фр.). — Б.пр. ↑
- [55] Е добре (фр.). — Б.пр. ↑
- [56] Полуобъркани ексцентрици (фр.). — Б.пр. ↑

[57] (Импресариото) е нещо като болногледач, ами да! (фр.) — Б.пр. ↑

[58] По какъв напълно неумел начин! {фр.) — Б.пр. ↑

[59] Съдба (фр.). — Б.пр. ↑

[60] Съдби (фр.). — Б.пр. ↑

[61] Тягостно {фр.). — Б.пр. ↑

[62] Унищожителност (фр.). — Б.пр. ↑

[63] Крайна скука (фр.). — Б.пр. ↑

[64] С известно основание (фр.). — Б.пр. ↑

[65] Които са просто слисващи (фр.). — Б.пр. ↑

[66] Всичко това буди известно недоумение, нали? Наистина трагична обърканост (фр.). — Б.пр. ↑

[67] Трагична, господа (фр.). — Б.пр. ↑

[68] Отлично (фр.). — Б.пр. ↑

[69] Ах, ах, колко е печално всичко това! (фр.) — Б.пр. ↑

[70] Наистина (фр.). — Б.пр. ↑

[71] За да се свали шапка пред един велик човек (фр.). — Б.пр. ↑

[72] Отвратеност (фр.). — Б.пр. ↑

[73] Като психолог (фр.). — Б.пр. ↑

[74] Неприязън (фр.) — Б.пр. ↑

[75] Блестящ валс (фр.). — Б.пр. ↑

[76] Който е по начало антисемитски (фр.). — Б.пр. ↑

[77] За да се сбогувам (фр.). — Б.пр. ↑

[78] Оставете ме, оставете ме да му се полюбувам (фр.). — Б.пр.

↑

[79] И той също (фр.). — Б.пр. ↑

[80] Я гледай (фр.). — Б.пр. ↑

[81] Колко е достойно! Не тъкмо човечно, но извънредно достойно! (фр.) — Б.пр. ↑

[82] Поразителна аналогия! (фр.) — Б.пр. ↑

[83] Тук: псевдоним (фр.). — Б.пр. ↑

[84] Уверявам ви (фр.). — Б.пр. ↑

[85] Посредник (фр.). — Б.пр.] ↑

[86] Но вече е безполезно. И много жалко! Драги маестро, за мен беше истинско удоволствие. Аз не сполучих в своята мисия... Моите почитания, господин професоре. Вие не ме подпомогнахте твърде, но

аз не ви се сърдя. Много поздрави на мадам Швайгещил. Сбогом,
сбогом... (фр.). — Б.пр. ↑

XXXVIII

Моите читатели вече знаят, че Адриан беше изпълнил упорито лелеяното години наред и открито изказваното желание на Руди Швертфегер и беше написал специално за него концерт за цигулка и оркестър, посветил бе лично на него блестящата, в цигулково отношение извънредно благодарна творба и дори го беше придружил за първото ѝ изпълнение до Виена. На съответното място аз ще се спра на факта, че няколко месеца по-късно, тоест към края на 1924 година, той присъствува на повторното изнасяне на творбата в Берн и Цюрих. Преди това обаче бих желал пак да се върна по един твърде сериозен повод върху може би малко нескромната, може би за мен неподобаваща характеристика, която дадох по-горе на тази композиция, а именно, че поради известна, както казах, любезна, виртуозно-концертантска концесия в музикалната ѝ линия тя излиза малко от рамката на останалото Леверкюново неумолимо радикално и безкомпромисно музикално творчество. Убеден съм дълбоко, че бъдещите поколения ще се съгласят с тая моя „присъда“ — господи, колко мразя тая дума! — още повече, че това, което правя тук, не е нещо друго, освен даване на някои психологически обяснения за едно явление, за което иначе ще липсва ключът.

Има нещо странно в тази пиеса. Написана в три части, тя няма знаци за тоналност, но, ако мога така да се изразя, в нея са вградени три тоналности: си-бемол-мажор, до-мажор и ре-мажор, от което, както вижда музикантът, ре-мажор е един вид доминанта от втора степен, си-бемол-мажор образува субдоминантата, докато до-мажор държи точно средата. Творбата се движи така майсторски между тези тоналности, че дълго време нито една от тях не изпъква ясно, а всяка една се загатва от пропорциите между тоновете. Дълги откъси от произведението са подчинени едновременно и на трите тоналности, докато най-сетне по един наистина тържествен, наелектризиращ публика начин зазвучава до-мажор. В първата част, озаглавена анданте аморозо, изпълнена със стигаща постоянно до границата на

подигравката сладостна нежност, има един лайт-акорд, който за моето ухо има нещо френско: до, сол, ми, си-бемол, ре, фа-диез, ла — едно съзвучие, което с високото фа на цигулката над него съдържа, както се вижда, тоничното тризвучие на онези три основни тоналности. В този акорд е, така да се каже, душата на творбата, в него е и душата на главната тема на тази част, която се подема отново в третата част от пъстра поредица вариации. Това е в своя си род едно великолепно мелодично постижение, една шумяща, възнасяща се шеметно нагоре опияняваща кантилена, в която решително има и някаква показна пищност и блясък, а заедно с това и меланхолия, нелишена от известна приятност — в духа на нейния изпълнител. Характерното и възхитителното в тази инвенция е неочакваното и нежно акцентуирано преминаване на стигналата до известна височина мелодична линия към една октава по-горе, откъдето, водена с много вкус, може би с премного вкус, се устремява надолу и отшумява. Това е една от онези просто физически въздействащи, увеличащи и глава, и рамене, граничещи с „божественото“ манифестации на красотата, на които никое друго изкуство, освен музиката не е способно. А тутти-апотеозът на тъкмо тая тема в последната част на вариациите донася изблика на откритото до-мажор, който се предхожда от едно драматично усилващо се парландо — ясна реминисценция за речитатива на първата цигулка от последната част на Бетховеновия квартет в ла-минор, с тази само разлика, че там след великолепната фраза следва нещо друго, а не тази мелодична празничност, в която пародията на въодушевеността е вече съвсем сериозна и затова се чувства като някаква засрамваща страст.

Зная, че преди да композира концерта, Леверкюн бе проучил основно цигулковата техника на Берио, Виотан и Виенявски и тук той я прилага по един полупочтителен, полукарикатурен начин — със същите впрочем изисквания към техниката на изпълнителя, особено в извънредно игривата и виртуозна средна част, в скерцото, в което срещаме и един цитат от „Дяволските трели“ на Тартини, така че клетият Руди трябваше да напруга всичките си сили, за да се справя успешно с това място. Всеки път, след като изпълнеше тежката си задача, под русата му, виеща се на вълнисти къдри коса блестяха капки пот, а бялото на сините му като метличина очи беше покрито с мрежа червени жилчици. Но затова колко възнаграден беше, разбира се, колко

възможности имаше той за „флирт“ в по-високия смисъл на думата в една творба, която аз в лицето на автора ѝ нарекох „апотеоз на салонната музика“, убеден предварително, че той няма да ми се сърди за тая характеристика, а ще я приеме с усмивка.

При мисълта за тая хибридна рожба в паметта ми изниква един разговор в жилището на фабриканта Булингер на Виденмайерщрасе в Мюнхен, заемащо целия белетаж в построената от него разкошна къща за отдаване под наем, под чиито прозорци в добре коригираното си вече корито Изар пееше своята буйна планинска песен. У богаташа бяха поканени в седем часа на вечеря около петнадесет души: с помощта на добре обучена прислуга и една домоуправителка, личност с изящни обноски, изгаряща от желание да се омъжи, той устройваше често приеми в своя дом и поканените бяха най-вече хора от финансовия и търговския свят. Но вече се знае, че той обичаше да парадирва и с духовните си интереси, така че в неговите комфортни салони се устройваха и вечери, на които се канеха хора на изкуството и науката — и никой, в това число и аз, признавам това — не виждаше основание да се отказва от кулинарните лакомства на неговите приеми и елегантната рамка на салоните му, твърде приятна за водене на оживени разговори.

Този път присъствуваха Жанета Шойрл, господин и госпожа Кньотерих, Шилдкнап, Руди Швертфегер, Цинк и Шпенглер, нумизматикът Краних, издателят Радбрух със съпругата си, артистката Цвичер, авторката на комедии Биндер-Майореску от Буковина и аз с милата ми жена беше дошъл и Адриан: благодарение на моите увещания, към които се бяха присъединили Шилдкнап и Швертфегер. Не искам да разследвам чия молба беше решила въпроса и съвсем не си въобразявам, че тъкмо моята му е повлияла. Тъй като седеше на трапезата до Жанета Шойрл, близостта на която му действуваше винаги благотворно, а и останалите сътрапезници му бяха добре познати, той не се разкайваше, изглежда, че бе отстъпил на увещанията ни. През време на тричасовия си престой той се чувствуваше много добре, а и аз имах още веднъж възможността с тиха радост да наблюдавам с каква неволна, в много малко случаи рационално обоснована вежливост и повече или по-малко плахо страхопочитание се отнасяха в обществото към едва тридесет и осем годишния ми приятел. Тази проява, казах го вече, ме радваше, но, от

друга страна, свиваше сърцето ми й ме изпълваше със загриженост, защото причината за това държане на хората беше несъмнено атмосферата на неописуема отчужденост и страшна самота, която го заобикаляше през последните години тази негова атмосфера все повече се чувствуваше и държеше хората на все по-голямо разстояние, сякаш той идваше от страна, където, освен него, никой друг не живее.

Тази вечер, както казах, той изглеждаше твърде разположен и доста разговорлив, за което имаше отчасти заслуга сигурно и Булингеровият, подправен с ангостура шампански коктейл, а също и отличното му пфалцко винце. Той разговаряше с Шпенглер, който беше вече твърде зле със здравето си (болестта го беше ударила в сърцето) и се смееше заедно с всички останали на клоунствата на Лео Цинк, който, облегат на стола си по време на вечерята, се покриваше до гротескния си нос с огромната си като чаршаф сервпета и кротко скръстваше отгоре ръце. Още повече го развесели изобретателността на шегобиеца, когато домакинът ни показваше един натюрморт, нарисуван от него (Булингер се опитваше дилетантски да рисува с маслени бои) за да избегне една открита преценка, а също и за да я спести на нас, другите, той посрещна картината с хиляди възгласи „господи боже мой“, които можеха да се тълкуват най-различно, като започна да я разглежда, от всички страни и дори веднъж я обърна от opakото. Впрочем посрещането на всичко с удивление и необвързващи с нищо възклицания беше специалната техника на този по начало не особено приятен човек с нея вземаше участие в разговори, които надхвърляха хоризонта му на художник и карнавален участник, и известно време той я прилагаше дори при разговора върху въпросите от естетично-морално естество, който имам в момента пред вид.

Този разговор се поведе след механично-музикалната програма, с която домакинът ни угости след кафето, когато запушихме при чашка ликьор. По онова време грамофонните плочи бяха започнали значително да се усъвършенствуват и Булингер ни изсвири от дискотеката на своя скъп апарат няколко възхитителни изпълнения: най-напред, доколкото си спомням, великолепия валс от „Фауст“ на Гуно, за който Баптист Шпенглер забеляза, че за народен танц върху ливадата мелодията му звучала много елегантно и салонно. Мнозина се съгласиха, че този стил подхожда много повече за очарователната бална музика на Берлиоз, „Фантастична симфония“, и пожелаха да

чувят тази плоча. Булингер я нямаше. Тогава с непогрешимите си устни Швертфегер изсвири мелодията чисто и отлично с тембъра на цигулка и после се смя на аплодисментите, като си оправяше по навик с рамене дрехата и разтегляше в гримаса единия ъгъл на устните си. За да могат да направят сравнение с френските, слушателите поискаха да чуят виенски валсове в духа на Ланер и Рюхан Щраус-син и нашият домакин с готовност ни поднасяше такива плочи от колекцията си, докато една дама — спомням си, това беше госпожа Радбрух, жената на издателя — не изказа опасението си, че всички тези лекомислени неща може би отегчават присъстващия между нас голям композитор. Всички намериха нейната загриженост за основателна. Адриан, който не бе разбрал добре въпроса, учудено запита за какво става дума. Когато думите на госпожа Радбрух му бяха повторени, той протестира енергично. За бога, това не било вярно, било недоразумение. Никой не изпитвал по-голямо удоволствие от него от тези майсторски в своя си род произведения.

Вие подценявате моето музикално възпитание — каза той. — На съвсем млада възраст аз имах един учител (и той погледна с хубавата си, тънка и дълбока усмивка към мене), един препълнен, преливащ от цялото музикално богатство в света ентусиаст, който бе до такава степен влюбен във всеки, във всеки без изключение организиран шум, че беше невъзможно да се науча край него на някакво високомерие, на някакво незначитане спрямо каквато и да било музикална творба. Той беше човек, който много добре знаеше какво значи висша и строга музика. Но за него музиката, беше музика, стига да беше действително музика, и противно на изказването на Гьоте, че „изкуството се занимава с трудното и доброто“, той твърдеше, че лекото е също трудно, когато е добро, а добро то също тъй може да бъде, както и трудното. От това у мене е останало нещо, аз имам това от него. Във всеки случай винаги съм бил съгласен с него, че човек трябва да бъде много добре запознат с Трудното и Доброто, за да може по този начин да приеме и Лекото.

В стаята настъпи мълчание. Всъщност той беше казал, че единствено той е в правото си да се наслаждава на изсвирените леки неща. Опитаха се да не го разберат в този смисъл, но все пак останаха с подозрението, че тъкмо така го бе мислил. Шилдкнап и аз се спогледахме, доктор Краних рече „хм. Жанета каза тихо:

«Magnifique!»^[1] Лео Цинк възкликна глупаво поразен, но всъщност ехидно: «Господи Исусе Христе!» «Чисто по Леверкюновски!» — извика Швертфегер, целият зачервен от многобройните Vieilles Cures^[2], но не само от тях. Знаех, че в себе си той се чувствуваше засегнат.

— Нямате ли случайно във вашата дискотека — продължи Адриан — арията в ре-бемол-мажор на Далила от «Самсон» на Сен-Санс? — Въпросът беше отправен към Булингер“, който с голямо задоволство извика в отговор:

— Аз? Да нямам тази ария? Драги мой, за какво ме смятате! Ето я! И то съвсем не „случайно“, мога да ви уверя!

— А, добре — рече Адриан. — Дойде ми на ума, защото Кречмар, моят учител — органист и голям любител на фугите, знаете, — имаше чудна страст, просто истинска слабост към тази ария, което, не му пречеше и да се смее над нея. Но това не намаляваше възхищението му, защото то се отнасяше може би само до образцовото в нея. Силенциум!

Иглата бе наместена. Булингер затвори тежкия капак. През решетката прозвуча един горд мецосопран, който не искаше много да знае за доброто произношение. Разбра се само „Mon coeur souvre a ta voix“^[3] и след това почти нищо друго, но изпълнението, придружено за жалост от един малко скимтящ оркестър, беше великолепно по своята топлина, нежност и смътни вопли за щастие, великолепна беше и мелодията, която и в двете еднакво построени строфи на арията започва едва в средата своя пълен възход към красота, за да го завърши вълшебно, особено втория път, когато цигулката, сега вече пълнозвучно, подема с наслада разкошната певческа линия и повтаря нейната заключителна фигура в меланхолно нежния завършек.

Всички бяха покъртени. Една дама си бършеше с бродираната си кърпичка окото. „Идиотски прекрасно!“ — каза Булингер, служейки си с едно отдавна употребявано между естетите любимо и устойчиво словосъчетание, придаващо на екзалтираната преценка „прекрасно“ трезвата грубоватост на познавача. Можеше да се каже, че в случая то беше точно и по смисъл напълно уместно. Сигурно това беше причината и за да се развесели Адриан.

— Видяхте ли! — извика той. — Сега вече разбирате, че един сериозен човек може да обожава и тая музика. Наистина това не е

духовна красота, а подчертано чувствена. Но в края на краищата не бива нито да се срамуваме, нито да се боим от чувственото.

— Може би все пак! — възрази доктор Краних, директорът на Нумизматичния музей. Както винаги той говореше извънредно отчетливо, твърдо, ясно артикулирано и разбрано, макар при това дъхът му астматично да свиреше. — В изкуството може би все пак! В тази област човек би трябвало действително да се бои и срамува от изключително чувственото, защото то е низко според определението на поета: „Низко е всичко, което не говори на духа и не буди друг интерес, освен чувствен.“

— Благородни слова — рече Адриан. — Добре ще направим, ако почакаме да отзвучат тези думи, преди да им се възрази каквото и да било.

— А какво бихте възразили? — поиска да узнае ученият.

Адриан сви рамене и помръдна устни, сякаш искаше да рече: „Какво мога да сторя против фактите?“ След това каза:

— Идеализмът изпуска из предвид, че духът реагира не само на духовното, но може да бъде издъно потресен и от животинската мрачност на сетивната красота. Духът и пред фриволността неведнъж се е прекланял. В края на краищата Филина не е нищо друго, освен една разпътна женичка и все пак Вилхелм Майстер, който не се отличава много от своя автор, ѝ засвидетелствува едно уважение, с което открито се отрича наличието на някаква низост в чувствената невинност.

— Снизходителността и търпимостта по отношение на двусмисленото — отвърна нумизматикът — никога не са били изтъквани като най-образцовите черти в характера на нашия олимпиец. Впрочем за културата съществува опасност, ако духът затваря едното си око пред вулгарно чувственото или дори му намига с него.

— Ние очевидно мислим различно за тази опасност.

— Да не мислите, че съм малодушен?

— За бога, не! Един рицар на страха и упрека не е малодушник, а именно рицар. Всичко, за което аз бих желал да счупя едно копие, е... за известна по-голяма широта по въпросите на морала в изкуството. В другите изкуства, както ми се струва, хората си позволяват тази широта с по-голяма готовност, там те не са толкова придиличиви и дребнави, колкото при музиката. За нея това може да е много голяма

чест, но то опасно стеснява нейния жизнен простор. Какво ще остане от цялата музикална шумотевица, ако приложим най-строг духовно-морален мащаб? Само няколко чисти спектри от Бах. Може би няма да остане изобщо нищо доловимо за слуха.

Прислужникът влезе с уиски, бира и газирана вода на огромен поднос.

— Та кой иска да разваля играта! — рече Краних, за което Булингер с високо „браво!“ го потупа по рамото. За мене, а сигурно и за още някои от гостите тази размяна на мнения беше един внезапно възникнал дуел между строгата посредственост и дълбокия скръбен опит в сферата на духа. Тази салонна сцена обаче аз включих тук не само защото тъй силно чувствавам нейната вътрешна връзка с концерта за цигулка, над който Адриан работеше по това време, но и защото още тогава в съзнанието ми се натрапи и връзката ѝ с личността на младия човек, по чието упорито настояване той беше написан и за когото този концерт означаваше нещо повече от успех само в едно отношение.

Сигурно такава ми е съдбата — да говоря сковано и разсъдъчно сухо върху феномена изобщо, който Адриан веднъж ми бе охарактеризирал като удивително и винаги донякъде неестествено отклонение от нормата в отношенията между „аз“ и „не-аз“ — върху феномена на любовта. Задръжки поради благоговение изобщо пред тази тайна, а в случая и поради благоговението ми пред личността на моя приятел ме карат да си затварям устата или да бъда поне скъп в думите, когато говоря за облъхнатата от демонизъм промяна, която в разрез с пълната обособеност на единичното същество се извършва при това само по себе си необикновено явление. Все пак няма защо да премълчавам, че благодарение на една специфична запознатост — придобита от заниманията ми с класическата филология, следователно от една дейност, която е от естество иначе да ме притъпи по-скоро за живота — аз бях в състояние да прозра и разбере изобщо тук нещо.

Няма никакво съмнение — и с възможната за човека сдържаност тук аз ще го разкажа, — че една неуморна, неспираща се пред нищо доверчива общителност удържа най-после победа над най-Непристъпната самота — победа, която при полярното, подчертавам: полярното различие на двамата партньори, при духовната дистанция между тях можеше да има само един определен характер и към която, в

този именно смисъл, единият от тях с хитро упорство непрестанно се беше домогвал. За мене е напълно ясно, че за пристрастената към флирта природа на Швертфегер преодоляването на самотността чрез общителност и доверчивост е имало от самото начало, съзнателно или не, все тази особена цел и отсянка — с което не искам да кажа, че то не е имало и по-благородни мотиви. Напротив: ухажьорът беше напълно сериозен, когато изтъкваше колко необходимо за допълването на неговата природа е приятелството му с Адриан, колко много го то вдъхновява, възвисява и морално поправя. Но той беше достатъчно нелогичен, за да пуска в ход за спечелването на това приятелство вродените си средства за флирт, а сетне, когато меланхолната склонност, която пробуди, се оказа нелишена от белезите на еротична ирония — да се чувствава засегнат.

Най-много ме поразяваше и покъртваше в случая това, че със собствените си очи виждах как завоюваният не забелязваше, че е омагьосан, а сам приписваше на себе си инициативата, която изцяло принадлежеше на другата страна, той невероятно се удивляваше на това неспиращо се пред нищо открито угаждане и внимание, за които по-скоро подхождаше името изкушение. Да, той с удивление говореше като за чудо, че неговата меланхолия и чувство не бяха разколебали и смутили Руди, и аз почти не се съмнявам, че това „удивление“ водеше началото си от онази далечна вечер, когато в стаята му беше дошъл Швертфегер, за да го върне в обществото, където без него било толкова скучно. И все пак в това така наречено чудо участваха действително и често споменаваните благородни, артистично свободни и порядъчни качества в характера на горкия Руди. Налице е едно писмо от Адриан до Швертфегер приблизително от времето на онзи разговор на приема у Булингер, което Рудолф естествено е трябвало да унищожи, но той отчасти от пиетет, отчасти положително и като трофей го запазил. Отказвам се да го цитирам, а само го отбелязвам като човешки документ, който произвежда впечатление на разголена рана. Това болезнено разголване се е струвало навярно на изпращача като голям риск. Но тук не бе имало никакъв риск. Все пак красив е бил начинът, по който получателят беше показал, че не бе имало риск. Веднага, с най-голяма бързина, без всякакво мъчително забавяне той се озовал тогава в Пфайферинг. Последвало откровено обяснение, уверение в най-дълбока благодарност — държането било просто, смело и предано

деликатно, с явен стремеж да се предотврати всякакъв срам... Не мога да не похваля едно такова държане. И предполагам с известно все пак одобрение, че тъкмо тогава е било решено разработването и посвещението на концерта за цигулка.

Този концерт отведе Адриан във Виена. Той го отведе след това заедно с Руди Швертфегер в унгарския извънградски замък. Когато се завърнаха оттам, Рудолф се радваше на прерогатива, който поради общо прекараното детство беше принадлежал дотогава само на мене: той и Адриан бяха вече на „ти“.

[1] Великолепно (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Вид ликьор (фр.). — Б.пр. ↑

[3] Сърцето ми се разкрива при твоя глас (фр.). — Б.пр. ↑

XXXIX

Горкият Руди! Много кратък беше триумфът на твоята детинска демоничност, защото тя попадна в силовото поле на друга една, по-дълбока, по-съдбоносна, която бързо я сломи, погълна, унищожи. Фатално „ти“. То не подобаваше нито на синеокото нищожество, което го извоюва, нито на този, който снизходително го беше приел, и той не можеше да не си отмъсти за — може би — ощастливилото го унижение, на което се беше изложил по този повод. Отмъщението беше неволно, бързо, леденостудено и тайнствено. Но да разказвам, да разказвам.

През последните дни на 1924 година успешният концерт за цигулка беше повторен в Берн и Цюрих — в рамката на двата концерта, изнесени от швейцарския „Камерен оркестър“, чийто диригент, господин Паул Захер, бе поканил при много изгодни условия за солист Швертфегер, като беше изразил желание да присъствува по възможност и композиторът, който щял по този начин да възбуди особен интерес към продукциите. Адриан се възпротиви, но Рудолф умееше да моли и още новото „ти“ притежаваше тогава достатъчно сила, за да проправи пътя на това, което трябваше да стане.

Благодарение на изключителната всеотдайност на солиста, който напегна всичките си сили, концертът, сложен в центъра на програмата от немска класика и съвременна руска музика, показва отново и в двата града — в салона на Бернската консерватория и в концертната зала на Цюрих — своите духовни и увличащи качества. Критиката отбеляза известна неединност в стила и дори в нивото, а и публиката бе въздържана от виенската, но изпрати и двата концерта с оживени овации и настояваше и в двата града авторът да излезе на подиума той направи удоволствие на изпълнителя си и ръка за ръка с него неколкократно благодари за ръкоплясканията. На това двукратно повторено — неповторимо събитие, на личното самоизлагане на самотността пред тълпата не можах да присъствувам. Нямах възможност да му бъда свидетел. За това ми разказа Жанета Шойрл,

която присъствува на втория концерт в Цюрих, тъй като точно по това време беше в този град и имаше възможност да се срещне и с Адриан в частния дом, където той и Швертфегер гостуваха.

Срещата им стана на Митенщрасе, близо до езерото, в дома на господин и госпожа Райф, богата, бездетна, обичаща изкуството, вече доста възрастна съпружеска двойка, която от край време намираще удоволствие в това, да дава на именити, гостуващи в града, хора на изкуството удобен подслон и да ги въвежда в обществото. Мъжът, някогашен индустриалец на коприна, а сега оттеглил се вече на почивка от сделките швейцарец, истински стар демократ, имаше изкуствено стъклено око, което придаваше на брадатото му лице известна, скованост — едно съвсем погрешно впечатление, защото човекът си беше непринуден веселяк и нищо така не обичаше, както да ухажва в своя салон хубавички актриси, безразлично дали героини или субретки. На приемите си той свиреше понякога не лошо на чело, придружаван на пианото от жена си, немкиня по произход, която бе учила някога пеене. Тя нямаше наистина неговото чувство за хумор, но беше енергична и гостоприемна домакиня, която в желанието си да даде подслон на славата и да остави в салоните ѝ да владее безгрижният дух на виртуозността, бе напълно единомдушна със своя съпруг. В будоара ѝ имаше една маса, цялата отрупана с фотографии на европейски знаменитости с благодарствени надписи за оказаното гостоприемство от семейството Райф.

Двойката беше поканила Швертфегер да им гостува, преди още неговото име да се бе появило във вестниците, защото като меценат с щедра ръка старият индустриалец беше осведомяван за всички музикални събития, преди светът да бе научил нещо за тях щом узнаха, че ще дойде и Адриан, те поканиха незабавно и него. Жилището беше обширно, то предлагаше богати възможности за гостуване и наистина, когато пристигнаха от Берн, те свариха вече тук и Жанета Шойрл, която прекарваше веднъж в годината по няколко седмици у своите швейцарски приятели. Но не до нея седеше след концерта Адриан в Райфовата трапезария на вечерята, на която бяха поканени малък кръг приятели.

Начело на трапезата седеше домакинята, който пиеше някакво безалкохолно питие от великолепно шлифованата си чаша и с неподвижно лице се шегуваше с драматичното сопрано на градския

театър до него, една грамадна жена, която в течение на вечерта се удряше неведнъж в гърдите с юмрук. Присъствуваше и друг член на операта, героичният баритон, балтиец по произход, висок мъж, който говореше гръмко, но интелигентно. Тук беше, разбира се, и уредникът на концертната вечер, капелмайсторът Захер, заедно с доктор Андрес, постоянния диригент на филхармонията, а също и отличният музикален сътрудник на „Нойе Цюрихер Цайтунг“, доктор Шу — всички с жените си. На другия край на трапезата седеше пъргавата госпожа Райф между Адриан и Швертфегер, които имаха за съседки отляво и дясно едно младо или още младо момиче с професия, мадмоазел Годо, от Френска Швейцария, и нейната леля, една крайно добродушна, на вид почти като руския стара дама с мустачки, наричана от Мари (такова беше собственото име на госпожица Годо) „ma tante“ или „tante Isabeau“, живееща по всяка вероятност край племенницата си като компаньонка, домакиня и почетна дама.

Аз мога да опиша външността на Мари Годо, тъй като малко покъсно очите ми по много понятни причини дълго и старателно я разучавах. Ако думата „симпатична“ е била някога необходима, за да се охарактеризира едно лице, тя никъде не е подхождала повече, отколкото тук при описанието на тази девойка, която от глава до пети с всяка своя черта, всяка изречена дума, всяка усмивка, всяка своя проява напълно отговаряше на спокойно-уталожения, естетично-нравствен смисъл на тая дума. Тя имаше най-хубавите черни очи на света — черни като въглен, като смола, като зрели къпини, не много големи, но с открит и в своята чернота ясен и чист поглед, под вежди, изящните равни линии на които имаха толкова общо с козметиката, колкото и умерената, естествена червенина на нежните ѝ устни. В момичето нямаше нищо изкуствено, никаква следа от грим или от опит да се подчертае, изпише или освежи нещо. Приятната простота, с която тъмнокестенявата ѝ коса падаше тежко на тила, като оставяше свободни ушите, челото и нежните слепоочия, даваше своя отпечатък дори на ръцете — трезво красиви, не съвсем малки, но тънки и нежни, обхванати в китките от маншетите на бялата ѝ копринена блуза. Гладка яка обхващаше и шията, която се издигаше стройна и заоблена като колона, изваяна сякаш от мрамор, увенчана от миловидно заострения овал на лицето с цвета на слонова кост, с изящно: и красиво оформено носле, привличащо погледа с живо трептящите ноздри. Рядката ѝ

усмивка и още по-редкият ѝ смях, от който почти прозрачните слепоочия трогателно се напрягаха, откриваше емайла на гъсти и правилно подредени зъби.

Всеки ще разбере, че аз възкресявам с обич, със старание външността на жената, с която Адриан по едно време искаше да свърже съдбата си. Също и аз я видях за пръв път пак в тая официална бяла копринена блуза, която донякъде съзнателно подчертаваше мургавината на нейния тип, но след това най-често я виждах в просто всекидневно, пътническо облекло от тъмна шотландска материя с лачен колан и седефени копчета, което още повече ѝ приличаше, а понякога и с работна, дълга до коленете престилка, която тя си слагаше отгоре, когато работеше с черни и цветни моливи над чертожната си дъска. Защото тя беше театрална художничка — Адриан беше осведомен за това още на времето от госпожа Райф, тя измисляше и разработваше идейни скици за костюми и декори за по-малките парижки, оперни и оперетни театри, като „Gatte Lyrique“ и стария „Theatre du Trianon“. Те служеха за модели на шивачите и художниците-декоратори, които извършваха след това по тях своята работа. Родена в Нион на Женевското езеро, тя живееше с приходите от професията си заедно с леля си Изабо в малките стаички на един апартамент на Ил дьо Пари. Но славата за нейното умение, изобретателност, вещина в историческото развитие на облеклото и изтънчен вкус растеше непрекъснато, така че на професионални причини се дължеше не само този ѝ престой в Цюрих, защото тя разказа на съседа си отдясно, че след няколко седмици щяла да дойде и в Мюнхен, за да изработи за тамошния театър проекти във връзка с постановката на една стилова комедия.

Адриан разделяше вниманието си между нея и домакинята, докато умореният, но щастлив Руди се шегуваше насреща с „ma tante“, която проливаше добродушни сълзи от смях и често се навеждаше напред към племенницата си, за да ѝ повтаря с мокро лице и разхълцан глас нещо от шегите на своя съсед, което според нейното мнение трябвало да чуе непременно и тя. Мари ѝ кимваше при такива случаи любезно с глава, очевидно доволна, че леля ѝ се забавлява така добре, и очите ѝ се спираха с известна благодарна признателност върху причинителя на тая веселост, който пък още повече се стараяше да възбужда желанието на старата дама да предава неговите шегии.

Отговаряйки на въпросите на Адриан, Годо му разказваше за работата си в Париж, за най-новите постижения на френския балет и на операта, които само отчасти му бяха известни, за произведенията на Пуленк, Орик, Риети. Те се оживиха при размяната на впечатления от „Дафнис и Хлоя“ на Равел и „Игрите“ на Дебюси, от музиката на Скарлати към „Веселите жени“ на Голдони, от „Тайният брак“ на Чимароза и „Липсата на възпитание“ на Шабрие. За някои от тези пиеси Мари беше правила скици. Няколко от сценичните разрешения за новите постановки тя поясняваше със скици, които нахвърляше върху картата с името си. Познавала добре Саул Фителберг — та възможно ли е да не го познава! Именно тук проблесна емайльт на нейните зъби — един сърдечен смях, който така прелестно напрегна слепоочията ѝ. Говореше немски свободно, с лек, очарователен чужд акцент гласът ѝ беше топъл, с пленителен тембър, глас на певица, несъмнено чудесен „материал“ — или казано по-точно: по постановка и обогрeност на гласа си тя не само че приличаше на Елсбет Леверкюн, но и понякога, когато човек я слушаше, действително имаше чувството, че чува гласа на Адриановата майка.

Едно общество от все пак петнадесетина души образува обикновено след свършване на вечерята групи, по-различни от реда на масата, за да се разнообрази контактът. След като стана от трапезата, Адриан не размени почти нито една дума с Мари Годо. Господата Захер, Андрес и Шу, а освен тях и Жанета Шойрл го задържаха дълго с един разговор върху музикалния живот в Цюрих и Мюнхен, докато парижките дами заедно с оперните певци, домакина, домакинята и Швертфегер останаха на масата около ценния севърски сервиз и с нескривано учудване наблюдаваха как старият господин Райф пиеше чаша след чаша силно кафе, което той правел, както важно, по швейцарски им обясни, по съвета на лекаря — за усиляване на сърцето си и за по-добър сън. Тримата гости, които бяха на квартира у Райфови, се оттеглиха веднага в стаите си, щом външните лица се сбогуваха. Мадмоазел Годо живееше с леля си в хотел „Eden au Lac“, където смяташе да остане още няколко дни. Когато Швертфегер, който на другата сутрин щеше да се завърне с Адриан в Мюнхен, изказа на сбогуване твърде живо надеждата да срещне в скоро време там двете дами, Мари почака за миг, докато Адриан повтори пожеланието, и тогава даде любезно съгласието си.

Първите седмици от 1925 година бяха изминали, когато прочетох във вестника, че привлекателната сътрапезница на Адриан от Цюрих е пристигнала в столицата ни и че тя — неслучайно, защото приятелят ми бе споменал, че ѝ препоръчал този адрес — е отседнала с леля си в същия швабингски пансион, в който и той беше живял няколко дни след завръщането си от Италия — именно в пансиона „Гизела“. Театърът, за да повиши интереса на публиката към предстоящата премиера, беше сам дал това съобщение и тая вест веднага след това ни бе потвърдена и от една покана на Шлагинхауфенови да прекараме идната съботна вечер у тях в обществото на тази известна театрална художничка.

Не мога да опиша напрежението, с което очаквах тази вечер. Нетърпение, любопитство, радост, безпокойство се смесваха и пораждаха в душата ми дълбока възбуда. Защо? Не защото или не само защото Адриан ми беше разказал след завръщането си от швейцарското пътуване между другото и за срещата си с Мари и ми бе описал нейната личност, като при това бегло бе споменал и за приликата на гласа ѝ с този на майка му — тук имаше и иначе нещо, което ме накара веднага да наостря слух. Разбира се, портретът, който ми той нарисова, не беше ентузиазирани, напротив, думите му бяха спокойни и съдържани, изразът на лицето през това време неподвижен и погледът му насочен някъде встрани в стаята. Но че това запознанство му беше направило впечатление, се виждаше, макар и от факта, че бе запомнил добре името и презимето на момичето, докато, както споменах вече, в по-голямо общество той рядко знаеше името на този, с когото разговаряше, а тук и неговият разказ далече надхвърляше границите на някакво самоупоменаване.

Освен това имаше и нещо друго, което накара така необикновено да забие сърцето ми, раздвоено между радост и съмнения. А именно при следното мое посещение в Пфайферинг Адриан направи някои забележки в смисъл, че може би нямало да остане повече тук, че може би предстоели някакви промени във външния му живот възможно било скоро да приключи вече със самотата напоследък живеел с мисълта да сложи край на такъв живот и други подобни — с една дума забележки, които означаваха само това, че той има намерение да се жени.

Престраших се и го запитах дали тези негови намеци не са във връзка със запознанствата, които е направил по време на пребиваването си в Цюрих. Той отговори:

— Та кой ти пречи да правиш предположения? Впрочем тая тясна стаичка съвсем не подхожда за такива изповеди. Едно време у дома, ако не се лъжа, ти ми направи подобни разкрития на Сион. За такъв разговор би трябвало да се качим сега на Рида.

Представете си моето изумление!

— Драги — казах аз, — това е сензационно, вълнуващо!

Той ме посъветва да обуздая вълнението си. Фактът, че станал на четиридесет години, бил в края на краищата достатъчно предупреждение да побърза, за да не изпусне влака. Да не съм питал повече и да изчакам.

В себе си аз вече се радвах, защото неговото намерение означаваше край на неестествената връзка с Швертфегер щеше ми се много да вярвам, че той съзнателно прибягваше до това средство. Как ще се отнесе към това цигуларят и свиращът с уста, беше второстепенен въпрос, който съвсем не ме безпокоеше, тъй като Швертфегер беше постигнал целта на хлапашкото си честолюбие и бе получил концерта. След този свой триумф, мислех си, той ще бъде готов да заеме в живота на Адриан вече едно по-разумно място. Което ме повече занимаваше, беше странният начин на Адриан да говори така за своето намерение, сякаш неговото осъществяване зависеше само от неговата воля, сякаш за съгласието на момичето нямаше какво да се грижи. Колко готов бях да поздравя едно такова самочувствие, което вярваше, че единствено то има правото да избира, че е достатъчно само то да направи избора си! И все пак сърцето ми тръпнеше пред наивността на тази вяра: лично на мене тя повече ми изглеждаше като израз на самотността и отчуждеността, качества, които създаваха неговата аура и ме караха против волята ми да се съмнявам дали изобщо този мъж е създаден да събуди любовта на една жена. Като премислях всичко това, аз започвах вече да се съмнявам, че самият тон вярва по начало в такава възможност, и трябваше да потискам у себе си чувството, че той само представя нещата така, сякаш за него успехът не подлежи на съмнение. Дали неговата избраница имаше в този момент и най-малка представа за мислите и

намеренията, които той свързваше с нейната личност, остана неяснено.

То остана за мене неяснено и след приемала Бриенерщрасе, където се запознах с Мари Годо. Колко много ми хареса тя, може да се разбере от описанието, което дадох за нея малко по-горе. Бях пленен не само от нежната нощ на погледа ѝ, за който знаех колко е чувствителен към него Адриан, не само от очарователната и усмивка и музикален глас, но също и от приветливата ѝ умна съдържаност, от деловия ѝ, положителен, дори отсечен тон на жена, която сама се бори да изкара прехраната си и се е отърсила затова от обикновените женски превземки. Бях просто щастлив да си я представям като съпруга на Адриан и мислех, че разбирам добре чувството, което тя му вдъхваше. В нейното лице не заставаше ли пред него „светът“, от който самотността му се плашеше, не заставаше ли това, което и в артистично-музикален смисъл би могло да се нарече „свят“, сиреч извъннемското — но в сериозно приветлив облик, който будеше вече доверие, обещаваше допълнение, насърчаваше към сливане? Не я ли обичаше той, като изхождаше от своя ораториен свят, свят на музикална теология и математическа магия на числата? Душата ми радостно се възбуждаше, като гледах тези две човешки същества тук в рамката на едни и същи стени, макар и почти да не ги виждах да влизат в личен досег. Когато веднъж общото течение събра случайно Мари, Адриан и мене и още едно четвърто лице в една група, аз почти веднага се оттеглих с надеждата, че и четвъртият ще има толкова такт, за да последва примера ми.

Вечерта у Шлагинхауфенови не беше вечеря, а прием в девет, часа със студен бюфет в съседната трапезария до салона с колоните. След войната обществената картина се бе променила съществено. Нямахме го вече барон фон Ридезел, който да се застъпва за „грациозното“ отдавна вече свирещият на пиано кавалерист бе потънал във водовъртежа на историята нямаше го и правнукът на Шилер, господин фон Глайхен-Русвурм уличен в гениално замислен опит за измама, който най: глупаво се бе провалил, той се беше оттеглил уплашено от света и превърнал в нещо като доброволен затворник в долнобаварското си имение. Историята беше почти невероятна. Говореха, че баронът бил изпратил до един бижутер в чужбина добре опакована и много високо, над стойността си застрахована

скъпоценност, за да бъдела там преработена. Но когато бижутерът получил и разтворил колета, не намерил в него нищо друго, освен една умряла мишка. Некадърното животинче не изпълнило задачата, която подателят му бил възложил. Той очевидно е смятал, че гризачът ще прогризе опаковката и ще офейка, като създаде по този начин илюзията, че скъпоценността е изпаднала през бог знае по какъв начин произлязлата дупка и още по пътя безследно изчезнала, поради което застраховката е трябвало да бъде изплатена. Вместо това мишката беше умряла, без да пробие дупката, която да обясни изчезването на всъщност никога непоставяното в пакета колие — и така изобретателят на тая измама се видял по най-смешен начин изложен. Беше твърде възможно, че той бе заимствувал тая идея от някоя културно-историческа книга и станал жертва на нея. Но не е изключено вината за неговата смахната идея да носеше и общата морална обърканост през това време.

Във всеки случай нашата домакиня, родена фон Плаузиг, трябваше да се откаже от някои неща и почти напълно да пожертвува идеала си да съчетае наследственото благородство с изкуството. За старите времена напомняше само присъствието на няколко бивши дворцови дами, които говореха френски с Жанета Шойрл. Иначе до звездите на театъра се виждаха тук-там по някой народен представител от католишко-народната партия, дори един именит социалдемократически парламентарист и няколко значителни, даже висши функционери на новата държава, между които се срещаха все още хора от род, като господин фон Щенгел например, един напълно дружелюбен и готов на всичко човек — но също й някои активно враждебни на либералната република елементи, чието намерение да отмъстят за немския позор и съзнанието, че представляват бъдещия свят, бе недвусмислено изписано на дръзките им чела.

И ето какво излезе: един наблюдател би видял мене повече време заедно с Мари Годо и добрата й леля, отколкото Адриан, който беше дошъл без съмнение тук заради нея и още с идването си с видима радост я бе поздравил, но след това разговаряше главно със своята мила Жанета и със социалдемократическия депутат — един сериозен и вещ почитател на Бах. Моят съсредоточен интерес към девойката, съвсем независимо от нейната привлекателност, е разбираем за всеки след всичко, което ми беше доверил Адриан. Също и Руди Швертфегер

беше с нас. Леля Изабо бе очарована пак да го види. Както и в Цюрих той често я караше да се смее — а Мари да се усмихва, — но това не попречи на спокойния ни разговор, който се въртеше около парижките и мюнхенските артистични събития и бегло засегна европейската политика и немско-френските отношения. Съвсем накрая, вече сбогувайки се, в него взе участие на крак за няколко мига и Адриан. Той трябваше все да бърза за влака си в единадесет часа за Валдсхут. Неговото участие в соарето не беше траяло повече от час и половина. Ние, другите, останахме малко по-дълго.

Това беше, както вече казах, в събота вечерта. Няколко дни по-късно, в четвъртък, той ми се обади по телефона.

XL

Бил ме повикал на телефона, за да ме помоли, както сам каза, за една услуга. (Гласът му беше глух, малко монотонен, което даваше основание да се предполага, че го боли глава.) Имал чувството, каза той, че на дамите от пансиона „Гизела“ трябва да се покажат някои от забележителностите на Мюнхен. Няма да бъде зле да им се предложи един излет в околността, за което хубавото зимно време било много благоприятно. Тази идея не била негова, а на Швертфегер. Но той я бил възприел и обмислил. Могло да се отиде до Фюсен и Ной-Шванцайн. Но може би щяло да бъде още по-добре, ако се замине за Оберамергау и оттам вече се предприеме пътуване с шейни до манастира „Еттал“, който той лично много обичал — като по пътя се мине през замъка Линдерхоф, все пак една рядкост, заслужаваща да се види. Какво е моето мнение.

Отговорих, че самата идея и „Еттал“ като цел на излета са превъзходни.

— Естествено ще дойдете и вие — продължи той, — ти и жена ти. Ще го направим някоя събота, доколкото зная, съботен ден ти нямаш часове този семестър. Да кажем, не тая, а идната събота, в случай, че времето не омекне много. Съобщих вече за това и на Шилдкнап. Той страшно обича такива неща и ще се завърже със ските си за шейната.

Намерих всичко това за чудесно.

А сега ме молел да разбера следното, продължи той. Както казал, планът изхождал първоначално от Швертфегер, но аз съм трябвало да разбера, че неговото, Адриановото, желание било дамите от пансиона „Гизела“ да не добиват това впечатление. Той не би желал Рудолф да ги покани, а държал сам да направи това, макар и не съвсем лично. Дали не съм щял да бъда така добър да се нагърбя с изпълнението на тая задача — а именно да посетя преди следното си идване в Пфайферинг, значи, вдругиден, дамите и до известна степен като негов пратеник, макар само намеквайки за това, да им предам поканата?

— Много ще ме задължиш с тази твоя приятелска услуга — завърши той със странна неестественост.

Готвех се да му задам някои въпроси, но ги потиснах и направо му обещах да постъпя според желанието му, като го уверих, че заради него и заради всички нас извънредно се радвам на излета, И това наистина беше така. Сериозно се бях вече запитвал как могат да бъдат подтикнати и тласнати към развитие намеренията му в които ме бе посветил. Не ми се струваше много разумно да се предоставя на случая една нова среща с избраницата на сърцето му: Обстоятелствата не предлагаха големи възможности за това. Тук имаше нужда от действена помощ, от инициатива и ето, тя беше налице. Наистина ли Швертфегер бе инициаторът — или Адриан я приписваше на него от срам заради ролята си на влюбен, който, противно на природата си и своето настроение в живота, изведнъж се замисля вече за компании и разходки с шейни? Действително всичко това изглеждаше и на мене толкова под неговото достойнство, че искрено желяех да е казал истината, когато приписваше идеята за излета на цигуларя, при което все пак не можех да потисна у себе си напълно въпроса, какъв интерес можеше да има този противоестествен платоник от подобен излет.

Какви имах въпроси? Всъщност само един: ако Адриан желяеше Мари да знае, че той търси повод да я види — защо да не се обърне направо към нея, защо да не я извика по телефона, защо да не отиде дори в Мюнхен, за да потърси дамите и сам да ги покани? Тогава още не знаех, че тук имаше вече една тенденция, една идея, че всичко това бе до известна степен предварително изпробване на нещо, което щеше да дойде по-късно, че това вече свидетелствуваше за склонност да изпраща при любимата — така трябва да назова девойката друг, който да ѝ говори вместо него.

Отначало бях аз, когото той натовари с тази мисия, и аз я изпълних с готовност. Тогава именно сварих Мари с бяла, облечена над шотландската блуза работна престилка, която така добре ѝ стоеше. Намерих я седнала до чертожната ѝ дъска, един доста масивен наклонен плот, на който беше завинтена електрическа лампа. Като ме видя, тя стана, за да ме поздрави. Ние поседяхме заедно двадесетина минути в наетата им малка всекидневна. И двете дами явно се зарадваха на вниманието, което им се оказваше, и посрещнаха с живо задоволство плана за излета. Аз споменах само, че идеята за него не е

моя — като между другото, вметнах, че от тях заминавам направо при моя приятел Леверкюн. Те заявиха, че без такова рицарско водачество едва ли биха имали възможност да се запознаят с прочутата околност на Мюнхен, с Баварските Алпи. Уговорихме деня и часа на срещата и заминаването. Сега вече можех да занеса на Адриан задоволителна вест и в подробния си отчет пред него не пропуснах да изразя възхищението си от приятния вид на Мари в работната ѝ престилка. Той ми благодари с думи, в които, доколкото долових, нямаше ирония:

— Ето, виждаш ли, хубаво е човек да има верни приятели.

Железопътната линия за Оберамергау е в по-голямата си част същата, която води за Гармиш-Партенкирхен, едва към края тя се отделя, като минава през Валдсхут и Пфайферинг. Адриановото местожителство беше на половината път към нашата цел, така че в уречения ден, към десет часа, само ние останалите, Швертфегер, Шилдкнап, парижките гости, жена ми и аз, се срещнахме при влака на главната мюнхенска гара. Първият час на пътуването премина, без приятеля ни засега, през още равнинната, замръзнала местност. Той беше съкратен от една закуска със сандвичи и червено тиролско вино, подготвена от моята Елена, през време на която Шилдкнап с хумористично изказваните си страхове да не остане на сухо ни размиваше от сърце. „Дайте на Кнапи — казваше той (така се наричаше той самичък, преиначавайки името си по английски маниер), — дайте на Кнапи повечко!“ Неговата естествена, нескривана и шеговито подчертавана лакомия беше неудържимо комична. „Ох, че вкусно!“ — охкаше той със светнали от удоволствие очи, като дъвчеше един сандвич с варен пушен език. Неговите шеги бяха съвсем явно предназначени на първо място за мадмоазел Годо, която му харесваше, разбира се, не по-малко, отколкото и на нас, останалите. Тя изглеждаше извънредно добре в маслинозеления си зимен костюм, обточен с кафяви кожички, и аз, подчинявайки се на чувството си — защото знаех какво предстоеше, — просто не можех да откъсна погледа си от нейните черни очи, от този черен като смола ѝ при това тъй весел блясък сред тъмните ѝ ресници.

Когато Адриан, поздравен от цялата компания с шумното веселие на хора, тръгнаха да се забавляват, се качи при нас във Валдсхут, изпитах странен ужас — ако това е думата, която би могла да изрази чувствата ми. Във всеки случай в тях имаше нещо подобно на

ужас. Едва сега осъзнах, че в купето, което бяхме заели (макар че всъщност то не беше същинско купе, а открито поделение от един цял второкласен вагон), с други думи, в едно тясно пространство неговите очи се срещнаха с черните, сините и също такива като неговите смесени очи — с привличането и индиферентността, с възбудата и равнодушието — и че тези очи щяха да останат така заедно през целия ден, който поради това стоеше в известен смисъл под знака на тази констелация — и може би трябваше да стои, така че един посветен можеше да познае в нея действителната идея на този ден.

Беше естествено и в реда на нещата, че след качването на Адриан и пейзажът навън, почна да става по-интересен. И наистина вече в далечината започнаха да надничат покрити със сняг планини. Шилдкнап се прояви, като назоваваше по име ту един, ту друг връх, който се очертаваше. Баварските Алпи не се отличават с гиганти, от първа величина, но все пак, сред гори, клисури и безкрайни далечини, пред нас се разкриваше в белоснежната си премяна и зимно великолепие един смел, сериозно извишаващ се планински свят. Денят беше облачен, с изгледи да завали сняг и едва привечер се изясни. Въпреки това нашето внимание беше насочено повече навън към пейзажа, дори и когато Мари заговори за общите преживявания в Цюрих, за вечерта в концертната зала и за виолин-концерта. Наблюдавах Адриан в разговора му с нея. Тя седеше между Шилдкнап и Швертфегер, а той срещу нея, докато леличката добродушно разговаряше с Елена и мене. Забелязах добре как той се стараеше да не бъде нескромен, когато я поглеждаше в лицето, в очите. Със сините си очи Рудолф следеше тази негова унесеност, това опомняне изведнъж и извръщането на погледа. Не беше ли нещо като утеха, като обезщетение, че Адриан твърде подчертано хвалеше пред момичето цигуларя? Понеже тя скромно се въздържаше да се изкаже за музиката, разговорът се въртеше около изпълнението и Адриан заяви уверено, че присъствието на солиста не може да му попречи да нарече неговото изпълнение майсторско, съвършено, просто ненадминато, като завърши с още няколко много топли, дори хвалебствени думи изобщо за артистичното развитие на Руди и за неговото несъмнено голямо бъдеще.

Този, за когото се отнасяха тия похвали, изглеждаше, че не иска да ги слуша и викаше: „Е, е, та престани най-после!“ — като

уверяваше, че маестрото преувеличавал ужасно, но седеше червен от удоволствие. Беше му несъмнено приятно да бъде така хвален пред Мари, но и радостта му, че тия похвали излизаха от тия уста, беше също така явна и неговата благодарност се изрази във възхищения от музикалния стил на Адриан. Годо беше чула и чела за фрагментарното изпълнение на „Апокалипсиса“ в Прага и попита за тази творба. Адриан махна с ръка.

— Да не говорим каза той — за тия благочестиви прегрешения!

Руди беше във възторг.

— Благочестиви прегрешения! — повтори той просиял. — Чухте ли? Как говори само! Как умее да си служи с думите! Не, нашият маестро е великолепен!

При това той натискаше коляното на Адриан, както бе свикнал да прави. Той спаднаше към хората, които винаги трябваше да хванат, да пипнат, да докоснат — ръката, лакътя, рамото. Дори и с мене правеше тъй, дори и с жените, на повечето от които това не бе неприятно.

В Оберамергау нашата малка група се поразходи из спретнатото селце с образцови, богато украсени с резби по балконите и покривите селски къщи — жилища на апостолите, Спасителя и Дева Мария^[1]. Между това, докато приятелите се качиха на близкото възвишение Калвариенберг, аз се отбих в едно познато на мен коларско предприятие, за да поръчам шейна.

С останалите си шест спътници се срещнах отново на обед в ресторанта — със стъклен дансинг, осветляван отдолу, и масички наоколо, — който през сезона и по време на драматичните представления сигурно беше претъпкан с чужденци, но сега за наше задоволство беше почти празен: само две групи, освен нас обядвала на отдалечени от дансинга маси: един болнав на вид господин със своята болногледачка в униформата на милосердна сестра — на едната, и компания от скиори — на другата. На малък подиум едно оркестърче от пет души свиреше салонни пиески, между които, без да навреждат на никого, музикантите правеха дълги почивки. Това, което свиреха, беше глупаво, а го и свиреха сякаш без ръце, така че след печеното пиле Руди Швертфегер повече не издържа и реши да разкрие по най-блестящ начин звездата си. Той взе от цигуларя цигулката и след като я повъртя малко в ръцете си и установи произхода ѝ, започна да импровизира с голям размах, при което предизвика смеха ни, когато

вплете в импровизацията и няколко такта от каденцата на „своя“ концерт. Музикантите го слушаха зяпнали. След това попита пианиста, един младеж с уморени очи, който сигурно си бе мечтал нещо по-добро от тази работа тук, дали би могъл да акомпанира „Хумореската“ от Дворжак и изсвири на посредствената цигулка тази прелестна пиеса с многобройните ѝ украси, грациозни галопи и изящни двойни грифове така сърцато и блестящо, че пожъна бурни аплодисменти от всички в локала — от нас, от съседните масички, от смаяните музиканти и дори от двамата келнери.

Това беше всъщност традиционен трик, както ми пошепна от ревност Шилдкнап, и въпреки това драматичен и очарователен, с една дума, „симпатичен“, напълно в стила на Руди Швертфегер. Ние останахме по-дълго, отколкото мислехме, накрая съвсем сами при кафето и греяната ракия, като използвахме дори стъкления дансинг: Шилдкнап и Швертфегер потанцуваха последователно с госпожица Годо и моята добра Елена един бог знае, какъв танц под доброжелателните погледи на тримата въздържали се. Вън шейната ни вече очакваше, доста широка, е два коня, изобилно снабдена с кожени завивки. Тъй като аз избрах мястото до кочияша, а Шилдкнап изпълни намерението си, като се остави да бъде теглен на ски (кочияшът беше докарал няколко чифта), останалите петима се побраха без всякакво неудобство вътре в шейната. Това беше най-щастливо замислената част от дневната ни програма, като изключим това, че впоследствие Рюдигер скъпичко заплати за мъжествената си идея. Изложен на ледения вятър, подхвърлян насам-натам от неравния път, засипван от облаци снежен прах, той настина и си навлече изтощителен чревен катар, който го прикова доста дни на легло. Но тая злополука се прояви по-късно. Лично аз изпитвам голямо удоволствие да се плъзгам добре завит при глухия звън на шейната в чистия, свеж, мразовит въздух, но и другите, изглежда, се наслаждаваха на това не по-малко от мене. обстоятелството, че зад гърба ми Адриан седеше очи с очи срещу Мари, ме изпълваше с любопитство, радост, грижа и съкровени желания — при мисълта за това сърцето ми биеше бързо и неспокойно.

Линдерхоф, малкият замък в стил рококо на Лудвиг II, е разположен усамотено сред гори и планини в неопишуемо красива местност. Кралят-мизантроп не би могъл да намери по-приказно убежище. Наистина, въпреки тържественото настроение, създавано от

вълшебната красота на това място, впечатлението от този мъничък дворец — плод на маниакалната жажда на беглеца от света да гради все нови здания, за да възвеличи кралското си достойнство — беше от гледище на вкуса доста съмнително. Все пак ние спряхме, минахме под водачеството на кастелана през претрупаните разкошни кабинети, които бяха „всекидневните стаи“ в този фантастичен дом, където душевно болният крал беше прекарвал своите изпълнени само с идеята за величие дни и слушал свиренето на Бюло и чаровния глас на Хайнц. Най-голямото помещение в дворците на коронованите лица е обикновено тронната зала. Тук обаче тя липсваше. Но вместо нея имаше спалня, огромна в сравнение с всекидневните помещения, тържествено издигнато легло, в която изглеждаше късо поради прекалената си широчина и приличаше със страничните си златни канделабри на катафалка.

Всичко това ние разгледахме с приличен интерес, но и със скрито поклащане на главата и след това вече при разведрено небе продължихме пътя си към Етгал, място, ползващо се поради бенедиктинската си обител и барокова църква с добра архитектурна слава. Спомням си, че през време на останалото пътуване и после в разположения косо срещу светите места чисто поддържан хотел, където, вечеряхме, разговорът се въртеше все около личността на наричания от всички „нещастен“ крал (защо пък нещастен?), с ексцентричната жизнена сфера на когото току-що бяхме дошли в известен досег. Разискванията ни се прекъснаха едва при разглеждането на църквата. В по-голямата си част те се състояха в спора между Руди Швертфегер и мене върху така нареченото безумие на Лудвиг, върху неспособността му да управлява, върху, детронирането му и поставянето му под опекунство, което за не малко учудване на Руди обявих за несправедливо, за филистерски брутално, за дело на политиката и на престолонаследническия интерес.

Руди именно, се придържаше към споделяното не толкова от народа, колкото от градското население официално становище, че кралят, бил „съвсем побъркан“, както той се изрази, и че предаването му в ръцете на психиатри и надзиратели, а също и назначаването на едно душевно здраво регентство било безусловна необходимост за страната — и не можеше да разбере как може изобщо някой да не е съгласен с това. Както винаги в такива случаи, тоест когато едно

гледеще беше твърде ново за него, той възмутено издуваше устни и впиваше сините си очи ту в едното, ту в другото ми око, докато му говорех. Трябва да кажа — аз сам с известно учудване забелязах това, — че предметът на нашия разговор ме направи красноречив, при все че дотогава той почти не ме бе занимавал. Открих обаче, че в себе си бях създавал вече установено мнение по този въпрос. Безумието, обяснявах аз, е едно доста колебливо понятие, с което филистерът борави твърде произволно, като се ръководи от съмнителни критерии. Много прибързано и съвсем близо до себе си, до своята делничност тегли той границата на разумното поведение и всичко, което излиза извън нея той обявява за лудост. А кралският начин на живот — суверенен, заобиколен от раболепна покорност, почти недостъпен за критика, неподлежащ на отговорност, имащ право поради изискванията на ранга на стил, непосилен и за най-богатото частно лице, — този начин на живот предлага на фантастичните склонности, на истеричните потребности и отвращения, на необикновените страсти и слабости такива възможности, че тяхното смело и пълно използване може много лесно да добие вид на безумие. Кой смъртен, неиздигнат на този висок пост, би могъл да си строи такива уединени златни палати в най-живописните кътчета на страната като Лудвиг? Без съмнение всички тези дворци са паметници на кралската мизантропия. Но ако в обикновените случаи бягството от хората едва ли би могло да се смята за признак на лудост, защо да се смята то за такъв признак, когато е проявено в царствени форми?

Но шест най-изтъкнати специалисти психиатри официално установили пълното умопобъркване на краля и сметнали за необходимо да препоръчат неговото изолиране.

Действително тези послушни учени сториха това, защото тъкмо за това и бяха повикани и те го сториха, без да са видели поне веднъж Лудвиг, без да са го „прегледали“ според методите си, без да са разменили една дума с него. Наистина тия филистери щяха да го сметнат за луд, дори и да бяха водили с него някой разговор било върху музиката, било върху поезията. Въз основа на тази тяхна присъда обаче този човек, който се отклоняваше, разбира се, от нормата, но далече не беше луд, бе лишен от правото да разполага със себе си, бе унижен до положението на пациент психопат и затворен в един крайезерен дворец с отвинтени дръжки на вратите и решетки на

прозорците. И ако той не понесе това унижение, ако с риск да загине се опита да се освободи, като увлече в смъртта и своя тъмничар-лекар, това свидетелствува за присъщото му чувство на собствено достойнство, а не за безумие. Не за безумие свидетелствува и отношението на заобикалящите го, които бяха готови дори да се борят за него, за това не свидетелствува и фанатичната любов на населението към своя „кини“^[2]. Когато го срещаха увит в кожи да се носи нощно време при светлината на факлите из родните планини в своята позлатена шейна след препускащите пред нея конници, тези селяни виждаха в него не някой луд, а един крал — според простодушните блянове на простоватите им сърца и ако той беше успял да преплува езерото, както е било, изглежда, намерението му, те, макар с вили, макар с бухалки, щяха да съумеят да го защитят от посегателствата на медицината и политиката.

Но неговата разточителност била явно болезнена и вече непоносима, а неспособността му да управлява страната се доказвала просто от нежеланието му да управлява: той бленувал все за кралска власт, но отказвал да я упражнява разумно и нормално, а при това положение държавата не е могла да съществува.

Ах, това са глупости, Рудолф. Един свестен министър-председател може прекрасно да се справи с управлението на една съвременна федеративна държава дори и когато кралят е толкова чувствителен, че не понася неговата физиономия и тая на колегите му. Бавария нямаше да загине, ако бяха оставили Лудвиг да се отдава на маниите си за усамотяване, а разточителството на един крал не значи нищо, това са само думи, хитрувания, предлози. Парите си оставаха пак в страната, а от приказните строежи каменарите и майсторите златари и себе си позлатиха. Освен това от входните такси, които се събират за разглеждането им от романтичните любопитни на двете полукълба, тези дворци са отдавна изплатени и преизплатени. И ние днес допринесохме за превръщането на тази лудост в доходно предприятие.

— Наистина не ви разбирам, Рудолф — извиках най-после аз. — Вие надувате бузи от учудване над моята апология, а всъщност аз съм този, който би трябвало да ви се чуди и да не разбира как тъкмо вие... искам да кажа, като артист, с една дума, тъкмо вие... — Аз потърсих думи, за да му обясня, защо би трябвало да се чудя тъкмо на него, но

не намерих. Ала объркването ми в моята тирада се дължеше и на това, че през всичкото време чувствувах колко малко ми подходеше да говоря така в присъствието на Адриан. Защото той трябваше да говори — и все пак, по-добре беше, че аз го вършех, тъй като непрекъснато се страхувах, че той може да даде право на Швертфегер. На това трябваше да се попречи и затова аз заговорих вместо него и за него, в оня дух, в който би трябвало той да говори, и на мене ми се струваше, че и Мари Годо схващаше така намесата ми и гледаше на мене, на пратеника при нея за този излет, като на говорител от негово име. Защото, докато аз се горещях, тя поглеждаше повече него, отколкото мене — сякаш слушаше него, а не мене, макар че над разгорещеността ми той през всичкото време май се надсмиваше, ако се съдеше по израза на лицето му, по енигматичната му усмивка, от която съвсем не можеше да се заключи, че е безусловно съгласен с това мое застъпничество.

— Що е истина? — рече най-сетне той. И Рюдигер Шилдкнап веднага се съгласи с него, като заяви, че истината имала различни аспекти и че в случаи като този медицинско-натуралистичното гледище не можело действително да има последната дума, макар че и не би трябвало напълно да се отхвърля като съвсем без значение. В натуралистичното гледище, добави той, плиткото се съчетавало по много своеобразен начин с меланхоличното — което, разбира се, съвсем не било нападка срещу „нашия Рудолф“ — той съвсем не бил меланхолик, но това съчетание могло да се приеме като символ на една цяла епоха, на деветнадесетото столетие, на което решително била присъща склонността към такава плитка мрачност. Адриан се изсмя — не от изненада естествено. В негово присъствие човек непрестанно имаше чувството, че всички идеи и гледища, които се изказваха около него, са съсредоточени в самия него и че той само иронично ги изслушва, като предоставя на хората по най-различен начин да ги изказват и да се застъпват за тях. Някой изрази надеждата, че новият двадесети век ще донесе най-после известно повишаване, разведряване в жизненото настроение на епохата. В размяна на мисли по това, дали вече има признаци за такова разведряване, или няма, разговорът почна да се прекъсва и да замира. Пък и всички изобщо почувствуваха умора след толкова часове, прекарани в движение из планината на чист, мразовит въздух. Разписанието на влаковете също

си каза думата. Ние извикахме кочияша и под небе, обсипано с ярки звезди, шейната ни откара до малката гара, на чийто перон останахме да дочакаме влака за Мюнхен.

Връщането премина сравнително тихо донякъде и от внимание към задрямалата леличка. С племенничката Шилдкнап разменяше от време на време приглушено по някоя дума от разговора ми с Швертфегер се убедих, че той не ми се сърди Адриан разпитваше Елена за всекидневни неща. Противно на всякакво очакване и за мое почти весело, безмълвно затрогване гой не се раздели с нас във Валдсхут, а пожела да изпрати гостенките ни, двете парижки дами, до Мюнхен и до техния пансион. На главната гара ние се сбогувахме с тях, тримата, и се пръснахме на различни страни, а той нае файтон и отведе лелята и племенницата до пансиона им в Швабинг — една кавалерска постъпка, която изтълкувах в мисълта си като потребност от негова страна да прекара края на този ден сам в обществото на черните очи.

Едва в единадесет часа обичайният влак отнесе Адриан към скромното му убежище, при приближаването на което той своевременно даде със свирката си знак на бодърствуващия Кашперл или Зузо, че вече се връща.

[1] В Оберамергау всеки десет години се играят от самото население религиозни драми със сюжет страданията на Христа. — Б.пр. ↑

[2] Диалектично от König (крал) според местното наречие. — Б.пр. ↑

XLI

Мои съчувстващи читатели и приятели — аз продължавам. Над Германия катастрофата вече се разразява, из развалините на нашите градове се разхождат угоени от труповете плъхове, грохотът на руските топове приближава вече Берлин, преминаването на Рейн беше играчка за англосаксонците, нашата собствена воля, еднаква с волята на врага, беше допринесла, види се, за това, краят е близък, близък е краят, той вече се е надвесил и се разразява над теб, о жителю на страната — но аз продължавам. Какво се е разиграло само два дни след описания паметен за мене излет между Адриан и Рудолф Швертфегер и как се е разиграло — това аз зная, макар и някой десет пъти да ми твърди, че не бих могъл да го зная, понеже „не съм бил там“. Не, аз не бях там, но днес за мене психически е факт, че съм бил там, защото всеки, който е преживял подобна история и продължава като мен да я преживява, придобива поради ужасната си запознатост с нея вече и чувството, че лично е видял и чул дори скритите нейни фази.

Адриан помолил по телефона своя спътник до Унгария да дойде в Пфайферинг. Да дойдел колкото е възможно по-скоро, защото работата, по която искал да говори с него, не търпяла отлагане. Рудолф идваше винаги веднага. Адриан му позвънил в десет часа сутринта, значи, през работното си време, факт, сам по себе си забележителен, и същия ден в четири часа следобед цигуларят бил вече там. Между другото същата вечер той трябвало да свири на един абонаментен концерт на Цапфенщюсеровия оркестър, за което Адриан и не помислил.

— Ти заповяда и ето ме — казал Рудолф, — какво има?

— О, ще ти кажа веднага — отговорил Адриан. — Важното е, че си тук. Радвам се да те видя, дори повече от обикновено. Запомни това!

— На всичко, което ще ми кажеш — отвърнал Рудолф с изненадващо хубав обрат, — това ще бъде като златен фон.

Адриан предложил една разходка, при ходене се приказвало по-добре. Швертфегер приел с удоволствие, изказал само съжаление, че нямал много време, тъй като трябвало да бъде на гарата за влака в шест часа, за да не закъснее за концерта. Адриан се ударил по челото и го помолил да го извини за разсеяността му. Може би щял да я разбере по-добре, след като го изслуша.

Времето било омекнало. Снегът, доколкото бил изринат встрани, се топял и просмуквал и пътищата били разкаляни. Приятелите били о галоши. Рудолф не бил събличал късата си шуба, а Адриан облякъл палтото си от камилска вълна, пристегнато с колан. Тръгнали към Рибарника и продължили покрай брега му. Адриан се осведомил за програмата на тазвечерния концерт. Сигурно пак „Първата“ от Брамс като гвоздей на вечерта? И пак „Десетата“? „Е, радвай се, в адажиото имаш да кажеш много гальовни неща.“ След това разказал, че още като момче си бил измислил на пианото, много преди да е чувал за Брамс, един почти идентичен мотив на извънредно романтичната тема за валдохорна от последната част, разбира се, без ритмичния трик с осминката с точка след шестнадесетинката, но мелодично напълно в същия дух.

— Интересно — рекъл Швертфегер.

Е, ами излетът от събота? Дали се е той забавлявал? И как му се струва, дали са останали доволни и другите?

— Не можеше да мине по-симпатично — заявил Рудолф. Сигурен бил, че всички ще запазят приятен спомен за този ден с изключение може би на Шилдкнап, който се преуморил и сега лежал болен. Той бил винаги много амбициозен в дамско общество. Впрочем Рудолф нямал основания да го съжالياва, тъй като Рюдигер се държал доста дръзко към него.

— Той знае, че ти разбираш от шега.

— Това е вярно. Но нямаше нужда на всичко отгоре и да се закача с мен, още повече, че и Серенус ми се така нахвърли със своята кралска вярност.

— Той е учител. Човек трябва да го остави да поучава и коригира.

— Да, с червено мастило. И двамата ми са съвършено безразлични в тоя момент, когато съм тук и ти имаш да ми казваш нещо.

— Съвсем вярно. И тъй като говорим за излета, всъщност сме стигнали до въпроса, един въпрос, с уреждането на който ти би ме задължил много.

— Да те задължа? Аз?

— Каж ми, какво мислиш за Мари Годо?

— За Годо? Та може ли някой да не я харесва? Сигурно и на теб ти харесва?

— Харесва не е съвсем подходяща дума. Трябва да ти призная, че още от Цюрих тя сериозно занимава ума ми, че ми е трудно да гледам на срещата ми с нея само като на епизод, че мисълта за нейното заминаване и за това, че може би никога вече няма да я видя, ми е почти непоносима. Струва ми се, че бих желал — че би трябвало винаги да я виждам, винаги да я имам край себе си.

Швертфегер се спрял и погледнал този, който казал това, най-напред в едното, после в другото око.

— Наистина ли? — казал той и пак тръгнал, като навел глава.

— Да, така е — потвърдил Адриан. — Сигурен съм, че не ми се сърдиш за доверието, което ти оказвам. Тъкмо затова ти се и доверявам, защото съм сигурен, че не се сърдиш.

— В това можеш да бъдеш сигурен! — промълвил Рудолф.

Адриан продължил:

— Погледни на всичко човешки! Вече съм на години, вече съм на четиридесет. Като приятел би ли искал да прекарам остатъка от живота си в тая килия? Погледни на мене като на човек, който може да бъде обхванат от известен страх, че ще изпусне момента, че ще закъснее, и затова копнее за по-топло домашно огнище, за една в пълния смисъл на думата подходяща другарка в живота, с една дума — за по-мек, по-човешки климат в живота, и то не само заради удоволствието от един по-удобен семеен кът, но преди всичко, защото очаква от това подтик и нови сили за своята работа, защото се надява, че то ще внесе много нещо в човешкото съдържание на бъдещото му творчество.

Швертфегер помълчал още няколко крачки. След това заговорил задавено:

— Ти каза сега четири пъти „човек“ и „човешки“. Броих ги. Откровеност за откровеност: нещо се надига в мене, когато употребяваш тази дума, когато я употребяваш по отношение на себе си. Звучи така невероятно неподходящо, да, дори засрамващо в твоите

уста. Извинявай, че ти казвам това! Досега твоята музика нечовешка ли беше? Тогава тя дължи своето величие в края на краищата на своята нечовечност. Прости за глупавата ми забележка! Не бих желал да чуя от тебе произведение, вдъхновено от човек.

— Не? Наистина ли не желаеш това? И все пак вече три пъти свири едно такова пред хората? И пожела да го посветя на тебе! Зная, че нямаш за цел да ми говориш жестокости. Но не намираш ли, че е жестоко да ми казваш, че аз съм това, което съм, само благодарение на своята безчовечност и че за мене човечността не подхожда? Жестоко и несмислено — тъй като жестокостта винаги се ражда от несмислеността? Че нямам нищо общо с човечността, че не бива да имам нищо общо с нея, ми го казва човекът, който с поразително търпение ме спечели за човешкото и ме накара да му заговоря на „ти“, казва ми го човекът, край когото за пръв път в живота си почувствувах човешка топлина.

Изглежда, че то е било само палиатив.

— Дори и така да е било! Може би това е било опит за привикване към човечното, една подготовка за него, от това то не губи нищо от своята стойност. В своя живот аз срещнах човек, чието сърцато търпение преодоля, може да се каже, смъртта той освободи човешкото в мене, научи ме на щастие. Може би никой няма да узнае това, може би то няма да бъде отбелязано в моята биография. Но нима това ще намали неговата заслуга, ще намали честта, която тайно му се пада?

— Ти умееш да обръщаш нещата по много ласкателен за мене начин.

— Не ги обръщам, а ги представям такива, каквито са.

— Всъщност не става дума за мене, а за Мари Годо. За да можеш винаги да я виждаш, за да я имаш винаги край себе си, както се изрази, би трябвало да се ожениш за нея.

— Това е желанието ми, надеждата ми.

— О! А знае ли тя твоите намерения?

— Боя се, че не. Боя се, че не разполагам с нужните изразни средства, за да ѝ изясня чувствата и желанията си — особено в присъствието на други, пред които ми е все пак твърде стеснително да играя ролята на ухажбор и селадон.

— Защо не я посетиш?

— Защото е против природата ми да я изненадвам направо с признания и предложения, които тя поради моята непохватност навярно съвсем не очаква. В нейните очи аз съм все още просто интересният самотник. Боя се от нейното изумление и от — може би прибързания ѝ отрицателен отговор като следствие от това.

— Защо не ѝ пишеш?

— Защото с това бих я затруднил навярно още повече. Тя би трябвало да ми отговори, а пък не зная дали тя е човек на перото. Колко трудно ще бъде за нея да ме пощади, ако ще трябва да ми откаже! И каква болка би ми причинила такава затрудняваща я пощада! Освен това страхувам се и от абстрактността на една такава кореспонденция — тя би могла, както ми се струва, да стане опасна за щастието ми. Не ми е приятно да си представям как Мари отговаря на писмото ми сама, на своя глава, неповлияна от лични впечатления — иде ми да кажа дори: от личен натиск. Ти виждаш, че се боя от едно пряко нападение, но аз се боя и от пътя по пощата.

— Тогава какъв друг път виждаш?

— Нали ти казах, че можеш да ми помогнеш много в моето затруднение. Аз искам да те изпратя при нея.

— Мене?

— Тебе, Руди. Толкова ли ти се вижда безумно, ако твоите заслуги към мене — съблазнява ме да кажа: за моето душевно спасение, — заслуги, за които бъдещите поколения може би ще узнаят, а може и не, ако тези заслуги, значи, се увенчават с това, че ти поемеш ролята на посредник, на изразител на моите чувства между мен и живота, на мой ходатай пред щастието? Това е една моя идея, едно хрумване както при композирането. Трябва да се приеме, че едно таква хрумване не може да бъде нещо съвсем ново. Какво може да бъде съвсем ново в нотите? Но така, както се слага тук в този случай, в тази връзка и в тази светлина, старото може да бъде, така да се каже, все пак ново, жизнено ново, оригинално и еднократно.

— Новотата ме най-малко интересува. Това, което казваш, е достатъчно ново, за да ме смае. Ако те разбирам правилно, аз ще трябва да стана нещо като сватовник пред Мари за тебе и да поискам ръката ѝ от твое име?

— Разбрал си ме правилно, пък и едва ли би могъл да ме разбереш погрешно. Лекотата, с която ме разбираш, говори в полза на

естествеността на задачата.

— Намираш ли? А защо не изпратиш твоя Серенус?

— Ти като че ли се подиграваш с моя Серенус. Сигурно те забавлява да си представиш моя Серенус като вестител на любовта. Нали приказвахме за личните впечатления, които не би трябвало съвсем да липсват, за да може момичето да вземе решение. Не се учудвай, ако си въобразявам, че тя ще изслуша с по-голяма благосклонност твоите думи, отколкото думите на един човек с неизразителното лице на Серенус.

— Съвсем не ми е да си правя шеги с когото и да било, Адри, и то, ако щеш, дори и поради това, че съм, разбира се, дълбоко трогнат и до известна степен тържествено настроен от ролята, която ми определяш в твоя живот и дори пред потомството. Попитах за Цайтблом, защото ти е много по-отдавнашен приятел...

— Добре де, само дето е по-отдавнашен. Смяташ ли, че това „само“ би могло да облекчи задачата му и да го направи по-подходящ за нея? Слушай, не е ли по-добре да го оставим най-после настрана. В моите очи той няма нищо общо с любовните работи. Ти си, а не той, на когото съм се доверил, който знае вече всичко, комуто, както по-рано се казваше, съм разкрил най-съкровени страници от книгата на сърцето си. Като отидеш при нея, направи така, че тя да ги прочете, разкажи и за мене, говори й добри неща за мене, открий внимателно чувствата, които храня към нея, желанията ми за живота, които са неразделни от тях! Попитай я нежно и весело по твоя симпатичен начин дали тя ме — е да, дали би могла да ме обича! Искаш ли? Не е необходимо да ми донесеш пълното й съгласие, съвсем не. Малко надежда е напълно достатъчна в резултат на твоята мисия. Върнеш ли се при мене с известието, че мисълта да свърже живота си с моя не й се вижда противна, не й се вижда чудовищна — тогава моят час ще удари, тогава аз сам ще поговоря с леличката й.

Те били вече оставили отляво Рида и вървели през боровата горичка зад него, от клоните на която капело вода. След това тръгнали по пътя край селото, който водеше назад към стопанството. Работниците и селяните, които срещали по пътя, поздравявали дългогодишния наемател у Швайгещилови по име. Като помълчали известно време, Рудолф заговорил отново:

— Че ще ми бъде лесно да говоря там добро за тебе, в това можеш да бъдеш уверен. Толкова по-лесно, Адри, като имам пред вид колко хубаво говориш ти за мене пред нея. Но аз искам да бъда откровен с тебе — толкова откровен, колкото и ти беше с мене. Когато ме попита какво мисля за Мари Годо, аз не се замислих ни най-малко и ти отговорих, че няма някой, който да не я харесва. Трябва да ти призная, че в този отговор вложих повече, отколкото изглежда на пръв поглед. Нямах да ти призная това, ако сам ти според старинния поетичен израз не беше разтворил пред мене книгата на сърцето си.

— Чакам с истинско нетърпение да чуя признанието ти.

— В същност ти вече го чу. Девоичето — ти не обичаш този израз, — момичето, значи, Мари и на мене не е безразлична — и ако казвам: не е безразлична, с това още далеч не съм изразил онова, което искам да кажа. Момичето е най-симпатичното, най-прелестното създание сред женския свят, което съм срещал някога. Още в Цюрих — аз свирех, свирех тебе и бях разчувствуван, достъпен за чувства — аз се влюбих в нея. А тук, ти сам знаеш, аз предложих излета, а и междувременно, това, разбира се, вече не знаеш, аз пак се срещнах с нея, с нея и леля Изабо. Пихме чай в пансиона „Гизела“ и ужасно симпатично се забавлявахме. Повтарям, Адри, че само поради днешния ни разговор, само поради взаимната ни откровеност ти разказвам това...

Леверкюн мълчал известно време. След това заговорил с глас, странно и многозначещо колеблив:

— Не, това аз не знаех. Нито за твоите чувства, нито за чая. Изглежда, че съм доста смешно забравил, че и ти си от плът и кръв и нямаш азбестова броня срещу очарованието на миловидността и красотата. Значи, ти я обичаш или, да речем, си влюбен в нея. Но позволи ми да ти задам един въпрос. Нашите намерения кръстосват ли се, мислиш ли да се ожениш за нея?

Изглеждаше, като че Швертфегер обмисля. След това казал:

— Не, за това не съм мислил още.

— Не си ли? Да нямаш намерение просто да я съблазниш?

— Как само говориш, Адриан! Не говори така! И това не съм мислил.

— Тогава позволи да ти кажа, че твоето признание, твоето откровено и заслужаващо благодарност признание ме кара по-скоро да

настоявам на молбата си, отколкото да се откажа от нея.

— Как разбираш това?

— В известен смисъл го разбирам така. Избрах тебе за тази приятелска услуга, защото в това ти си далече повече в стихията си, отколкото, да речем, Серенус Цайтблом. Защото от теб се излъчва нещо, което у него липсва и което смятам, че ще благоприятствува на моите желания и надежди. Това едно. Но ти, освен това дори споделяш до известна степен моите чувства, без все пак да споделяш и моите намерения. Ти ще говориш от собствените си чувства — за мене и моите намерения. Не мога да си представя по-подходящ и по-желателен сватовник.

— Щом го виждаш в тая светлина...

— Не мисли, че го виждам само в тази светлина! Виждам го и в светлината на твоята жертва и ти наистина имаш право да изискваш от мене да го виждам така. Искай това! Изисквай го най-настойтелно! Защото това значи, че ти признаваш жертвата като жертва, че желаеш да я принесеш. Ти ще я принесеш в духа на ролята, която играеш в моя живот, за да бъде пълна заслугата, която имаш към моята човечност — която може би ще остане в тайна, но може и да не остане тайна за света. Съгласен ли си?

Рудолф отговорил:

— Да, ще отида и ще положа всички усилия, за да изпълня задачата, която ми възлагаш.

— За това на сбогуване ще ти стисна здраво ръката — рекъл Адриан.

Те вече се върнали и Швертфегер имал още време да подкрепи с една малка закуска силите си заедно със своя приятел в залата с Нике.

Гереон Швайгещил бил впрегнал конете за него. Въпреки молбата на Рудолф да не си създава излишно безпокойство, Адриан седнал заедно с него на твърдите седалки на кабриолета, за да го изпрати до гарата.

— Не, трябва да те изпратя. Особено този път трябва — заявил той.

Влакът, достатъчно бавен, за да спира и в Пфайферинг, пристигнал и през отворения прозорец те си стиснали ръцете.

— Нито дума повече — казал Адриан. — Прощавай! Желая ти добър успех!

И вдигнал ръка, преди да си тръгне. Този, когото влакът отнесъл, той вече никога не видя. От него получи само едно писмо, на което отказа да отговори.

XLII

Когато го посетих следния път, десет или единадесет дни покъсно, той беше получил вече това писмо и ми заяви твърдото си решение да го остави без отговор. Изглеждаше блед и правеше впечатление на човек, претърпял тежък удар — то се добиваше особено от това, че склонността, която бях вече наистина забелязал от известно време у него, а именно да навежда при ходене главата и раменете встрани, сега се хвърляше още по-ясно в очи. Но външно беше или поне се представяше напълно спокоен, дори студен и сякаш искаше едва ли не да се извини пред мене заради високомерното си и невъзмутимо презрително отношение към извършеното спрямо него предателство.

— Надявам се — каза той, — че не си очаквал от мене изблици на морално негодувание и ярост. Просто един неверен приятел. Е, та какво? Изобщо аз не мога особено да се възмуцавам от хода на нещата в света. Наистина това е горчив опит и човек се пита кому може още да вярва, щом самата ти дясна ръка посяга така срещу тебе. Но какво искаш? Такива са днешните приятели. Остава ми само срамът — и съзнанието, че заслужавам бой.

Поисках да узная от какво собствено смята, че трябва да се срамува.

— От поведението си — отговори той, — толкова глупаво, че ми напомня постъпката на едно хлапе, което в радостта си, че намерило птиче гнездо, го показва на друг — и тоя отива и му го открадва.

Какво можех да кажа, освен:

— Не бива от доверието да правиш грях и позор. Те остават върху крадеца.

Да можех да възразявам на самообвиненията му с повече убеденост! Защото дълбоко в сърцето си аз се съгласявах с него, тъй като държането му, цялата тази инсценировка със застъпничеството, сватовството, и то тъкмо чрез Рудолф, ми се виждаше пресилена, неестествена, укорителна и достатъчно беше само да си представя

какво щеше да стане, ако на времето си, вместо сам да се обясня с Елена, бях изпратил някой привлекателен приятел да ѝ разкрие сърцето ми — за да почувствувам цялата невероятна абсурдност на постъпката му. Но защо да усилявам още повече разкаянието му — ако беше разкаяние това, което долавях в думите му, четях по лицето му? Можеше да се каже, че той по собствена вина отведнъж бе загубил и приятеля, и любимата си, ако човек, ако аз бях напълно убеден, че тук работата се отнасяше до вина в смисъл на несъзнателна грешка, на фатално безразсъдство! Ако в моите размисли не се прокрадаваше все по-настойчиво подозрението, че каквото и да бе станало, той повече или по-малко го беше предвиждал, че всичко това бе станало по негова воля. Нима можеше той сериозно да мисли, че това, което се „излъчваше“ от Рудолф, тоест безспорната еротична привлекателност на този човек, би могло да спечели за него, за Адриан, благоволениято и ръката на Мари? Нима можеше да се вярва, че той е разчитал на него? Понякога ме обземаше подозрението, че той, който представяше работите така, като че ли другият правеше жертва, всъщност сам бе принесъл най-голямата жертва — че той нарочно бе пожелал да събере тези две човешки същества, които по силата на това, че бяха достойни за любов, бяха предопределени едно за друго, — за да се оттегли после самопожертвувателно в своята самота. Но не, всичко това подхождаше на моя начин на мислене, не на неговия. На мене, на моето преклонение пред него се искаше в основата на привидната грешка, на така наречената глупост, която бил уж извършил, да лежат мотиви на такава нежна, на такава болезнено добросърдечна човечност! Понататъшните събития ме изправиха лице с лице с една истина, толкова корава, толкова студена и жестока, че тя се оказа непосилна за добродушното ми сърце и пред нея то се вцепени в леден ужас — една истина недоказана, безгласна, разкриваща се само с изцъкления си втренчен поглед, истина, която ще остане неизречена, защото не съм аз човекът, който ще я облече в думи...

Сигурен съм, че Швертфегер, доколкото си е давал сам сметка, се бе запътил за Мари Годо с най-добри, най-честни намерения. Но не по-малко съм сигурен, че тия намерения още от самото начало не бяха почивали на особено здрава основа и че, напротив, те са били вътрешно застрашени и готови всеки момент да се разколебаят, да изчезнат, да се преобразят. Това, което Адриан му бе втълпил за

значението на неговата личност за живота и човечността на приятеля му, не беше останало без ласкаещо и насърчително влияние върху суетността му, а и мисълта, че настоящата му мисия произтича от това значение, той бе възприел пак от този по-умен тълкувател на нещата. Но ревността, обидата поради промяната на чувствата у завоювания приятел и съзнанието, че той, Руди, е вече само средство, оръдие в ръцете на този приятел са противодействували на тези влияния и аз съм склонен да мисля, че тайно в себе си той се е чувствувал свободен, тоест необвързан да отговаря на една взискателна невярност с вярност. Това ми е вече доста ясно. Ясно ми е също, че не е малко изкушение да изпълняваш любовна мисия за друг, особено ако с тази мисия се натовазва един фанатик на флирта, за чийто морал в самото съзнание, че работата се отнася до флирт или до нещо сродно на флирта, има вече нещо, което отпуска юздите.

Може ли някой да се съмнява, че аз съм в състояние да предам това, което се е разиграло между Рудолф и Мари Годо, със същата дословност, с която разказах и разговора в Пфайферинг? Съмнява ли се някой, че аз „съм бил“ там? Мисля, че не. Но мисля също, че едно точно възпроизвеждане на станалото не е нито наложително вече, нито желателно. Неговият съдбоносен завършек, който на някои, не на мене обаче, отначало се виждаше весел, е бил плод не само на една среща с това предположение, вярвам, всеки ще се съгласи. Била е необходима и втора среща, към която Рудолф е бил подтикнат от начина, по който Мари го е изпратила да си върви след първата. Когато влязъл първия път в малкото преддверие на пансиона, лицето, което най-напред срещнал, било леля Изабо. Той я попитал за племенницата ѝ, помолил я да му разреши да размени с нея няколко думи между четири очи в интереса на едно трето лице. Старата дама го насочила към всекидневната и работната стая с една усмивка, дяволитостта на която издавала, че не вярва на приказките му за някакво трето лице. Той влязъл при Мари, която го поздравила колкото любезно, толкова и изненадано и се запътила да предизвести леля си, но за нейно растящо, във всеки случай подчертано весело учудване той ѝ обяснил, че това е излишно. Старата дама знаела за неговото посещение и щяла да се присъедини към тях, след като свършат разговора по един много важен, много сериозен и хубав въпрос. Какво е отговорила тя! Сигурно някоя обикновена шега. „Страшно съм любопитна да го чуя“ или нещо

подобно. И тя помолила господина да се настани удобно, преди да започне разговора си.

Той седнал до нея на един стол, който притеглил до чертожната ѝ дъска. Никой не би могъл да го обвини, че е престъпил думата си. Държал беше на нея и я бе честно изпълнил. Заговорил за Адриан, за неговото изключително значение, за големия му дар, който публиката постепенно щяла да разбере, за своята преданост към него и за възхищението си от този необикновен човек. Заговорил ѝ за Цюрих, за срещата им у Шлагинхауфенови, за деня, прекаран в планината. Признал, че приятелят му я обича — как става това? Как се признава на една жена любовта на друг? Навеждаме ли се към нея? Поглеждаме ли я в очите? Улавяме ли с молба ръката ѝ, която искаме да поставим в ръката на трето лице? Това не зная.

Аз бях имал задачата да предам само поканата за излет, а не да правя предложение за женитба. Всичко, което зная, е, че тя отдръпнала бързо ръката си, било от неговата, било само от скута си, където бе лежала свободно, и че лека руменина обагрила бледните ѝ страни на южнячка, а усмивката изчезнала от тъмните ѝ очи. Тя не могла да схване, не била сигурна, че е схванала. Попитала го дали наистина разбира правилно, че той ѝ прави предложение от името на господин доктор Леверкюн. Да бил отговорът, дългът и приятелството го карали да стори това. Адриан го помолил от деликатност и той помислил, че не бива да му отказва. Нейният видимо хладен, видимо подигравателен отговор, че това е много хубаво от негова страна, не бил от естество да намали смущението му. Едва сега осъзнал той необикновеността на положението и на ролята си и почувствувал страх, че за нея би могло да има нещо обидно в тях. Нейното държане — това изпълнено с хладна почуда държане — едновременно го и плашело, и тайно радвало. Със заекване той се опитал да оправдава още някое време своето поведение. Тя не знаела колко тежко било да се откаже нещо на човек като този. Освен това той се чувствувал отчасти отговорен за обратата, настъпил в живота на Адриан вследствие на това чувство, защото тъкмо той бил този, който го накарал да предприемат пътуването до Швейцария, където приятелят му се срещнал с нея. Странно наистина, концертът за цигулка, посветен всъщност на него, се оказал в края на краищата само средство, което позволило на композитора да я види. Той я молел да разбере, че това съзнание за

отговорност било допринесло извънредно много за готовността му да изпълни желанието на Адриан.

Тук тя отново отдръпнала ръката си, която той при изказването на молбата си се опитал да улови, и отговорила следното. Казала му да не си прави повече труд, тъй като тя не държала да разбере ролята, с която се бил нагърбил. Съжалявала много, че трябва да разбие неговите приятелски надежди, но ако все пак личността на неговия приятел ѝ направила, разбира се, впечатление, почитта, която изпитва към него, нямала нищо общо с чувствата, които биха могли да дадат нужната основа за толкова красноречиво предложение и брак. Познанството ѝ с доктор Леверкюн било чест и радост за нея, но за съжаление отговорът, който сега е принудена да даде, изключвал занапред всякаква среща с него като неудобна. Тя съжалявала искрено, че в този смисъл новото положение на нещата засягало и приятеля и застъпника на тези неизпълними желания. След случилото се било несъмнено по-добре и по-леко да не се виждат вече. С това тя приятелски се сбогувала с него: „Adieu, monsieur!“

Той се примолил: „Мари!“ Но тя само изказала учудването си, че той я познава по име, и повторила сбогуването си, което тъй ясно звучи с нейния тембър в ушите ми: „Adieu, monsieur!“

Той си тръгнал — гледал отвън, като пребито псе, но вътрешно — ликуващ от щастие. Брачната идея на! Адриан се бе оказала глупост, каквато си бе по начало, а това, че той беше поел задължението да я изложи, я бе страшно разсърдило — тя беше очарователна в своята засегнатост. Да съобщи на Адриан за резултата от своето посещение, той не бързаше — колко беше доволен заради честното си признание, че не е: равнодушен към прелестите на Мари, с това той си бе: измил ръцете пред него! Първото нещо, което направи, беше да седне и да съчини едно писмо до Мари Годо. Писа ѝ, че не може вече нито да живее, нито да умре, откакто чул нейното „Adieu, monsieur!“, че за него е въпрос на живот и на смърт да я срещне отново, за да ѝ зададе въпроса, който от цялата си душа отправя още: сега към нея: нима тя наистина не разбира, че един мъж: може от преклонение пред друг да пожертвува своите: собствени чувства, да се постави над тях, като стане: безкористен тълкувател на желанията на другия? И после — нима не разбира, че потисканите, овладените от: вярност към приятеля чувства са ликуващо избухнали, след като се оказало, че другият няма

изгледите за успех? Той я моли да извини едно предателство, което той е извършил не към друг, а към самия себе си. Той не: се разкайва за него и е свръхщастлив, че няма да извърши вече предателство към никого, ако ѝ признае, че я обича.

И все в този дух. Не съвсем неумело. Написано с увлечение, в поривите на флирта и без, както ми се струва, ясното съзнание, че след сватосването от името на Адриан любовното му признание остава свързано с предложението за женитба, до мисълта, за която донжуановската му глава никога от само себе си не би стигнала. Писмото било прочетено от леля Изабо на Мари, която не искала да го отвори. Рудолф не получи отговор на него. Но когато два дни по-късно помолил прислужницата от пансион „Гизела“ да съобщи за посещението му на лелята, той бил приет. Мари била в града. Старата дама с дяволит упрек му съобщила, че след последното му посещение Мари си поплакала на гърдите ѝ. Според мене това беше измислено. Лелята просто е искала да подчертае гордостта на племенницата си. Мари била дълбоко чувстваща, но гордо момиче. Определени надежди — възможност да се срещнат тя не могла да даде. Но той трябвало да знае, че тя ще се постарее да убеди Мари в почтеността на неговия начин на действие.

След други два дни той бил пак там. Мадам Ферблантие — това беше името на лелята, тя бе вдовица — влязла при племенницата си. Позабавила се доста време, но най-сетне се появила и с насърчително намигване му дала знак да влезе. Естествено той носел цветя.

Какво още да кажа? Аз съм твърде стар и твърде скръбен, за да възсъздавам една сцена, чиито подробности не представляват за никого интерес. Рудолф повторил предложението на Адриан, този път за себе си, макар че този вятърничав човек подхождаше за съпруг толкова, колкото аз за донжуан. Впрочем безсмислено е да си създаваме грижи за бъдещето и изгледите за щастие на един брак, на който не бе съдено да се сбъдне, който бързо бе осуетен от безмилостната съдба. Мари се решила да обикне този покорител на женските сърца с „малкия тон“, за чиято стойност на артист и сигурно бъдеще бе получила горещи уверения от толкова сериозна страна. Изглежда, че е чувствувала в себе си сили да го задържи, да го привлече към себе си, да превърне този лудетина в примерен съпруг тя му оставила ръцете си, приела целувката му и преди да изтекат двадесет и четири часа, веселата вест,

че Руди се уловил в мрежата, че концертмайсторът Швертфегер и Мари Годо са се сгодили, обиколи вече целия ни кръг от познати. Допълнително се говореше, че той щял да развали договора си с Цапфенщюсеровия оркестър и щял да се венчае в Париж, където искал да постъпи в току-що формирация се нов „Orchestre Symphonique“.

Несъмнено там щяха да го посрещнат с отворени обятия, но също така несъмнено беше, че не искаха да го пуснат и От Мюнхен, и преговорите за развалянето на договора протекоха бавно. Все пак неговото участие в поредния Цапфенщюсеров концерт — първия след онзи, за който той се бе завърнал в последната минута от Пфайферинг — се схващаше като един вид прощален концерт. И тъй като тъкмо за тази вечер диригентът доктор Едшмит бе избрал особено атракционна програма от Берлиоз и Вагнер, в концертната зала се беше събрал, както се казва, целият Мюнхен. Многобройни познати лица се мяркаха в редиците и когато ставах, трябваше непрекъснато да се кланям на всички страни: тук бяха Шлагинхауфенови с постоянните гости на техните приеми, Радбрухови с Шилдкнап, Жанета Шойрл, Цвичер, Биндер-Майореску и още някои други, които бяха дошли не в последна сметка и за да видят като годеник Руди Швертфегер вляво отпред до своя пулт. Годеницата му впрочем не присъствуваше — както казваха, била се завърнала в Париж. Поклоних се на Инес Инститорис. Тя беше сама, тоест заедно е Кнъотерихови, без мъжа си, който не беше музикален и прекарваше вечерта в „Алотрия“. Седеше доста в дъното на салона, облечена в рокля, чиято простота граничеше с оскъдността — с протегнато косо напред вратле и високо издигнати вежди, изострила с фатална закачливост устните си, и аз не можах да се отърся от досадното впечатление, когато отвърна на поздрава ми, че тя все още продължава да ми се надсмива със злостен триумф за онзи дълъг разговор вечерта в нейната всекидневна, когато така майсторски беше злоупотребила с моето търпение и съчувствие.

Колкото се отнасяше до Швертфегер, той добре знаеше, че ще среща само любопитни погледи и затова почти не погледна към салона през цялата вечер. От време на време, когато можеше да го стори, той настройваше цигулката си или прелистваше нотите. Заключение на концерта беше естествено увертюрата на „Майсторите певци“, изпълнена широко и весело и без това бурните ръкопляскания станаха

още по-бурни, когато Фердинанд Едшмит покани оркестрантите да станат и с благодарност стисна ръката на концертмайстора си. Когато тази сцена се разиграваше, аз бях вече горе на средната пътека, забързан към гардероба, за да избягна бльсканицата пред него при вземането на палтото и шапката. Имах намерение да измина пеш поне една част от пътя до дома, тоест до квартирата ми в Швабинг. Пред концертната сграда срещнах един господин от кръга на Кридвис, професор Гилген Холцшуер, почитателя на Дюрер, който излизаше също от салона. Той ме въвляче в разговор, като започна да критикува програмата на тазвечерния концерт — съчетанието на френска виртуозност с немско майсторство било пълна безвкусица, в която отгоре на всичко имало и лошо прикрита политическа тенденция. Твърде много миришело на немско-френско разбирателство и пацифизъм, още повече, че този Едшмит бил известен като републиканец и неблагонадежден национално. През цялата вечер го смущавала тази мисъл. За жалост днес всичко било политика, нямало вече духовна чистота. За да бъде тя възстановена, начело на големите оркестри трябвало да застанат хора с несъмнено патриотични, немски разбирания.

Не му казах, че тъкмо той е, който политизира всичко, и че думата „немски“ днес съвсем не се покрива с понятието духовна чистота, а е само един партиен лозунг. Възразих само, че достатъчна доза виртуозност, френска или не, се съдържа и в намерилата интернационално признание Вагнерова музика и веднага дадох благоприятна насока на разговора, като заговорих за една статия върху проблемите на пропорциите в готическата архитектура, която той бе публикувал напоследък в списанието „Изкуство и хора на изкуството“. Комплиментите, които му казах по този повод, просто го ощастливиха, направиха го мек, той забрави политиката и аз използвах подобреното му настроение, за да се сбoguвам с него и да тръгна надясно, тъй като той тръгна наляво.

По горната Тюркенщрасе стигнах скоро до Лудвигщрасе и тръгнах по лявата страна на тихото Монументал-шосе (всъщност от дълги години асфалтирано), в посоката на Триумфалната арка. Вечерта беше облачна и много мека, зимното палто ми натежа и аз заставах на трамвайната спирка на Терезиенщрасе, за да чакам някой от трамваите, които се движат по линията за Швабинг. Не зная на какво се дължеше,

но трябваше да чакам доста дълго, докато най-сетне се зададе една кола. Нередовности и закъснявания в движението се случват понякога. Беше десетката, напълно удобна за мен. Още я виждам и чувам как приближава от Фелдхернхале. Тези баварско сини мюнхенски трамвайни коли са много масивни и дали поради тази причина или поради особеностите на терена, се движат с ужасен трясък. Електрически искри святкаха непрекъснато под колелата и още повече горе на лирата, където те със съскане се пръскаха на студени огнени снопове.

Трамваят спря, аз се качих от предната платформа и влязох във вагона. Непосредствено до вратата вляво намерих празно място, освободено очевидно от някой току-що слязъл пътник. Трамваят бе пълен, всички места бяха заети. При задната врата стояха дори двама души прави и се придържаха за каишите. По-голямата част от пътниците се завръщаха, изглежда, от концерта. Между тях, някъде към средата на срещуположната пейка, седеше Швертфегер, стиснал кутията е цигулката между краката си. Той сигурно ме видя, когато се качвах, но избягваше погледа ми. Под палтото си носеше бяло шалче, което закриваше връзката на фрака, но както обикновено той и сега беше без шапка. Видя ми се хубав и млад с къдравата си виеща се коса, лицето му беше тъй поруменяло от преживяното напрежение, че в тази благородна възбуда сините му очи изглеждаха малко подпухнали. Но и това му приличаше, както и леко обърнатите устни, с които умееше така виртуозно да свири. Аз не съм от тези, които умеят бързо да се ориентират, и едва постепенно започнах да откривам, че в колата имаше и други познати. Размених поздрав с доктор Краних, който седеше на пейката откъм страната на Швертфегер, но доста далече от него, почти до самата задна врата. Едно случайно навеждане стана причина да забележа за своя изненада и Инес Инститорис, седнала на същата страна като мене само през няколко места към средата на вагона — косо срещу Швертфегер. Казвам: за моя изненада, защото това не беше нейният път към къщи. Но тъй като след това забелязах през още няколко места и приятелката й, госпожа Биндер-Майореску, която живееше някъде далече в Швабинг — отвъд „Големият гостилничар“, съобразих, че сигурно отива при нея на чай.

Сега вече ми стана ясно защо Швертфегер държеше хубавата си глава извърната предимно надясно, така че виждах само тъпия му

донякъде профил. Той трябваше да се прави, че не забелязва не само човека, когото сигурно смяташе за второто „аз“ на Адриан в себе си аз вече му правех упреци, как е могъл да вземе точно същия трамвай — може би несправедливи, защото не бях положителен, че се е качил едновременно с Инес. Твърде възможно беше тя да се бе качила като мене след него и така да не му е било вече удобно да избяга, когато я е съгледал.

Минахме университета и тъкмо кондукторът беше застанал в плъстените си ботуши пред мене, за да поеме десетачето ми и да ми подаде билет за „направо“, когато стана нещо невероятно, напълно неочаквано и затова отначало съвсем непонятно. В трамвая се чуха изстрели, кратки, остри, трещящи гърмежи, един след друг, три, четири, пет, с бясна, замайваща бързина, и Швертфегер отсреща, стиснал кутията с цигулката в ръце, се повали отначало на рамото, а след това в скута на седящата вдясно от него дама, която, както и съседката отляво, ужасена се отдръпна от него. Настъпи обща суматоха, повече бягство и креслива паника, отколкото проява на самообладание и разум, а през това време ватманът, бог знае защо, звънеше непрекъснато като бесен — може би за да привлече по този начин вниманието на полицейския пост. Разбира се, никой не го чу, наблизко полицай нямаше. В спрелия трамвай настана опасна блъсканица, тъй като някои от пътниците се мъчеха да си пробият път за навън, а други от платформата, любопитни и жадни за зрелище, се блъскаха да влязат вътре. Двамата мъже, които стояха прави, се хвърлиха заедно с мене върху Инес — естествено много късно. Нямаше нужда да „изтръгваме“ револвера от ръката ѝ, тя го бе пуснала или по-скоро захвърлила, и то по посока на жертвата си. Лицето ѝ беше бяло като платно с яркочервени рязко очертани петна на скулите. Беше затворила очи и се усмихваше безумно с изострени устни.

Вече я хванаха за ръцете, затова аз се спуснах към Рудолф, когото бяха положили върху съвсем опустялата пейка. На другата лежеше окървавена и загубила съзнание дамата, върху която беше паднал Рудолф както се оказа, тя бе засегната повърхностно в ръката от куршум. До Рудолф стояха няколко души, между тях и доктор Краних, който държеше ръката му.

— Каква ужасно безумна и безразсъдна постъпка — каза той цял побледнял е ясният си академически, безупречно артикулиран и

астматичен при това изговор, като произнесе думата „ужасно“, както я често чуваме от устата на артисти — „уж-жасно“. Добави, че никога не е съжалявал повече, че не е лекар, а само нумизматик, и наистина в тази минута и на мене нумизматиката ми се струваше най-безползната наука на света, по-безползна и от филологията, което, разбира се, в никой случай не може да се твърди. Действително на местопроизшествието нямаше никакъв лекар, нито един и между многобройните посетители на концерта, при все че лекарите са обикновено музикални, ако щете дори за това, че между тях има много евреи. Наведох се над Рудолф. Той даваше още признаци на живот, но раните му бяха ужасни. Под едното му око се виждаше кървава дупка от куршум. Другите куршуми бяха пронизали, както се установи по-късно, гърлото, белия дроб и коронарните артерии на сърцето. Той повдигна глава и се помъчи да каже нещо, но кървави мехурчета се показаха веднага на устните му, чиято нежна подпухналост ми се видя трогателно красива, той подбел и очи и главата му се удари тъпо на дървената пейка.

Не мога да опиша какво дълбоко, почти неудържимо състрадание ме обзе към този човек. Почувствувах, че всякога го бях по някакъв начин обичал, и трябва да призная, че съчувствието ми към него беше много по-сърдечно, отколкото към нещастницата, която в падението си заслужаваше наистина съжаление в своите страдания и чрез притъпяващия страданията и морала порок тя бе стигнала най-последно до това ужасно деяние. Заявих, че познавам добре и двамата и посъветвах да пренесем тежко ранения до университета, където от портиерската стая ще можем да телефонираме за лекар и полиция там, доколкото знаех, имаше и здравен пункт за даване на бърза медицинска помощ. Наредих да бъде заведена там и убийцата.

Всичко това беше направено. Ние, един услужлив млад мъж с очила и аз, вдигнахме клетия Рудолф и го свалихме от трамвая, зад който се бяха наредили вече две или три други трамвайни коли. От една от тях изтича най-сетне при нас един лекар с куфарче и инструменти и започна да нарежда, впрочем напълно излишно, как да го пренесем. Дойде и един журналист, който искаше да събере сведения за случая. И досега изпитвам мъка при спомена, какви усилия трябваше да употребим, докато събудим със звънене портиера, жилището на когото се помещаваше в приземния етаж на

университета. Лекарят, млад човек, който се представи на всички ни, се опита да даде първа помощ на изпадналия в безсъзнание Рудолф, когато го положихме на едно канапе. Болничната кола пристигна изненадващо бързо. Както бе предсказал със съжаление веднага след прегледа и самият лекар, Рудолф умря още по пътя към градската болница.

От своя страна, аз пожелах да придружа пристигналите по-късно полицейски чиновници и тяхната конвулсивно хълцаща арестантка, за да запозная комисаря с някои подробности от живота ѝ и да се застъпя за нейното отвеждане в психиатричната клиника. За тази нощ, обаче това не бе позволено.

Биеше полунощ, когато напуснах полицейския участък и се огледах за такси, за да изпълня още една трудна мисия: смятах за свой дълг да уведомя колкото е възможно по-предпазливо дребния съпруг на Принцрегентенцрасе за станалото. Успях да съгледам превозно средство, когато вече нямаше смисъл да се възползувам от него. Намерих вратата заключена, но при моето позвъняване на стълбището светна и след малко слезе самият Инститорис — за да намери вместо жена си мене пред вратата.

Той имаше навик при поемането на въздух да си отваря устата и да притиска при това долната си устна плътно към зъбите.

— Но как така? — промълви той. — Вие ли сте? Какво ви води... Да не би да...

По стълбата не му казах почти нищо. Горе, в същата всекидневна, в която бях изслушал мъчителната изповед на Инес, аз му разказах след няколко подготвителни думи на какво бях свидетел. Той стоеше и когато свърших, седна бързо в едно от плетените кресла, но след това прояви държане на човек, който отдавна бе живял в потискаща и изпълнена с тревога атмосфера.

— Ето какво трябваше най-сетне да се случи — каза той. И от думите му ясно личеше, че през всичкото време бе само чакал какво ще се случи.

— Ще отида при нея — заяви той и пак стана. — Мисля, че там (той имаше пред вид ареста в участъка) ще ми разрешат да говоря с нея.

За тази нощ не можех да му дам за това голяма надежда, ала той възрази със слаб глас, че било негов дълг да опита, навлече палтото си

и излезе.

Когато останах сам в стаята, в която бюстът на Инес се бе загледал изтънчено и фатално от поставката си, моите мисли се отправиха пак натам, където през последните часове — както всеки ще ми повярва — често и продължително се бяха отправяли. Струваше ми се, че трябва да направя още едно мъчително съобщение. Но някаква странна вцепененост, която сковаваше членовете ми и се разпростираше върху мускулите на лицето ми ме възпираше да вдигна слушалката на телефона и да поискам връзка с Пфайферинг. Всъщност това не беше съвсем вярно, аз я бях вдигнал, държах я в отпуснатата си ръка и чувах глухо като изпод земята гласа на дежурната телефонистка да звучи в апарата. Но представата — родена може би от болезнената ми преумора, — а именно, че се готвя съвсем без полза да смутя посред нощ домашния покой на семейството Швайгещил, че съвсем не е нужно да разказвам на Адриан своите преживявания и че дори ще стана някак си смешен е това, осуети намерението ми — и аз пак сложих слушалката на вилката.

XLIII

Разказът ми приближава своя край, както и всичко наоколо. Всичко намира и лети ужасено към края, под знака на края се намира светът — поне за нас, немците. Нашата хилядогодишна история, оборена, докарана до абсурд, несъстоятелна в гибелността си, оказала се свършена заблуда при този свой резултат — завършва с нищо, с пълно отчаяние, с безпримерен банкрут, със сгромолясане сред гръм и мълнии в пламъците на ада.

Ако е вярна немската поговорка, че всеки път, който води към правилна цел, е правилен и във всичките свои части, не може да не се признае, че и пътят, който ни изведе до тая погибел — употребявам думата в нейното най-строго, религиозно значение, — беше навсякъде, във всяка своя точка, при всеки свой завой гибелен, колкото и да е тежко за едно любещо сърце да се съгласи с този логически извод. Неизбежното признаване на гибелността съвсем не значи отричане от любовта. Аз съм един обикновен немски учен, обичал съм много страни от немската същина и моят незначителен, но готов за предано увлечение живот беше изцяло посветен на любовта, на често пъти сплашваната, винаги боязлива, но вярна навеки любов към един значителен човек и артист на Германия, тайнствената греховност и ужасен край на когото, съвсем не са в състояние да поколебаят тази любов, която — кой знае — може би е все пак отблясък на божие то милосърдие.

Цял свит в очакване на неизбежната орис, за чието сбъждане човек не смее дори да помисли, стоя аз, изолиран от всичко, във Фрайзинг, като отбягвам да виждам страшно разрушения Мюнхен, повалените му статуи, избитите прозорци, като празни очни кухни по фасадите, закриващи зад себе си едно зейнало нищо, но готови всеки миг да го разкрият и да увеличат купищата от затрупалите паважа развалини. Сърцето ми се свива от жалост при мисълта за неразумните ми синове те бяха вярвали, както бе вярвало мнозинството от народа ни, бяха ликували, бяха се жертвували и сражавали, а сега заедно с

милионите подобни на тях свои съотечественици, отдавна вече, втренчили поглед, са стигнали до отрезвяване, което е на път вече да се превърне в крайна безпомощност и безгранично отчаяние. С мене, който не изповядвах тяхната вяра и не споделях тяхното щастие, сега мъката им няма да ги сближи. Току-виж, че стоварили върху мене вината заради нея, сякаш можеше да се промени в хода на събитията нещо, ако и аз бях бленувал порочните им блянове. Да им помага бог. Аз съм вече сам с моята стара Елена, която се грижи за физическото ми благополучие. Понякога ѝ чета някои по-достъпни за нея откъслечи от ръкописа си, над чието завършване сред тази обща погибел е съсредоточено сега цялото ми внимание...

Пророческото възвестяване на края, наречено „Apocalipsis cum figuris“, прозвуча рязко и величаво през февруари 1926 година във Франкфурт на Майн, приблизително една година след ужасните събития, за които разказах, и може би на покрусата от тях се дължеше отчасти и това, че Адриан не можа да превъзмогне обичайната си въздържаност, за да присъствува на това крайно сензационно, макар и съпътствувано с немалко злостен вой и несмислени смехове събитие. Той не чу никога това свое произведение, едно от двете съществени свидетелства за неговия затворен и горд живот, но за това няма защо толкова да се съжالياва, като се вземе пред вид всичко, което той обичаше да говори за „слушането“. Освен мене — бях успял да се освободя за това си пътуване — само Жанета Шойрл от познатите ни, въпреки ограничените си средства, можа да пристигне във Франкфурт, за да присъствува на този концерт и да разкаже отпосле всичко най-подробно на Адриан в Пфайферинг на своя неповторим френско-баварски диалект. Тогава той особено се радваше на посещенията на тая елегантна селячка: нейното присъствие му действуваше успокоително, край нея той чувствуваше някаква защитна сила и веднъж аз ги видях фактически хванати за ръце да седят в ъгъла на игуменската стая, укрити така от света. Това улавяне „за ръце“ му беше несвойствено то говореше за някаква промяна, която възприех трогнат и дори с радост, но не и напълно без страх.

Повече от всякога обичаше той да вижда по онова време около себе си Рюдигер Шилдкнап, подобноокия. Наистина Рюдигер все така се скъпеше с посещенията си, но когато пристигнеше, този поодърпан джентълмен беше веднага готов за дълги разходки из полето, които

Адриан много обичаше, особено ако по това време не можеше да работи, толкова повече, че Шилдкнап умееше да ги разнообразява с горчивия си гротескен хумор. Беден като църковна мишка, той имаше тогава значителни неприятности със занемарените си развалени зъби и все говореше за вероломните зъболекари, които си давали най-напред вид, че искат да го лекуват от чисто приятелство, за да предявят сетне претенции за огромни суми, разказваше за системите на изплащането, за това, че пропуснал сроковете и че сега трябвало да се обръща към нов зъболекар, макар отнапред вече да знаел, че и с него няма нито да иска, нито да може да се разплати, и тъй нататък. Най-послед след немалко страдания му сложиха върху останалите болни корени доста големичък мост, но под неговата тежест те в скоро време се разклатиха, така че възникваше вече опасност цялото това изкуствено съоръжение в най-близко бъдеще печално да рухне, от което щеше да последва необходимост от нови, пак неизплатими дългове.

„Той вече... се клати“ — възвестяваше мрачно Шилдкнап и не само че нямаше нищо против, когато Адриан до сълзи се смееше над цялото това бедствие, но, изглежда, тъкмо това беше и целил, защото сам се превиваше като хлапак от смях.

Неговата мрачно-хумористична компания беше тъкмо добре дошла тогава за самотника и аз, неспособен, за жалост, да му предлага нещо комично, правех всичко възможно да му осигуря неговото присъствие, като всячески насърчавах опърничавия Рюдигер да отива в Пфайферинг. През цялата тази година Адриан беше бездеен: липсата на идеи, обзелата го апатия го страшно измъчваше, унижаваше и плашеше и то бе главната причина, поне както ми пишеше, задето не отишъл във Франкфурт. Невъзможно му било да ходи нагоре-надолу с вече създаденото, когато не бил способен да създаде нещо по-добро. Миналото било поносимо само ако човек се чувствувал, че е станал нещо повече, а не когато тъпо му се учудвал със съзнанието на сегашната си безпомощност. „Пустота до тъпота“ — така наричаше той в писмата си, които ми пращаше във Фрайзинг, своето състояние на духа, — истински „кучешки живот“, „безпамятно вегетативно съществуване, непоносимо в своята идиличност“, обругаването на което било единственият жалък начин да се спаси все още честта, това състояние можело просто да го докара да желае нова война, някаква революция, какъв да е външен шум, само и само да се изскубне от това

затъпяване. За композиторската си работа той нямал вече буквално абсолютно никаква представа, никакъв и най-малък дори спомен как се тя вършела и той твърдо вярвал, че никога няма вече да напише нито една нота. „Дано адът се смили над мене“, „Моли се за клетата ми душа“ — такива изрази се повтаряха често в тези писмени документи, които, колкото и да ме опечаляваха, същевременно ме и окриляха, защото си казвах, че само аз, приятелят от детинство, и никой друг на света, мога да се ползвам от привилегията да изслушвам такива признания.

В своите отговори аз се стараех да го утеша, като му сочех колко е трудно за човека мислено да излезе извън пределите на дадено състояние, което поради чувствата в момента, макар и противно на всякакъв разум, той е склонен да смята за своя постоянна съдба, понеже е неспособен да погледне, така да се каже, дори зад най-близкия ъгъл — и му изтъквах, че това се отнася може би повече за тежките състояния, отколкото за щастливите. Неговата депресия е напълно обяснима с жестоките разочарования, които е преживял напоследък. И стигах в мекушавостта и „поетичността“ си дотам, че сравнявах „оставения на угар“ негов дух е „почиващата под снежната покривка земя“, в чиито пазви животът продължава да трепти невидимо, подготвяйки нови кълнове — една, както сам чувствавах, неоправдано благодушна картина, която съвсем не подходеше за изключителния екстремизъм на неговото битие, за оная смяна на творческите полети с изкупващите ги след това парализи, на които той беше подхвърлян. С това негово състояние на упадък се съвпадна и едно ново влошаване на здравето му, повече, като странично явление, отколкото като причина в застоя на творческите му сили: тежки пристъпи на мигрена го принуждаваха да прекарва по цели часове на тъмно, катарии на стомаха, на бронхите, на гърлото го измъчваха особено през зимата на 1926 година и само те бяха вече достатъчни, за да попречат на отиването му във Франкфурт — както му попречиха и за едно друго, от човешко гледище още по-наложително пътуване, попречиха му безусловно, решително, независимо от това, че и лекарят му го беше категорично забранил.

Искам да кажа, че едновременно и, колкото и да е странно, почти в един и същ ден починаха към края на годината Макс Швайгещил и Йонатан Леверкюн, и двамата седемдесет и пет годишни, единият —

бащата и главата на семейството в горнобаварското стопанство, в което от години живееше Адриан, другият — неговият собствен баща в стопанството Бухел. Майчината му телеграма, в която му се съобщаваше за тихия край на „естествоизпитателя“, го свари при смъртния одър на другия също тъй тих и замислен, говорещ наистина друг диалект пушач на лула, който все повече и повече бе предавал грижите по стопанството на своя наследник Гереон, както навярно и онзи — на своя син Георг, за да ги предадат сега вече напълно. Адриан можеше да бъде сигурен, че Елсбет Леверкюн беше приела тази кончина със същото тихо самообладание, със същото смирено разбиране на неизбежното в човешката участ, с което се бе отнесла към загубата си и майка Швайгещил. За отпътуване на погребението в Саксонска Тюрингия при тогавашното негово състояние не можеше и да се мисли. Но въпреки че в същия неделен ден го тресеше и че се чувствуваше много слаб, той настоя, противно на лекарския съвет, да присъствува в селската църква на извънредно посетеното от жителите на цялата околност опело на своя хазяин. И аз също отдадох на покойника последната почит с чувството, че я отдавам същевременно и на другия. Върнахме се пеш и влязохме в Швайгещиловия дом, странно изненадани от не толкова чудното откритие, че въпреки липсата на стареца мирисът на тютюн от лулата му все още се носеше от разтворената врата на всекидневната, но, поет от стените и в коридора, продължаваше да утежнява както и преди атмосферата в цялата къща.

— Това ще трае — каза Адриан. — И то доста дълго може би докато стои къщата. Ще трае и в Бухел. Продължителността на следата, която остава подир нас — дали по-къса или по-дълга — се нарича безсмъртие.

Това беше след Коледа — двамата бащи, вече отвърнати и почти отчуждени от земното, бяха прекарвали празника все още със своите. А щом дните започнаха да растат, още в началото на новата година, здравословното състояние на Адриан се подобри, серията от мъчителни болезнени пристъпи изведнъж секна, изглеждаше, че той вече се беше справил с впечатленията от осуетяването на жизнените му планове и с липсата на творческа увереност като следствие от това, неговият дух пак се възправи, сега трябваше само отново да се борд е нужното хладнокръвие срещу бурния натиск на идеите. Тази 1927

година беше година на изключителни плодове на дивни камерни произведения: най-напред бе композирана музика за ансамбъл от три струнни, три дървени духови инструмента и пиано, една пиеса на своеобразно, бих казал, блуждаене, с дълги, фантазиращи теми, многообразно обработвани и претворявани, без някъде явно да се повтарят. Колко обичам устремения бурно напред страстен копнеж, който е същността на тази пиеса, какъв романтизъм има в нейното звучение! Разработена с най-строги модерни средства — по отношение на тематиката, тя преминава през такива големи преобразования, че истински „репризи“ тук няма. Първата част се и нарича тъй — „фантазия“, втората е засилващо се мощно адажио, третата, финалът, започва леко, почти игриво, после постепенно се уплътнява контрапунктово, добива все по-сериозен, по-трагичен характер, за да завърши с мрачен, подобен на траурен марш епилог. Пианото никога не остава инструмент за хармонично попълване, неговата партия е солова както при клавирните концерти — тук все още се чувствува стилът на концерта за цигулка. Но това, което ме най-много възхищава при тази пиеса, е може би майсторството, с което е разрешена проблемата на звукосъчетанията. Духовите инструменти никъде не заглушават струнните, напротив, винаги оставят за тях свободно звуково пространство, като се редуват с тях и само на няколко места се обединяват в мощно tutti. За да обобщя, нека кажа: човек е с впечатлението, като че ли от твърдата, познатата му добре почва се увлича във все по-далечни сфери — и всичко става съвсем не така, както може да се очаква. „Исках — каза ми Адриан — да напиша не някаква соната, а роман.“

Тази тенденция към музикална „проза“ достигна своя връх в струнния квартет, най-езотеричното може би произведение на Леверкюн, което той композира веднага след ансамбловата пиеса. Ако камерната музика предоставя поле за действие обикновено на тематичните мотиви, тук това просто предизвикателно е избягнато. В пиесата изобщо липсват каквито и да било мотивни връзки, развития, вариации, каквито и да било повторения тук непрекъснато, привидно напълно несвързано, следва все нещо ново, обединявано от сходството в тона, в звученето и дори в още по-висока степен — от контраста. От традиционни форми — нито следа. Сякаш в това на пръв поглед анархистично произведение композиторият си поема дълбоко дъх,

преди да пристъпи към своята фаустовска кантата — към най-свързано изградената своя творба. В квартета той се доверява само на своя слух, на вътрешната логика на инвенцията. При това полифонията достига своя краен предел и всеки глас във всеки момент е свършено самостоятелен. Цялото е тук ясно разчленено от контрастиращите се темпове, макар че частите се свирят без прекъсване. Първата, онадсловена *moderate*, напомня замислен дълбоко, духовно напрегнат разговор четирите инструмента са се събрали и се съветват в сериозна и тиха беседа, почти без динамични промени. След това идва едно прошепнато сякаш в делириум *presto*, изсвирено от четирите инструмента под сурдинка, сетне следва бавна част, сравнително по-къса, където първият глас се изнася през всичкото време от виолата, съпроводжана от възгласите на другите инструменти, така че човек остава почти с впечатлението, като че слуша певческа сцена. Накрая в *allegro con fuoco* полифонията се изживява в дълги линии. Аз не знам нищо по-въълнуващо от този завършък, където от четирите страни се извиват сякаш езици от пламъци: една комбинация от бързи пасажи и трели, при които човек има впечатлението, че чува цял един оркестър. Действително чрез използването на широките диапазони и чудесните звукови възможности на всеки един инструмент тук е постигната звучност, която излиза далече извън обичайните граници на камерната музика, и аз несъмнено очаквам критиката за този квартет да изтъкне, че това е замаскирано оркестрово произведение. Но тя няма да е права. Едно по-задълбочено проучване на партитурата показва, че тук е използван до най-тънки подробности целият опит в техниката на струнните квартети. Наистина Адриан много пъти бе изказвал пред мене мнението, че старите граници между камерната музика и оркестровия стил не могат вече да бъдат спазвани и че откак баграта е вече еманципирана, единият стил се прелива в другия. У него без съмнение се засилваше склонността към някакво двуединство, към смесвания и взаимни замени, което проличава вече във вокалната и инструменталната обработка на „Апокалипса“. „От лекциите по философия — казваше Адриан — извлякох поуката, че да се теглят граници, ще рече те да се престъпват. И аз винаги съм се придържал към това гледище.“ Той имаше пред вид Хегеловата критика на Кант и това негово изказване показваше колко дълбоко бе проникнато творчеството му от духовното начало — и от ранните впечатления.

И накрая триото за цигулка, виола и чело, неизпълнимо почти — с него са в състояние да се справят технически наистина може би само трима действителни виртуози — то вече окончателно пораждава както с конструктивната си буйност и логично пресмятане, така и с неочакваните звукосъчетания, които едно жадуващо за нечувани звуци ухо и една безподобна комбинативна фантазия бяха изтръгнали от тези три инструмента. „Невъзможно, но благодарно“ — така охарактеризира веднъж Адриан при добро настроение пиесата си по нея той вече си бе вземал бележки още по времето, когато възникваше музиката за ансамбъла пак нея той обмисляше и доразвиваше, зает и с работата си над квартета, а само този квартет можеше да погълне за дълго и да изчерпи напълно организиращите сили на един човек. Това беше период на невероятно преплетени озарения, изисквания, осъществявания, нови хрумвания, за да се преодоляват все нови задачи, едно истинско стълпотворение от проблеми, възникващи заедно със своето разрешение — „нощ без тъмнина поради непрекъснатите светкавици“ — както се изрази Адриан.

— Впрочем не много мека и доста трептяща светлина — добави той. — Какво да се прави, и самият аз трептя, то ме е сграбчило дяволски за косата и така ме влече, че цялото ми тяло трепери. Озаренията, драги приятелю, не са много благодатни светлини, техните бузи пламтят, от тях и твоите пламват по не много желателен начин. Би могло да се приеме, че сърдечният приятел на един хуманист все още е в състояние да направи някаква разлика между това, какво е щастие и какво мъка... — И заяви, че понякога вече не знаел дали спокойната безплодност, в която бе доскоро живял, не е за предпочитане пред сегашната жива мъка.

Упрекнах го в неблагодарност. Удивен, със сълзи от радост в очите, но и с любеща загриженост в душата, аз четях и слушах от седмица на седмица това, което той чисто, акуратно, дори с изящество и без всякакъв признак на нервност — нанасяше върху хартията, всичко, което „неговият гений и демон“ му беше пошепнал и поискал от него. На един дъх, по-право: без просто да си поеме дъх, той написа трите пиеси, само една от които беше вече достатъчна, за да направи паметна годината, когато е била създадена. Още същия ден, в който завърши композираното най-накрая *lento* на квартета, той започна да пише триото. „При мен работите вървят така — каза ми той веднъж,

когато две седмици подред не можах да отида при него, — сякаш съм учил в Краков“ — израз, който не можах веднага да разбера, докато не си спомних, че тъкмо в Краковския университет магията се е изучавала открито през шестнадесетия век.

Уверявам читателя, че се вслушвах извънредно внимателно във всички тия стилистични странности при неговия начин на изразяване, които наистина той от край време обичаше, но сега те все по-често и по-често се срещаха в писмата му, пък и в устната му реч. Причината за това скоро ми се разкри. Първото указание за мене беше бележката, която ми се хвърли един ден в очи на писмената му маса. На нея с широк почерк беше написано:

„И тая скръб подбуди доктор Фаустуса да запише своя горестен плач.“

Той видя какво бе привлякло погледа ми и си прибра бележката с думите: „Що за недостойно любопитство проявява господствому моят приятел и брат!“ Плановете, които замисляше безмълвно да осъществи без ничия помощ, той дълго държа в тайна от мене. Но от този момент аз знаех вече, което знаех. Не подлежи на съмнение, че 1927 година — годината на камерната музика, беше и годината, в която възникна концепцията за „Плачът на доктор Фаустус“. Колкото и неправдоподобно да звучи, но факт е: през времето, когато се е борил с тези задачи, толкова неизмеримо сложни, че човек може да си ги представи преодолени само при едно пълно, изключително съсредоточаване, неговият дух беше преценявал, опитвал, влизал в досег, беше вече стоял същевременно и под знака на втора оратория — под знака на тази тъй съкрушителна жалба, от по-задълбочената работа над която един случай, колкото чаровен, толкова и сърцераздирателен, трябваше да го отвлече за известно време.

XLIV

След раждането на първите си три деца, дошли едно след друго през годините 1911, 1912 и 1913, сестрата на Адриан в Лангензалца, Урсула Шнайдевайн, заболя леко в гърдите и трябваше да прекара няколко месеца в един санаториум в Харц. Затъмнението в дробовете, изглежда, изчезна и през следващите десет години, до раждането на най-малкия ѝ син Непомук, Урсула бе за семейството си незаменима съпруга и майка, макар че гладът през време на войната и след нея не позволи на здравето ѝ да закрепне напълно чести простуди, които започваха само с хрема, а след това редовно слизаха в бронхите, непрекъснато я спохождаха и видът ѝ (при все че съзнателно радостният ѝ, съобразяващ се с околните израз създаваше понякога друго впечатление) си остана ако не напълно болнав, то все пак нежен и блед.

Бременността ѝ през 1923 година не само че не се отрази зле на жизнените ѝ сили, но, изглежда, ги дори укрепя. От самото раждане тя се съвземаше наистина трудно и трескавите състояния, които преди десет години я бяха накарали да постъпи в санаториума, се възобновиха. Още тогава стана дума тя отново да се откаже от воденето на домакинството, за да се подложи на специално лечение, но под влияние, види се, на благотворното психическо въздействие, на щастието от майчинството, на радостта от малкото момченце, което беше най-кроткото, най-спокойното и най-лесното за гледане бебе на света, симптомите пак изчезнаха и в продължение на редица години храбрата жена се задържа на крака, докато през май 1928 година, когато петгодишният Непомук се разболя в доста остра форма от шарка, денонощното, изпълнено с тревога и безпокойство гледане на необикновено любимото дете не доведе до тежко обременяване на нейните сили. Тя самата се разболя от шарка, след което температурата продължи да играе и кашлицата не изчезна, така че лекуващият я лекар категорично и без всякакъв фалшив оптимизъм ѝ направи предписа шестмесечен престой в санаториум.

Това обстоятелство стана причина Непомук да се озове в Пфайферинг. Защото сестра му Роза, вече седемнадесетгодишна, която работеше заедно с една година по-малкия Ецехиел в оптичния магазин (докато петнадесетгодишният Раймунд ходеше още на училище), трябваше сега в отсъствието на майката да води естествено и домакинството на баща си и, както се предполагаше, щеше да е твърде много заета, за да поеме отгоре на това и грижата за малкото братче. Като съобщаваше всичко това на Адриан, Урсула му пишеше, че лекарят виждал твърде щастлив изход от затрудненото положение, ако оздравяващото дете прекара известно време на планински въздух в Горна Бавария, и го молеше да склони хазайката си за идеята да замести за известно, време на малкия майката или бабата. Елза Швайгецил се съгласи на драго сърце, още повече, че и Клементина се застъпи горещо за това. Така че докато към средата на юни същата година Йохан Шнайдевайн придружаваше жена си до Харц, до същия санаториум край Зудероде, в който тя се бе почувствувала първия път така добре, Роза замина с братчето си на юг, за да го остави в къщата, станала вече втори роден дом на вуйчо й.

Аз не бях там, когато сестрата и братчето пристигнали в стопанството, но Адриан ми описа сцената. Всички в къщи — майката, дъщерята, първородният син, ратайките, ратаите заобиколили малкия с нескривано възхищение, със смехове от радост и не могли да се нагледат на тъй прелестното създание. Особено жените, и то жените работнички, му се радвали, разбира се, най-неудържимо те били от възторг, така да се каже, извън себе си и просто не знаели какво да правят навеждали се със склучени ръце към малкото човече, клякали до него и призовавали от възхищение Исус, Дева Мария и Йосиф, толкова хубаво им се видяло момченцето — и всичко това при снизходителната усмивка на по-голямата сестра: личало, че друго не бе и очаквала и е свикнала с общата прехласнатост в най-малкия член на семейството й.

Непомук или „Непо“, както му казваха домашните, или „Ехо“, както той, бъркайки странно съгласните, бе почнал да се нарича още когато се учеше да говори, бил облечен с простички летни дрехи, които едва ли можели да се нарекат градски: бяла памучна блузка с къси ръкавчета, съвсем къси летни панталонки и износени кожени обувки на боси крачета. Въпреки това на всеки се струвало, че вижда пред

себе си приказен принц. Изящното съвършенство на малката фигурка със стройни, добре оформени краченца, неописуемо очарователната продълговата главица с руси, невинно объркани къдри, чертите на лицето, които, ако и детски, имали нещо завършено, определено и характерно, дори неизразимо прелестният, чист и същевременно дълбок и закачлив поглед на лазурно сините очи под дългите извити ресници — не, не било само това, което създавало впечатлението на приказност, на някакво посещение от света на вълшебните мънички същества. Към това се прибавяла стойката и държането на детето сред струпалите се около него възрастни, които се смеели, охкали и ахкали от затрогване и възторг, неговите не съвсем свободни, разбира се, от кокетство и съзнание за собствен чар усмивки, отговори и обяснения, в които имало нещо мило-поучително и ангелско, сребърното му гласче, говорът на това гласче, който, примесен е още детските неправилности като „сапка“ вместо „шапка“, имал унаследената от бащата им отдавна възприета от майката малко бавна, малко тържествено провлечена и важна швейцарска интонация с гръмка „р“ и смешни запъвания при произнасяне на сричките, като например „пръстче“, „кръстче“ и други такива. При това малкото човече придружавало думите си с пояснителни движения на ръчичките си, каквито — както и аз покъсно се убедих — не се наблюдават иначе при децата и които не всякога отговаряха на казаното и по-скоро го замъгляха и объркваха, ала все пак му придаваха удивителна прелест и някаква смътна изразителност.

Това е между другото описанието на Непо Шнайдевайн или на „Ехо“, както започнаха по негов пример всички да го наричат, доколкото безпомощните думи са в състояние да загатнат това, което човек не е видял с очите си. Колко много писатели преди мене са въздишали заради неспособността на езика да постигне видима образност, да предаде една наистина точна картина на индивидуалното. Словото е създадено за възхвала и славословия, на него е дадено да се учудва, да се възхищава, да благославя, и да обрисова явленията чрез чувството, което те поражда, но не и да ги извиква пред погледа ни и да ги възпроизвежда. Може би ще постигна повече, отколкото с опита си да нахвърля портрета на моя мил Непомук, ако наистина изповядам, че и днес, след пели седемнадесет години, при спомена за него в очите ми бликват сълзи и заедно с това

сърцето ми се изпълва с някаква много странна, ефирна, не съвсем земна радост.

Отговорите, които той давал с очарователни движения на ръцете при въпросите за майка му, за пътуването, за престоя в големия град Мюнхен били, както казах вече, с ясно изразен швейцарски акцент и в сребърния тембър на неговото гласче се долавяли множество диалектизми като „у дума“ вместо „у дома“, „ного хубо“ вместо „много хубаво“ и „мънинко“ вместо „мъничко“. Хвърляла се в очи и честата употреба на „значи“ в случаи, като „беше, значи, чудесно“ и други от този род. В неговия говор се срещали и някои думи с тържествено старинен облик. Така например, като не можел да си спомни нещо, той казал: „Щукнало ми е от паметта“, или както накрая заявил: „Повече вести не зная“. Но това казал очевидно само за да сложи край на разговора, защото веднага подир това дошли и следните думи от сладките му уста: „Ехо мисли, че не е ного хубо да стои още на двора. Време е да влезе у дума и да поздрави вуйчо.“

И той протегнал ръчичката си към сестра си, за да го заведе вътре. В този миг обаче на входа се показал Адриан, който си почивал, но като чул за пристигането им, набързо се приготвил и излязъл да посрещне племенницата ск.

— А това е — казал той, след като поздравил младото момиче и обърнал внимание на приликата с майка ѝ, — това тук е нашият нов член на семейството?

Той поел ръката на Непомук и погледнал изведнъж вдълбочен в сладката светлина на тези засияли в лазурна усмивка издигнати към него очи.

— Ах, я виж! — рекъл само той, като кимнал бавно към сестра му и спрял погледа си отново върху Непомук. Неговото вълнение не останало скрито за никого, също тъй не и за детето и вместо да прозвучи дръзко, имало нещо много деликатно прикриващо, доверчиво-успокояващо, приятелски обясняващо и заглаждащо впечатлението, когато Ехо — това били първите думи, които отпратил към вуйчо си — простичко констатирал:

— Радваш се, нали, дето дойдох. Всички се засмели, също и Адриан.

— Мисля, че да — отвърнал той. — Надявам се, че и ти се радваш да се запознаеш с всички ни.

— Това е една много удоволствена среща — казал малко странно момченцето.

Околните били готови да се изсмеят пак, но Адриан поклатил предупредително глава към тях, с пръст, сложен на устните.

— Да не объркваме детето с нашите смехове — казал той тихо. — Освен това няма и причина за смях, какво ще кажете, майко? — обърнал се той към госпожа Швайгещил.

— Съвсем никаква — отговорила тя с пресилено твърд глас и вдигнала края на престилката към очите си.

— Тогава да влезем вътре — решил той и взел отново Непомук за ръка за да го води. — Сигурно сте приготвили малка закуска за нашите гости?

Закуската ги чакала. В залата с Нике Роза Шнайдевайн била нагостена с кафе, а малкият с мляко и сладки. Вуйчо му седял също на масата и гледал колко изискано и чисто се храни Непомук. Адриан разговарял с племенницата си, но не следял точно отговорите ѝ, защото бил погълнат от съзерцание на приказното дете, а също и от усилията си да прикрие своята развълнуваност, за да не притесни малкия гост — впрочем напълно неоснователна грижа, тъй като Ехо отдавна не се смущавал, изглежда, от безмълвното възхищение и устременията към него погледи. Но да се пропуска прелестният израз на благодарност в тия очи за едно парче козунак или за малко сладко, било само по себе си вече грях.

Най-сетне човечето произнесло сричката „ап“. Както обяснила сестра му, за него този израз, бебешко съкращение от „напапках се“, От край време означавал, че се е нахранил, че вече му стига, че не иска повече — и той го бил запазил до днес. „Ап“ — казал той и когато майка Швайгещил се опитала от гостоприемство да го накара да си вземе още, той с известно разумно превъзходство обяснил:

— Ехо благодари, но не може повече.

И потъркал с юмручета очите си, за да покаже, че му се спи. Сложили го да си легне и докато той спал, Адриан разговарял със сестра му Роза в работната си стая. Тя останала само два дни, задълженията ѝ я викали в Лангензалца. При заминаването ѝ Непомук по-заплакал, но обещал, докато тя дойде пак да го прибере, да бъде винаги „мил“. Боже мой, сякаш можеше да не удържи думата си! Сякаш изобщо бе способен да не я удържи! Той излъчваше някакво

щастие, разпространяваше някаква постоянна весела и нежна топлина на сърцето не само в стопанството, но и в селото, та чак и във Валдсхут — където Швайгещилови, майката и дъщерята, ненаситни да се показват с него и сигурни, че ще предизвикат навсякъде същото възхищение, го вземаха със себе си, за да разказва пред аптекаря, пред бакалина, пред обуцаря с вълшебни движения на ръчичките си и изразителното си провлечено произношение приказчиците за горящата Павлинка от „Чорлавия Петър“ или за Йохен, който се връщал от игра толкова мръсен в къщи, че госпожа Гъска и господин Гъсок хвали, та дори и свинята. Свещеникът от Пфайферинг, пред когото Непомук със склучени ръчички — той ги държал на височината на личицето си и на известно разстояние от него, — казал една молитва — и то една странна стара молитва, която започвала с думите: „Нищо не помага срещу смъртта“ — можал във вълнението си само да промълви: „Ах ти, божие детенце, благословена от бога рожбо!“, помилвал го по косичката с бялата си свещеническа ръка и веднага му подарил една цветна картинка с „агнето“. Също и на учителя му станало, както сам после казваше, „нещо особено в душата“, когато се разговорил с него. На пазарището и по улиците всеки втори човек искал да разбере от „госпойца Клементина“ или майка Швайгещил как се е озовал този божи дар в къщата им. Хората казвали изумени: „Я виж, виж там! Гледай, гледай!“ или както господин свещеникът: „Ах ти, мило, ах ти, блажено детенце!“, а жените просто искали да коленичат пред него.

Когато отидох следния път в стопанството, бяха изминали вече две седмици от пристигането на Непомук той беше там вече свикнал и станал известен из цялата околност. Видях го най-напред отдалече: Адриан ми го показа от ъгъла на къщата. Детето беше седнало съвсем самичко на земята сред лехите с ягоди и зеленчук в градината зад къщата — едното му краче протегнато, другото полусвито, разделената му на път коса паднала върху челото — и прелистваше, както изглеждаше, с донякъде въздържано задоволство една книга с картинки, подарена от вуйчо му. То я държеше на коленете с дясната си ръка. Лявата ръчичка обаче с разтворени пръстчета, която прелистваше страниците, оставаше при обръщането на листа във въздуха малко встрани от книгата с такова невероятно грациозно движение, че имах чувството, сякаш никога не бях виждал едно дете да седи така очарователно (моите собствени деца и насън дори не са ми предлагали

такава гледка!), и аз си помислих, че сигурно ангелите на небесата обръщат по този начин страниците на своите книги със славословия.

Отидохме в градината, за да се запозная с това малко чудо. Сторих това с педагогична сдържаност, склонен да вярвам, че тук далеч не всичко е чак толкова необикновено, и във всеки случай твърдо решен нищо да не издавам и да не изпадам в сладникави настроения. За тази цел понамръщих строго лицето си и басово му заговорих с познатия сурово покровителствен тон в духа на: „Е, как, синко, слушаме ли?! Какво правим тук?!“ — но докато се преструвах така, самият аз се почувствувах неизказано смешен и най-лошото беше, че то забеляза това и както изглежда, споделяше чувството, което сам изпитвах от себе си от срам заради мене то наведе главичката си с отпуснати надолу устни, като някой, който иска да сдържи смеха си, и това ме така обърка, че дълго време не бях в състояние да кажа нещо повече.

То не беше още на възраст, когато едно момче трябва да стане, за да поздрави, и в същност за никое друго същество не подхождаше тъй както за него нежното зачитане, привилегията да не подлежи още на задължения, привилегия, която се признава на още новото, неориентираното, неопитното тук на земята. То ни каза „да поседнем“ (швейцарците казват „да поседна“, „да полегна“ вместо да седна, да легна) ние седнахме на тревата от двете страни на приказното същество и започнахме да разглеждаме илюстрираната книга, навярно една от най-сносните сред детската литература, предлагана в книжарниците: рисунки по английски маниер, донякъде в стила на Кейт Грийнауей, с доста гладки стихчета под тях, които Непомук (аз го наричах винаги така, а не „Ехо“, което поради някакво идиотско чувство ми звучеше като поетическо размекване) беше научил почти всичките вече наизуст и ни ги „четеше“, като движеше пръстчето си на съвсем погрешно място по редовете.

Странното е, че и до днес помня още тези „стихове“, само защото ги бях чул веднъж — или може би няколко пъти? — от неговото гласче и с неговото неповторимо произношение. Колко добре помня стихчетата за тримата латернаджии, които се срещнали на ъгъла на една улица, но нито един не искал да отстъпи мястото на друг от тях, защото се мразели. Мога да ги кажа отново на всяко дете, но далече не така добре, както правеше това Ехо, когато описваше какъв

оглушителен концерт е трябвало да изтърпят съседите. Всичко живо си запушило ушите и се разбягало! Накрая се казваше:

Само някакво мъничко куче издържало концерта до край, но когато се върнало в къщи, заболяло — не чувал се бодрият лай.

Трябваше да се види угриженото поклащане на главата, с което малкият, понижил тъжно гласчето си, описваше разболяването на кучето. Или да се наблюдава грациозната церемониалност, с която имитираше как се поздравлявали двама чудновати мънички господа на морския бряг: Добро утро, ваша милост! Днес не е добро морето.

И това по много причини: първо, защото водата днес била много студена, само пет градуса по Реомюр и после, защото са дошли „трима гости от Швеция“ — трион-риба риба-меч и акула тук са веч.

Тези поверителни предупреждения той изричаше така смешно, при изреждането на тримата неканени гости разтваряше така широко очи и при вестта, че те плували вече наоколо, придаваше на гласа си такава безпокойна интонация, че ние и двамата се изсмяхме високо. Той ни погледна в очите, наблюдавайки с хитро любопитство нашето развеселяване — и особено моето, защото се интересуваше навярно да види дали не съм преодолял чрез това за мое собствено добро своята никому ненужна сурова и суха педагогика.

Мили боже, от нея и следа вече не бе останала и след първия си глупав опит аз никога не се върнах към нея, като изключим това, че продължих и занапред да се обръщам с твърд глас към малкия пратеник от вълшебната страна на приказките и елфите с цялото му име „Непомук“, а го наричах „Ехо“ само когато говорех за него с вуйчо му, който, както и жените наоколо, беше възприел второто име. При това всеки ще разбере, че възпитателят и учителят в мене оставаше малко загрижен, обезпокоен, дори разтревожен от тази, разбира се, достойна за обожаване прелест, която, предоставена на времето, трябваше все пак да узрее и да се подчини на земното. В късо време усмихнатият лазур на тези очи щеше да загуби неземната си чистота това ангелско лице, така детско още, с дупчица на брадичката и очарователна уста, която, когато се усмихнеше и откриеше блестящите млечни зъби, ставаше още по-сочна, отколкото беше в покой, и в чиито ъгли се спускаха от изящното носленце две заоблени меки линии, за да отделят устата и брадичката от бузите — това лице, казвам, щеше да се превърне повече или по-малко в лика на едно обикновено момче,

което ще трябва да се подхване вече трезво и прозаично, и то няма да има вече основание да посреща едно отнасяне като моето с тая ирония, с която Непо погледна на моите педагогически замашки. И все пак тук имаше нещо — и тази вълшебна насмешливост у детето като че ли говореше, че то вече го знае — което принуждаваше човека да не вярва във времето и в неговото опустошително въздействие, в неговата мощ над едно толкова прелестно явление, и това нещо беше неговата странна завършеност, значението му като явление на детето тук на земята, чувството за някакво слизание от висши селения и пак повтарям: за слизание на някакъв прелестен ангел, чувство, което се просто налагаше от това явление и което унасяше разума в нелогични, обагрени от нашето християнство мечти. Разумът, разбира се не можеше да отрече неизбежността на възмъжаването, но той се спасяваше в сферата от представи за мистично-извънвременното, за едновременно и успоредно съществуващото, в която мъжкият образ на бога не е в противоречие с образа на детето в обятията на майката, което е също бог и винаги ще бъде бог и ще издига ръчичката си за кръстен знак над постоянно боготворящите го светии.

Що за екзалтация! — ще рече някой. Но аз не мога друго да сторя, аз мога само да споделя своето преживяване и да изповядам дълбоката си безпомощност, в която винаги ме хвърляше някак неземното присъствие на това дете. Трябваше да взема пример — аз се опитах да направя това — от Адриан, който не беше педагог, а човек на изкуството и приемаше нещата такива, каквито се проявяваха, без да мисли, както изглежда, за тяхната изменчивост. С други думи, той придаваше на неудържимия развой характера на битие, той вярваше в образа и това беше вяра сравнително невъзмутима и душевно спокойна (така поне на мен ми се струваше), която, свикнала с образи, не можеше да бъде слисана и от най-неземния от тях. Ехо, принцът на елфите беше дошъл — е добре, с него трябваше да се отнасят според изискванията на природата му и точка по този въпрос. Такова ми изглеждаше становището на Адриан. Разбира се, той беше твърде далеч от смръщените изражения и тривиалностите, като „Е, как е моето момче, слушаме ли?“, но от друга страна предоставяше възторзите, всичките тия „ах ти, блажено детенце“ на простите хора наоколо. Неговото отношение към малкия бе углъбено засмяна, но също и сериозна нежност, без сладникавости, без гугукания, дори без

ласки. Действително аз никога не съм го виждал да погали по някакъв начин детето, дори да помилва косичката му. Но да се разхожда ръка за ръка с него в полето — наистина, това той обичаше.

Естествено, неговото държане не можеше да ме заблуди: още от първия ден той нежно обикна племенничето си, появата на детето означаваше най-светлата епоха в живота му. Беше съвсем явно колко дълбоко, съкровено и радостно го занимаваше и запълваше дните му със сладостният лек, сякаш безследно отминаващ, облечен при това в тържествени старинни думи вълшебен чар на детето, въпреки че то прекарваше само малко часове с него, тъй като с гледането на момченцето се занимаваха жените. Впрочем майката и дъщерята имаха толкова много други задължения, че те често го оставяха само на някое сигурно място. След шарката то чувствуваше голяма нужда от сън, каквато имат съвсем малките деца, и денем често заспиваше, не само през часовете, определени за следобедна почивка, но и през всяко друго време, където и да се намираше. Когато го налегнеше дрямка, то промълвяше „н-нощ“, както казваше и вечер преди лягане, и това беше изобщо неговият начин да се сбогува: казваше го по всяко време на деня и когато то или някой друг си отиваше — вместо „сбогом“ то промълвяше „н-нощ!“ — това беше нещо от рода на „ап!“, с което заявяваше, че вече е сито. При своето „н-нощ!“, преди да заспи, то подаваше и ръчичка, независимо от това, дали седеше в тревата или на стола. Веднъж сварих Адриан да седи отзад в градината на една тясна пейка, скована от три дъски, и да бди над заспалия в краката му Ехо.

— Преди да заспи, той ми подаде ръчичката си — рече той, когато вдигна поглед и ме позна, защото не беше усетил приближаването ми.

Елза и Клементина Швайгещил ме уверяваха, че Непомук е най-доброто, най-послушното и най-кроткото дете, което срещали досега — то напълно съвпадале с това, което знаехме и за неговото най-ранно детство. Наистина, когато се удареше, аз го виждах да плаче, но никога не го чух да хленчи, да пищи или да реве, както правят децата, когато капризничат. Такива неща бяха немислими при него. Забележки или забрани, например да не влиза в неподходящо време с ратая при конете или с Валтпургис в обора при кравите, той приемаше с подчертано разбиране, и при това казваше сякаш за утешение: „Е, тогава мънинко по-късно или пък утре!“ — и то не толкова за свое собствено

успокоение, колкото за да не наскърби тези, които трябваше, макар и неохотно, да му забранят нещо. Да, понякога той дори погалваше този, който беше изрекъл забраната, с израз, като че ли искаше да му каже: „Не се ядосвай! Следния път няма да има нужда да се насилваш и вече ще можеш да ми го позволиш.“

Така беше и когато му забраняваха да влезе в игуменската стая при вуйчо си. Ехо се чувствуваше силно привлечен от него. Още когато се запознах с малкия, само две седмици след пристигането му, беше вече ясно, че той се бе привързал извънредно към Адриан и все търсеше неговата близост, сигурно и поради това, че тя беше по-особена и интересна, докато тая на жените му бе обикновена. А и как би могъл да не забележи, че този човек, брат на майка му, заемаше между земеделските стопани на Пфайферинг особено почетно положение, което вдъхваше дори страхопочитание! Навярно тъкмо това страхопочитание на околните подтикваше детското му честолюбие да търси обществото на вуйчо си. Но не можеше да се каже, че Адриан задоволяваше неограничено желанието на малкия в това отношение. По цели дни той не го виждаше, не го допускаше при себе си, изглеждаше, че го отбягва и съзнателно се лишава от присъствието на детето, което без съмнение беше така обикнал. След това прекарваше наистина дълги часове с него вземаше ръчичката му, за да го води, както споменах вече, на по-къси или по-дълги разходки, доколкото позволяваха силите на нежния му другар; бродеше с него мълком или в бегъл разговор из наситената през това време с влага околност сред аромата на люляка, а после и на жасмина, или пък оставяше бързоногия Ехо да припка пред него по тесните пътечки между стените от жълтеещите вече жита, чиито натезнели класове се издигаха от земята на височина почти колкото Непомук.

„От зимята“ трябваше по-добре да река, защото така бил казал малкият, когато изразявал задоволството си, че „дожът“ тая ноц добре бил „напил“ зимята.

— Дожът ли, Ехо? — запитал вуйчо му, приел вече като детски език „напил“.

— Ами да, дъждът — потвърди малко по-уточнено спътникът му, без да влиза в по-нататъшни подробности.

— Представи си, той говори за напиващия дожд! — ми съобщи следния път смаяно Адриан. — Не е ли странно това?

Обърнах внимание на приятеля си, че „дож“, всъщност „дожд“ е старинната форма от „дъжд“ и че „напит“ също може да се приеме като форма за „напоен“ от по-далечно време.

— Да, отдалече идва той — кимна Адриан, изразявайки някакво неопределено признание.

Когато отиваше в града, той донасяше оттам на детето подаръци: всевъзможни животни, едно джудже, което изскачаше от една кутия, влакче, обикалящо по своя релсов овал с едно светещо фарче, едно вълшебно сандъче, където най-ценният предмет беше шишето с червено вино, което не изтичаше, когато го обръщаха надолу. Разбира се, то се радваше на тези подаръци, но скоро им се насищаше и казваше „ап“, след като поиграеше с тях, и далеч повече предпочиташе вуйчо му да му показва и обяснява собствените си принадлежности — все същите и все наново, защото настойчивостта и желанието за повтаряне у децата са големи при нещата, които ги забавляват. Ножът за разрязване на книги от слонова кост, въртящият се около наклонената си ос глобус с разпокъсани части от суша, врязани морски заливи, вътрешни морета с най-различна форма и големи сини океани, биещият стенен часовник със спускащи се надолу тежести, които с помощта на една ръчка се навиваха пак нагоре — това бяха някои от забележителностите, които малкият, строен и изящен, все искаше да разглежда, когато влизаше при техния собственик и със звънкото си гласче запитваше: „Сърдиш ли се, че идвам?“

— Не, Ехо, не особено. Но тежестите на часовника са се спуснали само наполовина.

В такъв случай той помолваше за малката латерничка. Тя беше мой принос, аз му я бях подарил: една кафява кутийка, чийто механизъм От долната страна се навиваше. Тогава покритият с малки металически шипчета ваяк започваше да се върти край зъбците на един гребен и засвирваше отначало със забързана грация, но след това все по-уморено три простишки добре хармонизирани песнички, които Ехо слушаше с неизменна прехласнатост, с очи, където по незабравим начин се смесваха задоволство, учудване и дълбоко замечтана съзерцателност.

Ръкописите на вуйчо си, тези пръснати по петолинието някъде празни, някъде черни тайнствени знаци, украсени със знаменца, с опашчици и свързани помежду си с дъги и чертички, той също

разглеждаше с удоволствие и всеки път искаше да му се обясни за какво става дума в тях — а казано между нас, в тях ставаше дума за него, и аз бих много желал да зная дали той по интуиция не се е досещал, дали по очите му не е могло да се прочете, че той е разбирал това от думите на нашия маестро. Това дете първо от нас успя да надникне в партитурната скица на Ариеловите песни от „Буря“, над които тогава Адриан тайно работеше: той ги композираше, като сля първата песен, изпълнена с пръснати из природата блуждаещи гласове — това „Come unto these yellow sands“^[1] с тъй прелестната втора — с „Where the bee sucks, there suck I“^[2] в едно цяло — за сопран, челеста, сурдинирана цигулка, обой, заглушен тромпет и флажолетните тонове на арфата — и наистина, всеки, който чуе тези „призрачно нежни“ тонове, всеки, който макар само със слуха на духа си, при четене, ги възприеме, може да запита като Фердинанд от пиесата: „Къде е музиката? Във въздуха? На земята?“ Защото този, който я беше сътворил, бе вплел в нежната си като паяжина шептяща музикална тъкан не само детски прелестната, непостижима лекота на Ариел — „Of my dainty Ariel“^[3], — но и пелия свят на елфите от хълмовете, ручейте и горичките, на тия мънички кукленски майсторчета, които според описанието на Просперо се забавляват на лунната светлина, като пръскат в кръг фуража на овцете, та те не искат да го ядат, и развъждат посред нощ гъби.

Ехо все искаше да види онези места в нотите, където кучето правело „бау, бау“, а петелът „кукуругу“. А Адриан му разказваше, освен това, за лошата вещица Сикоракс и нейния малък слуга, когото тя приклещила в цепнатината на един бор, защото той бил много нежен дух и не можел да се подчини на нейните долни нареждания. В това притеснено състояние той прекарал дванадесет мъчителни години, докато най-после не дошъл добрият вълшебник да го освободи. Непомук искаше да знае на колко години е бил мъничкият дух, когато го прищипнали в цепнатината, и на колко след дванадесетте години, когато го освободили, но вуйчо му каза, че малкият дух нямал възраст и останал както преди, така и след пленничеството си все същото прелестно дете на зефирите. Този отговор, изглежда, напълно задоволи Ехо.

И други приказки му разказваше обитателят на игуменската стая, доколкото можеше да си ги спомни: за гнома Румпелцилцхен, за

Фалада и Рапунцел, за пеещата подскачаща чучулига и докато ги слушаше, малкият искаше да седи, разбира се, на коленете на вуйчо си, облегал главичката си на него, като обвиваше понякога с ръчичка врата му. „И това чудо се свърши“ — казваше Ехо, когато приказката завършваше, но много пъти той заспиваше преди това, сгушил главицата си на гърдите на разказвача. А той продължаваше още дълго да седи неподвижен, опрял леко брадата си в косата на заспалото дете, докато не дойдеше някоя от жените да прибере малкия.

Както казах вече, Адриан избягваше с дни момченцето, било защото беше зает, било поради мигрената, която го принуждаваше да търси тишина и дори тъмнината, или пък поради каквато и да било друга причина. Но и в дните, когато не го беше виждал, той често влизаше вечер тихо и едва забелязано при детето, когато го слагаха да спи, за да присъствува на вечерната му молитва, която Ехо, легнал на гръб, произнасяше със събрани пред гърдите ръчички заедно с госпожа Швайгещил или с дъщеря ѝ, или и с двете едновременно. Това бяха странни, молитви, които той, обърнал небесносините си очички към тавана, изричаше крайно изразително. Изглежда, че разполагаше с доста голям избор от тях, защото почти никога не повтаряше една и съща молитва две вечери подред. Една от тях гласеше:

*„Който живее по божии повели,
бог е в него и той е в бога.
В ръцете на бога предавам се смело.
Мир да добия от него ще мога.
Амин.“*

А друга:

*„Човек и да съгреши,
бог все пак ще му прости.
Моят грях не е голям,
прошка да-ще ми бог сам.
Амин.“*

Или една много особена, несъмнено повлияна от учението за предопределението:

*„Грехът нека не ми пречи
добро пак да върша вече.
То от мене не отпада,
дори да ме чака ада.
Дано аз и всички с мене
сигурно да сме спасени!
Амин.“*

А понякога:

*„Слънцето и дявола огрява,
но пред зло доброто устоява.
О, дано остана все тъй в чистота,
докато платя дълга си на смъртта.
Амин.“*

И най-сетне:

*„Като се моля за всяка душа,
тъй ще спася и себе си, зная.
Ехо се моли за всички в света,
за да отиде направо в рая.
Амин.“*

Последната молитва и аз чух от него с дълбоко вълнение, без той да бе забелязал, мисля, присъствието ми.

— Какво ще речеш — запита ме Адриан навън — за тая богословска спекулация? Той се моли за спасението на целия свят изрично, за да бъде включен и той в спасените. Дали би трябвало набожният да знае, че той услужва на себе си, като се моли за другите?

Безкористието престава да бъде безкористие, щом забележим, че то ни принася полза.

— В този смисъл ти си прав — отвърнах аз. — Но той постига безкористието, като не се моли само за себе си, а за всички ни.

— Да, за всички ни — каза Адриан тихо.

— Впрочем ние говорим за него — продължих аз, — като че ли той е измислил всички тези молитви. Питал ли си го някога откъде ги знае? От баща си, или от някого другиго?

Отговорът гласеше:

— О не, предпочитам да оставя открит този въпрос. Освен това предполагам, че той не би могъл да ми отговори.

Изглежда, че и двете жени Швайгещил гледаха на това така. Също и те, доколкото зная, никога не запитаха детето откъде е научило своите вечерни молитви. От тях аз научих тези, които сам нямах възможност да чуя отдалече. Но те ми ги казаха по едно време, когато Непомук Шнайдевайн не беше между нас вече.

[1] Ела на тези жълти пясъци (англ.). — Б.пр. ↑

[2] Къде смуче пчелата, там смуча и аз (англ.). — Б.пр. ↑

[3] На моя изящен Ариел (англ.). — Б.пр. ↑

XLV

Той ни беше отнет, това прелестно, необикновено създание беше грабнато от тая земя — ах, боже мой, защо да търся меки думи за най-необяснимата жестокост, на която някога съм бил свидетел и която и днес изкушава сърцето ми горчиво да обвинява и дори да негодува. С ужасна стихийност, с ярост той беше сграбчен и в няколко дни отнесен от една болест, от която из околността дълго време не бе имало нито един случай, към която обаче, както добрият доктор Кюрбис, слисан от буйната ѝ проява, ни каза, децата, прекарали шарка или магарешка кашлица, били предразположени през време на реконвалесцентния период.

След първите симптоми на едно общо неразположение всичко се разигра в непълни две седмици, от които първата не будеше у никого — струва ми се, у никого — опасения за онзи ужас, който предстоеше. Беше средата на август и навън жътвата, извършвана с допълнителни работници, беше в разгара си. От два месеца вече Непомук беше радостта на този дом. Но някаква хрема замъгляше кристалния лазур на очите му — сигурно това неприятно възпаление на лигавиците бе причината за липсата на апетит, то го правеше и капризен и засилваше сънливостта му, към която той и без това беше склонен, откакто го знаехме. Той казваше „ап“ на всичко, което му се предлагаше — и на храната, и на игрите, и на картинките, и на приказките. „Ап“ — казваше той, смръщил болезнено лицето, си, и се извъръщаше. Скоро започна да не понася светлина и звукове, което беше вече нещо по-обезпокоително от досегашното неразположение. Изглежда, че възприемаше прекалено остро шума от пристигащите в двора колиби хорската глъчка. „Говорете по-тихо“ — молеше той и сам едва шепнеше, сякаш за да покаже как трябва да се говори. Не искаше да чуе дори и приятната музика на латерната, рече бързо своето измъчено „ап, ап!“, самичък спря механизма и заплака горчиво. Бягаше през онези жарки дни от слънчевата светлина на двора и в градината, криеше се в стаята, седеше там свит и си търкаше очичките. Беше

мъчително да се гледа как търсеше спасение при всеки, който го обичаше той обгръщаше врата му с ръчичките си, за да отиде после при друг, но скоро напускаше безутешен и него. Така той се вкопчваше в майка Швайгещил, след това в Клементина, в ратайкинята Валтпургис и подтикван от същия инстинкт, идваше много пъти при вуйчо си. Притискаше се към гърдите му, издигаше поглед към него, вслушан в утешителните му думи, дори му се усмихваше слабо, но след това свеждаше все по-ниско и по-ниско главницата си, промълвяше „н-нощ“, смъкваше се на крака и залитайки, напускаше стаята.

Лекарят дойде да го прегледа. Даде му капки за носа и предписа нещо за усилване, но не скри опасението си, че това може да е началото на по-сериозно заболяване. Също и пред своя дългогодишен пациент в игуменската стая той изказа загрижеността си.

— Мислите ли? — попита пребледнял Адриан.

— Случаят ми се вижда доста съмнителен — беше мнението на лекаря.

— Съмнителен?!

Думата беше повторена с толкова изплашен, дори плашещ тон, че Кюрбис се запита дали не бе надхвърлил целта.

— Е да, в този смисъл, както казах — отговори той. — Но и вие бихте могли да изглеждате по-добре, уважаеми! Сигурно сте много привързан към момченцето?

— Разбира се — отвърна Адриан. — Това е отговорност, докторе. Детето е изпратено тук на село на грижите ни, за да укрепи здравето си...

— Болестната картина, ако може изобщо да се говори за такава — отвърна лекарят, — засега не дава никакви основания за неблагоприятна диагноза. Утре ще дойда пак.

И той дойде. Сега можеше повече от сигурно да определи диагнозата. Непомук беше имал внезапен пристъп на бурно повръщане и заедно с покачване на температурата, впрочем до средните градуси, бе почувствувал силно главоболие, което само в няколко часа беше станало непоносимо. Когато докторът дойде, детето бе вече на легло, държеше главичката си с две ръце и надаваше викове, които — истинско мъчение за всеки, който ги чуваше, а те се носеха из цялата къща — често се удължаваха до последния остатък от дъх. През това време то протягаше ръчичките си към тези, които го заобикаляха и

викаше: „Помогнете! Помогнете! Ох, как ме боли, как ме боли главата!“ Сетне бе разтърсено от ново бурно повръщане, след което, тръпнещо от конвулсии падна на възглавниците.

Кюрбис изследва очите на детето. Те показваха склонност към кривогледство, докато зениците се бяха силно свили. Пулсът хвърчеше. Забелязваха се мускулни контракции и настъпващо вцепеняване на врата. Това беше цереброспинален менингит, възпаление на мозъчната ципа — добрият човек изговори името на болестта с неопределено движение на главата към рамото си, очевидно с надеждата, че околните не са много наясно за почти пълната безпомощност на неговата наука пред тази фатална болест. Намек за това се съдържаше в предложението да се телеграфира все пак на родителите за болестта. Присъствието на майката щяло може би да въздействува успокоително върху малкия пациент. Освен това той пожела да бъде извикан и специалист от столицата, с когото да разделят отговорността при този, за съжаление, не съвсем безопасен случай. „Аз съм прост човек — каза той, — тук се изисква намесата на един по-голям авторитет.“ Струва ми се, че в думите му се долавяше печална ирония. Във всеки случай лумбалната пункция, необходима веднага както за окончателното установяване на диагнозата, така и за това, че бе единственото средство за облекчаване на болния, той се реши да направи сам. Госпожа Швайгещил, бледна, но енергична, готова винаги да изпълни човешкия си дълг, държеше стенещото дете свито в леглото, така че брадичката му да се допира почти до коленете, а доктор Кюрбис заби иглата на спринцовката между раздалечените прешлени в спиналния канал, откъдето капка по капка започна да тече ликворът. Почти веднага безпаметното главоболие намалая. В случай че болките се появят наново — каза докторът, а той знаеше, че те щяха да се появят само след няколко часа, защото толкова щеше да трае намаленото налягане поради изтеглянето на ликвора, да се даде на детето, покрай задължителния мехур с лед на главата, предписаният хлоралхидрат. За лекарството веднага бе изпратен човек в града.

Събуден след унеса подир изтощителното напрежение през време на пункцията от ново повръщане, конвулсии и пръскащи главата болки, Непомук започна отново да плаче сърцераздирателно, да пищи пронизително — това бяха типичните „хидроцефални писъци“, срещу които е въоръжена донякъде само душата на лекаря, защото го схваща

като нещо типично. Типичното не ни въздейства, само индивидуалното ни кара да загубим самообладание. На това дължи хладнокръвието си науката. Но то не попречи на селския й следовник да премине от предписаните отначало бромови и хлоралхидратни препарати много скоро към морфин, който имаше вече по-силно действие. На това той се реши навярно както заради обитателите на дома — имам пред вид особено един от тях, — така и от милосърдие към малкия мъченик. Само веднъж на двадесет и четири часа можеше да се направи лумбална пункция, а облекчението от нея траеше два часа. Двадесет и два часа пронизителни викове и мъчителни гърчове на едно дете, на това дете, което склучва тръпнещи ръчички и мълви: „Ехо, ще бъде мил, Ехо ще слуша!“ Добавям, че за тези, които виждаха Непомук през това време, най-страшен беше един вторичен симптом. То бе увеличаващото се кривогледство на лазурните му очи, което се обясняваше с настъпващата заедно с вцепеняването на тила парализа и на очните мускули. То изменяше до страшна неузнаваемост сладкото лице и създаваше, особено поради отскоро настъпилото скърцане със зъби, у околните впечатление, че болното е обхванато от бяс.

На другия ден следобед, докаран от Валдсхут от Гереон Швайгецил, пристигна авторитетният консултант от Мюнхен, професор фон Ротенбух. Измежду предложените от Кюрбис лекари Адриан се бе спрял на него поради голямата му известност. Той беше висок мъж със светски маниери, награден лично през време на кралството с благородническа титла, един много търсен и скъпо платен лекар. Едното си око държеше малко притворено, сякаш преглеждаше винаги пациент. Той отмени морфина, защото можел да заблуди, че има вече кома, „каквата съвсем не е настъпила още“, и нареди да се дава само кодеин. Интересуваше го, види се, преди всичко правилното, характерно във всичките си стадии протичане на болестта. Иначе потвърди след прегледа нарежданията на своя селски колега, който се въртеше раболепно около него: значи, затъмняване на стаята, високо положение на охладената глава, най-голяма предпазливост при докосване на малкия пациент, разтривки със спирт и концентрирана храна, която ще трябва да се вкарва навярно с тръбичка през носа. Утешенията му, сигурно защото не се намираше в родителския дом на детето, бяха откровено недвусмислени. Помътняването на съзнанието, легитимно, непредизвикано прибързано от морфина, щяло скоро да се

засили. Тогава детето щяло да страда по-малко, а после нямало вече и да страда. По тая причина не бивало да се плашат и от по-ярко изразени симптоми от този характер.

Той беше така любезен да направи собственоръчно втората пункция, след което с достойнство се сбогува и не се яви вече.

Аз от своя страна, осведомяван всекидневно по телефона от майка Швайгецил за трагичните събития, можах да пристигна в Пфайферинг едва в събота, на четвъртия ден след пълното разрязване на болестта, когато подир яростните спазми, които бяха разпъвали сякаш на кръст малкото телце и обръщали очите на детето с бялото нагоре, беше настъпила вече комата.

Письците на детето бяха стихнали, останало бе само скърцането със зъбите. Госпожа Швайгецил съсипана от безсъние и с подути от плач очи, ме посрещна на входа и настойчиво ме помоли да отида незабавно при Адриан. Щял съм да имам достатъчно време да видя клетото дете, при което миналата нощ били дошли вече родителите. Но господин докторът се нуждаел от моите утешителни думи, казано поверително, той не бил никак добре и понякога й се струвало, че говорел несвързано.

Обхванат от страх, отидох веднага при него. Той седеше на работната си маса и при влизането ми ме погледна бегло и сякаш пренебрежително. Застрашително блед, той, както всички обитатели в тоя дом, беше със зачервени очи и движеше при затворени уста механично езика си някъде встрани, отвътре на долната устна.

— И ти ли, добри човече? — каза той, когато след влизането си сложих ръка на рамото му. — Какво търсиш тук? Това не е място за тебе. Прекръсти се поне ей тъй, от челото, та до раменете, както са те учили да правиш като дете, за да се предпазиш от злото!

И тъй като му казах няколко думи за утеха и надежда:

— Спести си хуманистичните брътвежи! — прекъсна ме сурово той. — Онзи ще го вземе. Дано го по-бързо направи! Но той може би не е в състояние да го направи със своите окаяни средства.

И той скочи, облегна се на стената и притисна глава към дървената ламперия.

— Вземи го, чудовище! — извика той с глас, който ме прониза до мозъка на костите. — Вземи го, подлецо, но бързай колкото можеш, щом и това, мизернико, не щеш да допуснеш! Мислех си — обърна се

внезапно той тихо и доверчиво към мене, като се приближи и ме погледна с такъв блуждаещ поглед, че никога няма да го забравя, мислех си, че Той не ще допусне това, че това той все пак ще позволи, но не, откъде ще се вземе у Него милост, у Този, който не знае никаква милост, тъкмо това трябваше Той да стъпче в своята животинска ярост. Вземи го, Изверг! — изкрещя той и се отдръпна пак към стената, разпънат сякаш на кръст. — Вземи тялото му, върху което Ти имаш власт! Но от неговата прекрасна душа все пак ще трябва да се откажеш и тук е Твоето безсилие, тук Ти вече си жалък и аз ще се надсмивам над Тебе през всичките векове. Може, вечности да застанат между моята и неговата обител, но аз ще зная, че той е там, откъдето Тебе са те изхвърлили, мръсно, и това ще бъде освежителна влага за моя език и „осанна“, с която ще се подигравам, над Тебе в пропастите на ада!

Той закри лицето си с ръце, обърна се и опря челото си о дървото.

Какво можеш да кажеш? Какво да сторя? Как да посрещна такива думи? „Драги, за Бога, успокой се, ти не си на себе си, мъката е помрачила съзнанието ти“ — казваме приблизително в такива случаи и от страхопочитание към душата, особено когато се отнася до човек като този, не помисляме за телесно уталожване, за намаляване на напрежението, за бромурал от домашната аптека.

На моите утешителни думи той само отвърна:

— Спести си, спести си тези приказки и се прекръсти! Направи го не само за себе си, но и за мене, и за вината ми! Каква вина, какъв грях, какво престъпление — и той седна пак на писалищната си маса, обхванал глава с ръцете си, — че се съгласихме да дойде, че го допуснахме в моята близост, че очите ми се любуваха на вида му! Трябва да знаеш това — децата са от по-крехка материя, те са особено чувствителни спрямо отравящите въздействия...

Сега аз вече изкрещях възмутен и му забраних да говори.

— Адриан, престани! — извиках аз. — Защо си причиняваш излишни страдания и се измъчваш с абсурдни самообвинения заради една сляпа орис, която щеше да постигне милото, може би прекалено милото за тази земя дете, където и да се намираше то! Тя може да разкъсва сърцето ни, но не бива да отнема разума ни. Ти си го само обичал и си му правил добро...

Той само махна с ръка. Останах при него около един час, като го запитвах тихичко от време на време за това-онова той промълвяваше отговори, които едва разбирах. После казах, че искам да отида да видя нашето болно.

— Иди — отвърна той и добави коравосърдечно: — Но не го заговорвай както тогава с „Е, моето момче, слушаш ли“ и така нататък. Първо, той няма да те чуе и, второ, би било изобщо против добрия хуманистичен вкус.

Исках да тръгна, но той ме задържа, като ме извика по име: „Цайтблом!“, което прозвуча също тъй много сурово. И когато се обърнах:

— Открих — каза той, — то не бива да съществува.

— Кое не бива да съществува, Адриан?

— Доброто и благородното — отговори ми той, — това, което наричаме човечно, макар че е добро и благородно. Това, за което хората са се борили, за което са щурмували бастилии и което мъдреците с ликуване са възвестявали, то не бива да съществува, то ни се отнема. Аз ще го отнема.

— Не те разбирам съвсем, мили. Какво ще отнемеш?

— Деветата симфония — отвърна той. И вече не каза нищо, колкото и да чаках.

Объркан и покрусен дълбоко, тръгнах нагоре към съдбовната стая. Там владееше болнична атмосфера, въздухът беше застоял, миришеше на лекарства и на блудкава чистота, макар че прозорците бяха отворени. Но капациите им бяха почти притворени. Около леглото на Непомук имаше доста хора, на които подадох ръка, но очите ми бяха приковани в агонизиращото дете. То лежеше на едната страна, свито на кълбо, със събрани лакти и колене. Страните му бяха огненочервени, то поемаше дълбоко дъх, но след това трябваше да мине доста време, докато поеме отново въздух. Очите бяха полуотворени, ала през спуснатите ресници не се виждаше синевата на ириса, а нещо черно. Това бяха зениците, те непрекъснато се уголемяваха, макар и не еднакво в двете очи, и поглъщаха напълно ириса. Но все пак не беше най-страшно, когато се виждаше тяхната тръпнеща чернота, защото понякога през тесния отвор се виждаше само бялото. Тогава ръчичките на детето се притискаха още по-плътено към слабините, до слуха стигаше скърцането на зъбите и конвулсията,

ужасна да се наблюдава, макар че то може би не я чувствуваше вече, свиваше одве малките крайници.

Майката хълцаше. Аз стиснах ръката ѝ и после повторно я стиснах. Да, това беше тя, Урсула, мургавата дъщеря от стопанството Бухел, сестрата на Адриан. Дълбоко горестните черти на вече тридесет и осем годишната жена възкресиха за мое голямо възмущение повече от всеки друг път старонемските черти на баща ѝ, Йонатан Леверкюн. С нея беше съпругът ѝ, до когото бе пратена телеграмата и който я беше взел от Зудероде — Йохан Шнайдевайн, едър, красив, естествен мъж с руса брада, със сините очи на Непомук и с простиодушно важен говор, който Урсула бе възприела отдавна от него и чийто ритъм ни бе вече известен с тембъра на елф от нашия Ехо.

В стаята, освен влизащата и излизащата от време на време госпожа Швайгещил, беше и червенокосата Кунигунда Розенцил, която при едно разрешено ѝ посещение се бе запознала с момченцето и оттогава навеки го бе заключила в своето страдално сърце. Тогава тя бе натракала на машината си върху бланки на нейната прозаична фирма, с търговския знак вместо „и“, едно дълго писмо на образец немски език до Адриан, в което беше изказала впечатленията си. Сега, след като бе изтикала Накедай от полесражението, тя заменяше двете Швайгещил и накрая Урсула Шнайдевайн при гледането на детето, сменяше му мехура с леда, изтъркваше го със спирт, опитваше се да му налее лекарство и хранителни сокове в устата и отстъпваше с неудоволствие и рядко нощем другиму мястото си до неговото легло.

Вечерта Швайгещилови, Адриан, родителите на детето, Кунигунда и аз се събрахме на мълчалива вечеря в залата с Нике, като някоя от жените често ставаше, за да хвърли поглед на болното. Още в неделя преди обед, колкото и да ми беше тежко, аз трябваше да напусна Пфайферинг. Имах да поправам за понеделник цял куп контролни упражнения по латински. Сбогувах се с Адриан с няколко благи пожелания и начинът, по който той ме изпрати, беше потешителен от този при вчерашното посрещане. С нещо като усмивка той каза на английски:

— Then to the elements. Be free, and fare thou well!^[1]

И се обърна бързо.

Непомук Шнайдевайн, Ехо, детето, последната любов на Адриан, почина само дванадесет часа по-късно. Родителите отнесоха

малкия ковчег в родината си.

[1] Тогава (върни се) в (родната си) стихия. Бъди свободен и сбогом. (англ.). — Б.пр. ↑

XLVI

Има вече близо месец, откакто не съм се докосвал до тези бележки. Да пиша по-нататък, бях възпрепятствуван преди всичко от душевното изнемощяване, предизвикано от спомените, които предадох накрая, но същевременно и от непрестанно сполитащите ни в своя логичен развой, впрочем предвиждани и в известен смисъл дори жадувани, ала все пак поради страхотността си ужасяващи събития, които нашият нещастен народ, съсипан от скърби и страхове, неспособен вече да разбере нещо, понася с тъп фатализъм. С тях и моята душа, изнурена от по-стара горест, от по-стар ужас, беше безпомощна да се справи.

От края на март — сега сме 25 април на съдбоносната 1945 година — нашата съпротива на запад е на път напълно да рухне. Вестниците, значително по-свободни вече, отбелязват истината, а за слуховете, подхранвани от радиосъобщенията на врага и от разказите на бежанците, няма цензура и те разнасят подробности за бързо разрастващата се катастрофа из още необхванатите, неосвободени от нея области на страната те стигат и до моята килия. Няма спиране вече — всичко се предава или разбягва. Нашите разгромени, разсипани градове падат като зрели круши. Дармщад, Вюрцбург, Франкфурт са завзети, Манхайм и Касел, Мюнстер дори, Лайпциг са в ръцете на противника. Един прекрасен ден осъмнахме с англичани в Бремен и американци в Горна Франкония. Предаде се и Нюрнберг, градът на имперските тържества, които пълнеха с въодушевление сърцата на неразумните. Сред големците на режима, тънещи досега в могъщество, богатство и неправди, се шири епидемия от самоубийства.

Руското командване, освободило войски за форсирането на Одер след превземането на Кьонигсберг и Виена, хвърли милионна армия срещу лежащата в развалини, опразнена от всички учреждения столица, довърши с тежката си артилерия разрушенията от въздушните нападения и сега напират с частите си към центъра на града. Ужасният човек, който спаси миналата година едва мъждукащия си, догарящ

вече живот от покушението на отчаяните се патриоти, решили да спасят последното — бъдещето на страната — заповяда на войниците си да удавят в море от кръв настъплението към Берлин и да разстрелват всеки офицер, който заговори за предаване. Заповедта е многократно привеждана в изпълнение. Същевременно етерът е пълен със странни, не по-малко налудничави радиопредавания на немски език: едни предлагат на населението и дори на агентите на гестапото, като на най-оклеветените, да се предадат на милостта на победителя, други пък съобщават за някакво освободително движение, наречено „Верволф“^[1] — съюз на фанатизирани момчета, които извършвали нощни нападения от горите и със смелите си покушения срещу нашествениците, неведнъж извоювали заслуги пред родината. О, жалък фарс! По този начин все още се призовава към живот, и не без вътрешен отзвук, грубата легенда, яростното предание, залегнало в душата на народа ни.

Между това един задокеански генерал заповядва на населението във Ваймар да дефилира пред крематориите на тамошния концентрационен лагер и обявява — дали толкова несправедливо? — всичките тия граждани, които са смятали, че са се занимавали честно с работите си, като са се старали да не забелязват нищо, макар вятърът да е донасял до тях зловонието на изгоряло човешко месо — и ги обявява, казвам, за съучастници в разкритите ужаси сега той им налага да си отворят очите. Нека всички видят — и аз гледам с тях, и аз духом съм носен от тъпо умълчалите се или изтръпнали редици. Тежката врата на обграденото с дебели зидове инквизиционно помещение, в каквото Германия бе превърната от една недостойна за нищо, обречена от самото начало на нищото власт, е вече разбита и нашият позор лежи разкрит пред очите на света; на чуждестранните комисии се показват навсякъде все такива невероятни зрелища, а те съобщават в страните си, че видяното от тях надминава по чудовищност всичко, което може да си представи човек. Казвам: нашият позор. Защото само ипохондрия ли е, ако кажа, че всичко немско, също и немският дух, немската мисъл, немското слово са позорно заклеймени и станали дълбоко съмнителни от тези обезчестяващи разкрития? Болезнено разкажание ли е да се питам как ще може „Германия“ изобщо да си позволи в бъдеще да отвори уста по какъвто и да било повод, засягащ човечеството?

Дори да приемем, че всичко разкрито е само една мрачна страна на човешката природа — все пак това са били немци, десетки хиляди, стотици хиляди немци! Те са вършили дела, от които човечеството изтръпва. От днес нататък всичко немско ще буди отвращение, ще бъде пример на зло. Каква мъка — да принадлежиш към народ, чиято история съдържа такава ужасна несполука, към заблуден в себе си и душевно опустошен народ, който се е вече отчаял, че може сам да се управлява, и както самичък признава, смята за най-желателно да стане колония на други държави към народ, който ще трябва да живее изолиран в себе си, както евреите в своето гето, тъй като възбудената наоколо омраза няма да му позволи да се покаже извън своите граници; народ, който няма да смее вече да се представи пред другите!

Проклятие, проклятие на развратителите, които приучиха към зло нашия по начало порядъчен, зачитащ правото, само че твърде податлив, твърде готов да живее според теорията народ! Колко благотворно е това проклятие, колко благотворно би било то, ако можеше да се изтръгне безрезервно от свободни гърди! Но един патриотизъм, който би дръзнал да твърди, че на природата ни като народ е напълно чужда, принудително натрапена и съвършено безпочвена тая кървава държава, чиято хъркаща агония днес преживяваме, това неизмеримо престъпление, което, казано по лутеровски, „окачихме на врата си“, тая зачеркваща всички човешки права доктрина, при чието гръмогласно възвестяване тълпите изпадаха в някакво свръхщастливо опиянение, под чиито ярки знамена нашата младеж, просияла от гордост и непоколебима във вярата си, със светнали очи маршируваше — такъв патриотизъм би ми се сторил наистина благороден, но аз не бих го нарекъл добросъвестен. Не беше ли тази власт в думите и делата си само едно извратено, опошлено, обезобразено осъществяване на ония характерни въззрения и преценки за света, които един християнин и хуманист вижда не без боязън в чертите на нашите велики хора, олицетворили най-мощно немския дух? Аз питам и твърде много ли питам? Ах, нещо повече от въпрос е това, че този сразен народ стои сега поради грешките си с блуждаещ поглед пред нищото, защото той вижда, че и последният му отчаян опит да се сдобие със своя собствена политическа форма завършва с ужасен неуспех.

[1] Според народното поверие — човек, който се превръща от време навреме във вълк. — Б.пр. ↑

XLVII

Как странно се свързват времената — времето, в което пиша, с времето, в което се разпростира тази биография! Защото последните години от духовния живот на героя ми, тези две 1929 и 1930 години — след осуетяването на брачните му планове, след загубата на приятеля и смъртта на дошлото при него прелестно дете — бяха и годините на възхода и разпространението на онова зло, което не след дълго овладя страната, а сега сред пламъци, и кърви загива.

За Адриан Леверкюн това бяха години на огромна, във висша степен напрегната — изпитвам изкушението да кажа — чудовищна творческа активност, която увличаше в някакъв шеметен вихър дори близките ѝ свидетели, и човек просто не можеше да избегне впечатлението, че за него тя бе един вид отплата и компенсация заради лишаването му от щастие и възможността за любов. Но аз говоря за години неправилно: само една част от тях беше достатъчна — само втората половина на едната и няколко месеца от другата, — за да бъде създадено последното, исторически също последно и действително изключително негово произведение — симфоничната кантата „Плачът на доктор Фаустус“, чийто замисъл, както споменах вече, беше възникнал още преди идването на Непомук Шнайдевайн в Пфайферинг. На тази творба искам да посветя тук няколко свои бледи думи.

Смятам, че ще е редно да хвърля преди това известна светлина върху състоянието на нейния творец, четиридесет и четири годишен по това време, а така също и върху неговия външен облик и начин на живот, като опиша как се представяха те пред вечно напрегнатия ми наблюдаващ го поглед. Това, което ми се налага най-напред на перото, е фактът, за който съм подготвил доста отдавна на тези страници читателя, а именно, че лицето на Адриан, напомнящо очебийно лицето на майка му, докато той ходеше още бръснат, отскоро се беше изменило чувствително поради пуснатите тесни мустачки, сливащи се с тъмна, прошарена вече брада, която обхващаше и страните, но беше

най-гъста на брадичката, ала и там не тъкмо в средата, а по-скоро от двете страни, така че не можеше да се нарече островърха.

С отчуждеността, предизвикана от това частично покриване на чертите, човек лесно се примиряваше, защото тъкмо тази брада заедно с нарастващата му склонност да свежда глава към рамото си придаваше на лицето му нещо одухотворено-страдалческо и дори го правеше подобно на Христовия лик. Аз силно обикнах неговото ново изражение и смятах, че с основание мога да му се радвам, тъй като бе очевидно, че то не свидетелствуваше за някаква слабост напротив, приятелят ми го доби по време на изключителен прилив на творчески сили и добро самочувствие, с чиято стабилност не можеше да се нахвали: често говореше за това по своя малко бавен, понякога колеблив, понякога и монотонен донякъде начин. Този начин на изказване забелязвах често напоследък у него и на мен ми се искаше да го тълкувам като признак на продуктивно обмисляне и самообладание сред вихъра на внезапно обземащите го озарения. Неприятностите със здравето, на които той дълго беше жертва, разните стомашни катарии, възпаления на гърлото и мъчителни мигрени, бяха изчезнали, сутрин той ставаше сигурен, че денят му ще бъде изпълнен с плодотворен труд, заявяваше, че здравето му е отлично, великолепно, и визионерската енергия, с която се заемаше за работа (тя ме изпълваше с гордост, но ме караше и да се опасявам да не навреди на здравето му) просто се четеше в очите му — по-рано те бяха полуприкрити от клепачите, а сега се разтвориха широко, дори прекалено широко, така че и над ирисите се виждаше част от бялото на очите. В това можеше да се крие и някаква опасност, толкова повече че в така разширения му поглед се забелязваше някаква вцепененост или по-право неподвижност, за причината на която дълго размислях, докато най-сетне се убедих: тя се дължеше на зениците те не бяха съвсем кръгли, а малко удължени встрани и оставаха все еднакво големи, сякаш не реагираха на различната светлина.

Впрочем това говореше донякъде за известна тайна вътрешна неподвижност, която можеше да се долови само от твърде внимателен наблюдател. Но друго едно много по-биещо на очи и по-външно явление бе в пълно противоречие с горното наблюдение — милата Жанета Шойрл също го бе забелязала и след едно посещение при Адриан ми обърна, Впрочем свършено ненужно, вниманието върху

това. Думата ми е за отскоро усвоения от него навик в някои моменти, например при размисъл, да движи бързо очните ябълки насам-натам и особено встрани, или както се казва, да „върти“ очите си, така че би могло да се помисли, че тази нова проява ще плаши някои хора. Затова, макар и да не ми беше трудно — поне сега ми се струва, че тогава не ми беше трудно — да свързвам всички тези ексцентрични според мен белези с произведението, под огромното напрежение на което той тогава живееше, за мен все пак бе истинско облекчение да съзнавам, че освен мен почти никой друг не го виждаше — тъкмо защото се опасявах, че с това можеше да плаши хората. Наистина сега всякакви посещения в града бяха за него вече изключени. Поканите се отклоняваха по телефона от преданата му хазяйка или оставаха просто без отговор. Отпаднаха дори прескачанията до Мюнхен по работа и онези, които беше правил някога, за да купува играчки за клетия Ехо, можеха да се нарекат последни. Костюмите, които носеше по-рано, когато отиваше между хора — на някои приеми, концерти или представления, висяха сега неизползувани в гардероба той се обличаше вече съвсем просто, напълно домашно, не с халат, разбира се, халат той не търпеше дори и сутрин и го навличаше само нощем, когато ставаше от леглото, за да поседи час-два на стола; една мъхната, свободна, закопчаваща се догоре куртка, така че да няма нужда от връзка, и някакъв пак широк, неогладен ситно кариран панталон — това беше по онова време постоянното му облекло, с него той правеше и обичайните си разходки, когато излизаше да проветри гърдите си. Можеше да се говори дори за известно занемаряване на външността му, ако това впечатление не се изключваше от естественото духовно благородство в облика му.

Та и за кого ли трябваше сега да усложнява всекидневието си? Виждаше Жанета Шойрл, с която преглеждаше донасяните от нея музикални пиеси от седемнадесетото столетие (спомням си една шакона от Якопо Малани, буквално изпреварила едно място от „Тристан“), виждаше от време на време Рюдигер Шилдкнап, подобноокия, с когото се смееше, при което не можех да се въздържа печално да не си мисля, че сега бяха останали само еднаквите очи, а сините и черните ги нямаше вече. Виждаше най-сетне и мене, когато идвах при него в края на седмицата — и това беше всичко. Пък и той се нуждаеше от общество само за кратки часове, защото работеше,

включително и в неделя (която никога не „празнуваше“), по осем часа на ден, а тъй като към тези осем часа се прибавяха и часовете за следобедната почивка в затъмнена стая, аз бях предоставян през време на своите посещения в Пфайферинг предимно почти само на себе си. Но нима съжалявах за това! Та аз бях близо до него, близо до мястото, където възникваше любимото, с такава болка, с такъв страх любимото ми творение! От десетилетие и половина лежи то като мъртво — едно забранено, скрито съкровище — и само съкрушителното освобождение, което днес претърпяваме, може да го възвърне пак към живот. Беше време, когато ние, рожбите на затвор, виждахме прехласнати, в една ликуваща песен, във „Фиделио“, в „Деветата симфония“ зората на освобождението на Германия — нейното самоосвобождение. Но сега само тази песен ще ни бъде от полза, само тя ще изрази душевното ни състояние — песента на обречения на ада, ужасяващият плач на човека и бога; изплакана веднъж, тя се разпространява сега все по-надалече и обхваща дори космоса, макар да е подета от един само земен жител.

Плач, горестен плач! Една *De profundis*^[1], която в любещото си усърдие аз наричам безпримерна. Но от гледище творческо, от гледище музикално, погледнато като лично усъвършенствуване, не се ли стига с този страхотен дар на обезщетяващата компенсация до ликуване и победа? Не означава ли той онзи „пробив“, който, колчем сме размишлявали и разисквали по съдбата на изкуството, по неговото състояние в момента, винаги е бил обсъждан от нас като проблема, като парадоксална възможност; не означава ли той новопридобиване — не ми се иска да казвам, но заради точността все пак ще кажа — реконструкция на израза, на най-висшата, най-дълбока реакция на чувството, но вече на онази степен на духовност и строгост във формата, която трябва да бъде постигната, за да се превърне студената сметка в експресивен вик на душата и да стане човешки доверилата се сърдечност — свършен факт?

Обличам във въпроси това, което в действителност е описание на самото съдържание на творбата, изявено както в тематиката, така и в художествената ѝ форма. Защото плачът — става дума за вечния, неизчерпаемо акцентуиран плач при мъчителния жест на *Esse homo*^[2] — плачът е самият израз, можело да се каже, че всеки израз е всъщност плач, както и музиката, щом тя се схване като израз, в

началото на модерната ѝ история, става плач, става „Lasciatemi morire“^[3], става плачът на Ариадна и тихо отекващото се песенно ридание на нимфите. Неслучайно фаустовската кантата е тъй необикновено, тъй явно близка по стил на Монтеверди и седемнадесетото столетие, когато в музиката — пак неслучайно — се даваше, понякога до маниерност, такова предпочитание на ехото: ехото, човешкият глас, отекнат вече като звук на природата, разкриването на човешкия глас като звук на самата природа е по същество плач, скръбното „ах, да!“ на природата над човека и изкусително възвестяване на неговата самота — както и обратното, риданието на нимфите от своя страна е родствено пък на ехото. В последното и най-велико творение на Леверкюн ехото, тази любима фигура на барока, често се използва с неизразима тъга от композитора.

Едно толкова титанично произведение на плача като тая творба е по необходимост, казвам, произведение на експресия, на израз и поради това — произведение на освобождаване тъй, както и ранната музика, към която то прехвърля мост през вековете, се стремеше да бъде освободеност за израз. Само че диалектическият процес, благодарение на който — на стъпалото, достигнато от това произведение — се идва до преход от най-строга обвързаност към свободно изразяване на афекта, до раждането на свободата от обвързаността, е тук вече безкрайно по-сложен, безкрайно поизумителен и невероятен в своята логика от този по времето на мадригалистите. Тук аз искам да припомня на читателя разговора, който бях водил на времето с Адриан в Бухел при разходката ни по брега на Кравешкото корито в деня, когато се венчаваше сестра му. Тогава, измъчван от главоболие, той ми беше развил идеята си за „строг стил“, като ми обясняваше как в песента „О мила девойко, колко си зла“ мелодията и хармонията са обусловени от разработката на един основен петзвучен мотив, определен от буквения символ h-e-a-e-es. Той ми посочи тогава „магическия квадрат“ в един стил, в една техника, при която може да се развие максимално разнообразие от все един и същ неизменен материал, така че да не остане нищо нетематично, нищо, което да не е вариация на основния мотив. Този стил, тази техника, твърдеше той, не допускат нито един тон, който да

не е във функционална връзка с мотива на цялата конструкция — така че няма вече нито една свободна нота.

А нима не посочих при опита си да създам известна представа за апокалиптичната оратория на Леверкюн субстанциалната идентичност между крайното блаженство и крайния ужас, вътрешната еднаквост между ангелския хор на децата и адския кикот? Тук, за мистичен ужас на този, който забелязва това, е осъществена една формална утопия на страхотна разсъдъчност, която в кантатата за Фауст става вече универсална, обхваща цялото произведение и ако мога така да се изразя, остава го да бъде погълнато изцяло от темата. Това титанично „Lamento“^[4] (то трае около час и четвърт) е всъщност съвършено нединамично, без развитие, без драматичност и напомня концентричните кръгове, които се образуват един след друг все по-надалеч около хвърления във водата камък. Те са без драматизъм — и все същите. Грандиозните вариации на плача — негативно родствени с края на „Деветата симфония“ и нейните вариации, на ликуваща радост — се разширяват в кръгове, всеки от които неудържимо тегли след себе си друг, като образува части, големи вариации, отговарящи на частите и главите в текста, без да са сами по себе си нещо друго, освен пак вариации. Но като около тема те всички се въртят около едно извънредно пластично основно съчетание от звукове, взети от едно определено място на този текст.

Всички, разбира се, помнят, че според старата народна легенда за живота и смъртта на доктор Фаустус, части от която Леверкюн смело полага в основата на своето произведение, този велик маг, когато пясъкът в неговия пясъчен часовник се изчерпва, свиква своите приятели и верни другари — „магистри, бакалаври и други студенти“ — в селото Римлих край Витенберг, цял ден ги щедро гощава и преди да се оттеглят за нощна почивка, пие с тях прощалната чаша, след което с дълбоко разкаяна, но пълна с достойнство реч им разкрива своята участ и това, че неговият край е вече предстоящ. В тази „Oratio Fausti ad studiosos“^[5] той ги моли, когато намерят тялото му удушено и мъртво, да го погребат милосърдно в земята защото, казва Фаустус, той умира като лош и добър християнин: добър поради разкаянието си и защото дълбоко в себе си винаги се надявал на милост за душата си, а лош, тъй като знаел, че го чака ужасен край и дяволът ще иска и ще трябва да вземе тялото му. Тези думи: „Умирам кат лош и добър

християнин“ съставят главната тема на това вариационно произведение. В тази фраза има дванадесет срички. На тях отговарят дванадесетте тона на хроматичната гама и те са използвани, като се прибъгва до всички възможни интервали. Музикално това е налице и се чува, преди още да бъде изпълнено текстуално на съответното място от една група в хора, която замества солото — във „Фаустус“ няма сола — като се усилва постепенно до към средата, за да понижи след това интонацията си в духа на „Lamento“ от Монтеверди. То лежи в основата на всяко звучение — по-право, лежи почти като тоналност зад всичко и създава идентичност в многообразието, тази идентичност, която владее и между кристалния ангелски хор и адския вой в „Апокалипсиса“ но тук тя вече е станала всеобхватна, като стига до абсолютно строга организация на формите, където не е останало вече нищо нетематично подреждането на материала е пълно, при този ред идеята за една фуга изглежда донякъде безсмислена, защото няма нито една свободна нота. Но този ред служи вече за постигане на по-висока цел, защото — о чудо, о сатанинска шега! — тъкмо поради абсолютността на формата музиката като език, като изразно средство постига сега свобода. В известен звуков, по-грубо материален смисъл работата тук е завършена, преди още композирането да е започнато — след това то вече от нищо не е стеснено, с други думи, може да се отдаде напълно на израза, който е отново постигнат отвъд конструктивизма или в рамките на неговата абсолютна строгост. В пределите на предварително организирания материал създателят на „Плачът на доктор Фаустус“ можеше да се отдаде на субективността неограничено, без да го е грижа за предрешената, зададена вече конструкция ето защо това най-строгово негово произведение е творба максимално пресметната и същевременно напълно експресивна. Връщането към Монтеверди и към стила на неговата епоха е именно това, което нарекох „реконструкция на израза“ — на израза в неговия първоначален, прастар облик, на израза като жалостен плач.

Тук са използвани всички изразни средства от онази еманципационна епоха. За едно от тях, ехото, вече споменах и то особено отговаря на тази изключително вариационна, ала в известен смисъл и неподвижна творба, в която всяко изменение на формата е по същество само ехо на предхождащия пасаж. Не липсват и подобни на отзвук продължения, по-високи повторения на заключителната фраза в

поставената тема. Леко са загатнати някои интонации от плача на Орфей, сродяващи Фауст и Орфей като двама заклинатели в царството на сенките — именно в епизода, където Фауст призовава от това царство Елена, която ще му роди син. Стотици загатвания за тона и духа на мадригалите изпълват цялото произведение и една цяла част — утешителните думи на приятелите по време на вечерята през последната нощ — е написана в безукорна мадригална форма.

Изобщо използвани са, но в резюме, всички мислими изразни похвати в музиката и не, разбира се, по пътя на механичното подражание или като възвръщане към старото, а като съзнателна употреба на всички средства за израз, до които музиката е стигала в своето историческо развитие тук под въздействието на някакъв сякаш алхимичен дестилационен процес те се пречистват и кристализират в няколко основни типа за изява на чувството. Човек чува дълбока въздишка при думи като: „Ах, Фаусте, ти дръзки, недостойни човече, ах, ах, все разум и своеволие, самонадеяност и произвол...“, сетне цяла плетеница от предявени тонове, използвана наистина само като ритмично средство, после мелодична хроматика, общо боязливо мълчание, преди да започне фразата, повторения както в онова „Lasciatemi“, разтягане на сричките, низходящи интервали, постепенно понизяваща се декламация — при грандиозни контрастни въздействия като трагичното встъпване с потресна сила на *sarrella*^[6] на хора, след което идва оркестрова партия като импозантна балетна музика и галоп с фантастично многообразна ритмика при слизането на Фауст в ада — и един разкъсващ душата взрив от ридания след тая оргия от инфернално веселие.

Невероятната идея — завличането в ада, предадено като танцово фуриозо, е по дух все още близка до „*Apocalipsis cum figuris*“ — а може би и ужасното, не се колебае да каже: циничното хорово скерцо, където „злият дух досажда на скръбния Фауст със странни насмешливи шеги и поговорки“, с онова страхотно:

„Мълчи и страдай ти сломен, сега на никого не се оплаквай, злочест ще бъдеш всеки ден, о късно е, от бога нищо вече не очаквай.“

Но иначе това късно произведение на Леверкюн има малко общи страни с ораторията му от тридесетте години. То е по-чисто по стил, общо взето, по-мрачно по тон; в него няма никаква пародийност и въпреки че е обърнато към миналото, не е консервативно и все пак е по-меко, по-мелодично, повече контрапункт, отколкото полифония — с което искам да кажа, че вторите гласове, въпреки пълната им самостоятелност, са повече съобразени с първия глас, който често описва дълги мелодични дъги, макар че ядката му, от която се развива всичко, си остава все дванадесеттонното:

„Умирам кат лош и добър християнин.“

Споменал бях от по-рано на тия страници, че тук мелодиката и хармонията е често овладяна и от онзи забелязан най-напред от мене буквен символ — h-e-a-e-es, *Hetaera esmeralda*, — и то навсякъде, където става дума за договора, скрепен с кръв.

Кантатата за доктор Фаустус се различава от „Апокалипсиса“ преди всичко с големите си оркестрални интермедии; понякога те изразяват изобщо отношението на произведението към темата, нещо като „Така е то“, но понякога, както например ужасната балетна музика при слизането в ада, те са вече части от самото действие. Инструментацията на този страхотен танц е само от духови инструменти, при постоянен съпровод от две арфи, чембало, клавиър, челеста, гlockenspiel и ударни инструменти, който ту заглъхва, ту пак се засилва и прониква произведението като своеобразно continuo^[7]. Някои хорови части имат само този съпровод. Към други са придадени още духови, а към трети и струнни инструменти, а някои части са съпроводени от целия оркестър. Финалът е чисто оркестров: едно симфонично *adagio*, в което мощно встъпилият след адския галоп ридаещ хор незабелязано преминава. Тук имаме път, тъкмо обратен на онзи, по който върви „Песента за радостта“, един конгениален негатив на онзи преход от симфония към вокално ликуване, едно постепенно оттегляне, отнемане...

Клетият велик мой приятел! Колко пъти, зачетен в неговото наследство, в това негово творение пред залеза на живота му, което ясновидски предусещаше днешния залез и гибел около нас, аз съм си

спомнял горчивите му думи при смъртта на детето; думите, че не трябва да съществува, не трябва да има добро, радост, надежда, че всичко това ще бъде отнето, че то трябва да се отнеме!

„Ах, това не трябва да съществува“

Тези думи сякаш стоят като музикално указание над всички хорови и инструментални части от „Плачът на доктор Фаустус“, те се съдържат във всеки такт, във всяка интонация на тази „Песен за скръбта“. Няма никакво съмнение, че тази кантата е написана с оглед на Бетховеновата „Девета симфония“, и то като неин антипод в най-трагичното значение на тази дума. Но работата не е само там, че тя почти навсякъде е формално негатив на „Деветата“, че като негатив я отхвърля: в нея се проявява негативност и към религиозните принципи, с което не искам да кажа, че ги отрича. Едно произведение, което се занимава с изкушителя, с отпадането от бога, с проклятието, не може да бъде друго, освен религиозно. Това, което искам да изтъкна, е преобръщането, горчивото и гордо преосмисляне на някои религиозни положения, каквото виждам например в „приятелската молба“ на доктор Фаустус към свидетелите на неговия последен час: да си легнат, да заспят спокойно и нека нищо не ги смущава. Просто невъзможно е да се схване в рамките на кантатата това напътствие другояче, освен като съзнателна и преднамерена антитеза на „Бдете с мене!“ от Гетсиманската градина. Също и „прощалната чаша“, която умирацията пие заедно с приятелите си, е с напълно ритуален характер и е предадена тук като втора тайна вечеря. Но с това се свързва едно преосмисляне и на идеята за изкушението: Фауст отхвърля мисълта за спасение като изкушение — не само за да спази формално договора и защото е „вече късно“, но и защото от цялата си душа презира позитивността на света, за който искат да го спасят, презира лъжата на неговото небесно блаженство. Тази тенденция става още по-ясна, тя изпъква още по-силно в сцената със съседа, стар лекар, който кани Фауст у себе си и предприема благочестив опит да го насочи към пътя на спасението; в кантатата той с явна преднамереност е представен като изкушител. Тази сцена несъмнено напомня изкушението на Исус

от сатаната, тя е „Махни се!“ и гордо, отчаяно „Не!“, изречено в лицето на всяко престорено и бледо богопочитание.

Но за едно друго, вече последно, наистина последно преосмисляне искам да спомена тук, за да бъде почувствувано дълбоко то от читателя. Леко, свръх всякакъв разум, с изразителна неизразимост, присъща само на музиката, то докосва чувството в края на това произведение — на този безкраен плач. Имам пред вид последната оркестрална част на кантатата, където хорът заглъхва, а оркестърът звучи като плач на бога над гибелта на света, като горестно възклицание на твореца: „Това не съм искал!“ Тук, към края, са постигнати, мисля, пределните вече акценти на скръбта, крайното отчаяние добива израз и — аз не бих желал да говоря по това — то би значило да оскърбя непреклонността, неизлечимата болка на тази творба, ако бих казал, че до последната своя нота то носи някаква друга утеха, а не тая, която е вложена в самия израз, в самото изказване — тоест в това, че на човека е даден изобщо глас да изяви мъката си. Не, тази мрачна музикална поема не допуска до самия си край никакво утешение, никакво примирение, никакъв просвет. Но защо на художествената парадоксалност, на това, че от тоталната конструкция може да се породи изразът, изразът като плач, да не отговаря един религиозен парадокс, а именно парадоксът, че от най-дълбоката безнадеждност, макар като най-тих въпрос, може да се долови и някакъв зачатък на надежда? Това би било вече надежда отвъд безнадеждността, би било трансценденция на отчаянието — не предателство спрямо него, а чудо, което е нещо повече от вярата. Вие чуйте само края, чуйте го с мене! Една след друга групите инструменти замлъкват и това, което остава, с което кантатата замира, е високото сол на виолончелото: последното слово, последният отлитащ звук бавно стихва в *pianissimo fermate*. И нищо повече, само мълчание — и нощ. Но трептящият, увиснал в мълчанието тон, който е вече заглъхнал, в който се вслушва още само душата, отзвукът на скръбта не е вече същ, той вече е изменил своя смисъл, това е — светлина в нощта.

[1] От дълбините (лат.). ↑

[2] Ето човека (лат.). — Б.пр. ↑

[3] Нека умра (ит.). ↑

[4] Плач (итал.). — Б.пр. ↑

[5] Реч на Фаустус към учениците му (лат.). — Б.пр. ↑

[6] Само пеене (итал.). — Б.пр. ↑

[7] В дадения случай партия, обикновено басова, която непрекъснато съпровожда другите гласове. — Б.пр. ↑

XLVIII

„Бдете с мене!“ — в своята творба Адриан можеше да превръща словото на богочовешката нужда в по-мъжественото и самотно гордо „Спете спокойно и нека нищо не ви смущава!“ на своя Фаустус — и все пак човешкото, инстинктивното желание си остава, ако не за подкрепа, то поне за човешко присъствие. Оттук и молбата: „Бдете край мене, когато удари часът ми!“

И затова към средата на 1930 година — през месец май — Леверкюн покани по различни пътища в Пфайферинг всичките си приятели и познати, а също и хора, с които бе почти или дори съвсем непознат, общо към тридесет души поканите бяха отчасти писмени, отчасти устни, чрез мене, като някои от поканените бяха замолени да предадат поканата и на други, а други пък от голо любопитство сами се поканиха, сиреч помолиха мене или някой друг от по-тесния кръг познати да бъдат допуснати. Та нали самият Адриан бе упоменал в поканата си, че желяел да запознае едно приятелски разположено към него събрание с току-що завършеното си хорово-симфонично произведение, поради което щял да изпълни на пиано пред гостите някои по-характерни части от него? А от това се интересуваха и някои личности, които той не възнамеряваше да покани, като например героинята Таня Орланда и тенора господин Кьойелунд; те помолиха да бъдат въведени от Шлагинхауфенови, а издателят Радбрух и жена му се уловиха за Шилдкнап. Адриан беше поканил впрочем писмено и Баптист Шпенглер, макар че от месец и половина той не бе вече между живите, което приятелят ми трябваше вече да знае. Този остроумен мъж беше починал от сърце, за съжаление преди още да стигне четиридесетте години.

Признавам, че мисълта за този прием ме тревожеше. Защо, трудно ми е да кажа. Събирането на толкова много, в по-голямата си част чужди нему вътрешно и външно хора в неговата тиха обител под предлог да ги посвети в своето най-самотно произведение — това не подходеше никак на Адриан; то не допадаше и на мене — не толкова

като идея, колкото като нещо чуждо на неговия начин на действие — но то и като идея не ми харесваше. Ала каквато и да беше причината — всъщност аз вече загатнах за причината — в сърцето си предпочитвах да го зная, че е сам в своето убежище под погледите на доброжелателните и с уважение привързани към него стопани и на малцината нас — Шилдкнап, милата Жанета, обожаващите го жени Розенцил и Накедай и мене — отколкото да го видя изложен — вече толкова отчужден от света — пред едно пъстро, несвикнало с него множество. Но какво можех да сторя друго, освен да му помогна в организирането на приема, вече подготвен от него, като изпълнявам нарежданията му и предавам поканите? Откази нямаше никакви, напротив, както казах: само допълнителни молби за участие.

Не само че не гледах с добро око на приема, но ще отида подалече и ще призная, че дори се изкушавах от мисълта изобщо да не присъствавам на него. Против това въстана у мене обаче грижовното ми чувство за дълг в смисъл че, дали го желаех, или не, аз трябваше да бъда непременно там, за да наглеждам всичко.

И така в уречения съботен ден двамата с Елена заминахме за Мюнхен, откъдето взехме пътническия влак за Гармиш, който спира във Валдсхут. Освен нас в същото купе бяха Шилдкнап, Жанета Шойрл и Кунигунда Розенцил. В другите вагони пътуваха останалите гости с изключение само на съпружеската двойка Шлагинхауфенови, тоест на говорещия швабски рентиер и родената фон Плаузиг, които заедно със своите приятели от операта пътуваха с автомобила си. Те пристигнаха преди нас и автомобилът им свърши добра работа, като на няколко пъти превози на групи от гарата до стопанството онези от гостите, които не предпочетоха да минат пътя пеш (времето все още се държеше, макар че откъм хоризонта се надигаше с лек грохот буря). Защото за превоз от гарата до имението никой не се беше погрижил — госпожа Швайгецил, която Елена и аз посетихме в кухнята, където тя с помощта на Клементина приготвяше набързо малка закуска за толкова души, кафе, сандвичи и разхладителен ябълков сок, ни заяви съвсем объркана, че Адриан не я бил нито с една дума подготвил за такова нашествие.

Между това старият Зузо или Кашперл не преставаше да лае яростно, да подскача и да дрънчи с веригата пред колибката си лаят му стихна едва когато престанаха да идват нови гости и всички се

събрахме в залата с Нике, където ратайкинята и ратаят донесоха още столове от семейната всекидневна и дори от горните спални, за да се настанят гостите. Освен лицата, които вече споменах, ще назова наслуки и по памет от присъстващите още следните: богаташа Булингер, художника Лео Цинк (не особено приятен нито на Адриан, нито на мене, но поканен от приятеля ми покрай покойния Шпенглер), Хелмут Инститорис, засега сламен вдовец, астматика с отчетлив говор доктор Краних, госпожа Биндер-Майореску, Кнъотерихови, шеговития портретист с хлътнали бузи Нотебом с жена му, доведени от Инститорис. Освен тях Сикст Кридвис и кръга от неговата дискуссионна маса, а именно палеозоолога доктор Унруе, професорите Фоглер и Холцшуер, поета Даниел Цур Хъое в черно, закопчано догоре сако и за мое голямо неудоволствие дори парадоксалиста Хаим Брайзахер. Професионалните музиканти бяха представени, освен от оперните певци, още и от Фердинанд Едшмит, диригента на Цапфенщъосеровия оркестър. Но този, който за пълна моя и не само моя изненада бе също дошъл, беше барон Глайхен-Русвурм. От историята с мишката той, доколкото знаех, се явяваше сега за пръв път в обществото с жена си, една пълна, но елегантна австрийка. Оказа се, че още преди седмица Адриан беше изпратил покана в замъка му и компрометираният по такъв необикновен начин внук на Шилер ще е бил навярно много доволен от разкрилата му се доста особена възможност да възобнови отново връзките си.

И ето всички тези гости, към тридесетина, както вече казах, стоят в очакване в селската зала, запознават се помежду си, разменят впечатления от обстановката. Виждам Рюдигер Шилдкнап във вечния му, доста пострадал спортен костюм сред група жени, каквито бяха надошли доста. Чувам благозвучните, надделяващи другия шум гласове на певците, астматичния, разбран говор на доктор Краних, самохвалствата на Булингер, уверенията на Кридвис, че тази среща и всичко, което тя обещава, са „ушасно вашни“ и потвърждаващите потропвания на Цур Хъое с неговото „да, да, разбира се, би могло да се каже“. Баронеса Глайхен минава от група на група, за да търси съчувствие за невероятната несполука на мъжа си и на нея самата. „Сигурно знаете за това епни^[1], което ни се случи“ — казва тя ту тук, ту там. Наблюдавах от самото начало как мнозина съвсем не забелязаха, че Адриан бе вече отдавна в стаята, и разговаряха, сякаш го

все още очакваха просто защото не го бяха познали. Облечен както винаги напоследък, той седеше в средата на залата с гръб към прозорците, зад тежката овална маса, на която бяхме седели някога със Саул Фителберг. Доста от гостите ме запитваха кой е там онзи господин и след моето отначало учудено обяснение с изненада го разпознаваха и с едно „ах, да, да“ побързваха да отидат да го поздравят. Колко ли се бе променил той пред очите ми, за да можеше това да се случи! За промяната много допринасяше, разбира се, и брадата и в това трябваше да уверявам онези, които не можеха да повярват, че това е той. Край неговия стол стоя дълго време права като часовой рошавата Розенцил — причина напълно достатъчна, за да се свре Мета Накедай в най-далечния ъгъл на стаята. Впрочем Кунигунда прояви лоялност и след известно време напусна поста си, който бе незабавно зает от втората обожателка. Върху пулта на отворения клавиборд до стената стоеше разгърнатата партитура на „Плачът на доктор Фаустус“.

Тъй като не изпусках от очи приятеля си дори и когато разговарях с един или друг от гостите, веднага забелязах знака, който той ми даде с леко помръдване на главата и веждите, за да приканя гостите да заемат местата си. Направих това незабавно, като помолих в този смисъл най-близкостоящите, а на по-далечните дадох знак и дори се реших да плесна с ръце, за да помоля за тишина и съобщя, че доктор Леверкюн иска да започне продукцията си. Човек усеща, когато побледнява някаква безжизнена хладина му дава да почувствува това, а също и студеният пот, който избива в този момент по челото. Ръцете ми, когато плеснах тихо и сдържано, трепереха. Те треперят и сега, когато се каня да запиша този ужасен спомен.

Публиката последва поканата ми доста охотно. Тишината и редът бяха бързо възстановени. Случи се така, че на масата с Адриан седнаха старите Шлагинхауфенови и освен тях Жанета Шойрл, Шилдкнап, Елена и аз. Останалите насядаха кой където свари от двете страни на масата по разнородните мобили — боядисаните столове, меките кресла, канапето, а някои господа се облегнаха на стените. Въпреки общото, а и моето очакване Адриан не даваше вид, че се кани да отиде при пианото и да засвири. Той седеше със склучени ръце, склонил главата встрани, загледан пред себе си и дори малко нагоре, и при настаналата вече пълна тишина се обърна към събралите се донякъде

монотонно и с леко запъване, както говореше напоследък, с нещо като приветствена реч — поне така ми се стори най-напред, а и така беше отначало. Насилвам се да добавя, че той често бъркаше думите и за моя мъка (докато го слушах, впивах нокти в дланите си) при опита си да се оправи, изпаднаше отново в грешка, поради което скоро престана да обръща внимание на това и продължи без поправки. Впрочем нямаше защо чак толкова да се троя от всевъзможните неправилности в неговата реч, тъй като устно, а също и писмено той обичаше да си служи отчасти с някакво подобие на стария немски език, пълно с недостатъци и недоизградени изрази, от което думите му не ставаха по-ясни, но в края на краищата то бе извинително, защото от толкова ли отдавна нашият език е преодолял своето варварско състояние и си е изработил сносна граматика и правопис!

Той започна много тихо, така че малцина разбраха обръщението му и колкото го разбраха, не обърнаха внимание или го взеха за забавна шега, защото приблизително то гласеше:

— Достопочтени и особено възлюблени братя и сестри.

След това позамълча, подпрял страната си с ръка, сякаш размисляше. Това, което последва, беше възприето пак като шеговито начало за развеселяване на слушателите и макар неподвижността на чертите, умореният поглед и бледността на лицето му да го опровергаваха, в залата се зачуха още отсега любезни изсмивания, по-скоро през носа само, а някои дами се изкискаха.

— Първом — каза той — нека ви засвидетелствувам благодарността си за благоволението и приятелството, от мен незаслужени, които ми оказвате с идването си пеш или с кола, след като ви призовах от самотата на това мое убежище писмено, а че и устно чрез моя от душа предан фамулус и особено верен приятел, който и сега възкресява пред очите ми училищните ни години, с него и в Хале следвахме заедно, но за тия неща, за това, как със следването дойде високомерието и ужасът, ще чуете по-нататък в моето слово.

При тези думи мнозина ме погледнаха подсмихнати, докато аз от затрогване не можах дори да се усмихна, защото съвсем не очаквах от скъпия ми приятел да спомене за мене с такава топлина. Но тъкмо това, че в очите ми бликнаха сълзи, разсмя повечето от присъстващите. Неприятно ми е да си го спомням, но Лео Цинк, за да иронизира явното ми вълнение, гръмко изсекна в носната си кърпа огромния си,

толкова осмиван от него нос, за което беше награден с няколко нови изкисквания. Адриан, изглежда, не забелязваше нищо.

— Преди всичко — продължи той — трябва да ви се исфиня (той се поправи и каза „извиня“, но след това пак повтори „исфиня“) и да ви помоля да не го приемате за обида, дето нашето куче Престигнар^[2], на него му викат Зузо, но в действителност то се нарича Престигнар, се държа така зле с вас и ви оглуши с адския си лай и рикание, когато заради мене вие така сте се отруднили и отеготили. Трябваше да връчим на всеки от вас по една свръхвисока свирчица, дочувана само от кучето, за да разбере то отдалече, че идват добри, звани приятели, желаещи да чуят от мене какво съм вършил тук, докато ме е то пазило, и с какво съм се занимавал през всичките тия години.

Над свирчицата тук-там пак се позасмяха, учтиво, ала вече и с недоумение. Но той продължи да говори:

— Имам една дружеска и християнска просба към вас: да не приемате зле, а да разберете това, което сега ще ви кажа, защото аз воистину чувствавам нужда чистосърдечно да се изповядам пред вас, добрите, невинните, макар не и безгрешните, но само обикновено, поносимо грешните, за което от сърце ви презирам, но и от дън душа ви завиждам — защото пясъчният часовник е пред очите ми и аз трябва да бъда готов, когато изтече и последната песъчинка и Той дойде да ме вземе. Оня, с когото съм подписал договор със собствената си кръв, че ще му принадлежа телом и духом и че ще се предам в неговите ръце и власт, щом пясъкът се изсипе и времето, сиреч стоката му изтече вече докрай.

От разни места се зачу нерешително прихване, но също и цъкване с език, а някои поклатиха глава като над някаква безтактност, други пък се вторачиха с мрачно изпитателен поглед пред себе си.

— Нека бъде известно — продължи седналият зад масата — вам, добрите и благочестивите, които в умерения си грях уповавате бого (той пак се поправи и рече „богу“, но отново се върна на грешната форма), които уповавате бого и пребивавате в божията милост и снизхождение, защото аз дълго таих у себе си, но не ще го държа вече в тайна, че от двадесет и първата си година съм се обручил със сатаната и с пълно съзнание, с обмислена смелост, гордост и дързост, в стремежа си да постигна слава на този свят, съм сключил съюз и договор с него, че всичко, което бъде създадено в срок от двадесет и

четири години от мене и което хората с право посрещат с недоверие, ще бъде осъществено с негова помощ и ще е дело на дявола, вдъхновено от ангела на отровата. Защото си мислех: сухи гащи риба не ядат и дяволът днес трябва да се тачи, тъй като за едно голямо дело и начинание помощ може да се очаква само от него и от никого друго.

Сега в залата владееше тежка, напрегната тишина. Малцина слушаха още спокойно, у повечето веждите бяха повдигнати и по лицата им се четеше: Накъде бие всичко това? И какво става изобщо тук? Да беше се поне веднъж усмихнал или някому смигнал, за да покаже, че думите му са артистична мистификация, всичко щеше да мине как да е. Но той не правеше това, а седеше бледен и сериозен. Някои въпросително ме погледнаха: как трябва да се приеме това и какво бих самият аз казал? Може би трябваше да се намеся и да разпусна събранието — но на какво основание? Всички основания щяха да бъдат излагачи и унижителни чувствавах, че трябва да оставя събитията да следват своя ход, като се надявах, че скоро той ще започне да свири от своето произведение и тогава звуците щяха да заменят думите. Никога не ми е било по-ясно предимството на музиката, която не говори нищо и казва всичко, пред еднозначността на думите, никога не ми е била по-очевидна закрилящата необвързаност на изкуството изобщо, в сравнение с откритата грубост на пряко изреченото признание. И все пак невъзможно ми беше да прекъсна тази изповед не само от благоговение пред приятеля си, но и защото от душа исках да я чуя, макар че между тези, които я слушаха заедно с мене, само малцина бяха достойни да я изслушат. Търпете и слушайте, мислено казвах на другите, щом той ви е поканил тук като свои събратя!

След като помълча малко в размисъл, моят приятел отново подзе: — Не мислете, възлюблени мои братя и сестри, че за да обещае и склуча този договор, бяха нужни някакви кръстопътища в гората, разни там кръгове и груби заклинания. Още свети Тома Аквински е казал, че при отпадането от бога не са нужни слова, за да се призове лукавият, достатъчна е само една постъпка, не е необходимо никакво славословие. В моя случай това беше само една пеперуда, една пъстра пеперудка, *Hetaera esmeralda*, тя беше, която ме заплени с докосването си, тая нежна вещица, и аз я последвах в сенчестия полумрак, където

тя се притулваше в прозрачната своя голота, там аз я хванах, в полета си тя приличаше на цветен листец, понесен от вятъра, хванах я и я приласках, въпреки нейното предупреждение, и така стана то. Но това, което ми стори, тя ми го стори и предаде с любов — и оттогава бях посветен, договорът бе сключен.

Трепнах, защото в залата се чу глас — гласът на поета Даниел Цур Хъое. В своето пасторско облекло той тропна с крак и отсече:

— Това е красиво. В него има красота. Много добре, много добре, това би могло да се каже!

Някои изшъткаха, аз също се обърнах и с неодобрение го погледнах, макар че в себе си му бях благодарен. При все че думите му бяха достатъчно глупави, те поставяха всичко чуто под успокоителен, приеман с общо одобрение зрителен ъгъл, именно под естетическия, който, колкото и да беше тук неуместен и дразнещ, все пак подействува и върху мене облекчително. Между слушателите се понесе сякаш успокоително „ах, това ли било то!“, а една дама, госпожа Радбрух, се насърчи от думите на Цур Хъое и възкликна:

— Наистина, струва ти се, че слушаш поезия!

Ах, не за дълго се задържа това впечатление. Такова естетическо тълкувание колкото успокоително и да беше, не можеше да бъде трайно. Това, което бяхме чули, нямаше нищо общо с налудничавите стихове на поета Цур Хъое за послушание, мощ, кръв и плякосване на света — то беше тиха, безмилостна сериозност, беше изповед, истина, за изслушването на която един човек в крайната си душевна мъка беше свикал ближните си — една безразсъдно доверлива постъпка без съмнение защото хората не обичат и не са създадени да посрещат такава истина другояче, освен с леден ужас и с присъда, която те еднодушно твърде скоро изричат, щом истината не може вече да се схваща като поезия.

Тези забележки не стигнаха, изглежда, до съзнанието на нашия домакин. Замислеността му, когато замлъкваше, го правеше, види се, недостъпен за тях.

— Забележете, достопочтени и възлюблени приятели — подзе той отново, — че вие имате работа с един изоставен от бога, отчаян човек, чието тяло не подобава да лежи в осветеното място до тленните останки на набожните християни, а на бунището, където дерат труповете на псовисалия добитък. Предупреждавам ви, на смъртния

одър вие ще ме намерите легнал по очи и колкото и да ме обръщате, аз все ще се повалям ничком. Защото дълго преди да опозная отровната пеперуда, душата ми в гордостта и високомерието си бе вече на път към сатаната и такава беше моята орис, че аз от млади години се стремях все към него. Вие, разбира се, знаете, че човек е създаден и предопределен или за блаженство, или за ада; аз бях роден за ада. Затова и подхраних своето високомерие, като започнах да изучавам *teologiam* в университета на Хале, но не за славата божия, а за слава на другия и моето богословие беше вече тайно начало на този съюз и скрито тежнение не към бога, а към онзи, великия *religiosus*. Но който се стреми към дявола, не може нито да се спре, нито да се удържи вече и само една крачка беше нужна, за да мина от богословския факултет към Лайпциг и към музиката, на която единствено се предадох с *figuris, characteribus, formis conjurationum* и както там още им казват на заклинанията и чародействата.

Item, моето отчаяно сърце ми изигра лоша шега. Имах добър, ясен ум и заложи, милостиво дарувани ми свихе, които можех честно, в смирение да използвам. Но аз много ясно чувствавах, че в днешно време по трезв, благочестив начин, по правия път не може вече нищо да се направи, а самото изкуство без помощта на дявола, без адски огнец под котела е станало съвсем невъзможно... Да, да, драги приятели, за това, че изкуството не върви, че е натежнело и само се глуми над себе си, за това, че всичко е станало много тежко, така че клетият божи човек в своята неволя не знае вече какво да стори, за това е виновно навярно времето. Но ако някой призове дявола, за да превъзмогне затруднението, и стигне до пробив, до свобода, той взема грях на душата си, окачва вината на времето на врата си и бива проклет. Защото е казано: „Бъдете трезви и бдете!“ Но не всички следват този съвет и вместо мъдро да се погрижат за необходимото на земята, та да се заживее на нея по-добре и разумно да се помогне за установяването на такъв ред между хората, че за прекрасното творчество на човека отново да се подготви жизнена почва и подходяща среда, някои се подлъгват подир разни науки и удрят по пътищата на адското опиянение. Така те погубват душата си и свършват на бунището сред пукналия добитък.

Така постъпих и аз, добри и благосклонни мои братя и сестри, и допуснах, щото *nigromantia, carmina, incantatio, veneficium*^[3] и както

там още им казват и дават наименования — да погълнат цялото ми внимание и стремежи. А скоро се срещнах и с Оногова, с оная отрепка, мъжката проститутка, и дълго разговарях с Него в палестринската зала и научих много неща за свойствата, основите и субстанцията на пъкъла. Тогава Той ми продаде и времето, двадесет и четири безкрайни години, и ми обеща и се спогоди с мене за този срок и се задължи за големи неща и за много огън под котела, за да бъде годен за творчество, въпреки че щеше да е тежко, защото съм прекалено умен и насмешлив — И все пак! Наистина през това време се налагаше да понасям и режещите болки като малката русалка, моята сестрица и мила годеница на име Хифиалта^[4]. Той ми я доведе в леглото като моя наложница и аз заживях с нея и все повече я обиквах, независимо от това, дали идваше при мене с рибя опашка или с крака. Само че тя идваше по-често с опашка, защото чувствуваше такива болки в краката — все едно, че я режеха с ножове и това пречеше на страстта ѝ. Аз пък много обичах да гледам как нежното ѝ тяло прелестно преминава в люспестата опашка. Но още повече ме очароваше цялостният ѝ човешки облик и аз от своя страна повече я желяех, когато идваше при мене с крака.

След тези думи в аудиторията се долови безпокойство и двамина станаха да си вървят: старите Шлагинхауфенови се надигнаха иззад нашата маса и съпругът, без да се оглежда встрани, поведе с тихи стъпки под лакът съпругата си между седящите към изхода. Не минаха две минути и откъм двора се зачу голям шум и пръхтене на автомобилния мотор и на всички стана ясно, че те си заминаха.

Това много озадачи някои, защото мнозина се бяха надявали да се върнат на гарата пак с автомобила. Но никой от гостите не изглеждаше склонен да последва примера им. Всички седяха като заковани и когато на двора стана пак тихо, Цур Хъое отново повтори безапелационното си възклицание: „Красиво! О, разбира се, това е много красиво!“

Тъкмо исках и аз да отворя уста и да помоля приятеля си да приключи вече със своето въведение и да ни изсвири нещо от произведението си, когато той, съвсем незасегнат от инцидента, продължи:

— След това Хифиалта забременя и ми подари един мъничък син, към когото се привързах с цялата си душа, едно свято момченце, по-прелестно дете на света не е имало, дошло беше сякаш отдалече, от прастари страни.

Но детето беше от плът и кръв, а според условието аз не биваше да обичам никое човешко същество. Затова Той безмилостно го погуби, като си послужи за това с моите очи. Да знаете: когато една душа е отдадена мощно на злото, погледът ѝ е отровен и смъртоносен особено за децата. Така умря през месец август моят малък син, който тъй сладко приказваше, ако и да мислех, че такава привързаност е за мен позволена. Така си мислех и по-рано, че за мене, монаха на дявола, е позволено да обичам плът и кръв, стига това да не е жена и ето — един с безкрайна доверчивост се домогваше до моето „ти“, докато найсетне го получи. И поради това трябваше да го убия. Аз го тикнах в смъртта с насила приетите от него мои напътствия. Защото моят *magisterulus*^[5] бе забелязал, че възнамерявам да встъпя в брак и ужасно се разяри, тъй като виждаше в брака отпадане от дяволската му власт и скрит ход към спасителното помирение. И Той ме принуди да използвам тъкмо това си намерение, за да убия хладнокръвно този доверчив човек и днес аз искам тук да ви изповядам: пред вас стои също и убиец.

Сега още една група гости напусна помещението: блед, прехапал долната си устна, дребничкият Хелмут Инститорис стана с мълчалив протест от мястото си. Същото сториха и неговите приятели — зализаният художник Нотебом заедно с пълногръдата си, твърде буржоазна на вид съпруга, наричана от нас „майчината гръд“. Те мълком излязоха. Но навън, изглежда, не бяха мълчали, защото малко след това в стаята тихо влезе госпожа Швайгецил с престилка, със сива, гладко причесана на път коса. Сключила ръце със сплетени пръсти, тя остана права до вратата и чу как Адриан продължи:

— Но какъвто и да бях грешник, убиец, човеконенавистник, колкото и да бях отдаден на сатанински разврат, все пак, драги приятели, аз винаги съм се трудил усърдно като черен работник и никак не съм почувал (изглежда, той пак се досети и се поправи, като каза „почивал“, но после си остана на „почувал“), нито пък спал, залягах неуморно и успях да постигна трудни неща според думите на апостола: „Трудно е томува, който търси трудното.“ Защото както бог

не твори нищо голямо чрез нас без нашия пот, така и Онзи, другият. Само срама и насмешливостта и това, което във времето бе пречка за делото, Той държеше далече от мене, за да не бъда спъван, останалото трябваше да го върша аз, наистина по странни внушения. Защото често у мене започваше да звучи някакъв чуден инструмент, нещо като орган, като мъничък орган, сетне пък арфа, лютни, цигулки, тръби, кавали, извити рогове, мънички свирчици, всичките все с по четири гласа — можех да си помисля, че съм на небесата, ако не знаех, че работата е съвсем друга. От това много нещо записах. Често при мене в стаята идваха и деца, момченца, момиченца, които ми пееха от нотните си листове мотети, като се усмихваха хитро и се споглеждаха. Много красиви деца. Понякога косата им се издигаше нагоре, сякаш увлечена от горещ въздух, те пак я приглаждаха с хубавите си ръчички, които бяха с ямички, а в ямичките имаше по един малък рубин. От ноздрите им се виеха понякога жълти червейчета, те бързо пропълзяваха към гърдите им и изчезваха.

Последните думи бяха пак знак за няколко слушатели да напуснат залата: това бяха учените Унруе, Фоглер и Холцшуер видях как един от тях притисна при излизането си длани към слепите си очи. Но Сикст Кридвис, у когото те ходеха да разискват, остана страшно възбуден на мястото си заедно с все още двадесетина от гостите, макар и мнозина от тях да стояха вече прави, готови, както изглеждаше, всеки момент да побягнат. Повдигнал в злорадо очакване веждите си, Лео Цинк рече: „Ах, боже мой!“ както винаги, когато преценяваше някоя чужда картина. Около Леверкюн, сякаш за да го защитят, се струпаша няколко жени: Кунигунда Розенцил, Мета Накедай, Жанета Шойрл — тези три. Елза Швайгецил остана по-надалече. И ние чухме:

— И тъй в продължение на двадесет и четирите години лукавият остана верен на думата си и сега всичко е вече завършено; сред убийства и блуд аз го завърших. Може по милост божия да е излязло добро това, което е сътворено в зло — не зная. Може би ще ми зачете бог, че съм търсил трудното и че никога не съм се жалил — може би — може би ще ми бъде признато и ще ми се сметне като заслуга, че съм се толкова старал и изтраял, докато се завърши всичко — не мога нищо да кажа, нито пък смея да се надявам. Моят грях е много голям, за да може да ми бъде простен, и аз го направих още по-голям, като спекулирах в ума си, че с разкаяното си неверие във възможността да

получа милост и прошка може би ще прелъстя вечната доброта да ми прости, колкото и да виждах, че една толкова безочлива сметка прави милостта немислима. Но като изхождах именно от това, аз отидох още по-далече в своите спекулации и се одързостих да смятам, че този последен мой порочен умисъл ще бъде вече най-силният подтик за небесната доброта да прояви своята безграничност. И тъй нататък, така че встъпих в някакво нечестиво състезание с всеблагостта там горе относно това, кое е по неизчерпаемо: тя или моята пресметливост и вие виждате следователно, че съм проклет и че за мене не може да има вече милост, защото аз предварително я осуetyавам със сметките си.

Но тъй като вече изтече времето, което купих някога с душата си, аз ви свиках, благосклонни и добри мои братя и сестри, защото не искам да скривам от вас своята духовна смърт. И тъй аз ви моля да запазите добър спомен за мене, а също и братски да поздравите от моя страна тези, които съм пропуснал да поканя, нека не ми се сърдят те за това. А сега, след като ви изповядах и казах всичко, искам на прощаване да ви изсвирия нещо от това, което съм слушал от прелестния инструмент на сатаната и което ми беше отчасти изпято от ония лукави дечица.

Той стана, бледен като смърт.

— Този човек — чу се в пълната тишина ясно артикулираният, макар и астматичен глас на доктор Краних, — този човек е луд. В това отдавна не може да има съмнение и трябва само да се съжاليا, че сред нас няма лекар-психиатър. Като нумизматик, тук аз се чувствавам напълно некомпетентен.

С тези думи излезе и той.

Заобиколен от споменатите вече жени — Елена, Шилдкнап и аз също се приближихме — Леверкюн седна пред кафявия клавиборд и оправи с дясната си ръка листовите на партитурата. Видяхме как сълзи се затъркаляха по страните му и закапаха по клавишите. Той удари мокрите клавиши в силно дисонантен акорд и отвори уста, като че ли се готвеше да запее, но само някакъв жаловит звук, останал завинаги да ехти в ушите ми, се изтръгна от устните му наведен над инструмента, той разпери ръце, сякаш искаше да го обгърне, и изведнъж се повали встрани от стола като подкосен на земята.

Госпожа Швайгещил, която стоеше по-надалеч, по-скоро се озова при него от нас, тъй като за секунда ние, не зная защо, не се решихме

да подхванем припадналия човек. Тя повдигна главата му и като го взе през раменете в майчинските си обятия, извика, обърната към зяпналите я гости.

— Вън, всички навън! Никакво разбиране нямате вие гражданите, а за това се иска разбиране! Много говори той за вечната милост, клетият човек, не знам дали ще стигне тя и за него. Ама истинско човешко разбиране, вярвайте ми, то вече ще стигне!

[1] Досаден случай (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Според легендата кучето на доктор Фаустус се наричало Престигнар. — Б.пр. ↑

[3] Черната магия, заклинанията, вълшебството, чародейството (лат.). — Б.пр. ↑

[4] Според народните предания Хифиалта била блудницата, изпратена при доктор Фаустус. — Б.пр. ↑

[5] Магистърчото — един от прякорите на дявола (лат.). — Б.пр. ↑

ЕПИЛОГ

Край. Един стар човек, прегърбен, почти сломен от ужасите на времето, докато пишеше, както и от тия, които бяха предмет на неговото описание, поглежда с колебливо задоволство високата купчина оживяла хартия, резултат на неговото старание и плод на тия наситени както със спомени, така и със съвременни събития години. Превъзможната е задача, за която по природа не бях роден, но бях все пак призван, защото обичах, защото бях верен, защото можех да свидетелствувам за преживяното. И каквото бе възможно поради това да го строя, каквото всеотдайността можеше да извърши, е извършено — трябва да съм доволен и от това.

Когато пристъпих към записването на тези спомени — към биографията на Адриан Леверкюн, не съществуваше никаква надежда, както поради моето авторство, така и поради изкуството на моя герой, този труд да види бял свят. Днес обаче, когато държавата-чудовище, която беше обхванала с пипалата си на времето целия континент и повече дори от него, е вече завършила своите оргии; когато нейните матадори заповядват на своите лекари да ги отровят, а след това да ги залееят с бензин и да ги запалят, за да не остане нищо от тях — днес казвам, би могло вече да се помисли за обнародването на моя труд, на тази последна служба, оказана на моя приятел. Но Германия по вина на тези злодеи е така до основите разрушена, че едва ли ще бъде способна в близко бъдеще за някаква културна дейност, пък била тя и само издаването на една книга. И затова доста пъти вече съм мислил да потърся начини и възможности за изпращането на този ръкопис в Америка, за да се представи моят труд най-напред на тамошното човечество в английски превод. Смятам, че това нямаше да бъде против схващанията на моя покоен приятел. Наистина към мисълта, че самият предмет на моята книга ще бъде чужд на тамошната интелектуална сфера, се притуря също така известно опасение или по-точно, предвиждане, че превеждането на този труд на английски, поне

в някои извънредно съществени негови части, ще се окаже направо невъзможно.

Това, което сега също предвиждам, е очакващото ме чувство на известна пустота, след като предам с още няколко думи края на великия композитор и тегля заключителната черта под ръкописа си. Работата над него, колкото и да беше непоносимо вълнуваща и мъчителна, ще ми липсва; заемайки ме като постоянна задача, тя ми помогна да преживея тези години, които, ако ги бях прекарал празен, щях да понеса несравнено по-тежко и засега аз напразно се оглеждам за някаква дейност, годна да ми замести в бъдеще досегашния труд. Действително причините, които ме накараха да напусна преди единадесет години преподавателското поприще, сега вече отпадат под гръмовитите удари на историята. Германия е свободна, доколкото една повалена, поставена под опекунство държава може да се нарече свободна, и за възвръщането ми на старата педагогическа работа може би скоро няма да има вече никакви пречки. Монсиньор Хинтерпфьортнер ми обърна веднъж вниманието върху това. Дали ще имам пак някога случай да насаждам в сърцата на учениците от горните класове културната мисъл, според която благоговението пред божествата на глъбините и нравственият култ към олимпийския разум и ведрина се сливат в едно благочестие? Ах, боя се, че през това необуздало десетилетие е израсло вече едно поколение, което разбира тъй малко моя език, както и аз неговия; младежта на моята страна ми е станала вече много чужда, за да мога да ѝ бъда още учител; нещо повече: Германия, самата злочеста Германия ми е станала чужда, напълно чужда просто поради това, че предвиждайки ужасния край, аз се държах настрана от нейните прегрешения, спасявах се от тях в своята самота. Не трябва ли да се попитам дали правилно съм постъпвал? И още: дали наистина така съм постъпвал? Аз бях до гроб предан на един трагично значителен човек и описах живота му, който никога не е преставал да ми внушава любов и страх. Струва ми се, че на тази именно преданост се дължеше и моето ужасено отбягване да взема участие във вината на родната ми страна.

Дълбока почит не ми позволява да се разпростирам върху състоянието на Адриан, когато той дойде на себе си след

дванадесетчасовия припадък, в който беше изпаднал след паралитичния шок при пианото. Не на себе си дойде той, а се озова вече пред едно чуждо „аз“, пред само една изпепелена обвивка на старата личност и тя нямаше всъщност нищо общо с онзи, който се бе наричал Адриан Леверкюн. Думата „dementia“ означава собствено не друго, а това отклоняване от собственото „аз“, това отчуждаване от себе си.

Ще кажа само, че той не остана в Пфайферинг. Рюдигер Шилдкнап и аз поехме тежкия дълг да отведем болния, подготвен с успокоителни лекарства от доктор Кюрбис, до частната клиника за нервнболни на доктор фон Хьослин в Нимфенбург до Мюнхен, където Адриан прекара три месеца. Прогнозата на опитния специалист гласеше направо, че в случая е налице душевна болест, която неизбежно ще прогресира, но в по-нататъшното си развитие скоро ще загуби навярно най-тежките си симптоми и при надлежно лекуване ще премине в по-тихи, макар и не по-обнадеждаващи фази. Тъкмо поради това двамата с Шилдкнап решихме след кратък съвет да не бързаеме още да съобщаваме нещо на майката Елсбет Леверкюн в Бухел. Нямаше никакво съмнение, че щом получи известие за катастрофата в живота на сина си, тя незабавно щеше да дойде при него и макар че от това можеше да се очаква известно успокоение, все пак простата човечност изискваше да ѝ спестим потресното, дори непоносимо преживяване да види своето дете в сегашното му, несмекчено още от клиничното лекуване тежко състояние.

Своето дете! Защото Адриан беше вече само дете и нищо друго, когато старата жена пристигна един ден към края на лятото в Пфайферинг, за да го отведе със себе си в родната Тюрингия, в онзи край, който вече отдавна така странно бе възсъздаден от жизнената рамка на зрелите му години — едно безпомощно, слабо дете, което не бе запазило вече никакъв спомен за гордия полет на своята мъжественост или ако все пак нещо смътно се бе задържало, то беше потънало някъде дълбоко едно дете, което се държеше както някога за полата ѝ и както по-рано трябваше или — пак можеше да бъде бавено, наглеждано, гълчано за „непослушанията“. Нищо не е по-страшно трогателно и жалко от един дух, който, след като смело и дръзновено е описал — еманципиран от всякакъв произход — главозамайваща дъга над света, сломен се възвръща към обятията на майката. Но аз съм

убеден и моето убеждение почива на недвусмислени впечатления, че тя, майката, въпреки несъмнената си мъка, посреща такова трагично възвръщане не без удовлетворение и задоволство. За една майка Икаровият полет на сина-герой, мъжествената неустрашимост на освободилата се от опеката ѝ рожба си остава по начало толкова грешно, колкото и необяснимо заблуждение и тя чува винаги с вътрешно огорчение изреченото сурово и отчуждено от духа: „Жено, какво общо имам с тебе!“ Но всичко простила, тя отново приема поваленото, унищоженото, „горкото мило дете“ в своите скути, дълбоко убедена, че то е щяло да стори по-добре, ако никога не се бе отлъчвало от нея.

Имам основания да вярвам, че в дълбочината на своята духовна нощ Адриан все още е чувствувал — като остатък от миналата си гордост — някакъв ужас от това кротко унижение, някакъв инстинктивен протест срещу него, докато смътната наслада от отпускането, поради духовната абдикация на изтощената му душа, не го направи вече по-примирителен. За това инстинктивно възмущение, за този порив към бягство от майката говореше отчасти опитът за самоубийство, извършен от него, когато предпазливо му съобщихме, че Елсбет Леверкюн е уведомена за неговото неразположение и е вече на път за Пфайферинг. Случаят беше такъв.

След тримесечно лекуване в клиниката на Хьослин, където можех да виждам приятеля си само нарядко и винаги за броени минути, в състоянието на пациента настъпи известно успокоение, така че лекарят сметна за възможно да позволи вече домашно лечение в тихия Пфайферинг. Това беше желателно и по финансови съображения. Така болният отново се озова в обичайната си обстановка. Отначало той трябваше да понася присъствието на болногледача, който го беше довел. Но от държането му се виждаше, че той няма нужда и от този надзор, така че на първо време грижите за него отново преминаха изцяло върху домашните в стопанството и главно върху госпожа Швайгещил; откакто Гереон беше довел в къщи една пъргава снаха, а Клементина се бе омъжила за началника на гарата във Валдсхут, тя се беше оттеглила от активната домакинска работа и сега имаше достатъчно свободно време, за да посвети човечните си грижи на своя дългогодишен наемател, който отдавна ѝ беше станал нещо като изпратен ѝ от небето син. Към никого той не

проявяваше такова доверие, както към нея. Да седи с нея ръка за ръка в игуменската стая или в градината зад къщата, беше за него, както изглеждаше, най-задоволителното състояние. Така го намерих и аз, когато за пръв път го посетих отново в Пфайферинг. Погледът, който ми отправи, когато се приближих, беше горещ и блуждаещ, но за моя болка той скоро се прибули от мрачно недоволство. Навярно позна в мене другаря си от будното съществуване, за което не щеше да му се напомня. Тъй като от предпазливите увещания на старата жена да ми рече в отговор поне една добра дума лицето му още повече помрачня, на мене не ми оставаше друго, освен скръбно да се оттегля.

Така или иначе, но беше вече време да се съобщи с нужната предпазливост на майката за това, което бе станало. Повече да се отлага писмото, значеше да се накърнят правата ѝ. Отговорът ѝ не закъсня: още на другия ден се получи телеграма, известяваща за пристигането ѝ. Съобщихме на Адриан, както вече казах, че идването ѝ предстои, без впрочем да беше сигурно, че той схвана известието. Но след един час, когато всички мислехме, че е задрямал в стаята си, той се измъкнал незабелязано от къщи и Гереон с един ратай го намерил при Рибарника. Бил съблякъл горните си дрехи и нагазил до шия в изведнъж задълбочаващото се езеро. Още миг и щял да изчезне под водата, но ратаят се хвърлил в езерото и го извел на брега. Докато го водели назад към стопанството, той по целия път се оплаквал от студената вода в езерото и добавил, че е мъчно да се удавиш там, където често си се къпал и плувал. Но в Рибарника той никога не беше се къпал. Това бе правил само като момче в Кравешкото корито.

Както съм наклонен да подозирам и дори със сигурност да приема, зад неговото осуетено бягство от света се криеше и една мистична идея за спасение, позната на старото богословие и особено на ранния протестантизъм, именно идеята, че заклинателите на дявола все още могат да спасят душата си, ако „пожертвуват тялото“. Твърде възможно е, че покрай другите причини Адриан бе извършил опита си и под влиянието на тази мисъл и един бог знае дали бяха постъпили правилно, когато му попречиха да осъществи намерението си. Не трябва на всичко, което се върши в състояние на безумие, винаги да се пречи и в случая дългът да се запази животът едва ли е имал смисъл по отношение на когото и да било, освен по отношение на майката,

защото тя винаги ще предпочете да намери сина си дори безумен, отколкото мъртъв.

И тя пристигна, вдовицата на Йонатан Леверкюн, все тъй с кестеняви очи, но вече с бяла, гладко причесана на път коса, решена отново да върне на заблуденото си дете детските му години. При срещата, цял разтреперан, Адриан дълго се притиска към гърдите на тази, на която казваше „мамо“ и „ти“, докато на другата, застанала скромно тук настрана, казваше „майко“ и „вие“. Тя му заговори успокоително с все още мелодичния си глас, с който цял живот не се реши да запее. Но добре, че по време на пътуването им на север към Средна Германия бе с тях познатият болногледач от Мюнхен, защото синът без видима причина беше обхванат най-неочаквано от такъв пристъп на гняв към майка си, че госпожа Леверкюн беше принудена да прекара останалата част от пътя, едва ли не половината, в друго купе, като остави сина си сам със санитаря.

Това беше единствен случай. Нищо подобно вече не се повтори. Още с пристигането им във Вайсенфелс, когато тя пак отиде при него, той я посрещна с изяви на истинска нежност и радост и после в къщи, където тя се посвети на грижи за него с пълната всеотдайност, на каквато е способна само една майка, той вече вървеше просто по петите ѝ и се държеше като най-послушно дете. Тук, в стопанството Бухел, където от години домакинствуваше също снаха и растяха вече две внучета, той беше настанен пак в стаята на горния етаж, която като момче бе споделял с по-големия си брат, и сега пак клони, но не вече на бряст, а на старата им липа, се полюшваха под прозорците му; той прояви дори известен усет, когато през месеца на неговото раждане цветовете на липата започнаха да разпространяват чудния си мирис. Оставян вече спокойно от домашните в състоянието му на смътна унесеност, той често седеше на кръглата пейка под сянката на дървото, където като деца се бяхме упражнявали да пеем канони с кресливата краварка Хана. За неговото раздвижване се грижеше майка му воден под ръка, той се разхождаше с нея из тихата околност. На срещнатите подаваше обикновено ръка и тя не го спираше, а само разменяше извинително кимване с поздравения от сина ѝ човек.

Самият аз видях отново скъпия ми човек в 1935 година, когато пристигнах натъжен в Бухел, вече като пенсиониран учител, за да го поздравя за петдесетия му рожден ден. Липата цъфтеше, той седеше

под нея. Признавам, коленете ми се подгъваха, когато с букет в ръка пристъпих към него заедно с майка му. Стори ми се, че е станал по-дребен, сигурно поради прегърбената му стойка и изкривени рамене той повдигна към мене смаленото си лице, истински образ на Есепото въпреки здравия селски загар — устата беше болезнено полуотворена, а погледът празен. Ако последния път в Пфайферинг той не поиска да ме познае, сега беше вече повече от явно, че моята поява не предизвика у него никакви спомени, въпреки че старата жена се опита да го подсети за мене. От това, което казах за значението на тези ден, за повода на моето идване, той не разбра очевидно нищо. Само цветята му направиха, изглежда, за миг впечатление, но след това той остави и тях без внимание.

Видях го още веднъж в 1939 година след покоряването на Полша — една година преди смъртта му, която майката, вече осемдесетгодишна, трябваше да преживее. Тя ме поведе тогава нагоре по стълбата към стаята му и с насърчителния възглас: „Елате, елате, той няма да ви забележи!“ — влезе при него, докато аз, обзет от дълбока боязън, останах на прага. В дъното на стаята, с лице към мене, лежеше на шезлонг, завит с леко одеяло, този, който бе някога Адриан Леверкюн и е сега под това име безсмъртен. Бледите му ръце, сензитивния строеж на които винаги съм обичал, бяха скръстени на гърдите като на някакво надгробно средновековно изваяние. Силно посивялата брада удължаваше още повече отслабналото му лице, така че то напомняше поразително един от благородниците на Ел Греко. Подигравателна игра на природата — да създаде образ на висша одухотвореност там, където духа го нямаше вече! Очите бяха дълбоко хлътнали в орбитите, веждите бяха станали бухлати, изпод тях фантомът устреми към мене неизказано сериозен, до застрашителност изпитателен поглед, от който изтръпнах, но само след секунда той сякаш рухна вътрешно, очните ябълки се извърнаха нагоре, скриха се наполовина под клепачите и започнаха да блуждаят несигурно насам-натат. Повторната покана на майката да отида по-наблизо аз не последвах и си тръгнах обратно със сълзи на очи.

На 25 август 1940 година получих във Фрайзинг известие, че е угаснал и остатъкът от един живот, който ме изпълваше с любов, напрежение, ужас и гордост и придаваше съществено съдържание на моя собствен живот. Край зиналия гроб в малкото гробище на

Обервайлер стояха заедно с мене, освен роднините, също и Жанета Шойрл, Рюдигер Шилдкнап, Кунигунда Розенцил. Мета Накедай и още една неузнаваема под гъстия воал чужденка, която изчезна, щом буците пръст започнаха да се сипят върху спуснатия в земята ковчег.

С трескаво пламтящи страни, пияна от зашеметителните си победи, Германия се готвеше да завладее света по силата на онзи договор, който единствено беше готова да спази — договора, подписан със собствената ѝ кръв. Днес, тласкана от демони, прикрила едното си око с ръка и вперила другото в ужасната бездна, тя потъва все по-надолу, опустошена от отчаяние. Кога ще стигне дъното на пропастта? Кога от мрака на последната безнадеждност чудото, което е нещо повече от вярата, ще зароди лъча на надеждата? Един самотен човек склучва ръце и казва: бог да се смили над клетата ти душа, приятелю мой, бог да се смили и над тебе, родино моя.

Изглежда не е излишно да уведомя читателя, че изложеният в XXII глава начин на композиране, така наречената дванадесеттонна или серийна техника, е духовна собственост на един съвременен композитор и теоретик Арнолд Шьонберг. Поради известна идейна връзка аз съм отнесъл тази техника към личността на един измислен от мен музикант — към трагическия герой на моя роман. Изобщо доста подробности от теоретико-музикалните части на тази книга аз дължа на Шьонберговото учение за хармония.

Томас Ман

Издание:

Томас Ман. Доктор Фаустус

Издателство „Народна култура“, София, 1967

Редактор: Жана Николова Гълъбова

Коректор: Евдокия Попова, Лиляна Малякова

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.